

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม (วปส.)
มหาวิทยาลัยสุโขทัย

ประชากร
และสังคม
2558

ความหลากหลายทางประชากรและสังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558

ประชากร และสังคม 2558

ความหลากหลาย

ทางประชากรและสังคม ในประเทศไทย ณ ปี 2558

Population and Social Diversity in Thailand 2015

อารี จำปากล้า
ปิทยา ว่าพัฒน์วงศ์
กาญจนา ตั้งชลทิพย์
บรรณาธิการ

“

บทความในหนังสือเล่มนี้
สะท้อนมิติความแตกต่างของประชากรไทยในหลากหลายแง่มุม
ทั้งความต่างที่เกิดเพราะวัยต่างกัน เพศต่างกัน
ที่อยู่อาศัยต่างกัน หรือมีวัฒนธรรมที่ต่างกัน
ฉายภาพผ่านความแตกต่างของพฤติกรรม
ด้านประชากรและสังคม เพื่อยุติเห็นความต้องการ
วิถีชีวิต และปฏิสัมพันธ์ทั้งในระดับบุคคล
ครัวเรือน ชุมชน สังคม และระดับมหภาค
เป็นความหลากหลายที่ก่อปรี่ขึ้นเป็นประชากรไทย
เป็นสังคมไทย ที่ต้องทำความเข้าใจ
บนฐานข้อมูลของงานวิจัยที่เชื่อถือได้

”

ประชากร
และสังคม
2558

ความหลากหลาย

ทางประชากรและสังคม
ในประเทศไทย ณ ปี 2558

Population and Social Diversity
in Thailand 2015

รู้จักสถาบันวิจัยประชากรและสังคม (วปส.) มหาวิทยาลัยมหิดล

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล มีฐานะเทียบเท่าคณะหนึ่งในมหาวิทยาลัยมหิดล
ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 โดยมีพันธกิจหลัก 3 ประการคือ

หนึ่ง งานวิจัย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้สังคมไทยทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ โดยดำเนินการวิจัยทั้งการวิจัยพื้นฐานและการวิจัยประยุกต์ ที่ครอบคลุมประเด็นทางประชากรและสังคม 6 ด้าน คือ

- การเปลี่ยนแปลงประชากร ครอบครัว และสังคม
- ผู้สูงอายุ
- เพศวิถี เพศภาวะ อนามัยเจริญพันธุ์ และเอชไอวี/เอดส์
- แรงงาน การย้ายถิ่น และความเป็นเมือง
- ประชากร สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ
- ประเด็นเร่งด่วน

ใน พ.ศ. 2549 สถาบันฯ ได้รับการจัดอันดับให้เป็นสถาบันอันดับหนึ่งของประเทศไทยในด้านการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ของสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

สอง งานสอนและงานฝึกอบรม เพื่อสร้างคนให้มีความรู้ความเข้าใจในการวิเคราะห์และการประเมินผล พร้อมทั้งการนำผลงานวิจัยไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานและสาธารณะ ปัจจุบันสถาบันฯ เปิดหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษา 4 หลักสูตร คือ

- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิจัยประชากรและสังคม
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์ (หลักสูตรนานาชาติ)
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพฤกษวิทยาเชิงประชากรและสังคม (หลักสูตรนานาชาติ)
- ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ (หลักสูตรนานาชาติ)

สำหรับงานฝึกอบรม ที่ดำเนินการประจำปี คือ

- หลักสูตรการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ
- หลักสูตรการวิจัยเชิงปริมาณ
- หลักสูตร 'Monitoring and Evaluation of Population and HIV/AIDS Programs'
- หลักสูตร 'Monitoring and Evaluation of Population, Nutrition and Health Programs'

สาม งานบริการวิชาการ เพื่อนำความรู้และนำความคิดเชิงบูรณาการขยายผลออกไป มุ่งสู่การสร้างสังคมที่มีคุณภาพ ผ่านรูปแบบต่างๆ ได้แก่ การเผยแพร่รายงานและตำราวิชาการสู่ห้องสมุดทั่วประเทศ หน่วยงานต่างๆ และประชาชนผู้สนใจทั่วไป รวมถึงการจัดงานประชุมวิชาการระดับชาติประจำปี 'ประชากรและสังคม' การจัดสัมมนาเผยแพร่ผลงานวิจัย การให้คำปรึกษาต่อองค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน และองค์กรชุมชน ตลอดจนบุคลากรสถาบันฯ ได้รับเชิญ และ/หรือสรรหาเข้าเป็นกรรมการระดับชาติที่ส่งผลต่อการมีส่วนเสนอนโยบายหรือยุทธศาสตร์ที่สำคัญ

การจัดประชุมวิชาการระดับชาติ “ประชากรและสังคม”

เป็นหนึ่งในกิจกรรมสำคัญที่สถาบันฯ ให้ความสำคัญเพื่อเป็นช่องทางในการเผยแพร่ผลงานต่อสาธารณะ โดยริเริ่มให้มีการจัดประชุมวิชาการระดับชาติประจำปีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2548 และยึดถือเป็นกิจกรรมสำคัญประจำปีเรื่อยมา โดยถือเอาวันที่ 1 กรกฎาคม ซึ่งเป็นวันกลางปีประชากรเป็นวันจัดประชุมทุกปี ประเด็นที่นำเสนอในแต่ละปี เป็นการประมวลจากปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นทั้งสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและสังคม

ประเด็นการนำเสนอที่ผ่านมามีดังนี้
ปี 2548 เรื่อง ประชากรของประเทศไทย ณ พ.ศ. 2548
ปี 2549 เรื่อง ภาวะการตาย: ภาพสะท้อนความมั่นคงทางประชากร

ปี 2550 เรื่อง นคราภิวัตน์และวิถีชีวิตเมือง
ปี 2551 เรื่อง 'มิติเพศ' ในประชากรและสังคม
ปี 2552 เรื่อง ครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร

ปี 2553 เรื่อง คุณค่าผู้สูงอายุในสายตาสังคมไทย
ปี 2554 เรื่อง จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย
ปี 2555 เรื่อง ประชากรชายขอบและความเป็นธรรมในสังคมไทย

ปี 2556 เรื่อง ประชากรและสังคมในอาเซียน: ความท้าทายและโอกาส

ปี 2557 เรื่อง การเกิดกับความมั่นคงในประชากรและสังคม และในปีปัจจุบันคือ

ปี 2558 เรื่อง ความหลากหลายทางประชากรและสังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558

สารประชากร มหาวิทยาลัยมหิดล Mahidol Population Gazette

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ปีที่ 24 มกราคม 2558

ประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2558

ประชากรคาดประมาณ ณ กลางปี 2558 (1 กรกฎาคม)

	ชาย	หญิง	รวม
1. จำนวนประชากรทั้งประเทศ (หน่วยเป็นพัน)	31,638	33,466	65,104
2. จำนวนประชากรแยกตามที่อยู่อาศัย (หน่วยเป็นพัน)			
เขตเมือง (ประชากรที่อยู่ในเขตเทศบาล และเมืองทุกประเภท)	15,018	15,955	30,973
เขตชนบท (ประชากรที่อยู่นอกเขตเมือง)	16,620	17,511	34,131
3. จำนวนประชากรแยกตามภาค (หน่วยเป็นพัน)			
กรุงเทพมหานคร	3,867	4,175	8,042
ภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพฯ)	8,898	9,450	18,348
ภาคเหนือ	5,490	5,785	11,275
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	9,069	9,545	18,614
ภาคใต้	4,314	4,511	8,825
4. จำนวนประชากรแยกตามกลุ่มอายุ (หน่วยเป็นพัน)			
ประชากรวัยเด็ก (ต่ำกว่า 15 ปี)	6,026	5,766	11,793
ประชากรวัยแรงงาน (15-59 ปี)	20,979	21,982	42,960
ประชากรสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป)	4,633	5,718	10,351
ประชากรสูงอายุ (65 ปีขึ้นไป)	3,025	3,887	6,912
ประชากรก่อนวัยเรียน (0-5 ปี)	2,282	2,180	4,462
ประชากรวัยเรียน (6-21 ปี)	6,970	6,728	13,698
สตรีวัยเจริญพันธุ์ (15-49 ปี)		17,123	
5. อายุคาดเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด (จำนวนปีเฉลี่ยที่คาดว่าจะมีชีวิตต่อไปอีกกี่ปี)	71.6	78.4	
6. อายุคาดเฉลี่ยที่อายุ 60 ปี (จำนวนปีเฉลี่ยที่คาดว่าจะมีชีวิตรอดต่อไปอีกกี่ปี)	20.1	23.3	
7. อายุคาดเฉลี่ยที่อายุ 65 ปี (จำนวนปีเฉลี่ยที่คาดว่าจะมีชีวิตรอดต่อไปอีกกี่ปี)	16.4	19.2	
8. อัตราชีพ			
อัตราเกิด (ต่อประชากรพันคน)			12.0
อัตราตาย (ต่อประชากรพันคน)			8.0
อัตราเพิ่มตามธรรมชาติ (ร้อยละ)			4.0
อัตรารายการก (ต่อการเกิดมีชีพพันราย)			10.6
อัตรารายการกต่ำกว่า 5 ปี (ต่อการเกิดมีชีพพันราย)			17.5
9. อัตราเจริญพันธุ์รวม (จำนวนบุตรโดยเฉลี่ยที่สตรีคนหนึ่งจะมีตลอดวัยเจริญพันธุ์ของตน)			1.6
10. อัตราคุมกำเนิด (ร้อยละ)			79.3
11. ประมาณการประชากรข้ามชาติ 3 สัญชาติ (หน่วยเป็นพัน)			4,551
เมียนมาร์			3,599
กัมพูชา			587
ลาว			365

ประชากร
และสังคม
2558

ความหลากหลาย

ทางประชากรและสังคม

ในประเทศไทย ณ ปี 2558

Population and Social Diversity

in Thailand 2015

อารี จำปากล้า
ปัทมา วาฬพัตนวงศ์
กาญจนา ตั้งชลทิพย์
บรรณาธิการ

ความหลากหลายทางประชากรและสังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558

อารี จำปาเกลาย ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์ กาญจนา ตั้งชลทิพย์

บรรณาธิการ

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ประชากรและสังคม 2558: ความหลากหลายทางประชากรและสังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558 = Population and Social Diversity in Thailand 2015 / อารี จำปาเกลาย, ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์, กาญจนา ตั้งชลทิพย์, บรรณาธิการ.-- พิมพ์ครั้งที่ 1. -- นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558. (เอกสารทางวิชาการ/สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ; หมายเลข 447)

ISBN 978-616-279-689-0

1. ประชากร. 2. ประชากร -- ไทย. 3. ประชากร -- แ่งสังคม. 4. ความแตกต่างระหว่างบุคคล. 5. ความแตกต่างทางเพศ. 6. ประชากร -- ศักดิ์ศรี. 7. สื่อสังคมออนไลน์. 8. สื่อสังคมออนไลน์ -- พฤติกรรมทางจริยธรรม. I. อารี จำปาเกลาย, บรรณาธิการ. II. ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์, บรรณาธิการ. III. กาญจนา ตั้งชลทิพย์, บรรณาธิการ. IV. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. V. ชื่อชุด.

HB851 ป231 2558

พิมพ์ครั้งที่ 1: มิถุนายน 2558

จำนวน 1,000 เล่ม สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย

ปกและรูปเล่ม: สุกัญญา พรหมทรัพย์

www.taisoi-graphic-sticker-logo.com, www.facebook.com/BanTaiSoiDesign

จัดพิมพ์:

สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

999 ถนนพุทธมณฑลสาย 4 ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

โทรศัพท์ 0-2441-0201-4 โทรสาร 0-2441-9333

Website: <http://www.ipsr.mahidol.ac.th>

พิมพ์ที่:

โรงพิมพ์เดือนตุลา

39/205-206 ซอยวิภาวดีรังสิต 84 แขวงสนามบิน เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ 10210

โทรศัพท์ 02-996-7392-0

โทรสาร 02-996-7395

ผู้ทรงคุณวุฒิอ่านและให้คำแนะนำ เพื่อปรับปรุงคุณภาพของบทความ

ศ.เกียรติคุณ ดร.เบญจา ยอดดำเนิน – แอดติกซ์	ที่ปรึกษาสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
ศ.เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล	ที่ปรึกษาสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล	ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.จรรยา เศรษฐบุตร	ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.จิราพร เกศพิชญวัฒนา	คณะพยาบาลศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รศ.ดร.เนาวรัตน์ พลายน้อย	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.ปัปพอนต์ รักอำนวยกิจ	วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รศ.ดร.พิมพ์วัลย์ บุญมงคล	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.วรชัย ทองไทย	ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.วรางคณา จันทร์คง (ผลประเสริฐ)	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
รศ.ดร.วาสนา อิ่มเอม	ผู้ช่วยผู้แทน กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย
รศ.ดร.สุธรรม นันทมงคลชัย	คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี	คณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต
รศ.ดร.อรพินทร์ พิทักษ์มหาเกตุ	ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

รศ.ดร.อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล

คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล

รศ.ดร.อุไรวรรณ คณิงสุเกษม

ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดล

รศ.ดร.เอื้อมพร พิชัยสนธิ์

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผศ.ดร.ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย

มหาวิทยาลัยมหิดล

ผศ.ดร.เขมิกา ยามะรัตน์

วิทยาลัยวิทยาศาสตร์สาธารณสุข

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผศ.ดร.ชไมพร กาญจนกิจสกุล

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ผศ.ดร.ดุชนิ์ อายุวัฒน์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผศ.ดร.ธีระ สันเตชาวัณษ์

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผศ.ดร.บัญญัติ ยงยวน

สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว

มหาวิทยาลัยมหิดล

ผศ.ดร.ภรณ์ วัฒนสมบุรณ์

คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ผศ.ดร.วิราภรณ์ โพธิศิริ

วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผศ.ดร.วิมลทิพย์ มุสิกพันธ์

สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว

มหาวิทยาลัยมหิดล

ผศ.ดร.ศรัณยา สุจริตกุล

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล

ผศ.ดร.สุวิณี วิวัฒน์วานิช

ผศ.ดร.อัลญาน์ สมุห์เสนีโต

ผศ.ดร.อารีย์ พรหมไม้

ผศ.ดร.อุษณีย์ พึ่งปาน

อ.ดร.ฐณัฐ วงศ์สายเชื้อ

อ.ดร.รักชนก คชานูบาล

อ.ดร.วรรณรัตน์ รัตนวรารักษ์

อ.ดร.วราภรณ์ แซ่มสนิท

อ.ดร.สมบุญ วัฒนะ

อ.ดร.สวรัย บุญยมานนท์

อ.ดร.สุกัญญา จงถาวรสถิต

คณะพยาบาลศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม
มหาวิทยาลัยมหิดล

วิทยาลัยวิทยาศาสตร์สาธารณสุข

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน

วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

แผนงานส่งเสริมสุขภาวะผู้หญิง

และความเป็นธรรมทางเพศ

วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล

คำนำ

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ดำเนินบทบาทสำคัญทางวิชาการให้กับสังคมไทย และนานาชาติ มาเป็นเวลากว่าสี่ทศวรรษ ด้วยการพัฒนางานและความรู้ที่มีฐานมาจากการวิจัยในลักษณะสหวิทยาการด้านประชากรศาสตร์และสังคมศาสตร์ เพื่อส่งต่อให้ผู้กำหนดนโยบาย นักวิชาการ และสาธารณชนทั่วไป

การเปลี่ยนแปลงประชากร สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ส่งผลมากมายต่อความเป็นไปในสังคม ประเด็นสังคมไทยกับความหลากหลายทางประชากรและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในเรื่องความพร้อมของประเทศไทยและสังคมไทยในการรับมือกับความหลากหลายเหล่านั้น ผลกระทบของเครือข่ายสังคมออนไลน์ พฤติกรรมทางเพศ ปัญหาเอดส์ การจัดการสิ่งแวดล้อมในเมือง การใช้แรงงานเด็ก แรงงานไทย คนต่างชาติ และแรงงานข้ามชาติ รวมถึงอาชญากรรมข้ามชาติ อีกทั้งความสุขของประชากรในผู้สูงอายุ คนทำงาน และแรงงานย้ายถิ่นนั้น เป็นประเด็นท้าทายที่สถาบันฯ ต้องการนำเสนอต่อสาธารณะ เพื่อตั้งคำถาม เพื่อจุดประกาย และเพื่อสร้างความตระหนักแก่สังคมในการมองความหลากหลายอย่างเข้าใจ ลุ่มลึก เพื่อให้สามารถตั้งรับและแก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้น บนพื้นฐานของความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องอย่างแท้จริง

สถาบันฯ ขอขอบคุณคณาจารย์และนักวิจัยของสถาบันฯ ที่ได้รังสรรค์ผลงานวิจัยออกมาเป็นบทความต่างๆ ถึง 20 บทความ พิมพ์ในหนังสือที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้ บทความทั้งหมดนี้ได้รับข้อแนะนำ คำชี้แนะ อย่างตรงไปตรงมา จากผู้ทรงคุณวุฒิ ทำให้บทความมีความสมบูรณ์และแหลมคมมากขึ้น

ขอบคุณทีมบรรณาธิการที่ทำให้หนังสือรวมบทความเล่มนี้ เป็นผลงานวิชาการอีกชิ้นหนึ่งที่สถาบันฯ ภาคภูมิใจ และศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์ ที่ได้ร่วมผลักดันให้การทำงานครั้งนี้สำเร็จลงได้ สถาบันฯ รู้สึกทราบบ้าง และขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

บทความทั้งหมดในหนังสือเล่มนี้จะด้อยค่าลงทันทีหากไม่ได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์ สถาบันฯ จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าความรู้ความเข้าใจนี้จะได้รับการเผยแพร่ บอกต่อ และถูกนำไปใช้ให้เกิดคุณค่าทั้งในเชิงนโยบายและเชิงวิชาการ

รองศาสตราจารย์ ดร.สุรีย์พร พันพื้ง

ผู้อำนวยการ

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

สารบัญ

บทบรรณาธิการ	ก
เครือข่ายสังคมออนไลน์: เสพ สื่อ สุ่ม เสี่ยง	1
“เหวี่ยง” และ “วิน” ออนไลน์...ความขัดแย้งและการวิวาทในสื่อสังคมของวัยรุ่น ภูเบศร์ สมุทรจักร และกุลทิพย์ ศาสตรระรุจิ	3
ใครเป็นใครบนเครือข่ายสังคมออนไลน์: ความหลากหลายทางคุณลักษณะและพฤติกรรม ปิยวัฒน์ เกตุวงศา และศุทธิดา ชวนวัน	15
วัยรุ่นใช้สื่อออนไลน์อย่างไรในการหาคู่ นิพนธ์ ดาราวุฒิมาประกรณ์	29
สังคมหลากหลาย รัฐไทยพร้อมหรือยัง?	43
ต่างวัยต่างทัศนะต่อความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย พิมลพรรณ อิศรภักดี	45
ความแตกต่างหลากหลายในอาเซียน: ข้อเสนอห้าแนวคิดสำคัญในการพัฒนาประชาคมอาเซียน ฉันทหทัย (อรัทัย) อาจอ่ำ	65
ความหลากหลายของแรงงานเด็กในประเทศไทย: จะป้องกันและแก้ไขปัญหากันอย่างไร? กมลชนก ขำสุวรรณ และบุรเทพ โชคนานุกุล	83
พนักงานบริการหญิงที่มีความเสี่ยงสูงกับการเข้าถึงบริการด้านเอชไอวี: โจทย์สำคัญเพื่อบรรลุเป้าหมายยุติปัญหาเอดส์ ดุสิตา พึ่งสำราญ	97
แรงงาน: อาเซียน..เส้นทางตลาดแรงงานที่ท้าทาย	111
ชีวฉนวนทลนครานุรักษ์: แนวคิดภายใต้ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมือง ธเนศ กิตติศรีวรพันธุ์	113
ข้อท้าทายในการผลิตแรงงานฝีมือไทยเพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงานประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน จงจิตต์ ฤทธิรงค์ และรีนา ต๊ะดี	129
แรงงานย้ายถิ่นในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง อมรา สุนทรธาดา	149
ความหลากหลายในการย้ายถิ่นของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้: ใครไปมาเลเซีย และใครไปที่อื่น อารี จำปากลาง	165

แรงงาน: คนต่างชาติในเมืองไทย ทำไมเยอะจัง	183
ชาวต่างชาติในเมืองไทยเป็นใครบ้าง?	185
ปัทมา ว่าพัฒนวงศ์	
นักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในประเทศไทย พ.ศ. 2554-2555	203
ธีระพงศ์ ลันติภาพ	
คนข้ามชาติจากพม่าและความเป็นอื่นในสายตาของคนไทย: มองผ่านประเด็นการได้รับอนุญาตให้อยู่อาศัยแบบถาวร	215
มาลี ลันสุวรรณ	
อาชญากรรมข้ามชาติ: ภัยคุกคามไทยและอาเซียน	231
ลักกรินทร์ นิยมศิลป์	
ความสุขของคนไทย.....อยู่ที่ไหน?	251
ความสุขของผู้สูงอายุต่างวัย และต่างวัฒนธรรม	253
วรวิรินทร์ เกรย์ รุ่งทอง ครามานนท์ และเจตพล แสงกล้า	
ประชากรสามกลุ่มวัยได้อะไรจากการสวดมนต์	269
เจตพล แสงกล้า และภาณี วงษ์เอก	
การเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น	285
กิริติ จงแจ่มฟ้า และอุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์	
ความสุขคนทำงานที่มีสถานภาพสมรสหลากหลายในสังคมไทย: แต่งงานก็สุข ไม่แต่งงานก็สุข.....จริงหรือ?	297
ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต และปรียา พลอยระย้า	
สถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นของประเทศไทย	311
กาญจนา เทียนลาย และวรรณิ์ หุตะแพทย์	

บทบรรณาธิการ

หนังสือรวมบทความ “ความหลากหลายทางประชากรและสังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558” สะท้อนความเป็นตัวตนของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ดำเนินบทบาททางวิชาการในสังคมไทยและนานาชาติ มาเป็นเวลากว่าสี่ทศวรรษ บนฐานงานวิจัยสหวิทยาการด้านประชากรศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่สอดคล้อง ตอบสนอง และเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ทั้งในระดับประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับโลก ข้อค้นพบจากงานวิจัยและการวิเคราะห์ด้านประชากรศาสตร์และสังคมศาสตร์ ของคณาจารย์และนักวิจัยของสถาบันฯ ส่วนหนึ่งรวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้

ยี่สิบบทความในหนังสือที่อยู่ในมือท่านนี้ บอกเล่าเรื่องราวความแตกต่างทางประชากรและสังคมไทย ณ ปี 2558 ในหลายมิติหลากหลายแง่มุม ทั้งความต่างที่เกิดเพราะวัยต่างกัน เพศต่างกัน ที่อยู่อาศัยต่างกัน หรือมีวัฒนธรรมที่ต่างกัน ฉายภาพผ่านพฤติกรรมด้านประชากรและสังคมที่เผยให้เห็นความต้องการ วิถีชีวิต และปฏิสัมพันธ์ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน สังคม และระดับมหภาค เป็นความหลากหลายที่ก่อปรขึ้นเป็นประชากรไทยเป็นสังคมไทย ที่ต้องทำความเข้าใจบนฐานข้อมูลของงานวิจัยที่เชื่อถือได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สถาบันฯ ยึดถือมาโดยตลอด

หนังสือเล่มนี้จัดบทความออกเป็น 5 กลุ่มตามประเด็นหลักที่บทความนำเสนอ กลุ่มแรก **เครือข่ายสังคมออนไลน์: เสพ สื่อ สุ่ม เสี่ยง** สามบทความในกลุ่มนี้ มีประเด็นร่วมที่ชี้ให้เห็นความสำคัญและอิทธิพลของสื่อสังคมออนไลน์ที่มีต่อชีวิตของผู้คนในยุคปัจจุบัน บทความเรื่อง *ใครเป็นใครบนเครือข่ายสังคมออนไลน์: ความหลากหลายทางคุณลักษณะและพฤติกรรม* เผยให้เห็นว่า การใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มีการขยายตัวมากขึ้นในทุกกลุ่มวัยไม่ว่าแม้แต่ผู้สูงวัย อย่างไรก็ตาม กลุ่มที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับสื่อออนไลน์มากที่สุด คือวัยรุ่น ที่ใช้ชีวิตส่วนใหญ่โลดแล่นอยู่ในโลกเสมือน ลักษณะเฉพาะของสื่อออนไลน์อาจนำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรง อย่างที่บทความเรื่อง *“เหวี่ยง” และ “วิน” ออนไลน์...ความขัดแย้งและการวิวาทในสื่อสังคมของวัยรุ่น* ได้แสดงให้เห็น ในขณะที่บทความเรื่อง *วัยรุ่นใช้สื่อออนไลน์อย่างไรในการหาคู่* ชี้ให้เห็นว่า การเข้าถึงสื่อและการติดต่อสื่อสารในสังคมออนไลน์ของวัยรุ่นที่มีความสะดวก รวดเร็ว และมีความเป็นส่วนตัวสูงนั้นอาจมีส่วนส่งเสริมให้วัยรุ่นมีพฤติกรรมทางเพศที่เสี่ยงมากขึ้น

กลุ่มที่สอง **สังคมหลากหลาย รัฐไทยพร้อมหรือยัง?** สิบบทความในกลุ่มนี้ เน้นให้เห็นสังคมที่หลากหลายและความท้าทายต่างๆ ทั้งในภาพกว้างของสังคมไทยที่ผสมผสานเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอาเซียน และภาพที่เน้นประเด็นเฉพาะอย่างความหลากหลายทางเพศ การใช้แรงงานเด็ก การแก้ปัญหาเอดส์ ชวนให้ตั้งคำถามถึงความพร้อมของสังคมที่กำลังเผชิญหน้ากับความท้าทายเหล่านั้น บทความแรก *ความแตกต่างหลากหลายในอาเซียน: ข้อเสนอแนะสำคัญในการพัฒนาประชาคมอาเซียน* มองภาพรวมของสังคมไทยและประเทศอื่นๆ ในอาเซียน ที่ผนวก รวมกันเป็นประชาคมเศรษฐกิจที่มีประชากรรวมกันถึงกว่า 600 ล้านคน บทความเสนอการใช้ทำเนียบที่นำเสนอ และมีความสำคัญในการเตรียมพร้อมรับมือกับสังคมอาเซียน สามบทความหลัง เป็นงานวิจัยในประเด็นเฉพาะ บทความเรื่อง *ต่างวัยต่างทัศนะต่อความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย* เผยให้เห็นความแตกต่างในเรื่องการยอมรับ

ความหลากหลายทางเพศของคนต่างวัย และชี้ว่าการยอมรับความหลากหลายทางเพศมีเพิ่มมากขึ้น บทความเรื่อง *ความหลากหลายของแรงงานเด็กในประเทศไทย: จะป้องกันและแก้ไขปัญหากันอย่างไร?* นำเสนอผลการศึกษการใช้แรงงานเด็กในรูปแบบที่เลวร้าย และชี้ว่า การดำเนินการเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาค่าใช้จ่ายแรงงานเด็กในประเทศไทย ควรคำนึงถึงความหลากหลายทางประชากรและสังคมในมิติต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของปัญหา และบทความเรื่องสุดท้ายในกลุ่มนี้ พนักงานบริการหญิงที่มีความเสี่ยงสูงกับการเข้าถึงบริการด้าน *เอชไอวี: โจทย์สำคัญเพื่อบรรลุเป้าหมายยุติปัญหาเอดส์* ให้ข้อมูลว่า พนักงานบริการหญิงมีลักษณะทางประชากรที่แตกต่างกัน และมีบริบทเฉพาะของตัวเอง ซึ่งการดำเนินการต่างๆ ในการแก้ปัญหาโรคเอดส์จำเป็นต้องรับรู้และคำนึงถึง เพื่อให้สามารถวางแผนการให้บริการได้อย่างเหมาะสม บทความตั้งข้อสังเกตว่า การให้ความรู้ในกลุ่มพนักงานบริการหญิงอาจจะยังไม่เข้มข้นพอที่จะช่วยให้พนักงานบริการมีความเข้าใจความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี และมีพฤติกรรมที่เสี่ยงน้อยลงได้

อีกประเด็นที่จะยังคงความสำคัญในสังคมอาเซียนไปอีกนาน **แรงงาน: อาเซียน.....เส้นทางตลาดแรงงานที่ท้าทาย** สืบบทความภายใต้กลุ่มนี้เกี่ยวร้อยไปด้วยเรื่องราวของแรงงานในอาเซียน บทความเรื่อง *แรงงานย้ายถิ่นในอนุภูมิภาคสุมาตรา* พูดถึงปรากฏการณ์แรงงานย้ายถิ่นไร้ฝีมือ ใน 3 ประเด็น คือ รูปแบบและปริมาณ การเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือ ผลกระทบของการเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือ และสาระสำคัญของกรอบความร่วมมือของประเทศในอนุภูมิภาคสุมาตรา บทความเรื่อง *ข้อท้าทายในการผลิตแรงงานฝีมือไทยเพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงานประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน* อภิปรายถึงความท้าทายระดับชาติที่ไทยต้องเผชิญเนื่องจากมีความไม่สอดคล้องกันของความต้องการแรงงานฝีมือและการผลิตแรงงานในประเทศ ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพของแรงงาน เป็นความท้าทายที่จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือระหว่างสถานศึกษาและผู้ประกอบการ เพื่อสร้างและพัฒนาแรงงานฝีมือของคนไทย ในขณะที่บทความเรื่อง *ความหลากหลายในการย้ายถิ่นของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้: ใครไปมาเลเซียและใครไปที่อื่น* ชี้ให้เห็นอีกแง่มุมหนึ่งของการย้ายถิ่นของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้ โดยเปรียบเทียบความเหมือนและต่างระหว่างมุสลิมที่ย้ายถิ่นไปมาเลเซีย และมุสลิมที่ย้ายไปถิ่นปลายทางอื่น ผลการศึกษาชี้ให้เห็นความจำเป็นในการพัฒนาทุนมนุษย์ในสามจังหวัดภาคใต้ เพื่อให้ผู้คนมีทางเลือกในการดำรงชีวิตมากขึ้น สุดท้าย การเคลื่อนย้ายแรงงานในระยะยาวอาจส่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของเมือง ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ บทความเรื่อง *ชีวมณฑลนครนุรักษ์: แนวคิดภายใต้ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมือง* เสนอแนวคิดด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมือง และชี้ให้เห็นโอกาสและข้อจำกัดของการนำโครงการริเริ่มชีวมณฑลนครนุรักษ์มาประยุกต์ใช้ในสถาบันการศึกษา

สังคมไทย ณ วันนี้ ภาพของคนต่างชาติที่เข้ามาทำงาน มาเรียนหนังสือ และมาใช้ชีวิตร่วมกับเรา เป็นเรื่องสามัญไปแล้ว บทความภายใต้หัวข้อ **แรงงาน: คนต่างชาติในเมืองไทย ทำไมเยอะจ้ง** ยืนยันความจริงข้อนี้ได้เป็นอย่างดี เริ่มจากบทความเรื่อง *ชาวต่างชาติในเมืองไทยเป็นใครบ้าง?* ที่ใช้ข้อมูลจากสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 นำเสนอข้อมูลพื้นฐานของชาวต่างชาติ หรือผู้ที่ไม่ใช่สัญชาติไทยที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 2,581,141 คน ว่ากระจายตัวกันอยู่ที่ไหน และทำอะไรบ้าง บทความถัดมานั้นกลุ่มที่เข้ามาประเทศไทยเพื่อการศึกษา คือบทความเรื่อง *นักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในประเทศไทย พ.ศ. 2554-2555* ที่ศึกษาคุณลักษณะของนักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาระดับปริญญาโทและเอกในประเทศไทย และพบว่า ในระดับปริญญาโท นักศึกษาต่างชาติมาจากจีนมากที่สุด ในขณะที่นักศึกษาระดับปริญญาเอกมาจากอินโดนีเซียมากที่สุด ขณะเดียวกันแม้สังคมไทยจะคุ้นเคยกับการอยู่ร่วมกับคนต่างชาติในระดับหนึ่งแต่คนต่างชาติในไทยไม่ใช่มีแค่แรงงานถูกกฎหมาย

และนักเรียน/นักศึกษา แต่ยังมีผู้พลัดถิ่น และแรงงานที่เข้าเมืองแบบผิดกฎหมายที่มีแนวโน้มว่าจะอาศัยอยู่กับเรา ไปอีกนาน บทความเรื่อง *คนข้ามชาติจากพม่าและความเป็นอื่นในสายตาของคนไทย: มองผ่านประเด็นการได้รับอนุญาตให้อยู่อาศัยแบบถาวร* ชี้ว่า คนไทยส่วนใหญ่ยังไม่ยอมรับการอนุญาตให้ลูกของผู้พลัดถิ่น/แรงงานข้ามชาติจากพม่าได้อยู่อาศัยในประเทศไทยอย่างถาวร เนื่องจากคนเหล่านี้ยังถูกมองว่า “เป็นคนอื่น” ที่ไม่ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมเพื่อหล่อหลอมให้เกิดความเป็นไทย และบทความสุดท้ายในกลุ่มนี้ *อาชญากรรมข้ามชาติ: ภัยคุกคามไทยและอาเซียน* ย้ำเตือนประเทศไทยและอาเซียนให้ตระหนักถึงปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติว่าเป็นภัยคุกคามที่สำคัญ ที่จำเป็นต้องมีมาตรการเชิงรุกเพื่อจัดการกับปัญหาดังกล่าว และอาจจำเป็นต้องทบทวน “วิถีอาเซียน” (The ASEAN Way) ที่ยังไม่สามารถจัดการกับปัญหาข้ามพรมแดนต่างๆ ได้มากนัก

บทความในกลุ่มสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้แต่ละประเด็นความสุขของผู้คนหลากหลายกลุ่ม ทั้งผู้สูงอายุ คนทำงาน ผู้ย้ายถิ่นหรือไม่ย้ายถิ่น และคนสามกลุ่มวัยที่แสวงหาความสุขจากการสวดมนต์ ภายใต้หัวข้อ **ความสุขของคนไทย.....อยู่ที่ไหน?** บทความเรื่อง *ความสุขของผู้สูงอายุต่างวัย และต่างวัฒนธรรม* นำเสนอปัจจัยที่ส่งผลต่อความสุขของผู้สูงอายุต่างวัย และเปรียบเทียบผู้สูงอายุในประเทศไทยกับในสังคมตะวันตก ที่มีทั้งสิ่งที่เหมือนและสิ่งที่แตกต่าง บทความเรื่อง *ประชากรสามกลุ่มวัยได้อะไรจากการสวดมนต์* นำเสนอมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์ รูปแบบการสวดมนต์ การอธิษฐานขอพร และการนำประโยชน์จากการสวดมนต์ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ของคนสามกลุ่มวัย ทั้งวัยรุ่น วัยทำงาน และวัยสูงอายุ ขณะที่บทความเรื่อง *การเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น* ให้ข้อมูลว่า ในช่วงปี 2548-2550 สุขภาพจิตของคนทุกกลุ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ และสุขภาพกาย รายได้ การทำงาน และการสนับสนุนทางสังคม ล้วนเกี่ยวข้องกับสุขภาพจิต ส่วนบทความเรื่อง *ความสุขคนทำงานที่มีสถานภาพสมรสหลากหลายในสังคมไทย: แต่งก็สุข ไม่แต่งก็สุข...จริงหรือ?* เสนอข้อมูลความพึงพอใจในชีวิตและระดับความสุขของคนทำงาน จำแนกตามสถานภาพสมรสที่หลากหลาย บทความชี้ให้เห็นว่าความพึงพอใจในชีวิต ความสุข และสถานภาพสมรสของคนทำงาน มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญ บทความสุดท้าย *สถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นของประเทศไทย* นำเสนอสถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า แม่ปู่ย่า/ตายาย ยินดีที่ได้เลี้ยงหลาน แต่ก็รู้สึกถึงภาระในเวลาเดียวกัน ด้วยข้อจำกัดด้านสุขภาพและฐานะทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเมื่อเงินส่งกลับจากพ่อแม่ย้ายถิ่นไม่เพียงพอ ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางจิตใจของบุคคล

ยี่สิบบทความในหนังสือเล่มนี้ สะท้อนมิติความแตกต่างของประชากรไทยในหลากหลายมุม ให้ความสำคัญกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ทั้งในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสุขและความอยู่ดีมีสุขในมิติอื่นๆ แต่มิได้มองข้ามความสำคัญของประชากรวัยเยาว์ที่มีวิถีชีวิต วิถีคิด ความต้องการที่แตกต่าง และปฏิสัมพันธ์ในโลกเสมือนที่อ่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทุกวินาที และวัยแรงงานที่ยังคงต้องให้ความสำคัญกับการเคลื่อนย้ายเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น ผ่านการทำงานและการศึกษา ซึ่งบ่อยครั้งที่ส่งผลกระทบต่อนักเรียนในถิ่นต้นทางที่ต้องรับภาระดูแลลูกของผู้ย้ายถิ่นที่ยังเยาว์ รวมทั้งการเตรียมความพร้อมของทรัพยากรแรงงานให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในประเทศ แต่ต้องรวมถึงระดับภูมิภาคและระดับนานาชาติ รวมทั้งเรื่องการใช้แรงงานเด็กที่ไม่อาจละเลยได้ ยังมีความหลากหลายทางเพศ ที่ก่อให้เกิดประเด็นท้าทายที่ต้องคำนึงถึงในการจัดการให้สังคมไทยเป็นที่ที่น่าอยู่สำหรับทุกคน รวมทั้งความหลากหลายที่ฉายภาพผ่านความจำเป็นในการจัดการพื้นที่เมือง เพื่อความอยู่รอดร่วมกันของคนเมืองและพื้นที่สีเขียว ซึ่งย่อมแตกต่างจากการจัดการในพื้นที่ชนบท เหล่านี้ เป็นเพียงบางประเด็นและบางแง่มุมของความหลากหลายทางประชากรไทยและสังคมไทย ณ ปี 2558

เครือข่าย สังคมออนไลน์:

เสพ สื่อ สุ่ม เสี่ยง

“เหวี่ยง” และ “วัน” ออนไลน์... ความขัดแย้งและการวิวาทในสื่อสังคมของวัยรุ่น

ภูเบศร์ สมุทรจักร* กุลทิพย์ ศาสตร์ระรุจิ**

บทคัดย่อ

ความขัดแย้งและการวิวาทของวัยรุ่นในสื่อสังคมเป็นประเด็นสำคัญที่กำลังได้รับความสนใจติดตามมากขึ้นตามความเข้มข้นของการใช้ชีวิตและการปะทะสังสรรค์ของวัยรุ่นในสื่อสังคม บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความขัดแย้งและการวิวาทของกลุ่มวัยรุ่นในสื่อสังคม โดยชี้ให้เห็นว่าความนิยมของการใช้สื่อสังคมในชีวิตประจำวันของกลุ่มวัยรุ่น และธรรมชาติเฉพาะของสื่อสังคม ทำให้เกิดความขัดแย้ง และการวิวาทของกลุ่มวัยรุ่นของสื่อเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะ โดยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการสื่อสาร รวมทั้งความขัดแย้ง และการวิวาท ของวัยรุ่นผ่านสื่อสังคม ด้วยเทคนิคการสนทนากลุ่ม 16 กลุ่ม ในพื้นที่กรุงเทพฯ และเชียงใหม่ แบ่งเป็นกลุ่มชาย และหญิง อย่างละ 8 กลุ่ม มีผู้ร่วมการสนทนากลุ่มทั้งสิ้น 101 คน ผลการวิจัยพบว่า ความขัดแย้งในกลุ่มวัยรุ่นส่วนใหญ่เป็นประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในกลุ่มเพื่อน และคนรัก การแข่งขันในการเรียนและสถานภาพทางสังคม ผลการศึกษายังพบความแตกต่างระหว่างชายและหญิง กล่าวคือ เพศชายจะมีการแสดงความขัดแย้งและการวิวาทในสื่อสังคมน้อยกว่าเพศหญิง นอกจากนี้ ความขัดแย้งและการวิวาทอาจเริ่มจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนอกสื่อสังคม และเข้าไปขยายผลในสื่อสังคม และจบลงด้วยการใช้ความรุนแรงทางกายและความสัมพันธ์ภายนอกสื่อสังคม

คำสำคัญ: ความขัดแย้ง การวิวาท สื่อสังคม วัยรุ่น สถานะเพศ

* อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

** รองศาสตราจารย์ คณะนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

Conflict and Quarreling in Social Media during Adolescence

*Bhubate Samutachak**, *Kullatip Satararuji***

Abstract

Conflict and quarreling of adolescents in social media has gained increasing attention as the intensity of their time spent on and interactions within social media escalate. This paper aims to explore conflicts and quarrels among adolescents in social media and demonstrate that the popularity of social media usage among adolescents and the specific characteristics of social media lead to conflicts and quarrels. This study focuses on communication, conflict, and quarreling of adolescents through social media. Sixteen focus – groups were conducted in Bangkok and Chiang Mai, with equal numbers of male and female groups, totaling 101 participants. The results reveal that conflict and quarrel among adolescents mostly concerned relationships among friends and romantic partners, competition for school grades and socio – economic status. The study also documents gender aspects of conflict and quarrels in social media in that males are less likely involved in these disputes than females. In addition, conflict and quarreling are found to be initiated offline, expanded and intensified in social media, and may culminate in physical and relational aggression offline.

Keywords: Conflict, Quarreling, Social media, Adolescents, Gender

* Lecturer, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

** Associate Professor, Graduate School of Communication Arts and Management Innovation, National Institute of Development Administration

บทนำ

โลกยุคข้อมูลข่าวสารถูกขับเคลื่อนอย่างรวดเร็วโดยเครื่องมือสื่อสารประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องคอมพิวเตอร์ทั้งแบบตั้งโต๊ะ (Desktop) และแบบพกพา (Notebook) ซึ่งพัฒนาจากเครื่องมือเพื่ออำนวยความสะดวกในการทำงานจนกลายเป็นอุปกรณ์สื่อสารเต็มรูปแบบรวมทั้งโทรศัพท์เคลื่อนที่ประเภทสมาร์ทโฟน (Smartphone) และแท็บเล็ต (Tablet) ที่มีการพัฒนาทั้งตัวเครื่องและรูปแบบให้มีทั้งความสวยงามและความสะดวกในการพกติดตัว ตลอดจนโปรแกรมอำนวยความสะดวกประเภทต่างๆ ในระบบ Digital หรือที่มักเรียกโดยทั่วไปว่าโปรแกรมประยุกต์ หรือแอปพลิเคชัน (Application) สามารถขยายอรรถประโยชน์ของเครื่องมือสื่อสารแบบพกพาเหล่านี้แก่ผู้ใช้เป็นอย่างมากในชีวิตประจำวันจนทำให้อุปกรณ์เหล่านี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตปัจจุบันอย่างแนบสนิท วัยรุ่นเป็นผู้ใช้กลุ่มใหญ่ของเครื่องมือสื่อสารเหล่านี้เนื่องจากเป็นวัยที่มีการติดตามการเคลื่อนไหวของเทคโนโลยีและเปิดรับเพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งสามารถปรับตัวเพื่อใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีใหม่ๆ ได้อย่างคล่องแคล่ว จึงจะเห็นได้ว่าการติดต่อสื่อสารระหว่างวัยรุ่นกันเองและระหว่างวัยรุ่นกับสิ่งต่างๆ ที่อยู่แวดล้อม ล้วนแต่ผ่านเครื่องมือสื่อสารและโปรแกรมประยุกต์ต่างๆ ในเครื่องมือสื่อสารเหล่านี้แทบทั้งสิ้น

สื่อสังคม (Social media) ซึ่งหมายถึงโปรแกรมประยุกต์ต่างๆ บนเครื่องมือสื่อสารเคลื่อนที่ที่ใช้ประโยชน์เพื่อการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล ทั้งในระดับระหว่างบุคคลและในระดับกลุ่ม ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมออนไลน์มากขึ้น โดยเฉพาะในระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นโปรแกรมสนทนาผ่านเครื่องคอมพิวเตอร์ตั้งแต่ยุคที่ใช้ ICQ, MSN, Pich, Hi5, ฯลฯ รวมถึง Application ที่พัฒนาขึ้นมาใช้บนสมาร์ทโฟนและแท็บเล็ต อาทิ Facebook, Twitter, Pinterest, Scoop it ฯลฯ โปรแกรมการสนทนาเหล่านี้ทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเป็นช่องทางการสร้างอิทธิพลทางความคิด

วัยรุ่นเป็นวัยที่ใช้และได้รับอิทธิพลจากสื่อสังคมเหล่านี้มากกว่ากลุ่มวัยอื่นๆ ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากธรรมชาติทางจิตวิทยาของวัยรุ่นเองที่เริ่มใช้ชีวิตกับกลุ่มเพื่อนมากขึ้นและมีความสุขกับการทำความรู้จักกับเพื่อนใหม่และทดลองเรียนรู้สิ่งที่ไม่เคยทำมาก่อน เกาะติดกระแสความนิยม ทำให้ปรับตัวรับกับเทคโนโลยีใหม่ได้อย่างรวดเร็วกว่าวัยอื่นๆ (Early adopter) ทำให้วัยรุ่นเปิดรับและเป็นผู้นำในการใช้สื่อสังคมประเภทต่างๆ เพื่อการติดต่อสื่อสารกับเพื่อนๆ จนทำให้เกิดข้อสังเกตว่าการ “เสพติด” สื่อสังคมเหล่านี้อาจก่อให้เกิดผลเสียต่อพฤติกรรมและพัฒนาการของวัยรุ่น อาทิ การจัดสรรเวลาอย่างไม่เหมาะสม การเสียสมาธิในการทำกิจกรรมอย่างอื่น โดยเฉพาะกิจกรรมการเรียนรู้ การขาดการปะทะสังสรรค์กับสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว การถูกล่อลวงและข่มเหงรังแก (Cyber bully) (Hellström et al., 2015; วิมลทิพย์ และศิวพร, 2554) รวมทั้งการแสดงตัว และการแสดงอารมณ์ในสื่อสังคมเหล่านี้ ซึ่งแม้บางส่วนเป็นพื้นที่ส่วนตัว แต่ก็มีบางส่วนที่เปิดสู่สาธารณะ อาจทำให้เกิดผลเสียต่อวัยรุ่นตามมาได้

ความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการปะทะสังสรรค์ทางสังคมเป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างมากโดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่น เนื่องด้วยเป็นช่วงวัยที่พบว่าจะเกิดความขัดแย้งระหว่างบุคคลมากที่สุด (Laurson & Collins, 1994) วัยรุ่นในปัจจุบันใช้เวลากับพ่อแม่ ผู้ปกครอง และคนในครอบครัวลดน้อยลง แต่ใช้เวลาค่อนข้างมากในการสื่อสารกับกลุ่มเพื่อน และคนรักที่กำลังเข้ามามีบทบาทใกล้ชิดกับตัวเองเพิ่มมากขึ้นผ่านพื้นที่ในสื่อสังคมซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่ทำให้การสื่อสารมีความแตกต่างจากภาวะทั่วไป ความขัดแย้งและการทะเลาะวิวาทในสื่อสังคมจึงเป็นสิ่งที่วัยรุ่นสัมผัสและมีส่วนร่วมในชีวิตประจำวันที่คุกรุ่น อย่างเจือปนอยู่ในเครื่องมือสื่อสาร และอาจปะทุออกมาภายนอกตามที่เห็นข่าวสร้างความวิตกให้แก่สังคม

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความขัดแย้งและการวิวาทของกลุ่มวัยรุ่นในสื่อสังคม โดยชี้ให้เห็นว่าความนิยมของการใช้สื่อสังคมในชีวิตประจำวันของกลุ่มวัยรุ่น และธรรมชาติเฉพาะของสื่อสังคม ทำให้เกิดความขัดแย้ง และการวิวาทของกลุ่มวัยรุ่นในสื่อเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะ

ธรรมชาติเฉพาะของสื่อสังคมที่นำไปสู่ความขัดแย้ง

สื่อสังคมนับเป็นสื่อที่สร้างการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการสื่อสารอย่างกว้างขวางอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สื่อสังคมและเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ทำให้การสื่อสารมวลชนอยู่ในมือของคนทั่วไปอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะเมื่อเครื่องมือสื่อสารมีราคาที่ถูกลงอย่างมาก ทำให้ไม่ว่าจะอยู่ในวัยใดและมีเศรษฐกิจฐานะในระดับใดสามารถส่งข้อความเพื่อสื่อถึงความคิดเห็น ความรู้สึกนึกคิดไปได้ทั่วโลก ซึ่งแต่ก่อนจะมีแต่เพียงผู้ที่มีอำนาจทางสังคม หรือเศรษฐกิจเท่านั้นที่จะสามารถเป็นข่าว และได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อที่ทรงอำนาจในยุคเก่า ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ วิทยุ และสิ่งพิมพ์ประเภทต่างๆ

เนื่องจากสื่อสังคมเป็นสื่อที่บุคคลทั่วไปสามารถทำได้ไม่จำกัด มีต้นทุนในการผลิตที่ต่ำ การระบุตำแหน่งแห่งที่ทำได้ยาก เป็นอุปสรรคต่อการตรวจสอบตัวตนที่แท้จริง ทำให้สมาชิกในสื่อสังคมมีความเป็นนิรนาม (Anonymity) สูง (Werner et al., 2010) ทั้งนี้การเปิดเผยตัวตนมาน้อยเพียงใด ในช่องทางใด ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของตนเอง ลักษณะความเป็นนิรนามของผู้ใช้สื่อสังคมนี้ ทำให้สมาชิกในสื่อสังคมมีอิสรภาพในการแสดงความคิดเห็น แสดงอารมณ์ และการแสดงตน โดยปราศจากกรอบต่างๆ ทางสังคม ความเป็นอิสระในการแสดงความคิดเห็น แสดงอารมณ์ และแสดงตัวตนนี้เองที่ทำให้พฤติกรรมที่แสดงออกในสื่อสังคม กับในโลกแห่งความเป็นจริง แตกต่างกันได้ คนที่ขี้อาย หรือมีความด้อยทางสถานภาพหรือกายภาพ อาจสามารถแสดงตนได้อย่างมั่นใจเมื่ออยู่ในสื่อสังคม และอาจมากถึงขั้นไม่สามารถบังคับตนให้อยู่ในกรอบที่ตนเองเป็นอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง (Deindividuation) (Diener, 1980)

นอกจากนี้ สื่อสังคมยังมีลักษณะความพร่องของสาร (Absence of contextual cues) (Giuseppe & Galimberti, 2003) กล่าวคือ แม้การสื่อสารในสื่อสังคม จะสามารถส่งสารได้ทั้งภาพ และเสียง ไม่ต่างอะไรจากสื่อโทรทัศน์ แต่การสนทนาระหว่างบุคคลมักใช้การส่งข้อความด้วยตัวหนังสือเป็นสำคัญ แม้จะมีการส่งภาพนิ่ง หรือภาพเคลื่อนไหวบ้าง แต่ไม่มากเท่ากับการสื่อสารผ่านการพิมพ์ตัวอักษร แม้ภายหลังจะมีการประดิษฐ์ “สติ๊กเกอร์” ซึ่งเป็นภาพวาด หรือภาพกึ่งวาดกึ่งถ่าย เพื่อช่วยในการสื่ออารมณ์ และความหมาย แต่ก็ยังนับว่ามีความขาดพร่องของข้อมูล ไม่ว่าจะเป็นภาษากายต่างๆ (Kinesics) ระยะห่าง (Proxemics) การสัมผัส (Haptics) ไม่เหมือนกับการสื่อสารแบบเผชิญหน้า (Face-to-face) ซึ่งทำให้การสื่อสารไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร ความพร่องของสารเช่นนี้อาจทำให้การสื่อสาร และการตีความผิดไปจากที่ตั้งใจไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารในกลุ่มวัยรุ่นปัจจุบันที่เปิดการสื่อสารผ่านสื่อสังคมหลายช่องทาง และทำให้การส่งสารต้องทำอย่างสั้น และรวดเร็ว การพร่องของสารเช่นนี้จะยิ่งทำให้การเข้าใจความหมายบกพร่องได้โดยง่าย และนำไปสู่ความขัดแย้ง การวิวาท และการแสดงอารมณ์รุนแรง (McKenna & Bargh, 2000) นอกจากนี้ การสื่อสารผ่านสื่อสังคมที่มีความพร่องของสารเช่นนี้ ยังทำให้ผู้ส่งสารแสดงออกความรู้สึกโดยยึดความคิดเห็น และลักษณะของตนเองเป็นสำคัญ คำนึงถึงความรู้สึกของผู้อื่นน้อยลง มีความอ่อนไหวต่อสภาวะรอบข้างน้อยลง

ความเหลื่อมของเวลา (Asynchronism) เป็นอีกลักษณะหนึ่งที่มีสื่อสังคมแตกต่างจากการสื่อสารแบบเผชิญหน้า แม้การส่งสารจะสามารถทำได้ตลอดเวลา และระยะเวลาจากการส่งสารถึงการรับสารค่อนข้างรวดเร็ว รวมทั้งปัจจุบันที่เครื่องมือรับสารอยู่ในมือของวัยรุ่นตลอดเวลา แต่ผู้รับสารสามารถที่จะตอบรับและตอบโต้ทันที หรือประวิงเวลาไว้เพื่อตอบโต้ภายหลัง ลักษณะการเหลื่อมของเวลาเช่นนี้ไม่เกิดขึ้นในการสื่อสารแบบเผชิญหน้า ที่ผู้ส่งสารสามารถรู้ได้ทันทีว่าสารไปถึงผู้รับ และผู้รับสารต้องตอบโต้ทันที แม้นักวิชาการหลายคนให้ความเห็นว่า การประวิงเวลาไว้ ไม่ตอบโต้ทันที น่าจะทำให้ผู้รับสารสามารถใช้วิจารณญาณใคร่ครวญ หรือใช้เวลาปรับสภาพจิตใจให้อยู่ในระดับปกติก่อนที่จะตอบโต้ เป็นการลดความรุนแรง ในกรณีที่เป็นความขัดแย้ง หรือการทะเลาะวิวาท (Werner et al., 2010) แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่า การประวิงเวลา และใช้เวลาใคร่ครวญนั้น อาจทำให้ผู้รับสารหาวิธีตอบโต้ได้รุนแรงมากขึ้น

ความขัดแย้ง และการจัดการความขัดแย้งในวัยรุ่นและพลกรธ

วรรณกรรมที่เกี่ยวกับจิตวิทยาวัยรุ่นกล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างบุคคล (Interpersonal conflicts) และ การใช้ความรุนแรงก้าวร้าว แยกออกจากกันแม้จะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ทั้งนี้เนื่องจากความขัดแย้งอาจนำไปสู่การใช้ความรุนแรงก้าวร้าว (Aggression) หรือไม่ก็ได้ อีกทั้งความรุนแรงที่เกิดขึ้น อาจเป็นความรุนแรงก้าวร้าวทางกายภาพ (Physical aggression) เช่น การใช้กำลังทำร้ายทางกายหรือทรัพย์สิน หรือเป็นความรุนแรงก้าวร้าวทางความสัมพันธ์ (Relational aggression) ซึ่งเป็นการจงใจทำร้ายผู้อื่นด้วยการทำลายความสัมพันธ์ฉันเพื่อนและสถานภาพทางสังคม (Crick & Grotpeter, 1995) ส่วนใหญ่เป็นการแสดงออกโดยใช้คำพูด และวิธีการอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวกับการใช้กำลัง (Crick et al., 1996)

ความขัดแย้งระหว่างบุคคล หมายรวมถึง การไม่ลงรอยกันของพฤติกรรม (In – compatible behaviors) การไม่เห็นด้วย (Disagreement) และการเป็นปรปักษ์ (Opposition) (Shantz, 1987; Garvey, 1984; Hay, 1984) ความขัดแย้งมีองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ ความถี่และความรุนแรงของเหตุการณ์ (Frequency and intensity) ประเด็นของความขัดแย้ง (Issue) การริเริ่มและการขัดขวางการริเริ่ม (Initiation and opposition) ทางออกของความขัดแย้ง (Resolution) และผลของความขัดแย้ง (Outcome)

นอกจากนี้ นักสังคมวิทยาที่ใช้มุมมองทางด้านความสัมพันธ์ในสังคม (Social relational models) ยังมองเห็นว่า ความใกล้ชิด (Closeness) และลักษณะของความสัมพันธ์แบบปิดหรือแบบเปิด (Closed and open relationship) สามารถอธิบายลักษณะและความรุนแรงของความขัดแย้งได้ว่า บุคคลที่มีความสัมพันธ์แบบปิด อาทิ พ่อแม่กับลูก หรือญาติพี่น้อง ซึ่งมีความผูกพันทางสายเลือด ขนบประเพณี และกฎหมาย จะต่างพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง และถึงแม้จะมีความขัดแย้ง ก็จะไม่ต่างฝ่ายต่างพยายามประนีประนอมจะไม่ให้ไปถึงระดับที่จะทำลายเสถียรภาพของความสัมพันธ์ ซึ่งแตกต่างจากบุคคลที่มีความสัมพันธ์แบบเปิด เช่น กลุ่มเพื่อน หรือคนรู้จัก ที่เมื่อเกิดความขัดแย้งแล้วมักจะมีการประนีประนอมน้อยกว่ากลุ่มที่มีความสัมพันธ์แบบปิดจนนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงได้ นอกจากนี้ ความสัมพันธ์แบบที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (Interdependence) ก็จะทำให้มีความพยายามในการประนีประนอมสูงกว่าบุคคลที่ไม่มีการพึ่งพาอาศัยกัน

ความขัดแย้งในวัยรุ่น ส่วนใหญ่เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องผูกพันกับกิจวัตรประจำวันของวัยรุ่น ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเรียน ความสัมพันธ์กับเพื่อน ความรัก และสถานภาพในโรงเรียน Duncan (2004) ศึกษาความขัดแย้งในกลุ่มวัยรุ่นหญิงระดับชั้นมัธยม พบว่า ความขัดแย้งที่นำไปสู่การทะเลาะวิวาทส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับเพื่อน ความอิจฉาริษยาภายในกลุ่ม และการแข่งขันด้านการเรียน นอกจากนี้ Krasnova et al. (2013) ซึ่งศึกษาพฤติกรรมการใช้สื่อสังคม เฟสบุ๊ก ยังพบว่า ความอิจฉาริษยาในสถานภาพของเพื่อนที่โดดเด่นกว่าตนเองเป็นต้นเหตุนำไปสู่ความขัดแย้ง และการทะเลาะวิวาทอื่นๆ อีกทั้ง ความหึงหวงทั้งที่มีต่อเพื่อน และคนรัก โดยมีบุคคลที่สามเข้ามาแล้วทำให้ระดับความสัมพันธ์ระหว่างตนเอง กับเพื่อนหรือกับคนรักลดลง นำไปสู่ความขัดแย้งและการทะเลาะวิวาทที่สำคัญในกลุ่มวัยรุ่นหญิง

วัยรุ่นมีวิธีการแสดงออกถึงความขัดแย้ง หรือการแสดงความเป็นปรีภักซ์ทั้งทางกายภาพ (Physical) และสัมพันธ์ภาพ (Relational) ซึ่งในวรรณกรรมความขัดแย้งในกลุ่มวัยรุ่นมีข้อสรุปที่ค่อนข้างชัดเจนว่า กลุ่มวัยรุ่นชายจะมีแนวโน้มการแสดงออกความขัดแย้งด้วยวิธีทางกายภาพมากกว่าทางสัมพันธ์ภาพ ส่วนกลุ่มผู้หญิงมีแนวโน้มที่จะใช้วิธีทางสัมพันธ์ภาพมากกว่าทางกายภาพ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากค่านิยมในสังคมที่ปลูกฝังบทบาทและการแสดงตัวของเด็กผู้ชายและเด็กผู้หญิงที่แตกต่างกัน รวมถึงการอบรมเลี้ยงดูภายใต้ค่านิยมแบบดั้งเดิม

อย่างไรก็ตาม ในโลกสื่อสังคมที่อนุญาตให้การปะทะสังสรรค์ทำได้เพียงผ่านตัวอักษร เสียง และรูปภาพนิ่ง และรูปภาพเคลื่อนไหว ทำให้ความขัดแย้งและความเป็นปรีภักซ์แสดงได้แต่เพียงในมิติทางสัมพันธ์ภาพ ซึ่งในแง่นี้วัยรุ่นมักใช้วิธีการข่มขู่ที่จะตัดออกจากกลุ่มในสื่อสังคม การใช้คำพูดแง่ลบกระทบเสียดสี การเปิดเผยข้อมูลความลับซึ่งสำหรับกลุ่มเพื่อนสนิทถือว่าเป็นการยุติความสัมพันธ์ โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่นหญิงซึ่งให้คุณค่าและความสำคัญต่อความสัมพันธ์สูงกว่าวัยรุ่นชาย การหันไปแสดงความสนิทสนมกับคนอื่นเพื่อให้เกิดความอิจฉาและขุ่นเคือง การเินเฉยต่อการสนทนา และความคิดเห็น การสร้างสถานการณ์เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามรู้สึกละอาย การสร้างว่าตนเองเจ็บปวดเดือดร้อนเพื่อให้ผู้อื่นมองฝ่ายตรงข้ามว่าเป็นคนผิด (Krasnova et al., 2013; Schad et al., 2008) ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้แตกต่างไปจากประเด็นที่เกี่ยวกับการข่มเหงรังแกในสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (Cyber bully) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการกระทำโดยบุคคลที่ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นใคร แต่ความขัดแย้งและการแสดงออกของความขัดแย้งที่กล่าวมานี้เป็นการกระทำภายในกลุ่มเพื่อนที่ปรากฏตัวชัดเจนในสื่อสังคม

แม้จะยังไม่มี การสรุปว่าความขัดแย้งและการวิวาทเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนใหญ่ หรือไม่อาจทราบได้ว่าพฤติกรรมเหล่านี้มีปริมาณเป็นสัดส่วนเท่าใด หรือมีความถี่เพียงใดในสื่อสังคมของกลุ่มเพื่อนวัยรุ่น และหากเมื่อพิจารณาการปะทะสังสรรค์ประจำวันในสื่อสังคมของวัยรุ่น เหตุการณ์เหล่านี้อาจเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก แต่เมื่อพิจารณาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่าเหตุการณ์เหล่านี้เป็นส่วนน้อยที่มีความสำคัญยิ่ง (Significant minority)

ผลกระทบที่เกิดจากความขัดแย้งและการวิวาทสามารถแบ่งออกได้เป็นสองประการ คือผลกระทบต่อพฤติกรรม การปะทะสังสรรค์ในอนาคต และผลกระทบที่มีต่อตัวบุคคล (Laursen & Collins, 1994) สำหรับผลกระทบที่มีต่อพฤติกรรมการปะทะสังสรรค์ในอนาคตนั้น เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง หรือสูญเสียเสถียรภาพของความสัมพันธ์ ทำให้การปะทะสังสรรค์เปลี่ยนรูปแบบ เช่น ไม่สนิทสนมเหมือนแต่ก่อน หรือการแลกเปลี่ยนทรัพยากรต่างๆ ทั้งที่จับต้องได้จับต้องไม่ได้มีปริมาณที่เปลี่ยนแปลงไป สำหรับผลกระทบที่มีต่อตัวบุคคลนั้น เกี่ยวข้องกับสภาพทางจิตใจ การสูญเสียความมั่นใจ และศักดิ์ศรี (Self-esteem) (Silverberg & Steinberg, 1987) การเสียจริต (Disorder) (Patterson et al., 1991) หนีออกจากบ้าน (Adams et al., 1985) หนีเรียน หรือย้ายโรงเรียน (Berndt & Keefe, 1992) และอาจถึงขั้นฆ่าตัวตาย (Corder et al., 1974)

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า สถานภาพและการยอมรับในกลุ่มเพื่อนมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อวัยรุ่น การเกิดความขัดแย้ง หรือการสูญเสียสัมพันธภาพ หรือการตกเป็นเป้าสายตา จึงเป็นเรื่องยิ่งใหญ่ในชีวิตสำหรับวัยรุ่น

ข้อมูลและการวิเคราะห์

บทความนี้ใช้ข้อมูลจากโครงการวิจัย “การใช้สื่อสังคม (Social media) ของวัยรุ่นเพื่อนเรียนรู้การใช้ชีวิตในสังคม” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากปัญญาสมาคมเพื่อการวิจัยความเห็นสาธารณะแห่งประเทศไทย เก็บข้อมูลระหว่างเดือนสิงหาคม – กันยายน 2556 โดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) โดยผู้ร่วมการสนทนากลุ่มเป็นนักเรียนในโรงเรียนสามัญ และอาชีวศึกษา ซึ่งมีอายุระหว่าง 14–16 ปี เก็บข้อมูลใน 2 พื้นที่ ได้แก่ กรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โดยพื้นที่ต่างจังหวัดนั้น เลือกเก็บข้อมูลที่จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากสถิติการใช้อินเทอร์เน็ต ของจังหวัดเชียงใหม่มีอันดับสูงสุด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2556) โดยเก็บข้อมูลพื้นที่ละ 4 โรงเรียน แบ่งเป็นโรงเรียนสายสามัญที่มีเศรษฐฐานะ (Social – economic status) ระดับกลาง – สูง 1 โรงเรียน และระดับกลาง – ล่าง 1 โรงเรียน และโรงเรียนสายอาชีพแบ่งตามเศรษฐฐานะเช่นเดียวกัน โดยเศรษฐฐานะของโรงเรียนพิจารณาจากค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียนเป็นหลัก ในแต่ละโรงเรียนแบ่งกลุ่มการสนทนาตามเพศออกเป็นกลุ่มชาย 1 กลุ่ม และหญิง 1 กลุ่ม ทำให้มีกลุ่มสนทนาพื้นที่ละ 8 กลุ่ม รวม 2 พื้นที่เป็น 16 กลุ่ม มีผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 101 คน แบ่งเป็นชาย 50 คน หญิง 51 คน โดยสนทนากลุ่มละ 6–8 คน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ติดต่อกับเครือข่ายของครูแนะแนว ในสถานศึกษาต่างๆ ที่มีลักษณะตามเกณฑ์ และอยู่ในพื้นที่ที่คัดเลือกไว้ โดยขอให้ครูแนะแนวติดต่อกับนักเรียนที่ใช้สื่อสังคมในการติดต่อสื่อสาร และยินดีที่จะเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม

จากการสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูลเขตต่างจังหวัด 50 คน พบว่า โปรแกรมสื่อสังคมยอดนิยมสำหรับวัยรุ่นในการสื่อสารอันดับ 1 คือ Facebook โดยสื่อสังคมที่ผู้ให้ข้อมูลใช้สื่อสารพูดคุยกับเพื่อน (Chat) ได้แก่ Line ส่วนโปรแกรม Twitter, Instagram (IG) และ Whatsapp พบมีความนิยมรองลงมา อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่ามีโปรแกรมในรูปแบบอื่นที่ผู้ให้ข้อมูลใช้ เช่น Skype, Tango, WeChat ส่วนโปรแกรม Flickr, Grindr, Jack'd, Four Square ซึ่งเป็นโปรแกรมที่เป็นที่นิยมในต่างประเทศ พบว่า กลุ่มผู้ให้ข้อมูลรู้จักและใช้น้อยมาก

ผลการศึกษา

ความผูกพันของวัยรุ่นกับสื่อสังคม

หากจะกล่าวว่าวัยรุ่นใช้สื่อสังคมผ่านโทรศัพท์มือถือ หรือเครื่องมือสื่อสารประเภทต่างๆ อาทิ แท็บเล็ตและเครื่องคอมพิวเตอร์แบบพกพา มากเสียจนกระทั่งเรียกได้ว่าเสพติด ก็คงจะถูกเพียงส่วนเดียวเพราะแท้จริงแล้วสิ่งที่วัยรุ่นขาดไม่ได้คือการพูดคุยสื่อสารแบบต่อเนื่องและตลอดเวลา กับกลุ่มเพื่อนๆ เพราะก่อนที่จะมีโทรศัพท์มือถือ อากาคุยโทรศัพท์ (แบบมีสาย) นานๆ ติดต่อกันเป็นชั่วโมงจนเป็นที่รำคาญของผู้ใหญ่ก็เกิดขึ้นแล้ว และในยุคการสื่อสารไร้สายเช่นนี้ เครื่องมือสื่อสารที่สามารถติดตามตัววัยรุ่นไปที่ใดก็ได้ยิ่งทำให้การพูดคุยสื่อสารทำได้สะดวกยิ่งขึ้นกว่าเดิม และทำให้ปริมาณการสื่อสารของวัยรุ่นมากขึ้นตามไปด้วย เพียงแต่อากาพูดคุยเปลี่ยนจาก

การถือโทรศัพท์แบบหุกลายมาเป็นอาการกัณหาพิมพ์ข้อความผ่านโปรแกรมสื่อสารสังคมหลากหลายยี่ห้ออยู่ตลอดเวลา จนกลายเป็นปรากฏการณ์ “สังคมกัณหา” ในปัจจุบัน

ในการสนทนากลุ่มเพื่อศึกษาความผูกพันระหว่างวัยรุ่นกับโทรศัพท์มือถือซึ่งเป็นหนึ่งในเครื่องมือสื่อสารที่ใช้กันมากที่สุดโดยถามว่า “อยากบอกอะไรกับโทรศัพท์มือถือ” ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่บอกถึงการขอบคุณแสดงความห่วงใยเนื่องจากการที่ต้องทำงานหนัก เช่น “อย่าโกรธนะที่ทำตกบ่อย” รวมทั้ง “ขอโทษนะที่ไม่ได้ดูแลเอาใจใส่เลย” ซึ่งไม่เพียงแต่สะท้อนปริมาณและความสมบุกสมบันในการใช้โทรศัพท์มือถือ แต่ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ประเภทนี้ ราวกับเป็นสิ่งมีชีวิตหรือเป็นเพื่อนที่มีความผูกพันใกล้ชิดกัน

ในโรงเรียนบางแห่งผู้ร่วมการสนทนากลุ่มเล่าว่าผู้บริหารโรงเรียนเห็นว่านักเรียนกำลังใช้สื่อสังคมผ่านเครื่องมือสื่อสารเหล่านี้มากเกินไป จนอาจเป็นอุปสรรคต่อผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา รวมถึงทำให้เกิดมารยาทที่ไม่เหมาะสมไม่ควรในสังคม ได้มีการออกระเบียบห้ามนักเรียนนำเครื่องมือสื่อสารเหล่านี้โดยเฉพาะโทรศัพท์มือถือและแท็บเล็ตมาที่โรงเรียน ทำให้นักเรียนต้องหาวิธีการต่างๆ ในการลักลอบนำติดตัวเข้ามาแม้กระทั่งการซ่อนไว้ในรองเท้า การขาดจากวงสนทนาออนไลน์ในกลุ่มต่างๆ อาจทำให้วัยรุ่น “พลาด” จากความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องในสังคมออนไลน์

สื่อสังคมทำให้โทรศัพท์มือถือและเครื่องมือสื่อสารอื่นๆ ในปัจจุบันเป็นมากกว่าการใช้เพื่อพูดคุยอย่างแต่ก่อน แต่ได้ผนวกเข้ากับวิถีชีวิต (Lifestyle) ของวัยรุ่นแทบทุกขณะ ตั้งแต่ตื่นจนถึงเข้านอน ส่วนใหญ่จะเป็นเพื่อการบันเทิง เช่น การดูภาพยนตร์ การฟังเพลง และเล่นเกมออนไลน์ ซึ่งมีทั้งประเภทเล่นเพื่อฆ่าเวลาในเวลาสั้นๆ กับเล่นอย่างเอาจริงเอาจังที่ต้องใช้เวลาเล่นคราวละหลายชั่วโมง เช่น Hon (Hero of Newerth) วัยรุ่นใช้คำว่า “ตี Hon”) ซึ่งขณะนี้กำลังได้รับความนิยมสูงสุดในกลุ่มวัยรุ่นชาย นอกนั้นได้แก่ DotA FiFa LoL (League of Legends) และ Audition เกมออนไลน์เหล่านี้ล้วนเป็นโปรแกรมสื่อสารสังคมอีกประเภทหนึ่ง เนื่องจากกลุ่มผู้เล่นสามารถติดต่อสื่อสารปะทะสังสรรค์กันในเกมโดยที่ผู้เล่นอยู่คนละที่ได้

ผู้วิจัยได้สอบถามเกี่ยวกับเกมออนไลน์ที่กำลังเป็นที่นิยม โดยให้ผู้ให้ข้อมูลเรียงลำดับเกมที่ตนเองเล่นมากที่สุด 3 อันดับแรก ซึ่งพบว่า เกม Hero of Newerth (Hon) เป็นเกมที่ได้รับความนิยมสูงสุดในลำดับที่ 1 ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด นอกจากนี้ จากการศึกษายังพบว่า กลุ่มวัยรุ่นชายนิยมเล่นเกมออนไลน์ที่มีลักษณะเป็นเกมต่อสู้ กีฬา ได้แก่ Hon (Hero of Newerth) DotA FiFa LoL (League of Legends) และ Audition ในขณะที่วัยรุ่นหญิงนิยมเล่นเกมแต่งตัวเกมทำอาหาร เกมฆ่าเวลา เช่น Candy crush, Audition, Love beat เป็นต้น การใช้เวลาอย่างต่อเนื่องวันละหลายชั่วโมงกับกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสนทนา การดูภาพยนตร์ การฟังเพลง ตลอดจนการเล่นเกมออนไลน์เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่า สื่อสังคมกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่วัยรุ่นมีความผูกพัน อยู่ใกล้ชิด และมีติดตัวอยู่ตลอดเวลา

การแสดงอารมณ์ ความขัดแย้ง และความก้าวร้าวของวัยรุ่นในสื่อสังคม

ไม่เพียงแต่การบันเทิงเท่านั้นที่วัยรุ่นใช้ประโยชน์จากสื่อสังคม การปลดปล่อยความรู้สึกอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกายจิตใจ รวมทั้งสภาพแวดล้อมรอบตัวของวัยรุ่นก็กระทำได้อย่างง่ายดายและเปิดเผยผ่านสื่อสังคม การ “เพ้อ” หรือ “เว่รวัว” ซึ่งหมายถึงการโพสต์ข้อความแสดงความรู้สึกที่สื่อไปในทางเหวี่ยงเหว้า

ผิดหวัง อารมณ์รักหลง ไม่สมหวัง หรือการ “เหรียญ” อันเป็นการแสดงอารมณ์ฉุนเฉียวเนื่องจากความไม่พอใจ ซึ่งอาจแสดงลอยๆ โดยไม่ระบุชื่อหรือกล่าวถึงใครเพื่อให้คนอื่นได้รับรู้ความรู้สึกนึกคิดของตัวเอง และหากต้องการระบุบุคคลที่ตนต้องการให้รับรู้ก็สามารถทำได้ด้วยการ “แท็ก” ชื่อคนนั้นลงไป พฤติกรรมเหล่านี้ ทำให้สื่อสังคมเป็นพื้นที่ทางอารมณ์ที่อิสระ โดยอารมณ์เหล่านั้นจะได้รับการตอบสนองจากสังคมออนไลน์ด้วยการ “กดไลค์” “ขอแชร์” หรือ “เมนต์” ซึ่งหมายถึง Comment หรือการแสดงความคิดเห็นต่อจากข้อความที่โพสต์ รวมทั้งการเปลี่ยนภาพโปรไฟล์ (Profile) อันหมายถึงภาพประจำตัวที่สมาชิกในสื่อสังคมเห็น เช่น การเปลี่ยนภาพโปรไฟล์เป็นสีดำ ซึ่งเรียกว่า “ขึ้นจอดำ” เป็นการแสดงความไม่พอใจ หรือไม่สบายใจ

นอกจากนี้ สื่อสังคมยังเป็นพื้นที่สำหรับการหาข้อมูลทั้งที่เป็นข้อมูลทั่วไปตามความสนใจของตนเองและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเรียน การใช้ชีวิตการแก้ปัญหาต่างๆ รวมทั้งการติดตามข่าวสารบ้านเมือง ซึ่งผู้ให้ข้อมูลบอกว่า เป็นเหมือน “การอ่านหนังสือพิมพ์” ทว่ามีลักษณะการสื่อสารในระดับภาษาและการใช้สัญลักษณ์ที่ “โดนใจ” วัยรุ่นได้มากกว่า และสนใจให้วัยรุ่นเข้าไปมีส่วนร่วมกับเหตุการณ์ มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นได้ดีกว่า อีกทั้งสื่อสังคมยังเป็นพื้นที่สำหรับการช้อปปิ้งซึ่งจะสามารถหาของที่ถูกใจได้มากกว่าและง่ายกว่าการไปเดินหาซื้อตามห้างสรรพสินค้า

ด้วยเหตุนี้เมื่อถามว่าเวลาว่างส่วนใหญ่ทำอะไร จึงไม่น่าแปลกใจที่วัยรุ่นส่วนใหญ่จะบอกว่า “เล่นมือถือ” ซึ่งหมายถึงการท่องไปในโลกสื่อสังคมต่างๆ ทั้งอ่าน ตอบ และโพสต์บนเฟซบุ๊ก การตอบไลน์ ดูอินสตาแกรม อ่านทวิตเตอร์ ค้นหาข้อมูลในแอปพลิเคชันต่างๆ และวนกลับมาที่เฟซบุ๊กอีกครั้ง เป็นเช่นนี้จนกระทั่งจะมีการขัดจังหวะเพื่อไปทำกิจกรรมอื่นในโลกออฟไลน์

แม้สื่อสังคมได้เข้าไปผสานอยู่กับแทบทุกท่วงท่าของการใช้ชีวิตของวัยรุ่น แต่ก็ยังพบว่าวัยรุ่นบางกลุ่มมีการสร้างวินัยในการ “เล่นมือถือ” ซึ่งในวิจัยชั้นนี้ศึกษาเฉพาะกลุ่มนักเรียนมัธยมปลายและนักเรียนสายอาชีพ ชั้นปีที่ 1-3 พบว่า ส่วนใหญ่มีวินัยในการใช้สื่อสังคม ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะกฎระเบียบของโรงเรียน ข้อจำกัดด้านงบประมาณการซื้อชั่วโมงบริการอินเทอร์เน็ต ซึ่งพบว่าส่วนน้อยเท่านั้นที่ซื้อชั่วโมงบริการแบบไม่มีจำกัด (Unlimited) ทำให้ต้องใช้สัญญาณไวไฟ (Wifi) ฟรีตามที่ต่างๆ หรือเฉพาะที่บ้าน จึงทำให้เวลาที่สามารถเล่นมือถือได้เป็นช่วงพักรับประทานอาหารกลางวันระหว่างเดินทางและที่บ้านเท่านั้น

การที่วัยรุ่นมีความผูกพันกับการใช้สื่อสังคมอย่างเข้มข้น อันเนื่องจากสื่อสังคมเป็นพื้นที่สำหรับดำเนินกิจกรรมแทบทุกอย่างในชีวิตประจำวันนี้ ทำให้วัยรุ่นเพิ่มเวลาที่อยู่ในโลกเสมือนจริงมากขึ้น และอยู่ในโลกนอกสื่อสังคมน้อยลง สะท้อนให้เห็นว่า โลกในสังคมเสมือนจริงตอบสนองความต้องการภายใน และธรรมชาติของวัยรุ่นได้อย่างมาก และการที่วัยรุ่นติดพัน (Engage) กับกิจกรรมต่างๆ ในสื่อสังคมออนไลน์ทำให้ชุมชนในโลกเสมือนจริงขยายตัวใหญ่ขึ้น มีธรรมเนียม ธรรมชาติ และวัตรปฏิบัติ ที่มีลักษณะเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็นการทำความรู้จัก การทักทาย การแสดงความคิดเห็น การโต้เถียงแสดงความขัดแย้ง การแสดงอารมณ์ การแสดงความก้าวร้าว ฯลฯ

สถานะเพศของการแสดงความขัดแย้ง

การที่สื่อสังคมสัมผัสกับทุกจังหวะชีวิตทุกช่วงกิจกรรมและห้วงอารมณ์ของวัยรุ่นนี้เองที่ทำให้โปรแกรมสื่อสังคมต่างๆ ได้รับความนิยมอย่างมากในหมู่วัยรุ่น อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมการใช้สื่อสังคมมีปริมาณและความถี่มากน้อยแตกต่างกันตามเพศ ผลการศึกษา พบว่า เพศชายมีปริมาณการใช้สื่อสังคมน้อยกว่าเพศหญิงโดยเฉพาะ

ในกลุ่มที่มีการใช้เวลาทำกิจกรรมอื่นนอกสื่อบ้างคือ อาชีพ กีฬา หรือเกมคอมพิวเตอร์ ในขณะที่เพศหญิงยังคงเป็นเพศที่สนุกรสนานกับการพูดคุยสัพเพเหระซึ่งกลุ่มวัยรุ่นใช้คำว่า “เมาท์มอย” เกี่ยวกับเพื่อนฝูง นักร้อง ดารา และกระแสความคลั่งเภาหลิผ่านสื่อบ้างคมากกว่าชาย

การศึกษาที่ผ่านมาให้ข้อสรุปค่อนข้างชัดเจนว่า ผู้หญิงเป็นเพศที่ได้รับการอบรมสั่งสอน เลี้ยงดูให้สวงกริยา วาจา เก็บอารมณ์และคำพูดมากกว่าเพศชาย ทำให้การแสดงออกทางอารมณ์และความขัดแย้งมีแนวโน้มที่จะใช้วิธีทางความสัมพันธ์ (Relational aggression) มากกว่าการใช้วิธีทางกำลัง (Physical aggression) อีกทั้งเกมออนไลน์ที่กลุ่มวัยรุ่นหญิงส่วนใหญ่เล่นก็มีความแตกต่างจากผู้ชายเล่น จากการศึกษา พบว่า เกมออนไลน์ที่ผู้ชายเล่นส่วนใหญ่จะเป็นเกมที่มีความรุนแรงเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นการโจมตี ศักสงคราม การใช้อาวุธ ในขณะที่ผู้หญิงส่วนใหญ่ชอบเล่นเกมเก็บแต้มคะแนน รูปภาพสวยงาม เนื้อหาไม่มีความรุนแรง

เมื่อถามถึงการแสดงความขัดแย้งในสื่อบ้างค พบว่า วัยรุ่นชายแสดงความขัดแย้งในสื่อบ้างคน้อยกว่าวัยรุ่นหญิง วัยรุ่นชายสื่อสารผ่านการพิมพ์ตัวหนังสือเพื่อตอบโต้ หรือแสดงอารมณ์ในสื่อบ้างค น้อยกว่ากลุ่มวัยรุ่นหญิง โดยส่วนใหญ่ให้ข้อมูลว่า “ผู้ชายไม่เพ้อมาก” หรือ “ผู้ชายไม่พูดมาก”

จากการสนทนากลุ่ม พบว่า กลุ่มผู้หญิงทุกกลุ่มรายงานว่ามีารแสดงความขัดแย้ง ความไม่พอใจ จนถึงขั้นทะเลาะวิวาทในสื่อบ้างค ไม่ว่าจะเป็นในเฟซบุ๊ก หรือในไลน์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกรณัที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมนอกสื่อบ้างค แต่ใช้พื้นที่สื่อบ้างคเพื่อการแสดงความรู้สึก แต่เป็นการแสดงอารมณ์โดยอ้อม เช่น การพูดขึ้นมอลอยๆ โดยไม่ได้กล่าวพาดพิงใครโดยตรง เพื่อให้คนที่เ็นเป้าหมายรู้ตัว ซึ่งในบางครั้งการกล่าวลอยๆ อาจมีความชัดเจนมากจนทุกคนรู้ว่าบุคคลเป้าหมายคือใคร หรือมีการกล่าวพาดพิงในกลุ่มที่ไม่มีบุคคลเป้าหมาย แต่สมาชิกในกลุ่มนั้นสามารถใช้วิธี “แท็ก” หรือ “แชร์” ไปยังบุคคลเป้าหมายเพื่อให้รู้ตัว จากนั้นสมาชิกคนอื่นๆ ในสื่อบ้างคจะเริ่มรู้ว่ามีารความขัดแย้งเกิดขึ้น และการสนทนาในห้องสนทนาจะเียบลงชั่วคราว อาจมีการเปิดห้องสนทนาแยกกลุ่มย่อยในกลุ่มที่ไม่ใช่คู่กรณีเพื่อพูดคุยเกี่ยวกับกรณัที่เกิดขึ้น

การตอบโต้อาจเกิดขึ้น หรือไม่เกิดขึ้น และเป็นการตอบโต้ระหว่างคู่กรณี หรือกลุ่มเพื่อนๆ ของคู่กรณีทั้งสองฝ่ายเข้ามาตอบโต้กัน แล้วแต่สถานการณ์ แต่จากการสนทนากลุ่ม มี 2 กรณัในกลุ่มวัยรุ่นหญิงที่พบว่าความขัดแย้งในสื่อบ้างคนำไปสู่การวิวาทโดยใช้กำลัง และตามด้วยการใช้ความรุนแรงทางความสัมพันธ์

ในกรณัแรก เป็นวัยรุ่นหญิงจากโรงเรียนสามัญในเชียงใหม่ เสรฐฐสถานะปานกลางถึงต่ำ รายงานว่าความขัดแย้งเกิดขึ้นจากการที่รุ่นพี่ไม่พอใจในความโดดเด่น (Popular) ของนักเรียนรุ่นน้อง และมีการมองหน้ารุ่นน้องอย่างไม่เป็นมิตร มีการเดินประกบประชิดตัวแต่ไม่ได้ลงมือใช้กำลังแต่อย่างใด จนรุ่นน้องไม่กล้าเดินคนเดียวหรือเข้าห้องน้ำคนเดียวในโรงเรียน เป็นเหตุให้รุ่นน้องไปโพสต์ข้อความเพื่อระบายความในใจ และแสดงความไม่พอใจด้วยถ้อยคำรุนแรง ทำให้พี่สาวของรุ่นน้องซึ่งจบจากโรงเรียนดังกล่าวยไปแล้วและเห็นการโพสต์ข้อความของน้องสาวรวมทั้งข้อความต่างๆ ในลำดับถัดมาซึ่งมีการขยายเรื่องราวกลายเป็นความขัดแย้งระดับกลุ่ม เข้ามาโพสต์ข้อความตอบโต้ร่วมด้วยจนในที่สุดเกิดการวิวาทโดยใช้กำลังระหว่างสองฝ่าย

ส่วนในอีกกรณัหนึ่ง เป็นวัยรุ่นหญิงจากโรงเรียนสายอาชีพในกรุงเทพฯ ที่ความขัดแย้ง และการวิวาทเกิดขึ้นจากการหึงหวงในทางซู้สาว ซึ่งฝ่ายหญิงคนหนึ่งพบว่าแฟนหนุ่มของตัวเองไปกดไลค์ในเฟซบุ๊กของผู้หญิงอีกคนหนึ่ง และพบว่าเริ่มมีการแลกเปลี่ยนคอมเมนต์ระหว่างกันมากขึ้น แม้จะไม่ชัดเจนและโจ่งแจ้ง ทำให้เริ่มมีการโพสต์ข้อความ

ที่ส่อไปในทางไม่เป็นมิตรและทำทนาย จนในที่สุดนำไปสู่การทำร้ายร่างกายกลุ่มในบริเวณโรงเรียน

จากการวิวาททั้งสองกรณีที่เกิดขึ้นทั้งในสื่อสังคม และการใช้ความรุนแรงทางกายภาพในโลกจริง สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ของโลกเสมือนจริงและโลกจริง มีความซ้อนเหลื่อมกันอยู่ ไม่ได้ขาดจากกันเป็นเอกเทศ สมาชิกที่อยู่ในโลกเสมือนจริงส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับสมาชิกที่อยู่ในโลกจริง รวมทั้งมีความใกล้ชิดทางด้านพื้นที่ ซึ่งสมาชิกในกลุ่มซ้อนเหลื่อมที่อยู่ใกล้กันนี้เอง มีแนวโน้มที่จะเกิดความขัดแย้ง ทะเลาะวิวาท ที่สามารถนำไปสู่ความรุนแรงทางกายภาพได้มากกว่ากลุ่มที่อยู่ไกลกัน

บทสรุป

ความขัดแย้งเป็นการแสดงความคิดเห็น และการแสดงอารมณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การใช้ความรุนแรง ทั้งด้วยการใช้กำลัง และการใช้ความสัมพันธ์ ลักษณะเฉพาะของสื่อสังคม ทั้งความเป็นนิรนาม ความพร้อมของสาร และความเหลื่อมของเวลา อาจทำให้การสื่อสารตามปกตินำไปสู่ความขัดแย้งได้โดยง่าย นอกจากนี้ ความรวดเร็ว และความเข้าถึงอย่างครอบคลุมและกว้างขวาง ทำให้พื้นที่ของการปะทะสังสรรค์ในสื่อสังคมเพิ่มมากขึ้น แม้จะทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น แต่ก็อาจเพิ่มโอกาสในการเกิดความขัดแย้งมากขึ้นเช่นกัน

วัยรุ่นเป็นกลุ่มที่คลุกคลีกับสื่อสังคม โดยผ่านโปรแกรมประยุกต์ที่หลากหลายเพิ่มช่องทางและโอกาสในการติดต่อสื่อสารอย่างมาก อย่างไรก็ตาม วัยรุ่นเป็นวัยที่เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคมมากมาย ประกอบกับการขาดประสบการณ์และวิจารณญาณ อาจทำให้การแสดงออกทางอารมณ์ การตีความ และการตอบโต้ที่ผิดพลาด นำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงทั้งทางร่างกาย และความสัมพันธ์ ซึ่งอาจจะส่งผลเสียหายต่อตนเองและบุคคลแวดล้อมอย่างรุนแรง

เอกสารอ้างอิง

- วิมลทิพย์ มุสิกพันธ์ และศิวพร ปกป้อง. (2554). ปัจจัยที่มีผลต่อทัศนคติ และพฤติกรรม การกระทำความรุนแรงทางกายภาพและการข่มเหงรังแกผ่านโลกโซเชียลของเยาวชนไทย. *ภัยไซเบอร์: ภัยคุกคามรูปแบบใหม่ของสังคมไทย: ผลสำรวจความคิดเห็นสาธารณะเกี่ยวกับภัยไซเบอร์และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง*, ปัญญาสมาพันธ์เพื่อการวิจัยความเห็นสาธารณะแห่งประเทศไทย. มปป.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2556). *สำรวจการมี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน พ.ศ. 2555*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์.
- Adams, G., Gullotta, T., & Clancy, M. (1985). Homeless adolescents: A descriptive study of similarities and differences between runaways and throwaways. *Adolescence*, 20(79): 715 – 724.
- Berndt, T., & Keefe, K. (1992). Friends' influence on adolescents' perceptions of themselves in school. In D.H. Schunk & J.L. Meece (Editors.). *Students' perceptions in the classroom*. 51 – 73. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Corder, B., Shorr, W., & Corder, R. (1974). A study of social and psychological characteristics of adolescent suicide attempters in an urban disadvantaged area. *Adolescence*, 9(33): 1 – 6.
- Crick, N., & Grotpeter, J. (1995). Relational aggression, gender and social psychological adjustment. *Child Development*, 66(3): 710 – 722.

- Crick, N., Bigbee, M., & Howes, C. (1996). Gender differences in children's normative beliefs about aggression: How do I hurt thee? Let me count the ways. *Child Development*, 67(3): 1003 – 1014.
- Diener, E. (1980). De-individuation: The absence of self-awareness and self-regulation in group members. In P. Paoulus (Editor). *The psychology of group influences*, 1160 – 1171. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Duncan, N. (2004). It's important to be nice, but it's nice to be important: Girls, popularity and sexual competition. *Sex Education*, 4(2): 137 – 148.
- Garvey, C. (1984). *Children's talk*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Giuseppe, R. & Galimberti, C. (2003). *Towards cyberpsychology: Mind, cognitions, and society in the internet age*. Amsterdam: IOS Press, 53 – 73.
- Hay, D. (1984). Social conflict in early childhood. In G. Whitehurst (Editor). *Annals of child development*, 1, 1 – 44. Greenwich, CT: JAI Press.
- Hellström, L., Persson, L., & Hagquist, C. (2015). Understanding and defining bullying – Adolescents' own views, *Archives of Public Health*, 73: 4.
- Krasnova, H., Wenninger, H., Widjaja, T., & Buxmann, P. (2013). Envy on Facebook: A hidden threat to users' life satisfaction? *The 11th International Conference on Wirtschaftsinformatik*, 27th February – 1st March 2013, Leipzig, Germany.
- Laursen, B., Collins, W. (1994). Interpersonal conflict during adolescence, *Psychological Bulletin*, 115(2): 197 – 209.
- McKenna, K., & Bargh, J. (2000). Plan 9 from cyberspace: The implications of the internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 4(1): 57 – 75.
- Patterson, G., Capaldi, D., & Bank, L. (1991). An early started model for predicting delinquency. In D. J. Pepler & K. Rubin (Editors.), *The development and treatment of childhood aggression*, 139, 301 – 329. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Schad, M., Szwed, D., Antonishak, J., Hare, A., & Allen, J. (2008). The Broader context of relational aggression in adolescent romantic relationships: Predictions from peer pressure and links to psychosocial functioning. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(3): 346 – 358.
- Shantz, C. (1987). Conflict between children. *Child Development*, 58(2): 283 – 305.
- Silverberg, S., & Steinberg, L. (1987). Adolescent autonomy, parent – adolescent conflict, and parental well – being. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(3): 293 – 312.
- Werner, N., Bumpus, M., & Rock, D. (2010). Involvement in Internet Aggression During Early Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(6): 607 – 619.

ใครเป็นใครบนเครือข่ายสังคมออนไลน์: ความหลากหลายทางคุณลักษณะและพฤติกรรม

ปิยวัฒน์ เกตุวงศา*, ศุทธิดา ชวนวัน*

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลาย และวิเคราะห์แนวโน้มเกี่ยวกับคุณลักษณะทางประชากร และสังคมของกลุ่มผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ในประเทศไทย ระหว่างปี 2554–2557 รวมถึงอธิบายพฤติกรรม และวัตถุประสงค์การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของไทย โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจการมี การใช้เทคโนโลยี สารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน พ.ศ. 2554–2557 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ กลุ่มตัวอย่างเป็นประชากร ที่มีอายุ 6 ปีขึ้นไป ผลการศึกษา พบว่า กลุ่มประชากรที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ส่วนใหญ่ยังคงเป็นกลุ่มเยาวชน (อายุ 15–24 ปี) แต่พบว่า มีการขยายตัวของจำนวนผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์กลุ่มอื่นๆ อีกด้วย โดยเฉพาะ ในกลุ่มเด็กและผู้สูงอายุ เมื่อพิจารณาถึงเขตที่อยู่อาศัย พบว่า กลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง และเขต ภาคกลาง เป็นกลุ่มที่มีการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มากกว่าพื้นที่อื่นๆ สำหรับพฤติกรรมการใช้งานเครือข่ายสังคม ออนไลน์ในปัจจุบัน พบว่า ความถี่และระยะเวลาการใช้งานในแต่ละวันเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่วัตถุประสงค์ การใช้งานหลัก พบว่า ส่วนใหญ่เป็นการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อความบันเทิง การติดตามข้อมูลข่าวสาร และการสนทนา ข้อค้นพบจากการศึกษานี้ สะท้อนให้เห็นว่า “เครือข่ายสังคมออนไลน์” กำลังกลายเป็นสังคมที่มี ขนาดใหญ่มากขึ้นทุกขณะ มีความหลากหลายทั้งในแง่คุณลักษณะทางเพศและอายุ ตลอดจนวัตถุประสงค์การใช้งาน ที่นับวันภาพความหลากหลายของสังคมออนไลน์ก็จะยิ่งสะท้อนภาพของคนในสังคมไทยเข้าไปทุกที

คำสำคัญ: ความหลากหลายทางประชากร เครือข่ายสังคมออนไลน์ สังคมกัมมัญ

* อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Who are Who in Social Network?: The Diversity of Characteristics and Behaviors

Piyawat Katewongsa, Sutthida Chuanwan**

Abstract

This article aims to study and analyze the trends and the diversity of the population and social characteristics of social network users in 2011–2014. Data from the 2011–2014 Information and Communication Technology Survey in Household conducted by the National Statistical Office of Thailand are used in this study. The samples are population aged 6 years old and over. The results show that most social network users are still the youth (aged 15–24 years old). It is also found the increases of social network users among older persons and other age groups. Considering the location of social network users, urban population especially who lived in central region are more likely to use social networks than other groups. Both of the frequency and duration of social networks use has been increasing every year. The main objectives of using social network are for entertainment purposes, information updates, and chats. Finally, the finding from this study reflects that “Social Network Society” is becoming larger. The diversity in population characteristics and behavior among users is becoming more similar to Thailand society.

Keywords: Population and social diversity, Social network, Phubbing society

* Lecturer, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ความหลากหลายทางประชากร” คำที่มักจะถูกพูดถึงควบคู่กันในฐานะตัวกำหนดขอบเขตก็คือ คำว่า “สังคม” โดยมีช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเข้ามากำหนดในกรณีที่ต้องการติดตามศึกษาการเปลี่ยนแปลงซึ่งคำว่า “สังคม” นี้ มีตั้งแต่ระดับที่กว้างไปจนถึงระดับย่อยที่สุด ตัวอย่างที่ได้พบกันอยู่บ่อยๆ ได้แก่ ความหลากหลายของประชากรโลก ไม่ว่าจะเป็นทางเชื้อชาติ สัญชาติ ภาษา วัฒนธรรม หรือการแต่งกาย หากจะตีกรอบขอบเขตทางสังคมให้แคบลงมาอีกก็จะเป็นระดับภูมิภาค หรือระดับประเทศ เช่น ความหลากหลายทางอาหารของประชากรภูมิภาคเอเชีย ความหลากหลายของภาษาท้องถิ่นของประชากรในประเทศจีน หรือความหลากหลายทางเชื้อชาติของประชากรไทย เป็นต้น

จากตัวอย่างดังกล่าว จะสังเกตได้ว่า ขอบเขตสังคมในเชิงพื้นที่อันได้แก่ ภูมิภาค ประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล หรือหมู่บ้านนั้น สามารถทำการสังเกต แง่หน้า หรือรวบรวมข้อมูลได้ไม่ยากนัก หากเปรียบเทียบกับขอบเขตสังคมในเชิงค่านิยม หรือทัศนคติ เช่น ศาสนา ลัทธิ ความเชื่อ ความสนใจ หรือพฤติกรรมเฉพาะในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อาทิ ความหลากหลายเกี่ยวกับแนวคิดในการดำเนินชีวิตของประชากรมุสลิม ความหลากหลายเกี่ยวกับแนวคิดในการทำบุญของประชากรชาวพุทธ ความหลากหลายในรสนิยมทางเพศของกลุ่มประชากรหลากหลายทางเพศ หรือความหลากหลายด้านการแต่งกายของประชากรบางกลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะตัวแตกต่างกันไป จะเห็นได้ว่า ขอบเขตในลักษณะนี้จะมีความสลับซับซ้อนในแง่ของการกระจายตัวที่ไม่ได้อยู่ภายในขอบเขตเชิงพื้นที่เดียวกัน แต่อาจกระจายตัวอยู่ในหลายภูมิภาค หรือประเทศของโลกนี้ ยิ่งไปกว่านั้นคือ วัฒนธรรม ค่านิยม ตลอดจนความสนใจในหลายคุณลักษณะที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน แต่ด้วยความน่าสนใจของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ส่งผลให้นักวิชาการจำนวนมากพยายามที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์ และทำความเข้าใจถึงความหลากหลายที่มีอยู่ในหมู่ประชากรเหล่านี้

ปัจจุบัน สังคมขนาดใหญ่อีกสังคมหนึ่ง ซึ่งเป็นสังคมที่ประชากรสามารถติดต่อกันอย่างไร้พรมแดน สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารได้อย่างฉับไวในทุกๆ เสี้ยววินาที โดยอาศัยเครือข่ายอินเทอร์เน็ตเป็นตัวเชื่อมโยงประชากรเหล่านี้เข้าไว้ด้วยกันภายใต้ชื่อเรียกว่า เครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social network) ซึ่งประมาณการว่ามีจำนวนประชากรมากถึง 1,960 ล้านคนใน พ.ศ. 2558 (Statista, 2015) ซึ่งนับได้ว่ามากกว่าประชากรของจีน ประเทศที่มีประชากรมากที่สุดในโลกอยู่ถึงราวๆ 400 – 500 ล้านคน ลักษณะดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการเป็น “โลกาภิวัตน์” (Globalization) ที่ไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนในระดับมหภาคเท่านั้น แต่ยังแทรกซึมเข้าถึงพฤติกรรมการบริโภคข้อมูลข่าวสารในระดับปัจเจกบุคคลอย่างแพร่หลายในทุกกลุ่มประชากรในปัจจุบัน (อารีย์ ภัทรพงษ์ และธพล, 2557)

หากมองย้อนสังคมไทยในช่วงเพียงไม่กี่ปีที่ผ่านมา เมื่อพูดถึงคำว่า “เครือข่ายสังคมออนไลน์” นั้น เชื่อว่าหลายคนคงนึกถึงสังคมหรือเครือข่ายที่เต็มไปด้วยกลุ่มวัยรุ่นและเยาวชน ที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารพูดคุย ความบันเทิง หรือกิจกรรมอื่นๆ ที่เน้นไปที่การผ่อนคลายเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันเมื่อการกระจายตัวของความเป็นเมือง (Urbanization) แผ่ขยายสู่พื้นที่ต่างๆ อย่างทั่วถึง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทั้งด้านการคมนาคมขนส่ง การค้าและบริการ เทคโนโลยีและนวัตกรรมด้านการติดต่อสื่อสารที่ก้าวไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับเทคโนโลยีต่างๆ มีราคาถูกลงมากเมื่อเทียบกับอดีต ส่งผลให้คนไทยสามารถเข้าถึงบริการด้านข้อมูลข่าวสาร และการติดต่อสื่อสารในยุคการเชื่อมต่อไร้สายผ่านทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้มากยิ่งขึ้น นำมาซึ่งการขยายกลุ่มผู้เข้าถึง

การใช้บริการอินเทอร์เน็ตอย่างรวดเร็ว รูปแบบและวิธีการติดต่อสื่อสารแบบใหม่บนสังคมจำลองที่ไร้ขอบเขตเชิงพื้นที่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองพฤติกรรมการใช้งานตามวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ความสามารถในแง่การใช้งาน ความสะดวก ตลอดจนลูกเล่นต่างๆ ที่ดึงดูดใจ ตอบโจทย์และวัตถุประสงค์การใช้งานของผู้ใช้บริการ ส่งผลให้เครือข่ายสังคมออนไลน์ขยายฐานประชากรในสังคมของตนขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยจากข้อมูลผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ทั่วโลกในปี 2557 พบว่า ประเทศไทยมีจำนวนผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ประมาณ 34 ล้านบัญชีผู้ใช้งาน (User account) ซึ่งสูงเป็นอันดับ 9 ของโลก ที่น่าสนใจคือ อัตราการเพิ่มขึ้นของการใช้งานเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณร้อยละ 138 เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงปีที่ผ่านมา (ZocialRank, 2015)

จากข้อมูลเบื้องต้นดังกล่าวเป็นที่น่าสนใจว่า เมื่อพิจารณาถึงสัดส่วนของจำนวนผู้ใช้งานสื่อสังคมออนไลน์ที่มีอยู่ถึง 34 ล้านบัญชีผู้ใช้งาน จากจำนวนประชากรไทยทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่า มากกว่าครึ่งของประชากรไทยเป็นผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ สะท้อนว่ากลุ่มผู้ใช้งานอาจไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแต่เฉพาะช่วงกลุ่มวัยใดกลุ่มวัยหนึ่ง หากแต่มีความครอบคลุมประชากรกลุ่มอื่นๆ ที่มีความหลากหลายในคุณลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมด้วย ด้วยเหตุนี้ การศึกษานี้จึงตั้งใจที่จะค้นหาคำตอบว่า ใครบ้างที่เป็นผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ในสังคมไทยในปัจจุบัน ประชากรกลุ่มนี้มีความหลากหลายในคุณลักษณะทางอายุ เพศ การกระจายตัว ตลอดจนพฤติกรรมและวัตถุประสงค์การใช้งานอย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาความหลากหลายและวิเคราะห์แนวโน้มเกี่ยวกับคุณลักษณะทางประชากรและสังคมของกลุ่มผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ในประเทศไทย ระหว่างปี 2554 – 2557
2. อธิบายพฤติกรรมและวัตถุประสงค์การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของไทย

เครือข่ายสังคมออนไลน์คืออะไร?

เครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social network) มีความเกี่ยวข้องกับอินเทอร์เน็ต ตามความหมายของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2557) อินเทอร์เน็ต หมายถึง เครือข่ายคอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่ที่เชื่อมต่อกันทั่วโลก โดยมีมาตรฐานการรับส่งข้อมูลระหว่างกันเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งคอมพิวเตอร์แต่ละเครื่องสามารถรับส่งข้อมูลในรูปแบบต่างๆ ได้หลายรูปแบบ เช่น ตัวอักษร ภาพ กราฟิก และเสียงได้ รวมทั้งสามารถค้นหาข้อมูลจากที่ต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วในยุคสังคมข่าวสารข้อมูลข้อมูลดังทุกวันนี้ การสื่อสารรูปแบบต่างๆ ถูกพัฒนาขึ้นให้คนเราสื่อสารถึงกันง่ายและสะดวกที่สุด การสื่อสารถึงกันด้วยคำพูดผ่านทางโทรศัพท์ย่อมไม่เพียงพออีกต่อไป เราต้องการมากกว่านั้น เช่น ภาพ เสียง และข้อความ ตัวอักษรรวมทั้งข้อมูลคอมพิวเตอร์ ซึ่งการเชื่อมต่อเครือข่ายของอินเทอร์เน็ตสามารถเข้ามาตอบสนองในจุดนี้ได้

ในอดีตการใช้อินเทอร์เน็ตผ่านทางเว็บไซต์ต่างๆ นั้น สามารถแสดงเพียงเนื้อหาอย่างเดียวเท่านั้น บุคคลไม่สามารถติดต่อ หรือโต้ตอบซึ่งกันและกันได้ แต่ในปัจจุบันมีการพัฒนาเว็บไซต์ที่เรียกว่า Web application เป็นเว็บไซต์ที่เราสามารถโต้ตอบปฏิสัมพันธ์กันได้ทั้งสองทางผ่านหน้าเว็บ ซึ่ง Web application ต่างๆ เหล่านี้ทำให้โลกแห่งการติดต่อสื่อสารปราศจากอุปสรรคด้านพรมแดน ระยะทาง ตลอดจนระยะเวลา

เครือข่ายสังคมออนไลน์ หมายถึง ช่องทางในการติดต่อสื่อสารแบบสองทาง การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การพูดคุยตอบโต้กันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร รวมไปถึงการแบ่งปันสื่อต่างๆ ที่สามารถส่งผ่านทางระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้ ปัจจุบัน เครือข่ายสังคมออนไลน์ได้เข้ามามีบทบาทกับชีวิตประจำวันของประชากรทุกกลุ่มวัยด้วยความก้าวหน้าของเทคโนโลยี คอมพิวเตอร์ หรือเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่ถูกพัฒนาให้รองรับความต้องการในการใช้งานอย่างทั่วถึงในทุกพื้นที่ ประกอบกับอัตราการให้บริการในระดับที่ประชาชนทั่วไปที่มีความต้องการใช้งานสามารถจ่ายได้ เครือข่ายสังคมออนไลน์ได้ขยายฐานผู้ใช้งาน ตลอดจนมีความหมายที่กว้างขวางขึ้น มนุษย์สามารถติดต่อปฏิสัมพันธ์กันผ่านบนโลกออนไลน์ผ่านเว็บไซต์ ตลอดจน Application ต่างๆ เพื่อการพูดคุย สนทนา แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทั้งที่มีเป้าหมายในเชิงพาณิชย์ และลักษณะไม่แสวงหากำไร ไม่ว่าจะเป็นผู้ให้บริการยอดนิยมอย่าง Facebook, LINE application, Instagram, Twitter, YouTube, LinkedIn, Google+, Pinterest, Flickr หรือที่เคยได้รับความนิยมในอดีต แต่ปัจจุบันหลงเหลือผู้ใช้งานจำนวนไม่มาก อาทิ My Space, MSN, Hi5, ICQ, Yahoo chat, Pirch 98

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งมุ่งเน้นที่การค้นหาคำตอบเกี่ยวกับความหลากหลายทางอายุ เพศ และพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ของประชากรไทย โดยกำหนดขอบเขตด้านระยะเวลาของการศึกษาในช่วง พ.ศ. 2554 – 2557 เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่คุณลักษณะของผู้ใช้งาน อัตราการเพิ่ม และพฤติกรรมการใช้งานของคนไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าว โดยการศึกษาไม่ได้ครอบคลุมความหลากหลายทางการศึกษาและอาชีพ เนื่องจากข้อจำกัดของข้อมูล

แหล่งข้อมูลที่ใช้ คือ ข้อมูลทุติยภูมิจากการสำรวจการมี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน ตั้งแต่ พ.ศ. 2554 – 2557 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร การสำรวจนี้ได้จัดทำขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2544 และตั้งแต่ พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา ต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี โดยทำการสำรวจจากประชากรที่มีอายุ 6 ปีขึ้นไป

หน่วยการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ คือ บุคคล โดยพิจารณาจากการที่บุคคลเคยใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อวัตถุประสงค์ใดวัตถุประสงค์หนึ่ง กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาที่จะถูกพิจารณาว่าเป็น “ผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์” คือ “กลุ่มประชากรที่มีการใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อกิจกรรม “ห้องสนทนา (Blog Web 2.0, chat/instant message)” และ/หรือใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อ “Social Network (Facebook, Twitters, Hi5, Google Plus, LINE, Instagram เป็นต้น)”

การวิเคราะห์ด้วยวิธีการนี้ จะทำให้ทราบถึงจำนวนผู้ใช้งานอย่างแท้จริงว่ามีอยู่จำนวนเท่าใด ซึ่งแตกต่างกับวิธีการวิเคราะห์ ที่มีการเผยแพร่โดยวิธีวิจัยทางการตลาดที่เป็นการวิเคราะห์จากการแจ้งนับการลงทะเบียนบัญชีผู้ใช้งาน (User account) ที่อาจเกิดความซ้ำซ้อนในกรณีที่ผู้ใช้บางรายมีบัญชีใช้งานมากกว่า 1 บัญชี ดังนั้น ตัวเลขที่แสดงในที่นี้จึงเป็นตัวเลขที่คำนวณใหม่จากฐานข้อมูลการสำรวจพฤติกรรมใช้อินเทอร์เน็ตของประชากรที่พิจารณาตามพฤติกรรมการใช้งานจริง และจำนวนที่รายงานในครั้งนี้เป็นจำนวนคนไม่ใช่บัญชีผู้ใช้งาน

ข้อคำถามที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ คือข้อคำถามในส่วนที่ 5 เรื่องการใช้อินเทอร์เน็ตจากแบบสำรวจดังกล่าว ที่ถามเฉพาะผู้ที่มีอายุ 6 ปีขึ้นไปเท่านั้น โดยถามระหว่าง 12 เดือนก่อนวันสัมภาษณ์ ข้อคำถามหลักที่นำมาใช้ในการศึกษานี้ คือ “...(ชื่อ)...ใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อกิจกรรมใด ดังต่อไปนี้” โดยจะเลือกเฉพาะประชากรที่ตอบว่าใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อกิจกรรม “ห้องสนทนา (Blog Web 2.0, chat/instant message)” และ/หรือมีพฤติกรรมการใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อ “Social Network (Facebook, Twitters, Hi5, Google Plus, LINE, Instagram เป็นต้น)” นำมาสร้างเป็นตัวแปรใหม่ และนิยามว่าเป็น “ผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์” อย่างไรก็ตาม ข้อคำถามในส่วนของการใช้อินเทอร์เน็ตในการสำรวจ พ.ศ. 2554 จะแตกต่างจาก พ.ศ. 2555 – 2557 เพราะจะเป็นการรวมการใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อ “เพื่อห้องสนทนาอ่าน/blog 2.0 Chat/Social Network” ไว้ในข้อเดียวกัน ดังนั้น จึงได้นิยามผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์สำหรับการสำรวจ พ.ศ. 2554 ว่า เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมใช้อินเทอร์เน็ต “เพื่อห้องสนทนาอ่าน/blog 2.0 Chat/Social Network”

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาจะนำเสนอเป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1) โครงสร้างอายุและเพศของผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เป็นเช่นไร? 2) เครือข่ายสังคมออนไลน์ถูกใช้เมื่อไหร่และอย่างไร? 3) เครือข่ายสังคมออนไลน์ถูกใช้ที่ไหนบ้าง? และ 4) เครือข่ายสังคมออนไลน์ถูกใช้เพื่อทำอะไร? โดยในส่วนที่ 1 และ 2 ใช้ข้อมูลจากการสำรวจฯ ทั้ง 4 ปี คือ พ.ศ. 2554 – 2557 เพื่อเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างอายุและเพศของกลุ่มประชากรที่เป็นผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ และพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ว่ามีการถูกใช้เมื่อไหร่ และอย่างไร สำหรับในส่วนที่ 3 และส่วนที่ 4 จะนำเสนอเฉพาะข้อมูลปี 2557 ซึ่งเป็นข้อมูลที่เป็นปัจจุบันที่สุด เพื่อแสดงให้เห็นพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ว่าใช้ที่ไหนบ้าง และถูกใช้เพื่อทำอะไร

เช่นเดียวกับสังคมไทยในปัจจุบันที่มีความหลากหลายทางประชากรในมิติของคุณลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลัทธิชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม และประเพณี สังคมออนไลน์ก็มีความหลากหลายทางคุณลักษณะของประชากรด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ ในช่วง พ.ศ. 2554 – 2557 พบว่า มีการเพิ่มขึ้นของร้อยละผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือในปี 2554 ร้อยละของประชากรไทยที่มีอายุตั้งแต่ 6 ปีขึ้นไปที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มีอยู่เพียงร้อยละ 5 และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 12 และ 17 ในปี 2555 และ 2556 ตามลำดับ และล่าสุดในปี 2557 พบว่า ร้อยละการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 25 หรือเพิ่มขึ้นประมาณ 5 เท่า เมื่อเปรียบเทียบกับปี 2554 คิดเป็นอัตราการเปลี่ยนแปลงสูงถึงร้อยละ 97 ซึ่งให้เห็นกระแสความนิยมอย่างแพร่หลายของการใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของประชากรไทยในปัจจุบันที่มีการขยายฐานผู้ใช้งานมากยิ่งขึ้น

ผลการศึกษาที่จะนำเสนอต่อไปนี้จะให้คำตอบว่า ใครเป็นผู้ใช้งานเครือข่ายออนไลน์เหล่านี้ คนกลุ่มนี้ใช้เครือข่ายออนไลน์เพื่อวัตถุประสงค์ใด และมีพฤติกรรมการใช้อย่างไรบ้าง

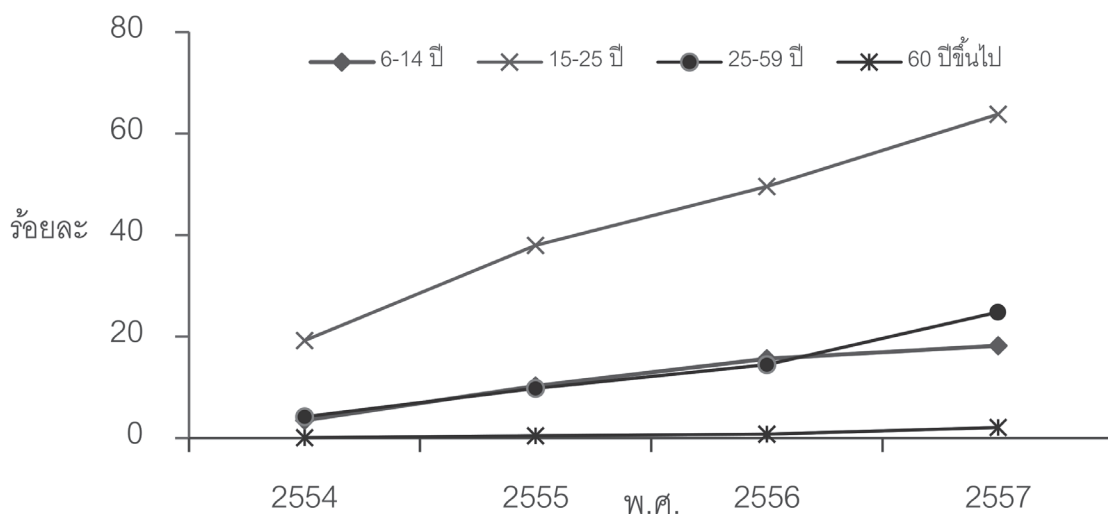
โครงสร้างอายุและเพศของผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เป็นเช่นไร?

เมื่อพิจารณาร้อยละการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ จำแนกตามกลุ่มอายุ พบว่า มีการใช้งานเครือข่ายออนไลน์เพิ่มมากขึ้นในทุกกลุ่มอายุและมีแนวโน้มการใช้ที่เพิ่มสูงขึ้นในทุกปี โดยระหว่างปี 2554 – 2557 พบว่า กลุ่มประชากร

หลักที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์สูงที่สุดมาตลอดเมื่อเทียบกับประชากรกลุ่มอื่นๆ คือ กลุ่มเยาวชน (อายุ 15 – 24 ปี) มีอัตราการใช้งานเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 19.2 ในปี 2554 เป็นร้อยละ 63.8 ในปี 2557 ขณะที่กลุ่มผู้ใหญ่ (อายุ 25 – 59 ปี) และกลุ่มวัยเด็ก (อายุ 6 – 14 ปี) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์รองลงมา พบว่า เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 4.2 และ 3.5 ในปี 2554 เป็นร้อยละ 24.8 และ 18.2 ในปี 2557 ตามลำดับ (รูป 1) ที่น่าสนใจคือ กลุ่มประชากรวัยสูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) ที่โดยธรรมชาติแล้วดูเหมือนว่าจะไม่ใช่กลุ่มที่นิยมหรือสนใจเกี่ยวกับเทคโนโลยีมากนัก แต่จากข้อมูลจากการสำรวจนี้ สะท้อนให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมการใช้งานอินเทอร์เน็ต และเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่เข้าถึงกลุ่มผู้สูงอายุได้มากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ในปี 2554 มีผู้สูงอายุไทย เพียงร้อยละ 0.1 เท่านั้นที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปเพียง 3 ปี ร้อยละการใช้งานดังกล่าว เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 2.1 แม้ว่าร้อยละดังกล่าวนี้จะดูไม่สูงนักเมื่อเปรียบเทียบกับประชากรกลุ่มอื่นๆ แต่หากคำนึงถึงธรรมชาติในการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุส่วนใหญ่ที่ไม่ต้องการที่จะประสบความสำเร็จในการเรียนรู้วิธีการใหม่ๆ ในการใช้เครื่องมือสื่อสารหรือเทคโนโลยีต่างๆ ก็อาจกล่าวได้ว่า การเพิ่มขึ้นของการใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ในผู้สูงอายุเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะหากวิเคราะห์ถึงอัตราการเปลี่ยนแปลงของร้อยละการใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ในช่วงเวลาดังกล่าวของแต่ละช่วงวัย จะพบว่า ผู้สูงอายุมีอัตราการเปลี่ยนแปลงของร้อยละการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มากที่สุด คือเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 95 ขณะที่วัยทำงานและวัยเด็กเพิ่มขึ้นร้อยละ 83 และ 81 ตามลำดับ ส่วนวัยรุ่นซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดในสังคมออนไลน์ มีอัตราการเปลี่ยนแปลงของร้อยละการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพิ่มขึ้นร้อยละ 70 (รูป 1)

สถานการณ์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายในแง่อายุของผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของคนไทยในปัจจุบัน ที่มีได้จำกัดอยู่เพียงเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นหรือวัยทำงานที่เคยถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่เข้าถึงบริการเครือข่ายอินเทอร์เน็ตเพียงกลุ่มเดียว ดังเช่นที่เข้าใจกันมาในอดีตเท่านั้น หากแต่ปัจจุบันนี้ สังคมออนไลน์ได้แพร่หลายไปสู่กลุ่มประชากรวัยเด็กและวัยผู้สูงอายุมากยิ่งขึ้นด้วย

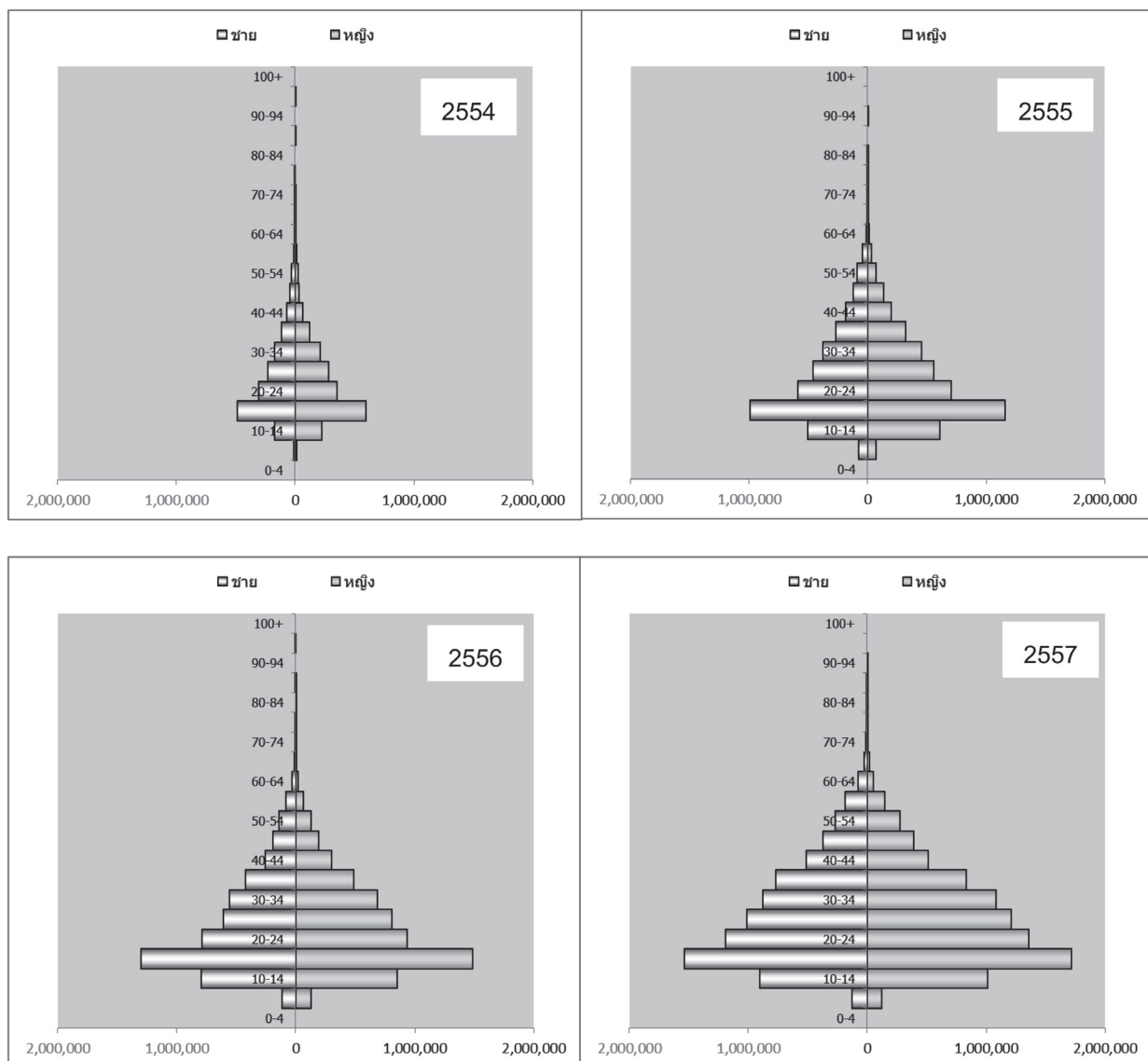
รูป 1 ร้อยละของประชากรที่มีการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ จำแนกตามกลุ่มอายุ พ.ศ. 2554 – 2557

ผลการศึกษาข้างต้น ยืนยันให้ทราบถึงแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของสังคมไทยทั้งในภาพรวม และตามแต่ละช่วงวัยอย่างเห็นได้ชัด ประเด็นที่ชวนให้คิดตามมา คือ โครงสร้างอายุและเพศของประชากรกลุ่มนี้เป็นเช่นไร เมื่อเปรียบเทียบกับโครงสร้างอายุและเพศของประชากรไทยทั้งหมด มีความเหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร เพื่อตอบคำถามดังกล่าว ได้นำเสนอภาพพีระมิดประชากรของผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของไทยตั้งแต่ปี 2554 – 2557

จากพีระมิดประชากรไทยผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ตั้งแต่ปี 2554 – 2557 (รูป 2) พบว่า ในภาพรวม พีระมิดประชากรในแต่ละปีจะคงรูปร่างเหมือนเดิม แต่ที่มีการเปลี่ยนแปลงคือ ขนาดของพีระมิด โดยขนาดของพีระมิดจะขยายใหญ่ขึ้นทุกกลุ่มอายุตามช่วงเวลา พีระมิดประชากรปี 2554 จะมีขนาดเล็กกว่าพีระมิดประชากรปีอื่นๆ ขณะที่พีระมิดประชากรผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ปี 2557 จะมีขนาดใหญ่ที่สุด เมื่อพิจารณาถึงรูปร่างพีระมิดของคนไทยผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ พบว่า ฐานพีระมิดจะมีลักษณะแคบและขยายใหญ่มากขึ้นในกลุ่มประชากรที่เป็น

รูป 2 พีระมิดประชากรของผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมออนไลน์ พ.ศ. 2554 – 2557

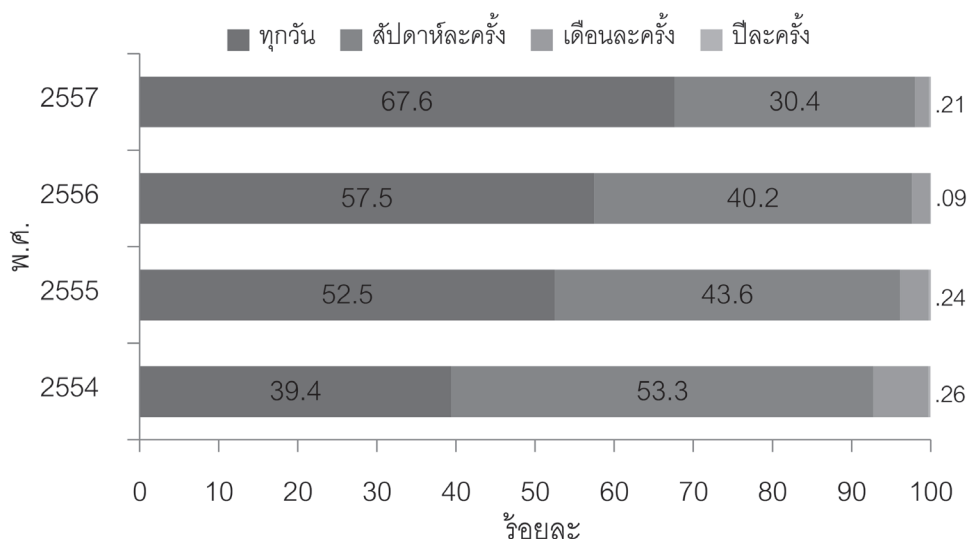
วัยรุ่น คือ อายุ 15–19 ปี ซึ่งจะมีลักษณะขยายช่วงยาวออกมามากกว่ากลุ่มอายุอื่นๆ จากนั้นเริ่มบ้านเข้าตั้งแต่กลุ่มอายุ 20–24 ปี ไปจนถึง 90 ปีขึ้นไป สรุปได้ว่า การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ในประเทศไทยยังมีรูปแบบไม่เปลี่ยนแปลงไปในช่วง 4–5 ปีที่ผ่านมา กล่าวคือ เริ่มต้นใช้งานสื่อสังคมออนไลน์ที่อายุประมาณ 10–14 ปี และมีจุดสูงสุดในการใช้งานเมื่อก้าวเข้าสู่ช่วงวัยรุ่น (อายุ 15–19 ปี) หลังจากนั้นค่อยๆ ลดลงตามอายุที่เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ยังพบว่าผู้ใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อการพูดคุยผ่านสังคมออนไลน์ส่วนใหญ่ในกลุ่มประชากรเด็ก วัยรุ่น และวัยทำงาน เป็นเพศหญิงมากกว่าชาย ในขณะที่ประชากรในกลุ่มที่กำลังเริ่มเข้าสู่วัยสูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่จะพบว่าเป็นเพศชายมากกว่าผู้หญิง

เครือข่ายสังคมออนไลน์ ถูกใช้เมื่อไหร่และอย่างไร?

ปัจจุบันเป็นที่พูดกันมากกว่า ไม่ว่าจะเดินไปที่ไหนเราจะเห็นคนไทยใช้เวลาส่วนหนึ่งไปกับหน้าจออุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ของตน ไม่ว่าจะเป็นโทรศัพท์มือถือ แท็บเล็ต หรือคอมพิวเตอร์ ในประเด็นดังกล่าวอาจพิจารณาได้ในสองแง่มุม ในมุมแรกอาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันคนไทยสามารถเข้าถึงและติดตามข้อมูลข่าวสารได้จากทั่วทุกหนแห่ง ซึ่งจะช่วยให้รู้เท่าทันสถานการณ์ความเคลื่อนไหวต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว มีข้อมูลประกอบการตัดสินใจ และการดำเนินชีวิตอย่างรอบด้าน แต่ในอีกมุมหนึ่ง เป็นการแสดงความห่วงใยกับพฤติกรรมดังกล่าว หากขาดการควบคุมพฤติกรรมการใช้งานที่เหมาะสม อันอาจจะนำไปสู่การไม่มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง แต่ให้ความสำคัญกับบุคคลที่อยู่บนโลกออนไลน์มากกว่า

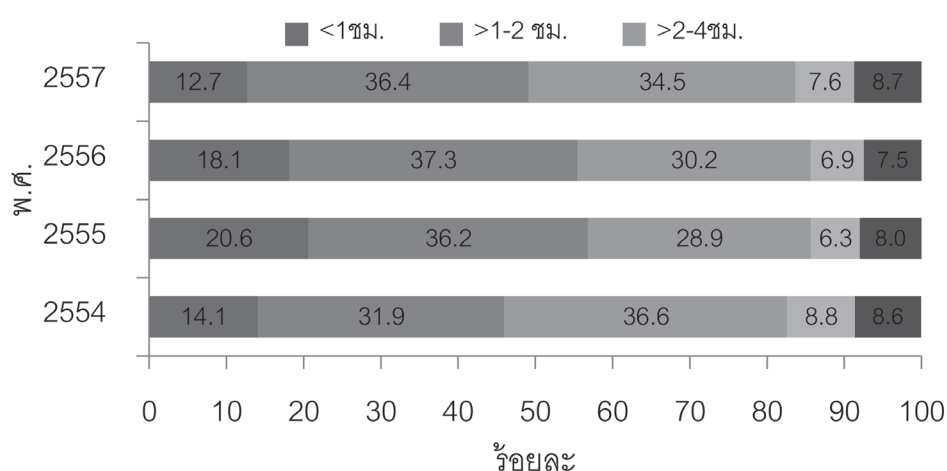
เมื่อศึกษาข้อมูลพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ของคนไทยในปัจจุบันในประเด็นความถี่ในการเข้าใช้งานก็พบข้อมูลที่ยืนยันข้ออภิปรายข้างต้น นั่นคือในปี 2554 มีผู้เข้าใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ทุกวัน คิดเป็นร้อยละ 40 และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 68 ในปี 2557 หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า แนวโน้มการใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ไม่ได้เพิ่มขึ้นในแง่จำนวนผู้ใช้งานเท่านั้น แต่ทว่ายังมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นในแง่ของความถี่ในการใช้งานอีกด้วย รายละเอียดแสดงดังรูป 3

รูป 3 ร้อยละของความถี่ในการเข้าใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ พ.ศ. 2554–2557

เมื่อพิจารณาจากระยะเวลาการใช้งานในแต่ละวันบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ (รูป 4) พบว่า ในภาพรวม ผู้ใช้งานประมาณ 1 ใน 3 จะใช้เวลาประมาณวันละ 1–2 ชั่วโมง ขณะที่อีก 1 ใน 3 จะใช้เวลาประมาณวันละ 2–4 ชั่วโมงกับกิจกรรมดังกล่าว จึงอาจกล่าวได้ว่า ระยะเวลาดการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ของคนไทยส่วนใหญ่จะอยู่ระหว่าง 1 ถึง 4 ชั่วโมงต่อวัน

รูป 4 ร้อยละของการใช้เวลาแต่ละวันสำหรับการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ พ.ศ. 2557

ถัดมาเมื่อพิจารณาถึงช่วงเวลาส่วนใหญ่ในการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ ซึ่งแบ่งเป็น 5 ช่วงเวลา คือ ช่วงเช้า (04:00–07:59 น.) ช่วงระหว่างวัน/เวลาทำงาน/เวลาเรียน (08:00–19:59 น.) ช่วงเวลาหลังเลิกงาน (20:00–23:59 น.) ช่วงเวลาดึก (24:00–03:59 น.) และส่วนใหญ่ใช้ทั้งวัน พบว่า ประชากรส่วนใหญ่ในทุกกลุ่มอายุ ใช้เวลาในการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ในช่วงระหว่างวัน/เวลาทำงาน/เวลาเรียนมากที่สุด ในขณะที่ประชากรกลุ่มอายุ 15–24 ปี เป็นกลุ่มที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ในช่วงเวลาหลังเลิกงานกับการใช้เวลาทั้งวันมากที่สุด (ตาราง 1)

ตาราง 1 ร้อยละของการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ จำแนกตามกลุ่มอายุ และช่วงเวลาส่วนใหญ่ในการใช้งาน พ.ศ. 2557

กลุ่มอายุ	เช้า	ระหว่างวัน	หลังเลิกงาน	ดึก	ทั้งวัน	รวม
6–14 ปี	0.1	95.9	1.7	0.0	2.3	100.0
15–24 ปี	0.1	83.5	6.7	0.1	9.7	100.0
25–59 ปี	0.1	76.7	7.9	0.2	15.1	100.0
60 ปีขึ้นไป	0.0	82.6	5.5	0.0	11.8	100.0
รวม	0.1	81.6	6.6	0.1	11.5	100.0

อาจกล่าวได้ว่า พฤติกรรมการใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของคนทุกกลุ่มอายุมีความคล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก นั่นคือ ผู้คนในสังคมออนไลน์มีแนวโน้มที่จะผูกพันกับสังคมแบบเสมือนนี้มากยิ่งขึ้น ทั้งในแง่จำนวนความถี่และระยะเวลาในการใช้งาน ซึ่งหากพิจารณาจากแนวโน้มที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีความเป็นไปได้ว่าในอนาคต

อันใกล้นี้ กลุ่มสมาชิกของสังคมออนไลน์เกือบจะทุกคนจะต้องแวะเวียนเข้าไปติดตามความเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสารบนพื้นที่ดังกล่าวทุกๆ วัน และใช้เวลาซึ่งส่วนใหญ่เป็นช่วงระหว่างวันของการทำงาน หรือการเรียนไม่ต่ำกว่า 1-2 ชั่วโมงต่อวัน กับพฤติกรรมดังกล่าว จากประเด็นดังกล่าวนี้ทั้งเป็นข้อคำถามที่ชวนคิดว่า พฤติกรรมของผู้คนบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ในลักษณะเช่นนี้ จะถูกพิจารณาในแง่ใดระหว่าง “ความเท่าทันทางข้อมูลข่าวสาร” กับ “การเสพติดกับสังคมแบบเสมือน” ซึ่งไม่ว่าจะเป็นทางใดย่อมมีผลทั้งในแง่บวกและลบตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เครือข่ายสังคมออนไลน์ ถูกใช้ที่ไหนบ้าง?

เมื่อทราบถึงความหลากหลายของผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ไปแล้ว ว่ามีใครบ้างที่เป็นผู้ใช้งานเครือข่ายนี้ ในส่วนนี้นำเสนอความหลากหลายในแง่ของเขตที่อยู่อาศัยและการกระจายตัวของผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ว่าอยู่ในพื้นที่ใดบ้างของประเทศไทย โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจการมี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ในครัวเรือน พ.ศ. 2557 เพื่อแสดงให้เห็นถึงสถานการณ์ปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่ในประเทศไทย

จากตาราง 2 แสดงให้เห็นว่า หากพิจารณาตามเขตที่อยู่อาศัยเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ในเขตเทศบาลกับนอกเขตเทศบาล จะพบว่า ผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลจะมีพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มากกว่าผู้ที่อยู่นอกเขตเทศบาลประมาณร้อยละ 20 เมื่อพิจารณาตามภูมิภาคที่อยู่อาศัย พบว่า ภาคกลางมีผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์มากที่สุด (ร้อยละ 31) รองลงมาได้แก่ กรุงเทพมหานคร (ร้อยละ 22) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ร้อยละ 21) และภาคเหนือ (ร้อยละ 15) ตามลำดับ ขณะที่ภาคใต้มีจำนวนผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์น้อยที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนผู้ใช้งานในภูมิภาคอื่นๆ (ร้อยละ 11) จากข้อมูลดังกล่าวนี้ ยืนยันให้ทราบอย่างชัดเจนว่า ปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นคนในเมืองหรือชนบทต่างมีสัดส่วนการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ที่ใกล้เคียงกัน สังคมออนไลน์ของประชากรไทยประกอบไปด้วยผู้คนทั้งที่อยู่ในเขตเมืองและเขตชนบท ในทุกภูมิภาคของประเทศไทยทั้งภาคเหนือ อีสาน กลาง ใต้ ในสัดส่วนที่ไม่แตกต่างกันมากนัก นั่นหมายความว่า กระแสการแลกเปลี่ยนของข้อมูลข่าวสาร พฤติกรรมการบริโภค ค่านิยม แฟชั่นการแต่งกาย ตลอดจนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ สามารถแพร่สะพัดไปสู่ผู้คนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคอื่นๆ ได้อย่างรวดเร็วเพียงลัดนิ้วเท่านั้น

ตาราง 2 ร้อยละของตัวอย่างการสำรวจที่มีอายุ 6 ปีขึ้นไป ที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ จำแนกตามเขตการปกครอง และภูมิภาค พ.ศ. 2557

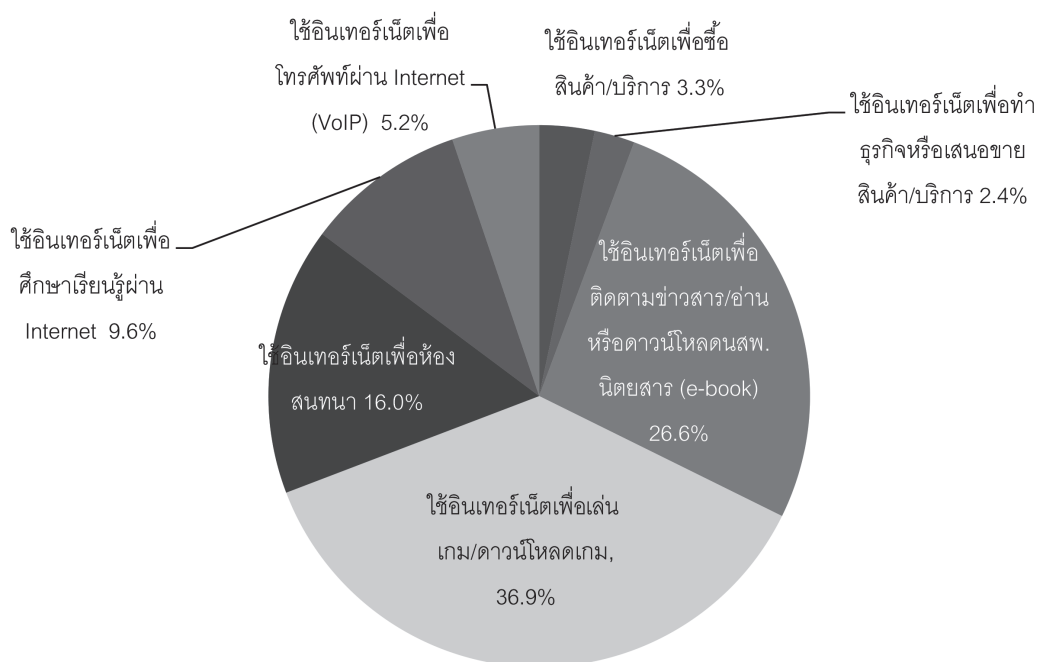
ที่อยู่อาศัย	ร้อยละ
<i>เขตที่อยู่อาศัย</i>	
ในเขตเทศบาล	59.8
นอกเขตเทศบาล	40.2
<i>ภูมิภาค</i>	
กรุงเทพมหานคร	21.9
ภาคกลาง	31.2
ภาคเหนือ	15.4
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	20.5
ภาคใต้	11.0

เครือข่ายสังคมออนไลน์ ถูกใช้เพื่อทำอะไร?

ในส่วนท้ายนี้ แสดงข้อมูลเกี่ยวกับวัตถุประสงค์การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของคนไทย เพื่อสะท้อนข้อมูลให้ทราบว่า เครือข่ายสังคมออนไลน์ในปัจจุบันนี้ถูกใช้ไปเพื่อกิจกรรมใดบ้าง มีความหลากหลายในแง่พฤติกรรมการใช้งานหรือความสนใจเฉพาะบ้างหรือไม่บนสังคมออนไลน์แห่งนี้ เพราะนอกเหนือจากความหลากหลายในการใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ในเชิงคุณลักษณะประชากรและสังคม ตลอดจนพฤติกรรมการใช้งาน ดังที่ได้แสดงให้เห็นข้างต้นแล้วนั้น สิ่งที่น่าสนใจอีกประการคือ วัตถุประสงค์การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่แตกต่างกันออกไปของคนแต่ละกลุ่มเพศ วัย และเศรษฐกิจสถานะสังคม และด้วยความแตกต่างของพฤติกรรมและวัตถุประสงค์การใช้งานเหล่านี้เอง นำมาซึ่งกลุ่มประชากรย่อยที่จำแนกตามความสนใจและพฤติกรรมการใช้งาน เช่น เราเรียกผู้ที่มีความสนใจหรือเชี่ยวชาญในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยใช้คำนำหน้าว่า “นัก” เช่น ผู้ที่มีความสนใจในพระเครื่องเรียกว่า “นักเล่นพระ หรือนักเลงพระเครื่อง” ผู้ที่มีความสนใจในการขับซิมมูเตอร์ไซด์ เรียกว่า “นักบิด หรือนักแข่ง” หรือผู้ที่มีความสนใจด้านการขับร้องเพลง หรือเล่นดนตรี เรียกว่า “นักร้อง หรือนักดนตรี” เป็นต้น

รูป 5 แสดงวัตถุประสงค์การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์ของคนไทยในปี 2557 พบว่า กว่า 1 ใน 3 (ร้อยละ 36.9) ใช้เพื่อความบันเทิงเล่นเกมส์ ร้อยละ 26 ติดตามความเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนบุคคลที่ตนติดตามอยู่เป็นหลัก ร้อยละ 16 คือผู้ที่ชื่นชอบการส่งข้อความ คำคม ออนไลน์ (นักปราชญ์ออนไลน์) ผู้ที่ชอบการแสดงความคิดเห็น และการสนทนาออนไลน์ (นักเลงคีย์บอร์ด) ยังพบว่ามียุคกลุ่มผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อการติดต่อสื่อสารที่สามารถทำได้ในลักษณะภาพและเสียงโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย (ร้อยละ 5) รวมถึงผู้ที่ชื่นชอบการซื้อของออนไลน์ (นักช้อปออนไลน์) การทำธุรกิจซื้อขายบนร้านค้าออนไลน์ซึ่งมีประมาณร้อยละ 6

รูป 5 ร้อยละผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ จำแนกตามวัตถุประสงค์การใช้งานหลัก พ.ศ. 2557

ข้อมูลในส่วนนี้แสดงให้เห็นว่า บนโลกเครือข่ายสังคมออนไลน์ ไม่ได้มีเพียงแต่การใช้เพื่อสนทนาพูดคุย หรือการโพสต์ข้อความ รูปภาพต่างๆ ดังเช่นที่อาจมีการเข้าใจกัน แต่ปัจจุบันสังคมดังกล่าวได้ถูกพัฒนาให้มีความสำคัญในเชิงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทั้งทางด้านการค้า ธุรกิจ การประชาสัมพันธ์ และสื่อสารองค์กรทั้งในภาครัฐและเอกชน ตลอดจนการรวมกลุ่มผู้มีความสนใจตรงกันอย่างกว้างขวาง นั่นหมายความว่า บนพื้นที่ดังกล่าวนี้ ประกอบด้วยบุคคลที่มีความหลากหลายทางความสนใจ และอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากนั่นเอง

สรุป

เครือข่ายสังคมออนไลน์ไทยในปัจจุบันมีความหลากหลายทางประชากร ข้อมูลจากผลการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจว่า กลุ่มประชากรที่มีการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มากที่สุดในขณะนี้ ยังคงเป็นกลุ่มวัยรุ่นและเยาวชนที่มีอายุ 15 – 24 ปี ประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง และประชากรในภาคกลาง อย่างไรก็ตาม พบการขยายตัวของจำนวนผู้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ที่เป็นกลุ่มประชากรสูงอายุ ประชากรในเขตชนบท และประชากรในภาคอื่นๆ นอกจากนี้ยังพบว่า การใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มีความถี่ และระยะเวลาการใช้งานเพิ่มมากขึ้นในทุกกลุ่มอายุ สำหรับวัตถุประสงค์การใช้งาน ส่วนใหญ่พบว่ามีการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อความบันเทิง การติดตามข้อมูลข่าวสาร และการสนทนาเป็นหลัก ขณะเดียวกันเราเริ่มจะเห็นการติดต่อสื่อสารผ่าน Video call หรือการติดต่อปฏิสัมพันธ์กันผ่านสังคมออนไลน์โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ

จะเห็นได้ว่าภาพรวมของกลุ่มประชากรที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์นั้น นับวันยิ่งเปิดกว้างขึ้น ประชากรทุกกลุ่มวัยมีการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์มากขึ้นในชีวิตประจำวัน หากพิจารณาตามโครงสร้างประชากรพบว่า กลุ่มประชากรปัจจุบันที่เป็นวัยรุ่นจะก้าวเข้าสู่วัยทำงาน และวัยสูงอายุในอีก 10 หรือ 20 ปีข้างหน้า เขาเหล่านั้นมีแนวโน้มที่จะยังคงใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะยิ่งทำให้อัตราการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ขยายตัวมากขึ้น ตราบใดที่ยังไม่มีเครือข่ายอื่นๆ ที่สามารถตอบโจทย์คนสมัยใหม่ที่ต้องการข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็วโดยไม่จำกัดอยู่กับการติดต่อสื่อสารแบบฝ่ายเดียวหรือผูกติดกับแหล่งใดแหล่งหนึ่งเท่านั้น

ข้อค้นพบทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นว่า “เครือข่ายสังคมออนไลน์” ที่คนไทยใช้งานอยู่ในปัจจุบัน กำลังกลายเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่มากขึ้นทุกขณะ ผู้คนจำนวนมากก้าวเข้าสู่การเป็นสมาชิกของสังคมดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในจุดนี้ทำให้สังคมดังกล่าวมีความหลากหลายในทั้งในแง่คุณลักษณะทางเพศและอายุ ที่ประกอบด้วยประชากรทั้งเพศหญิงและชาย ประชากรตั้งแต่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยทำงาน กระทั่งวัยสูงอายุ ต่างเข้ามาใช้พื้นที่บนสังคมดังกล่าวเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์การใช้งานของตนอย่างถ้วนหน้า ด้วยเหตุนี้เอง นับวันภาพความหลากหลายของสังคมออนไลน์ก็จะยิ่งสะท้อนภาพของคนในสังคมไทยเข้าไปทุกที

ขณะเดียวกันก็พบว่า เครือข่ายสังคมออนไลน์ที่วุ่นวายนี้ สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในสังคมที่มีความหลากหลายได้มากขึ้นทุกขณะ การพัฒนาของเทคโนโลยีส่งผลให้การติดต่อสื่อสารเป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ กิจกรรมหลายๆ อย่างที่ไม่เคยมีบนสังคมออนไลน์ เช่น การประกอบธุรกิจการค้าขาย การติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การรวมกลุ่มของผู้สนใจหรือชมรม ตลอดจนกระทั่งการประชาสัมพันธ์องค์กร สามารถดำเนินไปบนสังคมออนไลน์อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้ต้นทุนที่มีราคาถูกลงจากในอดีต อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของชุดข้อมูลที่ใช้เพื่อการศึกษาที่มิได้ถูกออกแบบมาโดยเฉพาะเพื่อการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้

เครือข่ายสังคมออนไลน์โดยตรง จึงยังทำให้ขาดรายละเอียดในเชิงลึกที่น่าสนใจอื่นๆ โดยเฉพาะในแง่พฤติกรรมการใช้งานที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบันของสมาชิกบนสังคมดังกล่าว ดังนั้น การศึกษานี้อาจเป็นจุดเริ่มต้นของการสะท้อนภาพความหลากหลายของประชากรบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ของไทย ในแง่ “ใคร ที่ไหน อย่างไร และเพื่ออะไร” ที่อาจจุดประกายความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับนักวิชาการท่านอื่นๆ ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2555). *สำรวจการมี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์.
- _____. (2556). *สำรวจการมี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน พ.ศ. 2555*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์.
- _____. (ม.ป.ป.). *สำรวจการมี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน พ.ศ. 2556*. ม.ป.ท.
- _____. (2557). *สำรวจการมี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน พ.ศ. 2557*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์.
- อารีย์ นัยพินิจ, ภัทรพงษ์ เกริกสกุล, และฉงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร. (2557). การปรับตัวภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา*, 7(1): 1 – 12.
- Statista. (2015). *Leading social networks worldwide as of March 2015, ranked by number of active users (in millions)*. Retrieved April 24, 2015, from <http://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
- ZocialRank. (2015). *Thailand Facebook ranking*. Retrieved April 25, 2015, from <http://www.zocialrank.com/facebook/>

วัยรุ่นใช้สื่อออนไลน์อย่างไรในการหาคู่

นิพนธ์ ดาราวุฒิมาประภรณ์*

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์ข้อมูลจากกรณีศึกษาวัยรุ่นชายหญิงจำนวน 20 ราย จากโครงการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่น โดยบทความนี้ทำการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สื่อออนไลน์ ผลการวิเคราะห์พบว่า พฤติกรรมการมีแฟนและเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่นแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มคือ (1) มีแฟนทีละคนไม่มีกิ๊ก (2) มีแฟนและกิ๊กแต่จะมีเพศสัมพันธ์กับแฟนคนเดียวเท่านั้น (3) มีแฟนและกิ๊กและมีเพศสัมพันธ์กับทุกคน (4) มีเพศสัมพันธ์กับใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นแฟนหรือกิ๊ก วัยรุ่นกลุ่มที่สามและสี่มีพฤติกรรมการใช้สื่อออนไลน์ เช่น Facebook Line MSN Hi5 ในการหากิ๊กและคู่นอน วัยรุ่นชายใช้สื่อออนไลน์ในการหาคู่ชัดเจนกว่าวัยรุ่นหญิง อีกทั้งใช้เวลาพูดคุยทำความรู้จักไม่นานก่อนการมีเพศสัมพันธ์ วัยรุ่นกลุ่มที่สองใช้สื่อออนไลน์เป็นช่องทางในการคุยกับกิ๊กแต่ไม่คุยเพื่อจะมีเพศสัมพันธ์ด้วย วัยรุ่นกลุ่มที่หนึ่งใช้สื่อออนไลน์ในการพูดคุยกับเพื่อนทั่วไปเท่านั้น แต่ไม่ใช้สื่อออนไลน์ในการหาคู่ ผลการศึกษานี้ทำให้ได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่า วัยรุ่นที่นิยมการมีคู่นอนหลายคนจะใช้สื่อออนไลน์เป็นช่องทางในการสื่อสารกับเครือข่ายทางสังคมเท่านั้น

คำสำคัญ: วัยรุ่น สื่อออนไลน์ พฤติกรรมทางเพศ

* นักปฏิบัติการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

How Teens Use Social Media to Find Sexual Partners

*Niphon Darawuttimaprakorn**

Abstract

This paper is qualitative data analysis of in-depth interviews of 20 male and female teenagers, which is part of a qualitative research aiming for investigating sexual behavior of teenagers. This analysis is to examine how their sexual behavior relate with their social media usage. This study found that patterns of sexual relationships and behavior of sexually active teenagers can be classified into four groups as follows: (1) Being faithful to only one sexual partner without flirtation with another/others; (2) Being faithful to one sexual partner with flirtation with another/others, but without sexual contact; (3) Having one steady sexual partner plus occasional sexual contact with another/others; (4) Indiscriminately engaging in sexual relationships. Teenageers in Groups 3 and 4 use social network media such as Facebook, LINE, MSN, Hi5, etc., to find someone to have sex with. Such behavior is more common among males than females. In these situations, the time from initiating a chat to engaging in sex is not long. Teenagers in Group 2 use social network media in chatting or flirting with other people with no intention to have sex with. The first group talks with people in social media only as friends. This analysis primarily concludes that teenagers with casual sex behaviors will normally use social media as the key channel cruising for their sexual partners, while others who may not engage in such behaviors are using social media for their social network communication only.

Keywords: Teenage, Social media, Sexual behavior

* Researcher, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

“อินเทอร์เน็ต” เป็นเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมแห่งการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตในประเทศไทยจึงเปรียบเสมือนการย่อโลกให้เล็กลง สำหรับคนไทยนับว่าเป็นการเพิ่มเสรีภาพในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและสื่อสารตอบโต้ที่ทรงอิทธิพลเป็นอย่างยิ่ง ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีสื่อสารดังกล่าวทำให้วัยรุ่นเข้าถึงเทคโนโลยีเพื่อตอบสนองความต้องการได้มากขึ้น เช่นเดียวกับประชากรกลุ่มอื่น เพียงวัยรุ่นพิมพ์ข้อความลงบนโปรแกรมคอมพิวเตอร์ หรือโทรศัพท์มือถือที่เชื่อมต่อกับอินเทอร์เน็ต เขาก็สามารถค้นหาข้อมูลที่ต้องการได้ทันที ด้วยรูปแบบและช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย รวดเร็วทันใจ สะดวกทุกที่ทุกเวลา และเป็นมิตรกับวัยรุ่น การสื่อสารทางอินเทอร์เน็ตจึงเป็นการสื่อสารที่ได้รับความนิยมอย่างมากในหมู่วัยรุ่น

กระแสการหลั่งไหลของวัฒนธรรมต่างชาติได้เข้ามาสู่สังคมไทยโดยเฉพาะทางสื่ออินเทอร์เน็ตทำให้สังคมไทยต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง ความเชื่อ และค่านิยมจากเดิมที่สังคมไทยเป็น “สังคมประเพณี” คือเป็นสังคมที่คนส่วนมากต้องเชื่อฟังและทำตามสิ่งที่จารีตและประเพณีที่ได้กำหนดไว้เท่านั้น การเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องเพศของวัยรุ่นเกิดจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคม วัยรุ่นจะได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดชุดความรู้เรื่องเพศที่ติงามของสังคมผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา และสถาบันอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม คือ **“การให้คุณค่าและความสำคัญกับการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชายภายใต้บริบทการแต่งงานเท่านั้น โดยความสัมพันธ์ทางเพศที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องเป็นไปเพื่อการสืบพันธุ์หรือการมีลูกเท่านั้น”** ทั้งหมดนี้ถือได้ว่าเป็นการสร้างมายาคติและอคติ มาจนถึงปัจจุบัน (ชลิตาภรณ์, 2551; สุชาติดา, 2554) และหากใครมีความสัมพันธ์ทางเพศในรูปแบบอื่นๆ ที่ผิดไปจากนี้ก็จะถือว่าเป็นสิ่งผิดปกติ ผิดศีลธรรม และสมควรถูกลงโทษจากสังคม (วรารักษ์, 2551; ชลิตาภรณ์, 2547) ด้วยเหตุนี้วัยรุ่นยุคปัจจุบันจึงกล้าถอนตัวออกจากข้อผูกมัดทางสังคมเดิมๆ ที่กำกับและควบคุมการแสดงออกทางเพศเอาไว้ วัยรุ่นกล้าแสดงออกทางเพศมากขึ้น อาทิ พฤติกรรม การจับมือถือแขน การกอดจูบกันในที่สาธารณะ การมีเพศสัมพันธ์ตั้งแต่อายุน้อย การมีเพศสัมพันธ์ชั่วคราว การเปลี่ยนคู่นอนบ่อย การมีคู่นอนหลายคน การแลกเปลี่ยนคู่นอน การมีคู่นอนในเวลาเดียวกันครั้งละหลายคน การรักร่วมเพศ การข่มขืน การใช้สารเสพติดร่วมกับการมีเพศสัมพันธ์ รวมไปถึงการขายบริการทางเพศและ และการที่วัยรุ่นกล้าแสดงออกทางพฤติกรรมทางเพศเหล่านั้น อาจก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหาการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ ปัญหาการทำแท้ง และปัญหาการติดโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ได้

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทความนี้ตั้งใจศึกษาพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่นเชื่อมโยงกับการใช้สื่อออนไลน์ โดยใช้ทฤษฎีการยอมรับเทคโนโลยี (The Technology Acceptance Model: TAM) ของเฟร็ด เดวิส (Davis, 1989) และทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ของอัลเบิร์ต บันดูรา (Bandura, 1977)

ทฤษฎี TAM อธิบายการยอมรับของบุคคลเมื่อมีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ พฤติกรรมการใช้เกิดขึ้นเนื่องจากการรับรู้ประโยชน์จากการใช้งานและการรับรู้ว่าความสะดวกต่อการใช้งาน ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมอธิบายการเรียนรู้พฤติกรรมของมนุษย์โดยการสังเกตจากพฤติกรรมของบุคคลอื่น (รวมทั้งบุคคลในสื่อ) แม้จะเป็นการเรียนรู้

พฤติกรรมเชิงลบ โดยเฉพาะเรื่องเพศและความรุนแรงทางเพศ (สุรัตนา, 2553) การเผยแพร่สื่อลามกโดยใช้เทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตมีอิทธิพลต่อการกระตุ้นให้วัยรุ่นสนใจเรื่องเพศมากขึ้น เกิดอารมณ์ทางเพศง่ายขึ้นจากภาพต่อเนื่องที่ตาเห็น หูได้ยินส่งสัญญาณไปยังสมอง (กุลยา, 2550)

การทบทวนองค์ความรู้จากงานวิจัยที่ได้ศึกษาพฤติกรรมการใช้อินเทอร์เน็ตและการมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่นจากผลการสำรวจของสำนักวิจัยเอแบคโพลล์ (มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ) ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เรื่อง “สำรวจพฤติกรรมและผลกระทบของการใช้อินเทอร์เน็ตจากกลุ่มเยาวชน ปี 2550” กลุ่มตัวอย่างอยู่ในช่วงอายุ 15-24 ปี ในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า มีการประกาศหาคู่ทางอินเทอร์เน็ตของเพศชายร้อยละ 20.8 เพศหญิงร้อยละ 12.2 นัดพบคนรู้จักผ่านอินเทอร์เน็ต เพศชายร้อยละ 38.8 เพศหญิงร้อยละ 22.4 และเคยมีเพศสัมพันธ์กับคนที่รู้จักทางอินเทอร์เน็ต เพศชายร้อยละ 26.6 เพศหญิงร้อยละ 8.2 และมีแนวโน้มความรุนแรงของอาชญากรรมทางโลกออนไลน์ในอนาคตเพิ่มขึ้น ร้อยละ 60.1 นอกจากนี้ จากการศึกษาของ ศิริพร เสรีตานนท์ (2554) ในกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล จำนวน 600 คน พบว่า ประเภทของการเปิดรับสื่ออนาจารทางอินเทอร์เน็ตของนักศึกษาในภาพรวม อันดับแรก ได้แก่ การใช้บริการผ่าน YouTube ร้อยละ 30.2 รองลงมาคือ Facebook ร้อยละ 11.7 และอันดับที่สามคือ Smartphone ร้อยละ 8.8 ซึ่งเมื่อพิจารณาการเลือกในอันดับที่ 1 พบว่า นักศึกษาทั้งชายและหญิงเลือกรับสื่ออนาจารผ่านทาง YouTube มากที่สุด ร้อยละ 63 Facebook และ Smartphone เป็นลำดับรองลงไป ร้อยละ 23.4 และ 7.8 ตามลำดับ โดยสถานที่ในการเปิดรับสื่ออนาจาร อันดับที่ 1 ได้แก่ ที่บ้านของตนเองร้อยละ 25.8 อันดับที่ 2 คือที่หอพักร้อยละ 18 และอันดับที่ 3 คือที่บ้านเพื่อนร้อยละ 13.1 และจากการศึกษาของสมเดช รุ่งศรีสวัสดิ์ (2553) เรื่องการเปิดรับสื่อลามกทางอินเทอร์เน็ตและพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่น พบว่า วัยรุ่นส่วนใหญ่ที่ใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องเพศนั้น เพราะความอยากรู้อยากลอง ต้องการปลดปล่อยอารมณ์ทางเพศ โดยกลุ่มตัวอย่างมากกว่าครึ่งเมื่อเปิดรับสื่อลามกทางอินเทอร์เน็ตแล้วมีอารมณ์ ก็จะมีการสำเร็จความใคร่ด้วยตนเองร้อยละ 30 และมีเพศสัมพันธ์กับแฟนร้อยละ 24

วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อศึกษาพฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่นที่เชื่อมโยงกับพฤติกรรมการใช้สื่อออนไลน์

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นวัยรุ่นจำนวนทั้งสิ้น 20 คน แบ่งเป็นชาย 10 คน หญิง 10 คน มีอายุระหว่าง 13-23 ปี เคยมีเพศสัมพันธ์ อาศัยอยู่ในตำบลบ่อสุพรรณ อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี และตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายใช้วิธีการเข้าถึงโดยใช้เทคนิค Snowball ผู้วิจัยเป็นผู้ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลทั้งหญิงและชายด้วยตัวเอง โดยใช้แนวคำถามซึ่งมีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิด โดยมีการขอคำยินยอมก่อนการสัมภาษณ์ บันทึกเทปขณะสัมภาษณ์ ถอดเทปบันทึกเสียง และนำข้อมูลที่ได้นำมาใส่รหัส และวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์

และคำถามวิจัยของโครงการ ข้อมูลที่ใช้ในการนำเสนอบทความนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของข้อมูลที่จัดเก็บสำหรับโครงการข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่น ภายใต้ชุดโครงการวิจัยการจัดการตั้งครรภ์วัยรุ่นในระดับตำบล สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งผ่านการรับรองจริยธรรมการวิจัยในคน จากสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ตาราง 1 ลักษณะทางประชากรและประสบการณ์การมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกของวัยรุ่นที่ศึกษา

รหัส	อายุ	การศึกษา อาชีพ	อายุเมื่อ มีเพศ สัมพันธ์ครั้งแรก	อายุ ของคู่ คนแรก	ความ สัมพันธ์ กับคู่ คนแรก	สถานที่ มี เพศสัมพันธ์ ครั้งแรก	ความเต็มใจ ในการมี เพศสัมพันธ์ ครั้งแรก	จำนวนคู่ ที่มีเพศ สัมพันธ์ ถึงปัจจุบัน	สถานการณ์ ที่นำไปสู่ การมีเพศสัมพันธ์ ครั้งแรก
หญิง1	18	กำลัง เรียน ม.6	17	16	แฟน	โรงแรม	เต็มใจ	1	หลังจากเลิกจากการ ไปดูหนังกับแฟน
หญิง2	18	กำลัง เรียน ม.6	17	16	แฟน	บ้านตนเอง	เต็มใจ	1	เพื่อแสดงให้ เห็นถึงความรักที่ตนมี ให้แฟน
หญิง3	21	จบ ม.6 ทำไร่	16	20	รุ่นพี่	บ้านผู้ชาย	ถูกบังคับ	8	ถูกลักพาตัวไป บ้านผู้ชาย
หญิง4	21	จบ ม.3 รับจ้าง ทั่วไป	17	19	สามี	บ้านสามี	ไม่เต็มใจ	1	แต่งงาน
หญิง5	22	จบ ม.3 ทำงาน โรงงาน	15	19	แฟน	บ้านแฟน	ไม่เต็มใจ	2	หนีโรงเรียน ไปอยู่บ้านแฟน
หญิง6	13	กำลัง เรียน ม.1	13	15	รุ่นพี่	บ้านตนเอง	ถูกบังคับ	5	พ่อแม่ไม่อยู่ แฟนมาหาที่บ้าน
หญิง7	14	กำลัง เรียน ม.2	14	17	แฟน	บ้านเพื่อน	เต็มใจ	2	แรงกระตุ้น และการเร่งเร้า จากเพื่อนๆ
หญิง8	16	กำลัง เรียน ปวช. 1	15	18	แฟน	บ้านแฟน	ถูกบังคับ	1	แฟนหลอก พาไปบ้านและ บังคับขืนใจ
หญิง9	21	กำลัง เรียน ป.ตรี ปี 2	15	18	แฟน	บ้านแฟน	ไม่เต็มใจ	2	ต้องการ แสดงออกถึง ความรักแฟน
หญิง10	20	กำลัง เรียน ปวส. 1	16	16	เพื่อน	บ้านเพื่อน	ถูกบังคับ	3	หลังจากเลิกจาก ไปดูหนัง กับเพื่อน
ชาย1	23	ป.6 รับจ้าง ทั่วไป	17	14	เพื่อน	บ้านญาติ	ตั้งใจ	2	ผู้หญิงมาเล่นด้วย ทำให้มีอารมณ์ อยากรู้ อยากลอง
ชาย2	19	จบ ม.3 ว่างงาน	13	13	เพื่อน	ในไร่้อย	ไม่ตั้งใจ	9	ถูกกระตุ้น จากกลุ่มเพื่อน

ตาราง 1 (ต่อ) ลักษณะทางประชากรและประสบการณ์การมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกของวัยรุ่นที่ศึกษา

รหัส	อายุ	การศึกษา อาชีพ	อายุเมื่อ มีเพศ สัมพันธ์ครั้งแรก	อายุ ของคู่ คนแรก	ความ สัมพันธ์ กับคู่ คนแรก	สถานที่ มี เพศสัมพันธ์ ครั้งแรก	ความเต็มใจ ในการมี เพศสัมพันธ์ ครั้งแรก	จำนวนคู่ ที่มีเพศ สัมพันธ์ ถึงปัจจุบัน	สถานการณ์ ที่นำไปสู่ การมีเพศสัมพันธ์ ครั้งแรก
ชาย3	18	จบ ม.3 ว่างงาน	15	15	แฟน	บ้านตนเอง	ตั้งใจ	18	สัญญากันไว้ว่า จะ มีเพศสัมพันธ์กับ แฟนเมื่อเรียนจบ
ชาย4	17	กำลัง เรียน ปวช.2	14	17	แฟนพี่ชาย	บ้านพี่ชาย	ไม่ได้ตั้งใจ	10	เมา และแฟนของ พี่ชายเป็นคนเริ่ม ก่อน
ชาย5	15	กำลัง เรียน ม.3	15	15	คนไม่รู้จัก	บ้านรุ่นพี่	ตั้งใจ	19	รุ่นพี่ชวนไปรูม โทรมผู้หญิง
ชาย6	17	กำลัง เรียน ปวช.2	15	20	แฟน	บ้านแฟน	ไม่ได้ตั้งใจ	6	พาแฟนมาบ้าน และอารมณ์พาไป
ชาย7	21	จบ ปวช.3 ลูกจ้าง ชั่วคราว	13	12	แฟน	บ้านตนเอง	ตั้งใจ	12	ชวนแฟนมาที่บ้าน ช่วงงานกีฬา โรงเรียน
ชาย8	19	กำลัง เรียน ป.ตรี ปี 1	16	16	แฟน	บ้านตนเอง	ตั้งใจ	4	พาแฟนมาบ้าน และอารมณ์พาไป
ชาย9	19	กำลัง เรียน ป.ตรี ปี 2	15	14	แฟน	บ้านเพื่อน	ไม่ได้ตั้งใจ	10	ตอนไปเที่ยวต่าง จังหวัดกับเพื่อนๆ
ชาย10	20	กำลัง เรียน ป.ตรี ปี 2	15	15	แฟน	บ้านตนเอง	ไม่ได้ตั้งใจ	1	อยากรู้ อยากลอง และอารมณ์พาไป

ผลการศึกษา

การมีเพศสัมพันธ์

กลุ่มประชากรที่ศึกษามีอายุระหว่าง 13-23 ปี แบ่งเป็นวัยรุ่นชาย 10 คน วัยรุ่นหญิง 10 คน โดยในจำนวนนี้กำลังศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมต้นถึงระดับมหาวิทยาลัย 18 คน อยู่บ้านไม่เรียนไม่ทำงาน 2 คน อายุเฉลี่ยในการมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรก 15.2 ปี โดยคู่แรกอายุน้อยเฉลี่ย 16.3 ปี

ในจำนวนวัยรุ่นหญิงทั้งหมด 10 คนนั้น คนที่มีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกแบบเต็มใจมี 2 คน (ต้องการแสดงความรัก สถานการณ์พาไป) แบบไม่เต็มใจมี 4 คน (1 คนมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกในวันแต่งงาน แต่ระบุว่าไม่เต็มใจ) และแบบถูกบังคับมี 4 คน (บังคับโดยแฟน 1 คน และบังคับโดยคนอื่นที่ไม่ใช่แฟน 3 คน)

วัยรุ่นหญิงมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกแบบถูกบังคับ

“เขาบอกว่าเดี๋ยวพาไปส่งบ้าน พอเริ่มประมาณ 6 โมง หนูก็บอกว่าจะกลับบ้าน เขาก็บอกว่าพี่ทำธุระแป๊บหนึ่ง พอมีดเขาก็บอกว่านอนบ้านพี่ก่อน แล้วเดี๋ยวเขาไปส่ง”

(หญิงอายุ 21 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับรุ่นพี่เมื่ออายุ 16 ปี)

“ที่ผ่านมาก็ติดกับหนูทุกคน ไม่เคยมีอะไรกับหนูเลย เคยติดกับหนูมาก หนูก็เชื่อคิดว่าจะดีเหมือนคนอื่น หนูก็ไปแล้วก็นั่งเล่น อยู่ๆ ก็ติ่งหนู หนูก็เดินออกไปเอา เขาก็ติ่งหนู แล้วก็ปิดไฟ หนูก็ว่าเขา ขอร้องว่าอย่าทำเลย หนูกลัว เขาก็ทำหนู หนูก็หนีบอกเขา หนูก็ไม่ทันแล้ว”

(หญิงอายุ 16 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 15 ปี)

“มันไม่ได้ขอ แบบว่าไม่ได้ตั้งตัว หนูก็ถามว่ามึงทำอะไร มันก็ตัวใหญ่กว่าหนู หนูก็สู้มันไม่ได้ ก็ไม่ได้พยายามได้ คือแบบร้องไห้ เรายังไม่ได้คบกันเป็นแฟน ก็คือเพิ่งกลับมาคบกันเฉยๆ หนูก็พูด มันก็ไม่ฟัง”

(หญิงอายุ 20 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับเพื่อนเมื่ออายุ 16 ปี)

“เขาได้หนูคนเดียวไม่พอ เขาต้องเอาเพื่อนมาด้วย ตอนนั้นคือเหมือนหนูโดนลงแขก คือตอนนั้น หนูไม่ยอม ก็เลยมีคนได้แค่ 2 คน”

(หญิงอายุ 13 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับรุ่นพี่เมื่ออายุ 13 ปี)

วัยรุ่นหญิงมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกแบบไม่เต็มใจ

“เหมือนเราไม่กล้า เรากลัว ก็ไม่ยอม แต่จริงๆ ผู้ชายแบบขัดขืนไม่ได้”

(หญิงอายุ 21 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับสามีเมื่ออายุ 17 ปี)

“ไปเที่ยวบ้านเพื่อน แล้วทีนี้ไปเล่นอะไรกันประมาณนี้ ไปคุยไปนั่งเล่น แล้วทีนี้เพื่อนมันนอกนอกห้อง แล้วทีนี้พี่เขาขอ ก็ตอนแรกก็บอกยังไม่ให้ แต่เขาทำให้อารมณ์หนูมี อะไรประมาณนี้ หนูก็เลยยอมเขา ..ครั้งแรกก็ไม่เท่าไรหรอกค่ะ .. เต็มใจ 50 50”

(หญิงอายุ 14 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 14 ปี)

“ครั้งแรกไม่เท่าไรค่ะ ไม่อยากยอมด้วย แต่ไม่ได้ถึงกับขัดขืนมาก”

(หญิงอายุ 21 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 15 ปี)

วัยรุ่นหญิงมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกแบบเต็มใจ

“ก็ตอนแรกก็นั่งคุยกันหน้าบ้านอาค่ะ แล้วก็เข้าไปเล่นในห้อง บรรยากาศพาไปค่ะ แต่เขาไม่ได้พูดไม่ได้อะไรค่ะ”

(หญิงอายุ 18 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 17 ปี)

สำหรับวัยรุ่นชายทั้งหมด 10 คนนั้น ผู้ที่มีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกแบบตั้งใจมี 5 คน และแบบไม่ได้ตั้งใจมี 5 คน ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกของวัยรุ่นชาย คือ การมีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดกับผู้หญิงตามลำพัง ไม่ว่าจะเป็นหญิงที่คบหากันอยู่หรือไม่ก็ตาม และไม่ว่าจะเป็นเพศสัมพันธ์ที่เต็มใจหรือไม่เต็มใจก็ตาม เช่น วัยรุ่นชายคนหนึ่งที่มีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกโดยไม่เต็มใจแต่จำต้องทำเพราะถูกเพื่อนทำหาย และวัยรุ่นชายอีกคนหนึ่งที่ตั้งใจและเต็มใจมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรก เพราะรุ่นพี่ชวนไปร่วมรวมทรมณผู้หญิง

วัยรุ่นชายมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกแบบเต็มใจ (ตั้งใจ)

“ก็คุยกันมาก่อนเรื่องมีเพศสัมพันธ์ว่าถ้าจบเดียวให้ะอะไรอย่างนี้ คุยกันมาก่อน”

(ชายอายุ 18 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 15 ปี)

“ผมไม่คุยอะไรเลย พอมาถึงบ้านก็กอดหอมเขาเล่นไปมาจนเกิดอารมณ์ทั้งคู่ ก็เลยถอดกระโปรงเขา ตอนแรกก็ไม่ยอม ผมก็เลยถามว่ารักกันไหม เขาก็บอกว่ารักเขาก็นิ่ง ผมก็เลยถอด”

(ชายอายุ 21 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 13 ปี)

“ตอน ม.3 เทอม 2 เกือบขึ้น ม.4 ก็ผมอยากลองว่ามันเป็นอย่างไงบ้าง แล้วก็ชวนเขา เขาก็ปฏิเสธเรื่อยๆ ผมก็ลองลักรั้งใหม่ เขาก็ยอมผม ผมก็ลองทำ”

(ชายอายุ 20 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 15 ปี)

วัยรุ่นชายมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกแบบไม่เต็มใจ (ไม่ตั้งใจ)

“ก็ไปเล่นน้ำกับพวกพี่ แล้วพวกพี่เขาก็มีสาวๆ มาเล่นด้วย พวกผมก็ไปกัน พี่เขาก็จับให้ติดต่อให้ เขาก็ให้พากันไปเอากัน”

(ชายอายุ 19 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับเพื่อนเมื่ออายุ 13 ปี)

“ผมเมา ตอนพี่ผมหลับ ผู้หญิง (แฟนพี่) มาดูดปากผม ผมก็ไม่เป็น ผมก็ไปดูดนมเขา แล้วผมก็คว่ำแล้วเขาไม่ได้ใส่กางเกง ผมก็จับของผมใส่เข้าไป”

(ชายอายุ 17 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนของพี่ชายเมื่ออายุ 14 ปี)

“วันนั้นรุ่นพี่เขาพามาเวียนเทียน แล้วก็เล่าให้ฟังว่าเมื่อคืนพามาเวียนเทียน ไม่ยอมมาก็เลยถอดโคตรมันเลย ก็เลยบอกว่าพามาใหม่สิ เขาก็เลยพามาใหม่ คนนั้นก็มา ตอนแรกก็ไม่กล้า พี่เขาก็ให้เข้าไปเลย พอเข้าไปครั้งแรกก็ไม่ค่อยกล้า พอเคยเข้าไปทีนี้ก็ปกติแล้ว”

(ชายอายุ 15 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับคนไม่รู้จักเมื่ออายุ 15 ปี)

“ไปตอนกลางวันด้วยครับ ผมเหมือนมึนงง ผมก็มานอน แล้วเขาก็มานั่งข้างๆ ลักแป๊บผมก็เริ่มก่อนเลย ตอนแรกไม่ได้คิดอะไร แต่พอเขามา มาถึงตรงนั้นแล้ว ผมก็เอ๋อลองลักร้องห่อหือ มาแล้วก็ลอง

“ลัทธิขบถครั้งแรก ผมก็ตื่นเต้น กลัวครีบทอนนั้นนะ”

(ชายอายุ 19 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 16 ปี)

“ไปอยู่บ้านเพื่อน ไปนั่งดูหนังกินโน่นกินนี่กินเหล้า อะไรอย่างนี้ ..ก็เหมือนกับมันเป็นเรื่องที่รู้ๆ กันเอง เพราะว่าผู้หญิงเขาก็รู้ว่าจะมาทำอะไร อย่างผู้ชายมันก็น่าจะรู้ แคมองมันก็ไปแล้ว เริ่มจูบเริ่มอะไร แล้วก็ทำอะไรกัน”

(ชายอายุ 19 ปี เพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับแฟนเมื่ออายุ 15 ปี)

ในส่วนของการศึกษาที่วัยรุ่นมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกนั้น พบว่าวัยรุ่นหญิงมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกที่บ้านของตนเอง 2 คน ที่บ้านคุณนอน 7 คน และที่โรงแรม 1 คน ส่วนวัยรุ่นชายระบุว่า มีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกที่บ้านของตนเองหรือบ้านเพื่อน มีวัยรุ่นชายเพียงคนเดียวที่มีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกที่บ้านของฝ่ายหญิง ผลการศึกษาทำให้สรุปได้ว่าเพศสัมพันธ์ครั้งแรกของวัยรุ่นมักจะเกิดขึ้นในสถานที่ที่ฝ่ายหญิงเป็นอิสระจากการถูกปกป้องคุ้มครองในเชิงกายภาพเชิงขนบธรรมเนียม รวมถึงเชิงจิตวิทยาภายในของผู้หญิงเอง

ในด้านลักษณะและจำนวนของกลุ่ม พบว่า ส่วนใหญ่วัยรุ่นชายและหญิงต่างมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับคนที่คบหากันอยู่ (อาจโดยเต็มใจหรือถูกบังคับ) ส่วนน้อยมีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกกับคนอื่น วัยรุ่นชายมีจำนวนกลุ่มเฉลี่ย 9.1 คน ซึ่งมากกว่าจำนวนกลุ่มของวัยรุ่นหญิงที่มีกลุ่มเฉลี่ยเพียง 2.6 คน

การใช้สื่อออนไลน์

ผลการศึกษาพบว่าลักษณะการมีคู่และการมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่นชายหญิงกลุ่มนี้ สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ลักษณะคือ

- การมีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น คบทีละคน ไม่มีกิ๊ก (ชาย 3 คน หญิง 6 คน)
- การมีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น มีกิ๊ก แต่ไม่มีเพศสัมพันธ์กับกิ๊ก (ชาย 1 คน หญิง 2 คน)
- การมีเพศสัมพันธ์กับทุกคนที่คบหา ทั้งคู่อยู่ในฐานะแฟน กิ๊ก คู่นอน (ชาย 3 คน หญิง 2 คน)
- การมีเพศสัมพันธ์กับใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องคบกัน (ชาย 3 คน)

สื่อออนไลน์ที่วัยรุ่นพูดถึงได้แก่ Line Facebook และ Hi5 โดยวัยรุ่นใช้สื่อออนไลน์เพื่อสร้างความสัมพันธ์ เช่น (1) ใช้เพื่อทำความรู้จักและหาคู่ใหม่ (2) ใช้เพื่อสานความสัมพันธ์ต่อเนื่องกับคนที่รู้จักหรือเป็นเพื่อนกันอยู่แล้ว และ (3) ใช้เป็นเครือข่ายทางสังคมทั่วไป ไม่ได้คิดเรื่องหาคู่หรือแฟน

1. การมีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น คบทีละคน ไม่มีกิ๊ก (ชาย 3 คน หญิง 6 คน)

วัยรุ่นหญิงทุกคนในกลุ่มนี้ใช้สื่อออนไลน์ในชีวิตประจำวันทั่วไป ไม่ได้ใช้เพื่อหาคู่ วัยรุ่นชายสองในสามคนใช้สื่อออนไลน์ในการสานสัมพันธ์กับผู้หญิงที่รู้จักบ้าง วัยรุ่นชายหนึ่งคนระบุว่าใช้สื่อออนไลน์ในการทำ ความรู้จักผู้หญิงและนำไปสู่การมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิง 4 คนจากกลุ่มทั้งหมด 10 คน โดยผู้หญิง 4 คนดังกล่าวเป็นเพื่อน/คนรู้จักกันมาก่อน แล้วมาสานสัมพันธ์ต่อจนถึงการมีเพศสัมพันธ์ผ่านทาง Hi5 และ Facebook

“ได้แพนจากลือออนไลน์ (MSN, Hi5 และ Facebook) 4 คน คนแรกล้าหรับผมน่าจะประมาณ ม.4
แพนอยู่ ม.3 ช่วงนั้นน่าจะเป็นช่วงของ Hi5 เจอกันในโลกโซเชี่ยลนี้ละ ด้วยความที่อยู่โรงเรียน
เดียวกัน ก็เจอ..คบกันนานไหม ก็คุยกันน่าจะประมาณเดือนสองเดือนนะแต่ที่ผมจำไม่ได้ว่าคบกัน
นานเท่าไร แล้วมีอะไรกัน เพราะว่ามันก็นานแล้ว”

(ชายอายุ 19 ปี นครปฐม)

2. การมีเพศสัมพันธ์กับแพนเท่านั้น มีกิ๊ก แต่ไม่มีเพศสัมพันธ์กับกิ๊ก (ชาย 1 คนหญิง 2 คน)

วัยรุ่นทั้งหญิงและชายในกลุ่มนี้ใช้สื่อออนไลน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Facebook และ Line เพื่อเป็นช่องทาง
ในการคุยกับคนอื่นนอกจากแพนของตัวเอง แต่ไม่คิดที่จะพัฒนาความสัมพันธ์จริงจัง

“เขา add มา ตอนนั้นหนูก็ได้คุยกับใคร คือก็ทักเล่นกันมาตั้งแต่ส่งเกรดแล้ว ก็คุยกันมาจนถึง
ตอนนี้ คุยเล่นบ้าง พอตอนหนูมีแพนก็ได้คุย”

(หญิงอายุ 16 ปี นครปฐม)

“หนูเหงาๆ เขาทำโอ ก็คุย รู้จักกันในเฟสบุ๊ค แพนก็โกรธ แต่ทำอะไรไม่ได้”

(หญิงอายุ 18 ปี นครปฐม)

“ผมไม่มีอะไร แค่คุยโทรศัพท์กัน ขอเฟสออนไลน์ไปคุยไปแอบคุย คุยไปเรื่อยๆ ”

(ชายอายุ 20 ปี นครปฐม)

3. การมีเพศสัมพันธ์กับทุกคนที่คบหา ทั้งผู้อยู่ในฐานะแพน กิ๊ก คู่นอน (ชาย 3 คน หญิง 2 คน)

วัยรุ่นชาย 3 คนในกลุ่มนี้มีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงมาแล้วนับตั้งแต่ 6-12 คน โดยวัยรุ่นชาย 2 ใน 3 คนนี้
ใช้สื่อออนไลน์คุยกับคนที่รู้จักกันมาก่อน จากนั้นจึงพัฒนาไปสู่การมีเพศสัมพันธ์ มีเพียงคนเดียวที่เจตนาใช้สื่อออนไลน์
เข้าไปทำความรู้จักผู้หญิง และใช้สื่อออนไลน์นำไปสู่การมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงที่สนใจในที่สุด

“มีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกตั้งแต่อายุ 15 ปี ชอบที่จะสานความสัมพันธ์กับผู้หญิงที่สนใจทาง Facebook
โดยทั้งหมดจะเป็นผู้หญิงที่รู้จักกันมาก่อนหน้าแล้วทางใดทางหนึ่ง เช่น เรียนโรงเรียนเดียวกัน
เป็นต้น และเคยมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงที่คุยกันทาง Facebook มาแล้ว 4 คน ใช้เวลาในการคุย
สานความสัมพันธ์ก่อนที่จะมีเพศสัมพันธ์กันตั้งแต่ 1 สัปดาห์ถึง 3 เดือน”

(ชายอายุ 17 ปี นครปฐม)

“ก็พิมพ์ว่าทักและถามเลยว่ามีแพนหรือยัง ถ้าเขาบอกว่ายัง ก็ขอเบอร์เลย ก็คุยกันต่อไป ไม่เล่นแล้ว
เฟส โทรวเลย คนที่เร็วที่สุดก็ประมาณอาทิตย์หนึ่งก็ได้กัน น่าจะยังไม่ถึงอาทิตย์ ประมาณ 5วัน”

(ชายอายุ 19 ปี สุพรรณบุรี)

“เขา add ผมมา ผมก็เลยชวนคุย คุยไปคุยมา 3 วัน ผมก็บอกว่าเย็นนี้เจอกันที่บ้าน เขาก็เลยมาหาผมที่บ้าน ...ตอนแรกผมก็ไม่คิดว่าเขาจะมาจริงๆ ”

(ชายอายุ 21 ปี นครปฐม)

“รู้จักกันทางเฟส เขาแซทมา ก็คุยกันปกติ เขาก็พูดขึ้นมาว่าเธอคุยกับเราอย่างนี้ แฟนเธอไม่ว่าเธอ หนูก็บอกไปว่าเราไม่มีแฟน อะไรประมาณนี้ หนูก็บอกว่าเธอก็จีบเราลี เขาก็บอกว่าไม่เคยจีบใคร จีบใครไม่เป็น ไปๆ มาๆ ก็คบกัน แต่ว่าไม่ค่อยได้โทรหากัน โทรศัพท์หนูก็ไม่มี เฟสก็ไม่ค่อยได้คุย”

(หญิงอายุ 13 ปี นครปฐม)

4. การมีเพศสัมพันธ์กับใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องคบกัน (ชาย 3 คน)

วัยรุ่นชายกลุ่มนี้มีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงมาแล้วตั้งแต่ 10-19 คน ต่างตั้งใจเข้าไปหาคุณอนคนใหม่ ในสื่อออนไลน์ แล้วใช้การติดต่อผ่านสื่อออนไลน์นำไปสู่การมีเพศสัมพันธ์ โดยวัยรุ่นคนหนึ่งใช้ Facebook เพื่อมองหา รุปลักษณะของผู้หญิงที่พึงใจก่อนเริ่มติดต่อ

“ติดต่อก็คือเฟสบุ๊คเหมือนกัน..มันมีให้เพิ่มเพื่อน มันจะขึ้นมาเอง ให้เพิ่มเพื่อน แล้วแต่เราจะเพิ่มเพื่อน หรือไม่เพิ่ม บางครั้งก็มีคนมาเพิ่มเรา อาทิตย์หนึ่งก็มาได้กันที่บ้าน”

(ชายอายุ 18 ปี สุพรรณบุรี)

“คุยทาง Facebook 2-3 วัน ก็นัดกินข้าวกัน แล้วผมก็พาเขาไปที่หอ ที่แรกเขาก็จะไม่ขึ้น ผมบอกว่า ขึ้นมาเถอะไม่ทำอะไรหรอก ไปนอนดูโทรทัศน์ด้วยกัน พอเขาขึ้นมาเขาก็นอน ผมก็ดูตลก แล้วก็จับ นม ก็ดูดนม”

(ชายอายุ 17 ปี สุพรรณบุรี)

“คนนี่ตอนแรกคบกับเพื่อนผมอยู่ แล้วก็เลิกกันไป ดูเขาใน Facebook ก่อนขอเบอร์มาคุย”

(ชายอายุ 15 ปี สุพรรณบุรี)

ทัศนคติเกี่ยวกับโลกออนไลน์

วัยรุ่นกลุ่มที่หนึ่ง (มีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น คบทีละคน ไม่มีกิ๊ก) สะท้อนทัศนคติตรงกันว่าสื่อออนไลน์ทำให้ วัยรุ่นมีเพศสัมพันธ์กันง่ายขึ้นและเร็วขึ้น

“ผมว่าไม่ดี เหมือนว่าสอแวมมากกว่า ทำให้เหมือนนัดเจอกัน ดูรูปแล้วก็พาไปไหนมาไหนด้วยกัน นัดเที่ยว นัดเจอ เผื่อว่ามีเพศสัมพันธ์กันด้วยก็ได้ พวก Face Line”

(ชายอายุ 19 ปี นครปฐม มีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้นไม่มีคนอื่น)

“เพราะว่าวัยรุ่นเดี๋ยวนี้มันไว และมีเรื่องสื่อ Facebook หรือว่า Line สื่อสารกันได้เยอะกว่าเมื่อก่อน
เมื่อก่อนยังไม่เป็นถึงขั้นนี้”

(หญิงอายุ 21 ปี สุพรรณบุรี มีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น ไม่มีคนอื่น)

“ตอนเด็กๆ กูยังเล่นกระโดดยางอยู่เลย แต่สมัยนี้คือมานั่งดู Facebook ไปกับผู้ชาย สำหรับเดี๋ยวนี้
คือเป็นเรื่องง่ายไปเลย เด็กอยู่ก็ไปหาผู้ชาย เรียกผู้ชายว่าผัว เป็นอย่างนี้แล้ว”

(หญิงอายุ 20 ปี นครปฐม มีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น ไม่มีคนอื่น)

“เด็กสมัยนี้ประมาณ ป.5 ป.6 ก็มีอะไรกันแล้ว รุ่นผมยังเล่นลูกแก้ว ยังเล่นกันอยู่เลย ยังเล่น
ซ่อนแอบ เดี่ยวนี้เทคโนโลยีมันพัฒนาการไปได้เรื่อยๆ มันก็ทำอะไรหลายอย่างเปลี่ยนไปเรื่อย
อย่าง Internet เด็กก็เข้าไปเรียนรู้อะไรได้มากมาย”

(ชายอายุ 21 ปี นครปฐม มีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น ไม่มีคนอื่น)

“หนูก็จะดูว่าใครดีกับหนู ถ้าคนไหนดีก็คนนั้น ถ้าคนไหนคิดไม่ดี หนูไม่ดีกับหนูเราก็ไม่เอา แบบว่า
บางทีหน้า Face เขามาโพสต์ว่ามีแฟนแล้ว หนูไม่ยุ่ง กับบล็อกเบอร์ใน Face ก็คือจะไม่ยุ่งเลย”

(หญิงอายุ 18 ปี สุพรรณบุรี มีเพศสัมพันธ์กับแฟนเท่านั้น มีกิ๊ก แต่ไม่มีเพศสัมพันธ์กับกิ๊ก)

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

วัยรุ่นทั้งชายและหญิงที่คบแฟน/มีคู่คราวละหนึ่งคน หรือมีเพศสัมพันธ์เฉพาะกับแฟนของตนเท่านั้น จะมีความระมัดระวังในการสานความสัมพันธ์กับคนใหม่ๆ ในสื่อออนไลน์โดยเฉพาะหากตนเองมีแฟนหรือคบใครอยู่ก่อนแล้ว ส่วนวัยรุ่นที่มีเพศสัมพันธ์ได้กับหลายคนไม่จำกัดเฉพาะแฟนจะใช้สื่อออนไลน์เป็นช่องทางหนึ่งในการหาคู่

ที่น่าสนใจคือ เมื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมระหว่างวัยรุ่นหญิงกับชาย จะเห็นได้ชัดว่า ผู้ชายจะเป็นฝ่ายเข้าไปดูข้อมูลและขอเป็นเพื่อนกับผู้หญิงที่สนใจ ในขณะที่ผู้หญิงจะเป็นฝ่ายถูกขอเพิ่มเป็นเพื่อนจากฝ่ายชาย แต่ก็มีวัยรุ่นชายในการศึกษานี้ 2 คนที่ระบุว่า ผู้หญิงที่มีเพศสัมพันธ์ด้วย 1-2 คน เป็นคนที่เข้ามาทักและชวนคุยก่อน สรุปในภาพรวมได้ว่า วัยรุ่นหญิงจะมีการใช้สื่อออนไลน์เพื่อการหาคู่ไม่มากเท่าวัยรุ่นชาย วัยรุ่นหญิงในการศึกษานี้ส่วนใหญ่ไม่ว่าจะมีพฤติกรรมทางเพศในกลุ่มใดมักจะใช้สื่อออนไลน์เพื่อเป็นช่องทางสำหรับเครือข่ายทางสังคม (Social network) เท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการสำรวจของสำนักวิจัยเอแบคโพลล์ที่พบว่า วัยรุ่นชายมีการหาคู่ทางอินเทอร์เน็ตมากกว่าวัยรุ่นหญิง (สำนักวิจัยเอแบคโพลล์, 2550)

ข้อมูลจากวัยรุ่นที่นิยมใช้สื่อออนไลน์ในการหาคู่ สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับประสิทธิภาพของการใช้สื่อ (ทฤษฎี TAM) ดังกล่าวเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของตนเอง นำไปสู่การใช้ซ้ำๆ เพื่อตอบสนองความต้องการ ดังที่เห็นว่า วัยรุ่นชายในการศึกษานี้ ได้มีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงที่มีการพูดคุยกันผ่านสื่อออนไลน์กันมากกว่าหนึ่งคนเกือบทั้งสิ้น แต่ข้อมูลอาจจะยังไม่ชัดเจนพอที่จะสรุปตามทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) โดยเฉพาะเมื่อวัยรุ่นกลุ่มที่ไม่มีพฤติกรรมมีเพศสัมพันธ์กับหลายคนหรือไม่นิยมหาคู่ทางอินเทอร์เน็ตต่างเคยเห็นและรับรู้

พฤติกรรมเหล่านี้ทางสื่อออนไลน์ด้วยเช่นกัน ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อพิสูจน์ว่าพฤติกรรมทางเพศของวัยรุ่น โดยเฉพาะการมีเพศสัมพันธ์กับคนหลายคนนั้นเกิดจากการเลียนแบบพฤติกรรมที่พบเห็นกันทางสื่อออนไลน์ หรือ ปัจจัยอื่นต่อไป อย่างไรก็ตามการใช้สื่อออนไลน์ทางอินเทอร์เน็ตเปรียบเสมือนดาบสองคม เป็นสื่อที่มีประโยชน์และได้รับความนิยมอย่างมากในกลุ่มวัยรุ่น หากวัยรุ่นใช้สื่อไปในทางถูกต้องเหมาะสมก็จะได้รับประโยชน์อย่างมากมาย แต่ถ้าหากใช้สื่อไปในทางที่ผิดก็อาจก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมายเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- กุลยา ตันติผลาชีวะ. (2550). *เพศศึกษา เรื่องไม่ลับสำหรับวัยรุ่น*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เพื่อนอักษร.
- ชลิตาภรณ์ สงสัมพันธ์. (2547). ฐานคติเรื่องเพศวิถีในนโยบายเรื่องโรคเอดส์ของประเทศไทย. *รัฐศาสตร์สาร*, 25(3): 3-4.
- _____. (2551). *ประวัติศาสตร์ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วราภรณ์ แซ่มสนธิ. (2551). *วิถีคิดเรื่องเพศวิถีของประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะทางเพศ มูลนิธิสร้างเสริมสุขภาพผู้หญิง.
- ศิริพร เสรีตานนท์. (2554). รายงานการวิจัย เรื่อง ผลของการเปิดรับสื่ออนาจารต่อพฤติกรรมทางเพศของนักศึกษามหาวิทยาลัย: การประยุกต์เทคนิคการตอบสนองเชิงสุ่มและแนวทางแก้ไขป้องกันปัญหาการเปิดรับสื่ออนาจาร. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- สมเดช รุ่งศรีสวัสดิ์. (2553). ผลการวิจัย “วัยรุ่น” เปิดรับสื่อลามกและการมีเพศสัมพันธ์. (มติชน, 21 กุมภาพันธ์ 2553 หน้า 5)
- สุชาดา ทวีสิทธิ์. (2554). วิถีมีชีวิต...การเปลี่ยนแปลงจากภายใน. *วารสารเพศวิถีศึกษา*, 1: 15-24.
- สุรัตนา พรวิวัฒน์ชัย. (2553). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการสูบบุหรี่ของวัยรุ่น. (วิทยานิพนธ์ศิลป-ศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม.
- สำนักวิจัยเอแบคโพลล์. (2550). *การสำรวจพฤติกรรมและผลกระทบของการใช้อินเทอร์เน็ตจากกลุ่มเยาวชน: กรณีศึกษาเยาวชนอายุ 15-24 ปี ที่ใช้อินเทอร์เน็ตในเขตกรุงเทพมหานคร*. สืบค้นเมื่อ 13 มีนาคม 2558, จาก <http://www.ryt9.com/s/abcp/121181>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Davis, F.D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3): 319-340.

สังคมหลากหลาย

รัฐไทยพร้อมหรือยัง?

ต่างวัยต่างทัศนะ: ต่อความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย

พิมลพรรณ อิศรภักดี*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นทัศนคติในด้านการยอมรับความหลากหลายทางเพศของกลุ่มบุคคลที่มีรุ่นวัยต่างกันว่าเหมือนหรือต่างกันอย่างไร มีปัจจัยใดที่มีผลต่อทัศนคตินั้น โดยใช้ข้อมูลทฤษฎีจากโครงการสำรวจสถานะทางสังคม วัฒนธรรม และสุขภาพจิต พ.ศ. 2551 และโครงการสำรวจสถานะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2554 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ และใช้แนวคิดการแบ่งกลุ่มอายุตามรุ่นวัย (Generation) พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยอมรับไม่ได้กับผู้ที่มีความหลากหลายทางเพศ 4 ลักษณะ คือ ผู้ชายทำตัวเป็นผู้หญิง ผู้หญิงทำตัวเป็นชาย ชายรักชาย หญิงรักหญิง การยอมรับคนที่ทำตัวข้ามเพศมีมากกว่าคนรักร่วมเพศ และทัศนคติของกลุ่มตัวอย่างมีความแตกต่างกันในแต่ละรุ่นวัย โดยกลุ่มที่มีอายุน้อยจะมีการยอมรับมากกว่ากลุ่มที่มีอายุมากกว่า คือ กลุ่ม Gen Y มีการยอมรับมากที่สุด และกลุ่มที่มีอายุมากที่สุดมีการยอมรับน้อยที่สุด คือ กลุ่ม Silent Gen/Greatest Gen แสดงให้เห็นถึงการเติบโตมาในช่วงเวลาที่ต่างกัน การขัดเกลาทางสังคมและวัฒนธรรม ประสบการณ์ การเรียนรู้จากสังคม ข้อมูลข่าวสาร ทำให้เกิดความแตกต่างของทัศนคติของแต่ละรุ่นวัย ตัวแปรสำคัญอื่นๆ ที่มีผลต่อการยอมรับความหลากหลายทางเพศอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ คือ เพศ สถานภาพสมรส การศึกษา ศาสนา ภาคและเขตที่อยู่อาศัย รวมทั้งทัศนคติที่ยอมรับได้กับความหลากหลายทางเพศในปี 2554 มีมากขึ้นกว่าการสำรวจในปี 2551

คำสำคัญ: การยอมรับ ความหลากหลายทางเพศ ช่วงวัย

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Different Generations, Different Attitudes toward Sexual Diversity in Thai Society

*Pimonpan Isarabhakdi**

Abstract

This article aims to present attitudes toward sexual diversity in Thailand and how these attitudes differ across generations. Data from two national surveys conducted in 2008 and 2011 are analyzed. The four types of sexual diversity studied are men who behave like women, women who behave like men, men who have sex with men, and women who have sex with women. Survey samples were grouped according to generations which are Silent Gen, Baby Boomer, Gen Y, and Gen X. Overall, the majority of respondents do not accept sexual diversity. Acceptance of men and women who behave as the opposite sex is greater than acceptance of men and women who are homosexual. The members of Gen Y (youngest generation) are four times more likely to accept sexual diversity than the oldest generation (Silent Gen). It is typical that attitudes are shaped by culture and socialization, life experiences and information that differ in different periods of time. Other significant factors influencing attitudes toward sexual diversity are sex, marital status, education, religion, region and place of residence. Moreover, more accepting attitudes were found to be greater in 2011 than 2008.

Keywords: Acceptance, Sexual Diversity, Generations

* Assistant Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

ในยุคที่สังคมมีลักษณะพหุวัฒนธรรม สมาชิกของสังคมมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติ รูปแบบการใช้ชีวิต และการยอมรับในความเปลี่ยนแปลงรวมทั้งความแตกต่างของกลุ่มต่างๆ เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติ พฤติกรรมบางอย่างที่เคยต้องปกปิดไว้เนื่องจากขัดต่อวัฒนธรรม ค่านิยม และความเชื่อเดิมๆ ก็ได้รับการเปิดเผย และยอมรับมากยิ่งขึ้น สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดคือการมีตัวตนในสังคมของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศที่มีศัพท์เรียกกันทั่วไปตั้งแต่ กะเทย สาวประเภทสอง คนรักเพศเดียวกัน เพศที่สาม คนข้ามเพศ เกย์ ทอม ดี เป็นต้น

ภาพของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ โดยเฉพาะสาวประเภทสอง ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถ และเป็นที่ยอมรับในสังคมผ่านทางพื้นที่สาธารณะและพื้นที่เฉพาะที่สังคมไทยขีดเส้นให้ เช่น วงการบันเทิง วงการความสวยความงาม รวมทั้งวงการสื่อสารมวลชน ภาพสะท้อนชีวิตของผู้ที่มีความหลากหลายทางเพศจำนวนมาก ได้ถูกนำเสนอเผยแพร่ทางสื่อโทรทัศน์ในรูปของละคร ภาพยนตร์ รวมทั้งบุคคลเพศที่สามก็มีบทบาทแบบเปิดเผยตัวตนมากขึ้นในวงสังคม ทำหน้าที่พิธีกร ผู้วิพากษ์วิจารณ์ โฆษณา ทำให้ชีวิตของคนกลุ่มนี้มีให้พบเห็นทั้งในสังคมทั่วไป และผ่านทางสื่อต่างๆ มากขึ้น นอกจากนี้เมื่อกล่าวถึงรูปลักษณะของชาวเพศที่สาม หลายคนคงปฏิเสธไม่ได้ว่า รูปลักษณะของหลายคนมีความสวยงาม กลายเป็นที่ยอมรับในสังคมไทย คนไทยจำนวนไม่น้อยให้การชื่นชม แม้แต่ในสายตาชาวต่างชาติ บุคคลที่เป็นเพศที่สามก็มีรูปลักษณะที่สวยงามในระดับโลก ภาพเหล่านี้ทำให้สังคมไทยถูกมองว่าเปิดกว้างและให้การยอมรับและเข้าใจเพศที่สามหรือกลุ่มบุคคลรักร่วมเพศมากขึ้น เห็นได้จากการที่กลุ่มบุคคลรักเพศเดียวกันกล้าแสดงออกถึงความเป็นตัวตนของตนเอง สังคมยอมรับในความสามารถของบุคคลเหล่านี้โดยไม่ได้กีดกันเนื่องจากเหตุผลเกี่ยวกับบรรณนิยมทางเพศ สังคมไทยให้การยอมรับและมีความใจกว้างในประเด็นเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศระดับหนึ่ง โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน จนกระทั่งมีผู้เปรียบว่าประเทศไทยเป็นดัง “แดนสวรรค์ของเพศที่สาม” (นรุตม์, ม.ป.ป.)

ในขณะเดียวกันก็คงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่ายังมีคนบางกลุ่มก็ยังรู้สึกและมองผู้มีความหลากหลายทางเพศนี้ในแง่ลบ หรือยังไม่ยอมรับโดยสมบูรณ์ สังคมไทยเองยังคงมีปัญหาการกีดกัน ความรังเกียจอย่างไรเหตุผล รวมถึงความเชื่อผิดๆ และความไม่เข้าใจที่มีต่อการรักเพศเดียวกัน การข้ามเพศ และประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ทางเพศอื่นๆ (Winter, 2011, หน้า 252–253 อ้างใน นรุตม์, ม.ป.ป.) การกีดกันผู้มีความหลากหลายทางเพศที่มีการวิพากษ์วิจารณ์ในสังคมเรื่องหนึ่งคือ การออกกระเป๋ยไม่ให้ผู้ที่ไม่แปลงเพศ เกย์และหญิงรักหญิงเข้าเรียนในสถาบันการศึกษาที่ทำหน้าที่ผลิตบุคลากรทางการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2539–2540 แต่ข้อห้ามดังกล่าวก็ถูกยกเลิกไปแล้ว รวมทั้งการตีตราผู้มีความหลากหลายทางเพศเป็นการผิดเพี้ยนหรือผิดธรรมชาติ

แต่การแสดงออกในสังคมของบุคคลทั่วไปที่ไม่ยอมรับความหลากหลายทางเพศ มักไม่มีการแสดงออกอย่างชัดเจน แม้ไม่มีการว่ากล่าว แต่อาจแสดงด้วยภาษากาย สายตาที่สื่อถึงการไม่ยอมรับ มองว่าเป็นกลุ่มที่มีความแปลกแยก หรือมีการเรียกชื่อที่สื่อไปในทางลบ เช่น กะเทย ตูด เกย์ การปรากฏภาพของเกย์และกะเทยที่ออกมาตามสื่อต่างๆ ทั้งหนังสือพิมพ์ ละครโทรทัศน์ ภาพยนตร์ ยังมีการแสดงภาพเชิงลบ เช่น เป็นตัวตลก แสดงกิริยาท่าทางในลักษณะคลั่งไคล้ในราคะ หรือการเสนอข่าวที่แสดงว่าบุคคลเพศที่สามมีอารมณ์รุนแรง โหดเหี้ยม หรือขายบริการ เป็นภัยสังคมที่ไปหลอกลวง มอมยาเพื่อปลดทรัพย์คู่ขา เป็นต้น

การศึกษาเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศมักเน้นไปที่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสถานะเพศ (Gender) และเพศวิถี (Sexuality) ทำความเข้าใจบุคคลเหล่านี้ทั้งในด้านการอธิบายสาเหตุการยอมรับตนเอง สืบเนื่องมาจากมิติด้านวัฒนธรรม ศาสนา ระบบคิด ซึ่งแสดงให้เห็นความซับซ้อนของการเป็นอยู่ของผู้ที่มีเพศวิถีที่แตกต่างไปจากบรรทัดฐานของสังคม (Sinnot, 2008; Jackson, 1997; Matzner, 2001; นรุตม์, ม.ป.ป.)

สำหรับการศึกษาทัศนคติที่มีต่อบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศที่ผ่านมาไม่มีการแสดงให้เห็นความแตกต่างของประชากรวัยต่างๆ แต่มีการศึกษากับกลุ่มประชากรทั่วไป เช่น การสำรวจความคิดเห็นของประชาชน เรื่อง **“สังคมไทยคิดอย่างไรกับเพศที่ 3”** โดยนิด้าโพล ทำการสำรวจเกี่ยวกับการยอมรับเพศที่สามในสังคมไทย ใน พ.ศ. 2556 จำนวน 1,252 ตัวอย่าง แต่ได้จำกัดว่าเป็นความคิดเห็นที่มีต่อเพศที่สามที่เป็นเพื่อนหรือเพื่อนร่วมงานในองค์กร และสมาชิกหรือคนในครอบครัวเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่ยอมรับได้ แต่ยอมรับเพื่อน/เพื่อนร่วมงานได้มากกว่ายอมรับสมาชิกในครอบครัวที่เป็นเพศที่สาม (ศูนย์สำรวจความคิดเห็น“นิด้าโพล”, 2557) สะท้อนให้เห็นการยอมรับของเพศที่สามในสังคมไทยในเรื่องที่ใกล้ชิดถือว่าเป็นเรื่องปกติมากกว่าเรื่องที่ไกลตัว

เนื่องจากสังคมไทยประกอบด้วยประชากรที่มีความหลากหลายในด้านลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร ซึ่งความคิดเห็นและมุมมองการใช้ชีวิตมีทั้งเหมือนไปในทิศทางเดียวกันและความคิดที่แตกต่างขัดแย้ง เข้าใจไม่ตรงกัน ซึ่งความแตกต่างของทัศนคติและพฤติกรรมต่างๆ นอกจากจะเกิดจากการได้รับข้อมูลข่าวสารในปัจจุบันแล้ว อาจเกิดจากความแตกต่างของประสบการณ์ การอบรมเลี้ยงดูของครอบครัว การบอกเล่าของบิดามารดา ผู้ให้การเลี้ยงดู หรือเกิดจากการเติบโตในสังคมที่มีสภาพแวดล้อม สถานการณ์บ้านเมือง สังคม เศรษฐกิจ ที่ต่างกันในช่วงเวลาต่างๆ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ทัศนคติและค่านิยมต่อพฤติกรรมต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ดังนั้นบุคคลที่เติบโตในแต่ละยุคสมัยที่ต่างกันย่อมมีรูปแบบพฤติกรรม การรับรู้และประสบการณ์ที่ต่างกันอย่างชัดเจนทำให้เกิดทัศนคติและการใช้ชีวิตที่ต่างกันได้ การศึกษาทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งในกลุ่มบุคคลที่มีอายุต่างกัน หรือรุ่นวัย (Generation) ต่างกัน จะทำให้ทราบทัศนคติของแต่ละกลุ่ม เห็นถึงความแตกต่างซึ่งอาจหมายถึงช่องว่างที่เกิดขึ้นของแต่ละรุ่นวัย ความเข้าใจเหล่านี้จะช่วยให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

วัตถุประสงค์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นทัศนคติของกลุ่มบุคคลที่รุ่นวัยต่างกันว่าเหมือนหรือต่างกันอย่างไร ต่อความหลากหลายทางเพศ 4 ลักษณะ คือ 1) ผู้ชายทำตัวเป็นผู้หญิง 2) ผู้หญิงทำตัวเป็นชาย 3) ชายรักชาย และ 4) หญิงรักหญิง รวมทั้งหาเหตุผลของทัศนคติเหล่านี้

แนวคิดในการศึกษา

เพศวิถี (Sexuality) คือ การมีค่านิยม บรรทัดฐานและระบบวิธีคิด วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความปรารถนาและการแสดงออกทางเพศ ความคิดเกี่ยวกับคู่รักเกี่ยวกับคู่ชีวิตในอุดมคติ ไม่ใช่พฤติกรรมตามธรรมชาติแต่เป็นการสร้างความหมายทางสังคม มีความสัมพันธ์กับมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่กำหนดและสร้างความหมายให้แก่เรื่องเพศในทุกแง่มุม (จิตติมา ญญา และธัญญา, 2550) ดังนั้นบทความวิจัยนี้จึงใช้แนวทาง

การวิเคราะห์ว่า มิติทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ย่อมมีความสัมพันธ์กับทัศนคติของบุคคลในสังคมกับเพศวิถีด้วยกัน เพราะโดยทั่วไปแล้ว สังคมจะมีกระบวนการสร้างบรรทัดฐานชุดหนึ่งที่ยอมรับหรือให้ความชอบธรรมกับเพศวิถีที่กำหนดขึ้นเท่านั้น (วิลาลินี, 2547)

วิธีการศึกษา

บทความนี้ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณซึ่งเป็นข้อมูลทุติยภูมิจากโครงการสำรวจสถานะทางสังคม วัฒนธรรม และสุขภาพจิต พ.ศ. 2551 และโครงการสำรวจสถานะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2554 ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ ตัวอย่างของการสำรวจคือ บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป จำนวนตัวอย่าง พ.ศ. 2551 คือ 28,524 คน และตัวอย่าง พ.ศ. 2554 คือ 24,857 คน และผู้เขียนได้ทบทวนงานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมในประเด็นปัจจัยต่างๆ ที่พบว่าสำคัญจากผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ เพื่ออธิบายเหตุผลเชิงลึกของทัศนคติที่มีต่อความหลากหลายทางเพศ

ความหลากหลายทางเพศ (Sexual diversity) หมายถึง ผู้มีเพศวิถีทางเลือกทุกแบบ ไม่ว่าจะเป็น ชายรักชาย หญิงรักหญิง เกย์ ทอม ดี เกเทย สาวประเภทสอง คนข้ามเพศ ตืด ฯลฯ รวมถึงผู้ที่รักต่างเพศด้วย สำหรับคำถามเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศจากการสำรวจทั้ง 2 โครงการที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ มีคำถามอยู่ 4 ลักษณะ คือ 1) ผู้ชายทำตัวเป็นผู้หญิง 2) ผู้หญิงทำตัวเป็นผู้ชาย 3) ชายรักร่วมเพศ และ 4) หญิงรักร่วมเพศ

สำหรับการแบ่งช่วงวัยของตัวอย่างใช้แนวคิด การแบ่งลักษณะบุคคลตามรุ่นวัย (Generation) ซึ่งเป็นแนวคิดที่แบ่งลักษณะหรือพฤติกรรมของบุคคลโดยใช้เงื่อนไขเรื่องเวลามาใช้อธิบายปรากฏการณ์ ภูมิหลังหรือบริบทแวดล้อม ลักษณะหรือบุคลิกเฉพาะของแต่ละรุ่นวัย (ไซเชียลอินทิเกรต, 2556) การแบ่งรุ่นวัยเหล่านี้ได้มีการนำไปใช้เป็นเครื่องมือการบริหารบุคคลให้เหมาะสมกับบุคลิกลักษณะ เช่น เครื่องมือมุ่งใจในการทำงาน การบริหารค่าจ้างค่าตอบแทน เป็นต้น รวมทั้งมีการนำไปเป็นเครื่องมือในการค้นหาพฤติกรรมการบริโภค เพื่อให้บริษัทผลิตสินค้าได้ตรงความต้องการและสามารถมุ่งใจให้บริโภคสินค้า จากข้อมูลการสำรวจที่ใช้ในการศึกษานี้ พบว่าสามารถแบ่งกลุ่มตัวอย่างได้เป็น 4 รุ่นวัย คือ Silent/Greatest Generation (เกิดระหว่าง พ.ศ. 2468 – 2488) Generation Baby Boomer (เกิดในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2489 – 2507) Generation X (เกิดระหว่าง พ.ศ. 2508 – 2522) และ Generation Y (เกิดระหว่าง พ.ศ. 2523 – 2540)

ผลการศึกษา

ลักษณะของตัวอย่าง

การสำรวจทั้ง 2 โครงการเมื่อ พ.ศ. 2551 และ 2554 เป็นโครงการสำรวจระดับประเทศ ลักษณะของกลุ่มตัวอย่างในการสำรวจทั้ง 2 ปี ไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (ตาราง 1) กลุ่มตัวอย่างเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายเกือบเท่าตัว รุ่นวัยที่มีมากที่สุดคือ Baby Boomer รองลงมาคือ Gen X Gen Y และ กลุ่ม Silent/Greatest Gen กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 66 แต่งงานและกำลังอยู่กับคู่สมรส มีคนโสดร้อยละ 17 และ 15 ในปี 2551

และ 2554 ตามลำดับ

กลุ่มตัวอย่างกว่าครึ่งมีการศึกษาระดับประถมศึกษา และกว่าร้อยละ 40 มีการศึกษาสูงกว่าประถมศึกษา ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่มีผู้นับถือกว่าร้อยละ 90 ศาสนาอิสลามร้อยละ 5 ระดับความเคร่งศาสนาในระดับมาก มีประมาณร้อยละ 25 และผู้ที่มีความเคร่งในศาสนาในระดับปานกลางประมาณร้อยละ 70

การกระจายตัวของตัวอย่างมีอยู่ทุกภูมิภาค มากที่สุดคืออยู่ในภาคกลาง รองลงมาคือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ภาคใต้ และกรุงเทพมหานครมีน้อยที่สุด และเมื่อแบ่งตามเขตที่อยู่อาศัย มีผู้ที่อาศัยในเขตเทศบาลหรือเขตเมืองร้อยละ 60 นอกเขตเทศบาล ร้อยละ 40

ตาราง 1 คุณลักษณะของตัวอย่าง จำแนกตามปีสำรวจ

คุณลักษณะ	พ.ศ. 2551		พ.ศ. 2554	
	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน
เพศ				
ชาย	39.3	11,113	37.4	9,297
หญิง	60.7	17,182	62.6	15,560
รุ่นวัย				
Gen Y	15.2	4,294	15.6	3,875
Gen X	29.6	8,381	30.2	7,507
Baby Boomer	37.7	10,678	39.2	9,733
Silent/Greatest Gen	17.5	4,942	15.1	3,742
สถานภาพสมรส				
โสด	17.1	4,838	14.9	3,712
สมรส	66.1	18,716	66.7	16,575
หม้าย/หย่าร้าง/แยกกันอยู่	16.8	4,741	18.4	4,570
ระดับการศึกษา				
ไม่ได้เรียน	5.2	1,481	5.0	1,247
ประถมศึกษา	55.4	15,688	55.4	13,780
สูงกว่าประถมศึกษา	39.0	11,035	39.2	9,755
ไม่ทราบ	0.3	91	0.3	75
ศาสนา				
พุทธ	93.6	26,487	94.5	23,488
อิสลาม	5.3	1,501	4.6	1,148
คริสต์	1.1	301	0.8	209
ไม่มี/ไม่ทราบ	0.0	6	0.0	12

ตาราง 1 (ต่อ) คุณลักษณะของตัวอย่าง จำแนกตามปีที่สำรวจ

คุณลักษณะ	พ.ศ. 2551		พ.ศ. 2554	
	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน
ระดับความเคร่งทางศาสนา				
น้อย	7.0	1,972	5.1	1,256
ปานกลาง	69.6	19,700	69.7	17,332
มาก	23.4	6,623	25.2	6,269
ภาคที่อยู่อาศัย				
กรุงเทพมหานคร	7.4	2,084	6.1	1,504
ภาคกลาง (ไม่รวมกทม.)	31.7	8,982	31.6	7,859
ภาคเหนือ	21.9	6,207	23.3	5,782
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	23.3	6,603	23.1	5,747
ภาคใต้	15.6	4,419	16.0	3,965
เขตที่อยู่อาศัย				
ในเขตเทศบาล	60.8	17,191	60.0	14,902
นอกเขตเทศบาล	39.2	11,104	40.0	9,955
รวม	100.0	28,295	100.0	24,857

ความคิดเห็นเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศ

ข้อคำถามจากการสำรวจที่หมายถึงบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศที่ศึกษานี้มี 4 ลักษณะ คือ 1) ผู้ชายทำตัวเป็นผู้หญิง 2) ผู้หญิงทำตัวเป็นผู้ชาย 3) ชายรักร่วมเพศ และ 4) หญิงรักร่วมเพศ เนื่องจากผู้เขียนเห็นว่าลักษณะทั้ง 4 ประเภะนั้นมีความแตกต่างกัน ทักษะจิตของบุคคลทั่วไปต่อลักษณะของบุคคลดังกล่าวอาจไม่เหมือนกันในการแสดงผลสถิติเชิงพรรณนาจึงแบ่งความหลากหลายทางเพศเป็น 2 กลุ่ม คือ *กลุ่มที่ 1 คนข้ามเพศ* หมายถึงผู้ชายทำตัวเป็นผู้หญิง และผู้หญิงทำตัวเป็นผู้ชาย เพราะเป็นบุคคลที่มีรูปลักษณ์และพฤติกรรมที่แสดงออกมาไม่ตรงกับเพศเดิม *กลุ่มที่ 2 คือ คนรักเพศเดียวกัน* ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่มีเพศวิถีแบบรักเพศเดียวกัน คือ ชายรักร่วมเพศ และ หญิงรักร่วมเพศ

คำตอบจากการสำรวจเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อความหลากหลายทางเพศนี้มี 3 คำตอบคือ ยอมรับได้ เฉยๆ/ไม่มีความเห็น และ ยอมรับไม่ได้ ซึ่งในภาพรวมร้อยละของผู้ให้ความเห็นว่า เฉยๆ/ไม่มีความเห็น มีประมาณร้อยละ 20 เท่าๆ กันในทุกประเด็น การนำเสนอด้วยสถิติพรรณนาแบบตารางไขว้ ตาราง 2 และตาราง 3 ในบทความนี้จะนำเสนอเฉพาะร้อยละของกลุ่มตัวอย่างที่ตอบว่า "ยอมรับได้" จำแนกตามรุ่นวัยเท่านั้น สำหรับตารางที่แสดงผลสมบูรณ์แสดงไว้ในตารางผนวก ก-ง

ความคิดเห็นเกี่ยวกับคนข้ามเพศ

ผลการสำรวจทัศนคติเกี่ยวกับการยอมรับคนข้ามเพศ คือ ผู้ชายทำตัวเป็นผู้หญิง และผู้หญิงทำตัวเป็นชาย ไม่แตกต่างกัน แต่การยอมรับเพิ่มมากขึ้น ในการสำรวจครั้งที่ 2 คือในปี 2551 กลุ่มตัวอย่างเพียงร้อยละ 20 ที่ตอบว่า “ยอมรับได้” และสัดส่วนของผู้ที่ยอมรับได้เพิ่มขึ้นเป็น ร้อยละ 25 ในปี 2554 แต่การยอมรับคนข้ามเพศมีความแตกต่างกันในแต่ละช่วงวัย โดยกลุ่มที่มีอายุน้อยจะมีการยอมรับมากกว่ากลุ่มที่มีอายุมากกว่า คือ กลุ่ม Gen Y ที่ขณะสำรวจปี 2551 มีอายุ 15–28 ปี และปี 2554 มีอายุไม่เกิน 31 ปี มีการยอมรับมากที่สุด (1 ใน 3) รองลงมาคือ Gen X ซึ่งเป็นกลุ่มวัยทำงาน อายุระหว่าง 29–43 และ 32–46 ปี ในปี 2551 และ 2554 ตามลำดับ ส่วน Baby Boomer ซึ่งเป็นกลุ่มอายุที่จัดเป็นพวก “อนุรักษ์นิยม” อายุ 44–62 ในปี 2551 และ 47–65 ในปี 2554 มีการยอมรับบุคคลที่ทำตัวข้ามเพศร้อยละ 16 และเพิ่มเป็นร้อยละ 22 ในการสำรวจปี 2554 และกลุ่มอายุมากที่สุดมีการยอมรับน้อยที่สุด คือ กลุ่ม Silent Gen/ Greatest Gen มีการยอมรับผู้ที่ทำตัวข้ามเพศเพียงร้อยละ 10 ในปี 2551 และในการสำรวจในปี 2554 ร้อยละของการยอมรับเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยเป็นร้อยละ 12 ในขณะที่กลุ่มผู้มีอายุน้อยมีการยอมรับเพิ่มมากกว่าคือจากร้อยละ 33 เป็นร้อยละ 40

ตาราง 2 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่างที่ยอมรับได้กับคนข้ามเพศ พ.ศ. 2551 และ 2554

รุ่นวัย (พ.ศ. เกิด)	ผู้ชายทำตัวเป็นผู้หญิง		ผู้หญิงทำตัวเป็นชาย	
	พ.ศ. 2551	พ.ศ. 2554	พ.ศ. 2551	พ.ศ. 2554
Gen Y (พ.ศ. 2523 – 2540)	32.8	40.2	32.7	40.1
Gen X (พ.ศ. 2508 – 2522)	24.5	30.0	24.1	29.6
Baby Boomer (พ.ศ. 2489 – 2507)	16.3	21.8	16.2	21.5
Silent Gen (พ.ศ. 2468 – 2488)	10.1	12.4	9.9	12.0
รวม	20.1	25.7	20.0	25.4

ความคิดเห็นเกี่ยวกับคนรักเพศเดียวกัน

สำหรับความคิดเห็นเกี่ยวกับกลุ่มรักคนเพศเดียวกัน ผลการสำรวจใน 2 ปี พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีการยอมรับน้อยกว่ายอมรับคนข้ามเพศ ส่วนใหญ่ยังคงรับไม่ได้กับพฤติกรรมชายรักเพศเดียวกัน และหญิงรักเพศเดียวกัน ในภาพรวมมีการยอมรับได้เพียงร้อยละ 9 แม้ว่าจะระยะเวลาที่ห่างกัน 3 ปี ของสำรวจ 2 ครั้ง (พ.ศ. 2551 และ พ.ศ. 2554) ร้อยละของผู้ที่ยอมรับได้จะเพิ่มขึ้นเป็นเพียงร้อยละ 13 การยอมรับคนรักเพศเดียวกันมีรูปแบบเช่นเดียวกับความคิดเห็นต่อคนข้ามเพศ กล่าวคือมีความแตกต่างกันในแต่ละรุ่นวัย โดยกลุ่มที่มีอายุน้อยจะมีการยอมรับมากกว่ากลุ่มที่อายุมาก กลุ่ม Gen Y มีการยอมรับมากที่สุด แต่ก็มีเพียงร้อยละ 15 ในปี 2551 และเพิ่มเป็นร้อยละ 23 ในปี 2554 กลุ่มอายุมากที่สุดมีการยอมรับน้อยที่สุด คือ กลุ่ม Silent Gen/Greatest Gen มีการยอมรับผู้ที่รักเพศเดียวกันเพียงร้อยละ 4 และในการสำรวจในอีก 3 ปี ต่อมาก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติการยอมรับบุคคลรักเพศเดียวกันที่เพิ่มขึ้นแต่อย่างใด

ตาราง 3 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่างที่ยอมรับได้กับคนรักเพศเดียวกัน พ.ศ. 2551 และ 2554

รุ่นวัย (พ.ศ. เกิด)	ชายรักร่วมเพศ		หญิงรักร่วมเพศ	
	พ.ศ. 2551	พ.ศ. 2554	พ.ศ. 2551	พ.ศ. 2554
Gen Y (พ.ศ. 2523 – 2540)	15.1	23.1	15.8	23.3
Gen X (พ.ศ. 2508 – 2522)	10.6	15.5	11.1	15.9
Baby Boomer (พ.ศ. 2489 – 2507)	6.7	10.4	7.0	10.5
Silent Gen (พ.ศ. 2468 – 2488)	4.0	4.4	4.1	4.5
รวม	8.7	13.0	9.0	13.2

การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับความหลากหลายทางเพศ

ผลจากการวิเคราะห์ทัศนคติที่มีความหลากหลายทางเพศโดยสถิติพรรณนา พบว่า ทัศนคติเหล่านี้มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับปัจจัยด้านประชากรและสังคม คือ เพศ รุ่นวัย สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ศาสนา ระดับความเคร่งศาสนา ภาคและเขตที่พักอาศัย รวมทั้งปีทำการสำรวจ (ผลการศึกษาระบุไว้ในภาคผนวก) สำหรับการวิเคราะห์ถดถอยด้วยมัลติโนเมียลโลจิสติก (Multinomial logistic regression) ซึ่งแสดงอยู่ในตาราง 4 นั้น ไม่ได้้นำการเปรียบเทียบระหว่างผู้ที่ตอบเฉยๆ/ไม่มีความเห็นกับผู้ที่ไม่เห็นด้วยมาแสดง เนื่องจากไม่สามารถแยกได้ว่าเป็นผู้ที่รู้สึกกลางๆ หรือไม่แสดงความเห็น ผลการศึกษายืนยันว่าปัจจัยทั้งหมดมีผลต่อความแตกต่างของทัศนคติของตัวอย่างที่ศึกษาและสามารถแสดงอิทธิพลได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์ถดถอยด้วยมัลติโนเมียลโลจิสติก พบว่า รุ่นวัยต่างๆ มีความสัมพันธ์กับการยอมรับความหลากหลายทางเพศอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ กล่าวคือ กลุ่มอายุน้อย ได้แก่ วัยรุ่น หนุ่มสาว (Gen Y) และวัยทำงาน (Gen X) มีโอกาสยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับสูงกว่ากลุ่มอายุมากที่สุด คือ Silent Gen ถึง 4 และ 3 เท่า ตามลำดับ และ กลุ่มที่กำลังจะเป็นผู้สูงอายุ (Baby Boomer) มีโอกาสยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับสูงกว่ากลุ่ม Silent Gen เกือบ 1 เท่า

สำหรับลักษณะทางประชากรและสังคมอื่นๆ ที่มีผลต่อการยอมรับความหลากหลายทางเพศ ได้แก่ เพศ คือ เพศชายมีโอกาสยอมรับคนข้ามเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับต่ำกว่าเพศหญิงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ อาจเป็นเพราะผู้ชายที่ทำตัวเป็นหญิงถูกมองว่าไม่ใช่ชายแท้ ผู้หญิงที่ทำตัวเป็นชายก็ได้หมายความว่า เป็นชายจริง ผู้ชายจึงไม่ยอมรับความเป็นชายนั้น แต่ผู้หญิงอาจเข้ากันได้ดีกับผู้ที่ทำตัวข้ามเพศเพราะไม่ได้มองว่าเป็นผู้ชายทำตัวเป็นหญิงก็ไม่ใช่เพศชายจริงๆ และผู้หญิงที่ทำตัวเป็นชายก็ยังคงเป็นผู้หญิง ในการทบทวนงานศึกษาในอดีตพบว่า ผู้หญิงมีอคติต่อคนรักเพศเดียวกันน้อยกว่าผู้ชาย (Horn, 2006) แต่การศึกษานี้การยอมรับคนรักเพศเดียวกันนั้นไม่มีความแตกต่างกันระหว่างผู้ชายและผู้หญิง

ผู้ที่ยังโสด มีการศึกษาสูงกว่า มีโอกาสที่จะยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับ สูงกว่าผู้ที่แต่งงานแล้ว มีการศึกษาน้อยกว่า ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธและคริสต์มีโอกาที่จะยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับสูงกว่าผู้นับถือศาสนาอิสลาม

สำหรับภาคที่อยู่อาศัยซึ่งอาจแบ่งออกถึงวัฒนธรรมประเพณี พบว่า ผู้ที่อาศัยอยู่ในแต่ละภาคมีโอกาสที่จะยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับสูงกว่าผู้ที่อาศัยในภาคใต้ นอกจากนี้ ผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองมีโอกาสที่จะยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับสูงกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตชนบท

ตาราง 4 ค่าโอกาสที่จะยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับ (Relative odds) จากการวิเคราะห์ถดถอยด้วยมัลติโนเมียลโลจิสติก (Multinomial logistic regression) ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับความหลากหลายทางเพศ 4 ลักษณะ (แสดงผลเฉพาะกลุ่ม”ยอมรับได้”เปรียบเทียบกับกลุ่ม”ยอมรับไม่ได้”)

คุณลักษณะ	ชาย ทำตัวเป็นหญิง	หญิง ทำตัวเป็นชาย	ชาย รักร่วมเพศ	หญิง รักร่วมเพศ
เพศ (กลุ่มอ้างอิง: หญิง)				
ชาย	0.771***	0.842***	0.976	1.001
อายุ (กลุ่มอ้างอิง: Silent Gen)				
Gen Y	4.719***	4.878***	4.275***	4.414***
Gen X	2.992***	3.029***	3.032***	3.126***
Baby Boomer	1.808***	1.846***	1.977***	1.986***
สถานภาพสมรส (กลุ่มอ้างอิง: หม้าย/หย่า/แยกกันอยู่)				
โสด	1.218***	1.216***	1.228***	1.184**
สมรส	0.969	0.971	0.919	0.896*
การศึกษา (กลุ่มอ้างอิง: ไม่ได้เรียน)				
ประถมศึกษา	1.194**	1.187**	1.268**	1.273**
สูงกว่าประถมศึกษา	1.624***	1.623***	1.795***	1.815***
ไม่ทราบ	0.698	0.674	0.448	0.356*
ศาสนา (กลุ่มอ้างอิง: อิสลาม)				
พุทธ	3.138***	3.271***	3.725***	3.826***
คริสต์	2.701***	2.743***	4.122	4.119***
ไม่มี/ไม่ทราบ	12.772***	13.427***	8.648***	8.622***
ระดับความเคร่งศาสนา (กลุ่มอ้างอิง: เคร่งมาก)				
น้อย	1.522***	1.490***	1.581***	1.520***
ปานกลาง	1.257***	1.249***	1.175***	1.176***
ภาคที่อยู่อาศัย (กลุ่มอ้างอิง: ภาคใต้)				
กรุงเทพมหานคร	1.645***	1.691***	2.012***	2.084***
ภาคกลาง (ไม่รวมกทม.)	1.763***	1.813***	1.852***	1.972***
ภาคเหนือ	1.656***	1.689***	1.571***	1.652***
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	1.360***	1.280***	1.393***	1.401***

ตาราง 4 (ต่อ) ค่าโอกาสที่จะยอมรับความหลากหลายทางเพศเมื่อเทียบกับไม่ยอมรับ (Relative odds) จากการวิเคราะห์ถดถอยด้วยมัลติโนเมียลโลจิสติก (Multinomial logistic regression) ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับความหลากหลายทางเพศ 4 ลักษณะ (แสดงผลเฉพาะกลุ่ม”ยอมรับได้”เปรียบเทียบกับกลุ่ม”ยอมรับไม่ได้”)

คุณลักษณะ	ชาย ทำตัวเป็นหญิง	หญิง ทำตัวเป็นชาย	ชาย รักร่วมเพศ	หญิง รักร่วมเพศ
เขตที่อยู่อาศัย (กลุ่มอ้างอิง: นอกเขตเทศบาล)				
ในเขตเทศบาล	1.205***	1.209***	1.288***	1.268***
ปีที่ทำการสำรวจ (กลุ่มอ้างอิง: พ.ศ. 2551)				
พ.ศ. 2554	1.417***	1.401***	1.684***	1.631***
LR chi – square	4920.025	5036.835	3641.939	3855.758
Pseudo R – square	0.102	0.105	0.084	0.089

หมายเหตุ * มีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ** มีนัยสำคัญที่ระดับ 0.01 *** มีนัยสำคัญที่ระดับ 0.001

อภิปรายผล

แม้ว่าภาพของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศจะเห็นได้ทั่วไปทั้งในที่สาธารณะ สถานศึกษา ที่ทำงาน รวมทั้งปรากฏตัวในละครโทรทัศน์ ภาพยนตร์ หรือดวงวงสังคมของบุคคลชั้นนำ จนทำให้มีความเข้าใจว่าทัศนคติทั่วไปของสังคมไทยที่มีต่อความหลากหลายทางเพศ คือ การยอมรับ แต่จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลการสำรวจระดับประเทศ 2 โครงการครั้งนี้ พบว่า ตัวอย่างจากการสำรวจในทุกวันนี้มีเพียงส่วนน้อยที่ “ยอมรับได้” แต่ส่วนใหญ่ “ยอมรับไม่ได้” รวมทั้งมีประมาณ 1 ใน 5 ที่ตอบว่ารู้สึกเฉยๆ/ไม่มีความคิดเห็นกับบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ จึงอาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยมีทัศนคติต่อความหลากหลายทางเพศแบบที่นักวิชาการต่างประเทศวิเคราะห์ว่ามีลักษณะ “ทนได้ แต่ยอมรับไม่ได้” (Jackson & Cook, 1999)

ความแตกต่างของทัศนคติของบุคคลในรุ่นวัยที่ต่างกัน อาจอธิบายได้ด้วยบริบททางสังคม และประสบการณ์ที่บุคคลแต่ละรุ่นวัยประสบมาแตกต่างกัน บุคคลกลุ่ม Gen Y ที่ขณะสำรวจปี 2551 มีอายุ 15 – 28 ปี และปี 2554 มีอายุไม่เกิน 31 ปี มีการยอมรับมากที่สุด บุคคลกลุ่มนี้เกิดในยุคที่มีเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้อง การนิยมชมชอบวัฒนธรรมต่างชาติเป็นเรื่องธรรมดา รองลงมาคือ Gen X ซึ่งเป็นกลุ่มวัยทำงาน อายุระหว่าง 29 – 43 และ 32 – 46 ปี ในปี 2551 และ 2554 ตามลำดับ Gen – X มีแนวโน้มที่จะต่อต้านสังคม ไม่ได้เชื่อเรื่องศาสนาและไม่ได้ยึดขนบธรรมเนียมประเพณีมากนัก มีความยืดหยุ่นในการปรับตัวกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป ส่วน Baby Boomer อายุ 44 – 62 ในปี 2551 และ 47 – 65 ในปี 2554 จัดเป็นพวก “อนุรักษนิยม” เคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี และกลุ่มที่อายุมากที่สุดมีการยอมรับน้อยที่สุด คือ กลุ่ม Silent Gen/Greatest Gen ซึ่งคนรุ่นนี้มีความเคร่งครัดต่อระเบียบแบบแผนมาก

หากพิจารณาตามการเปลี่ยนแปลงทัศนคติด้านเพศวิถีในสังคมไทย ผู้ที่มีอายุมากเติบโตมาในขณะสังคมไทยในอดีตไม่ยอมรับบุคคลรักเพศเดียวกัน ซึ่งอาจเนื่องจากระบบความคิดเรื่องเพศในสังคมไทยยอมรับเพศทางสรีระ (Sex) สถานะเพศ (Gender) เพียงสองเพศคือ ชายและหญิง และเพศวิถี (Sexuality) รูปแบบเดียว คือ รักต่างเพศ

สำหรับผู้ที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มเหล่านี้ถือเป็นความผิดปกติ (Chonwilai & Boonmongkon, 2012) การแบ่งบทบาททางเพศ เช่น เพศชายเป็นเพศที่เป็นผู้นำของครอบครัว เพศหญิงจะต้องเรียบร้อย เป็นแม่บ้านแม่เรือน ทักษะคติที่ว่าการมีรสนิยมทางเพศต่อเพศเดียวกันเป็นสิ่งชั่วร้าย หรือการแต่งงานเพื่อมีลูกหลานไว้สืบสกุล ถ้าบุคคลใดที่แม้ว่ามีรสนิยมแตกต่างไปจากบรรทัดฐานของสังคมแต่แสดงลักษณะเพศตามเพศกำเนิดโดยไม่แสดงรสนิยมทางเพศที่ไม่เป็นไปตามความเชื่อในกระแสหลัก สังคมจะสามารถยอมรับได้ ทำให้บุคคลที่มีเพศวิถีแตกต่างไปจากกระแสหลักต้องปิดบังรสนิยมทางเพศของตนเพื่อให้สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติ

หากมองในอีกมุมหนึ่งที่ผลการสำรวจในภาพรวมแสดงให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยังไม่ยอมรับอาจเนื่องจากความเข้าใจผิดเรื่องภาพลักษณ์ที่สื่อสารออกมาในทางลบ การไม่ยอมรับชายรักเพศเดียวกัน อาจสะท้อนภาพของการที่ชายรักเพศเดียวกันที่ในอดีตถูกตีตราว่าเป็นผู้แพร่เชื้อโรคเอดส์ (Jackson, 1997) ภาพของชายรักชาย เช่น กะเทยและเกย์จะผูกติดกับการให้บริการทางเพศ รวมทั้งการล่วงละเมิดทางเพศ เช่น ชายสูงวัยซื้อบริการเด็กชาย การล่อลวงเด็กชายไปล่วงละเมิดทางเพศ หรือแม้แต่ในแวดวงของการทำงานที่ผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าล่วงละเมิดทางเพศลูกน้องชาย จนเกิดศัพท์ที่เรียกว่า “ตุ้ย”

สำหรับกลุ่มที่มีทัศนคติแบบเฉยๆ ไม่แสดงความคิดเห็น อาจเป็นลักษณะของการวางเฉย ไม่แสดงความคิดเห็น ไม่แสดงการต่อต้าน เป็นทัศนคติของสังคมไทยที่มีต่อบุคคลเพศที่สาม อาจมีพื้นฐานวัฒนธรรมแบบศาสนาพุทธ นิยายเถรวาทที่มีความเชื่อเรื่อง “กรรม” ทำให้คนไทยโดยทั่วไปเกรงกลัวต่อการทำร้ายร่างกายผู้อื่นไม่ว่าบุคคลเหล่านั้นจะเป็นใครหรือเพศไหนก็ตาม สังคมไทยจึงไม่มีมาตรการที่สนับสนุนการทำร้ายหรือลงโทษ “เพศที่สาม” ทำให้ความรุนแรงที่กระทำต่อชนกลุ่มน้อยทางเพศในสังคมไทยมีลักษณะวางเฉย แต่ในมุมมองของศาสนาอิสลามนั้นปฏิเสธการมีเพศที่สามอย่างสิ้นเชิง โดยกล่าวว่าพระเจ้าสร้างเพียงแค่เพศชายและเพศหญิง เพื่อให้ทั้งสองเพศนี้แพร่กระจายเผ่าพันธุ์ไปตามส่วนต่างๆ ของโลก มีหลากหลายเชื้อชาติ หลากหลายผิวพรรณ หลากหลายภาษา เพื่อให้เรียนรู้กันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นได้ว่าอัลลอฮ์ทรงสร้างเพศหญิงและเพศชายมีเพียงสองเพศเท่านั้น ไม่มีเพศที่สาม “มหาบรลุลุฮ์ยั้งแต่พระผู้ทรงสร้างทุกสิ่งทั้งหมดเป็นคู่ๆ จากสิ่งที่แผ่นดินได้ (ให้มัน) งอกเงยขึ้นมาและจากตัวของพวกเขาเองและจากสิ่งที่พวกเขาไม่รู้” (อุมรอซิด, 2554)

อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการได้วิเคราะห์ว่าเนื้อหาบางส่วนในพระวินัยปิฎกกล่าวถึงลักษณะแง่ลบของชนกลุ่มน้อยทางเพศไว้ เช่น ธรรมเนียมการไม่อนุญาตให้ “กะเทย” บวช มาจากความเชื่อที่ว่าบั้นเพาะเก¹ขาดความสามารถในการเข้าถึงนิพพาน เพราะขาดความสามารถในการควบคุมความต้องการทางเพศของตนเอง การอนุญาตให้คนกลุ่มนี้บวชและอยู่ร่วมกับสงฆ์รูปอื่นๆ จะก่อให้เกิดปัญหาเพราะอาจกระทบต่อการละเว้นจากกิจกรรมทางเพศของสงฆ์รูปอื่นๆ ได้ เนื้อหาในส่วนนี้อาจเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้สังคมไทยนั้นมอง “กะเทยและตุ้ย” ในภาพลักษณ์ที่ไม่ค่อยดีนัก เพราะถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ขาดความสามารถในการเข้าถึงธรรมเพื่อชำระจิตใจ (Jackson, 1995, อ้างใน นิรุติม, ม.ป.ป.)

นอกจากนี้แล้วบริบทที่อยู่อาศัย เช่น ภูมิภาค ความเป็นเมืองและความเป็นชนบท ยังมีผลต่อทัศนคติในการยอมรับพฤติกรรมทางเพศ เพราะความเป็นเมืองมีโอกาที่จะรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับเรื่องเพศและแสดงออกในเรื่องเพศได้มากกว่าในพื้นที่ชนบท ที่ยังยึดมั่นกับค่านิยมและวัฒนธรรมไทยที่ยังมองว่าไม่ควรแสดงออกเรื่องเพศในที่

¹ บั้นเพาะเก มาจากคำว่า “ปณทก” หมายถึง ผู้ที่มีเครื่องหมายของบุรุษหรือสตรีเพศขาดตกบกพร่องไป

สาธารณะ ในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับเพศวิถีในประเทศไทย พบว่า แม้สังคมไทยจะไม่แสดงออกกับผู้ที่มีความหลากหลายทางเพศที่ผิดไปจากเพศกำเนิด แต่สังคมไทยก็มีพื้นที่จำกัดสำหรับบุคคลเหล่านี้ นิรุฒม์ (ม.ป.ป.) อ้างถึง Jackson (1995) ว่าทัศนคติเกี่ยวกับเพศที่สามมีความแตกต่างกันระหว่างชนชั้น และความกดดันของแนวคิดแบบอนุรักษนิยมของชุมชนในชนบทจะทำให้ผู้ที่มีความหลากหลายทางเพศที่แตกต่างไปจากบรรทัดฐานของสังคมอยู่ในสังคมชนบทนั้นไม่ได้

ทัศนคติที่ “ยอมรับได้” กับความหลากหลายทางเพศ อาจเป็นเพราะในปัจจุบันสำหรับคนทั่วไปมองว่าพฤติกรรมรักเพศเดียวกันไม่ได้เป็นปัญหาสังคมแต่อย่างใด เพราะพฤติกรรมรักเพศเดียวกันไม่ได้ทำให้เกิดความเดือดร้อนในสังคม หากจะรับไม่ได้ก็เป็นเพียงเรื่องส่วนตัว ไม่น่าจะมีผลกระทบต่อสังคมในมุมกว้างมากนัก มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เห็นว่าเป็นปัญหาของสังคม เช่น ล่อลวงผู้อื่น หรือปัญหาทางด้านเพศสัมพันธ์ แต่หากพิจารณาให้ดีจะรู้ว่าคนเหล่านี้เข้าใจผิดไปว่าปัญหาสังคมที่กล่าวมา เป็นปัญหาที่เกิดจากบุคคลนั้นๆ มากกว่าเป็นปัญหาของชาวรักเพศเดียวกันทั้งหมด

เมื่อเวลาผ่านไปการยอมรับความหลากหลายทางเพศมีการเปลี่ยนแปลงในทางบวกมากขึ้นแม้ในระหว่างการสำรวจ 2 ครั้งซึ่งห่างกันเพียง 3 ปี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเปรียบเทียบทัศนคติใน ปี 2551 และ 2554 ยังพบว่าทัศนคติที่ยอมรับได้กับความหลากหลายทางเพศมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เพิ่มขึ้น พบว่ากลุ่มตัวอย่างในปี 2554 มีการยอมรับมากกว่ากลุ่มตัวอย่างในปี 2551 สังคมไทยเองมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติไปในทางบวกกับบุคคลเหล่านี้ ยอมรับความหลากหลายของเพศวิถีทางเลือกมากขึ้น เห็นได้จากการยอมรับเข้าทำงานภาครัฐราชการ หรือการต่อสู้ผลักดันเรื่องสิทธิของตนเองในเรื่องต่างๆ ที่สำคัญคือ การที่สถาบันราชภัฏออกระเบียบห้ามนักศึกษาทั้งที่แปลงเพศ เกย์ และหญิงรักหญิงไม่ให้เรียนในสถาบัน 36 แห่งทั่วประเทศ เมื่อ พ.ศ. 2539-2540 แต่ข้อห้ามดังกล่าวก็ถูกยกเลิกไปในที่สุด ซึ่งเป็นผลมาจากการรณรงค์ของภาคประชาสังคมที่ทำงานเรื่องสิทธิของเพศที่สาม และสื่อหนังสือพิมพ์ที่ไม่เห็นด้วยเป็นส่วนใหญ่ (กฤตยา, 2554)

กฤตยา อาชวนิจกุล (2554) วิเคราะห์ว่าบริบทที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเรื่องเพศวิถีในสังคมไทย น่าจะมาจากการเปลี่ยนแปลง 3 ด้าน คือ (1) เสรีภาพทางการเมืองนำมาสู่เสรีภาพเพศวิถี คนหนุ่มสาวในมหาวิทยาลัยและในระดับโรงเรียนต่างออกมาทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อผู้อื่น การเรียนรู้เรื่องเรื่องสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ กระจายไป อย่างรวดเร็ว (2) การระบาดของเอชไอวี/เอดส์และการเติบโตของภาคประชาสังคม (ประมาณหลัง พ.ศ. 2530) มีการขับเคลื่อนเรื่องเพศวิถี เริ่มจากงานเอดส์และเกิดการปรากฏตัวของเกย์และกะเทยที่ทำงานด้านเอดส์ รวมถึงการเกิดขององค์กรที่ทำงานด้านสิทธิของคนรักเพศเดียวกัน (3) การเติบโตของการสื่อสารสนเทศตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ในการเรียนรู้เรื่องเพศ บุคคลสามารถที่จะเรียนรู้ เลือกที่จะเข้าถึงเรื่องเพศแบบใดก็ได้ ซึ่งกฤตยา อาชวนิจกุล (2554) สันนิษฐานว่าคนที่เติบโตมากับสังคมโซเชียลมีเดีย น่าจะมีวิถีทางเพศแตกต่างไปจากคนรุ่นก่อนหน้าอย่างชัดเจน

จากบริบทที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติดังกล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่าความก้าวหน้าของการสื่อสารโทรคมนาคมมีความสำคัญอย่างมาก วัยรุ่นไทยซึ่งแต่เดิมมักเรียนรู้เรื่องเพศจากเพื่อน การอ่านหนังสือ และดูทีวีทัศน์จะสามารถเข้าหาแหล่งข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตได้อย่างง่ายดายทั้งความรู้ ภาพ และสามารถใช้สนทนากับเพื่อน รวมทั้งแหล่งข้อมูลข่าวสารที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งที่ไมอาจปฏิเสธได้ว่ามีอิทธิพลต่อทัศนคติของคนในสังคม คือสื่อต่างๆ ทั้งโทรทัศน์ ภาพยนตร์ นิตยสาร หนังสือพิมพ์ ที่ได้เปิดพื้นที่ให้ผู้มีความหลากหลายทางเพศ ผู้ที่มีพฤติกรรม

รักเพศเดียวกันได้มีตัวตน มีดารานักแสดงชั้นนำแสดงบทบาทสื่อสารในรูปของบุคคลเพศที่สามในละครโทรทัศน์ที่มีลักษณะกระตุงกระต้าง คำพูด ความสามารถที่ทำให้ผู้คนจดจำ หรือถ่ายทอดความรู้สึกของบุคคลที่รักเพศเดียวกันเพื่อให้สังคมรับรู้และยอมรับในตัวตนและให้โอกาสเขาเหล่านั้น เช่น ภาพยนตร์เรื่อง *สตรีเหล็ก หอแก้วแตก รักแห่งสยาม It gets better ไม่ได้ขอให้มารัก* และเรื่องเกี่ยวกับหญิงรักหญิง *Yes or No อยากรักก็รักเลย* แสดงให้เห็นว่าภาพยนตร์ไทยมีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อกลางให้บุคคลที่มีเพศที่สังคมยอมรับตามกระแสหลักได้ทราบความเป็นตัวตนของเพศที่สามได้อย่างชัดเจน (อรพงค์ และสุรกิจ, 2555)

นอกจากนี้ เป็นที่สังเกตว่าปัจจุบันนี้มีพื้นที่ที่ผู้มีความหลากหลายทางเพศได้แสดงตัวตนมากขึ้นในสื่อเฉพาะ เช่น นิตยสารของกลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศ การจัดกิจกรรมรณรงค์สร้างความเข้าใจขององค์กรต่างๆ รวมทั้งสื่อสาธารณะได้มีการนำเสนอภาพและข่าวเกี่ยวกับการแต่งงานของคู่รักเพศเดียวกันทั้งชายรักชายและหญิงรักหญิง ทั้งที่เป็นประชาชนทั่วไปและในกลุ่มผู้มีชื่อเสียง เช่น ดารานักแสดง นักกีฬาทีมชาติ ในหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์อย่างครึกโครม แสดงภาพของการจัดการแต่งงานตามประเพณีทุกขั้นตอนพร้อมทั้งสินสอดทองหมั้นจำนวนมาก ท่ามกลางความยินดีของญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่าย ข่าวสารลักษณะนี้ย่อมเป็นการตอกย้ำ ทำให้เห็นว่าการแต่งงานของบุคคลเพศเดียวกันเกิดขึ้นได้ และได้รับการยอมรับในสังคมอย่างแพร่หลายมากขึ้น

บทส่งท้าย

บทความนี้ได้แสดงให้เห็นว่าการเพิ่มจำนวนของคนที่มีความหลากหลายทางเพศที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่แสดงออกโดยการแต่งตัวข้ามเพศ พฤติกรรม หรือแม้กระทั่งไม่ได้แสดงด้วยรูปลักษณ์ภายนอก แต่มีเพศวิถีที่ต่างไปจากบรรทัดฐานของสังคมในอดีตที่เราเห็นอยู่ทั่วไปทุกวัน ตามถนนหนทาง ที่สาธารณะ ศูนย์การค้า สถานศึกษา หรือที่ทำงาน รวมทั้งสื่อต่างๆ ไม่ใช่ภาพสะท้อนของการยอมรับความหลากหลายทางเพศในสังคมไทยอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามยังมีมุมมองในทางบวกคือสังคมไทยมีการยอมรับบุคคลกลุ่มนี้เพิ่มมากขึ้น

การหาคำอธิบายความแตกต่างของทัศนคติในบทความนี้เป็นเพียงการทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาในอดีต ควรมีการศึกษาในเชิงลึกต่อไปเกี่ยวกับสังคมไทยว่ามีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อความหลากหลายทางเพศหรือไม่อย่างไร อะไรคือสาเหตุที่แท้จริงของการยอมรับ ไม่ยอมรับทัศนคติดังกล่าว รวมทั้งความแตกต่างของทัศนคติตามคุณลักษณะของประชากรไทย เช่น เพศ วัย การศึกษา ภูมิภาค ศาสนา ตามผลการศึกษาเชิงปริมาณที่ได้นำเสนอข้างต้น

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2554). เพศวิถีที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในสังคมไทย. ใน สุริยพร พันพื้ง และมาลี สันภูวรรณ (บรรณาธิการ). *ประชากรและสังคม 2554: จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย* (หน้า 43 – 66). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- จิตติมา ภาณุเดชะ, ณัฐยา บุญภักดี, และ ธัญญา ใจดี. (2550). *สิทธิอนามัยเจริญพันธุ์หัวใจสำคัญของสุขภาพผู้หญิง*. กรุงเทพมหานคร: ศรีเมืองการพิมพ์.
- โซเชี่ยลอินทิเกรต (Social Integrated). (2556). *ความแตกต่างของคนหลากหลาย Generation*. สืบค้นเมื่อ 15 มีนาคม 2558, จาก <http://socialintegrated.com/ความแตกต่างหลากหลาย-generation>
- นฤตม์ ศุภวรรธนะกุล. (ม.ป.ป.). ในแดนสวรรค์ของ “เพศที่สาม”. สืบค้นเมื่อ 15 มีนาคม 2558, จาก <http://midnightuniv.org/ในแดนสวรรค์ของ-เพศที่สาม>
- วิลาสินี พิพิธกุล. (2547). *วาทกรรมเรื่องเพศในหนังสือพิมพ์*. เอกสารประกอบการประชุมคณะผู้เชี่ยวชาญและคณะทำงานเพื่อบัญญัติศัพท์การนำเสนอข่าวผู้หญิงในสื่อมวลชน, ณ สมาคมนักข่าวนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, กรุงเทพมหานคร, วันที่ 11 กันยายน 2547.
- ศูนย์สำรวจความคิดเห็น “นิด้าโพล”. (2557). *สังคมไทยคิดอย่างไรกับเพศที่ 3*. สืบค้นเมื่อ 15 มีนาคม 2558, จาก http://nidapoll.nida.ac.th/contents-45-2556_เรื่อง_สังคมไทยคิดอย่างไรกับเพศที่_3-68-357-317.html
- อุมรอลิ. (2554). *มุสลิมะห์: บทความน่ารู้ เพศที่สาม...ใครสร้าง?* สืบค้นเมื่อ 15 มีนาคม 2558, จาก <http://www.islammore.com/main/content.php?page=content&category=50&id=2275>
- อุรพงศ์ แพทย์ชชา และสุรภิก ปรางสร. (2555). การนำเสนอความเป็นเพศวิถีผ่านสื่อภาพยนตร์ไทย: ในมิติความเป็นจริงของสังคมไทย. *วารสารนักบริหาร*, 32(4): 147 – 155.
- Chonwilai, S. & Boonmongkon, P. (2012). Key Findings. In Boonmongkon, P. & Jackson, P.A. (Editors). *Thai sex talk* (p.15 – 24). Chiang Mai, Thailand: Mekong Press.
- Horn, S. S. (2006). Heterosexual adolescents’ and young adults’ beliefs and attitudes about homosexuality and gay and lesbian peers. *Cognitive Development*, 21: 420 – 440.
- Jackson, P.A. (1995). Thai Buddhist accounts of male homosexuality and AIDS in the 1980s. *The Australian Journal of Anthropology*, 6(3): 140 – 153.
- _____. (1997). Male homosexuality and transgenderism in the Thai Buddhist tradition. In Leyland, W. (Editor). *Queer dharma: Voices of gay Buddhists Vol. 1* (pp. 55 – 89).
- Jackson, P. A., & Cook, N.M. (1999). *Genders & sexualities in modern Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Matzner, A. (2001). The Complexities of acceptance: Thai student attitudes towards Kathoey. *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies*, 15(2): 71 – 93.
- Sinnot, M. (2008). The romance of the queer: The sexual and gender norms of Tom and Dee in Thailand. In Martin, F. et al. (Editors). *AsiaPacifiQueer: Rethinking genders and sexualities* (p.131 – 148). Chicago: University of Illinois Press.

ตารางผนวก ก ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามทัศนคติต่อ “ชายทำตัวเป็นหญิง” คุณลักษณะ และปีที่สำรวจ

คุณลักษณะ	พ.ศ. 2551			พ.ศ. 2554		
	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น
เพศ						
ชาย	18.3	59.9	21.8	24.7	53.0	22.3
หญิง	21.3	55.7	23.0	26.3	51.8	21.9
รุ่นวัย						
Gen Y	32.8	39.0	28.2	40.2	32.7	27.1
Gen X	24.5	51.5	24.0	30.0	46.6	23.4
Baby Boomer	16.3	63.0	20.7	21.8	58.1	20.1
Silent gen	10.1	70.9	19.0	12.4	68.6	19.0
สถานภาพสมรส						
โสด	29.4	43.2	27.4	37.1	37.6	25.2
แต่งงาน	19.0	59.3	21.7	24.6	53.6	21.8
หม้าย/หย่า/แยก	15.4	63.8	20.8	20.4	59.1	20.4
การศึกษา						
ไม่ได้เรียน	11.6	66.4	21.9	16.4	58.9	24.7
ประถมศึกษา	16.4	62.6	21.0	21.3	57.9	20.8
สูงกว่าประถมศึกษา	26.7	48.6	24.7	33.2	43.5	23.3
ไม่ทราบ	8.8	56.0	35.2	17.3	44.0	38.7
ศาสนา						
พุทธ	20.8	56.3	22.8	26.5	51.0	22.6
อิสลาม	8.1	74.0	17.9	9.2	78.3	12.5
คริสต์	19.3	58.8	21.9	28.2	56.5	15.3
ไม่ทราบ,ไม่มี	0.0	66.7	33.3	91.7	8.3	0.0
ระดับความเคร่งศาสนา						
น้อย	25.9	54.6	19.5	36.0	36.9	27.1
ปานกลาง	21.0	55.7	23.3	27.3	49.6	23.1
มาก	15.9	63.0	21.1	19.2	62.6	18.2
ภาคที่อยู่อาศัย						
กรุงเทพมหานคร	24.6	47.1	28.4	29.3	45.4	25.3
ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.)	22.1	51.9	26.1	28.3	46.3	25.4
ภาคเหนือ	21.7	56.6	21.7	26.0	52.7	21.3
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	19.0	62.2	18.8	25.8	54.2	20.0
ภาคใต้	13.7	67.0	19.3	18.7	63.2	18.1
เขตที่อยู่อาศัย						
ในเขตเทศบาล	22.1	54.1	23.8	27.5	50.0	22.5
นอกเขตเทศบาล	17.1	62.3	20.7	23.0	55.7	21.3
รวม	20.1	57.3	22.5	25.7	52.2	22.0
(จำนวน)	(5,701)	(16,217)	(6,377)	(6,392)	(12,987)	(5,478)

ตารางผนวก ข ร้อยละกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามทัศนคติต่อ “หญิงทำตัวเป็นชาย” คุณลักษณะ และปีที่สำรวจ

คุณลักษณะ	พ.ศ. 2551			พ.ศ. 2554		
	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น
<i>เพศ</i>						
ชาย	18.6	59.1	22.3	24.7	53.0	22.3
หญิง	20.9	56.0	23.2	25.9	52.3	21.8
<i>รุ่นวัย</i>						
Gen Y	32.7	38.4	28.9	40.1	33.0	27.0
Gen X	24.1	51.6	24.3	29.6	47.0	23.3
Baby Boomer	16.2	62.9	20.9	21.5	58.4	20.1
Silent gen	9.9	70.8	19.3	12.0	69.0	19.0
<i>สถานภาพสมรส</i>						
โสด	29.2	42.5	28.3	36.7	37.9	25.4
แต่งงาน	18.8	59.3	21.9	24.4	54.0	21.6
หม้าย/หย่า/แยก	15.1	63.8	21.1	20.0	59.5	20.4
<i>การศึกษา</i>						
ไม่ได้เรียน	11.6	66.0	22.3	16.1	59.2	24.7
ประถมศึกษา	16.1	62.7	21.2	21.0	58.3	20.7
สูงกว่าประถมศึกษา	26.6	48.2	25.2	33.0	43.7	23.3
ไม่ทราบ	8.8	58.2	33.0	17.3	44.0	38.7
<i>ศาสนา</i>						
พุทธ	20.7	56.2	23.1	26.2	51.3	22.5
อิสลาม	7.8	73.8	18.5	8.9	79.0	12.1
คริสต์	17.9	59.5	22.6	28.7	55.5	15.8
ไม่ทราบ, ไม่มี	0.0	66.7	33.3	91.7	8.3	0.0
<i>ระดับความเคร่งศาสนา</i>						
น้อย	24.7	54.9	20.3	36.5	36.5	27.0
ปานกลาง	20.9	55.4	23.7	26.9	50.1	23.1
มาก	15.7	63.2	21.1	19.1	62.8	18.0
<i>ภาคที่อยู่อาศัย</i>						
กรุงเทพมหานคร	24.7	46.1	29.2	29.3	45.3	25.4
ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.)	22.2	51.3	26.6	28.5	46.1	25.4
ภาคเหนือ	21.7	56.2	22.1	26.0	52.9	21.1
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	18.0	63.5	18.5	24.6	55.4	20.0
ภาคใต้	13.7	66.6	19.7	18.2	63.6	18.2
<i>เขตที่อยู่อาศัย</i>						
ในเขตเทศบาล	22.0	53.9	24.1	27.2	50.3	22.5
นอกเขตเทศบาล	16.8	62.4	20.8	22.7	56.0	21.3
รวม	20.0	57.2	22.8	25.4	52.6	22.0
(จำนวน)	(5,649)	(16,186)	(6,460)	(6,322)	(13,070)	(5,465)

ตารางผนวก ค ร้อยละกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามทัศนคติต่อ “ชายรักร่วมเพศ” คุณลักษณะ และปีที่สำรวจ

คุณลักษณะ	พ.ศ. 2551			พ.ศ. 2554		
	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น
เพศ						
ชาย	8.7	75.9	15.4	13.4	69.1	17.5
หญิง	8.6	75.4	16.0	12.8	69.6	17.7
รุ่นวัย						
Gen Y	15.1	64.0	20.8	23.1	53.7	23.2
Gen X	10.6	72.5	16.9	15.5	66.0	18.5
Baby Boomer	6.7	79.2	14.0	10.4	74.0	15.6
Silent gen	4.0	83.1	12.9	4.4	80.5	15.0
สถานภาพสมรส						
โสด	14.4	65.6	20.0	21.8	57.0	21.2
แต่งงาน	7.8	77.4	14.8	12.0	71.0	17.0
หม้าย/หย่า/แยก	6.2	78.8	15.0	9.6	73.8	16.6
การศึกษา						
ไม่ได้เรียน	3.9	78.8	17.3	6.9	73.3	19.8
ประถมศึกษา	6.5	79.3	14.2	9.8	73.9	16.3
สูงกว่าประถมศึกษา	12.4	69.9	17.6	18.5	62.6	19.0
ไม่ทราบ	4.4	74.7	20.9	2.7	57.3	40.0
ศาสนา						
พุทธ	9.0	74.8	16.2	13.4	68.4	18.1
อิสลาม	2.3	90.1	7.6	3.6	88.7	7.8
คริสต์	10.6	72.1	17.3	15.3	73.7	11.0
ไม่ทราบ, ไม่มี	0.0	100.0	0.0	50.0	50.0	0.0
ระดับความเคร่งศาสนา						
น้อย	11.8	72.9	15.3	21.7	55.5	22.8
ปานกลาง	8.9	74.6	16.5	13.7	67.7	18.6
มาก	6.9	79.5	13.6	9.3	77.0	13.7
ภาคที่อยู่อาศัย						
กรุงเทพมหานคร	12.1	66.9	20.9	19.9	58.0	22.1
ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.)	10.1	70.7	19.2	14.7	63.2	22.0
ภาคเหนือ	8.7	76.2	15.1	12.5	71.4	16.0
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	7.6	80.1	12.2	12.9	72.3	14.8
ภาคใต้	5.7	82.0	12.3	7.8	78.7	13.4
เขตที่อยู่อาศัย						
ในเขตเทศบาล	10.0	73.2	16.8	14.7	67.2	18.1
นอกเขตเทศบาล	6.6	79.3	14.0	10.5	72.7	16.8
รวม	8.7	75.6	15.7	13.0	69.4	17.6
(จำนวน)	(2,452)	(21,393)	(4,450)	(3,238)	(17,248)	(4,371)

ตารางผนวก ง ร้อยละกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามทัศนคติต่อ “หญิงรักร่วมเพศ” คุณลักษณะ และปีที่สำรวจ

คุณลักษณะ	พ.ศ. 2551			พ.ศ. 2554		
	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น	รับได้	รับไม่ได้	เฉยๆ/ไม่มี ความเห็น
เพศ						
ชาย	9.1	74.7	16.2	13.8	68.3	18.0
หญิง	9.0	74.7	16.3	12.9	69.3	17.8
รุ่นวัย						
Gen Y	15.8	62.3	22.0	23.3	52.9	23.8
Gen X	11.1	71.4	17.5	15.9	65.2	18.9
Baby Boomer	7.0	78.6	14.4	10.5	73.7	15.8
Silent gen	4.1	82.7	13.1	4.5	80.3	15.2
สถานภาพสมรส						
โสด	14.9	64.1	21.0	21.9	56.3	21.8
แต่งงาน	8.2	76.6	15.2	12.2	70.5	17.2
หม้าย/หย่า/แยก	6.5	78.1	15.4	9.9	73.1	17.0
การศึกษา						
ไม่ได้เรียน	4.1	78.4	17.5	7.0	73.0	20.0
ประถมศึกษา	6.8	78.7	14.6	10.0	73.6	16.5
สูงกว่าประถมศึกษา	13.0	68.5	18.5	18.7	61.8	19.4
ไม่ทราบ	3.3	75.8	20.9	2.7	57.3	40.0
ศาสนา						
พุทธ	9.4	73.9	16.7	13.7	67.9	18.5
อิสลาม	2.3	90.1	7.7	3.7	88.9	7.4
คริสต์	11.3	71.4	17.3	14.8	74.2	11.0
ไม่ทราบ,ไม่มี	0.0	100.0	0.0	50.0	50.0	0.0
ระดับความเคร่งศาสนา						
น้อย	11.8	72.0	16.2	21.8	55.3	22.8
ปานกลาง	9.4	73.6	17.1	14.0	67.0	19.0
มาก	7.2	78.9	13.8	9.5	76.7	13.8
ภาคที่อยู่อาศัย						
กรุงเทพมหานคร	12.4	65.2	22.4	20.2	57.6	22.1
ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.)	10.6	69.5	19.9	15.3	62.0	22.8
ภาคเหนือ	9.2	75.1	15.7	12.8	71.0	16.2
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ						
ภาคใต้	7.9	79.7	12.4	12.8	72.5	14.7
เขตที่อยู่อาศัย						
ในเขตเทศบาล	5.6	81.9	12.5	7.8	78.6	13.6
นอกเขตเทศบาล	10.4	72.3	17.4	14.9	66.7	18.5
นอกเขตเทศบาล	7.0	78.5	14.5	10.8	72.2	17.0
รวม	9.0	74.7	16.3	13.2	68.9	17.9
(จำนวน)	(2,557)	(21,138)	(4,600)	(3,292)	(17,123)	(4,442)

ความแตกต่างหลากหลายในอาเซียน: ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาประชาคมอาเซียน

ฉันทิพย์ (อรทัย) อาจอ่ำ*

บทคัดย่อ

การที่สังคมไทยและประเทศอื่นๆ ในอาเซียนได้ผนวกรวมกันเป็นประชาคมเศรษฐกิจที่มีประชากรรวมกันถึงกว่า 600 ล้านคน จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่บวกและแง่ลบ ทั้งภายในแต่ละประเทศ และระหว่างประเทศ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแง่บวกมีหลายประการ ได้แก่ การเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนกันทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา การเมือง และวัฒนธรรม โดยเกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทำให้กลายเป็นสังคมที่กว้างใหญ่ขึ้น มีความหลากหลายและมีความท้าทายหลายประการ แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าไม่มีการวางแผนพัฒนาอย่างครอบคลุม ก็จะทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา โดยเฉพาะการกีดกันแบ่งแยก ทำให้เกิดกลุ่มคนชายขอบจำนวนมาก ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อสังคมโดยรวม ดังนั้น การพัฒนาอาเซียนโดยใช้แนวคิดการผนวกรวมทางสังคม แนวคิดการวางแผนพัฒนาสังคม แนวคิดความมั่นคงทางสังคม แนวคิดศักยภาพ/ความสามารถและโอกาส และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยทำให้การวางแผนพัฒนาสังคมของอาเซียนเป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม มีความครอบคลุม โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับประเด็นศักยภาพ – ความสามารถ ศักดิ์ศรี และการเข้าถึงโอกาสต่างๆ ในสังคม ที่เท่าเทียมกันของประชากรทุกกลุ่ม ทุกวัย ทุกเพศ ทุกเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ ทุกศาสนา ทุกสถานภาพทางเศรษฐกิจ – สังคม บทความนี้ให้ความสำคัญกับการทบทวนเชิงแนวคิด และให้ข้อเสนอเชิงแนวคิดเพื่อชี้ทิศทางให้มีการวางแผนพัฒนาสังคมเชิงรุก ในบริบทของความสลับซับซ้อน ความแตกต่างหลากหลาย การเป็นสังคมพหุลักษณะ การเป็นสังคมผู้สูงอายุ และการย้ายถิ่นในระดับสูงของประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน และอาเซียนบวกหก

คำสำคัญ: ความแตกต่างหลากหลาย พหุลักษณะ การวางแผนพัฒนาสังคม การผนวกรวมทางสังคม ความมั่นคงทางสังคม ศักยภาพ/ความสามารถและโอกาส เศรษฐกิจพอเพียง

* รองศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Pluralism and Diversity of ASEAN Countries: Five Prominent Concepts for the Development of the Community

*Chanhathai (Orathai) Ard – am**

Abstract

The integration of all ASEAN member countries, including Thailand, into the ASEAN Economic Community (AEC), a community of over 600 million population, will bring about both positive and negative changes, domestically and internationally. On the positive side, economic, educational, social, political and cultural links will be more interconnected for better knowledge sharing among the wider society, including exposure to more diversity and challenges. These interactions and connections, if not carefully planned, could produce friction and a variety of problems, such as discrimination and marginalization, that could obstruct attainment of mutual economic and social goals among countries. Development plans need to promote social inclusion, systematic social and development planning, social security, capacity building, expanded opportunity and, in particular, the principles of ‘sufficiency economy’ which is a path to development that is increasingly popular in Thailand. There is a need to prioritize capacity building and equal access to opportunities of the people of ASEAN member countries of both sexes, across age groups, religions and economic status. This will help them to integrate and constructively participate in the new era of the AEC, while lessening the undesired impacts from increased contact across nations. This article highlights concepts that will pave the way for a broader regional society of complexity, diversity, pluralism, ageing population structure and cross – border migration among the people of the countries of the AEC and ASEAN Plus Six.

Keywords: Diversities, Pluralism, Social and development planning, Social inclusion, Social security, Capability and opportunities, Sufficiency economy

* Associate Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

นำเรื่อง

อันที่จริงประเด็นความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์และสังคมนั้น นักวิชาการคนสำคัญๆ ของโลกได้พูดไว้นานแล้ว ยกตัวอย่าง เช่น ฮันโตนิโอ กริมซี ที่พูดถึงความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม (Hoare & Smith, 1999) แต่วาทน์ทัศน์ทางวัฒนธรรมกลับถูกกำหนดหรือนิยามโดยผู้นำที่มีอำนาจเหนือกว่าประชาชน จนทำให้เกิดการยอมรับ (หรือการครอบงำ) กลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่ไม่มีการตั้งคำถาม แต่ปัจจุบัน ความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์และสังคม กลายเป็นประเด็นที่สำคัญและได้รับความสนใจจากนักวิชาการหลากหลายสาขา เพราะเป็นทั้งความจริงและความท้าทายว่า สังคมจะสามารถเข้าใจความแตกต่างหลากหลาย และใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาคนและสังคมของตนได้อย่างไร

นอกจากนี้ ถ้าสามารถเข้าใจความแตกต่างหลากหลาย ความเป็นพหุลักษณ์ (Pluralism) และการปราศจากพรมแดน (Boundarylessness) ได้มากเท่าใด ก็น่าจะยังสามารถออกแบบระบบของสังคมให้มีความครอบคลุมตอบสนองต่อศักยภาพ – ความสามารถ และความต้องการที่หลากหลาย ซึ่งจะยิ่งทำให้สามารถยกระดับศักยภาพในการอยู่ร่วมกัน เป็นสังคมที่มีการขึ้นต่อกัน การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความเป็นอารยธรรม หรืออาจเรียกว่า “การพัฒนาเชิงชาติพันธุ์” (Ethno – development) แทนความขัดแย้ง หรือการเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน หรือบางประเทศถึงขั้นฆ่าล้างเผ่าพันธุ์/ชาติพันธุ์ (Genocide/Ethnocide) ที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว ดังเช่น ในประเทศกัมพูชา (Clarke, 2001) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความแตกต่างหลากหลาย โดยเฉพาะ “อัตลักษณ์” สามารถเป็นได้ทั้งโอกาสและภาวะคุกคาม ทั้งนี้ขึ้นกับความสามารถในการรับมือกับสถานการณ์ต่างๆ ที่ผันแปรไป แต่ถ้าทุกฝ่ายรับรู้ถึงความสำคัญของประเด็นนี้และใช้ประโยชน์ให้เป็น ก็จะเกิดพลังร่วมในการพัฒนาสังคมให้มีความคุณภาพ (Triandafyllidou, 2012; Bloch & Solomos, 2010; Beck, 2000; Beck, 2006; Clarke, 2001; อีริยูทร, 2546ก, อีริยูทร 2546ข) ดังเช่นกรณีของประเทศสิงคโปร์ และมาเลเซีย ที่มีการผนึกความแตกต่างด้านศาสนา ชาติพันธุ์ และชนกลุ่มน้อยเข้ากับโครงสร้างของรัฐ จนนำไปสู่การกำหนดนโยบายการศึกษา ที่เน้นความสำคัญของภาษา ศาสนา การเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ ทำให้เกิดหลักสูตรการศึกษาที่หลากหลาย เช่น การศึกษาศาสนาต่างๆ การศึกษาด้านภาษา และการศึกษาความเป็นพลเมือง (Civic education) เป็นต้น (Formichi, 2015)

ความแตกต่างหลากหลายนั้นมีหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างหลากหลายด้านชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ วัฒนธรรม ศาสนา ความคิดความเชื่อ การเมือง เศรษฐกิจ เพศสภาพ นอกจากนี้ สังคมควรทำความเข้าใจความแตกต่างหลากหลายที่ดำรงอยู่ภายในระบบใดระบบหนึ่งด้วย ยกตัวอย่างเช่น ระบบการเมืองของประเทศไทยในปัจจุบัน ที่มีทั้งความเป็นประชาธิปไตย ความเป็นเผด็จการหรือกึ่งเผด็จการ หรือความไม่ชัดเจนของระบบการเมืองที่มีลักษณะผสมผสาน สลับซับซ้อน ไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจน เพราะประเทศไทยอยู่ภายใต้การควบคุมขององค์กรพิเศษที่เรียกว่า “คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ” (คสช.) แต่ในภาวะดังกล่าวนี้ กลับมีโอกาสในการปฏิรูประบบประชาธิปไตย/ระบบโครงสร้างการบริหารประเทศ ซึ่งเป็นภารกิจที่ต้องการการมีส่วนร่วมของสังคม ซึ่ง “การมีส่วนร่วม” นี้ถือเป็นลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของความเป็นประชาธิปไตยของสังคม เป็นต้น

ดังนั้น ความสลับซับซ้อน ความเป็นพหุลักษณ์ของสังคม วัฒนธรรม และการเมือง จึงดำรงอยู่คู่กัน ถ้ามีความคิดเชิงเดียว ไม่เข้าใจความเป็นเชิงซ้อน ก็จะมีทัศนคติที่คับแคบ และทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา (อานันท์, 2544; อีริยูทร, 2546ก, อีริยูทร 2546ข; ชูพินิจ, 2548) นอกจากนี้ ความสลับซับซ้อนและความหลากหลายของภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ แสดงถึงความหลากหลายของระบบคิด ภูมิปัญญา ปรัชญาและระบบ

การให้คุณค่า (สุวิไล, 2547) สำหรับประชาคมอาเซียน จากการศึกษาของ Clarke (2001) พบว่า มีกลุ่มชาติพันธุ์หลักและชนกลุ่มน้อยในประเทศต่างๆ จำนวนมาก จนไม่สามารถนับได้ทั้งหมด ซึ่งแน่นอนว่า ย่อมมีความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ และยังมีลักษณะของการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เข้ากับวัฒนธรรมใหญ่ วัฒนธรรมย่อยของแต่ละสังคม ไปจนถึงวัฒนธรรมเมือง วัฒนธรรมแบบใหม่ หรือวัฒนธรรมของโลก ที่ไม่มีความผูกมัดกับชาติและภาษา หรือมีหลายชาติ หลายภาษา จนนักวิชาการบางคน (Beck, 2000; Beck, 2006) เสนอให้ใช้คำว่า “Cosmopolitan perspective” ในการมองเรื่องหลายชาติ หลายภาษา เป็นต้น

ความแตกต่างหลากหลายที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เราควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนขึ้นก็คือ ความแตกต่างหลากหลายของระบบเศรษฐกิจ หรือวิถีคิด วิถีมอง วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ซึ่งในบริบทของประเทศไทย ก็มีทั้งระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แบบครัวเรือนและชุมชน (ฉัตรทิพย์, 2543; มณีมัย, 2546) และเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกับความแตกต่างหลากหลายด้านอาชีพ หรือวิถีการดำรงชีวิตด้วยอาชีพที่แตกต่างที่มีความเชื่อมโยงกับระดับรายได้ที่แตกต่าง ซึ่งทำให้ประชาชนมี “คุณภาพชีวิต” ที่แตกต่างหลากหลายตามไปด้วย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลัก ดังนี้คือ

1. เพื่อนำเสนอแนวคิดที่มีความสำคัญในการวางแผนพัฒนาสังคมในบริบทอาเซียน เพื่อลดปัญหาการกีดกันแบ่งแยก และป้องกันผลกระทบเชิงลบต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
2. เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความแตกต่างหลากหลายทางประชากรและสังคมของอาเซียน และโอกาสในการพัฒนาประชาคม บนความแตกต่างหลากหลายดังกล่าว

สำหรับเนื้อหาสาระครอบคลุมการทบทวนแนวคิดหลักที่สำคัญ 5 ประการ คือ แนวคิดการผนวกรวมทางสังคม แนวคิดการวางแผนพัฒนาสังคม แนวคิดความมั่นคงทางสังคม แนวคิดศักยภาพ/ความสามารถและโอกาส และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง สำหรับเหตุผลที่เลือกแนวคิดทั้งห้าแนวคิดนี้ เนื่องจากพิจารณาว่าสามารถนำมาใช้ในการตอบสนองต่อสถานการณ์ความแตกต่างหลากหลายของภูมิภาคได้เป็นอย่างดี และสำหรับการผนวกแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไว้ด้วยนั้น เนื่องจากพิจารณาว่าประเทศต่างๆ ในประชาคมอาเซียนกำลังพัฒนาความทันสมัย โดยเฉพาะประเทศลาว พม่า กัมพูชา และเวียดนาม ซึ่งจากบทเรียนการพัฒนาของประเทศไทย ที่เน้นการพัฒนาความทันสมัยและความเป็นอุตสาหกรรมทุนนิยมอย่างเข้มข้น โดยให้ความสำคัญกับทางเลือกการพัฒนาแบบอื่นๆ น้อยเกินไป ทำให้สังคมไทยจนถึงปัจจุบัน ขาดความสมดุล ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ไปพร้อมๆ กับการทำลายศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และชุมชนท้องถิ่น (Hewison, 2000) และยังทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมตามมา (UNDP, 2010) ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการแตกตัว การตกอยู่ในสภาพของการถูกกีดกันแบ่งแยก เบียดขับของกลุ่มคนชายขอบต่างๆ (สุริชัย, 2546; ปรีดา, มปป.; อีริยธร, 2546ก; อีริยธร 2546ข) รวมทั้งปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ (Clarke, 2001) ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมต่างๆ ตามมามากมาย ซึ่งจริงๆ แล้ว สิ่งเหล่านี้สามารถป้องกันได้ในระดับหนึ่งถ้ามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเหล่านี้ และนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนาประชาคมอาเซียน เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้น ในลำดับต่อไปจะนำเสนอสาระสำคัญของทั้งห้าแนวคิด ที่มีนัยสำคัญต่อการพัฒนาประชาคมอาเซียนให้เป็นสังคมที่มีความมั่นคง มีการยอมรับความหลากหลาย หรือใช้ความหลากหลายให้เป็นประโยชน์ มากกว่าที่จะมองว่า ความแตกต่างหลากหลายเป็นปัญหา หลังจากนั้น จะให้ภาพเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ โดยย่อ เพื่อให้

มองเห็นร่วมกันในระดับหนึ่งว่าภูมิภาคอาเซียนเป็นภูมิภาคที่มีความแตกต่างหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ ซึ่งหมายถึงความแตกต่างหลากหลายด้านศักยภาพ/ความสามารถของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เหล่านี้ และในลำดับสุดท้ายจึงเป็นการนำเสนอแนวทางในการนำแนวคิดไปใช้ในการพัฒนาประชาคมอาเซียนและบทสรุป

ข้อเสนอแนวคิดสำคัญ

ข้อเสนอแนวคิดสำคัญที่ควรนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาประชาคมได้แก่ แนวคิดการผนวกรวมทางสังคม แนวคิดการวางแผนพัฒนาสังคม แนวคิดความมั่นคงทางสังคม แนวคิดศักยภาพ – ความสามารถและโอกาสของอนาคต เช่น และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยจะให้พื้นที่กับแนวคิดการผนวกรวมทางสังคมมากที่สุด เพราะเป็นแนวคิดที่มีความสอดคล้องกับสถานการณ์ของภูมิภาคอาเซียน และเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างใหม่ คนจำนวนมากยังไม่ค่อยคุ้นเคย และยังมองว่าสามารถใช้แนวคิดนี้เป็นฐานในการเชื่อมโยงแนวคิดอื่นๆ เข้าด้วยกันด้วย

แนวคิดการผนวกรวมทางสังคม (Social inclusion)

เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญมากที่สุดในภาพการณ์ของความแตกต่างหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน ถ้าประเทศสมาชิกในอาเซียนไม่ใช้แนวคิดนี้ การมองกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่ไม่ใช่พวกเดียวกับตนว่าเป็น “คนอื่น” ก็จะเกิดขึ้นทันที ซึ่งมีความเสี่ยงต่อการปฏิบัติต่อคนที่ถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” ในลักษณะการเบียดขับ ครอบงำ ปิดกั้นบังคับ แบ่งแยก และกีดกัน (Social exclusion) ได้อย่างง่ายดาย

สำหรับความหมายของคำว่า “การผนวกรวมทางสังคม” (Social inclusion) นั้น ธนาคารโลก (The World Bank, 2013) ระบุว่าหมายถึง “กระบวนการในการปรับปรุงสถานะและเงื่อนไขต่างๆ สำหรับปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่างๆ ในการเข้าร่วมกับสังคม” และยังหมายถึง “กระบวนการในการปรับปรุงความสามารถ โอกาส และ ศักดิ์ศรีของประชาชนที่เสียเปรียบอันเป็นผลมาจากอัตลักษณ์ของตน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในสังคม”

นอกจากนี้ ในรายงานของธนาคารโลก (หน้า 3) ยังระบุว่า มีสถานการณ์ที่สำคัญ 7 ประการเกี่ยวกับการผนวกรวม และการกีดกันแบ่งแยกทางสังคม ที่จำเป็นต้องสื่อสารให้ทราบดังต่อไปนี้คือ 1) กลุ่มประชาชนที่ถูกกีดกันแบ่งแยกมีอยู่ในทุกประเทศ 2) ประชาชนที่ถูกกีดกันแบ่งแยกยังคงไม่ได้รับโอกาสต่างๆ อย่างต่อเนื่อง 3) การเปลี่ยนผ่านของสังคมโลกเกิดขึ้นอย่างเข้มข้น และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสังคมที่เป็นการสร้างโอกาสใหม่ๆ ในการผนวกรวม ในขณะเดียวกันก็เป็นการทำให้รูปแบบของการกีดกันแบ่งแยกต่างๆ มีความหนักหน่วงรุนแรงมากยิ่งขึ้น 4) ประชาชนเข้าร่วมทางสังคมผ่านกลไกต่างๆ ของตลาด การบริการ และพื้นที่ต่างๆ (ทั้งพื้นที่ทางสังคม และทางกายภาพ) 5) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ หรือโฉมหน้าทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจ มีผลกระทบต่อทัศนคติและการรับรู้ของประชาชน และเนื่องจากประชาชน มักแสดงออกหรือกระทำการต่างๆ ตามที่เขารู้สึก ดังนั้น การให้ความสนใจกับทัศนคติและการรับรู้ จึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง 6) การกีดกันแบ่งแยกไม่ใช่สิ่งที่ตายตัวหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้หลักฐานเชิงประจักษ์ต่างๆ ชี้ให้เห็นว่า การผนวกรวมทางสังคมเป็นสิ่งที่สามารถวางแผนและบรรลุผลสำเร็จได้ 7) การขับเคลื่อนสังคมไปข้างหน้า จำเป็นจะต้องมีความรู้ทั้งในระดับกว้างและลึกเกี่ยวกับการกีดกันแบ่งแยก รวมทั้งผลกระทบต่างๆ ของมัน และการปฏิบัติการต่างๆ อย่างพร้อมเพรียงและนุ่มนวล

ทั้งนี้ รายงานฉบับดังกล่าว (หน้า 5–7) ยังวิเคราะห์ไว้ด้วยว่า การที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนจะถูกผนวก รวมเข้ามาหรือจะถูกกีดกันแบ่งแยกนั้น ขึ้นอยู่กับอัตลักษณ์ของพวกเขา ได้แก่ เพศสภาพ ชาติพันธุ์ วรรณะ สปีชีส์ ศาสนา และความพิการหรือการไร้ความสามารถด้านร่างกาย – จิตใจ การกีดกันแบ่งแยกที่ขึ้นอยู่กับอัตลักษณ์ ดังกล่าว จึงมักนำไปสู่การมีสถานภาพหรือตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมที่ต่ำลง และมักจะตามมาด้วยผลลัพธ์ต่างๆ ที่ต่ำกว่า ทั้งด้านรายได้ การได้รับโอกาสหรือการเสริมศักยภาพต่างๆ ในฐานะที่เป็นทุนมนุษย์ที่สำคัญ การเข้าไม่ถึง การจ้างงานและบริการต่างๆ รวมถึงการไม่มีสิทธิ์มีเสียงในกระบวนการตัดสินใจทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาตินอกจากนี้ ยังพบด้วยว่า การได้รับโอกาสหรือผลลัพธ์ต่างๆ ระหว่างหญิงและชาย ยังมีความแตกต่างกัน หรือมีช่องว่างที่ใหญ่มาก โดยเฉพาะประเทศต่างๆ ในแอฟริกา สำหรับกรณีของอินเดียและเนปาล พบว่า ระบบวรรณะ ยังคงเป็นระบบหรือรูปแบบที่ทำให้เกิดการกีดกันแบ่งแยกทางสังคม ขณะที่ประเทศศาสนา ก็ยังคงเป็นแรงขับที่สำคัญที่ทำให้เกิดการกีดกันแบ่งแยก และที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ประชาชนหรือคนพื้นถิ่นในขอบเขตทั่วโลก ยังคงเผชิญกับการถูกกีดกันแบ่งแยก ซึ่งจริงๆ แล้วมีรากเหง้ามาจากการที่พวกเขาถูกเบียดขับออกจากชุมชนดั้งเดิม และรากฐานทางวัฒนธรรมประเพณีที่ถูกทำลายลงไปพร้อมๆ กันนั่นเอง

ทั้งนี้ ยังมีอัตลักษณ์อีกหลายประการที่เดิมไม่ได้เป็นปัญหา หรือไม่ได้ถูกมองว่าเป็นแหล่งที่มาของการผนวก รวมหรือการกีดกันแบ่งแยกในช่วงสิบปีที่ผ่านมา แต่ปัจจุบันกลับกลายเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการถูกกีดกันแบ่งแยก ดังเช่น การแสดงออกทางเพศ (Sexual orientation) สัญชาติ และเอชไอวีหรือเอดส์ เป็นต้น ทั้งนี้ กลุ่มความแตกต่างหลากหลายทางเพศ ยังคงเป็นกลุ่มที่เป็นเป้าหมายของการกีดกันแบ่งแยกในหลายๆ ประเทศ และในภาวะที่กระแสการย้ายถิ่นขนานใหญ่กำลังดำเนินไปทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศนั้น อัตลักษณ์ของกลุ่มผู้ย้ายถิ่น/แรงงาน เคลื่อนย้าย รวมทั้งปัจเจกบุคคลต่างๆ มักจะถูกพิจารณาอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะประเทศพัฒนาแล้วที่มักจะใช้วิธีการแปลกๆ ในการบูรณาการคนที่ไม่ได้มีชาติกำเนิดเดียวกันกับตน (ซึ่งมักใช้คำว่า “การบูรณาการ” แต่กลับมีนัยซ่อนเร้นว่าเป็นการกีดกันแบ่งแยก)

การที่คนเราแต่ละคนมีอัตลักษณ์ที่ผสมผสาน หรือมีหลายลักษณะในเวลาเดียวกัน และอาจจะถูกกีดกันแบ่งแยกจากลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งของตนเอง แต่อาจจะไม่ถูกกีดกันแบ่งแยกจากลักษณะอื่นๆ ดังนั้น การทำความเข้าใจแนวคิดย่อยที่เรียกว่า “แนวคิดการสอดประสานหรือการมาบรรจบกันของอัตลักษณ์ต่างๆ” (Intersectionality) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับการผนวก รวม ที่พยายามอธิบายว่า ปัจเจกบุคคล/ประชาชนแต่ละคนนั้นอยู่ในโครงสร้างทางสังคมและพื้นที่ทางสังคมที่หลากหลาย หรือมากกว่าหนึ่งโครงสร้างโดยปริยาย หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน และเมื่อพวกเขามีปฏิสัมพันธ์กัน อัตลักษณ์ที่ต่างกันจะทำให้เกิดข้อได้เปรียบและเสียเปรียบต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น การมีทั้งประเด็นเพศสภาพ อายุ ชาติพันธุ์ และที่อยู่อาศัย/ถิ่นฐาน ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างสลับซับซ้อนนั้น มีผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญมากกว่าการมีเพียงแค่ประเด็นเรื่องเพศสภาพเท่านั้น ดังเช่น ประเทศโบลิเวียที่มีการศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาค่อนข้างสูง แต่กลับพบว่า การเป็นผู้หญิงในสังคมนี้ทำให้ความเป็นไปได้ที่จะสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมนั้นมีน้อยกว่าผู้ชายร้อยละ 5 ถ้าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์คีชัว (Quechua) (ซึ่งไม่ใช่กลุ่มที่พูดภาษาสเปน) ความเป็นไปได้ที่จะสำเร็จการศึกษาสำหรับผู้ชายลดลงไปอีกร้อยละ 14 แต่ถ้าเป็นผู้หญิงคีชัว ความเป็นไปได้ดังกล่าวลดลงไปอีกร้อยละ 28 เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่พูดภาษาสเปน ดังนั้น คนเหล่านี้ต้องประสบกับภาวะที่ยากลำบากมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์ที่มีสถานภาพเหนือกว่าเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า (The World Bank, 2013: p.7)

นอกจากนี้ ลักษณะบางประการของสมาชิกกลุ่มบางกลุ่ม ก็สามารถที่จะทำให้เกิดความได้เปรียบเสียเปรียบ เช่นกัน ดังเช่น สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ตำแหน่งในวงจรชีวิต หรือภาวะการณ/เงื่อนไขต่างๆ เช่น การเป็นสตรีหม้าย หรือในกรณีที่ระบบความมั่นคงทางสังคมเป็นแบบไม่เป็นทางการหรือเพิ่งเริ่มก่อตัว ก็มักพบว่าผู้สูงอายุจำนวนมากมีความเสี่ยงต่อการได้รับการดูแลบำบัดที่ไม่ดี ดังเช่นกรณีการดูแลผู้สูงอายุที่ประสบปัญหาภาวะสมองเสื่อมของประเทศไทย ที่ได้รับทราบมาว่ายังไม่มีระบบการดูแลในหลายๆ พื้นที่ หรือส่วนใหญ่ได้รับการดูแลในโรงพยาบาลด้านประสาทวิทยา ในขณะที่บางคนถูกส่งให้ไปอยู่ร่วมกับผู้ป่วยทางจิตในโรงพยาบาลศรีธัญญา เป็นต้น (ข้อมูลจากการบอกเล่าของผู้มีประสบการณ์ในการนำญาติผู้ใหญ่ที่มีปัญหาสมองเสื่อมไปรับบริการที่โรงพยาบาลในเขตกรุงเทพและนนทบุรี เมื่อปี 2556) เช่นเดียวกับกรณีในประเทศที่มีประชากรวัยรุ่นจำนวนมาก แต่ไม่มีการปฏิบัติ การต่างๆ ในเรื่องความยากจน การจ้างงาน และการพัฒนามนุษย์ ประเทศเหล่านี้ก็ไม่สามารถที่จะรับรู้หรือใช้แนวคิด“การปันผลทางประชากร” (Demographic dividend) ในการพัฒนาประเทศของตนได้

กรณี “การปันผลทางประชากร” นี้ มนสิการ กาญจนะจิตรา (2556) ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า การรวมตัวกันเป็นอาเซียนจะเป็นโอกาสที่ดีของประเทศสมาชิกในการเพิ่มความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของประชาคมโดยรวม โดยอาศัยโครงสร้างอายุของประชากรที่มีความแตกต่างกันในแต่ละประเทศ ซึ่งอันที่จริงการปันผลทางประชากรนี้ได้เกิดขึ้นมาเป็นเวลาหนึ่งแล้ว โดยเฉพาะในกรณีของประเทศไทยที่มีการใช้แรงงานจากพม่า ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ซึ่งอาจจะเป็นการปันผลทางประชากรที่ไม่ได้ตั้งใจ หรือไม่ได้วางแผนอย่างเป็นระบบก็ตาม แต่เมื่อองค์กรภาครัฐและภาคธุรกิจมีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็สามารถวางแผนร่วมกันอย่างเป็นระบบมากขึ้น แต่จะต้องมีการรับประกันด้วยว่า จะไม่ใช้การผนวกรวมในตลาดแรงงาน หรือมองเฉพาะนโยบายด้านแรงงานเท่านั้น แต่จะต้องมีการผนวกรวมในเรื่องบริการและพื้นที่ต่างๆ ด้วย

นโยบายและแผนงานใดๆ ก็ตามที่ต้องการจะลดหรือป้องกันปัญหาการกีดกันแบ่งแยก จำเป็นที่จะต้องใช้แนวคิดที่เรียกว่า “**การผนวกรวมทางสังคม**” (Social inclusion) ในสามมิติที่มีความเชื่อมโยงกัน เพราะปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่างๆ ทางสังคม ล้วนแต่มีความต้องการที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ หรืออาณาบริเวณที่มีความเชื่อมโยงกันนี้ ซึ่งครอบคลุม ตลาด บริการ และพื้นที่ต่างๆ ซึ่งหมายถึงทั้งพื้นที่ทางกายภาพ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ดังนั้นการพิจารณาพื้นที่ทั้งสี่ประเภทนี้อย่างละเอียดและมีความเชื่อมโยงกัน จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

สำหรับกรณีของ **ตลาด** (Markets) เอกสารของธนาคารโลกดังกล่าว ระบุว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีปฏิสัมพันธ์กับสังคม หรือมีชีวิตประจำวันผ่านระบบตลาดที่สำคัญ 4 ประเภท คือ 1) ที่ดิน 2) ที่อยู่อาศัย 3) แรงงาน/การทำงาน และ 4) เครดิต (ระบบสินเชื่อ) ซึ่งตลาดทั้ง 4 ประเภทนี้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในระดับปัจเจกบุคคลและระดับครัวเรือน ซึ่งในทางประวัติศาสตร์ ที่ดินกลายเป็นปัจจัยหลักของการกีดกันแบ่งแยก ยกตัวอย่างเช่น ในยุคอาณานิคมที่นักล่าอาณานิคมซึ่งไม่ใช่คนในท้องถิ่น เข้าไปครอบครองหรือผนวกเอาที่ดินของคนพื้นเมืองมาเป็นของตนเอง ทำให้เกิดการกีดกันแบ่งแยกในขอบเขตทั่วโลก รวมถึงการลุกฮือทางสังคมครั้งใหญ่ๆ ของโลก ก็มักมีสาเหตุมาจากความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมเกี่ยวกับที่ดินในสังคมเกษตรกรรมนั่นเอง นอกจากนี้ การที่ผู้หญิงไม่สามารถเข้าถึงที่ดินด้วยเหตุผลในทางประวัติศาสตร์ ทำให้พวกเธอไม่ได้รับสิทธิในทรัพย์สินสมบัติและสิทธิอื่นๆ ซึ่งการเข้าไม่ถึงที่ดินนั้นมีผลกระทบต่อการประชากรทั้งในเมืองและชนบท

กรณีตลาดแรงงานก็เช่นเดียวกัน พบว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อความสัมพันธ์ทางสังคม เหมือนกับตลาดที่ดิน ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในทางประวัติศาสตร์ และความไม่เท่าเทียมที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบัน ในสังคมหนึ่งๆ และยังเป็นประเด็นที่มีการผูกติดอยู่กับการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม เช่น ในสังคมทาสที่ถูกจำกัดการทำงาน หรือถูกโครงสร้างทางสังคมแบ่งให้ทาสทำงานประเภทหนึ่ง เช่น การทำงานในไร่ นา ในสังคมระบบวรรณะ ก็มีการกีดกันแบ่งแยกในเรื่องอาชีพ ทำให้เกิดการกีดกันแบ่งแยกกลุ่มอาชีพใดกลุ่มอาชีพหนึ่งออกไปอย่างเป็นระบบ ความแตกต่างในผลลัพธ์ของตลาดแรงงานได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในช่องว่างของรายได้ระหว่างกลุ่มอาชีพที่เลือกได้เองกับกลุ่มอาชีพที่ถูกกีดกันแบ่งแยกหรือที่ถูกบังคับให้ทำโดยปริยาย

นอกจากนี้ ทั้งตลาดแรงงานและตลาดที่ดินยังมีความเชื่อมโยงกับตลาดสินเชื่อกับ โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา รูปแบบที่ลุดซ์ที่ลุดรูปแบบหนึ่งของการหลอมรวมกันของตลาดทั้งสามประเภท ก็คือ กรณีของแรงงานในรูปแบบบังคับ ดังเช่น ประเทศเนปาล ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบคาไมยาและฮารูวา/จารูวา (Kamaiya and Haruwa/Charuwa) พบว่า ครอบครัวที่เป็นหนี้โดยเฉพาะที่มาจากวรรณคดีเสียเปรียบในเชิงประวัติศาสตร์ ต้องยอมทำงาน (ซึ่งอาจจะเฉพาะตัวพ่อแม่ หรืออาจรวมถึงลูกหลานของเขาด้วย) เพราะไม่สามารถใช้หนี้คืนให้กับเจ้าหนี้ได้ ซึ่งเจ้าหนี้ส่วนใหญ่มักเป็นเจ้าของที่ดินที่พวกเขาอาศัยอยู่ สำหรับคนงานที่ผูกติดอยู่กับตลาดแรงงานประเภทนี้ ผ่านกลไกของการเป็นแรงงานแบบบังคับ มักจะไม่สามารถเก็บสะสมเงินออมให้พอเพียงในการจ่ายเงินจึงจำเป็นต้องตกอยู่ในสภาพของการเป็นทาสตลอดชีวิตที่เหลืออยู่ของพวกเขา (The World Bank, 2011)

สำหรับแนวโน้มของโลกที่เหมือนกับถูกผลักให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเงิน หรือถูกผนวกรวมทางการเงินด้วย กลไกการแทรกแซง หรือการใช้เครื่องมือต่างๆ ทางการเงินเข้าไปทะลุทะลวงตลาดที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์เต็มที่ ซึ่งในเรื่องนี้จำเป็นต้องมองด้วยว่าเป็นเรื่องของการผนวกรวมทางสังคมที่เท่าเทียมเช่นกัน สำหรับระบบการช่วยเหลือทางสังคมต่างๆ และการจ่ายค่าจ้าง/เงินเดือน (แม้แต่กับกลุ่มแรงงานที่ไม่มีทักษะ) ในปัจจุบันมักดำเนินการผ่านช่องทางธนาคาร ดังนั้น การเข้าถึงระบบต่างๆ ทางการเงิน กลับกลายเป็นแกนกลางสำคัญของการกีดกันแบ่งแยก ในขณะที่บริการต่างๆ ทางการเงินก็ผูกติดอยู่กับเทคโนโลยีดิจิทัลต่างๆ อาทิเช่น สมาร์ทการ์ด บัตรเอทีเอ็ม ซึ่งอาจจะทำให้ปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่างๆ ถูกกีดกันแบ่งแยกมากขึ้นไปอีก ถ้าพวกเขาไม่ได้รับการศึกษาที่เท่าเทียม หรือเป็นผู้ที่อยู่ในกลุ่มที่เสียเปรียบอยู่แล้ว หรืออยู่ในพื้นที่ความขัดแย้ง/เปราะบางประเภทต่างๆ เป็นต้น

ในเรื่อง**บริการต่างๆ** (Services) การเข้าถึงมีความสำคัญและจำเป็นมากสำหรับการผนวกรวมทางสังคม บริการทางสุขภาพอนามัยและการศึกษาจะทำให้ทุนมนุษย์มีศักยภาพมากขึ้น บริการต่างๆ ที่เป็นการคุ้มครองหรือการปกป้องทางสังคม จะสามารถป้องกันแรงกระแทกต่างๆ จากวิกฤตที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนเปราะบาง และช่วยให้พวกเขามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น บริการด้านการขนส่งทำให้สามารถเคลื่อนย้ายได้ง่ายขึ้น หรือช่วยเชื่อมต่อปัจเจกบุคคล/กลุ่มต่างๆ เข้ากับสังคม โดยเฉพาะคนที่มีความยากลำบากด้านการเคลื่อนย้าย ดังเช่น ประเทศสวีเดนที่มีการจัดบริการรถรับ – ส่งให้กับผู้สูงอายุ คนพิการ เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม เข้ารับบริการทางการแพทย์ หรือกรณีของตำบลวังใหม่ อำเภอนายายอาม จันทบุรี ก็มีนโยบายและการปฏิบัติด้านนี้ ทำให้คนพิการเข้าถึงบริการต่างๆ เช่น การรับบริการทางกายภาพบำบัด การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม เช่น งานปีใหม่ งานลอยกระทง เป็นต้น (อรทัย มารศรี และวีรญา, 2554)

นอกจากนี้ การบริการด้านข้อมูลสารสนเทศที่ดีจะช่วยทำให้เกิดการติดต่อกัน ทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ “ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่” ได้มากขึ้น ซึ่งพบว่า กลุ่มชายขอบที่ต้องขึ้นต่อคนอื่นๆ มักจะ

เข้าถึงบริการพื้นฐานต่างๆ ได้น้อยกว่าคนทั่วไป ดังเช่น กรณีของประชาชนที่อยู่ในเขตชนบทของประเทศลาว จากการศึกษาต่างๆ พบตรงกันว่าผู้หญิงที่ไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์หลัก ที่อยู่ในชุมชนห่างไกลและถูกกีดกัน มักจะไม่ได้เรียนหนังสือในสัดส่วนที่สูง หรือสูงกว่ากลุ่มชาติพันธุ์หลักประมาณร้อยละ 34 ขณะที่ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่ไม่ได้เรียนหนังสือมีเพียงร้อยละ 6 สำหรับผู้ชายมีความแตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์หลักร้อยละ 17 ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์หลักที่เป็นชายที่ไม่ได้เรียนหนังสือมีเพียงร้อยละ 4 สำหรับความแตกต่างในการเข้าถึงบริการสุขภาพอนามัยก็เช่นกัน พบว่าที่ผ่านมา ประเทศเวียดนามมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาความยากจนที่น่าสนใจ แต่กลับพบว่าการเข้าถึงบริการด้านสุขภาพอนามัยสำหรับคนหลายๆ กลุ่มยังคงยากลำบาก หรือยังไม่ได้รับการผนวกรวมเข้าไปในแผนงานด้านสุขภาพอนามัยที่สำคัญ อาทิเช่น บริการวัคซีนป้องกันโรค เป็นต้น (Hall & Patrinos, 2006; Hall & Patrinos, 2013)

สำหรับ**พื้นที่ต่างๆ** (Spaces) นั้น พื้นที่ทางกายภาพมีลักษณะของความเป็นสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ที่ผนวกกรรมระบบและกระบวนการต่างๆ ของการกีดกันแบ่งแยกเข้าไว้ด้วยกัน ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของการกีดกันแบ่งแยกในทางกายภาพก็คือ การสงวนสถานที่บางแห่งไว้สำหรับคนบางกลุ่มที่ผูกขาดหรือมีอำนาจเหนือ เช่น กรณีของสลัมสำหรับคนผิวขาวในช่วงที่มีปัญหาการแบ่งแยกทางผิวในแอฟริกาใต้ หรือกรณีของชาติพันธุ์ที่อยู่ในวรรณะจัณฑาล (Dalit/Panchamas) ในอินเดียและเนปาล ที่บางครั้งถูกห้ามเข้าไปในบริเวณวัดหรือพื้นที่ทางกายภาพที่ระบุว่าเป็น “พื้นที่บริสุทธิ์” สำหรับการถูกกีดกันแบ่งแยกทางกายภาพนี้ พบว่าคนจำนวนหนึ่งในหลายๆ ประเทศใช้วิธีการสร้างพื้นที่ของตนเองขึ้นมาใหม่ ที่เรียกว่า “ละแวกบ้าน” หรือ “เขตที่อยู่อาศัย” ของคนที่ถูกกีดกันหรือมีภูมิหลังทางเศรษฐกิจสังคมที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน

แต่การดำเนินการดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะในบางกรณี เช่น ประเทศกานา พบว่ามีความแตกต่างด้านการตายของเด็กอย่างชัดเจนเมื่อจำแนกและเปรียบเทียบตามกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มละแวกบ้านหรือเขตที่อยู่อาศัยในกรุงอักกรา (Weeks, Hill, Getis, & Stow, 2006) โดยเฉพาะในกรณีการเป็นผู้ย้ายถิ่น ดังนั้น ข้อถกเถียงเกี่ยวกับการกระจุกตัวอยู่ในพวกเดียวกันเอง หรือการผสมกลมกลืนหรือการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนตามกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน (Ethnic community) ที่ผลการศึกษาระแสหนึ่งระบุว่า มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับโอกาสในการหางาน การได้รับการสนับสนุนต่างๆ ทางสังคม และการเข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ ได้มากขึ้น ในขณะที่ผลการวิจัยอีกกระแสหนึ่ง กลับพบว่าเป็นการจำกัดการเลื่อนชั้นทางสังคม จำกัดการเข้าถึงโอกาสในการทำงาน และมีผลกระทบเชิงลบต่อคุณภาพชีวิตและความผาสุก (อารี และอารีย์, 2550) ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาติดตามหรือตรวจสอบเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไปมากกว่าการด่วนสรุปไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่งแบบหยุดนิ่งตายตัว

นอกจากนี้ ประเด็นพื้นที่ทางการเมืองก็มีความสำคัญเท่าเทียมกับพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคม – วัฒนธรรม ซึ่งสิ่งนี้ไม่ได้มีนัยสำคัญต่อคนชายขอบหรือคนที่ถูกกีดกันแบ่งแยกเท่านั้น แต่มีนัยสำคัญต่อคนที่มีการศึกษาด้วย เพราะต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในพื้นที่ทางการเมือง และการมีสิทธิมีเสียงต่างๆ เหมือนกัน เพียงแต่คนจนและคนที่มีสถานภาพเป็นชนกลุ่มน้อยในสังคมหนึ่งๆ มักจะถูกขจัดวงให้อยู่ในพื้นที่ทางกายภาพที่จำกัดหรือห่างไกล จึงทำให้การเข้าถึงพื้นที่ทางการเมืองมีจำกัดตามไปด้วย และความจริงก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มักจะไม่มีตัวแทนของกลุ่มตนในระบบการเมือง ทำให้เสียงหรือปัญหา/ความต้องการของพวกเขาไม่ค่อยได้รับการแก้ไข เพราะส่วนใหญ่เป็นระบบการเมืองที่กลุ่มชาติพันธุ์หลักในสังคมครอบงำหรือมีอำนาจเหนือกว่า (Marcus, Espinoza, Schmidt & Sultan, 2013) สำหรับประเทศที่มีการนำแนวคิดการผนวกรวมทางสังคมมาใช้กับผู้อพยพอย่างชัดเจนในปัจจุบัน

คือ อินเดีย โดยให้ความสำคัญกับการผนวกรวม 10 ด้าน ครอบคลุมการลงทะเบียนและการระบุอัตลักษณ์ (เช่น การจัดทำบัตรประจำตัวให้ผู้อพยพ) การเมืองและความเป็นพลเมือง (เช่น การอนุญาต/สนับสนุนให้มีการรวมตัวกันในรูปแบบขององค์กรต่างๆ) ตลาดแรงงาน การจัดการความขัดแย้งและการช่วยเหลือทางกฎหมาย การดูแลผู้อพยพถิ่นที่เป็นสตรี การเข้าถึงอาหาร ที่อยู่อาศัย การแพทย์และสาธารณสุข การศึกษา และบริการด้านการเงิน แต่พบว่าประเทศอินเดียยังคงใช้แนวคิดนี้เฉพาะกับผู้อพยพภายในประเทศของตนเท่านั้น (UNESCO, 2013)

แนวคิดการวางแผนพัฒนาสังคม (Social and development planning concept)

แนวคิดการวางแผนพัฒนาสังคมนี้ ผู้เขียนมีความจำเป็นต้องใช้กรณีของประเทศไทยเป็นตัวอย่างในการนำเสนอ เนื่องจากมีข้อจำกัดในการค้นคว้ากระบวนการวางแผนพัฒนาในประเทศอื่นๆ ในอาเซียน (ซึ่งถือว่าเป็นจุดอ่อนสำคัญของบทความนี้) สำหรับกรณีตัวอย่างของประเทศไทย พบว่า ในช่วงที่ผ่านมามีการใช้แนวคิดนี้ในการวางแผนพัฒนาสังคมที่ปรากฏในรูปของ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” ดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ปัจจัย/องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้มีการทบทวนการวางแผนพัฒนาสังคมของประเทศไทยนั้นมีหลายประการ

ประการแรก เป็นผลมาจากการที่สังคมไทยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมอาเซียน ดังนั้นบริบทที่สำคัญต่อการพัฒนา จึงจำเป็นต้องขยายกว้างขึ้นไปโดยปริยาย ไม่สามารถมองเพียงแค่เขตพรมแดนของประเทศอีกต่อไป

ประการที่สอง เมื่อก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมอาเซียนเต็มตัว ประเทศไทยจะถูกผูกโยงเข้าไปเกี่ยวข้องกับทั้งเรื่อง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การศึกษา ซึ่งมีรายละเอียดต่างๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างสลับซับซ้อน ไม่สามารถมองแยกเป็นส่วนๆ ได้ แต่ปัญหาสำคัญ คือ ประเทศไทยยังคงมีระบบโครงสร้างการบริหารประเทศแบบรวมศูนย์ (ถึงแม้จะอยู่ในช่วงของการปฏิรูปก็ตาม) ด้วยโครงสร้างแบบรวมศูนย์ ทำให้การปฏิบัติตามแผนพัฒนาประเทศที่กำหนดไว้ทำได้ไม่เต็มที่ หรือประสบผลสำเร็จเพียงเล็กน้อย โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาคอขวดหรือความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มชนชั้นต่างๆ หรือที่ผ่านมาประสบผลสำเร็จในด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ก็เป็นความสำเร็จที่แลกมาด้วยการทำลายสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้ต้นทุนค่าใช้จ่ายด้านสิ่งแวดล้อมสูงมาก ตามที่นักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศวิเคราะห์ไว้ (Warr, 1993; Warr, 2005; Parnwell & Rigg, 1996; Pasuk & Baker, 1996; Masina, 2002)

ประการที่สาม บทบาทและอำนาจในการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อเนื่องถึงประเด็นทางสังคม อยู่ในมือของภาครัฐกิจเอกชนขนาดใหญ่ และองค์กรธุรกิจประเภทต่างๆ ทั้งในระดับประเทศและนานาชาติ ซึ่งองค์กรเหล่านี้มีอำนาจและบทบาทในการพัฒนาเหนือรัฐ ถึงแม้ภาครัฐจะพยายามกำหนดกลไกต่างๆ โดยเฉพาะกลไกทางกฎหมาย เพื่อติดตาม กำกับ แทรกแซง ระบบและกลไกต่างๆ ของตลาดหรือภาครัฐกิจเอกชน แต่ความจริงก็คือ องค์กรและกลไกต่างๆ ของภาครัฐยังไม่สามารถดำเนินการเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและการกระจายรายได้ตามที่วางไว้ (ซึ่งก็น่าจะเกิดขึ้นกับประเทศอื่นๆ ในอาเซียนที่กำลังพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมโลกด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะกรณีของประเทศลาว เวียดนาม กัมพูชา และพม่า) ซึ่งสาเหตุที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งที่ทำให้กลไกภาครัฐไม่สามารถดำเนินการได้ เป็นเพราะขาดศักยภาพ – ความสามารถ ไม่มีการสร้างความรู้ใหม่ หรือไม่สามารถสร้างความรู้ใหม่ และความจริงก็คือ รัฐไม่มีพลังอำนาจเท่ากับทุน โดยเฉพาะทุนข้ามชาติทั้งหลายที่ไม่มีความผูกพันกับความเป็นท้องถิ่นของประเทศใด ในทางตรงกันข้ามกลับผลักภาระและผลข้างเคียงต่างๆ ของการพัฒนาให้กับชุมชนท้องถิ่นที่ไม่เข้มแข็งและไม่มีการจัดการ ยกตัวอย่างเช่น ปัญหาขยะและผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในหลายๆ จังหวัด

อันเป็นผลมาจากการเข้ามาของทุนต่างประเทศและทุนไทยด้วย เช่น พิจิตร เลย์ นครศรีธรรมราช สงขลา ฯลฯ ที่ประสบปัญหาและผลกระทบจากการทำเหมืองต่างๆ การจัดทำโรงไฟฟ้าถ่านหิน ฯลฯ จึงทำให้ผลสำเร็จของการพัฒนาที่ต้องการ ซึ่งก็คือความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างเท่าเทียมกันเกิดได้ยากยิ่ง และเมื่อถึงยุคของอาเซียน ประเทศไทยก็ยังไม่สามารถใช้แนวคิดและกลไกการวางแผนพัฒนาสังคมแบบเดิมได้อีกต่อไป เพราะสังคมมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น มีการย้ายถิ่นหรือการเคลื่อนตัวของประชากรสูง พร้อมๆ กับการเป็นสังคมผู้สูงอายุและการเป็นประชาคมทางเศรษฐกิจที่ปราศจากเขตแดน (Asian Development Bank Institute, 2014) ทำให้มีปัจจัยใหม่ๆ เข้ามา อันเป็นผลมาจากการกระจายตัวของภาคอุตสาหกรรมและภาคทุนขนาดใหญ่ที่มีพลังสูงดังกล่าวแล้ว ทั้งทุนไทยที่ไหลไปลงทุนในประเทศอาเซียนและอาเซียนบวกหกอื่นๆ และทุนของประเทศอื่นๆ ที่ไหลเข้ามาในไทย โดยเฉพาะทุนของประเทศจีน อินเดีย สิงคโปร์ ญี่ปุ่น และเกาหลี (Asian Development Bank Institute, 2014) ที่มาพร้อมกับพลังการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างพื้นฐาน โครงสร้างการผลิต และเทคโนโลยีดิจิทัลที่เป็นกลไกสำคัญของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ประกอบกับการทบทวนเอกสารต่างๆ พบว่า ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่าการพัฒนามนุษย์และสังคมและการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคู่กันไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Lijun, 2003; Kawai & Wignajara, 2010; Gavrilov, 2011) ดังนั้น ความท้าทายสำคัญในการวางแผนภายใต้บริบทนี้ ก็คือ การวิเคราะห์ผลกระทบเชิงบวกและเชิงลบทั้งมิติทางเศรษฐกิจ สังคม ครอบครัวยุทธศาสตร์ สิ่งแวดล้อม อันเป็นผลมาจากการไหลเข้าและไหลออกของทุนและแรงงานประเภทต่างๆ ไร้ลู่หน้ารวมถึง การปรับระบบ โครงสร้าง กลไก และกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมาภิบาล ความโปร่งใส เพื่อให้ทุกคน โดยเฉพาะคนที่เสียเปรียบได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลง และเพื่อป้องกันผลกระทบเชิงลบอันเป็นผลมาจากการขาดการวางแผนเชิงกลยุทธ์ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

แนวคิดความมั่นคงทางสังคม (Social security concept)

แนวคิดความมั่นคงทางสังคมเป็นแนวคิดที่สำคัญมากอีกแนวคิดหนึ่ง ที่จำเป็นต้องนำมาใช้ในการพัฒนาระบบความมั่นคงทางสังคม โดยเฉพาะความมั่นคงในอาชีพ การทำงาน รายได้ การได้รับสวัสดิการต่างๆ ทั้งในระหว่างที่ทำงานอยู่ เกษียณอายุ หรือเลิกทำงาน ซึ่งครอบคลุมทั้งสวัสดิการด้านสุขภาพอนามัยหรือการเจ็บป่วย การคลอดบุตร/การมีบุตร การพักผ่อน การได้รับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ในกรณีที่ประสบอุบัติเหตุจากการทำงาน หรือจากการเดินทางไปทำงาน ซึ่งในกรณีนี้มีความสำคัญมาก เพราะในบริบทของการเป็นอาเซียน จะมีการเดินทางมากขึ้น ซึ่งจากเอกสารของธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (Pasadilla, 2011) ระบุว่า ระบบความมั่นคงทางสังคมของอาเซียนควรมีลักษณะที่ยืดหยุ่นไปตามการเคลื่อนย้ายหรือการตั้งถิ่นฐานของผู้ย้ายถิ่น หรือสามารถถ่ายโอน เชื่อมโยงกันได้ระหว่างประเทศต้นทาง และประเทศปลายทาง หรือระหว่างประเทศเจ้าภาพ (ประเทศผู้รับแรงงาน) และประเทศที่ส่งออกแรงงาน ซึ่งอันที่จริงแนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ดีมากถ้าสามารถทำได้ เพราะจะทำให้แรงงานสามารถเข้าถึงสิทธิประโยชน์ ไม่สูญเสียสิทธิประโยชน์ทั้งในถิ่นต้นทางและปลายทาง โดยเฉพาะสิทธิในบำนาญ ซึ่งมักจะเรียกระบบความมั่นคงแบบนี้ว่า **“Portability”** และเป็นระบบที่สามารถจัดทำข้อตกลงในรูปทวิภาคี (Bilateral) ไตรภาคี (Tripartite/Trilateral) และในรูปพหุภาคี (Multilateral) ก็ได้

สำหรับข้อตกลงต่างๆ ที่ใช้กันอยู่ในหลายๆ ประเทศ โดยเฉพาะสหภาพยุโรป เช่น ความเท่าเทียมในการปฏิบัติต่างๆ ได้แก่ การกำหนดให้แต่ละประเทศลดข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการต่างๆ ที่แต่เดิมอาจให้ความสำคัญเฉพาะ

บางกลุ่มที่มีสัญชาติของตนเองเท่านั้น หรือการใช้วิธีการส่งออกผลประโยชน์ (Export of benefits) ที่มีความครอบคลุม การช่วยเหลือทางสังคมประเภทต่างๆ การใช้วิธีที่เรียกว่าการได้รับประโยชน์แบบสองทาง (Double coverage) ระบบภาษีสองทางหรือแบบคู่ขนาน (Dual tax) การช่วยเหลือในด้านการบริหารจัดการต่างๆ เช่น การอำนวยความสะดวกในการยื่นคำร้อง/การขอรับสิทธิ์ต่างๆ การตรวจสอบสิทธิ์ รวมถึงการใช้สิ่งๆ ที่เรียกว่า **“กระบวนการทำให้เกิดความเป็นทั้งหมด”** (Totalization) เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ย้ายถิ่นเสียประโยชน์ที่ควรได้รับ โดยทุกหน่วยงาน/ทุกประเทศต้องทำประวัติการทำงานให้กับผู้ย้ายถิ่นทุกคน แม้แต่ประเทศคู่สัญญาที่สามที่ไม่ได้อยู่ในข้อตกลงแบบทวิภาคีตั้งแต่ต้นก็ตาม (Pasadilla, 2011) แต่เท่าที่ประเมินดู คาดว่าน่าจะสามารถจัดทำได้เฉพาะแรงงาน/ผู้ย้ายถิ่นที่ถูกกฎหมาย ดังนั้นกรณีแรงงาน/ผู้ย้ายถิ่นที่ไม่ถูกกฎหมาย ก็ควรจะมองหาทางออกอื่นไว้ด้วย หรือมีการสร้างระบบความมั่นคงทางสังคมแบบอื่นทดแทน โดยเฉพาะความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงของชุมชน ทั้งในถิ่นต้นทางและปลายทาง ซึ่งแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นเรื่องความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล และการมีภูมิคุ้มกันตนเอง (Self-immunity) น่าจะได้รับการตีความให้มีความเชื่อมโยงกับการสร้างระบบความมั่นคงทางสังคมในบริบทอาเซียนด้วย โดยเฉพาะกรณีของประเทศไทยที่มีการรับแรงงาน/ผู้ย้ายถิ่นเข้ามาจำนวนมาก หรือมากกว่าการส่งออกแรงงาน จึงควรประยุกต์ใช้หลักการความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล และการสร้างภูมิคุ้มกันตนเองให้กับแรงงานทุกประเภทด้วย

แนวคิดศักยภาพ ความสามารถ และโอกาส (Ability/capability and opportunity)

แนวคิดศักยภาพ ความสามารถ และโอกาส ซึ่ง อมาตยา เซ็น (Sen, 1985; Sen, 1993; Sen, 1999; Sen, 2002) นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ได้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์มนุษย์และสังคมในมิติใหม่ซึ่งแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์แนวเดิม โดยเฉพาะแนวคิดทุนมนุษย์ที่มองมนุษย์ในฐานะผู้มีบทบาทในการผลิตทางเศรษฐกิจ หรือมีบทบาทในการผลิตปัจจัยเพื่อการบริโภค – อุปโภค ซึ่งในกรณีที่เป็นผู้บริโภคก็ต้องได้รับความพึงพอใจสูงสุดจากการบริโภค หรือการครอบครองปัจจัยอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่เรียกว่าการได้รับอรรถประโยชน์สูงสุดจากการมีและใช้ทรัพยากรต่างๆ เท่านั้น แต่อมาตยา เซ็น มองมนุษย์แบบใหม่ เป็นการมองในฐานะที่เป็นมนุษย์ และมองอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งทุกคนไม่ได้มีเพียงบทบาททางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีบทบาททางสังคมและการเมืองด้วย นอกจากนี้มนุษย์ยังมี 3 มิติที่เชื่อมโยงกัน กล่าวคือ

มิติแรก คือ ความเป็นอยู่ที่ดี/การทำสิ่งที่ดี (Functionings) ซึ่งหมายถึง การกระทำ/กิจกรรมต่างๆ ที่มีคุณค่าและภาวะการณ์ต่างๆ ที่ทำให้ปัจเจกบุคคล กลุ่ม ครอบครัว ชุมชน องค์กร หรือสมาชิกในสังคมมีความเป็นอยู่ที่ดี (Well-being) อาทิเช่น การมีสุขภาพร่างกาย/จิตใจที่ดี การได้อยู่ในสังคมที่สงบสุข – ล้นติ เป็นต้น

มิติที่ 2 คือ ศักยภาพ/ความสามารถ (Capability) ซึ่งอมาตยา เซ็น วิเคราะห์ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด และมีความสำคัญมากกว่าทรัพยากร เพราะถ้ามีทรัพยากรแต่ไม่มีศักยภาพ/ความสามารถ ทรัพยากรนั้นก็จะหมดหรือสูญสลายไป หรือถูกใช้ในทิศทางที่ไม่ถูกต้อง ดังเช่น คนที่มีที่ดินแต่ไม่มีความสามารถในการผลิตหรือทำให้เกิดผลผลิตบนที่ดินที่มีอยู่ เป็นต้น แต่ถ้ามีศักยภาพ/ความสามารถ ถึงแม้ไม่มีทรัพยากรใดๆ ก็จะสามารถแสวงหาทรัพยากรมาได้ในภายหลัง เช่น รายได้ ที่ดิน ลูกค้า ผู้ให้บริการ จะเข้ามาหาเอง ซึ่งคำว่า ศักยภาพ/ความสามารถ หรือขีดความสามารถ ณ ที่นี้ ยังหมายถึง อิสรภาพในการเข้าถึงโอกาสต่างๆ ด้วย ซึ่งเช่นนี้ให้ความสำคัญกับเรื่อง

“อิสรภาพของมนุษย์ทุกคน” เป็นอย่างมาก เพราะถ้าขาดอิสรภาพ (Freedom) ก็มักจะขาดโอกาสในการพัฒนา เพราะมักถูกตัดสินหรือถูกครอบงำโดยคนอื่นที่มีอำนาจเหนือกว่า ดังนั้น ในมุมมองของอมาตยา เช่น จึงมองว่า ทุกคนต้องมีอิสรภาพที่จะสามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเอง หรือสามารถเลือกเส้นทางการพัฒนาของตนเอง บนศักยภาพ/ความสามารถที่ตนเองมี หรือที่ตนเองต้องการ โดยปราศจากพันธนาการทั้งทางสังคม วัฒนธรรม ชนชั้นวรรณะชาติพันธุ์ เพศสภาพ วัย/อายุ อาชีพ หรือทุกคนจะต้องไม่ถูกจองจำ หรือถูกจำกัดอิสรภาพด้วยลักษณะต่างๆ ดังกล่าวมานี้อย่างเด็ดขาด เพราะถ้าถูกจำกัดก็เท่ากับเป็นการจำกัดศักยภาพ/ความสามารถของแต่ละคน แต่ละกลุ่มไปด้วย

มิติที่ 3 คือ การเป็นผู้กระทำการ/ผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลง (Actor/Agency) ซึ่งหมายถึง ศักยภาพ/ความสามารถของบุคคลในการกระทำการต่างๆ ตามเป้าหมาย และยังหมายถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่สามารถกระทำการต่างๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีกับตนเอง และเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีต่อตนเองแล้ว ก็มักจะเกื้อกูลต่อคนอื่น และสังคมตามไปด้วย

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency economy)

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้ทรงคิดค้นขึ้น ซึ่งเป็นแนวคิดการพัฒนาที่มีความสำคัญมากในปัจจุบัน ทั้งนี้ประเทศไทยได้นำแนวคิดนี้มาใช้เป็นทางเลือกในการพัฒนาปัจเจกบุคคล ครอบครัว/ครัวเรือน ชุมชน องค์กร และภาคส่วนต่างๆ อย่างเป็นทางการ ตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา โดยเฉพาะในภาคเศรษฐกิจฐานราก ธุรกิจเอกชน การศึกษา และการพัฒนาชุมชน (อภิรักษ์, 2549; ธันวาท และคนอื่นๆ 2551, Sathirathai & Piboolsravut, 2004; Kantabutra, n.d.) อย่างไรก็ตาม พบว่า คนจำนวนมากยังเข้าใจเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” ผิดพลาด หลายคนตีความว่า หมายถึง การทำเกษตรแบบพอเพียง หรือเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวนาหรือเกษตรกรที่มีหนี้สินยากจน และมีคุณภาพชีวิตต่ำเท่านั้น ซึ่งความเข้าใจเหล่านี้เป็นความจริงเพียงบางส่วนเท่านั้น เพราะโดยจริง แล้ว “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาในการดำรงชีวิต และสามารถนำหลักการที่สำคัญสามประการ และสองเงื่อนไข หรือที่เรียกกันว่า “สามห่วงสองเงื่อนไข” ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล การมีภูมิคุ้มกัน และเงื่อนไขความรู้ และคุณธรรม – จริยธรรม ซึ่งทุกคน ทุกอาชีพ ทุกภาคส่วนสามารถนำสิ่งเหล่านี้มาปรับใช้ในการดำรงชีวิตแต่ละวันได้เป็นอย่างดี ไม่จำเป็นต้องเป็นเกษตรกรเท่านั้น และที่สำคัญคือ สามารถนำแนวคิดและหลักการดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในภาคธุรกิจ (ทั้งขนาดใหญ่ กลาง เล็ก) ได้ด้วย สำหรับในภาคการศึกษา ก็สามารถนำแนวคิดนี้มาพัฒนาหลักสูตร เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาทุนมนุษย์ ทั้งเพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของตนเอง และการเป็นบุคลากร/ทรัพยากรที่มีบทบาทในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศด้วย ดังเช่นทาบูกานอน (Tabucanon, 2010) ได้ชี้ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่า ทุกคนสามารถนำหลักการ 3 ประการของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตประจำวัน ในกรณีการพัฒนาทางเศรษฐกิจก็สามารถนำมาใช้ได้ทั้งการพัฒนาการเกษตรการอุตสาหกรรม การพัฒนาชุมชน การทำธุรกิจของเอกชน และการจัดทำนโยบายที่ดีของภาครัฐด้วย ในลำดับต่อไป จะชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ของภูมิภาคอาเซียนที่ว่าด้วยความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศต่างๆ ของอาเซียน

สถานการณ์สำคัญบางด้านของภูมิภาคอาเซียน: ความแตกต่างหลากหลายและความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศอาเซียน

ประชาคมอาเซียนมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างหลากหลายที่ไม่สามารถนับได้ทั้งหมด แต่ที่พอนับได้น่าจะมีประมาณไม่ต่ำกว่า 1,000 กลุ่ม/เชื้อชาติ โดยเฉพาะประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งมีสภาพเป็นเกาะ ประมาณ 30,000 กว่าเกาะ มีกลุ่มชาติพันธุ์ประมาณ 300 กลุ่ม ซึ่งมีภาษาพูดที่แตกต่างกันถึง 240 ภาษา และประชากรมากกว่าครึ่งหนึ่งหรือมากกว่า 200 ล้านคน มีสถานะเป็นชนกลุ่มน้อยหรือคนพื้นเมือง ประเทศพม่าก็มีความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งประชากรประมาณหนึ่งในสาม หรืออาจถึงครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด มีสถานะภาพเป็นชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ในเขตเทือกเขา โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ฉาน คะฉิ่น ชิน และกะเหรี่ยง ในขณะที่ประเทศกัมพูชา ซึ่งมีประชากรเพียงประมาณ 7 ล้านคน แต่ก็มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มากถึง 36 กลุ่มเป็นอย่างน้อย ส่วนประเทศเวียดนามมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนกลุ่มน้อย ที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการประมาณ 53 กลุ่ม หรือคิดเป็นร้อยละ 13 ของประชากรทั้งหมด (Clarke, 2001) เช่นเดียวกับประเทศลาว ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไม่ต่ำกว่า 20 กลุ่ม สำหรับประเทศไทย ถ้านับกลุ่มภาษาและชาติพันธุ์ที่มีอยู่เดิมก็มีประมาณ 72 กลุ่ม แต่ปัจจุบันมีภาษาที่ใช้อยู่ประมาณ 20 กว่าภาษา ดังนั้น ก็น่าจะเหลือกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังไม่ถูกกลืนกลายเป็นคนเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์หลักอย่างเต็มตัวประมาณ 20 – 30 ชาติพันธุ์ (สุวิไล, 2547)

ในขณะที่หลายประเทศในอาเซียน ยังมีปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ดังเช่น ประเทศพม่าที่ถึงแม้ดูเหมือนว่าสถานการณ์จะดีขึ้นบ้างภายหลังจากประเทศก้าวเข้าสู่ระบบประชาธิปไตย และกำลังพยายามสร้างรูปแบบใหม่ก็ตาม (Gravers and Ytzen, 2014) เช่นเดียวกับประเทศฟิลิปปินส์ที่มีการต่อสู้กันอย่างหนักหน่วงระหว่างกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลามกับกลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์ ประเทศไทยและอินโดนีเซีย ก็มีสภาพที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ดังนั้น ประเด็นความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ จึงควรได้รับการพิจารณาอย่างจริงจัง รวมถึงการเปิดช่องทางการแก้ไขปัญหาด้วยการเปลี่ยนวิธีคิด/วิธีมองปัญหาเสียใหม่ ซึ่งแนวคิดที่นำเสนอในบทความนี้น่าจะช่วยคลี่คลายปัญหาได้ในระดับหนึ่ง ถ้านำมาใช้หรือทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างจริงจัง

การนำท้าวแนวคิดสำคัญไปตอบสนองต่อความแตกต่างหลากหลายหรือสถานการณ์ในภูมิภาคอาเซียนและประเด็นการพัฒนาต่างๆ

การนำจุดแข็งหรือจุดเด่นของแนวคิดต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งท้าวแนวคิดมาบูรณาการเข้าด้วยกัน เสริมด้วยแนวคิดการปันผลทางประชากร และนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนาสังคมของประเทศต่างๆ ในอาเซียน จะทำให้เกิดการใช้ศักยภาพ/ความสามารถ และการสร้างเสริมโอกาสให้กับปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนต่างๆ ได้อย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น หรือมีปัญหา/ผลกระทบเชิงลบน้อยลง โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ของแต่ละประเทศ ซึ่งถึงแม้ว่าในที่สุดแล้วก็จะต้องถูกลอมรวมเข้ามาในระบบทุนนิยมขนาดใหญ่ (โดยเฉพาะระบบทุนนิยมของไทย จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ออสเตรเลีย สิงคโปร์) ผ่านช่องทางตลาด ซึ่งมีทั้งตลาดที่ดิน ตลาดที่อยู่อาศัย ตลาดแรงงาน และตลาดสินเชื่อก็ตาม แต่ในความเป็นจริงอีกด้านหนึ่ง พบว่า ระบบทุนนิยมหรือภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเกษตร (Agro – industry) มักจะไม่ต้องการดูดซับแรงงานจากคนกลุ่มนี้เข้ามาในระบบอย่างเต็มรูปแบบ แต่มักใช้การจ้างงานที่เรียกว่า “เกษตรแบบพันธะสัญญา” (Contracted farming) เนื่องจากไม่ต้องการรับผิดชอบด้าน

สวัสดิการต่างๆ ทำให้ผู้ที่มีสถานภาพเป็น “แรงงานนอกระบบในภาคเกษตร” ถูกเอารัดเอาเปรียบทุกด้าน (ปัญชร, 2549; พงศ์เทพ, 2550; เพ็ญศิริ, มปป.; กัลปพฤกษ์, 2552) ดังนั้น การใช้แนวคิดผนวกรวมทางสังคม และแนวคิดศักยภาพ/ความสามารถ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกับคนทุกกลุ่ม จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง

ในกรณีที่ประเทศใดไม่ต้องการให้ระบบทุนนิยมหรือกลไกต่างๆ ของระบบทุนนิยมเข้าไปแทรกแซงและเบียดขับคนท้องถิ่นในพื้นที่ต่างๆ ก็จำเป็นจะต้องมีกลไกและมาตรการในการสนับสนุนให้สามารถดำเนินชีวิตในท้องถิ่นของตนได้ ซึ่ง “เศรษฐกิจพอเพียง” น่าจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งหมายถึงด้วยว่า จะไม่ปล่อยให้การพัฒนาถูกกำหนดโดยภาคทุนขนาดใหญ่แต่ประการเดียว แต่ให้ความสำคัญกับเรื่องศักยภาพและความสามารถของปัจเจกบุคคล หรือมองปัจเจกบุคคลแต่ละคน แต่ละกลุ่มใหม่ มีการวิเคราะห์ว่า แต่ละคน แต่ละกลุ่ม แต่ละเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์มีความสามารถ ความถนัดด้านใด ไม่ใช่มองแบบเหมารวม เพราะแต่ละชาติพันธุ์มีประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาของตนเอง โดยเฉพาะประเด็นอัตลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม จึงควรเน้นการพัฒนาไปที่การเสริมศักยภาพด้านวัฒนธรรม และถ้ามีความจำเป็นต้องแปลงทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้เป็น “โอกาสในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ” ก็ควรมีการพิจารณาอย่างรอบคอบ รอบด้าน โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของเจ้าของวัฒนธรรมได้ตัดสินใจ หรือเลือกแนวทางการพัฒนาบนฐานของวัฒนธรรมของตนหรือกลุ่มตนอย่างมีศักดิ์ศรีด้วย

นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจในประเทศอาเซียนยังมีปัญหาทั้งระบบเศรษฐกิจฐานราก การขาดภูมิคุ้มกัน การไม่มีความมั่นใจในระบบที่เป็นอยู่ และไม่มีความมั่นใจในตนเอง โดยเฉพาะประเทศไทย ดังนั้น การสนับสนุนระบบเศรษฐกิจฐานรากให้มีความเข้มแข็ง พร้อมทั้งการมีภูมิคุ้มกัน มีความมั่นใจในตนเอง และมีความสามารถในการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ตนเองเลือกได้ จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และถ้าไม่สามารถดูดซับหรือผนวกรวมแรงงานเข้ามาในระบบการผลิตแบบทุนนิยม หรือระบบเศรษฐกิจแบบมหภาคได้อย่างเป็นธรรมและมีความครอบคลุม ก็ควรที่จะส่งเสริมการพัฒนาระบบเศรษฐกิจฐานรากด้วยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะกรณีของพม่า กัมพูชา และลาว ที่ยังมีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่สามารถเอื้ออำนวยต่อการส่งเสริมให้ประชาชนทำการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองก่อน ดังนั้น ทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ธุรกิจเอกชน ชุมชน ควรให้ความสำคัญกับแนวคิดการผนวกรวมทางสังคม แนวคิดศักยภาพ/ความสามารถ และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในลำดับต้นๆ และนำมาใช้ในการกำหนดนโยบายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีความหลากหลายของตน ให้สามารถมีบทบาททั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม จะทำให้สังคมเกิดความเท่าเทียม ลดการกีดกันแบ่งแยก รวมทั้งลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และกลายเป็นประชาคมอาเซียนที่มีศักยภาพ ที่สามารถใช้ประโยชน์จากความแตกต่างหลากหลาย เพื่อคนทั้งมวลได้อย่างแท้จริง

สรุป

บทความได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาประชาคมอาเซียนในบริบทของความแตกต่างหลากหลายและความสลับซับซ้อน ด้วยการนำเสนอห้าแนวคิดสำคัญที่ควรนำมาใช้ในการพัฒนา ได้แก่ แนวคิดการผนวกรวมทางสังคม แนวคิดการวางแผนพัฒนาสังคม แนวคิดความมั่นคงทางสังคม แนวคิดศักยภาพ/ความสามารถและโอกาส และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เสริมด้วยแนวคิดการปันผลทางประชากร โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับการผนวก รวมทั้งด้านตลาด บริการ และพื้นที่ต่างๆ แก่คนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มคนที่เสียเปรียบ และจะต้องมองมนุษย์หรือ

สมาชิกลัคนอาเชียนแบบใหม่ ไม่ใช่มองแค่เป็นแรงงานเท่านั้น แต่ต้องมองว่า สมาชิกทุกคน ทุกประเภท ทุกชาติพันธุ์ มีศักยภาพ/ความสามารถ มีศักดิ์ศรี และมีความเป็นผู้กระทำการ (Actor) ตามความหมายของอมาตยา เช่น ดังนั้น การพัฒนาใดๆ ต้องเปิดโอกาสให้มีการใช้ศักยภาพ/ความสามารถที่แตกต่างหลากหลาย บนพื้นฐานของ “อิสรภาพ” และ “ศักดิ์ศรี” จะต้องไม่มองระบบเศรษฐกิจเป็นแบบเชิงเดี่ยวที่พันนาการคนทั้งมวลเข้ามาไว้ในระบบทุนนิยม ที่ไม่มีความรับผิดชอบในมิติอื่นๆ (นอกจากมิติการใช้แรงงานเท่านั้น) ระบบความมั่นคงทางสังคมแบบใหม่ที่เรียกว่า “ระบบแบบมือถือ” (Portability) นั้น ทุกประเทศควรพิจารณาเรื่องนี้ร่วมกันอย่างจริงจัง เพื่อประโยชน์ของแรงงาน หรือผู้ย้ายถิ่น สำหรับกรณีประเทศไทยที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาด้วยทางเลือกที่สำคัญดังเช่น “เศรษฐกิจพอเพียง” ก็ควรจะแสดงบทบาทเกื้อกูล โดยถ่ายทอดแนวคิดนี้แก่ประเทศอื่นในอาเซียน ไปพร้อมๆ กับการผลักดัน การใช้แนวคิดการผนวกรวมทางสังคมในทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ ธุรกิจเอกชน ชุมชน ประชาสังคม เพื่อให้ปัจเจกบุคคล ทุกคนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะผู้เสียเปรียบต่างๆ ทางสังคมอยู่แล้ว ได้รับประโยชน์จากการรวมตัวกันเป็น “ประชาคมอาเซียน” บนความแตกต่างหลากหลายและการเป็นสังคมพลุกพล่านได้อย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กัลปพฤกษ์ ผิวทองงาม. (2552). *เกษตรพันธะสัญญา: ผลตอบแทน ความเสี่ยงและความเป็นธรรม*. โครงการการคุ้มครองการพัฒนา รูปแบบสัญญาที่เป็นธรรมและกลไกการจัดการ. กรุงเทพมหานคร: แผนงานพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2543). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชูพนิจ เกษมณี. (2548). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมพหุลักษณะ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กระทรวงวัฒนธรรม.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2546ก). *ความหลากหลายของชีวิต ความหลากหลายทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธาร.
- _____. (2546ข). *พหุนิยม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ธันวา จิตต์สงวน, บัณฑิต สุตรสุนทร, บำเพ็ญ เขียวหวาน, สมยศ หุ่นหว้า, สิทธิณัฐ ประพจน์นิตสาร และชูพัตร์ สุทธิสา. (2551). *โครงการศึกษาแนวทางการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง: บทเรียนจาก 40 หมู่บ้าน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- บัญญัติ แก้วส่อง. (2549). *รายงานการวิจัยเรื่อง ระบบเกษตรพันธะสัญญา และคุณภาพชีวิตแรงงานนอกระบบในภาคเกษตร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- ปรีดดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล.(มปป.). *ชีวิตชายขอบ ตัวตนและความหมาย*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- พงศ์เทพ วิวัชรณะเดช. (2550). *แรงงานนอกระบบภาคการเกษตร: สิทธิและสวัสดิการของเกษตรกรพันธะสัญญาและรับจ้าง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- เพ็ญศิริ พันพา. (มปป.). *เกษตรพันธะสัญญา: กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรในจังหวัดลำปาง*. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2558, จาก <https://www.cislampang.com/wp-content/uploads/2012/05>
- มนสิการ กาญจนะจิตรา. (2556). *ประชากร เศรษฐกิจ และอนาคตอาเซียน*. ใน สุชาติา ทวีสิทธิ์, มาลี สันถาวรณ, และศุภิตา ขวณวัน (บรรณาธิการ). *ประชากรและสังคม 2556* (หน้า 47 – 65). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- มณีนัย ทองอยู่. (2546). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน: กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- สุรัชย์ หวันแก้ว. (2546). *กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

- สุวิไล เปรมศรีรัตน์. (2547). *แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: ศรุสภา.
- อภิชัย พันธเสน. (2549). *สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรทัย อาจอ่ำ, มารศรี ยกเต้ง, และวีรญา เดชเฟื่อง. (2554). *รายงานการประเมินผลโครงการพัฒนาระบบการดูแลคนพิการโดยมีครอบครัวและชุมชนเป็นฐาน อำเภอหาดใหญ่ จันทบุรี*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม และสถาบันสร้างเสริมสุขภาพคนพิการ.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อารี จำปาภาย และอารีย์ พรหมไม้. (2550). *จากหมู่บ้านถึงเมืองกรุง*. ใน วรชัย ทองไทย และสุริย์พร พันพิง (บรรณาธิการ). *ประชากรและสังคม 2550* (หน้า 108 – 120). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Asian Development Bank Institute. (2014). *ASEAN 2030: Toward a borderless economic community*. Tokyo: ADB Institute.
- Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: Sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology*, 51(1): 79 – 105.
- _____. (2006). *The cosmopolitan vision*. Cambridge: Polity Press.
- Bloch, A., & Solomos, J. (2010). *Race and ethnicity in the 21st century*. New York: Palgrave Macmillan.
- Clarke, G. (2001). From ethnocide to ethnodevelopment? Ethnic minorities and indigenous peoples in Southeast Asia. *Third World Quarterly*, 22(3): 413 – 436.
- Formichi, C. (2015). Between colonial legacies and national policies: The racialization of religious group and its impact on social (dis) unity (1910s – 2010s). *Working Paper Series No. 163*: Department of Asian Studies, Cornell University.
- Gavrilov, V. V. (2011). *Framework of the ASEAN plus three mechanisms operating in the sphere of economic cooperation*. Nagoya University: Center for the Legal Exchange.
- Gravers, M., & Ytzen, F. (2014). *Burma/Myanmar – Where now?* Copenhagen: Nordic Institute of Asian Studies Press.
- Hall, G., & Patrinos, H.A. (Editors). (2006). *Indigenous peoples, poverty, and human development in Latin America*. New York: Palgrave Macmillan.
- _____. (2013). *Indigenous peoples, poverty, and development*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hewison, K. (2000). Resisting globalization: A Study of localism in Thailand. *The Pacific Review*, 13 (2): 279 – 296.
- Hoare, Q., & Smith, G.N. (1999). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. London: The Electric Book Company Ltd.
- Kantabutra, S. (n.d). *Development of the sufficiency economy philosophy in the Thai business sector: Evidence, future research & policy implications*. Monograph.
- Kawai, M., & Wignajara, G. (2010). *Asian FTAs: Trends, prospects and challenges*. ADB Economics Working Paper Series No.226. Manila: Asian Development Bank.
- Lijun, S. (2003). *China – ASEAN free trade area: Origins, developments, and strategic motivations*. Institute of Southeast Asian Studies.
- Marcus, R., Espinoza, S., Schmidt, L., & Sultan, S. (2013). *Social exclusion in Africa: Towards more inclusive approaches*. Background Paper Draft, World Bank, Washington, D.C.

- Masina, P.P. (2002). *Rethinking development in East Asia: From illusory miracle to economic crisis*. Nordic Institute of Asian Studies. Surrey: Curzon Press.
- Parnwell, M.G., & Rigg, J. (1996). *The people of Isan: missing out on the economic boom*. In Drakakis – Smith, D.W., & Dwyer, D.J. (Editors.). *Ethnicity and development*. London: Longman.
- Pasadilla, G.O. (2011). *Social security and labor migration in ASEAN*. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
- Pasuk, P., & Baker, C. (1996). *The Thai boom*. Bangkok: Silkworm Books.
- Sathirathai, S., & Piboolsravut, P. (2004). *Sufficiency economy and a healthy community*. Presentation at 3rd IUCN World Conservation Congress, 17 – 25 November, Bangkok, Thailand.
- Sen, A. (1985). Well – being, agency and freedom. *Journal of Philosophy* 82: 169 – 221.
- _____. (1993). *Capability and well – being*. In Nussbaum, M., & Sen, A. (Editors). *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon.
- _____. (1999). *Development as freedom*. New York: Oxford University Press.
- _____. (2002). *Rationality and freedom*. Cambridge: Belknap.
- Tabucanon, M.T. (2010). *Sufficiency economy philosophy: A model for sustainable development*. Presentation at the 3rd ASEAN – Plus – 3 Leadership Programme on Sustainable Production and Consumption, 6 – 7 October, 2010, Manila. Philippines.
- The World Bank. (2011). *Social safety nets in Nepal*. Washington D.C.
- _____. (2013). *Inclusion matters: The foundation for shared prosperity*. Washington D.C.
- Triandafyllidou, A. (2012). *Addressing cultural, ethic, and religious diversity challenges in Europe: A comparative overview of 15 European countries*. San Domineco di Fiesole, Italy: The European University Institute.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2010). *Human Security Today and Tomorrow: Thailand human development report 2009*. Bangkok.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2013). *Social inclusion of internal migrants in India: Internal Migration in India Initiative*. New Delhi: Social and Human Sciences, UNESCO.
- Warr, P. (1993). *The Thai economy in transition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____. (2005). *Boom, bust, and beyond*. In Warr, P. (Editor). *Thailand beyond the crisis*. London: Routledge.
- Weeks, J. R., Hill, A.G., Getis, A., & Stow, D. (2006). Ethnic residential patterns as predictors of intra – urban child mortality inequality in Accra, Ghana. *Urban Geography*, 27(6): 526 – 48.

ความหลากหลายของแรงงานเด็กในประเทศไทย: จะป้องกันและแก้ไขปัญหากันอย่างไร?

กมลชนก ขำสุวรรณ* บุรเทพ โชคธนานุกูล*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลายของแรงงานเด็ก สำหรับใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายการดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหาลูกจ้างแรงงานเด็ก โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า แรงงานเด็กในประเทศไทยมีความหลากหลายทั้งมิติประชากรและสังคม ที่สะท้อนให้เห็นถึงแบบแผนหรือแนวโน้มสถานการณ์ปัญหาของแรงงานเด็ก โดยครอบคลุมเป็นสาเหตุหลักสำคัญที่ทำให้มีการใช้แรงงานเด็ก ข้อเสนอแนะ ได้แก่ ควรดำเนินการจัดทำการศึกษาสำรวจระดับชาติ ด้านการใช้แรงงานเด็ก (National survey on child labor) เพื่อเป็นฐานข้อมูลสถานการณ์ในระดับประเทศ ที่จะช่วยทำให้เห็นขนาดปัญหาที่แท้จริง และควรกำหนดนโยบายเพื่อพัฒนาศักยภาพครอบครัวให้มีความเข้มแข็งและทำหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวยุบรวมกันอย่างมีความสุข ตลอดจนมุ่งเน้นให้เด็กต่างชาติเข้าถึงการศึกษาในระบบเพิ่มขึ้น เพื่อเพิ่มความตระหนักของเด็กเกี่ยวกับสิทธิเด็ก ซึ่งจะลดโอกาสที่เด็กจะถูกละเมิดสิทธิ และถูกใช้แรงงานอย่างไม่เป็นธรรม

คำสำคัญ: แรงงานเด็ก ความหลากหลายทางประชากรและสังคม

* นักปฏิบัติการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Child Labor Diversity in Thailand: How to Prevent and Solve the Problems?

Kamolchanok Khumsuwan, Burathep Chookthananukoon**

Abstract

This article aims to examine child labor diversity in order to develop guidelines for policy implementation to prevent and eliminate child labor. The study used qualitative research methods and documentary research. The results show that there is diversity in child labor in Thailand in terms of the population and social context. This finding reflects the dynamic pattern and trends of child labor and, thus, the challenge to find solutions. This study also found that the family is the main cause of child labor. The research suggests that government should conduct a national survey on child labor to create a national database of information which better reflects the real situation. Policies and programs which strengthen and increase family potential to bring happiness to its members should be implemented. Lastly, government should put more focus on the formal education of migrant children in order to increase their awareness of child rights. This will reduce the chance of being abused or exploited by the worst forms of child labor.

Keywords: Child labor, Population and social diversity

* Researcher, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

“เด็ก” เปรียบเสมือนเมล็ดพันธุ์ที่จำเป็นต้องได้รับการดูแล เพื่อให้เติบโตและพัฒนาเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพในอนาคต จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน การขยายตัวของเศรษฐกิจ การเคลื่อนย้ายแรงงาน อิทธิพลของสื่อและเทคโนโลยี ความเจริญก้าวหน้าที่เข้ามาพร้อมกับความเป็นเมืองสมัยใหม่ ได้ส่งผลกระทบต่อการทำงานที่ของสถาบันครอบครัว ทำให้ไม่สามารถทำหน้าที่เลี้ยงดูสมาชิกของครอบครัวได้อย่างเหมาะสมและทั่วถึง ส่งผลให้เด็กมีปัญหาทางพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และก่อให้เกิดปัญหาในรูปแบบต่างๆ เช่น เด็กเร่ร่อน เด็กถูกทอดทิ้ง เด็กติดเกมส์ ติดยาเสพติด และเด็กที่ถูกแสวงหาประโยชน์ทางเพศเชิงพาณิชย์ในรูปแบบค้าประเวณีและค่านามูษย์ ดังนั้น ภายใต้สภาพแวดล้อมของสังคมที่ยังขาดระบบคุ้มครองเด็กที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ได้เปิดโอกาสให้เกิดช่องว่างทางกฎหมายให้ผู้ที่มีแนวโน้มแสวงหาผลประโยชน์สามารถละเมิดเด็กในหลากหลายรูปแบบ เช่น ถูกขบวนการอาชญากรรมบังคับให้ขอทาน ลักขโมย ขายนยาเสพติด ขายเป็นบริการทางเพศ ตลอดจนการใช้แรงงานเด็ก โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กที่มีปัญหาทางความประพฤติ ซึ่งอาจเป็นเด็กที่มาจากครอบครัวแตกแยก หรือเด็กที่อพยพมาจากประเทศเพื่อนบ้าน กลุ่มเด็กดังกล่าวเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงต่อการถูกละเมิด (องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ ประเทศไทย, 2554) เนื่องจากส่วนหนึ่งไม่สามารถเข้าถึงระบบบริการขั้นพื้นฐานของรัฐ และบางส่วนที่แม้สามารถเข้าถึงระบบ แต่ได้รับบริการที่ไม่สอดคล้องกับลักษณะปัญหาและความต้องการ ทำให้ต้องกลับเข้าสู่วงจรแห่งปัญหาเดิม

ปัญหาเรื่องแรงงานเด็กของประเทศไทยกำลังถูกจับตามองจากต่างประเทศ โดยเฉพาะแรงงานเด็กต่างชาติ ส่วนหนึ่งเนื่องจากไม่มีข้อมูลที่เป็นทางการในเรื่องจำนวนที่แท้จริง ประเด็นการใช้แรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรมนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อการค้าระหว่างประเทศ และภาพลักษณ์ของประเทศไทยเป็นอย่างมาก เนื่องจากการกระทำที่ทำลายคุณค่าทางเสรีภาพและศักดิ์ศรีขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เกิดเป็นแรงกดดันจากประชาคมโลกในเรื่องสิทธิมนุษยชนที่เรียกร้องให้ยุติการใช้แรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรม

ประเทศไทยทำไมยังมีแรงงานเด็ก?

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมไทย การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้มีความต้องการแรงงานมากยิ่งขึ้น ขณะที่อัตราค่าจ้างและค่าครองชีพของแรงงานไทยได้ปรับตัวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประเภทธุรกิจที่ใช้แรงงานระดับล่างจึงเกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ผู้ประกอบการจำเป็นต้องหาแรงงานจากที่อื่นเข้ามาทดแทน โดยเฉพาะแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ลาว และกัมพูชา ที่ได้เคลื่อนย้ายเข้ามาทดแทนแรงงานไทยที่ขาดแคลนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากความไม่มั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินในประเทศบ้านเกิด ตลอดจนความล้าหลังในการดำรงชีวิต และการได้รับอัตราค่าจ้างแรงงานที่ต่ำกว่าไทย (ศิริไฉ, 2555)

แรงงานเด็กในประเทศไทย ส่วนหนึ่งจึงมาจากการเข้ามาทำงานของแรงงานต่างชาติที่มักเข้ามาทำงานในลักษณะผิดกฎหมายและบางครั้งจะมีครอบครัวและผู้ติดตามที่เป็นเด็กมาด้วย นอกจากนี้ ยังมีเด็กบางส่วนที่เกิดในประเทศไทยและกลายเป็นเด็กไร้สัญชาติ ทำให้ขาดโอกาสทางการศึกษา แต่จำเป็นต้องผันตัวเป็นแรงงานเด็กเพื่อช่วยพ่อแม่ทำงานหารายได้ และต้องกลายเป็นแรงงานที่ไม่มีคุณภาพในที่สุด (เปวิกา และวรดา, 2554) และยัง

รวมถึงแรงงานเด็กที่สมัครใจเดินทางเข้ามาทำงาน จึงกล่าวได้ว่า การมีแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านจำนวนมากอพยพเคลื่อนย้ายมาทำงานในประเทศไทย ซึ่งทำให้เกิดความหลากหลายทางด้านประชากร และสังคม แต่แรงงานเหล่านี้มักอยู่นอกขอบเขตสิทธิและสวัสดิการที่รัฐมีให้แก่ประชาชน จึงส่งผลให้เกิดความยากลำบากในการประกอบอาชีพ และต่อคุณภาพชีวิตโดยรวม ซึ่งรวมถึงการจ้างแรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรมด้วย เหล่านี้เป็นประเด็นที่หลายประเทศทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยควรให้ความสำคัญและใส่ใจในการป้องกันและแก้ไขปัญหาให้หมดสิ้นไป

ส่วนเด็กไทย ยังพบว่ามียุติกรลุ่มหนึ่งที่ไม่ได้เรียนหนังสือหรือออกกลางคัน เนื่องจากความยากจนหรือต้องย้ายถิ่นตามผู้ปกครอง โดยเด็กกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งได้กระทำความผิดทางอาญา เช่น จากการติดยา ลักขโมย และอยู่ในความดูแลของสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ขณะที่มียุติกรลุ่มหนึ่งเข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยอยู่ในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและบริการ (สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ, 2554) ที่เสี่ยงต่อการเป็นแรงงานบังคับ และทำงานเกินเวลา และเสี่ยงต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศ (ศิรินันท์ พจนา กมลชนก และสุภรต์, 2558)

บทความนี้ มุ่งเน้นทำความเข้าใจความหลากหลายของแรงงานเด็กในประเทศไทย ในมิติประชากรและสังคม เพื่อดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหา โดยคำนึงถึงความแตกต่างของแรงงานเด็กในหลากหลายแง่มุมที่สะท้อนให้เห็นถึงแก่นแท้ของปัญหาต่างๆ อันจะนำไปสู่กระบวนการในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่ตรงประเด็นมากยิ่งขึ้น และมุ่งเน้นที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการดำเนินการป้องกันและขจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็กของประเทศไทยให้หมดสิ้นไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความหลากหลายของแรงงานเด็กในประเทศไทยในมิติประชากร ได้แก่ เพศ อายุ สัญชาติ/เชื้อชาติ และมิติสังคม ได้แก่ นิยามลักษณะงานที่เด็กทำ ยุคสมัยของแรงงานเด็ก สาเหตุของการใช้แรงงานเด็ก รูปแบบการทำงาน เส้นทางของการเคลื่อนย้าย และภาคีเครือข่ายที่ดำเนินการป้องกันแก้ไขปัญหา
2. เพื่อศึกษาแนวทางในการกำหนดนโยบายที่เหมาะสมในการดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหาการใช้แรงงานเด็กในประเทศไทย

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลจาก 2 แหล่ง ได้แก่ 1) การศึกษาวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้อง และ 2) การสนทนากลุ่มภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับแรงงานเด็กตามนโยบายและแผนระดับชาติเพื่อขจัดการใช้แรงงานเด็กในรูปแบบที่เลวร้าย พ.ศ. 2552 – 2557 ทั้งหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรภาคเอกชน ผู้ประกอบการ องค์กรระหว่างประเทศที่สังกัดประจำประเทศไทย องค์กรพัฒนาเอกชน จำนวน 80 คน และผู้เสียหายจากการใช้แรงงานเด็ก จำนวน 9 คน ในพื้นที่ 21 จังหวัด ครอบคลุมทุกภาค คือ ภาคกลาง ได้แก่ ชลบุรี สมุทรสาคร ปทุมธานี ชลบุรี ฉะเชิงเทรา กาญจนบุรี ภาคใต้ ได้แก่ ชุมพร ภูเก็ต สงขลา นครศรีธรรมราช ภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่

ตาก พะเยา ลำพูน น่าน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ขอนแก่น นครราชสีมา มหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุตรดิตถ์ และกรุงเทพมหานคร โดยข้อมูลนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการ “ศึกษาการประเมินผลการดำเนินงานตามนโยบายและแผนระดับชาติเพื่อขจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็กในรูปแบบที่เลวร้าย ปีงบประมาณ พ.ศ. 2552 – 2557” ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ทั้งนี้ “แรงงานเด็ก” ในบทความนี้ หมายถึง เด็กที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปี ถูกใช้ให้ทำงานในรูปแบบที่เลวร้ายที่สุด (อนุสัญญาฉบับที่ 182 มาตรา 2) รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ดังต่อไปนี้

- (1) ทุกรูปแบบของการใช้ทาส หรือแนวปฏิบัติที่คล้ายกับการใช้ทาส
- (2) การใช้ จัดหา หรือเสนอเด็กเพื่อการค้าประเวณี เพื่อการผลิต/แสดงสื่อลามก
- (3) การใช้ จัดหา หรือเสนอเด็กเพื่อกิจกรรมที่ผิดกฎหมาย โดยเฉพาะเพื่อการผลิตและขนส่ง ยาเสพติดตามที่ยินยอมไว้ในสนธิสัญญาระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้อง
- (4) งานซึ่งโดยลักษณะของงานหรือโดยสภาพแวดล้อมในการทำงานมีแนวโน้มที่จะเป็นอันตรายต่อสุขภาพความปลอดภัย หรือศีลธรรมของเด็ก

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรม

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ ได้แก่ แนวคิดในการคุ้มครองแรงงานเด็ก และแนวคิดความหลากหลายของแรงงานเด็ก

การคุ้มครองแรงงานเด็ก

โรเบิร์ต โอเวน (Owen, 1991) มีแนวคิดที่ว่า มนุษย์ทุกคน เกิดมาพร้อมกับจิตที่ว่างเปล่า แต่สภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดลักษณะของเด็กในอนาคต ดังนั้น การพัฒนาเด็กให้เป็นเด็กดี มีคุณภาพ ต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่ดี การศึกษาจึงเป็นทางเลือกสำคัญที่จะสร้างให้เด็กมีความรู้ และมีคุณธรรมจริยธรรม และสะสมเป็นประสบการณ์ แนวคิดเรื่องการศึกษาของโรเบิร์ต โอเวนปรากฏอยู่ในบทบัญญัติของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ซึ่งมีสาระสำคัญ เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการพัฒนา ที่หมายถึงสิทธิที่จะได้รับการศึกษาทุกประเภท ซึ่งมุ่งเน้นพัฒนาเด็ก ทั้งด้านสติปัญญา ร่างกาย จิตใจ และสังคม ควบคู่กัน ดังนั้นการศึกษาจะคุ้มครองและป้องกันเด็กจากการถูกแสวงหาผลประโยชน์ จากการถูกกลั่นแกล้ง รังแก ทอดทิ้ง หรือถูกเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ หรือเพศพาณิชย์ โดยการศึกษาเป็นวิธีการในการลดจำนวนแรงงานเด็ก เนื่องจากสาเหตุหลักๆ 2 ประการ ได้แก่

- (1) การศึกษาสามารถเพิ่มความตระหนักของเด็กเกี่ยวกับสิทธิเด็ก ซึ่งจะลดโอกาสที่เด็กจะถูกละเมิดสิทธิ และถูกใช้แรงงานอย่างไม่เป็นธรรม (Baker, 2007)
- (2) การที่เด็กเข้าสู่ระบบการศึกษาเป็นการลดโอกาสของการทำงาน ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด การที่เด็กต้องเข้าเรียนในโรงเรียน เป็นการจำกัดชั่วโมงการทำงาน และจำกัดลักษณะและการทำงานที่เด็กสามารถทำได้

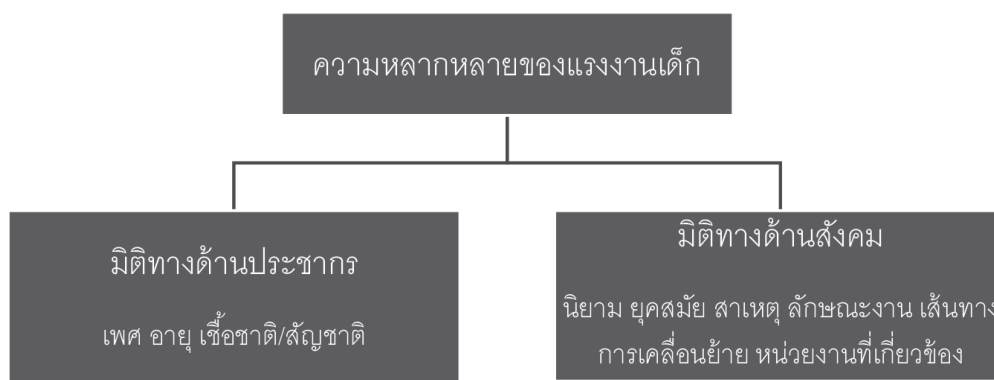
การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการคุ้มครองและป้องกันการใช้แรงงานเด็ก ซึ่งแนวคิดการคุ้มครองแรงงานเด็กได้รับการถ่ายทอด และบรรจุนสาระสำคัญลงในบทบัญญัติอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ได้รับรองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิและเสรีภาพของเด็ก ซึ่งได้รับการคุ้มครองจากรัฐภาคีแห่งสหประชาชาติ โดยรัฐจำต้องพิทักษ์และดูแล รวมถึงต้องมีมาตรการการคุ้มครองทางกฎหมายที่เหมาะสม

ความหลากหลายของแรงงานเด็ก

ความหลากหลาย คือ ลักษณะและประสบการณ์ทั้งหมดที่กำหนดความเป็นปัจเจกบุคคลของแต่ละคน แบ่งออกเป็น 2 มิติ ได้แก่ มิติพื้นฐานที่สามารถมองเห็นได้หรือมิติทางด้านประชากร ประกอบด้วย เพศ อายุ เชื้อชาติ/สัญชาติ ศาสนา สถานภาพสมรสฯ และมีตรองหรือมิติทางด้านสังคม – วัฒนธรรม ประกอบด้วย พื้นที่/ถิ่นกำเนิด ภูมิภาค รูปแบบการทำงาน สถานะทางเศรษฐกิจ (U.S. Department of Commerce and Vice President Al Gore's National Partnership for Reinventing Government Benchmarking Study, n.d.)

ความหลากหลายของแรงงานเด็ก ในบทความนี้ หมายถึง ความหลากหลายในมิติประชากร ได้แก่ เพศ อายุ เชื้อชาติ/สัญชาติ และความหลากหลายในมิติสังคม ได้แก่ นิยามลักษณะงานที่เด็กทำ ยุคสมัย สาเหตุที่มีการใช้แรงงานเด็ก รูปแบบการทำงาน เส้นทางการเคลื่อนย้าย และหน่วยงานที่ดำเนินการเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นแนวคิดที่คำนึงถึงความแตกต่างทั้งในมิติประชากร และสังคม ทั้งนี้เพื่อเป็นการเรียนรู้และทำความเข้าใจความหลากหลายเหล่านี้ รวมถึงในการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์และวิธีการทำงานให้มีความหลากหลายด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประเทศไทยจะเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของประเทศสมาชิกในภูมิภาค 10 ประเทศ ทำให้ประชาชนอาเซียนสามารถเดินทางไปได้ทั่วทั้งภูมิภาค โดยเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมติดต่อกันนี้จะทำให้มีแรงงานต่างชาติและแรงงานเด็กเข้ามาทำงานในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะแรงงานจากพม่า ลาว และกัมพูชาที่ถูกนิยามว่าไม่ใช่ไทย จึงทำให้ถูกเลือกปฏิบัติ ถูกเอารัดเอาเปรียบ ตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ เกิดปัญหาสังคมที่มีความหลากหลายทับซ้อนเชื่อมโยงกัน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในความหลากหลายเหล่านี้ ดังรูป 1

รูป 1 แผนภาพแสดงความหลากหลายของแรงงานเด็กในประเทศไทย

ที่มา: ปรับปรุงจาก U.S. Department of Commerce and Vice President Al Gore's National Partnership for Reinventing Government Benchmarking Study (n.d.)

แรงงานเด็กในประเทศไทย: ใครคือกลุ่มเสี่ยง?

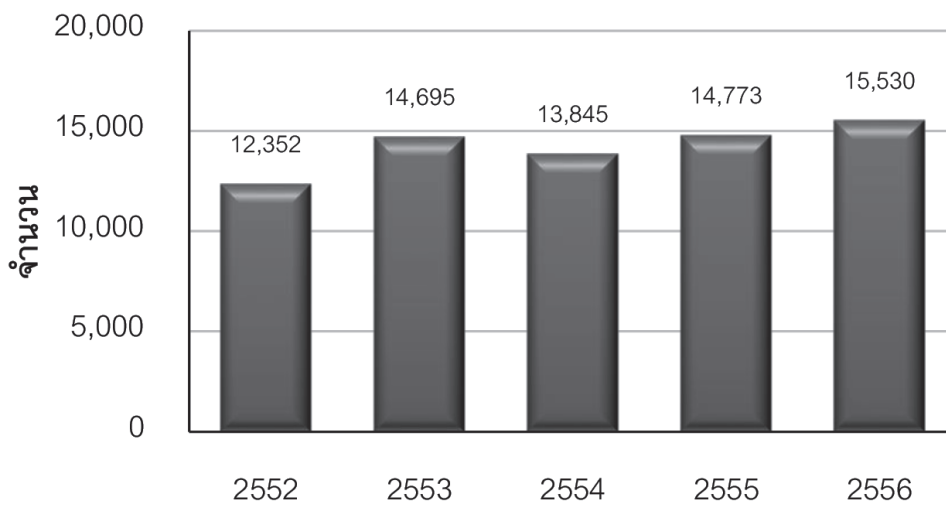
แรงงานเด็กในประเทศไทยมีจำนวนลดลงอย่างมีนัยสำคัญในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา โดยประเทศไทยให้สัตยาบันอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศฉบับที่ 182 ว่าด้วยการห้ามและการดำเนินการโดยทันทีเพื่อขจัดรูปแบบที่เลวร้ายที่สุดของการใช้แรงงานเด็กใน พ.ศ. 2544 และอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศฉบับที่ 138 ว่าด้วยอายุขั้นต่ำที่อนุญาตให้จ้างงานได้ใน พ.ศ. 2547 นอกจากนี้ การขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ใน พ.ศ. 2545 และเพิ่มเป็น 15 ปี ใน พ.ศ. 2552 (องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ ประเทศไทย, 2554) ช่วยทำให้เด็กอยู่ในโรงเรียนนานขึ้น

ข้อมูลการทำงานของเด็กแสดงให้เห็นว่า ลูกจ้างเด็กจากการตรวจแรงงานของกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานทั่วประเทศ เมื่อ พ.ศ. 2554 มีจำนวน 19,074 คน และได้ลดลงเหลือ 14,972 คน ใน พ.ศ. 2555 เช่นเดียวกับข้อมูลลูกจ้างเด็กที่เป็นผู้ประกันตนจากสำนักงานประกันสังคม ที่มีจำนวน 50,239 คน เมื่อ พ.ศ. 2554 และได้ลดลงเหลือ 20,465 คน ใน พ.ศ. 2555 (กระทรวงแรงงาน, 2556)

แม้ปัญหาการใช้แรงงานเด็กจะได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น แต่การอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรจากประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาในประเทศไทย ทำให้มีเด็กจำนวนหนึ่งซึ่งติดตามพ่อแม่เข้ามา และบางส่วนของเด็กและเติบโตในประเทศไทย รวมถึงเด็กอีกจำนวนหนึ่งที่ถูกล่อลวงเข้ามาโดยขบวนการค้ามนุษย์ (สุภางศ์, 2550) ซึ่งส่งผลให้เกิดกลุ่มเสี่ยงอีกหลายกลุ่ม อาทิ เด็กที่เป็นผู้อพยพย้ายถิ่น เด็กไร้สัญชาติที่มีจำนวนมากและแอบซ่อนอยู่ในมุมมืดของสังคมไทย (พันธุ์ทิพย์, 2549) รวมถึงเด็กที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดนห่างไกล เด็กเหล่านี้มีแนวโน้มสูงที่จะทำงานในขณะที่อายุต่ำกว่า 15 ปี และมีแนวโน้มที่น่าเป็นห่วงว่าจะถูกกระทำความรุนแรง ล่วงละเมิด หรือแสวงหาผลประโยชน์ (International Labour Organization, 2006) ซึ่งเป็นรูปแบบที่เลวร้ายที่สุดของการใช้แรงงานเด็ก เด็กกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มประชากรที่มีความเสี่ยงมากที่สุดและมีโอกาสน้อยที่สุดในการเข้าถึงบริการทางสังคมขั้นพื้นฐาน (องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติประเทศไทย, 2554) เนื่องจากขาดเอกสารแสดงตน ด้อยโอกาสทางการศึกษา และอาศัยอยู่ในครอบครัวที่มีรายได้ไม่มั่นคง (ขวัญชีวัน, 2554)

ส่วนกลุ่มเสี่ยงที่เป็นเด็กไทย มีสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วงเช่นกัน เนื่องจากยังพบการกระทำผิดเป็นจำนวนมาก และหลากหลายรูปแบบ ซึ่งไม่ใช่เฉพาะการกระทำความผิดทางศีลธรรมเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้นแต่ยังเป็นการกระทำความผิดกฎหมายด้วย โดยฐานความผิดที่เพิ่มมากขึ้นจนน่าเป็นห่วงคือ มีการใช้เด็กเป็นเครื่องมือในกระบวนการค้าและเสพยาเสพติด โดยเฉพาะในสถานศึกษา ที่พบว่า มีเด็กและเยาวชนถูกดำเนินคดีฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดเพิ่มมากขึ้น (รูป 2)

รูป 2 จำนวนคตเดอและยาวชนในฐานความผดอเกี่ยวกับยาเสพติด พ.ศ. 2552 – 2556

หมายเหตุ: สร้างโดยผู้เขียน โดยใช้ข้อมูลจาก กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน (2558)

นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลที่แสดงให้เห่นถึงความเกี่ยวข้องของเด็กที่เป็นผู้เสพ/ใช้ยา ซึ่งมักจะเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะเข้าสู่จรรยาของการถูกใช้เป้นเครื่องมือของการผลิตและขนส่งยาเสพติดที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่เลวร้ายที่สุดของการใช้แรงงานเด็ก ทั้งนี้เนื่องจากไม่เพียงแต่เด็กจะเสียโอกาสทางการศึกษาเป็นระยะเวลานาน แต่ยังถูกตั้งข้อรังเกียจจากสังคมไปตลอดชีวิต ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป เด็กเหล่านี้เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะเป็นประชากรและแรงงานที่ด้อยคุณภาพ (สมศักดิ์, 2539) และหากเป็นเช่นนี้ติดต่อกันเป็นระยะเวลานาน ประเทศก็จะขาดบุคลากรที่มีประสิทธิภาพ

ผลการสนทนากลุ่มภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับแรงงานเด็ก

ความเข้าใจในความหลากหลายของแรงงานเด็กมีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบาย เพื่อดำเนินการคุ้มครองและป้องกันเด็กมิให้เข้าสู่การทำงานในรูปแบบที่เลวร้ายได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้เนื่องจากสถานการณ์ด้านจำนวนและด้านปัญหาแรงงานเด็กที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ตลอดจนรูปแบบและแนวโน้มในอนาคต มีความหลากหลายทั้งมิติประชากรและสังคม ที่ผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องคำนึงถึง โดยผลการศึกษาที่มีข้อค้นพบที่น่าสนใจ ดังนี้

มิติทางด้านประชากร

เพศ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม พบว่า แรงงานเด็กทั้งไทยและต่างชาติ ทั้งเพศหญิงและเพศชายมีความเสี่ยงทั้งคู่ แต่เสี่ยงในรูปแบบของลักษณะงานที่แตกต่างกัน เพศชาย เสี่ยงต่อการบังคับใช้แรงงาน (ใช้แรงงานหนักอย่างเต็มรูปแบบ/ทำงานเสี่ยง สุดแสนลำบากและสกปรก) เสี่ยงต่อการแสวงหาผลประโยชน์ทางเพศ (เพศพาณิชย์) ตกเป็นเหยื่อของการค้ามนุษย์ (ทำงานประมงน้ำลึกและโรงงานขนาดเล็ก) ส่วนเพศหญิง เสี่ยงต่อการถูกบังคับใช้แรงงาน การแสวงหาผลประโยชน์ทางเพศ และงานรับใช้ภายในบ้านที่เสี่ยงต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศ

อายุ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม แสดงให้เห็นว่าในแต่ละช่วงอายุ มีการแสวงหาประโยชน์จากแรงงานเด็กในรูปแบบที่แตกต่างกัน ได้แก่ อายุ 0–5 ปี ถูกบังคับให้ประกอบอาชีพขอทาน อายุ 6–10 ปี ถูกบังคับให้ขายของตามสถานที่ต่างๆ ทั้งในเวลากลางวัน และกลางคืน เช่น ร้านอาหาร สถานที่ท่องเที่ยว เป็นต้น อายุ 11 ปี ขึ้นไป เป็นช่วงที่ร่างกายเจริญเติบโตสามารถใช้แรงงานได้ทุกรูปแบบ แต่ลักษณะของงานอาจจะไม่หนักมากเท่าช่วงอายุ 15–18 ปี ซึ่งช่วงอายุนี้อาจสามารถทำงานหนักทุกชนิดได้เต็มรูปแบบ

เชื้อชาติ/สัญชาติ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม พบว่า แรงงานเด็กในทุกภูมิภาคมีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ภาคนเหนือ มีแรงงานเด็กไทย เด็กต่างชาติ เด็กชาติพันธุ์ และเด็กไร้สัญชาติ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีแรงงานเด็กไทยและเด็กต่างชาติ ภาคกลาง ส่วนใหญ่เป็นเด็กต่างชาติที่ติดตามพ่อแม่ ภาคใต้ มีแรงงานเด็กไทยและแรงงานเด็กต่างชาติ

มิติทางต้นสังคม

นิยามลักษณะงานที่เด็กทำ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม สะท้อนให้เห็นว่า ประเทศไทยใช้เกณฑ์อายุของเด็กที่ถูกจ้างงานมากำหนดนิยามลักษณะงานที่เด็กทำ ซึ่งต้องอาศัยกฎหมายคุ้มครองแรงงาน หรือบรรทัดฐานของอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศเป็นเกณฑ์สำคัญในการอ้างอิง เช่น งานที่เด็กทำได้ (Child work) หรือแรงงานผู้เยาว์ (Child worker) ที่เป็นแรงงานที่ทำงานปลอดภัยและได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายแรงงานและกฎหมายประกันสังคม เป็นงานที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษา และเป็นงานที่เกื้อหนุนให้เด็กได้รับประสบการณ์ที่ดีในเบื้องต้นของชีวิตการทำงาน ในขณะที่นิยามสากล เป็นการกำหนดนิยามที่เน้นสภาพแวดล้อมในการทำงาน หรือเงื่อนไขการจ้างงานที่เลวร้ายที่สังคมยอมรับไม่ได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่กำกับควบคู่กับอายุเด็กที่ทำงาน ส่งผลให้นิยามลักษณะงานที่เด็กทำ มีการใช้คำอธิบายที่แตกต่างกันตามแนวคิดของแต่ละหน่วยงาน ส่งผลให้การจัดเก็บข้อมูลด้านจำนวนและสถานการณ์ของแต่ละหน่วยงานแตกต่างกัน

ยุคสมัยของการใช้แรงงานเด็ก ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้อง สะท้อนว่า แรงงานเด็กในประเทศไทย เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยเริ่มต้นจาก **ยุคของทุ่งนา** (Paddy fields phase) อันเป็นยุคสมัยที่การปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักของสังคมไทย เด็กในยุคนี้จึงเป็นแรงงานในภาคเกษตรเพื่อช่วยพ่อแม่ทำงาน เนื่องจากวัฒนธรรมไทยสอนให้ลูกต้องรู้จักช่วยเหลือตัวเองและครอบครัว และชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมไทยสมัยก่อนค่อนข้างลำบาก ทุกคนในครอบครัวต้องช่วยกันทำมาหากิน เพื่อตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ (Baker, 2007) ดังนั้นการใช้แรงงานเด็กในยุคนี้ จึงเป็นเพียงการทำงานเพื่อช่วยเหลือครอบครัวและพ่อแม่ ผู้ปกครอง ซึ่งเป็นความจำเป็นและเป็นวิถีชีวิตของสังคมไทย

ยุคของโรงงานนรก (Hell factories phase) เป็นยุคที่เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม เด็กจึงเข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิตและการบริการ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดรายได้ ปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคนี้ ได้แก่ ความยากจน (Mendelievich, 1979) ส่วนปัจจัยที่สำคัญอื่นๆ ได้แก่ ความแตกต่างในด้านเศรษฐกิจระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบท การพัฒนาด้านการคมนาคม ความต้องการแรงงานแบบไม่ใช้ทักษะมากขึ้น (International Labor Organization, 2006) นอกจากนี้ ระบบนายทุนที่ต้องการจ่ายค่าจ้างต่ำ เพราะต้องการลดต้นทุนการผลิต และทำกำไรเพิ่มขึ้น จึงเกิดการจ้างแรงงานต่างชาติ (ศิริไล, 2555) ทำให้แรงงานเด็กในยุคนี้มีทั้งกลุ่มเด็กไทยและเด็กต่างชาติ ปัญหาที่พบในยุคนี้ ได้แก่ แรงงานเด็กมีทั้งใน

รูปแบบสมัครใจและถูกบังคับใช้แรงงาน ลักษณะงานมีแนวโน้มที่จะเป็นอันตรายต่อสุขภาพ หรือความปลอดภัยของเด็ก ต่อมาปัญหาได้ขยายตัวเป็นการใช้แรงงานรูปแบบอื่นที่เป็นการล่วงละเมิดสิทธิมนุษยชน การบังคับขู่เข็ญ การทำร้ายร่างกาย จิตใจ การทำให้เสียอิสรภาพและศักดิ์ศรีของการเป็นมนุษย์ ที่เป็นรูปแบบที่เลวร้ายที่สุด

ยุคของการเรียน (Schooling phase) การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคนี้ เป็นผลมาจากพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 นโยบายเรียนฟรี 15 ปี (สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์, 2552) ของประเทศไทย ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2552 นอกจากนี้แนวความคิดของพ่อแม่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป คือ ต้องการให้ลูกได้รับการศึกษาในระดับสูงขึ้น จึงสนับสนุนให้เรียนหนังสือ เพราะมีทัศนคติว่ายิ่งเรียนสูงยิ่งเป็นเจ้าคนนายคน ทำงานสบาย เด็กไทยส่วนใหญ่จึงได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ปัญหาที่พบในยุคนี้ คือ มีนักเรียนออกกลางคันบ้าง โดยเฉพาะกลุ่มนักเรียนชั้นมัธยมต้นและปลาย โดยเหตุผลของการออกกลางคันนั้น ส่วนใหญ่มาจากปัญหาความยากจน และการต้องอพยพตามผู้ปกครอง นอกจากนี้ ยังพบว่า นักเรียนมัธยมต้นมีแนวโน้มที่จะออกกลางคันเนื่องจากการสมรสด้วย (สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ, 2554)

ขณะที่เด็กต่างชาติเข้าสู่ระบบการศึกษาไม่มากนัก เนื่องจากการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนของรัฐที่มีเด็กต่างชาติเรียนร่วมกับเด็กไทยยังไม่มีรูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมกับเด็กที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ยกเว้นบางโรงเรียนที่มีเด็กต่างชาติจำนวนมากเข้าเรียน (บุบผา, 2554) นอกจากนี้ ชุมชนยังมีอคติต่อเด็กต่างชาติ ทำให้พ่อแม่ไม่ต้องการให้เด็กเข้าเรียนหนังสือ อีกทั้งยังมีพ่อแม่เด็กต่างชาติบางคนต้องการให้เด็กทำงานมากกว่าไปโรงเรียน (ศิริพันธ์ และคนอื่นๆ, 2558)

สาเหตุที่ทำให้มีการใช้แรงงานเด็ก ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม พบว่า สาเหตุที่ทำให้มีการใช้แรงงานเด็กมีหลายสาเหตุ ทั้งสาเหตุที่เกิดจากตัวเด็ก ได้แก่ การคบเพื่อน การด้อยโอกาสทางการศึกษา สาเหตุจากสภาพครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวแตกแยก ความรุนแรงในครอบครัว รายได้ของครอบครัว สาเหตุจากสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้พ่อแม่ลูกมีการปฏิสัมพันธ์กันน้อยลงและสภาพแวดล้อมในการดำเนินชีวิต (เมือง/ชนบท) สาเหตุจากการเข้าถึงสวัสดิการขั้นพื้นฐานของภาครัฐ ได้แก่ การสงเคราะห์เมื่อเจ็บป่วย การเข้าถึงการศึกษา และสาเหตุอื่นๆ ได้แก่ เด็กต่างชาติที่ติดตามพ่อแม่เข้ามาทำงาน เด็กที่ลักลอบเข้าเมืองมาโดยผิดกฎหมาย (ไม่มีสถานะทางทะเบียน) การบังคับใช้กฎหมายที่ขาดประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลสะท้อนว่าครอบครัวเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการใช้แรงงานเด็ก เนื่องจากความอ่อนแอของสถาบันครอบครัว ปัญหาทางเศรษฐกิจ ทำให้ครอบครัวไม่สามารถดูแลเด็กได้ดี และไม่สามารถสนับสนุนด้านการศึกษาแก่เด็กได้ เด็กจึงต้องเข้าสู่กระบวนการทำงาน

เส้นทางการเคลื่อนย้าย ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นถึงเส้นทางการเคลื่อนย้ายแรงงานต่างชาติที่แตกต่างไปตามประเทศต้นทาง โดยต้นทางจากประเทศพม่า สามารถอพยพเข้ามาได้ทั้งทางบกและทางทะเล ผ่านอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดระนอง ทางทะเลอันดามัน (โรฮีนจา) ต้นทางจากประเทศลาว ผ่านมาทางจังหวัดอุบลราชธานี (ช่องเม็ก) จังหวัดหนองคาย จังหวัดน่าน จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดเชียงราย ต้นทางจากประเทศกัมพูชา ผ่านมาทางจังหวัดสระแก้ว จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ ต้นทางจากประเทศเวียดนาม เป็นการเดินทางโดยเครื่องบิน แล้วมีการกระจายตัวที่กรุงเทพมหานคร (กระทรวงแรงงาน, 2556)

รูปแบบของการทำงาน ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม พบว่า มีเด็กทำงานอยู่ในทุกภาค ทั้งภาคอุตสาหกรรม (เสี่ยงต่อการยกของหนัก ทำงานเกินเวลา อยู่ในสภาพแวดล้อมเสี่ยงอันตราย) ภาคบริการ เช่น งานเสิร์ฟอาหาร ร้านหมูกระทะ ร้านคาราโอเกะ สปา อาบอบนวด (เสี่ยงต่อการเป็นแรงงานบังคับ ทำงานเกินเวลา) ภาคการเกษตร เช่น ทำไร่ ข้าวโพด ยางพารา อ้อย (เสี่ยงต่อการเป็นแรงงานบังคับ ทำงานเกินเวลา) ภาคประมงและประมงต่อเนื่อง เช่น แกะกุ้ง แบกปลา คัดปลา (เสี่ยงต่อการเป็นแรงงานบังคับ) ขอบทาน (เสี่ยงต่อการเป็นแรงงานบังคับ, การแสวงหาผลประโยชน์จากเด็ก) โดยแรงงานในรูปแบบทาส และแรงงานอันตรายมีแนวโน้มลดลง ขณะที่แรงงานในรูปแบบเพศพาณิชย์ สลอลามก ค่าประเวณี และผลิตและขนส่งยาเสพติด มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

หน่วยงานที่ดำเนินการเกี่ยวข้อง ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม แสดงให้เห็นว่าหน่วยงานที่ดำเนินการเกี่ยวข้อง มีทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคประชาสังคม ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมียุทธศาสตร์แตกต่างกัน ทำให้ยากต่อการปฏิบัติและการบูรณาการ เนื่องจากแต่ละหน่วยงานมีงบประมาณ แผนงาน และระเบียบปฏิบัติของตนเอง

สรุปและข้อเสนอแนะ

ข้อมูลจากการศึกษาทำให้ทราบว่าแรงงานเด็กในประเทศไทยมีความหลากหลายทางด้านประชากรและสังคม โดยความหลากหลายในมิติประชากร ช่วยทำให้เข้าใจข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประชากรในเรื่องต่างๆ ทั้งในเรื่องของขนาด โครงสร้างและการกระจายตัว ข้อค้นพบจากการศึกษา สะท้อนให้เห็นว่า แรงงานเด็กในประเทศไทย มีทั้งเด็กไทย เด็กต่างชาติ เด็กไร้รัฐ เด็กชาติพันธุ์ ทำงานในรูปแบบแตกต่างกันตามอายุและเพศ ซึ่งคุณลักษณะต่างๆ ทางประชากรเหล่านี้ ชี้ให้เห็นถึงแบบแผนหรือแนวโน้มสถานการณ์ปัญหาของแรงงานเด็กที่จะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายในการป้องกันและแก้ไขปัญหา ขณะที่จำนวนแรงงานเด็กและปัญหามีความหลากหลายเพิ่มขึ้น ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสำนักงานสถิติแห่งชาติและกระทรวงแรงงาน ควรร่วมกันดำเนินการจัดทำ การสำรวจระดับชาติด้านการใช้แรงงานเด็ก เพื่อเป็นฐานข้อมูลสถานการณ์ในระดับประเทศ ที่จะช่วยทำให้เห็นขนาดปัญหาที่แท้จริง ที่ต้องดำเนินการจัดการใช้แรงงานเด็กในรูปแบบที่เลวร้ายให้หมดสิ้นไป

ส่วนความหลากหลายในมิติสังคม ช่วยทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมที่จะเกิดขึ้นและสามารถวางแผนจัดการและควบคุมการเปลี่ยนแปลง รวมถึงกำหนดมาตรการในการบรรเทาผลกระทบทางลบให้น้อยที่สุด โดยข้อค้นพบจากการศึกษา สะท้อนว่า แรงงานเด็กในประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตที่เด็กทำงานเพื่อช่วยเหลือครอบครัวและพ่อแม่ ผู้ปกครอง เข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิตและการบริการ ซึ่งเป็นการทำงานที่ทำให้เกิดรายได้ ขณะที่ระบบนายทุนต้องการลดต้นทุนการผลิต และทำกำไรเพิ่มขึ้น จึงเกิดการจ้างแรงงานต่างชาติ โดยครอบครัวเป็นสาเหตุหลักสำคัญที่ทำให้มีการใช้แรงงานเด็ก ทั้งนี้เนื่องจากครอบครัวไม่สามารถหาหน้าที่เลี้ยงดูสมาชิกของครอบครัวได้อย่างเหมาะสมและทั่วถึง ส่งผลให้เด็กมีปัญหาทางพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และก่อให้เกิดปัญหาในรูปแบบต่างๆ ดังนั้น แนวทางในการแก้ไขปัญหาแรงงานเด็กไทยควรมุ่งเน้นไปที่ครอบครัว โดยกรมกิจการสตรีและครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรกำหนดนโยบายเพื่อพัฒนาศักยภาพครอบครัวให้มีความเข้มแข็งและทำหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม ในการส่งเสริมให้มีการจัดสวัสดิการขั้นพื้นฐานที่เหมาะสมกับความต้องการของครอบครัวทุกลักษณะ ตลอดจนส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายทางสังคมทุกระดับในการพัฒนาศักยภาพครอบครัว เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ขณะที่การแก้ไขปัญหาแรงงานเด็กต่างชาติ ควรมุ่งเน้นที่การให้เด็กต่างชาติเข้าถึงการศึกษาในระบบให้เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะบริเวณชุมชนต่างๆ ที่มีชาวต่างชาติอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เนื่องจากการศึกษาสามารถเพิ่มความตระหนักของเด็กเกี่ยวกับสิทธิเด็ก ซึ่งจะลดโอกาสที่เด็กจะถูกละเมิดสิทธิ และถูกใช้แรงงานอย่างไม่เป็นธรรม เป็นการจำกัดชั่วโมงการทำงาน จำกัดลักษณะ และการจ้างงานที่เด็กสามารถทำได้ นอกจากนี้การศึกษาคู่ครองและป้องกันเด็กจากการถูกแสวงหาผลประโยชน์ จากการถูกกลั่นแกล้ง รั้งแก ทอดทิ้ง หรือถูกเอารัดเอาเปรียบ หรือเพศพาณิชย์

เอกสารอ้างอิง

- กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน. (2558). *คดีฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดที่ดำเนินคดีในสถานพินิจทั่วประเทศ จำแนกตามประเภทยาเสพติด*. สืบค้นเมื่อ 25 พฤษภาคม 2558, จาก http://2.doj.mog.go.th/media/k2/attachments/back_drug.pdf
- กระทรวงแรงงาน. (2556). *สถานการณ์การใช้แรงงานเด็กในรูปแบบที่เลวร้าย ในมุมมองของกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน: การจัดการต่อปัญหาภายใต้ทรัพยากรที่จำกัด*. ใน การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อกำหนดกรอบการจัดทำนโยบายและแผนระดับชาติเพื่อขจัดการใช้แรงงานเด็กในรูปแบบที่เลวร้าย (น.1 – 5). กรุงเทพมหานคร: กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ.
- ขวัญชีวัน บัวแดง. (2554). *การปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศเมียนมาร์*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บุบผา อนันต์สุชาติกุล. (2554). *โครงการรูปแบบและการจัดการศึกษาสำหรับทายาทรุ่นที่สองของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศเมียนมาร์*. เชียงใหม่: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เปวิกา ชูบรรจง และ วรดา แดงสอน. (2554). *การศึกษาคุณภาพชีวิตของแรงงานต่างด้าวในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร*. (ผลงานวิจัยนักศึกษาระดับปริญญาโทศิลปศาสตรบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร. (2549). *เด็กไร้รัฐและเด็กไร้สัญชาติในประเทศไทย*. ใน การประชุมคณะกรรมการการศึกษาหามาตรการในการแก้ปัญหาเด็กไร้สัญชาติ ตามคำสั่งคณะกรรมการการศึกษาคณะรัฐมนตรี เยาวชน และผู้สูงอายุ (น.1 – 15). วุฒิสภา
- ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต, พงนา หันจางสิทธิ์, กมลชนก ขำสุวรรณ, และสุภรต์ จรัสสิทธิ์. (2558). *การศึกษาการประเมินผลการดำเนินงานตามนโยบายและแผนระดับชาติเพื่อขจัดการใช้แรงงานเด็กในรูปแบบที่เลวร้าย ปีงบประมาณ พ.ศ. 2552 – 2557*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศิริไล ชยางกูร. (2555). *แรงงานข้ามชาติกับความต้องการดูแลผู้สูงอายุในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2539). *ปัญหาของแรงงานเด็ก*. กรุงเทพมหานคร: มายด์ พับบลิชชิง.
- สุภาภรณ์ จันทวานิช. (2550). *สภาพปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะ: การจัดการศึกษาเด็กต่างชาติในจังหวัดชายแดน*. *วารสารการศึกษาไทย*, 4(38), 33 – 41.
- สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ. (2554). *รายงานการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ ปี 2553*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพ และพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ.
- สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. (2552). *การดำเนินงานนโยบายเรียนฟรี 15 ปี อย่างมีคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.
- องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ (ยูนิเซฟ) ประเทศไทย. (2554). *การวิเคราะห์สถานการณ์เด็กและสตรี พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: องค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ (ยูนิเซฟ) ประเทศไทย.
- Baker, S. (2007). *Child Labour and child prostitution in Thailand: Changing realities*. Bangkok: White Lotus.
- International Labour Organization (ILO). (n.d.). *Overview of child labour in Thailand*. Retrieved April 1, 2015, from http://www.ilo.org/public/english/asro/bangkok/download/yr2008/cl08_overview.pdf

Mendelievich, E. (Editor). (1979). *Children at work*. Geneva: International Labour Office, ILO.

Owen, R. G. (1991). *Organizational behavior in education*. Boston: Allyn and Bacon.

U.S. Department of Commerce and Vice President Al Gore's National Partnership for Reinventing Government Benchmarking Study. (n.d.). *Best Practices to Achieving Workforce Diversity*. Retrieved April 1, 2015, from [http://www.govinfo.library.unt.edu/npr/library/workforce diversity.pdf](http://www.govinfo.library.unt.edu/npr/library/workforce%20diversity.pdf)

พนักงานบริการหญิงที่มีความเสี่ยงสูง กับการเข้าถึงบริการด้านเอชไอวี: ภัยสำคัญเพื่อบรรเทาปัญหาเอดส์

ดุสิตา พึ่งสำราญ*

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาลักษณะและระดับความเสี่ยงของกลุ่มพนักงานบริการหญิงที่เข้าถึงบริการด้านการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวี โดยใช้ข้อมูลจากการประเมินผลโครงการป้องกันการเอชไอวีแห่งชาติ ในกลุ่มเป้าหมายหลักที่มีโอกาสสูงต่อการรับเชื้อเอชไอวี แรงงานข้ามชาติ และผู้ต้องขัง ซึ่งดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล โดยเลือกศึกษากลุ่มพนักงานบริการหญิงใน 3 จังหวัดที่มีการสุ่มเลือกอย่างเป็นระบบ จากจังหวัดที่เป็นพื้นที่ดำเนินงานป้องกันเอชไอวีที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนโลกรอบ 8 และเลือกตัวอย่างด้วยวิธี “การสุ่มตัวอย่างแบบส่งต่อ” (Respondent-driven sampling: RDS) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า พนักงานบริการหญิงที่เข้าถึงบริการด้านเอชไอวีทั้งในและนอกสถานบริการในทั้ง 3 จังหวัด มีระดับความเสี่ยงปานกลางคิดเป็นสัดส่วนสูงสุด ซึ่งมีแนวโน้มที่จะหมายถึงคนที่ใช้ถุงยางอนามัยกับลูกค้าแต่ไม่ใช้กับคู่นอนอื่น กลุ่มพนักงานบริการหญิงที่มีความเสี่ยงสูงมีอยู่ร้อยละ 1-5 ซึ่งถือว่ายังห่างไกลจากเป้าหมายที่ประเทศไทยได้ตั้งไว้เพื่อที่จะสามารถยุติปัญหาเอดส์ของประเทศให้ได้ภายใน พ.ศ. 2573 ผลการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า โครงการควรให้ความสำคัญกับการเข้าถึงกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงให้มากขึ้น

คำสำคัญ: เอชไอวี พนักงานบริการหญิง พฤติกรรมเสี่ยง พฤติกรรมการใช้ถุงยางอนามัย ยุติปัญหาเอดส์

* อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Higher – risk Female Sex Workers and Access to HIV Prevention Services: Key Factors to Ending AIDS in Thailand

*Dusita Phuengsamran**

Abstract

The objective of this study was to understand the pattern and level of HIV risk of female sex workers (FSW) who were reached by the HIV prevention program. This study analyzed data from an evaluation of the national HIV prevention program conducted by the Institute of Population and Social Research, Mahidol University. The focus of this paper is on the differential risk levels of FSW in three study sites. The sites were systematically selected from a number of provinces with HIV prevention projects funded by the Global Fund (Round 8). Study participants were identified by the respondent – driven sampling method. This analysis found that both venue – and non – venue – based FSW who were reached by the project prevention interventions mostly had a moderate level of risk, i.e., they generally used condoms with clients but not with boyfriends. From one to five percent of the sample of FSW were at high risk of contracting/transmitting HIV. The persistence of moderate and high levels of HIV risk among the population of FSW suggests that Thailand will need to intensify prevention and expand coverage for FSW in order to attain the ‘Ending AIDS’ goal by 2030.

Keywords: HIV, Female sex worker, Risk behavior, Condom use, ‘Ending AIDS’

* Lecturer, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

แนวทางที่สำคัญในการดำเนินงานลดอัตราการติดเชื้อเอชไอวีในระดับประเทศ คือ การทำให้กลุ่มประชากรหลักที่มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีสูงกว่ากลุ่มประชากรอื่น ได้รับการบริการด้านการป้องกันที่จำเป็น ที่สำคัญกว่านั้น คือ การทำให้กลุ่มประชากรหลักที่มีความเสี่ยงสูงกว่าได้รับการตรวจหาการติดเชื้อเอชไอวี และทราบสถานะการติดเชื้อเอชไอวีของตนเองให้เร็วที่สุด สำหรับผู้ที่ตรวจพบเชื้อเอชไอวีต้องได้รับการดูแลและรับการรักษาอย่างต่อเนื่อง จนสามารถควบคุมระดับเชื้อไวรัส (Viral load suppression) ลงได้ในระดับที่จะทำให้ไม่สามารถแพร่กระจายเชื้อได้อีก

ประเทศไทยได้มีการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จากควบคุมโรคมาเป็นยุติปัญหาเอดส์ โดยคณะรัฐมนตรีและคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์ให้ความเห็นชอบ และอนุมัติแผนยุทธศาสตร์ป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์แห่งชาติ พ.ศ. 2557 – 2559 ที่รวมมาตรการ/แนวทางการยุติปัญหาเอดส์ โดยปรับปรุงแผนยุทธศาสตร์เดิม (พ.ศ. 2555 – 2559) และเพิ่มมาตรการซึ่งจะทำให้ประเทศสามารถบรรลุเป้าหมายการยุติปัญหาเอดส์ได้ภายใน พ.ศ. 2573

ตัวแบบการระบาดโรคเอดส์ (AIDS Epidemic Model) ได้คาดประมาณจำนวนผู้ติดเชื้อรายใหม่ในช่วง พ.ศ. 2555 – 2559 ได้ 43,040 ราย และในจำนวนนี้ โดยรวมร้อยละ 44 เป็นการรับและถ่ายทอดเชื้อจากการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างชายกับชาย พนักงานบริการและลูกค้า ผู้ใช้ยาเสพติดด้วยวิธีฉีด และคู่อุปถัมภ์ที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอาจไม่รู้ หรือรู้ว่าตนเองติดเชื้อ และเมื่อดูเฉพาะพนักงานบริการคิดเป็นร้อยละ 12 นอกจากนี้ตัวแบบดังกล่าวยังแสดงให้เห็นอีกว่า นับตั้งแต่ พ.ศ. 2555 เป็นต้นไป สัดส่วนสูงสุดของจำนวนผู้ติดเชื้อรายใหม่ก็จะยังคงอยู่ในกลุ่มประชากรหลัก ซึ่งประเทศไทยต้องหามาตรการและแนวทางในการแก้ไขและป้องกันเพื่อให้สามารถยุติปัญหาเอดส์ให้ได้ภายใน พ.ศ. 2573 ตามที่ได้ตั้งเป้าหมายไว้ (ทวิทรัพย์ พรทิพย์ อรทัย พัทธรา และทาเรียนา, 2557)

ข้อท้าทายที่สำคัญคือ ระบบงบประมาณในปัจจุบันไม่เอื้อต่อการเร่งรัดการดำเนินงานได้อย่างจริงจังและต่อเนื่อง งบประมาณส่วนใหญ่เป็นเงินสนับสนุนจากต่างประเทศ เช่น กองทุนโลก (Global Fund) ซึ่งกำลังจะสิ้นสุดการสนับสนุนลงภายใน พ.ศ. 2559 เนื่องจากประเทศไทยถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับสูง (Upper middle-income country) แผนยุทธศาสตร์เอดส์ชาติ พ.ศ. 2557 – 2559 ได้คาดประมาณงบประมาณที่ประเทศต้องการใช้เฉพาะส่วนของการจัดบริการด้านการป้องกันเอชไอวีสำหรับกลุ่มประชากรหลักไว้ประมาณปีละ 600 – 800 ล้านบาท โดยตั้งเป้าหมายที่จะจัดบริการให้ครอบคลุมกลุ่มพนักงานบริการร้อยละ 80 (คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์, 2555)

ด้วยข้อท้าทายในเรื่องการจำกัดของงบประมาณ และอัตราการติดเชื้อรายใหม่ที่ยังคงอยู่ในระดับสูง ประเทศไทยจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการเพื่อให้สามารถจัดบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ดังนั้น แผนปฏิบัติการยุติปัญหาเอดส์ของประเทศไทย (พ.ศ. 2560 – 2562)¹ ได้มีการจำแนกแผนการดำเนินงานเป็นพื้นที่เร่งรัด

¹ แผนปฏิบัติการยุติปัญหาเอดส์ประเทศไทย พ.ศ. 2558 – 2562 จัดทำบนพื้นฐานของยุทธศาสตร์ป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์แห่งชาติ พ.ศ. 2557 – 2559 ขณะนี้อยู่ระหว่างการรอลงนามจากอธิบดีกรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข เป็นเอกสารที่ยังไม่มีการตีพิมพ์

30 จังหวัด ที่อยู่ในลำดับต้นของการเรียงลำดับภาวะโรค โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร ซึ่งคาดประมาณว่ามีจำนวนผู้ติดเชื้อรายใหม่ถึงหนึ่งในสี่ของจำนวนผู้ติดเชื้อรายใหม่ทั้งหมด โดยกำหนดแนวทางการดำเนินงานและการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เน้นการดำเนินงานเพื่อครอบคลุมกลุ่มประชากรหลักร้อยละ 90 (Reach) ภายใน พ.ศ. 2562 และในจำนวนนี้ จะต้องทำให้กลุ่มประชากรหลักที่มีความเสี่ยงสูงกว่าได้รับการตรวจหาการติดเชื้อเอชไอวี และทราบสถานะการติดเชื้อเอชไอวีของตนเองให้เร็วที่สุดร้อยละ 84 (Test) และจากจำนวนคนที่รับการตรวจเลือดแล้วและพบการติดเชื้อเอชไอวี จะต้องนำเข้าสู่ระบบการดูแลรักษาร้อยละ 85 (Treat) จากจำนวนนี้ จะต้องให้อยู่ในการรักษาอย่างต่อเนื่องให้ได้ร้อยละ 90 และตั้งเป้าที่จะรักษาให้สามารถควบคุมระดับเชื้อไวรัส (Viral load suppression) ลงได้ในระดับที่จะทำให้ไม่สามารถแพร่กระจายเชื้อได้ร้อยละ 95 ด้วยเป้าหมายที่ชัดเจนนี้ การดำเนินงานป้องกันการติดเชื้อเอชไอวี จึงต้องมุ่งให้เข้าถึงกลุ่มประชากรหลักที่มีความเสี่ยงสูงและมีโอกาสที่จะมีเชื้อเอชไอวีหรือติดเชื้อเอชไอวีให้มากที่สุด เพื่อนำเข้าสู่ระบบการรักษาได้เร็วที่สุด

การประเมินผลโครงการการป้องกันเอชไอวีแห่งชาติ ในกลุ่มเป้าหมายหลักที่มีโอกาสสูงต่อการรับเชื้อเอชไอวี แรงงานข้ามชาติ และผู้ต้องขัง ซึ่งดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. 2552 (อภิชาติ และคณะ, 2552) ได้รายงานความครอบคลุมของการให้บริการที่จัดให้แก่กลุ่มประชากรหลัก และระดับการบรรลุผลลัพธ์ในการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวี แต่ยังไม่มีการวิเคราะห์ให้เห็นว่า การดำเนินงานได้เข้าถึงกลุ่มประชากรที่เป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงได้มากน้อยเพียงใด บทความนี้จะเห็นความสำคัญของการวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นนี้

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาลักษณะและระดับความเสี่ยงของกลุ่มพนักงานบริการหญิงที่เข้าถึงบริการด้านการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวี

ระเบียบวิธี

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลจากการประเมินผลโครงการการป้องกันเอชไอวีแห่งชาติ ในกลุ่มเป้าหมายหลักที่มีโอกาสสูงต่อการรับเชื้อเอชไอวี แรงงานข้ามชาติ และผู้ต้องขัง ซึ่งดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล โดยการศึกษานี้ได้เลือกใช้ข้อมูลเฉพาะส่วนของพนักงานบริการหญิงใน 3 จังหวัด ซึ่งมีการสุ่มเลือกจากจังหวัดภายใต้โครงการกองทุนโลกที่เกี่ยวกับการป้องกันเอชไอวี (45 จังหวัด) โดยใช้ การสุ่มตัวอย่างแบบ “ความน่าจะเป็นที่เป็นสัดส่วนต่อขนาด” (Probability proportional to size: PPS) และใช้ข้อมูลกำกับติดตามโครงการในระดับจังหวัดเพื่อใช้แทนขนาดของประชากร ดังนั้น จำนวนที่ได้จึงถือว่ามีความเหมาะสมโดยจังหวัด ก. เป็นเขตเมืองใหญ่ มีลักษณะความเป็นเมืองสูง มีขนาดประชากรน้อยที่สุด รองลงมาคือ จังหวัด ค. และจังหวัด ข. ตามลำดับ

การคำนวณขนาดตัวอย่างของการศึกษานี้อยู่บนเงื่อนไขว่า จำนวนตัวอย่างจะต้องเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ว่ากลุ่มประชากรได้เข้าถึงบริการตามเป้าหมายของประเทศ และเพียงพอที่จะคำนวณขนาดของผลลัพธ์ที่โครงการให้ความสนใจ (การใช้ยางอนามัยครั้งสุดท้ายกับคู่นอนที่ไม่ประจำ หรือคู่นอนที่ได้รับค่าตอบแทน รวมทั้งความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการติดเชื้อเอชไอวีและเอดส์) โดยขนาดกลุ่มตัวอย่างสำหรับพนักงานบริการหญิงที่คำนวณไว้คือ 1,200 คน โดยแบ่งเป็นจังหวัดละ 400 คน

การเก็บข้อมูลใช้วิธี “การสุ่มตัวอย่างแบบส่งต่อ” (Respondent – driven sampling: RDS) ซึ่งเป็นวิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างมีระบบซึ่งได้ถูกนำมาใช้มากขึ้นเมื่อไม่นานมานี้สำหรับประชากรที่เข้าถึงได้ยาก วิธีนี้ใช้ประโยชน์จากเครือข่ายทางสังคม ประชากรกลุ่มนี้จะนำสมาชิกคนอื่นๆ ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันให้เข้ามาร่วมในการสำรวจ โดยใช้ระบบการสร้างแรงจูงใจเพื่อเพิ่มการคัดเลือกจำนวนตัวอย่าง

การวิเคราะห์ข้อมูล

เนื่องจากข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างที่ได้มาจากการสุ่มตัวอย่างแบบส่งต่อ (RDS) มีลักษณะเฉพาะที่ต้องใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปในการปรับจำนวนตัวอย่างที่ได้มาจากการสุ่มตัวอย่างในการวิเคราะห์ข้อมูล สำหรับการนำเสนอบทความนี้ ผู้เขียนได้รับคำแนะนำจากนักวิจัยของโครงการประเมินผลดังกล่าว ให้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลแยกเป็นรายพื้นที่ ทีละพื้นที่ โดยใช้โปรแกรม SPSS วิเคราะห์การแจกแจงความถี่โดยตารางไขว้ และทดสอบนัยสำคัญทางสถิติด้วยไคสแควร์ (Chi – square) สำหรับคำถามที่นำมาวิเคราะห์ประกอบด้วย 1) ลักษณะทางประชากรของพนักงานบริการหญิงที่พบในการสำรวจ 2) ระดับความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี และ 3) การเข้าถึงบริการด้านการป้องกันเอชไอวีของพนักงานบริการหญิงที่มีความเสี่ยงสูง

ข้อจำกัด

เนื่องจากวัตถุประสงค์ของการเก็บข้อมูลในโครงการประเมินผลนี้ คือ เพื่อดูความครอบคลุมของการให้บริการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีในกลุ่มพนักงานบริการหญิงในพื้นที่ กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาจึงประกอบด้วยกลุ่มที่เข้าถึงและยังไม่เข้าถึงบริการ ในขณะที่การวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับบทความนี้ ต้องการตรวจสอบว่าพนักงานบริการที่เข้าถึงบริการนั้น เป็นกลุ่มพนักงานที่มีความเสี่ยงสูงแล้วหรือไม่ ซึ่งเพื่อให้ได้ผลการวิเคราะห์ที่ตรงประเด็น ควรใช้ข้อมูลผู้รับบริการจากโครงการหรือหน่วยบริการต่างๆ จะเหมาะสมกว่า แต่เนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลดังกล่าวได้ จึงได้ใช้ข้อมูลจากการศึกษาประเมินผลนี้ ซึ่งพอจะช่วยให้เห็นภาพที่สะท้อนความครอบคลุมได้ในอีกมิติหนึ่งด้วยเช่นกัน

ผลการศึกษา

ลักษณะทางประชากรของพนักงานบริการหญิง

เมื่อทำการวิเคราะห์คุณลักษณะทางประชากรของพนักงานบริการในแต่ละพื้นที่ โดยเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มพนักงานบริการทำงานในสถานบริการ (Venue – based) กับพนักงานบริการที่ไม่ได้ทำงานในสถานบริการ (Non – venue based) โดยตัวแปรที่เลือกมาวิเคราะห์ได้แก่ กลุ่มอายุ (น้อยกว่า 25 ปี และ 25 ปีขึ้นไป) ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส (เคยแต่งงานมาก่อนหรือไม่) การอยู่กินกับคู่ในปัจจุบัน ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในจังหวัดนี้ การมีอาชีพอื่นนอกจากพนักงานบริการ และระยะเวลาในการเป็นพนักงานบริการ พบว่า ในจังหวัด ก. และจังหวัด ค. พนักงานบริการในสถานบริการส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มอายุน้อยกว่า 25 ปี ในทางกลับกัน พนักงานนอกสถานบริการเป็นกลุ่มอายุ 25 ปีขึ้นไปมากกว่า ความแตกต่างของกลุ่มอายุในกลุ่มพนักงานบริการทั้งสองกลุ่มนี้มีนัยสำคัญทางสถิติทั้งสองจังหวัด (จังหวัด ก. $p < 0.01$ และ จังหวัด ค. $p < 0.001$) ในขณะที่จังหวัด ข. ไม่พบว่า พนักงานบริการในสถานบริการและนอกสถานบริการจะมีความแตกต่างกันในเรื่องอายุ (ตาราง 1)

ระดับการศึกษา พบว่า พนักงานบริการในและนอกสถานบริการ มีระดับการศึกษาที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ในจังหวัด ก. ($p < 0.05$) และจังหวัด ค. ($p < 0.01$) พนักงานนอกสถานบริการในจังหวัด ก. ถึงเกือบครึ่ง (ร้อยละ 45.6) ไม่เคยเรียนหนังสือหรือจบการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษาเท่านั้น ซึ่งเป็นสัดส่วนที่มากกว่าพนักงานในสถานบริการ (ร้อยละ 36.8) ของจังหวัดนี้ ในทางกลับกัน สำหรับจังหวัด ค. พบว่า พนักงานบริการที่ไม่เคยเรียนหนังสือหรือจบการศึกษาระดับประถมศึกษา จะเป็นพนักงานในสถานบริการมากกว่านอกสถานบริการ (ตาราง 1)

สถานภาพสมรส พบว่า จังหวัด ก. และจังหวัด ค. พนักงานบริการในและนอกสถานบริการมีความแตกต่างของสถานภาพสมรสอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยพนักงานในสถานบริการส่วนใหญ่ในทั้งสองจังหวัด เคยแต่งงาน (จังหวัด ก. ร้อยละ 64 และจังหวัด ค. ร้อยละ 81.3) ในขณะที่พนักงานนอกสถานบริการมีสัดส่วนของคนที่เคยและไม่เคยแต่งงานไม่แตกต่างกันมาก (ตาราง 1) และเมื่อพิจารณาตัวแปรเรื่องการอยู่กินกับคู่ กลับไม่พบความแตกต่างระหว่างพนักงานบริการทั้งสองประเภทในทุกจังหวัด กล่าวคือ พนักงานบริการทั้งในและนอกสถานบริการเกินกว่าสองในสามจะอยู่กินกับคู่คนใดคนหนึ่ง (ไม่ว่าจะแต่งงานหรือไม่ก็ตาม)

พนักงานบริการในจังหวัด ค. มีความแตกต่างกันในเรื่องของระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.001$) กล่าวคือ พนักงานบริการนอกสถานบริการเกินกว่าหนึ่งในสามอยู่ในจังหวัดนี้มาตั้งแต่เกิด ในขณะที่พนักงานในสถานบริการส่วนใหญ่เป็นคนที่มาจากพื้นที่อื่น คือ ไม่ได้อยู่ในจังหวัดนี้มาตั้งแต่เกิด (ตาราง 1)

การทำงานอื่นนอกเหนือจากบริการทางเพศ ได้จัดกลุ่มตัวแปรใหม่ (Recode) โดยจัดกลุ่มให้พนักงานบริการที่ทำงานในสถานบันเทิงลักษณะต่างๆ (เช่น ร้านอาหาร คาราโอเกะ บาร์ ร้านนวด และอื่นๆ) ถือเป็นผู้ที่ไม่ได้มีอาชีพอื่นๆ นอกจากการเป็นพนักงานบริการ และจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า พนักงานบริการนอกสถานบริการมีสัดส่วนของผู้ที่มีอาชีพอื่นด้วยมากกว่าพนักงานในสถานบริการ และมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทั้ง 3 จังหวัด (ตาราง 1)

ระยะเวลาในการทำงานบริการทางเพศมีความแตกต่างระหว่างพนักงานบริการในและนอกสถานบริการ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติในจังหวัด ก. และจังหวัด ค. โดยในจังหวัด ก. พบว่า พนักงานบริการหน้าใหม่ หรือที่ทำงานมาน้อยกว่าหนึ่งปีนั้น เป็นพนักงานนอกสถานบริการมากกว่าในสถานบริการ ส่วนในจังหวัด ค. พบว่า สัดส่วนของพนักงานบริการหน้าใหม่จะใกล้เคียงกันในทั้งสองกลุ่ม แต่กลุ่มที่ทำงานมาแล้วประมาณ 1–5 ปี จะเป็นกลุ่มพนักงานบริการนอกสถานบริการมากกว่าอย่างชัดเจน และกลุ่มที่อายุงานเกินกว่านั้น ก็จะเป็นกลุ่มพนักงานบริการในสถานบริการมากกว่า (ตาราง 1)

ตาราง 1 ร้อยละของพนักงานบริการหญิงตามลักษณะทางประชากร จำแนกตามจังหวัดและประเภทของพนักงานบริการ

ลักษณะทางประชากร	จังหวัด ก. (N=430)		จังหวัด ข. (N=418)		จังหวัด ค. (N=412)	
	ในสถาน	นอกสถาน	ในสถาน	นอกสถาน	ในสถาน	นอกสถาน
	บริการ (n=258)	บริการ (n=172)	บริการ (n=220)	บริการ (n=198)	บริการ (n=219)	บริการ (n=193)
กลุ่มอายุ						
น้อยกว่า 25 ปี	19.0	32.6	27.7	31.8	18.7	60.1
25 ปีขึ้นไป	81.0	67.4	72.3	68.2	81.3	39.9
Chi – square	10.29; df = 1***		0.83; df = 1		74.40; df = 1***	
ระดับการศึกษา						
ไม่เคยเรียนหรือจบประถมศึกษา	36.8	45.9	55.9	49.5	33.8	18.7
มัธยมต้น	35.3	29.7	28.6	32.8	31.1	36.8
มัธยมปลาย	22.9	20.3	12.7	15.2	27.4	38.3
สูงกว่ามัธยมปลาย	5.0	4.1	2.7	2.5	7.8	6.2
Chi – square	3.61; df = 3*		1.86; df = 3		13.90; df = 3**	
เคยแต่งงานมาก่อนหรือไม่						
เคย	64.0	50.6	66.8	62.6	81.3	57.0
ไม่เคย	36.0	49.4	33.2	37.4	18.7	43.0
Chi – square	7.60; df = 1*		0.80; df = 1		28.75; df = 1***	
ปัจจุบันอยู่กินกับคู่ด้วยหรือไม่ (ไม่ว่าจะแต่งงานหรือไม่แต่งงานก็ตาม)						
อยู่	82.6	76.7	86.8	83.8	78.5	81.9
ไม่อยู่	17.4	23.3	13.2	16.2	21.5	18.1
Chi – square	2.19; df = 1		0.74; df = 1		0.71; df = 1	
อาศัยอยู่ในจังหวัดนี้มานานเท่าไร						
ตั้งแต่เกิด	12.0	16.3	72.3	64.1	37.0	65.8
น้อยกว่า 1 ปี	7.4	5.8	0.9	0.5	6.8	1.0

ตาราง 1 (ต่อ) ร้อยละของพนักงานบริการหญิงตามลักษณะทางประชากร จำแนกตามจังหวัดและประเภทของพนักงานบริการ

ลักษณะทางประชากร	จังหวัด ก. (N=430)		จังหวัด ข. (N=418)		จังหวัด ค. (N=412)	
	ในสถาน	นอกสถาน	ในสถาน	นอกสถาน	ในสถาน	นอกสถาน
	บริการ (n=258)	บริการ (n=172)	บริการ (n=220)	บริการ (n=198)	บริการ (n=219)	บริการ (n=193)
1 – 5 ปี	27.1	35.5	12.3	11.6	23.3	15.0
6 – 10 ปี	28.3	21.5	4.5	11.1	15.5	8.8
เกินกว่า 10 ปีขึ้นไป	25.2	20.9	10.0	12.6	17.4	9.3
Chi – square	6.74; df = 4		7.78; df = 4		37.40; df = 4***	
ทำงานอื่นนอกเหนือจากบริการทางเพศหรือไม่						
ทำงานอื่นด้วย	12.8	34.3	27.3	47.5	5.0	20.7
ไม่ได้ทำงานอื่น	87.2	65.7	72.7	52.5	95.0	79.3
Chi – square	106.04; df = 1***		38.58; df = 1***		134.60; df = 1***	
ทำงานบริการทางเพศมานานเท่า ไหร่						
น้อยกว่า 1 ปี	12.4	21.5	5.0	10.1	9.1	9.8
1 – 5 ปี	53.5	58.7	65.9	57.1	59.8	77.2
6 – 10 ปี	25.2	11.0	17.3	18.2	21.9	6.7
เกินกว่า 10 ปี	8.9	8.7	11.8	14.6	9.1	6.2
Chi – square	16.42; df = 3***		5.65; df = 3		21.70; df = 3***	

หมายเหตุ: ระดับนัยสำคัญทางสถิติ * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$ **ลักษณะพฤติกรรมเสี่ยงและระดับความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีของพนักงานบริการหญิง**

การศึกษานี้ทำการประเมินระดับความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีของพนักงานบริการ โดยใช้ตัวแปรเกี่ยวกับการใช้ถุงยางอนามัยกับลูกค้าและคู่อื่นๆ ที่ไม่ใช่ลูกค้า และตัวแปรเกี่ยวกับอาการบ่งชี้ของโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ในรอบหนึ่งปีที่ผ่านมาซึ่งระบุโดยพนักงานบริการเอง (ดูตาราง 2)

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างพนักงานในและนอกสถานบริการ พบว่า อัตราการใช้ถุงยางอนามัยเมื่อมีเพศสัมพันธ์ครั้งสุดท้ายกับลูกค้าสูงเกือบร้อยละ 100 เหมือนกันทุกจังหวัด แต่ก็เห็นว่า ในกลุ่มของคนที่ระบุว่าไม่ใช้ถุงยางอนามัยในครั้งล่าสุดที่มีเพศสัมพันธ์กับลูกค้า นั้น จะเป็นพนักงานในสถานบริการมากกว่านอกสถานบริการในจังหวัด ก. และจังหวัด ข. จะมีเพียงจังหวัด ค. เท่านั้นที่สัดส่วนของพนักงานนอกสถานบริการที่ไม่ใช้ถุงยางอนามัยมีมากกว่าพนักงานในสถานบริการ

และเมื่อมองพฤติกรรมการใช้ถุงยางอนามัยในภาพรวม พบว่า พนักงานบริการทั้งในและนอกสถานบริการจากทั้งสามจังหวัด ระบุว่าใช้ถุงยางอนามัยกับลูกค้าทุกครั้งเกินกว่าร้อยละ 90 จะมีเพียงพนักงานนอกสถานบริการ

ในจังหวัด ค. เท่านั้นที่มีสัดส่วนไม่ถึงร้อยละ 90 ที่ใช้ถุงยางอนามัยกับลูกค้าทุกครั้ง ส่งผลให้พฤติกรรมการใช้ถุงยางอนามัยกับลูกค้าเมื่อเปรียบเทียบระหว่างพนักงานบริการในและนอกสถานบริการมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติในจังหวัดนี้ ($p < 0.001$)

ที่สำคัญคือ พบว่า ประมาณครึ่งหนึ่งหรือเกินกว่าครึ่งของพนักงานบริการทั้งในและนอกสถานบริการ ระบุว่าไม่ได้ใช้ถุงยางอนามัยขณะมีเพศสัมพันธ์ครั้งสุดท้ายสุดกับคู่คนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้า (หมายรวมถึง คู่ที่อยู่กินด้วยกัน แฟน หรือคู่ลักษณะอื่นๆ ด้วย)

ตาราง 2 ร้อยละของรูปแบบพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีของพนักงานบริการ จำแนกตามจังหวัดและประเภทของพนักงานบริการ

ความเสี่ยง HIV	จังหวัด ก. (N=430)		จังหวัด ข. (N=418)		จังหวัด ค. (N=412)	
	ในสถาน บริการ	นอกสถาน บริการ	ในสถาน บริการ	นอกสถาน บริการ	ในสถาน บริการ	นอกสถาน บริการ
เพศสัมพันธ์ครั้งสุดท้ายสุดกับลูกค้า ใช้ถุงยางอนามัยหรือไม่						
ใช้	98.8	99.4	97.3	98.5	98.6	96.4
ไม่ใช้	1.2	0.6	2.7	1.5	1.4	3.6
Chi – square	0.37; df = 1		0.72; df = 1		2.20; df = 1	
ในรอบหนึ่งเดือนที่ผ่านมา ใช้ถุงยางอนามัยบ่อยแค่ไหนกับลูกค้า						
ไม่ใช้เลย	0.0	0.0	0.0	0.5	0.0	1.0
ใช้ทุกครั้ง	96.9	94.8	95.9	93.9	97.7	88.1
ใช้ แต่ไม่ทุกครั้ง	3.1	5.2	4.1	5.6	2.3	10.9
Chi – square	1.23; df = 2		1.62; df = 2		15.3; df = 2***	
เพศสัมพันธ์ครั้งสุดท้ายสุดกับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้า ใช้ถุงยางอนามัยหรือไม่						
ใช้	36.3	35.4	44.3	38.3	42.3	54.9
ไม่ใช้	63.7	64.6	55.7	61.7	57.7	45.1
Chi – square	0.01; df = 1		1.15; df = 1		3.57; df = 1*	
ในรอบหนึ่งเดือนที่ผ่านมา ใช้ถุงยางอนามัยบ่อยแค่ไหนกับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้า						
ไม่ใช้เลย	53.8	56.8	41.1	44	45.2	32.2
ใช้ทุกครั้ง	30.2	30.5	40.3	31.9	33.7	35.5
ใช้ แต่ไม่ทุกครั้ง	16.0	12.6	18.5	21.1	21.2	32.2
Chi – square	0.49; df = 2		0.76; df = 1		5.04; df = 2	
มีอาการของโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์บ้างหรือไม่ในรอบหนึ่งปีที่ผ่านมา						
ไม่เคยมีอาการใดๆ	61.2	53.5	56.4	48.5	65.3	57.0
เคยมีอาการบางอย่าง	38.8	46.5	43.6	51.5	34.7	43.0
Chi – square	2.54; df = 1		2.59; df = 1		2.98; df = 1	

หมายเหตุ: ระดับนัยสำคัญทางสถิติ * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

ในภาพรวม เมื่อถามความถี่ของการใช้ถุงยางอนามัยกับคู่นอนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ลูกค้า เฉพาะผู้ที่ระบุว่ามิใช่คู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้าในรอบหนึ่งเดือนที่ผ่านมา มีพนักงานบริการที่ใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งไม่ถึงครึ่งหนึ่ง โดยทั้งพนักงานในและนอกสถานบริการจากทุกจังหวัด โดยกลุ่มที่มีสัดส่วนมากที่สุดที่ระบุว่าใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งกับคู่นอนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ลูกค้าคือ พนักงานบริการในสถานบริการในจังหวัด ข. (ร้อยละ 40.3) และสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วงมากคือ พนักงานบริการในจังหวัด ก. ที่ไม่ใช้เลยเกินกว่าครึ่ง

จากรูปแบบของพฤติกรรมที่เพิ่มความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีในกลุ่มพนักงานบริการนี้ เกินกว่าหนึ่งในสามของพนักงานบริการทุกกลุ่มจากทุกจังหวัด เคยปรากฏอาการของโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ในรอบหนึ่งปีที่ผ่านมา โดยพนักงานนอกสถานบริการจะมีสัดส่วนของผู้ที่มีอาการมากกว่าพนักงานในสถานบริการในทั้ง 3 จังหวัด

จากรูปแบบของพฤติกรรมการใช้ถุงยางอนามัยที่อาจนำไปสู่ความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีให้กับกลุ่มพนักงานบริการ ผู้ศึกษาได้ทำการรวมคะแนนความเสี่ยงจากคำถาม 5 ข้อข้างต้น โดยให้ 0 คะแนนสำหรับตอบว่าใช้ถุงยางอนามัยขณะมีเพศสัมพันธ์กับลูกค้าครั้งล่าสุด ใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งกับลูกค้าในช่วงหนึ่งเดือนที่ผ่านมา ใช้ถุงยางอนามัยขณะมีเพศสัมพันธ์กับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้าครั้งล่าสุด ใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งกับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้าครั้งล่าสุดในช่วงหนึ่งเดือนที่ผ่านมา และไม่มีอาการของโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์เลยในช่วง 1 ปีที่ผ่านมา คำตอบอื่นนอกเหนือจากนี้ในแต่ละข้อ ให้ 1 คะแนน จากนั้น ทำการรวมคะแนนทุกข้อเข้าด้วยกัน ดังนั้นจะได้คะแนนรวมสูงสุด 5 คะแนน และต่ำสุดที่ 0 คะแนน

ความเสี่ยง 0 คะแนน หมายถึง ใช้ถุงยางอนามัยขณะมีเพศสัมพันธ์กับลูกค้าครั้งล่าสุด และใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งกับลูกค้าในช่วงหนึ่งเดือนที่ผ่านมา และใช้ถุงยางอนามัยขณะมีเพศสัมพันธ์กับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้าครั้งล่าสุด และใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งกับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้าครั้งล่าสุดในช่วงหนึ่งเดือนที่ผ่านมา และไม่มีอาการของโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์เลยในช่วง 1 ปีที่ผ่านมา

ความเสี่ยง 5 คะแนน หมายถึง ไม่ใช้ถุงยางอนามัยขณะมีเพศสัมพันธ์กับลูกค้าครั้งล่าสุด และไม่ได้ใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งกับลูกค้าในช่วงหนึ่งเดือนที่ผ่านมา และไม่ใช้ถุงยางอนามัยขณะมีเพศสัมพันธ์กับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้าครั้งล่าสุด และไม่ได้ใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้งกับคู่นอนอื่นที่ไม่ใช่ลูกค้าครั้งล่าสุดในช่วงหนึ่งเดือนที่ผ่านมา และมีอาการของโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ในช่วง 1 ปีที่ผ่านมา

ผลการวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่า พนักงานบริการหญิงส่วนใหญ่มีคะแนนความเสี่ยงเป็นศูนย์ โดยพนักงานบริการในสถานบริการที่มีความเสี่ยงเป็นศูนย์มีสัดส่วนมากกว่าพนักงานบริการนอกสถานบริการ และพบว่า ระดับคะแนนความเสี่ยงมีความแตกต่างกันสำหรับพนักงานบริการในและนอกสถานบริการนั้น มีนัยสำคัญทางสถิติสำหรับจังหวัด ค.

เมื่อทำการจัดกลุ่มระดับความเสี่ยงออกเป็นสามกลุ่ม คือ ความเสี่ยงน้อย (คะแนน 0) และความเสี่ยงปานกลาง (1–3 คะแนน) ความเสี่ยงสูง (4–5 คะแนน) พบว่า มีพนักงานบริการที่อยู่ในกลุ่มความเสี่ยงสูงไม่มากนักในทั้งสามจังหวัด โดยพบมากที่สุดที่จังหวัด ข. และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างพนักงานบริการในและนอกสถานบริการพบว่า กลุ่มความเสี่ยงมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญสำหรับจังหวัด ก. และจังหวัด ค. (ตาราง 3)

ตาราง 3 ร้อยละของพนักงานบริการตามระดับความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี จำแนกตามจังหวัดและประเภทของพนักงานบริการ

ความเสี่ยง HIV	จังหวัด ก. (N=430)		จังหวัด ข. (N=418)		จังหวัด ค. (N=412)	
	ในสถาน บริการ	นอกสถาน บริการ	ในสถาน บริการ	นอกสถาน บริการ	ในสถาน บริการ	นอกสถาน บริการ
คะแนนความเสี่ยง						
0	45.0	32.0	30.0	25.9	43.8	34.7
1	26.0	29.7	32.7	28.4	26.0	27.5
2	15.9	20.9	23.2	27.4	20.5	18.7
3	11.6	15.1	11.8	15.7	8.7	14.0
4	0.8	1.7	1.8	1.5	0.5	5.2
5	0.8	0.6	0.5	1.0	0.5	0.0
Chi-square	8.20; df = 5		3.66; df = 5		14.47; df = 5**	
จัดกลุ่มระดับความเสี่ยง						
น้อย (คะแนน 0)	45.0	32.0	30.0	25.9	43.8	34.7
ปานกลาง (คะแนน 1-3)	53.5	65.7	67.7	71.6	55.3	60.1
สูง (คะแนน 4-5)	1.6	2.3	2.3	2.5	0.9	5.2
Chi-square	7.34; df = 2*		0.87; df = 2		8.99; df = 2*	

หมายเหตุ: ระดับนัยสำคัญทางสถิติ *p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001

การเข้าถึงบริการด้านเอชไอวีของพนักงานบริการหญิงที่มีความเสี่ยงสูงกว่า

เมื่อดู n (จำนวนพนักงานบริการที่ระบุว่าเคยได้รับบริการต่างๆ) เปรียบเทียบกับค่า N (จำนวนพนักงานบริการทั้งหมดแต่ละประเภท) จะเห็นว่า พนักงานบริการส่วนใหญ่ในการสำรวจนี้เป็นกลุ่มที่เข้าถึงบริการด้านการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว โดยเข้าถึงบริการข้อมูลความรู้เรื่องเอชไอวี (ในที่นี้หมายถึงบริการผ่านอาสาสมัครของโครงการหรือศูนย์รื้อปิ่น) โดยทั้งพนักงานในและนอกสถานบริการเกินกว่าครึ่งหนึ่งจะได้รับบริการนี้แล้ว รองลงมาคือ บริการตรวจเลือดเอชไอวี ทั้งในตลอดช่วงชีวิตที่ผ่านมา และลำดับสุดท้ายที่มีสัดส่วนของพนักงานบริการที่เข้ารับบริการน้อยที่สุดคือ บริการตรวจและรักษาโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์

และเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ข้อมูลนี้ ตาราง 4 ได้แสดงให้เห็นว่า จากจำนวนของพนักงานบริการหญิงที่ระบุว่า เคยได้รับบริการต่างๆ (n) นั้น เป็นกลุ่มพนักงานบริการหญิงที่มีระดับความเสี่ยงใดบ้าง และพบว่า กลุ่มพนักงานบริการหญิงที่มีความเสี่ยงสูง ยังเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนน้อยที่สุดที่ได้รับบริการต่างๆ ทั้งที่เป็นกลุ่มพนักงานในและนอกสถานบริการ

ตาราง 4 ร้อยละของพนักงานบริการหญิงที่เข้าถึงบริการด้านเอชไอวีของพนักงานบริการ จำแนกตามประเภทและระดับความเสี่ยง จังหวัด และประเภทของพนักงานบริการ

การเข้าถึงบริการ (ในสถานบริการ)	จังหวัด ก. (N=258)					จังหวัด ข. (N=220)					จังหวัด ค. (N=219)				
	n	เสี่ยงน้อย	ปานกลาง	เสี่ยงสูง	χ^2	n	เสี่ยงน้อย	ปานกลาง	เสี่ยงสูง	χ^2	n	เสี่ยงน้อย	ปานกลาง	เสี่ยงสูง	χ^2
ได้รับข้อมูลความรู้เรื่องเอชไอวี	221	44.8	53.8	1.4	0.41	176	30.7	67	2.3	0.19	191	44.5	54.5	1	0.61
เคยรับการตรวจและ/หรือรักษาโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ตลอด 12 เดือนที่ผ่านมา	146	43.2	55.5	1.4	0.56	121	27.3	71.1	1.7	1.56	56	32.1	67.9	0	5.19
เคยตรวจเลือดเอชไอวีมาก่อน	217	44.7	53.9	1.4	0.31	145	26.2	71	2.8	3.16	189	42.9	56.1	1.1	0.97
เคยตรวจเอชไอวีในช่วง 12 เดือนที่ผ่านมา	170	47.1	51.2	1.8	1.13	108	27.8	70.4	1.9	0.19	150	42.7	56.7	0.7	0.63
ได้รับข้อมูลความรู้เรื่องเอชไอวี	129	35.7	62.0	2.3	3.25	140	25	71.4	3.6	2.18	157	34.4	61.1	4.5	1.02
เคยรับการตรวจและ/หรือรักษาโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ตลอด 12 เดือนที่ผ่านมา	81	34.6	65.4	0	3.88	98	23.5	74.5	2	0.86	17	11.8	76.5	11.8	5.21
เคยตรวจเลือดเอชไอวีมาก่อน	131	34.4	65.6	0	13.75***	119	27.7	70.6	1.7	1.30	125	36	60	4	1.12
เคยตรวจเอชไอวีในช่วง 12 เดือนที่ผ่านมา	103	36.9	63.1	0	8.17*	89	27	70.8	2.2	2.18	95	35.8	61.1	3.2	1.56

หมายเหตุ: ระดับนัยสำคัญทางสถิติ * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

ถึงแม้พนักงานบริการที่เข้าถึงบริการตรวจเลือดเอชไอวีจะมีสัดส่วนค่อนข้างสูง แต่กลับพบว่าจำนวนผู้ที่เข้าถึงบริการ ก็ยังเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงน้อยกว่า เหมือนกันทั้งสามจังหวัด โดยจังหวัดที่ดูเหมือนว่าจะมีกลุ่มเสี่ยงสูงในบรรดาผู้เข้าถึงบริการตรวจเลือดเอชไอวีมากที่สุดคือจังหวัด ข. ในขณะที่จังหวัด ก. พบว่า พนักงานนอกสถานบริการที่เข้าถึงบริการตรวจเลือดเอชไอวีนั้น ไม่พบว่ามียุทธศาสตร์ที่มีความเสี่ยงสูงเลย

สรุปและอภิปรายผล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษานี้เป็นข้อมูลจาก 3 จังหวัด ที่มีบริบทของพนักงานบริการแตกต่างกันไป จังหวัด ก. เป็นจังหวัดใหญ่ มีความเป็นเมือง (Urbanization) มากที่สุด รองลงมาคือ จังหวัด ค. และจังหวัด ข. ตามลำดับ นอกจากนั้น จังหวัด ค. มีลักษณะของความเป็นเมืองท่องเที่ยวและอยู่ไม่ไกลจากแนวชายแดน จึงเป็นพื้นที่ที่มีความชุกของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาใช้บริการพนักงานในพื้นที่ย่านมาก แต่ก็ยังไม่มากเท่าจังหวัด ก.

จากบริบทที่แตกต่างกันในทั้งสามพื้นที่ที่ทำการศึกษา และเมื่อทำการวิเคราะห์คุณลักษณะทางประชากรของพนักงานบริการในแต่ละพื้นที่ จะทำให้เห็นกลุ่มย่อยต่างๆ ของพนักงานบริการทั้งในและนอกสถานบริการในแต่ละจังหวัด ซึ่งเป็นชุดข้อมูลที่โครงการหรือหน่วยงานที่จัดบริการแก่กลุ่มพนักงานบริการควรได้เรียนรู้ เช่น ในทั้งสามจังหวัด พบว่า พนักงานนอกสถานบริการประมาณ ร้อยละ 37–50 เป็นคนที่ไม่เคยแต่งงานมาก่อน แต่เกินกว่าร้อยละ 75 ขึ้นไปที่อยู่กับคู่/สามี ทั้งหมดนี้ อาจสะท้อนให้เห็นความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีที่อาจแตกต่างกันออกไปสำหรับกลุ่มย่อยต่างๆ ของพนักงานบริการทั้งในและนอกสถานบริการ และในจังหวัด ก. ซึ่งเป็นเขตเมืองใหญ่ พนักงานบริการส่วนใหญ่เป็นคนที่ทำงานบริการทางเพศมาไม่นานเท่าจังหวัดอื่น และเกินกว่าร้อยละ 80 ไม่ใช่คนพื้นเพในจังหวัดนี้ แตกต่างจากพนักงานบริการในอีกสองจังหวัดซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่และทำงานบริการทางเพศมานานกว่า ลักษณะทางประชากรดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความต้องการบริการที่แตกต่างกันออกไป เช่น คนที่ไม่ใช่คนพื้นเพในจังหวัดนี้ จะมีข้อจำกัดในการใช้บริการสุขภาพภายใต้ความคุ้มครองของหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ เป็นต้น

ในเรื่องการของการวิเคราะห์ความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ของบทความนี้ พบว่าพนักงานบริการหญิงทั้งในและนอกสถานบริการในทั้ง 3 จังหวัด มีระดับความเสี่ยงปานกลางมากที่สุด ซึ่งมีแนวโน้มที่จะหมายถึงคนที่ใช้ถุงยางอนามัยกับลูกค้า แต่ไม่ใช้กับคู่นอนอื่น และเมื่อดูระดับการเข้าถึงบริการ แล้วก็พบว่าโครงการด้านการป้องกันเอชไอวี ก็สามารถเข้าถึงกลุ่มที่เป็นผู้มีความเสี่ยงปานกลางได้ในจำนวนมาก และถือเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนสูงที่สุดในทุกประเภทบริการ ทั้งสำหรับพนักงานบริการในและนอกสถานบริการด้วย

อย่างไรก็ตาม เพื่อมุ่งสู่การยุติปัญหาเอชไอวีให้ได้ตามเป้าหมายของแผนปฏิบัติการด้านเอชไอวีของประเทศที่ระบุไว้ว่า โครงการควรเข้าถึง**กลุ่มประชากรหลักที่มีความเสี่ยงสูงให้ได้ร้อยละ 80 ขึ้นไป** อีกนัยหนึ่งคือผลการดำเนินงานของโครงการที่ประสบความสำเร็จ ควรจะสะท้อนให้เห็นว่า ผู้รับบริการคือ กลุ่มประชากรที่มีความเสี่ยงสูงมากกว่ากลุ่มประชากรหลักที่มีความเสี่ยงต่ำกว่า นั่นเอง

ข้อมูลจากการประเมินผลโครงการนี้ แสดงให้เห็นผลการดำเนินงานที่ยังไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มประชากรที่มีความเสี่ยงสูงได้เป็นจำนวนมาก คือ เข้าถึงได้เพียงร้อยละ 1–5 เท่านั้น (ถึงแม้ในจังหวัด ค. จะพบว่า พนักงานบริการนอกสถานบริการที่เคยรับบริการตรวจและรักษาโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์จะเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงถึงเกือบร้อยละ 12 แต่จำนวนของผู้รับบริการทั้งหมด (n) ก็ต่ำมาก)

โดยสรุปแล้ว การวิเคราะห์นี้ สะท้อนประสิทธิภาพในการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินงานป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีในทั้งสามจังหวัดว่า ถึงแม้จะมีความครอบคลุมของการให้บริการค่อนข้างสูง คือ พนักงานบริการทั้งในและนอกสถานบริการที่ระบุว่า เคยได้รับบริการต่างๆ มาแล้วนั้น มีสัดส่วนค่อนข้างสูง แต่ก็ยังไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มพนักงานทั้งในและนอกสถานบริการที่มีความเสี่ยงสูงได้ในระดับที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายในการยุติปัญหาเอชไอวีของประเทศได้ ดังนั้น โครงการควรให้ความสำคัญกับการเข้าถึงกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงให้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

โครงการดำเนินงานด้านการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวี สามารถใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษานี้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลจากผลการติดตามการดำเนินงานของโครงการ เพื่อให้สามารถปรับปรุงการให้บริการ และดำเนินการให้ประชากรที่มีความเสี่ยงสูงสามารถเข้าถึงบริการ โดยเฉพาะการตรวจหาการติดเชื้อเอชไอวีได้โดยเร็ว

แนวโน้มการไม่ใช้ถุงยางอนามัยกับคนที่เป็นคู่นอนลักษณะอื่นๆ ที่ไม่ใช่ลูกค้า ประกอบกับการที่พนักงานบริการทั้งในและนอกสถานบริการเกินกว่าร้อยละ 70 ในทั้งสามจังหวัด ระบุว่า มีคู่นอนอยู่คนเดียวในปัจจุบัน ข้อมูลนี้สะท้อนทั้งระดับความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีและสะท้อนให้เห็นมิติที่สำคัญที่การดำเนินงานป้องกันควรให้น้ำหนักในการทำงานเพิ่มมากขึ้นด้วย

ระยะเวลาในการทำงานบริการทางเพศเป็นตัวแปรสำคัญ ที่อาจเพิ่มหรือลดความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีได้ด้วย แน่นอนว่า พนักงานบริการที่มีอายุน้อยย่อมมีทักษะในการต่อรองเรื่องการใช้ถุงยางอนามัย หรือการมีรูปแบบของเพศสัมพันธ์ที่เสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีได้ไม่ดีเท่าพนักงานบริการที่มีประสบการณ์การทำงานในอาชีพนี้มานานกว่า ดังนั้น หากโครงการสามารถเข้าถึงกลุ่มพนักงานบริการ “หน้าใหม่” ได้ ก็สามารถเสริมทักษะในการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีให้ได้อย่างทันท่วงที

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณโครงการประเมินผลโครงการการป้องกันเอชไอวีแห่งชาติในกลุ่มเป้าหมายหลักที่มีโอกาสสูงต่อการรับเชื้อเอชไอวี แรงงานข้ามชาติ และผู้ต้องขัง โดย ศ.เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสฤทธิ์วงศ์ รศ.ดร.สุรียพร พันธุ์ รศ.ดร.อุไรวรรณ คณิสสุเกษม ดร.แคร์ ริกเตอร์ และคุณนิพนธ์ ดาราวุฒิมาประภรณ์ ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการใช้ข้อมูลในการศึกษา

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์. (2555). *ยุทธศาสตร์ป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์แห่งชาติ พ.ศ. 2557 – 2559*. กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์แห่งประเทศไทย.
- ทวีทรัพย์ ศิรประภาศิริ, พรทิพย์ เข้มเงิน, อรทัย หรุเจริญพรพานิช, พัทธรา เบญจรัตนภรณ์ และทาเยียนา ชูมิลิน่า (บรรณาธิการ). (2557). *รายงานความก้าวหน้าของประเทศไทยในการป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์รอบปี พ.ศ. 2557*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท หกหนึ่งเจ็ด จำกัด.
- อภิชาติ จำรัสฤทธิ์วงศ์ และคณะ. (2552). *รายงานการวิจัยเพื่อประเมินผลกระทบโครงการเอดส์ด้านการป้องกันและการดูแลรักษาที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนโลกรอบที่ 1*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

แรงงาน: อาเซียน...

เส้นทางตลาดแรงงานที่ท้าทาย

ชีวมณฑลนครานุรักษ์: แนวคิดภายใต้ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมือง

ธเนศ กิตติศรีวรพันธุ์*

บทคัดย่อ

การขยายตัวของความเป็นเมืองส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเรื่องของความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้เกิดคำถามว่าจะมีวิธีการจัดการความสมดุลระหว่างเมืองกับความหลากหลายทางชีวภาพได้อย่างไร บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมือง โดยวิเคราะห์ผ่านโครงการริเริ่มชีวมณฑลนครานุรักษ์ที่สนับสนุนโดยองค์กรยูเนสโก การศึกษาที่ใช้กระบวนการวิเคราะห์เอกสารและเปรียบเทียบกรณีพื้นที่ภายใต้โครงการดังกล่าว ที่ดำเนินงานในต่างประเทศ ผลการวิเคราะห์และทบทวนกรณีศึกษา ชี้ให้เห็นโอกาสและข้อจำกัดที่อาจเกิดขึ้น หากมีการดำเนินการโครงการดังกล่าวในระดับสถาบันการศึกษาซึ่งถือเป็นกลไกหนึ่งในแนวคิดของโครงการเขตสงวนชีวมณฑล นอกจากนี้ปัจจัยที่มีส่วนส่งเสริมให้โครงการดำเนินการได้ เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ และการสนับสนุนด้านนโยบายจากภาครัฐ ซึ่งมีคำถามที่ต้องทำความเข้าใจก่อนว่า บทบาทของประชากรในเมืองต่อการมีส่วนร่วมในเขตชีวมณฑลคืออะไร และเราจะได้อะไรจากแนวคิดดังกล่าว

คำสำคัญ: ชีวมณฑลเมือง ชีวมณฑลนครานุรักษ์ การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

* นักวิจัยหลังปริญญาเอก สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Urban Biosphere Reserve: A Concept Based on Biodiversity in Urban Areas

*Thanate Kitisriworaphan**

Abstract

Urban sprawl directly affects environmental degradation, especially in terms of biodiversity degradation. This phenomenon raises concern about how to manage population and the environment in order to achieve a balance between urban area utilization and biodiversity protection. This paper aims to introduce a strategy of biodiversity conservation in urban areas under the concept of the Urban Biosphere Reserve supported by the UNESCO. This documentary study compares similar projects in a number of countries. Analyzing cases in foreign countries leads to the question whether this project can be applied in a university area. Furthermore, there are some questions relating to supportive factors such as local people participation, government policy, etc. Also, the role of urban people and potential benefits if this concept is applied are things that need to be answered prior to implementation.

Keywords: Urban biosphere, Urban biosphere reserve, Biodiversity management

* Post-doctoral researcher, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตเพียงหนึ่งเดียวที่มีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค การกระทำต่างๆ ของมนุษย์ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม (Vitousek, Mooney, Lubchenco, & Melillo, 1997) และกิจกรรมของมนุษย์ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่มีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ โดยประมาณร้อยละ 40 ของเศรษฐกิจโลกและร้อยละ 80 ของความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (ปัจจัย 4) เกี่ยวข้องกับทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ (Topfer, 2000) ในขณะที่ร้อยละ 60 ของประชากรโลกต้องพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพจากการบริโภคพืชและสัตว์ทั้งในรูปแบบยาและอาหาร (Chivian & Bernstein, 2010) ซึ่งแม้ว่ามนุษย์ต้องพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพ แต่กิจกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่กลับทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพดังกล่าวลดลงอย่างต่อเนื่อง หลายหน่วยงานในระดับต่างๆ จึงได้มีโครงการรณรงค์จัดการและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมภายใต้กรอบแนวคิดที่เรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน (Lele, 1991; Mebratu, 1998) และหนึ่งในหน่วยงานที่มีบทบาทในระดับนานาชาติว่าด้วยการผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนทัศนคติของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม คือองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ซึ่งมีหน้าที่สนับสนุนและผลักดันนโยบายไปสู่การปฏิบัติ เพื่อสร้างจิตสำนึกของประชากรโลกต่อสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพผ่านโครงการต่างๆ รวมทั้งโครงการเขตสงวนชีวมณฑล (Biosphere reserve) ที่จะกล่าวต่อไป

โครงการเขตสงวนชีวมณฑล (Biosphere reserve) เป็นโครงการที่อยู่ภายใต้โปรแกรมมนุษย์และชีวมณฑล (Man and Biosphere Program: MAB) ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี 2513 (UNESCO, 2004) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการศึกษาวิจัย และกำหนดพื้นที่เขตสงวนชีวมณฑล ในปัจจุบันมีการขึ้นทะเบียนรับรองเขตชีวมณฑลภายใต้เครือข่าย the World Network of Biosphere Reserves (WNBR) และมีการกำหนดกรอบยุทธศาสตร์ the Seville Strategy และ Madrid Action Plan ซึ่งผลการดำเนินการที่ผ่านมา ก่อให้เกิดพื้นที่เขตสงวนชีวมณฑลกระจายอยู่ 621 แห่งจาก 117 ประเทศ

ต่อมาในปี 2543 ได้มีการขยายแนวคิดจากเขตชีวมณฑลเดิม ให้มีการส่งเสริมแนวทางการอนุรักษ์ ศึกษาและเฝ้าระวังความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมืองที่เรียกว่า โครงการ Urban Biosphere Reserve ซึ่งผู้เขียนขอเรียกว่า “ชีวมณฑลนครานุรักษ์” ในระยะเวลาเกือบ 15 ปีที่ผ่านมา พบว่า ยังมีผู้ที่ศึกษาและวิจัยในเรื่องดังกล่าวในวงจำกัด ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดประการหนึ่งที่ทำให้บทความนี้ทำได้เพียงการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และจากกรณีศึกษาและข้อค้นพบในต่างประเทศเป็นหลัก โดยบทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) นำเสนอและวิเคราะห์แนวความคิดการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมืองที่เรียกว่า ชีวมณฑลนครานุรักษ์ และ 2) เปรียบเทียบกรณีศึกษาเขตชีวมณฑลนครานุรักษ์ในพื้นที่ต่างๆ เพื่อหาข้อสรุปว่า ลักษณะชีวมณฑลนครานุรักษ์ดังกล่าวควรประกอบด้วยอะไรบ้าง และมีแนวทางการจัดการอย่างไร โดยใช้การวิเคราะห์เชิงเอกสาร

เขตสงวนชีวมณฑล

เขตสงวนชีวมณฑล (Biosphere reserve) เป็นโครงการภายใต้การสนับสนุนของยูเนสโก ที่ดำเนินการมากกว่า 44 ปี โดยที่พื้นที่เขตสงวนประเภทนี้จะแตกต่างจากพื้นที่อุทยานแห่งชาติ หรือพื้นที่ป่าอื่นๆ ที่มุ่งเฉพาะการอนุรักษ์

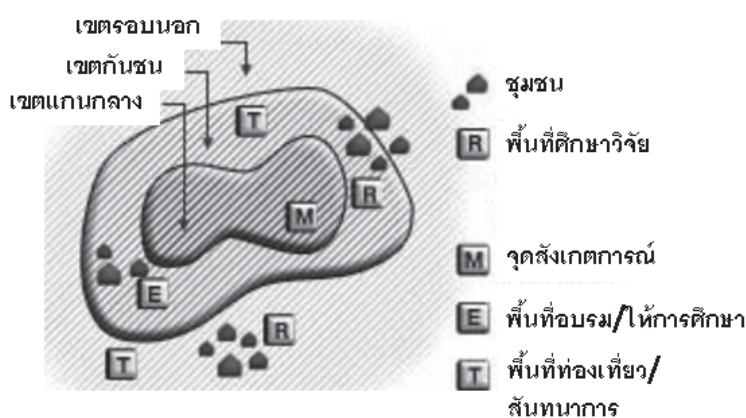
แต่พื้นที่เขตสงวนชีวมณฑลจะประกอบไปด้วยการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศน์ เพื่อการศึกษาวิจัยและติดตามเฝ้าระวัง อีกทั้งสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อชุมชนและพื้นที่โดยรอบ (UNESCO, 2014a) โดยเขตสงวนชีวมณฑลตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานสองประการ คือ 1) ควรเป็นเขต (พื้นที่) ที่สร้างระบบการจัดการแบบเปิดให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการสร้างและดูแลกิจกรรมในพื้นที่ และ 2) ต้องพิจารณาถึงความยืดหยุ่นปรับตัว (Resilience) ของพื้นที่อนุรักษ์ต่อการใช้ประโยชน์ของชุมชนในแต่ละพื้นที่ ผู้ที่มีส่วนได้เสียในพื้นที่เขตสงวนชีวมณฑลนี้ อาจมีตั้งแต่เจ้าของพื้นที่ทั้งภาครัฐและเอกชน เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น สถาบันการศึกษา หรือสถาบันที่ถูกจัดตั้งให้ดูแลพื้นที่ดังกล่าวโดยเฉพาะ อาจกล่าวได้ว่าเขตสงวนชีวมณฑลในแต่ละพื้นที่มีลักษณะเฉพาะที่สามารถนำมากำหนดวัตถุประสงค์และบทบาทของตนได้

จากการทบทวนกรอบที่นำเสนอโดยคณะกรรมการโครงการมนุษย์และเขตสงวนชีวมณฑล (UNESCO – Man and Biosphere: UNESCO – MAB) พบว่า หลักการของเขตสงวนชีวมณฑลที่ผ่านมา กำหนดให้มีการจำแนกพื้นที่เป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) เขตแกนกลาง (Core area) เป็นพื้นที่อนุรักษ์ที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย 2) เขตกันชน (Buffer zone) เป็นพื้นที่อนุญาตให้มีกิจกรรมในทางสังคมและเศรษฐกิจต่อชุมชน แต่ต้องมีการจัดการพื้นที่และใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน และ 3) เขตรอบนอก (Transition zone) เป็นพื้นที่มีชุมชนอาศัยอยู่ได้ เป็นเขตที่อนุญาตให้มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนโดยรอบพื้นที่ และต้องจัดให้มีการฝึกอบรมให้การศึกษาแก่ประชาชนในพื้นที่ให้รู้จักใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน (รูป 1)

ชีวมณฑลนครอนุรักษ์

ปรากฏการณ์การขยายตัวของชุมชนเมืองที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในทุกพื้นที่ของโลก โดยที่ร้อยละ 54 ของประชากรโลกอาศัยในเขตเมือง โดยเฉพาะภูมิภาคเอเชียและแอฟริกาที่มีสัดส่วนประชากรเมืองเพิ่มขึ้นอย่างมาก ซึ่งมีการคาดการณ์ว่าในปี 2593 จะมีประชากรทั่วโลกอาศัยในเขตเมืองเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 66 โดยพื้นที่ที่มีการเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 90 คือ ทวีปเอเชียและแอฟริกา (UNESCO, 2014b; United Nations, 2014) ทำให้ในอนาคตพื้นที่ที่เคยมีความเป็นเมืองต่ำจะมีความเป็นเมืองมากขึ้นจากการพัฒนา และการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ที่มีความซับซ้อนและมีคุณค่าต่อมนุษย์

รูป 1 ตัวอย่างการจัดพื้นที่เขตสงวนชีวมณฑล

ที่มา: ปรับปรุงจาก UNESCO (2011)

เมื่อพิจารณาแนวโน้มดังกล่าว คณะทำงาน UNESCO – MAB จึงได้ริเริ่มแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและชีวบทวนในเขตเมืองที่เรียกว่าชีวบทวนครานุรักษ์ (Urban Biosphere Reserve: UBR) โดยปรับใช้แนวทางของเขตสงวนชีวบทวน (Biosphere Reserve: BR) บนแนวคิดที่ว่า เมืองเป็นส่วนหนึ่งของชีวบทวนหลัก (โลก) และการเข้าถึงธรรมชาติของประชากรเมืองก็ควรถูกทำให้แยกจากพื้นที่ธรรมชาติดั้งเดิม (Dogsé, 2004) ยกตัวอย่างเช่น การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เกิดขวางธรรมชาติทางไหลของน้ำ และการเปลี่ยนจากพื้นที่สีเขียวเป็นพื้นที่เมือง (คอนกรีต) ทำให้เกิดการลดอัตราการไหลซึมของน้ำผิวดินลงสู่ลำน้ำใต้ดิน ซึ่งส่งผลต่อระดับน้ำใต้ดิน เร่งให้เกิดการทรุดตัวและเสี่ยงต่อปัญหาน้ำท่วม เนื่องจากขาดพื้นที่สีเขียวช่วยในการดูดซับน้ำฝน ซึ่งไม่เพียงส่งผลกระทบต่อภาวะน้ำท่วมในระดับพื้นที่ แต่ยังส่งผลกระทบต่ออัตราการระเหยน้ำของพื้นที่ตอนบนอีกด้วย (Tunstall, Johnson, & Penning – Rowsell, 2004) หรือการกำหนดสัดส่วนพื้นที่สีเขียวในเมืองที่ไม่เหมาะสม ทำให้เกิดปรากฏการณ์เกาะร้อน (Urban heat island effect) ที่ส่งผลกระทบต่อการใช้พลังงานที่สูงขึ้นจากการใช้อุปกรณ์ทำความเย็นในช่วงเวลาดังกล่าว (Cui & Shi, 2012) รวมไปถึงการเกิดปรากฏการณ์หมอกควันเทา (Grey – air smog) ในพื้นที่เมืองที่กระทบต่อทัศนวิสัยในการสัญจรและสุขภาพคนเมือง (Singh, Pandey, & Chaudhry, 2010) เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินและกิจกรรมการใช้ที่ดินที่มุ่งเน้นด้านใดด้านหนึ่งเพียงมิติเดียว โดยไม่ได้คำนึงถึงความสมดุลกับมิติอื่นๆ การสร้างความสมดุลดังกล่าวจึงเป็นสิ่งจำเป็น และความหลากหลายทางชีวภาพของเมืองเป็นสิ่งที่ควรให้ความสำคัญและรักษาไว้เช่นเดียวกับพื้นที่อื่นๆ ในโลก

สำหรับกรณีของชีวบทวนครานุรักษ์ (URR) นั้น การจัดจำแนกพื้นที่จะมีความแตกต่างจากการจำแนกพื้นที่แบบเขตชีวบทวนเดิม (BR) ที่กล่าวไปก่อนหน้านี้ เนื่องจากพื้นที่เมืองส่วนใหญ่ที่มีอยู่มากเน้นกิจกรรมด้านเศรษฐกิจและสังคมของประชากรเมืองเป็นหลัก ในการจัดจำแนกพื้นที่ของ UBR จะต้องพิจารณาตามลักษณะกลุ่มพื้นที่เมืองแล้วจึงสามารถจำแนกพื้นที่ภายในเพื่อกำหนดกิจกรรม/หน้าที่ตามหลักของ BR ต่อไป

ชีวบทวนครานุรักษ์ในประเทศไทย

ประเทศไทยได้เป็นสมาชิกในกลุ่ม UNESCO – MAB group โดยมีพื้นที่สงวนชีวบทวน 4 แห่งที่ได้รับการรับรอง ได้แก่ พื้นที่สงวนชีวบทวนสะแกกราช จ.นครราชสีมา พื้นที่สงวนชีวบทวนแม่ลา – ห้วยคอกม้า จ.เชียงใหม่ พื้นที่สงวนชีวบทวนห้วยทาก จ.ลำปาง และพื้นที่สงวนชีวบทวนระนอง (Department of National Parks, Department of Marine and Coastal Resources, Ministry of Natural Resources and Environment, & Secretary to the MAB National Committee of Thailand, 2014) โดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นแหล่งศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงความเชื่อมโยงของคนกับระบบนิเวศน์ อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องชีวบทวนครานุรักษ์ (UBR) ในประเทศไทยยังคงเป็นเรื่องใหม่ แต่ในต่างประเทศพบว่า มีการริเริ่มดำเนินการในประเทศจีนและมาเลเซียไปก่อนหน้านี้

ที่ผ่านมา ความสัมพันธ์ของคนไทยกับธรรมชาติมักเป็นไปในลักษณะที่ป่าเป็นต้นกำเนิดของปัจจัย 4 อันได้แก่ เป็นแหล่งอาหาร เลี้ยงผ้า ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่ม จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า การใช้ประโยชน์ของชุมชนไม่ได้มีการจำแนกพื้นที่การใช้ (Zonation) แต่เป็นการเข้าใช้ประโยชน์ในทั่วทุกพื้นที่ของป่า โดยมีการควบคุมในรูปแบบความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม เช่น พื้นที่ป่าต้องห้ามความเชื่อเรื่องผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเขตป่าต้นน้ำ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นไปตามลักษณะนิเวศวิทยาวัฒนธรรม อันเป็นภูมิปัญญาที่ทำให้มนุษย์อยู่กับป่าอย่างพึ่งพาในอดีต

(Salam, Noguchi, & Pothitan, 2006; ประมุข และคนอื่นๆ, 2541) แต่การพัฒนาพื้นที่และอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการคุกคามป่าจากปัจจัยต่างๆ นอกพื้นที่ เช่น ลัมปทานป่าไม้ การทำอุตสาหกรรมเกษตรเชิงเดี่ยว หรือการเข้ามาดูแลของหน่วยงานภายนอกโดยละเลยบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ ทำให้สำนึกหรือประเพณีปฏิบัติแบบเดิมของชุมชนในบริเวณโดยรอบถูกทำลาย และเปลี่ยนแปลงอันนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่เสื่อมถอยของชุมชนและป่า ความเป็นมาในความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดคำถามว่า การจัดสรรพื้นที่การใช้ประโยชน์ตามแนวทางปัจจุบันมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับความเป็นจริงของชุมชนในพื้นที่หรือไม่ และการจัดการที่เหมาะสมควรดำเนินการอย่างไร (วิภาดา, 2522)

บทบาทหน้าที่ของชีวมณฑลนคราบุรี

ก่อนจะทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของชีวมณฑลนคราบุรี (UBR) จำเป็นต้องเข้าใจหลักการพื้นฐานของ UBR ว่าประกอบไปด้วยหน้าที่หลักสามประการ คือ 1) หน้าที่ในการอนุรักษ์ (Conservation function) สงวนรักษาทรัพยากรพันธุกรรมและชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตที่เป็นพืช สัตว์ และแมลงทั้งจุลินทรีย์ในพื้นที่นั้น เพื่อคงสภาพภูมิทัศน์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมในพื้นที่ 2) หน้าที่พัฒนา/ส่งเสริมการพัฒนา (Development function) อย่างยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม และ 3) หน้าที่สนับสนุนการสาธิต การฝึกอบรมและให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (Logistic function) การศึกษาวิจัยและตรวจสอบปัญหาที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืนในทุกระดับ ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ (de la Vega – Leinert, Nolasco, & Stoll – Kleemann, 2012)

จากหลักการหน้าที่ของชีวมณฑลนคราบุรีที่กล่าวมา ได้นำมาสู่การจัดทำเกณฑ์ประเมินความเป็นไปได้ในการกำหนดพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเป็นเขตชีวมณฑลนคราบุรี ซึ่งคณะทำงาน The MAB Urban Group ของยูเนสโกได้ใช้เมือง Sao Paulo City Green Belt Biosphere Reserve (บราซิล) และ Kristianstads Vattenrike Biosphere Reserve (สวีเดน) เป็นกรณีศึกษาเพื่อกำหนดกรอบการประเมินพื้นที่เขต UBR ซึ่งผลจากการศึกษานำไปสู่แนวทางหลักๆ ในการประเมิน 10 ประการ (the MAB Urban Group, 2006) ได้แก่ 1) เป็นพื้นที่ที่คุณค่าของระบบนิเวศน์เมืองสามารถวัดได้ 2) มีการกำหนดแนวทางอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่อย่างชัดเจน 3) ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลพื้นที่นั้นๆ 4) มีกิจกรรมหรือนวัตกรรมที่เกี่ยวกับการใช้คุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพ 5) มีการศึกษาวิจัยและ/หรือเผยแพร่ข้อมูลของพื้นที่อนุรักษ์ต่อผู้กำหนดนโยบายในระดับต่างๆ 6) มีระบบการติดตามเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม 7) มีการส่งเสริมความเท่าเทียมในการใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ 8) มีการกำหนดพื้นที่เชื่อมต่อกับพื้นที่เมืองหรือเขตสงวนชีวมณฑลอื่นๆ 9) มีการพัฒนาการใช้ที่ดินที่หลากหลายในพื้นที่ และ 10) มีกิจกรรมที่ส่งเสริมการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เมืองอย่างเท่าเทียม

โดยหลักการส่วนใหญ่อยู่ที่การสร้างการมีส่วนร่วมกับประชากรในพื้นที่ และการสาธิต การฝึกอบรม และให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมให้ตอบโต้ภัยตามความต้องการของคนในพื้นที่ ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาและอนุรักษ์ไปพร้อมๆ กัน

ตัวอย่างในต่างประเทศที่มีการนำแนวคิด UBR ไปดำเนินการ อาทิเช่น การศึกษาของ Matysek (2004) ที่ศึกษาพื้นที่ Mornington Peninsula – Western port ในเมือง Melbourne ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งพบว่า ได้มีการนำแนวคิด UBR ไปใช้ผสมผสานความต้องการร่วมระหว่างเศรษฐกิจหลักของเมืองที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวพื้นที่ชุ่มน้ำ มีการผลิตไวน์ สวนไม้ดอกไม้ประดับ และอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์นม นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างที่พบได้ในภูมิภาคอื่นๆ เช่น โครงการ Myeongdong UNESCO Green Rooftop ในกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ ที่จัดการด้านพลังงาน การอนุรักษ์และการพัฒนาชีวิตคนเมืองไปพร้อมๆ กัน (KIM, 2004) หรือโครงการพัฒนาพื้นที่ริมน้ำของมหานครนิวยอร์ก ที่มุ่งลดผลกระทบจากภาวะน้ำทะเลหนุนสูงในอนาคต ซึ่งช่วยเพิ่มความสามารถของเมืองในการยืดหยุ่นปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม สังคมและเศรษฐกิจ (Urban resilience) (Alfsen – Norodom et al., 2004) และตัวอย่างพื้นที่เมืองในเขตทะเลสาบ Kandy ของประเทศศรีลังกา ก็เป็นอีกกรณีที่ได้ประยุกต์แนวทาง UBR ในกระบวนการวางแผนเมืองที่กำลังดำเนินการอยู่ (Gunatilleke, 2007) จะเห็นว่าการตื่นตัวของการบริหารจัดการความเป็นเมืองควบคู่กับการรักษาสีเขียวและสิ่งแวดล้อมบนแนวคิด UBR กำลังกระจายไปในหลายเมืองทั่วโลก โดยมีการรวมกลุ่มภายใต้เครือข่ายที่เรียกว่า the International Council for Local Environmental Initiatives (ICLEI) ที่รวมตัวจากตัวแทน 43 ประเทศ ตั้งแต่ปี 2553 (ปัจจุบันใช้ชื่อเป็นทางการว่า ICLEI – Local Governments for Sustainability) โดยมีสมาชิกเครือข่ายกระจายไปมากกว่า 1,000 เมืองทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทย และทำงานร่วมกันกับโครงการ UNESCO’s Man and the Biosphere Urban Group ภายใต้วัตถุประสงค์ที่จะให้เกิดความร่วมมือในการแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง เพื่อรองรับกระแสการขยายตัวของความเป็นเมืองในปัจจุบัน (UNESCO, 2014a)

องค์ประกอบด้านการศึกษาและวิจัยในส่วนของชีวบทลนครานุรักษ์

ประเทศไทยได้มีการเข้าร่วมเครือข่ายภายใต้โครงการชีวบทลนครานุรักษ์ ในกลุ่มของ MAB Urban Group โดยมีการดำเนินงานภายในกรอบการทำงาน Urban Connection ของยูเนสโก ที่ศึกษาโดยกรุงเทพมหานคร และมีการสำรวจคุณภาพชีวิตของประชากรเมือง และการเชื่อมต่องานสิ่งแวดล้อมระหว่างเขตเมืองและชนบทไปแล้ว (UNESCO, 2011) โดยนำผลการศึกษาไปเปรียบเทียบกับอีก 20 โครงการทั่วโลก อาทิเช่น โครงการ Children in the City of Toronto (แคนาดา), Urban Green Space in Dayton (สหรัฐอเมริกา) และ Urban Green Space in Seoul (เกาหลีใต้) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในระดับองค์กรหรือสถาบันการศึกษานั้น มีการศึกษาวิจัยถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชีวบทลนน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับสถาบันวิจัยในต่างประเทศ ดังปรากฏในรายงานของกลุ่มเครือข่าย Urban Futures Program ที่มีสมาชิกจากสถาบันการศึกษาในสหรัฐอเมริกาและยุโรป รวมทั้งในเอเชีย เช่น จีน สิงคโปร์ และมาเลเซีย

ที่ผ่านมาโครงการที่เกี่ยวข้องกับแนวทาง URB มักเป็นการศึกษาวิจัยของผู้วิจัยระดับบุคคลในเรื่องสิ่งแวดล้อมภายในพื้นที่เขตสงวนชีวบทลนเท่านั้น ตัวอย่างเช่น การศึกษาของประมุขและคนอื่นๆ (2541) ที่พบว่า การมีส่วนร่วมของคนที่สำคัญในชุมชนโดยรอบพื้นที่เขตสงวนชีวบทลนสะแกราช จังหวัดนครราชสีมา สัมพันธ์กับเศรษฐกิจของชุมชนโดยรอบ ทั้งในด้านส่งเสริมเศรษฐกิจ และความสมดุลของเศรษฐกิจชุมชนใกล้เคียง (การมีรายได้ที่เพียงพอและต่อเนื่อง) และมีผลต่อการอนุรักษ์พื้นที่ เมื่อใดที่เศรษฐกิจชุมชนไม่ดีจะส่งผลให้มีการบุกรุกเก็บเกี่ยวทรัพยากรป่าไม้เกินความเหมาะสม ซึ่งกระทบต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ และพบว่าปัจจัยเสริมที่ส่งผลต่อ

การอนุรักษ์ในพื้นที่เขตสงวนชีวมณฑลคือ 1) การที่ประชากรในพื้นที่ที่มีความรู้ ตระหนักในความสำคัญของพื้นที่สงวนชีวมณฑลในฐานะที่สนับสนุนเศรษฐกิจในพื้นที่ด้านแหล่งท่องเที่ยว และการศึกษาวิจัยจากกลุ่มคนภายนอกพื้นที่ 2) ความจริงใจและตั้งใจของตัวแทนองค์กรปกครองภาครัฐในการกำหนดนโยบาย และสนับสนุนด้านการให้ความรู้ 3) ด้านอนุรักษ์ มีการอบรมอาชีพและกิจกรรมที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 4) มีการสื่อสารระหว่างผู้มีส่วนร่วมทั้งหมดในรูปแบบเครือข่าย ที่มีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง มีการแลกเปลี่ยนความรู้ แหล่งทุนและอุปกรณ์ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของวิภาดา (2522) ในเรื่องความสัมพันธ์ของเศรษฐกิจของชุมชนโดยรอบพื้นที่ที่พบว่าเมื่อรายได้ของประชากรในพื้นที่ลดลง การบุกรุกพื้นที่เขตสงวนจะเพิ่มขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่ออัตราการลดลงของความหลากหลายในพืชและสัตว์ในพื้นที่

ในส่วนองค์ประกอบด้านการศึกษาและวิจัย ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบตามหลักการของเขตสงวนชีวมณฑลนั้นพบว่า นอกจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่มีงานวิจัยในพื้นที่เขตสงวนชีวมณฑลมากที่สุดในประเทศ โดยเฉพาะที่เขตสงวนชีวมณฑลสะแกกราช นครราชสีมา ยังพบความเป็นไปได้สำหรับสถาบันระดับอุดมศึกษาอื่นๆ ที่มีความพร้อมในการนำแนวคิดด้านชีวมณฑลหรือนวัตกรรมมาดำเนินการ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยราชภัฏต่างๆ ที่มีหลักสูตรด้านการเรียนการสอนทางสิ่งแวดล้อมและชุมชนเมือง รวมถึงมหาวิทยาลัยมหิดลที่เคยได้รับการจัดอันดับให้เป็นมหาวิทยาลัยสีเขียวอันดับ 1 ของประเทศไทยจากการจัดอันดับ UI Green University World Ranking (พ.ศ. 2555 และ พ.ศ. 2556) ซึ่งน่าจะมีความสามารถเพียงพอที่จะเป็นหนึ่งในแรงสนับสนุนให้เกิด UBR ขึ้นในประเทศไทยได้

สำหรับคำถามที่ว่า สถาบันการศึกษาไทยที่ตั้งอยู่ในเขตที่มีความหลากหลายทางชีวภาพเข้มข้นที่สุดแห่งหนึ่งของโลกจะมีบทบาทในฐานะองค์ประกอบตามหลักการในด้านศึกษา และวิจัยตามแนวทาง UBR ของ UNESCO – MAB Urban Group นั้น คงต้องทำความเข้าใจในหลักการจำแนกพื้นที่แบบ UBR ว่า มีคุณลักษณะเช่นใดร่วมกับหน้า 3 ประการและหลักการประเมินเบื้องต้น 10 ข้อ ที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ ซึ่งพื้นที่ในเขตเมืองที่จะเสนอให้เป็นเขต UBR นั้น สามารถจำแนกได้ 4 รูปแบบหลัก ได้แก่ (รูป 2)

- 1) **ชีวมณฑลนคราอนุรักษ์แบบที่ 1: Urban green belt biosphere reserve** คือ พื้นที่เมืองที่มีลักษณะล้อมรอบด้วยพื้นที่เขตชีวมณฑล มีความสำคัญในการจัดการป้องกันการขยายตัวของเมืองไม่ให้รุกล้ำพื้นที่อนุรักษ์โดยรอบ หรือการขยายเมืองโดยไร้ทิศทาง
- 2) **ชีวมณฑลนคราอนุรักษ์แบบที่ 2: Urban green corridor biosphere reserve** คือ พื้นที่เมืองที่มีลักษณะของทางเชื่อมพื้นที่สีเขียวในลักษณะเป็นทางผ่านภายในเมือง โดยเชื่อมต่อไปยังพื้นที่สีเขียวหรือเขตอนุรักษ์อย่างน้อยสองพื้นที่
- 3) **ชีวมณฑลนคราอนุรักษ์แบบที่ 3: Urban green area cluster biosphere reserve** คือ พื้นที่เมืองที่มีลักษณะการกระจายของพื้นที่สีเขียวทั้งภายในพื้นที่เมืองและภายนอกเขตเมือง เช่น สวนสาธารณะ สวนสัตว์
- 4) **ชีวมณฑลนคราอนุรักษ์แบบที่ 4: Urban region biosphere reserve** คือ พื้นที่เมืองที่มีลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของเขตสงวนชีวมณฑลที่ได้รับการรับรองจาก UNESCO – MAB

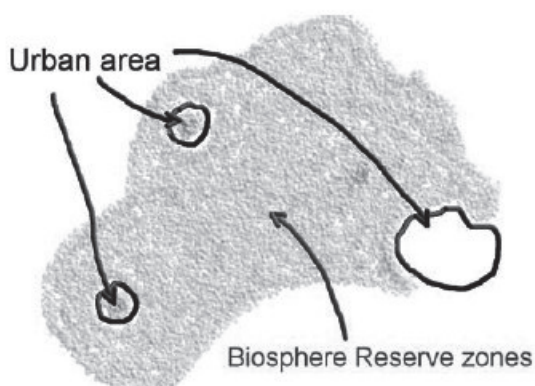
รูป 2 ตัวอย่างการจำแนกพื้นที่ชีวมณฑลนครนุรักษ์

รูปแบบที่ 1: Urban green belt biosphere reserve

รูปแบบที่ 2: Urban green Corridor biosphere reserve

รูปแบบที่ 3: Urban green area cluster biosphere reserve

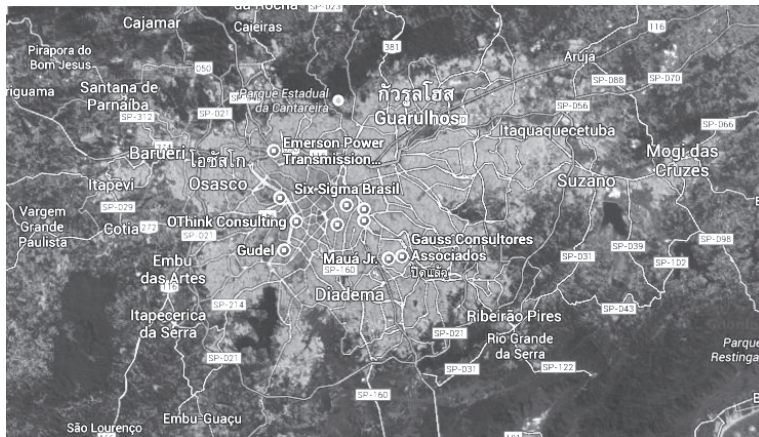

รูปแบบที่ 4: Urban region biosphere reserve

ที่มา: UNESCO (2014a)

และเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น บทความนี้ขอยกตัวอย่างเมืองที่ได้รับการประเมินและอยู่ระหว่างดำเนินการขึ้นทะเบียนเขต UBR คือเมือง Sao Paulo City Green Belt Biosphere Reserve ประเทศบราซิล และเมือง Kristianstads Vattenrike Biosphere Reserve ประเทศสวีเดน สำหรับเมือง Sao Paulo นั้น จัดได้ว่าเป็นพื้นที่ชีวมณฑลนครนุรักษ์แบบที่ 1 เพราะมีลักษณะพื้นที่ที่มีพื้นที่สีเขียวขนาดใหญ่ล้อมรอบ มีประชากรประมาณ 16 ล้านคนอาศัยอยู่ร่วมกับระบบนิเวศน์บนบกและแหล่งน้ำ (Victor et al., 2004) ในขณะที่ Kristianstads Vattenrike เป็นพื้นที่ชีวมณฑลนครนุรักษ์แบบที่ 3 เนื่องจากเป็นพื้นที่รอบแหล่งน้ำขนาดใหญ่และมีพื้นที่สีเขียวกระจายแทรกตามพื้นที่เมือง โดยพื้นที่นี้เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญของสวีเดนและแหล่งน้ำใต้ดินที่สำคัญแห่งหนึ่งของยุโรปตอนเหนือ (Olsson, Folke, Galaz, Hahn, & Schultz, 2007) (รูป 3)

รูป 3 เปรียบเทียบ Sao Paulo City Green Belt Biosphere Reserve (บราซิล)
และ Kristianstads Vattenrike Biosphere Reserve (สวีเดน)

Sao Paulo City Green Belt Biosphere Reserve (บราซิล)

Kristianstads Vattenrike Biosphere Reserve (สวีเดน)

ที่มา: Victor et al. (2004); Olsson et al. (2007)

สำหรับเมือง Sao Paulo City การเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองอย่างต่อเนื่องเฉลี่ยร้อยละ 1.63 ต่อปีระหว่างคริสต์ทศวรรษ 1990 – 2000 ทำให้พื้นที่ป่าโดยรอบลดลงอย่างรวดเร็ว นอกเหนือจากผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับคุณภาพอากาศ และแหล่งน้ำปนเปื้อน ที่เพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของประชากรในเมืองและชุมชนแออัด ในส่วนของเมือง Kristianstads Vattenrike มีการจัดการพื้นที่สงวนชีวมณฑลตั้งแต่ ค.ศ.1989 โดยการทำงานประสานร่วมมือทั้ง 30 หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ และจำแนกบทบาทการอนุรักษ์หลักเป็น 3 ส่วน คือ การดูแลอนุรักษ์นก คุณภาพน้ำ และวัฒนธรรมชุมชน (Olsson, Folke, & Berkes, 2004) ซึ่งผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในภาพรวมของการบริหารจัดการในพื้นที่ทั้งสองคือ กระบวนการสร้างความตระหนักให้กับชุมชนในพื้นที่ ถึงประโยชน์ที่เมืองจะได้รับจากระบบนิเวศที่มีอยู่ การมีจุดตั้งต้นของข้อมูลฐาน (Baseline data) และการบูรณาการข้อมูลที่เคยมีอยู่อย่างกระจัดกระจายก่อนหน้านี้

เมื่อพิจารณาความเป็นไปได้ของพื้นที่ย่อยลงมาจากระดับเมือง เช่น สถาบันการศึกษาที่อยู่ในเครือข่ายโครงการ URBIS – Urban Biosphere Initiatives คือ Universiti Tunku Abdul Rahman (มาเลเซีย) โดยเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา จะพบว่ามีลักษณะพื้นที่ที่สอดคล้องตามแนวทางการจำแนกพื้นที่ UBR ดังรูป 4

รูป 4 เปรียบเทียบการจำแนกพื้นที่ UBR ในเขตสถาบันการศึกษาในเครือข่าย URBIS และมหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา

Universiti Tunku Abdul Rahman (มาเลเซีย)

Urban Green Area Cluster Biosphere Reserve
ลักษณะพื้นที่สีเขียวกระจายปนกับพื้นที่เมือง

มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา

Urban Green Area Cluster Biosphere Reserve
ลักษณะพื้นที่สีเขียวกระจายปนกับพื้นที่เมือง

ซึ่งบทความนี้ได้ทำการเปรียบเทียบพื้นที่ทั้ง 2 แห่ง พอสังเขปดังนี้

Universiti Tunku Abdul Rahman, Perak Campus ตั้งอยู่บนพื้นที่คาบสมุทรใกล้แม่น้ำ Perak (แม่น้ำที่มีความยาวเป็นลำดับที่สองในคาบสมุทรมาเลเซีย) จัดอยู่ในลักษณะพื้นที่ชีวมณฑลนครานุรักษ์แบบที่ 3 และห่างจากเขตสงวนชีวมณฑล Chini Lake ที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้เป็นระยะทางประมาณ 355 กิโลเมตร ในด้านหน้าที่หลักตามเกณฑ์ชีวมณฑล พบว่า มีศักยภาพด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในลักษณะแหล่งน้ำไหลและน้ำนิ่ง มีหน่วยงานที่มีความสามารถในการจัดการเรียนการสอน การสาธิตและอบรมในหลักสูตรที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศ (Center for Bio-diversity) และสามารถเพิ่มศักยภาพทางเศรษฐกิจที่เป็นประโยชน์ต่อพื้นที่และชุมชน เช่น โครงการชีวมณฑลสำหรับผีเสื้อและแมลง เป็นต้น ซึ่งปัจจุบัน Universiti Tunku Abdul Rahman ได้รับการพิจารณาเป็นพื้นที่สมาชิกโครงการ Urban Biosphere Initiative เช่นเดียวกับ Cornell University (สหรัฐอเมริกา), Stockholm Resilience Center (สวีเดน) และ 30 สถาบันวิจัยอื่นๆ ทั่วโลก โดยการสนับสนุนของ the International Union for Conservation of Nature (IUCN) และ UNESCO

มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีน สามารถจัดอยู่ในกลุ่ม Urban Green Area Cluster Biosphere Reserve ในระดับพื้นที่ ในขณะที่ตำแหน่งที่ตั้งติดกับเขต Green belt ของกรุงเทพมหานคร (Bengston & Youn, 2006; Yokohari, Brown, & Takeuchi, 1994) ซึ่งถือเป็นพื้นที่แนวกันชนการขยายตัวของเมือง (Urban sprawl) จากกรุงเทพมหานคร พื้นที่ศาลายามีระยะทางห่างจากเขตสงวนชีวมณฑลสะแกกราช ที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือเป็นระยะทางประมาณ 265 กิโลเมตร ในด้านหน้าที่หลักตามเกณฑ์ชีวมณฑล พบว่ามีศักยภาพด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เนื่องจากมีสวนพฤกษศาสตร์และสมุนไพรในพื้นที่ อีกทั้งพื้นที่โดยรอบยังเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเข้มข้น อาทิ นาข้าว นาบัว พืชสวน และเป็นแหล่งผลิตกล้วยไม้ที่สำคัญของประเทศ มีหน่วยงานที่มีความสามารถในการจัดการเรียนการสอน การสาธิตและอบรมในหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับประชากรและสิ่งแวดล้อม และสามารถเพิ่มศักยภาพทางเศรษฐกิจอันเป็นประโยชน์ต่อพื้นที่และชุมชน เช่น กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน การอบรมด้านสมุนไพรและเภสัชกรรมแผนไทย การส่งเสริมการอนุรักษ์และประหยัดพลังงานตามแนวทางมหาวิทยาลัยสีเขียว เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ในระดับพื้นที่ย่อยสัดส่วนของพื้นที่สีเขียวหรือพื้นที่ตามธรรมชาติต่อพื้นที่เมืองในแต่ละตัวอย่างมีความใกล้เคียงกัน เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ในระดับเมืองใหญ่แห่งอื่นๆ โดยเฉพาะในเรื่องการมีพื้นที่ที่ต่อเนื่องไม่ไกลจากพื้นที่สงวนชีวมณฑลที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้กับ UNESCO ตามหลักการข้อ 4 และข้อ 8 (มีกิจกรรมหรือนวัตกรรมที่เกี่ยวกับการใช้คุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพ และมีพื้นที่ที่สามารถเชื่อมต่อกับเขตเมืองหรือเขตสงวนชีวมณฑลอื่น) สำหรับประโยชน์ที่หน่วยงานศึกษาวิจัยในระดับสถาบันการศึกษาจะได้จากการดำเนินโครงการชีวมณฑลนคราภิรักษ์นั้น อาจสามารถจำแนกได้ดังนี้

- 1) **ประโยชน์ระดับพื้นที่** เนื่องจากพื้นที่สีเขียวมีอิทธิพลต่อความสุขของคนเมือง ซึ่งหากคิดอย่างไม่ซับซ้อน ประโยชน์ที่ได้รับทันทีคือ ความสุขของคนในพื้นที่ที่ได้รับจากการมีพื้นที่สำหรับการเพิ่มขึ้นแต่อย่างใดก็ตาม ยังคงพบว่ามีหลายปัญหาที่รอการแก้ไขในด้านระบบนิเวศน์ เช่น การคุกคามจากแมลงและนกที่ส่งผลต่อพืชที่เป็นประโยชน์ทางอาหารและยา การขาดภูมิปัญญาด้านอาหารสมุนไพรในเขตเมืองพื้นที่สีเขียวกับมลภาวะสิ่งแวดล้อม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตและสุขภาพของประชากรเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม ในขณะที่องค์กรระดับประเทศ ซึ่งได้แก่ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสำนักเลขาธิการคณะกรรมการแห่งชาติโครงการมนุษย์และชีวมณฑล ได้ดำเนินการสร้างความร่วมมือกับนานาชาติไปบางส่วนแล้วนั้น การมีโครงการในระดับพื้นที่จะเป็นส่วนเพิ่มเติมความรู้ความเข้าใจของสังคมและบทบาทของมนุษย์ ต่อการจัดการระบบนิเวศน์ได้ดียิ่งขึ้น
- 2) **ประโยชน์ระดับประเทศ** การมีหน่วยงานที่ศึกษาในหลายพื้นที่ โดยการนำองค์ความรู้มาเปรียบเทียบกับความหลากหลายที่มีอยู่ จะเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานอ้างอิงที่สำคัญเพื่อประกอบการตัดสินใจเชิงนโยบายในการพัฒนาเมือง ซึ่งหน่วยวิจัย/โครงการดังกล่าวจะช่วยยกระดับความรู้และความเข้าใจถึงวิธีการจัดการพื้นที่สีเขียวในเมือง โดยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านพื้นที่เครือข่ายของโครงการที่มีอยู่หลากหลายทั่วโลก
- 3) **ประโยชน์ระดับภูมิภาค** จะเห็นได้ว่าความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมืองเป็นแนวคิดใหม่ และยังมีข้อสรุปที่ชัดเจน การมีเครือข่ายวิจัยในหลายพื้นที่จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้เกิดความเข้าใจทั้งระดับพื้นที่และภูมิภาค โดยเฉพาะภูมิภาคเอเชียที่มีความหลากหลายมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก ทั้งนี้เพื่อให้

การเติบโตของพื้นที่เมืองในภูมิภาคเหล่านี้มีความครบถ้วนทั้งมิติ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม อย่างแท้จริงดังเจตนารมณ์ของปฏิญญา Shanghai Declaration on Urban Futures and Human and Ecosystem Wellbeing ที่ได้รับไว้ว่า “...สนับสนุนระบบเครือข่ายและความร่วมมือกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ... เมืองทั่วโลกเพื่อความก้าวหน้าของการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืนทางสังคม วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี...” (UNESCO, 2010)

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีองค์ประกอบปลีกย่อยที่ต้องพิจารณาอีกพอสมควร อาทิเช่น ความพร้อมในชุมชนหรือประชากรเมืองในพื้นที่นั้นๆ ที่จะร่วมดำเนินกิจกรรมกับสถาบัน การมีระบบดำเนินการหรือส่วนดูแลในพื้นที่ที่ต่อเนื่องและเป็นเอกภาพ การตระหนักถึงคุณค่าและประโยชน์ระยะยาวที่จะได้รับจากโครงการ ฯลฯ (Stoll – Kleemann, 2007) และยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งที่พบจากการศึกษาของ สโตลล์ – คลีแมนน์ และคณะ (Stoll – Kleemann, Vega – Leinert, & Schultz, 2010) ที่ชี้ว่า ประเทศส่วนใหญ่ในแถบเขตร้อนชื้นของเอเชียที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านความหลากหลายทางชีวภาพสูง แต่ประชากรในพื้นที่กลับมีความตระหนักถึงคุณค่าด้านความหลากหลายทางชีวภาพน้อยกว่าภูมิภาคยุโรป โดยปัจจัยสำคัญคือ ความไม่รู้ การขาดการมีส่วนร่วม และการขาดการสนับสนุนจากกลไกภาครัฐ และปัญหาทางเศรษฐกิจ ทำให้คาดการณ์ได้ว่า ในอนาคตความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศเอเชียอยู่ในภาวะเสี่ยงที่สูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากไม่มีการจัดการที่ดี หรือเริ่มต้นจากการสร้างสำนึกของคนในพื้นที่ก่อน (Stoll – Kleemann et al., 2010)

ข้อสรุปและเสนอแนะ

บทความนี้ได้นำเสนอความเป็นมาของแนวคิดในการดำเนินงานของ UNESCO – MAB ภายใต้โครงการ Urban Biosphere Reserves หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า “ชีวชนบทนครานุรักษ์” โดยเชื่อว่าเครือข่ายการวิจัยดังกล่าวนี้จะช่วยขยายกรอบการทำงานด้านการศึกษาและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้แก่ประชากรเมืองในอนาคต และอาจจะเป็นกลไกหนึ่งที่สำคัญอันทำให้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองบรรลุวัตถุประสงค์ของเมืองน่าอยู่ (Livable cities) ได้อีกทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีอีกหลายประเด็นที่ควรมีการศึกษาต่อไป เช่น การศึกษาคุณค่าและการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ จากระบบนิเวศน์เมือง (Urban ecosystem services) อันได้แก่ ด้านอาหาร แหล่งพืชสมุนไพร สันทนาการสำหรับเด็กและผู้สูงอายุ ฯลฯ การศึกษาเปรียบเทียบการนำแนวทางการประเมินคุณค่าพื้นที่ (Tangible/intangible value) ของพื้นที่ชีวชนบทนครานุรักษ์ในมิติเศรษฐกิจ สังคมและการจัดการ รวมถึงการศึกษาว่ากระบวนการขึ้นทะเบียนเขตชีวชนบทนครานุรักษ์นั้น จำเป็นต้องมีผู้ประสานงานระดับภูมิภาค หรือระดับท้องถิ่นหรือไม่ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความหนาแน่นของประชากรที่เพิ่มขึ้นในเขตเมืองอาจส่งผลกระทบต่อความต้องการพื้นที่ใช้สอยของประชากร ซึ่งอาจทำให้เกิดผลกระทบกับการวางแผนจัดการด้านสิ่งแวดล้อม รวมถึงการวางผังเมืองที่ถูกคาดหวังว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่ (Andersson et al., 2014; Chapin et al., 2010) ดังนั้น สิ่งสำคัญที่จะทำให้การวางผังเมืองเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ คือ การได้ข้อมูลระดับพื้นที่จากชุมชน ธุรกิจและองค์กรที่สะท้อนถึงความจำเป็นที่ต้องมีการอนุรักษ์ ศึกษาและเฝ้าระวังความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในพื้นที่ เพื่อจะนำข้อมูลดังกล่าวมาช่วยกำหนดทิศทางการพัฒนาของเมืองในอนาคต เพราะหาก

ปราศจากข้อมูลดังกล่าวจากประชากร ธุรกิจและองค์กรในฐานะผู้มีส่วนร่วมในพื้นที่ ก็อาจส่งผลให้กระบวนการวางแผนผลิตผลและตลาดเคลื่อน และความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมืองจะกลายเป็นเรื่องถูกละเลยเหมือนที่ผ่านมา (Andersson et al., 2014; Colding & Barthel, 2013) การสร้างความตระหนัก ความรู้ การสำรวจและรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ จากผู้ที่มีส่วนได้เสียในพื้นที่ที่จะพัฒนา จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญมากพอๆ กับการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานราชการในพื้นที่ในด้านอุปกรณ์และการสนับสนุนทางงบประมาณ (Stoll – Kleemann, 2007) กล่าวได้ว่า การได้มาซึ่งข้อมูลพื้นฐานจะช่วยให้การวางแผนเมืองกลายเป็นกลไกที่ครอบคลุมมิติด้านความหลากหลายทางชีวภาพในเขตเมืองในอนาคต เหมือนโครงการเขตสงวนชีวมณฑลภายใต้การสนับสนุนขององค์การยูเนสโก ที่พยายามผลักดันให้เกิดความร่วมมือในระดับสถาบันการศึกษา ด้วยพิจารณาเห็นว่าจะเป็นกลไกสำคัญในฐานะเป็นศูนย์รวมองค์ความรู้ และนำความรู้ที่ศึกษาชี้ให้สังคมเห็น และตระหนักถึงความจำเป็นในการดำรงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในเมือง

เอกสารอ้างอิง

- ประมุข แก้วเนียม, ณรงค์ ศรีสวัสดิ์, สัญญา สัญญาวิวัฒน์, สมศักดิ์ ศุภรัตน์, ฉัตรศิริ ธรรมารมณ, เสริมพงศ์ ผาพันธ์, และสมฤทธิ ทรัพย์พุ่ม. (2541). *ผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในชุมชนใกล้เคียงสถานีวิจัยสิ่งแวดล้อมสะแกกราช*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.).
- วิภาดา ตั้งกิจจาวิสุทธิ. (2522). *ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางเศรษฐกิจกับอัตราการลดลงของป่าสงวนแห่งชาติในบริเวณเขตสถานีวิจัยสิ่งแวดล้อมสะแกกราช*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาตร์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- Alfsen – Norodom, C., Boehme, S.E., Clemants, S., Corry, M., Imbruce, V., Lane, B. D., Peters, C.M. (2004). Managing the megacity for global sustainability: the New York metropolitan region as an urban biosphere reserve. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1023(1): 125 – 141.
- Andersson, E., Barthel, S., Borgström, S., Colding, J., Elmqvist, T., Folke, C., & Gren, Å. (2014). Reconnecting cities to the biosphere: Stewardship of green infrastructure and urban ecosystem services. *Ambio*, 43(4): 445 – 453.
- Bengston, D.N., & Youn, Y.C. (2006). Urban containment policies and the protection of natural areas: The case of Seoul's greenbelt. *Ecology and Society*, 11(1): 1 – 15.
- Chapin, F.S., Carpenter, S.R., Kofinas, G.P., Folke, C., Abel, N., Clark, W.C., Young, O.R. (2010). Ecosystem stewardship: sustainability strategies for a rapidly changing planet. *Trends in Ecology & Evolution*, 25(4): 241 – 249.
- Chivian, E., & Bernstein, A. (2010). *How our health depends on biodiversity*. Boston, Massachusetts: Center for Health and the Global Environment, Harvard Medical School.
- Colding, J., & Barthel, S. (2013). The potential of 'Urban Green Commons' in the resilience building of cities. *Ecological Economics*, 86(1): 156 – 166.
- Cui, L., & Shi, J. (2012). Urbanization and its environmental effects in Shanghai, China. *Urban Climate*, 2(1): 1 – 15.
- de la Vega – Leinert, A.C., Nolasco, M.A., & Stoll – Kleemann, S. (2012). UNESCO Biosphere Reserves in an urbanized world. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 54(1): 26 – 37.
- Department of National Parks, Wildlife and Plant Conservation, Department of Marine and Coastal Resources, Ministry of Natural Resources and Environment & Secretary to the MAB National Committee of Thailand. (2014). *Country Report on MAB programme: Kingdom of Thailand*. Bangkok: The MAB National Committee of Thailand.

- Dogsé, P. (2004). Toward urban biosphere reserves. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1023(1): 10 – 48.
- Gunatilleke, N. (2007). *City of Kandy and its hinterlands as an urban biosphere reserve*. Retrieved June 3, 2015, from <http://archives.dailynews.lk/2007/10/04/fea01.asp>
- KIM, K. G. (2004). The application of the biosphere reserve concept to urban areas: The case of green rooftops for habitat network in Seoul. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1023(1): 187 – 214.
- Lele, S.M. (1991). Sustainable development: a critical review. *World Development*, 19(6): 607 – 621.
- Matysek, K. (2004). *Theory and planning for urban biosphere reserves: an Australian example*. Paper presented at Conference on “The Leading Edge 2004 The working biosphere. The Niagara Escapement Commission, Quality Parkway Convention Center – St. Catharines, Ontario, Canada. Retrieved June 3, 2015, from http://www.escarpment.org/_files/file.php?fileid=fileecwqZiGVvN&filename=file_Matysek.pdf
- Mebratu, D. (1998). Sustainability and sustainable development: Historical and conceptual review. *Environmental Impact Assessment Review*, 18(6): 493 – 520.
- Olsson, P., Folke, C., & Berkes, F. (2004). Adaptive co – management for building resilience in social – ecological systems. *Environmental Management*, 34(1): 75 – 90.
- Olsson, P., Folke, C., Galaz, V., Hahn, T., & Schultz, L. (2007). Enhancing the fit through adaptive co – management: Creating and maintaining bridging functions for matching scales in the Kristianstads Vattenrike Biosphere Reserve, Sweden. *Ecology and Society*, 12(1): 1 – 17.
- Salam, M.A., Noguchi, T., & Pothitan, R. (2006). Community forest management in Thailand: Current situation and dynamics in the context of sustainable development. *New Forests*, 31(2): 273 – 291.
- Singh, V.S., Pandey, D.N., & Chaudhry, P. (2010). Urban forests and open green spaces: lessons for Jaipur, Rajasthan, India. *RSPCB Occasional Paper*, 1(1): 1 – 23.
- Stoll – Kleemann, S. (2007). Success factors for biosphere reserve management: Model regions with a global reputation. *Journal of the German Commission for UNESCO*, 2(1): 37 – 39.
- Stoll – Kleemann, S., De la Vega – Leinert, A., & Schultz, L. (2010). The role of community participation in the effectiveness of UNESCO Biosphere Reserve management: Evidence and reflections from two parallel global surveys. *Environmental Conservation*, 37(3): 227 – 238.
- the MAB Urban Group. (2006). *Urban biosphere reserves—A report of the MAB Urban Group*. Paris: UNESCO.
- Topfer, K. (2000). *Sustaining life on earth: How the Convention on Biological Diversity promotes nature and human well – being*. Paper presented at the Secretariat of the Convention on Biological Diversity and the United Nations Environment Programme, Montreal, Canada.
- Tunstall, S., Johnson, C., & Penning – Rowsell, E. (2004). *Flood hazard management in England and Wales: From land drainage to flood risk management*. Paper presented at the World Congress on Natural Disaster Mitigation, New Delhi, India.
- UNESCO. (2004). *Urban Biosphere Reserves in the context of the Statutory Framework and the Seville Strategy for the World Network of Biosphere Reserves*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2010). *Shanghai Declaration on Urban Futures and Human and Ecosystem Wellbeing*. Retrieved June 3, 2015, from http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/SC/pdf/sc_mab_shanghaiDec_EN.pdf
- UNESCO. (2011). Urban connections: A world of science. *Natural Science Quarterly Newsletter*, 9(4): 3 – 5.
- UNESCO. (2014a). *A reinvigorated urban ecosystem initiative: Celebration of the Shanghai World Expo’s theme “Better Cities, Better Life”*. Paris: UNESCO.

- UNESCO. (2014b). *World network of biosphere reserves 2013–2014*. Germany: German Commission for UNESCO.
- United Nations. (2014). *World urbanization prospects: The 2014 revision (highlights)*. Retrieved May 28, 2015, from <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>
- Victor, M., Braga, R.A., Neto, C., De Britto, J., Nacib AB'Saber, A., Serrano, O. (2004). Application of the biosphere reserve concept to urban areas: The case of São Paulo City Green Belt Biosphere Reserve, Brazil—São Paulo Forest Institute. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1023(1): 237–281.
- Vitousek, P.M., Mooney, H.A., Lubchenco, J., & Melillo, J.M. (1997). Human domination of Earth's ecosystems. *Science*, 277(5325): 494–499.
- Yokohari, M., Brown, R.D., & Takeuchi, K. (1994). A framework for the conservation of rural ecological landscapes in the urban fringe area in Japan. *Landscape and urban planning*, 29(2): 103–116.

ข้อกฏากายในการผลิตแรงงานฝีมือไทย เพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงานประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

จงจิตต์ ฤทธิรงค์* รินา ต๊ะดี**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความต้องการและการผลิตแรงงานฝีมือในประเทศไทย เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจในกลุ่มอุตสาหกรรมที่สำคัญของประเทศ ได้แก่ อุตสาหกรรมยานยนต์ อุตสาหกรรมท่องเที่ยว และอุตสาหกรรมการผลิตอาหาร และเพื่อรองรับการเติบโตและการแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน การศึกษาที่ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลในหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมทั้งสาม ผู้ประกอบการในสายโซ่มูลค่าการผลิตในแต่ละอุตสาหกรรม และสถานศึกษาระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษา ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า มีความไม่สอดคล้องกันของความต้องการแรงงานฝีมือและการผลิตแรงงานในประเทศไทยทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพของแรงงาน ช่องว่างของทักษะที่สถานศึกษาไม่สามารถผลิตแรงงานเพื่อเติมเต็มความต้องการของฝ่ายผู้ประกอบการได้นั้น เป็นความท้าทายระดับชาติที่จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือระหว่างสถานศึกษาและผู้ประกอบการเพื่อสร้างและพัฒนาแรงงานฝีมือของคนไทย นอกจากนี้ทัศนคติต่อการเรียนอาชีวศึกษาในสังคมไทยที่ให้คุณค่าปริญญามากกว่าทักษะและความสามารถ ดังสะท้อนออกมาเป็นคำตอบแทนเมื่อเริ่มต้นเข้าทำงานเป็นสาเหตุสำคัญของการขาดแรงงานฝีมือของประเทศ

คำสำคัญ: แรงงานฝีมือ อาชีวศึกษา ตลาดแรงงาน ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ความไม่สอดคล้องของการผลิตและความต้องการแรงงาน

* อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

** นักปฏิบัติการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Challenges in Producing Thai Skilled Labor for AEC Job Market

*Jongjit Rittirong**, *Reena Tadee***

Abstract

This article aims to study demand and supply of skilled labor in Thailand in key growing industries, including the automotive, tourism, and food processing industries. It also aims to study skill development among Thais to meet labor demand in key growing sectors in order to be able to compete with neighboring countries. The data used in this study come from in – depth interviews with officers in governmental agencies and industry associates related to the three key growing industries, companies in the production value chain, and educational institutions (vocational colleges as well as universities). The results show that there appears to be a mismatch between the demand and supply of skilled labor in Thailand, in terms of both quantity and quality of labor. There is also a gap between the set of skills that the schools impart to their students and the needs of the potential employers. This has become a national challenge that requires cooperation between the employers and schools to work together to create and develop the skills of Thai laborers. Moreover, Thai people tend to value a bachelor's degree more than vocational education, which produces skilled laborers, as evidenced by the difference between the average wage/salary for those who hold a bachelor's degree and those who have a vocational certificate. This social value has contributed to the scarcity of skilled labor.

Keywords: Skilled labor, Vocational education, Job market, AEC, Job mismatch

* Lecturer, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

** Researcher, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

ที่มาและความสำคัญ

แม้ประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นประเทศเกษตรกรรม แต่ผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (Gross domestic product: GDP) ซึ่งเป็นดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจทำให้เห็นว่าภาคการผลิตมีมูลค่าสูงสุด โดยคิดเป็นร้อยละ 32.9 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ ตามด้วยภาคบริการร้อยละ 32.5 และภาคการค้าและการซ่อมบำรุงร้อยละ 13.0 (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดย่อมและขนาดกลาง, 2557) ข้อมูลจากการสำรวจภาวะการมีงานทำของประชากรเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2556 พบว่าแรงงานส่วนใหญ่อยู่นอกภาคเกษตร คิดเป็นร้อยละ 66.5 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557) นอกจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่ทำให้สัดส่วนประชากรวัยแรงงาน (15 – 59 ปี) ลดลงจนส่งผลทำให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานในบางประเภทในปัจจุบัน จนต้องอนุญาตให้นำเข้าแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น แรงงานไร้ฝีมือ เพื่อประกอบให้ธุรกิจดำเนินต่อไปได้แล้วนั้น (ยงยุทธ, 2557ก) แรงงานฝีมือ/กึ่งฝีมือก็ยังมีไม่เพียงพอในอุตสาหกรรมประเภทต่างๆ

วัตถุประสงค์ของบทความนี้เพื่อศึกษาความต้องการและการผลิตแรงงานฝีมือ (Skilled labor) ในอุตสาหกรรมที่สำคัญ 3 ประเภท ได้แก่ อุตสาหกรรมยานยนต์ การผลิตอาหาร และการท่องเที่ยว เนื่องจากอุตสาหกรรมทั้งสามนี้มีแนวโน้มว่าจะเติบโตหรือสร้างผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศได้มากและเป็นหนึ่งในธุรกิจที่มีขนาดและมูลค่าการผลิตต่อปีสูงที่สุดในประเทศ (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดย่อมและขนาดกลาง, 2557) โดยใช้วิธีการศึกษาแบบผสมผสานประกอบด้วยการศึกษาจากเอกสาร และจากข้อมูลของโครงการความเชื่อมโยงในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงผ่านการศึกษาและการฝึกอบรม (Connecting the Mekhong through Education and Training: COMET)¹ ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และศูนย์พัฒนาการศึกษา (Education Development Center: EDC) ประเทศสหรัฐอเมริกา

ข้อมูลและระเบียบวิธีวิจัย

บทความนี้เป็นการวิเคราะห์เอกสาร ความคิดเห็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับตลาดแรงงานทั้งส่วนที่เป็นความต้องการและส่วนของการผลิตแรงงาน และการสำรวจผู้ประกอบการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- การสัมภาษณ์เชิงลึกประธานและรองประธานสภาอุตสาหกรรมยานยนต์ อาหาร และการท่องเที่ยว
- การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ประกอบการอุตสาหกรรมยานยนต์ อาหาร และการท่องเที่ยว จำนวนอุตสาหกรรมละ 4 ราย ซึ่งอาจเป็นผู้ประกอบการที่อยู่ในสายโซ่มูลค่าต้นน้ำ กลางน้ำ หรือปลายน้ำ ทั้งขนาดใหญ่ (พนักงานมากกว่า 200 คน) และขนาดย่อม (พนักงานน้อยกว่า 200 คน)
- การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้อำนวยการสถาบันอาชีวศึกษา 2 แห่ง และหัวหน้าภาควิชาหรือคณบดีระดับมหาวิทยาลัย 2 แห่ง

¹ โครงการความเชื่อมโยงในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงผ่านการศึกษาและการฝึกอบรม ได้รับการสนับสนุนจาก The United States Agency for International Development (USAID)

- การสนทนากลุ่มนักเรียนในสถาบันอาชีวศึกษา 2 แห่ง และนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย 2 แห่ง
- การสำรวจผู้ประกอบการทางโทรศัพท์ทั้งสามอุตสาหกรรมจำนวน 41 แห่ง

สถานะและการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

ตาราง 1 แสดงการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมที่แท้จริงของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community: AEC) ทั้งที่ผ่านมาในอดีต (พ.ศ. 2543–2556) และที่คาดการณ์ในอนาคต (พ.ศ. 2558–2560) จะเห็นว่าในช่วงปี 2543–2556 ผลิตภัณฑ์มวลรวมในหลายประเทศมีแนวโน้มสูงขึ้น เช่น กัมพูชา ลาว พม่า และฟิลิปปินส์ ในขณะที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมในบางประเทศมีแนวโน้มลดลง เช่น บรูไน และอินโดนีเซีย และผลิตภัณฑ์มวลรวมในบางประเทศมีความผันผวนเล็กน้อย เช่น มาเลเซีย สิงคโปร์ ไทย และเวียดนาม หลังจากช่วงเวลาดังกล่าว คาดการณ์ว่าความเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมจะเพิ่มขึ้น อันเป็นผลมาจากความมั่นคงทางการเมือง การขยายตัวของการส่งออกเนื่องจากมีความต้องการนำเข้าที่มีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะความต้องการจากสหรัฐอเมริกา และความเข้มแข็งของการลงทุน (The World Bank, 2015)

ตาราง 1 การเติบโต (ร้อยละ) ของผลิตภัณฑ์มวลรวมที่แท้จริงที่ราคาตลาด (Real GDP growth at market prices) ของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน พ.ศ. 2543–2560

ประเทศ	2543– 2553 (a)	2554	2555	2556	2557 (e)	2558 (f)	2559 (f)	2560 (f)
บรูไน	ไม่มีข้อมูล	3.4	0.9	–1.8	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล
กัมพูชา	8.0	7.1	7.3	7.4	7.2	7.5	7.2	7.0
อินโดนีเซีย	5.2	6.5	6.3	5.8	5.1	5.2	5.5	5.5
ลาว	7.1	8.0	8.0	8.5	7.5	6.4	7.0	6.9
มาเลเซีย	4.6	5.2	5.6	4.7	5.7	4.7	5.1	5.2
พม่า	10.3	5.9	7.3	8.3	8.5	8.5	8.2	8.0
ฟิลิปปินส์	4.8	3.6	6.8	7.2	6.0	6.5	6.5	6.3
สิงคโปร์	ไม่มีข้อมูล	6.1	2.5	3.9	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล
ไทย	4.3	0.1	6.5	2.9	0.5	3.5	4.0	4.5
เวียดนาม	6.6	6.2	5.2	5.4	5.6	5.6	5.8	6.0

หมายเหตุ: (a) = ค่าเฉลี่ย (e) = ค่าประมาณ (f) = ค่าคาดการณ์

ที่มา: The World Bank (2015)

ความต้องการแรงงานของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

ประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนต่างมีกำลังแรงงานที่แตกต่างกันไป ข้อมูลจากตาราง 2 บ่งชี้ว่า ประเทศไทยมีกำลังแรงงานอยู่ในอันดับที่ 3 แม้ว่าอัตราการว่างงานจะมีไม่ถึงร้อยละ 1 แต่เมื่อคิดเป็นจำนวนแล้วก็จะมีคนว่างงานมากถึงเกือบสามแสนคน ในขณะที่จำนวนแรงงานที่ขาดแคลนยังมีอีกจำนวนหลักแสนคน (ยงยุทธ, 2557ก) นอกจากนี้ ภาคธุรกิจยังขาดแคลนแรงงานระดับมัธยมหรือต่ำกว่า ในขณะที่จำนวนแรงงานในระดับนี้กลับมีจำนวนลดลง (กรวิทย์ และสิริธร, 2555) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความไม่สอดคล้องกันของการผลิตบุคลากรและความต้องการในตลาดแรงงาน จำนวนคนว่างงานนี้จะสร้างภาวะแข่งขันในการหางานทำทั้งภายในประเทศและภูมิภาคหลังเปิดเสรีประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

ตาราง 2 กำลังแรงงาน จำนวนคนว่างงาน และอัตราการว่างงาน ของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน พ.ศ. 2553 เรียงตามกำลังแรงงานจากมากไปน้อย

ประเทศ	กำลังแรงงาน (พันคน)	จำนวน คนว่างงาน	อัตราการว่างงาน (ร้อยละ)
อินโดนีเซีย	114,879.3	7,582,860	6.6
เวียดนาม	46,655.0	1,035,741	2.2
ไทย	38,949.1	272,644	0.7
ฟิลิปปินส์	38,561.8	2,699,326	7.0
พม่า	27,052.9	1,109,169	4.1
กัมพูชา	18,989.7	284,845	1.5
มาเลเซีย	11,996.5	371,892	3.1
ลาว	3,074.1	39,963	1.3
สิงคโปร์	2,733.1	76,527	2.8
บรูไน	197.9	7,520	3.8

ที่มา: ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ (2557ก)

การผลิตแรงงานฝีมือของไทยหรือประเทศต่างๆ ในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนอาจพิจารณาตลาดแรงงานที่กว้างขึ้นและมีอิทธิพลต่อการแข่งขันของแรงงานในภูมิภาค ตาราง 3 แสดงความต้องการในตลาดแรงงานเอเชียซึ่งประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ตลาดแรงงานในเอเชียมีความต้องการอาชีพทางด้านการขาย วิศวกรรมในทุกสาขา บัญชีและการเงิน นักวิจัย (การวิจัยและพัฒนา: R&D) และพนักงานสำนักงาน (ฝ่ายสนับสนุน) มากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการแรงงานในประเทศไทยที่มีความต้องการแรงงานในอาชีพที่เกี่ยวข้องกับงานวิศวกรรม งานขาย บัญชีธุรการ และเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นจำนวนมาก (อเด็คโก้กรุ๊ป ประเทศไทย, 2557) โดยกลุ่มอุตสาหกรรมในประเทศไทยที่มองหาผู้สมัครงานมากที่สุด ได้แก่ กลุ่มยานยนต์กลุ่มอิเล็กทรอนิกส์ กลุ่มสินค้าอุปโภคบริโภค กลุ่มเทคโนโลยีสารสนเทศ และกลุ่มธุรกิจก่อสร้าง ดังแสดงในตาราง 3

ตาราง 3 ความต้องการแรงงานในเอเชียและประเทศไทย จำแนกตามสาขาอาชีพและกลุ่มอุตสาหกรรม พ.ศ. 2556

	อาชีพที่ต้องการ	อุตสาหกรรมที่เติบโต/หาคนมากที่สุด
เอเชีย	- งานขาย - วิศวกรรมทุกสาขา - บัญชีและการเงิน - นักวิจัย (R&D) - พนักงานออฟฟิศ (ฝ่ายสนับสนุน)	- วิศวกรรม - ไอที - บัญชีและการเงิน - แพทย์และการสาธารณสุข - พลังงาน
ไทย	- งานวิศวกรรม - งานขาย - บัญชี - ธุรกิจ - เทคโนโลยีสารสนเทศ	- กลุ่มยานยนต์ - กลุ่มอิเล็กทรอนิกส์ - กลุ่มสินค้าอุปโภคบริโภค - กลุ่มเทคโนโลยีสารสนเทศ - กลุ่มธุรกิจก่อสร้าง

ที่มา: อีทีเคไกรู๊ป ประเทศไทย (2557)

ความไม่สอดคล้องของการผลิตแรงงานกับความต้องการของตลาดแรงงาน

การผลิตบุคลากรที่มีคุณสมบัติไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงานทำให้เกิดปัญหาการว่างงานและขาดแคลนแรงงาน อีทีเคไกรู๊ป ประเทศไทย² อ้างอิงข้อมูลจาก Deloitte และ PWC³ ว่าภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และคาบสมุทรแปซิฟิกกำลังประสบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงาน และมีแนวโน้มว่าปัญหาจะมีความรุนแรงขึ้น เห็นได้จากอัตราการว่างงานในภาพรวมของตลาดแรงงานในภูมิภาค ซึ่งคาดว่าจะมีแนวโน้มมากขึ้นถึง 6% ไปจนถึงปี 2560 (อีทีเคไกรู๊ป ประเทศไทย, 2557) ประเทศที่ประสบปัญหามากที่สุดได้แก่ ญี่ปุ่น ตามด้วยเวียดนาม ไทย ฮองกง มาเลเซีย สิงคโปร์ ไต้หวัน และจีน (อีทีเคไกรู๊ป ประเทศไทย, 2557) จะเห็นได้ว่าเวียดนามและไทย ประสบกับปัญหาความไม่สอดคล้องของคุณสมบัติของแรงงานกับความต้องการของนายจ้างในอันดับต้นๆ และยังมีประเทศสมาชิกในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน เช่น มาเลเซีย และสิงคโปร์ ที่ประสบปัญหาเดียวกัน นอกจากนี้ประเทศไทยกำลังขาดแคลนบุคลากรที่มีความสามารถเฉพาะทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่างเทคนิคหรือช่างฝีมือชั้นสูง (ยงยุทธ, 2557ก) ปัญหาดังกล่าวทำให้ผลผลิตและการแข่งขัน รวมถึงประสิทธิภาพในการตอบสนองต่อลูกค้าของอุตสาหกรรมลดลง (อีทีเคไกรู๊ป ประเทศไทย, 2557) สาเหตุสำคัญของปัญหาได้แก่ การขาดแคลนบุคลากร

² บริษัทที่ให้คำปรึกษาด้านทรัพยากรบุคคลแบบครบวงจรจากยุโรป มีสาขาทั่วโลกกว่า 5,500 สาขา ใน 60 ประเทศ และกว่า 400 สาขาในเอเชีย

³ PricewaterhouseCoopers และ Deloitte Touche Tohmatsu Limited บริษัทให้คำปรึกษาทางด้านการเงินขนาดใหญ่ โดยทั้งสองบริษัทได้รับการขนานนามว่าเป็น “Big4” ในธุรกิจให้คำปรึกษาด้านธุรกิจของโลก (อีกสองบริษัทที่เหลือคือ Ernst & Young และ KPMG)

ที่มีความสามารถเฉพาะทาง รองลงมาคือสถานที่ทำงานไม่ดึงดูดใจ การที่ผู้สมัครไม่มีประสบการณ์การทำงาน เป็นสาเหตุอันดับสามของปัญหา และความไม่สอดคล้องกันของเงินเดือนที่ผู้สมัครงานต้องการและนายจ้างสามารถจ่ายได้เป็นสาเหตุในอันดับถัดมา และสาเหตุอันดับสุดท้ายคือทำเลที่ตั้งของสถานที่ทำงานที่ไม่ดึงดูดใจผู้สมัคร (อเด็คโก้กรุ๊ป ประเทศไทย, 2557) บางประเทศแก้ปัญหาด้วยนโยบายนำเข้าแรงงานที่ขาดแคลน เช่น สิงคโปร์และมาเลเซียนำเข้าแรงงานฝีมือระดับสูง ในขณะที่ประเทศไทยนำเข้าแรงงานฝีมือที่เป็นช่างเทคนิคและแรงงานในระดับผู้บริหาร นักวิชาการ และนักกฎหมาย (ยงยุทธ, 2557ก)

ความไม่สอดคล้องของคุณลักษณะของแรงงานกับความต้องการแรงงานของสถานประกอบการเป็นหนึ่งในปัญหาของแรงงานไทย ทั้งในด้านการศึกษาด้านอายุของแรงงาน จำนวนแรงงานในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับอาชีวศึกษามีแนวโน้มลดลง ในขณะที่กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ตลาดแรงงานมีความต้องการมากที่สุด ทั้งนี้เป็นผลมาจากปัจจัยทางด้านค่านิยมในการเรียนสายสามัญมากกว่าสายอาชีพ ความต้องการค่าจ้างที่สูงขึ้น เนื่องจากค่าจ้างของแรงงานในระดับปริญญาตรีสูงกว่าค่าจ้างของแรงงานในระดับอาชีวศึกษา และนโยบายการส่งเสริมการศึกษา เช่น กองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา เปิดโอกาสทางการศึกษาให้กับแรงงานมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ที่สำเร็จการศึกษาทั้งในสายอาชีวและสายสามัญ โดยเฉพาะในสาขาวิชาที่เป็นที่ต้องการของผู้ประกอบการ เช่น ด้านช่างอุตสาหกรรม และสายวิทยาศาสตร์ ยังมีสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับความต้องการของตลาดแรงงาน ในขณะที่เดียวกันพบว่าช่วงอายุของแรงงานที่มีการจ้างงานในภาคธุรกิจมากที่สุดคือช่วงอายุ 20 – 39 ปี โดยพบว่าแรงงานในภาคการผลิตส่วนใหญ่จะมีอายุไม่เกิน 34 ปี และจำนวนแรงงานที่มีอายุมากกว่า 34 ปีมีแนวโน้มลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งคาดว่าจำนวนแรงงานที่ลดลงส่วนนี้ออกไปทำงานนอกระบบแทน (กรวิทย์ และสิริธร, 2555)

ข้อมูลจากการสำรวจความต้องการแรงงานของสถานประกอบการ พ.ศ. 2556 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งได้สำรวจสถานประกอบการที่มีคนทำงานตั้งแต่ 6 คนขึ้นไปทั่วประเทศ จำนวน 189,182 แห่ง ในจำนวนสถานประกอบการนี้ มีสถานประกอบการที่ตกเป็นตัวอย่างทุกจังหวัดจำนวน 31,856 แห่ง พบว่า มีความต้องการแรงงานจากสถานประกอบการจำนวน 306,148 คน และในจำนวนนี้เป็นแรงงานที่ขาดแคลน⁴ 181,827 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 59.4 ตาราง 4 แสดงให้เห็นว่า จำนวนแรงงานที่ขาดแคลนใน 3 ลำดับแรก ได้แก่ ช่างฝีมือและผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องโดยใช้ฝีมือในธุรกิจต่างๆ ผู้ควบคุมเครื่องจักรปฏิบัติงานในโรงงานและผู้ปฏิบัติงานด้านประกอบเครื่องจักร และพนักงานบริการและผู้จำหน่ายสินค้า/พนักงานขาย ซึ่งเป็นแรงงานที่ต้องได้รับการฝึกฝนก่อนปฏิบัติงานจริง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557) การนำเข้าแรงงานและการขาดแคลนแรงงาน ทั้งที่มีคนว่างงานจำนวนมากในประเทศ แสดงให้เห็นถึงความไม่สอดคล้องกันของการผลิตแรงงาน และความต้องการของตลาดแรงงาน (Job mismatch) ในด้านของคุณลักษณะของแรงงานที่ไม่ตรงตามที่นายจ้างต้องการ การคาดประมาณแนวโน้มความต้องการแรงงาน พ.ศ. 2557 – 2561 โดยสำนักเศรษฐกิจการแรงงาน กลุ่มงานวิจัยและวางแผนกำลังแรงงานพบว่า จำนวนแรงงานที่ต้องการของประเทศไทยในช่วงเวลาดังกล่าวประมาณ 40.5 ล้านคนต่อปี ในจำนวนนี้เป็นความต้องการแรงงานส่วนเพิ่มเฉลี่ย 1 ล้านคนต่อปี (กลุ่มงานเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงาน, 2557)

⁴ แรงงานที่ขาดแคลน หมายถึง แรงงานในตำแหน่งที่หาคนทำงานยาก หรือหาคนทำงานไม่ได้ตั้งแต่ 6 เดือนขึ้นไป

ปัจจุบันรัฐบาลไทยให้ความสำคัญกับการศึกษาสายวิชาชีพเป็นอย่างมาก และมีนโยบายส่งเสริมให้นักเรียนหันมาสนใจศึกษาสายวิชาชีพ เพื่อลดความเสี่ยงของการว่างงานหลังจากจบการศึกษาระดับปริญญา เพราะคุณสมบัติไม่ตรงกับความต้องการของตลาดแรงงาน นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้วิเคราะห์ทักษะของแรงงานและความต้องการของนายจ้าง (กลุ่มยุทธศาสตร์และแผนการประชาสัมพันธ์ สำนักโฆษกรัฐบาลไทย, 2558)

ตาราง 4 จำนวนแรงงานที่ต้องการและจำนวนแรงงานที่ขาดแคลนของประเทศไทย จำแนกตามประเภทอาชีพ พ.ศ. 2556

ประเภทอาชีพ	จำนวนแรงงานที่ต้องการ (พันคน)	จำนวนแรงงานที่ขาดแคลน (พันคน)
ช่างฝีมือและผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้อง	72.0	45.6
ผู้ควบคุมเครื่องจักรในโรงงานและผู้ปฏิบัติงานด้านประกอบเครื่องจักร	62.0	36.2
พนักงานบริการและผู้จำหน่ายสินค้า	56.9	32.8
ผู้ประกอบการอาชีพงานพื้นฐาน	44.3	25.6
ผู้ประกอบการวิชาชีพด้านต่างๆ	23.5	16.1
เจ้าหน้าที่เทคนิคและผู้ปฏิบัติงานวิชาชีพที่เกี่ยวข้องกับด้านต่างๆ	23.9	13.8
เสมียน	20.9	9.8
ผู้จัดการ ข้าราชการระดับอาวุโส และผู้บัญญัติกฎหมาย	1.8	1.2
ผู้ปฏิบัติงานฝีมือด้านเกษตร ป่าไม้ และประมง	0.8	0.6
รวม	306.1	181.7

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2557)

ข้อโต้แย้ง – เสี่ยงเปรียบเทียบแรงงานของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

ความต้องการแรงงานของประเทศสมาชิกอาเซียนโดยเฉพาะประเทศแถบกลุ่มแม่น้ำโขง (ลาว เวียดนาม พม่า และกัมพูชา ยกเว้นไทย) มีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการหลั่งไหลเข้ามาของโรงงานการผลิตต่างชาติที่แสวงหาความได้เปรียบทางการผลิตในเรื่องค่าแรงที่ยังคงต่ำเมื่อเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างจีนและไทย (Srikhatthanaprom & Harkins, 2012)

ตาราง 5 ข้อได้เปรียบและข้อเสียเปรียบด้านแรงงานของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

ประเทศ	ข้อได้เปรียบ	ข้อเสียเปรียบ
บรูไน	ไม่มีข้อมูล	ขาดแคลนแรงงานเนื่องจากมีประชากรจำนวนน้อย
กัมพูชา	– ค่าจ้างแรงงานต่ำที่สุดในอาเซียน (1.6 ดอลลาร์ต่อวัน)	– ปฏิบัติงานและทักษะเฉพาะทางทักษะด้านสมรรถนะ ⁵ ขาดแคลนแรงงานที่มีทักษะ
อินโดนีเซีย	– มีแรงงานจำนวนมากเนื่องจากมีประชากรมาก	– ไม่มีข้อมูล
ลาว	– จำนวนแรงงานไม่ได้เป็นปัญหาสำคัญในตลาด – ค่าจ้างแรงงานค่อนข้างต่ำ (2.06 ดอลลาร์ต่อวัน)	– ความต้องการจำนวนแรงงานในอนาคตในทักษะการใช้คอมพิวเตอร์ ทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ทักษะในการซ่อมบำรุงเครื่องจักร ทักษะในการตัดเย็บเสื้อผ้า ทักษะในการเชื่อมโลหะทักษะการเจียระไนอัญมณี
มาเลเซีย	– แรงงานมีทักษะ	– มีจำนวนประชากรน้อย จึงเกิดปัญหาขาดแคลนแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานระดับล่าง
พม่า	– ค่าจ้างแรงงานค่อนข้างต่ำ (2.5 ดอลลาร์ต่อวัน)	– แรงงานยังขาดทักษะเฉพาะทาง ทักษะภาษาอังกฤษในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศในอุตสาหกรรมการสื่อสารระยะไกล
ฟิลิปปินส์	– มีแรงงานจำนวนมาก เนื่องจากมีประชากรมาก – แรงงานทั่วไปมีความรู้ – มีทักษะในการสื่อสารภาษาอังกฤษได้ – สภาพแรงงานมีบทบาทมากทำให้แรงงานมีอำนาจต่อรองโดยเฉพาะในเรื่องค่าแรง	– ไม่มีข้อมูล
สิงคโปร์	– แรงงานมีทักษะสูง – มีความชำนาญในการจัดการทรัพยากรบุคคล	– ขาดแคลนแรงงานระดับล่าง
ไทย	– แรงงานมีทักษะในการคิดวิเคราะห์ ทักษะการบริหารจัดการ ทักษะเฉพาะทาง (technical skills) และทักษะการทำงานเป็นทีมได้รับการพัฒนามากขึ้น	– แรงงานยังขาดทักษะด้านคอมพิวเตอร์ ภาษาอังกฤษ และภาษาต่างประเทศต่างๆ ยังต้องการการพัฒนาอีก – ทักษะทางลบต่องานและสาขาวิชาที่เรียน
เวียดนาม	– มีแรงงานจำนวนมาก เนื่องจากมีประชากรมาก – แรงงานทักษะในเรื่องข้อมูล – ค่าจ้างแรงงานต่ำเป็นอันดับสองในอาเซียน	– ทักษะในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดสรรเวลา การพัฒนาและการออกแบบระบบ

ที่มา: ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ (2557), องค์ความรู้ “ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน” (ASEAN Economic Community: AEC) (2555), Result for Development Institute (2012), Milio, Garnizova, & Shkreli (2014), Srihatthanaprom & Harkins (2012)

⁵ ทักษะสมรรถนะ (Soft skill) ทักษะที่ไม่ใช่ทักษะเฉพาะทางในการทำงาน เช่น การสื่อสาร การนำเสนอ การบริหารเวลา การบริหารทีมงาน การบริหารตนเอง การจัดการอารมณ์ตนเอง การตั้งใจและหว่านล้อม ทักษะคิดในการทำงาน และทักษะในการแก้ปัญหาสำหรับแรงงานที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ และทักษะในการคิดวิเคราะห์สำหรับแรงงานระดับสูง

ตาราง 5 แสดงข้อได้เปรียบและข้อเสียเปรียบด้านแรงงานของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

- ในบางประเทศที่ยังมีโครงสร้างประชากรวัยเยาว์ ได้แก่ เวียดนาม อินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ มีข้อได้เปรียบในเรื่องจำนวนแรงงาน ในขณะที่มาเลเซียและบรูไนเสียเปรียบด้านจำนวนแรงงาน บางประเทศที่มีประชากรน้อย เช่น สิงคโปร์และบรูไน แก้ปัญหาการขาดแรงงานโดยการนำเข้าแรงงานที่ต้องการ เช่น แรงงานทักษะสูง และแรงงานเพื่อการก่อสร้าง
- ค่าแรงขั้นต่ำในประเทศเวียดนาม ลาว กัมพูชา และพม่า เป็นแรงดึงดูดสำหรับนักลงทุนซึ่งนับเป็นข้อได้เปรียบเชิงโครงสร้าง
- ประเทศที่มีแรงงานมีทักษะสูง ได้แก่ สิงคโปร์ มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ โดยเฉพาะทักษะภาษาอังกฤษของชาวฟิลิปปินส์
- ทักษะภาษาอังกฤษและการสื่อสารเป็นทักษะที่มีความจำเป็นในการทำงานหลายประเภท ซึ่งประเทศที่ยังต้องการพัฒนาด้านภาษาอังกฤษได้แก่ พม่า กัมพูชา และไทย เนื่องจากเป็นประเทศที่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกำลังเติบโต หรือกำลังอยู่ในช่วงต้นของการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน
- ประเทศไทย และลาวต้องการบุคลากรที่มีทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการใช้คอมพิวเตอร์ ส่วนลาวต้องการบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านอุตสาหกรรมการผลิตเสื้อผ้า เจริญในอัญมณี และการซ่อมบำรุงเครื่องจักร
- ทักษะด้านสมรรถนะเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพแรงงาน แต่ละประเทศมีความแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมและการอบรมระหว่างการศึกษา

การสำรวจผลิตภาพและสภาวะการลงทุนของธนาคารโลกและสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติในปี 2547 และ 2550 แสดงให้เห็นว่าแรงงานมากกว่าร้อยละ 70 ขาดทักษะภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นทักษะที่แรงงานระบุว่าเป็นปัญหาสูงที่สุด (สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, 2557) สำหรับประเทศไทยพบว่าแรงงานในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยยังขาดทักษะที่สำคัญในเรื่องของภาษาอังกฤษและภาษาต่างประเทศต่างๆ (ยงยุทธ, 2557ก) ซึ่งสอดคล้องกับดัชนีความคล่องแคล่วในการใช้ภาษาอังกฤษ (English Proficiency Index: EPI) ที่พบว่าประเทศไทยถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่มีความคล่องแคล่วของการใช้ภาษาอังกฤษในระดับต่ำมาก (อันดับที่ 48 จาก 63 ประเทศ ค่าดัชนี 47.79) (Education First, 2014) ทำให้เสียเปรียบหลายประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน เช่น มาเลเซีย (อันดับ 12 ค่าดัชนี 59.73) สิงคโปร์ (อันดับ 13 ค่าดัชนี 59.58) และเวียดนาม (อันดับที่ 33 ค่าดัชนี 51.57) (Education First, 2014)

นอกจากปัญหาด้านภาษาและการสื่อสารของแรงงานไทยแล้ว ผู้ประกอบการยังระบุปัญหาทักษะแรงงานทั้งในแรงงานฝีมือและผู้เชี่ยวชาญเรียงจากมากไปน้อย ดังนี้ การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ การคิดคำนวณ ความคิดสร้างสรรค์ ภาวะผู้นำ การบริหารเวลา การติดต่อสื่อสาร การแก้ปัญหา การเข้าสังคม การปรับตัว การทำงานเป็นทีม และทักษะการแก้ปัญหาเฉพาะด้าน จะพบว่าแรงงานฝีมือมีปัญหาการขาดทักษะดังกล่าวรุนแรงกว่ากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ (สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, 2557) ซึ่งข้อมูลดังกล่าวสอดคล้อง

กับการสำรวจของกระทรวงแรงงานในปี 2554 อย่างไรก็ตาม นายจ้างมักจะต้องการทักษะที่มีระดับสูงกว่าที่แรงงานมีอยู่ ทำให้เกิดความไม่สอดคล้องกันในตลาดแรงงาน (Result for Development Institute, 2012) นอกจากนี้ยังพบว่าทัศนคติต่องานมีความสำคัญต่อการทำงานเป็นอย่างมาก หากผู้เรียนมีทัศนคติที่ไม่ดีต่ออาชีพแล้ว มักจะทำงานไม่ตรงตามสาขาที่เรียน หรือเปลี่ยนไปศึกษาต่อในสาขาวิชาชีพอื่น เช่น ผู้ที่จบการศึกษาด้านการท่องเที่ยว มักมีทัศนคติว่างานในสาขาการท่องเที่ยวเป็นงานบริการที่หนัก ต่ำต้อย ไร้ศักดิ์ศรี และไม่มีอนาคต จึงไม่สนใจทำงานในสาขาที่เรียน (ยงยุทธ, 2557ก)

เวทีเศรษฐกิจโลก (World Economic Forum) ได้จัดลำดับความสามารถในการแข่งขัน⁶ ของประเทศต่างๆ 144 ประเทศ โดยพิจารณาปัจจัยทางสถาบัน นโยบาย และปัจจัยอื่นๆ รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับแรงงานที่เป็นตัวกำหนดระดับผลิตภาพ (Productivity) ของประเทศ (World Economic Forum, 2014) เมื่อเปรียบเทียบเฉพาะประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ไม่รวมบรูไน) พบว่า แม้ว่าไทยจะมีคะแนนรวมความสามารถในการแข่งขันเป็นอันดับที่ 3 รองจากสิงคโปร์และมาเลเซียตามลำดับ แต่เมื่อพิจารณาปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับด้านแรงงาน เช่น ปัจจัยด้านสุขภาพและการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไทยมีคะแนน 5.80 ต่ำกว่าเวียดนาม (5.86) ที่มีคะแนนรวมต่ำกว่าไทย ในขณะที่ปัจจัยด้านการศึกษาในระดับอุดมศึกษาและการฝึกอบรมนั้น ไทยมีคะแนนสอดคล้องกับคะแนนรวม แต่ที่น่าสนใจคือปัจจัยด้านประสิทธิภาพของตลาดแรงงาน พบว่าไทยได้คะแนน 4.24 ต่ำกว่าเวียดนาม (4.37) ลาว (4.59) และกัมพูชา (4.63) ซึ่งล้วนมีคะแนนรวมต่ำกว่าไทย (ตาราง 6) จะเห็นได้ว่าไทยยังต้องพัฒนาปัจจัย

ตาราง 6 อันดับความสามารถทางการแข่งขันของประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน เรียงตามลำดับคะแนนรวมจากมากไปน้อย

ประเทศ	อันดับ	คะแนนรวม	สุขภาพและการศึกษาขั้นพื้นฐาน	การศึกษาในระดับอุดมศึกษาและการฝึกอบรม	ประสิทธิภาพของตลาดแรงงาน
สิงคโปร์	2	5.65	6.73	6.09	5.69
มาเลเซีย	20	5.16	6.28	4.80	4.80
ไทย	31	4.66	5.80	4.58	4.24
อินโดนีเซีย	34	4.57	5.67	4.53	3.81
ฟิลิปปินส์	52	4.40	5.41	4.45	4.03
เวียดนาม	68	4.23	5.86	3.74	4.37
ลาว	93	3.91	5.44	3.28	4.59
กัมพูชา	95	3.89	5.44	2.92	4.63
พม่า	134	3.24	4.59	2.44	4.21

หมายเหตุ: คะแนนเต็ม 7 คะแนน ไม่รวมประเทศบรูไน

ที่มา: World Economic Forum, 2014

⁶ การจัดอันดับความสามารถในการแข่งขันของ World Economic Forum พิจารณาจาก 12 ปัจจัย ได้แก่ 1) ปัจจัยทางสถาบัน 2) ปัจจัยด้านสาธารณูปโภค/สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ 3) สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจมหภาค 4) สุขภาพและการศึกษาขั้นพื้นฐาน 5) การศึกษาในระดับอุดมศึกษาและการฝึกอบรม 6) ประสิทธิภาพของตลาดสินค้า 7) ประสิทธิภาพของตลาดแรงงาน 8) ความพัฒนาของตลาดการเงิน 9) ความพร้อมทางด้านเทคโนโลยี 10) ขนาดของตลาด 11) ความซับซ้อนของธุรกิจ และ 12) ปัจจัยด้านนวัตกรรม

ที่เกี่ยวข้องกับแรงงานเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องสุขภาพและการศึกษาขั้นพื้นฐาน และประสิทธิภาพของตลาดแรงงาน เพื่อให้สามารถแข่งขันกับประเทศในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนได้ในอนาคต

การผลิตแรงงานฝีมือ: การศึกษาระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษา

การศึกษาในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาเป็นแหล่งผลิตบุคลากรและแรงงานฝีมือที่สำคัญของประเทศภาคธุรกิจ โดยเฉพาะภาคการผลิตต้องการแรงงานระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) ขึ้นไป ร้อยละ 36.2 อุตสาหกรรมยานยนต์และชิ้นส่วนรถยนต์ต้องการแรงงานระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) มากที่สุด ส่วนภาคบริการและอื่นๆ ต้องการแรงงานระดับปริญญาตรีมากที่สุด (กรวิทย์ และสิริธร, 2555)

การศึกษาในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษามีเป้าหมายและระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาแตกต่างกัน นักเรียนระดับอาชีวศึกษาเป็นนักเรียนที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นหรือมัธยมศึกษาปีที่ 3 ใช้ระยะเวลาเรียน 3 ปี เมื่อสอบผ่านการศึกษาระดับอาชีวศึกษาจะได้ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) และหากศึกษาต่อในสถาบันอาชีวศึกษาระดับชั้นที่สูงขึ้น เมื่อสอบผ่านจะได้รับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ซึ่งจะใช้เวลา 2 ปี ส่วนนักเรียนที่ศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดยทั่วไปเป็นนักเรียนที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา (หรือสายสามัญ) และเมื่อจบการศึกษาก็จะได้รับวุฒิปริญญาตรี ผู้ที่ได้รับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงจะสามารถศึกษาต่อในสถาบันการศึกษาที่มีหลักสูตรการศึกษาต่อเนื่องเพื่อให้ได้รับวุฒิปริญญาตรี โดยทั่วไปใช้เวลาประมาณ 2 ปี

จากผลการศึกษาของโครงการความเชื่อมโยงในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงผ่านการศึกษาและการฝึกอบรม (COMET) พบว่าการศึกษาในวิทยาลัยอาชีวศึกษาแตกต่างจากการศึกษาในโรงเรียนสายสามัญ คือ หลักสูตรที่เปิดสอนจะจำแนกตามสาขาวิชาชีพ การเรียนการสอนในวิทยาลัยอาชีวศึกษาจะเน้นการฝึกปฏิบัติเพื่อการประกอบอาชีพตามสาขาวิชา ดังนั้นนักเรียนที่จบการศึกษาก็จะมีความรู้ ทักษะ และความเชี่ยวชาญตามสาขาที่เรียน ส่วนการเรียนการสอนในสายสามัญจะเน้นความรู้เชิงวิชาการเพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา ดังนั้นนักเรียนที่จบการศึกษาก็จะยังไม่มีทักษะเพื่อการประกอบอาชีพ

สถาบันอาชีวศึกษาหลายแห่งได้จัดให้มีหลักสูตรทวิภาคี ที่เพิ่มระยะเวลาการฝึกงานจากเดิมเพียง 1 ภาคการศึกษา (โดยทั่วไปไม่เกิน 6 เดือน) ให้เป็น 3 ภาคการศึกษา หรือประมาณ 1.5 ปี หลักสูตรทวิภาคีนี้จะได้ได้รับความร่วมมือจากสถานประกอบการที่สนใจร่วมออกแบบการเรียนรู้ภายใต้การทำงานจริง รวมถึงการประเมินความสามารถนักเรียนที่มาฝึกงานด้วย ดังนั้นการเรียนในหลักสูตรนี้จะทำให้นักเรียนได้มีประสบการณ์การทำงานยาวนานขึ้น นั่นหมายถึงทักษะและความเชี่ยวชาญที่ได้รับก็มีมากขึ้นเช่นกัน สถานประกอบการที่ร่วมโครงการหลักสูตรทวิภาคีจะมีโอกาสสร้างบุคลากรที่ตรงกับที่บริษัทต้องการและได้รับการลดหย่อนภาษี ส่วนมากนักศึกษาที่ได้ฝึกงานในโครงการนี้จะได้รับค่าตอบแทนจากสถานประกอบการระหว่างที่ฝึกงานอีกด้วย

ผู้บริหารสถานศึกษาในระดับอาชีวศึกษาให้ความเห็นว่า เนื่องจากความต้องการวุฒิการศึกษาในระดับปริญญาตรีทำให้นักเรียนที่ได้รับประกาศนียบัตรวิชาชีพแล้ว ส่วนมากนิยมศึกษาต่อมากกว่าทำงานในสาขาวิชาชีพที่ตนเรียนมา นักศึกษาที่ได้รับวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรีแล้วจึงไม่ประสงค์จะทำงานต่ำกว่าระดับ ทำให้ประเทศขาดแรงงานฝีมือ ยิ่งไปกว่านั้นการศึกษาเพื่อให้ได้รับปริญญายังไม่ได้นั่นเน้นการฝึกฝนทักษะอาชีพเทียบเท่ากับการเรียนในสถาบันอาชีวศึกษา เพื่อตอบสนองความต้องการในด้านการศึกษาและยังคงรักษาแรงงานฝีมือ จึงมีโครงการยกระดับ

การศึกษาเป็นมหาวิทยาลัยหรือสร้างหลักสูตรการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา เพื่อให้ผู้ที่ได้รับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงได้ศึกษาแบบต่อยอด ความร่วมมือในการจัดการศึกษาระดับปริญญาตรีระหว่างสถาบันอาชีวศึกษาที่อยู่ในเขตพื้นที่ใกล้เคียงจึงได้เกิดขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา, 2556)

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์รองประธานสมาคมอุตสาหกรรมยานยนต์ไทย ประธานกลุ่มอุตสาหกรรมอาหาร สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และประธานสภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ยืนยันความต้องการแรงงานทั้งปริมาณและคุณภาพ ความต้องการแรงงานส่วนมากเป็นแรงงานฝีมือระดับอาชีวศึกษา และถัดมาคือแรงงานระดับปริญญา ส่วนที่เหลือเป็นแรงงานไร้ฝีมือ เปรียบเทียบในกลุ่มอุตสาหกรรมทั้งสามนี้ แรงงานด้านเทคนิคในตลาดอุตสาหกรรมยานยนต์มีความต้องการมากที่สุด มากกว่าครึ่ง (ร้อยละ 55) เป็นแรงงานระดับล่าง รองลงมาคือแรงงานด้านเทคนิค (ร้อยละ 35) และสุดท้ายคือแรงงานระดับการจัดการ (ร้อยละ 10) อย่างไรก็ตาม ในอีก 5 ปีข้างหน้า คาดการณ์ว่าความต้องการในส่วนผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิคจะมีเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 50 ของแรงงานในกลุ่มอุตสาหกรรมเดียวกันนี้ และความต้องการแรงงานระดับล่างจะลดลงเหลือประมาณร้อยละ 35 ส่วนคุณสมบัติของแรงงานนั้นมีความแตกต่างกันไปตามตำแหน่งงานและสายการผลิต

ปัจจุบันอุตสาหกรรมอาหารจะมีความต้องการแรงงานส่วนมากอยู่ในกลุ่มพนักงานระดับปฏิบัติงาน (ประมาณร้อยละ 20) รองลงมาคือระดับหัวหน้างานประมาณร้อยละ 10 และระดับแรงงานปริญญาประมาณร้อยละ 5 เนื่องจากอุตสาหกรรมประเภทนี้มีสายโซ่มูลค่าที่ยาว ความต้องการแรงงานที่เพิ่มมากขึ้นในอีก 5 ปีข้างหน้าจะอยู่ในกลุ่มการผลิตอาหารและระบบลอจิสติกส์ ลักษณะงานที่ต้องการอันดับแรกเป็นงานด้านเทคนิคเพื่อดูแลเครื่องจักร ลำดับถัดมาคือผู้ตรวจสอบคุณภาพตามมาตรฐานอาหารสากล (HACCP⁷ และ GMP⁸)

ส่วนความต้องการแรงงานในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในปัจจุบันประมาณร้อยละ 50 เป็นกลุ่มที่อยู่ในธุรกิจโรงแรม อยู่ในกลุ่มร้านอาหารร้อยละ 20 ธุรกิจสปาร้อยละ 15 และการท่องเที่ยวและของที่ระลึกประมาณร้อยละ 15 ในอีก 5 ปีข้างหน้าหลังจากเปิดเขตเศรษฐกิจการค้าประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน(AEC) ความต้องการแรงงานในอุตสาหกรรมประเภทนี้จะมีความต้องการแรงงานเพิ่มถึงประมาณ 1 แสนคน

ความต้องการแรงงานของประเทศไทย

การเสนอความต้องการแรงงานของประเทศไทยในส่วนนี้ เป็นผลจากการวิจัยจากโครงการความเชื่อมโยงในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงผ่านการศึกษาและการฝึกอบรม (COMET) ซึ่งแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ แรงงานและทักษะที่ต้องการ: มุมมองจากสถานประกอบการ และการเตรียมพร้อมเพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงาน: มุมมองจากอาจารย์และนักศึกษา

⁷ Hazard Analysis & Critical Control Points

⁸ Good Manufacturing Practice

แรงงานและทักษะที่ต้องการ: มุมมองจากสถานประกอบการ

จากการสำรวจผู้ประกอบการทั้งหมด 41 รายในกลุ่มอุตสาหกรรมทั้ง 3 ประเภท พบว่า เกือบทั้งหมดต้องการรับสมัครพนักงาน เพิ่มขึ้นด้วยเหตุผลเพื่อทดแทนพนักงานเดิม/หรือพนักงานที่ลาออก หรือการเจริญเติบโต/หรือการขยายกิจการขององค์กรหรือธุรกิจตามลำดับ ตาราง 7 แสดงให้เห็นว่ามากกว่าครึ่งของผู้ประกอบการต้องการจ้างงานผู้ที่มีการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ เพื่อทำงานในสาขาวิชาชีพเฉพาะตามลักษณะงานของสถานประกอบการ และผู้ประกอบการประมาณร้อยละ 29 ต้องการผู้ที่มีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรี หรือกล่าวได้ว่าวุฒิการศึกษาขั้นต่ำระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพเพียงพอในการสมัครงานของสถานประกอบการมากกว่าร้อยละ 70 วุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรีจำเป็นสำหรับงานด้านบริหารจัดการและฝ่ายสนับสนุน/สำนักงาน ทั้งนี้ จำนวนตำแหน่งงานด้านนี้น้อยกว่างานทางเทคนิคที่ต้องการความรู้ความสามารถเฉพาะด้านถึงเกือบ 10 เท่าตัว⁹

ตาราง 7 ความต้องการแรงงานวิชาชีพเฉพาะจำแนกตามวุฒิการศึกษา

วุฒิการศึกษา	ร้อยละ
ประกาศนียบัตรวิชาชีพ	57.1
ประกาศนียบัตรวิชาชีพหรือสูงกว่า	14.3
ปริญญาตรี	28.6
รวม	100.0

ที่มา: โครงการความเชื่อมโยงในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงผ่านการศึกษาและการฝึกอบรม (Connecting the Mekhong through Education and Training: COMET)

ประมาณสองในสามของผู้ประกอบการ (ร้อยละ 67) คาดหวังว่าพนักงานจะมีความสามารถในด้านภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ยังคาดหวังให้พนักงานมีความสามารถในการใช้คอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศ (ร้อยละ 41) และภาษาต่างประเทศอื่นๆ (ร้อยละ 33) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายจ้างหรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายทรัพยากรบุคคลในอุตสาหกรรมทั้งสามประเภทกล่าวตรงกันว่า ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษเป็นทักษะที่จำเป็นอย่างยิ่งกับการทำงาน ความสามารถในการใช้ภาษาเป็นคุณสมบัติหนึ่งที่ใช้พิจารณาเพื่อรับพนักงานใหม่ และใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาปรับตำแหน่งหรือเลื่อนขั้น

ผลการศึกษายืนยันว่าตลาดแรงงานต้องการผู้ที่จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพและประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงมากกว่าแรงงานระดับปริญญาตรี แรงงานที่ต้องการนี้จะต้องมีความรู้ความสามารถเฉพาะทางที่สอดคล้องกับธุรกิจ และมีทักษะภาษาอังกฤษ

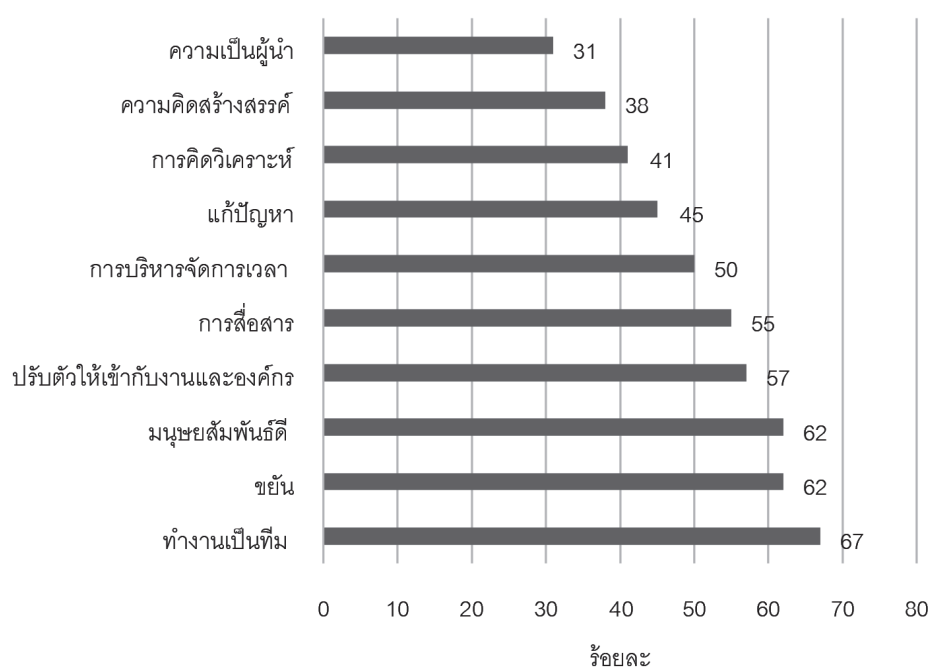
การฝึกงานของนักเรียนและนักศึกษา นับเป็นขั้นตอนที่สำคัญในการสร้างบุคลากรก่อนเข้าสู่ตลาดแรงงาน ผู้ประกอบการเห็นว่าควรส่งเสริมให้มีการฝึกงานมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ปัจจุบัน บัณฑิตที่เพิ่งจบการศึกษายังมีความรู้

⁹ ตำแหน่งงานด้านเทคนิคหรือวิชาชีพเฉพาะจำนวน 509 ตำแหน่ง ตำแหน่งด้านการบริหารจัดการจำนวน 18 ตำแหน่ง และตำแหน่งฝ่ายสนับสนุน/สำนักงาน 38 ตำแหน่ง

ความสามารถไม่เพียงพอที่จะเริ่มปฏิบัติงานได้ทันทีเมื่อเข้าทำงาน สถานประกอบการจะต้องจัดให้มีการฝึกอบรมพนักงานใหม่ด้วยการปฏิบัติงาน (On – the – job training) ก่อนที่จะให้พนักงานทำงาน ดังนั้น นักเรียนอาชีวศึกษามีโอกาสได้ฝึกงานเพิ่มพูนทักษะมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับนักศึกษาในสายสามัญหรือระดับปริญญา สถานประกอบการบางแห่งมีความกังวลถึงจำนวนบัณฑิตระดับปริญญาตรีที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากการศึกษาในระดับปริญญามักเน้นการเรียนการสอนเชิงทฤษฎีมากกว่าการสอนให้สามารถปฏิบัติงานได้จริง จำนวนบัณฑิตจำนวนมากที่เป็นผลผลิตจากการศึกษาชั้นอุดมศึกษานี้จะไม่สามารถตอบสนองความต้องการของตลาดแรงงานทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ ความนิยมการเรียนเพื่อปริญญาเป็นผลมาจากอัตราจ้างบุคลากรระดับปริญญาที่ให้เงินเดือนขั้นต่ำ 15,000 บาท แต่ความสามารถในการปฏิบัติงานของบัณฑิตที่เพิ่งจบการศึกษายังไม่ตรงตามที่ต้องการ (ประคัลภ์, 2557ก; ประคัลภ์, 2557ข) หากทิศทางการผลิตบัณฑิตยังคงเป็นเช่นนี้ อาจทำให้เกิดการจ้างแรงงานฝีมือหรือกึ่งฝีมือจากประเทศเพื่อนบ้านที่มีคุณสมบัติขั้นพื้นฐานครบถ้วน เช่น ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษ มาทำงานได้ด้วยอัตราจ้างที่สมเหตุผล (สถาบันเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2557) สถานประกอบการบางแห่งแก้ปัญหาการขาดพนักงานที่มีความรู้ความสามารถที่ตรงกับงาน ด้วยการเข้าร่วมโครงการทวิภาคีเพื่อรับนักเรียนอาชีวศึกษาเข้าฝึกงานที่สถานประกอบการ และส่วนมากจะยินดีต้อนรับนักศึกษาที่มีผลการปฏิบัติงานดีเข้าทำงานหลังจากจบการศึกษา

ข้อมูลจากการสำรวจสถานประกอบการชี้ให้เห็นปัญหา 3 อันดับแรกในการทำงานคือ การที่พนักงานขาดทักษะในการทำงานเป็นทีม และทักษะด้านการสื่อสารและภาษา นอกจากนี้ สถานประกอบการแต่ละประเภทยังมีความต้องการพนักงานที่มีทักษะที่เฉพาะเจาะจง เช่น อุตสาหกรรมยานยนต์ต้องการพนักงานที่มีความรู้เกี่ยวกับการทำงานของชิ้นส่วนต่างๆ ของเครื่องยนต์ อุตสาหกรรมอาหารต้องการผู้ที่มีความรู้ด้านมาตรฐานสากลของคุณภาพอาหาร และอุตสาหกรรมท่องเที่ยวต้องการผู้มีใจบริการ และอุตสาหกรรมต่างๆ ยังคาดหวังที่จะได้พนักงานที่มีสมรรถนะอื่นๆ ตามรูป 1 นอกจากนี้ ความมีระเบียบวินัย ซื่อสัตย์ และอดทนยังเป็นสิ่งที่นายจ้างต้องการจากพนักงานอีกด้วย

รูป 1 ลำดับสมรรถนะของแรงงานที่ผู้ประกอบการต้องการ

การเตรียมพร้อมเพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงาน: มุมมองจากอาจารย์และนักศึกษา

อาจารย์ในสถาบันอาชีวศึกษาเห็นว่าการฝึกงานคือการเตรียมความพร้อมให้กับนักเรียนเพื่อการทำงาน จึงได้มีหลักสูตรการเรียนการสอนแบบทวิภาคีที่นักเรียนจะได้มีโอกาสใช้เวลาฝึกงานประมาณครึ่งหนึ่งของเวลาเรียน ทั้งหมดตลอดหลักสูตร 3 ปี หรือใช้เวลาประมาณ 18 เดือน ซึ่งมากกว่าหลักสูตรปกติที่ใช้เวลาประมาณ 1 ภาคการศึกษาหรือไม่เกิน 6 เดือน มีผู้ประกอบการหลากหลายกลุ่มอุตสาหกรรมรวมทั้งอุตสาหกรรมยานยนต์ การผลิตอาหาร และการท่องเที่ยว เข้าร่วมโครงการหลักสูตรทวิภาคีด้วยการทำบันทึกความเข้าใจ (Memorandum of understanding: MOU) ทำให้ผู้ประกอบการสามารถออกแบบการฝึกงานและการประเมินผลการปฏิบัติงานร่วมกับสถาบันอาชีวศึกษา ผลประโยชน์ที่ได้จากโครงการนี้จะทำให้นักเรียนได้มีโอกาสฝึกปฏิบัติงานในสถานประกอบการภายใต้บริบทการทำงานจริงในระยะเวลาที่พอที่จะได้เรียนรู้ และมีความเชี่ยวชาญมากพอที่จะทำงานได้หลังจากจบการศึกษา นอกจากนี้นักเรียนจะได้เก็บสะสมหน่วยกิตแล้วยังได้รับค่าตอบแทนจากผู้ประกอบการอีกด้วย ส่วนสถานประกอบการเองจะได้รับบุคลากรที่เข้าใจลักษณะงานและพร้อมจะทำงานให้กับสถานประกอบการนั้นได้หลังจากนักเรียนจบการศึกษา และยังได้รับการลดหย่อนภาษีอีกด้วย แม้ว่าโครงการหลักสูตรทวิภาคีนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะลดความไม่สอดคล้องความต้องการแรงงานและการผลิตแรงงานในเชิงปริมาณและคุณภาพ (Job mismatch) แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จอย่างที่เต็มที่ เนื่องจากนักเรียนส่วนมากที่ได้รับประกาศนียบัตรประกอบวิชาชีพแล้วมักจะนิยมศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นทั้งปวส. และปริญญาตรี ทำให้ผลผลิตบุคลากรที่ได้จากหลักสูตรไม่ได้เข้าตลาดแรงงานตามเป้าหมายของโครงการ เหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งคืออัตราจ้างเมื่อเริ่มต้นทำงานที่พิจารณาปริญญาบัตรมากกว่าทักษะและความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติงาน (สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, 2557) ประเทศไทยมีผู้จบอาชีวศึกษาต่ำกว่าที่ตลาดแรงงานต้องการ ปัจจุบันตลาดแรงงานต้องการผู้ที่มีประกาศนียบัตรวิชาชีพสูงถึงร้อยละ 82 แต่สถานศึกษาผลิตได้เพียง ร้อยละ 13 เท่านั้น (สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, 2557)

อาจารย์ทั้งในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาต่างให้ความเห็นตรงกันว่าความต้องการแรงงานทั้งในปัจจุบันและอนาคตจะเป็นบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญทางเทคนิค หรือผู้ที่ได้รับประกาศนียบัตรวิชาชีพ มากกว่าผู้ที่ได้รับปริญญาบัตร อย่างไรก็ตาม ทศนคติของผู้ปกครองที่เห็นว่าความสำเร็จของบุตรหลานคือการได้รับปริญญาบัตรเป็นทัศนคติเกี่ยวกับการศึกษาในสังคมไทย แม้จะเป็นทัศนคติเชิงบวก แต่ก็เป็นหนึ่งในข้อจำกัดของการสร้างแรงงานฝีมือของประเทศ เพราะระบบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาไม่ได้เน้นการปฏิบัติงาน ทำให้บัณฑิตที่ผลิตออกมายังไม่มีทักษะเพียงพอในการทำงาน การที่มีบัณฑิตที่จบระดับอุดมศึกษาจำนวนมากแต่มีทักษะไม่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของตลาด ทำให้มีผู้ว่างงานจำนวนมาก ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติชี้ว่าในปี 2556 ขาดแคลนแรงงานจำนวนเกือบ 2 แสนคน และมีจำนวนผู้ว่างงานมากกว่าจำนวนที่ขาดแคลนในทุกระดับการศึกษา โดยเฉพาะระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ปวช. และปวส. ว่างงานมากกว่าจำนวนที่ขาดแคลนมากถึง 2 เท่า และระดับปริญญาตรี ว่างงานมากกว่าระดับขาดแคลนถึง 3.5 เท่า (ยงยุทธ, 2557) เพื่อลดปัญหาการขาดแคลนแรงงานฝีมือและเติมเต็มความต้องการของตลาดแรงงาน จึงจำเป็นต้องปรับรูปแบบการศึกษาเพื่อให้ตอบสนองความต้องการในระดับบุคคล (นักเรียนและผู้ปกครอง) และระดับประเทศ โครงการยกระดับสถาบันอาชีวศึกษาเป็นมหาวิทยาลัย จึงเกิดขึ้นจากความร่วมมือของสถาบันอาชีวศึกษาที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงได้ใช้ทรัพยากรบุคคลและเครื่องมือในการผลิตบัณฑิตสายอาชีพแบบต่อยอด โดยรับผู้ที่มีประกาศนียบัตรชั้นสูงเข้าศึกษาต่อจนได้รับปริญญาบัตรสายอาชีพ บัณฑิตที่ผ่าน

การศึกษาระบบนี้จะได้รับการฝึกฝนทักษะและมีความรู้เพื่อประกอบอาชีพโดยไม่ต้องละทิ้งการฝึกฝนทักษะที่ได้รับการจากสถาบันอาชีวศึกษาแล้วมาศึกษาในมหาวิทยาลัยที่มีระบบการเรียนการสอนเชิงวิชาการ

นักเรียนและนักศึกษาสะท้อนความคิดเห็นที่ไม่ต่างจากอาจารย์ นั่นคือพวกเขาเห็นว่าการฝึกงานและทักษะการทำงานมีความสำคัญในการหางานทำมากที่สุด นักเรียนจากสถาบันอาชีวศึกษาจะได้เปรียบกว่านักศึกษาสายสามัญตรงที่มีโอกาสได้แสดงความสามารถและศักยภาพให้แก่ผู้ประกอบการได้เห็น นอกจากนี้ ผู้ประกอบการยังได้เห็นบุคลิกภาพในระหว่างการฝึกงาน และสามารถพิจารณาว่านักเรียนเข้าทำงานได้โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการสมัครงาน นักเรียน/นักศึกษามองว่าพวกเขาจะต้องแข่งขันเพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงานมากขึ้นอันเนื่องมาจากการเปิดเขตเศรษฐกิจอาเซียน ภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะภาษาอังกฤษจึงมีความสำคัญต่อการสมัครงานและการปฏิบัติงานมาก นอกจากนี้ ผู้ประกอบการบางแห่งยังใช้ผลการสอบภาษาอังกฤษมาตรฐานสากล (TOEIC¹⁰) มาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าพนักงานใหม่อีกด้วย

สรุปและข้อเสนอแนะ

ความต้องการแรงงานฝีมือในอุตสาหกรรมที่สำคัญสามประเภท คือ อุตสาหกรรมยานยนต์ การผลิตอาหาร และการท่องเที่ยว ยังมีมาก และส่วนมากเป็นแรงงานที่อยู่ในระดับปฏิบัติงานที่จำเป็นต้องมีความรู้และทักษะที่เฉพาะเจาะจงกับลักษณะงาน กลุ่มผู้ที่ได้รับประกาศนียบัตรวิชาชีพหรือประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงเป็นกลุ่มที่อุตสาหกรรมมีความต้องการเป็นอย่างมาก เพราะบุคลากรกลุ่มนี้มีประสบการณ์จากการฝึกงานและมีทักษะที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงาน การผลิตบุคลากรในสถาบันอาชีวศึกษาออร์กับความร่วมมือภาคเอกชนที่รับนักเรียนเข้าฝึกงานสามารถสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพและมีทักษะตรงตามความต้องการของตลาดแรงงาน อย่างไรก็ตาม การผลิตแรงงานฝีมือยังไม่เพียงพอและมีแนวโน้มว่าจะขาดแคลน อันเนื่องมาจากค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับปริญญาบัตรมากกว่าความสามารถและทักษะในการทำงาน ดังสะท้อนออกมาเป็นอัตราค่าจ้างที่แปรผันตามระดับวุฒิการศึกษา ผู้ที่ถือใบปริญญาบัตรมาสมัครงานจะได้รับค่าจ้างมากกว่าผู้ที่ถือใบประกาศนียบัตรวิชาชีพ แม้ว่าผู้ที่ถือใบปริญญาบัตรจะมีความเสี่ยงที่จะไม่ได้งานทำสูงกว่า เพราะจำนวนตำแหน่งงานที่รับน้อยกว่าแต่มีคนที่มีปริญญาจำนวนมาก การแข่งขันจึงสูงกว่า และหากบัณฑิตที่เพิ่งจบการศึกษาไม่สมัครใจทำงานที่ต่ำกว่าระดับ (Underemployment) ก็อาจจะอยู่ในภาวะว่างงานได้ ด้วย ‘ค่านิยมปริญญา’ จึงเสี่ยงไม่ได้ที่นักเรียนที่จบจากอาชีวศึกษาส่วนมากจะศึกษาต่อเพื่อให้ได้ปริญญามาครอบครอง (สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, 2557) แม้จะรู้ดีว่าในการทำงานจริง ทักษะจะจำเป็นต่อการทำงาน สถานการณ์แรงงานไทยจึงอยู่ในขั้นที่การผลิตแรงงานไม่สอดคล้องกับความต้องการของภาคอุตสาหกรรมทั้งในด้านปริมาณและคุณลักษณะเฉพาะของการทำงาน (Job mismatch) การส่งเสริมให้นักเรียนเข้าเรียนในสถาบันอาชีวศึกษาในหลักสูตรทวิภาคี โดยให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนที่เรียนในหลักสูตรดังกล่าวเพื่อเพิ่มแรงจูงใจสำหรับนักเรียนที่มีข้อจำกัดด้านการเงิน รวมทั้งให้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นและการทำงานสายอาชีพอย่างตรงไปตรงมา เพื่อให้ผู้ปกครองเข้าใจและร่วมตัดสินใจเลือก

¹⁰ The Test of English for International Communication (TOEIC) คือ การทดสอบทักษะในการใช้ภาษาอังกฤษในชีวิตประจำวันในสิ่งแวดล้อมแบบนานาชาติ

อนาคตของบุคลากรบนพื้นฐานข้อมูลที่เป็นจริง โครงการส่งเสริมการเรียนรู้สายอาชีพด้วยการสนับสนุนทุนการศึกษาเช่นนี้จะทำให้นักเรียน/นักศึกษาได้รับโอกาสทางการศึกษาที่สูงขึ้นและตรงกับเป้าหมายในการพัฒนาแรงงานของประเทศอีกด้วย อัตราค่าจ้างแบบทางเลือกโดยพิจารณาทักษะและความสามารถในการปฏิบัติงานและเป็นอิสระจากวุฒิการศึกษาจะช่วยลดจำนวนผู้จบการศึกษาระดับปริญญาแต่ขาดทักษะและประสบการณ์

เอกสารอ้างอิง

- กรวิทย์ ดันศรี และสิริธร จารุญญลักษณ์. (2555). *ความไม่สมดุลของตลาดแรงงานไทย นัยของการขาดแคลนแรงงาน*. ขอนแก่น: ส่วนเศรษฐกิจภาค ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- กลุ่มงานเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงาน. (2557). *กระทรวงแรงงานเผยแนวโน้มความต้องการแรงงาน 5 ปีข้างหน้าเฉลี่ยกว่า 40 ล้านคน*. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://www.mol.go.th/anonymouse/content/กแรงงาน-เผยแนวโน้มความต้องการแรงงาน-5-ปีข้างหน้า-เฉลี่ยกว่า-40-ล้านคน>
- กลุ่มยุทธศาสตร์และแผนการประชาสัมพันธ์สำนักโฆษกรัฐบาลไทย. (2558). *รายการคืนความสุขให้คนในชาติ*. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2558, จาก <http://www.thaigov.go.th/th/program1/item/90439-id90439.html>
- ประคัลภ์ ปัทมพิลังการ. (2557ก). *อัตราแรงจูงพนักงานจบใหม่ตามวุฒิการศึกษาจากผลการสำรวจค่าจ้างปี 2556 (ตอนที่ 1)*. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://th.jobsdb.com/th-th/articles/แรงจูงพนักงานจบใหม่>
- _____. (2557ข). *อัตราแรงจูงพนักงานจบใหม่ตามวุฒิการศึกษาจากผลการสำรวจค่าจ้างปี 2556 (ตอนที่ 2)*. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://th.jobsdb.com/th-th/articles/แรงจูงพนักงานจบใหม่-2>
- ยงยุทธ แฉล้มวงษ์. (2557ก). *แรงงานไทยในบริบทใหม่เมื่อเปิดประชาคมอาเซียน*. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://tdri.or.th/tdri-insight/thai-labour-in-aec-context/>
- _____. (2557ข). *แรงงานไทยในบริบทใหม่ การเรียนรู้สายอาชีพเพื่อชาติ*. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://tdri.or.th/tdri-insight/thai-labour-force/>
- สถาบันเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2557). *ผลกระทบทางเศรษฐกิจจากนโยบายค่าจ้างขั้นต่ำ 300 บาทต่อวันและเงินเดือนปริญญาตรี 15,000 บาท*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา. (2556). *เปิด ป.ตรี สายเทคโนโลยี 19 สถาบันอาชีวะต้องเข้มประกันคุณภาพผู้เรียนต้องมาก่อน*. สืบค้นเมื่อ 27 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://www.vec.go.th/ข่าว/รายละเอียดข่าว/tabid/103/ArticleID/978/-19.aspx>
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (2557). *รายงานสถานการณ์วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ปี 2557*. กรุงเทพมหานคร: สำนักข้อมูลและวิจัย.
- สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน. (2557). *คุณภาพแรงงานเงาสะท้อนคุณภาพการศึกษา*. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://apps.qlf.or.th/member/UploadedFiles/prefix-15082557-113332-q15B2n.pdf>
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2557). *สำรวจความต้องการแรงงานของสถานประกอบการ พ.ศ. 2556*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- องค์ความรู้ “ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน” (ASEAN Economic Community: AEC). (2555). *จุดแข็ง-จุดอ่อน-เบื้องต้น ของประเทศต่างๆ ใน AEC ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน*. สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2558, จาก <http://www.thai-aec.com/140>
- อเด็คโก้ ประเทศไทย. (2557). *ภาพรวมตลาดแรงงานประเทศไทยปี 2556*. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://www.adeco.co.th/employers/adeco-news-detail.aspx?id=1443&c=1>
- Education First. (2014). *EF English Proficiency Index 2014*. Education First. Retrieved February 17, 2015, from <http://www.ef.edu/ept/downloads/>

- Milio, S., Garnizova, E., & Shkreli, A. (2014). *Assessment study of technical and vocational education and training (TVET) in Myanmar*. Bangkok: International Labour Organization.
- Result for Development Institute. (2012). *Innovative Secondary Education for Skills Enhancement. Skills for Employability: Southeast Asia*. Result for Development Institute.
- Srikhatthanaprom, P., & Harkins, B. (2012). *The right skills for the job: Labour supply and demand in special economic zones in Cambodia and Laos*. Mekong Institute Development and Cooperation.
- The World Bank. (2015). *East Asia and Pacific: Country forecasts*. Retrieved February 24, 2015, from <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects/regional-outlooks/eap#5>
- _____. (2015). *Global economic prospect: Having physical space and using it*. Washington DC: World Bank Group.
- World Economic Forum. (2014). *The global competitiveness report 2014–2015: Full data edition*. Geneva: World Economic Forum.

แรงงานย้ายถิ่นในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

อมรา สุนทรธาดา*

บทคัดย่อ

ประเทศไทยเป็นปลายทางและเป็นศูนย์กลางการนำเข้าแรงงานไร้ฝีมือในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง 3 สัญชาติ ได้แก่ พม่า ลาว กัมพูชา ที่มีปริมาณการนำเข้าเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วเนื่องจากการเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอรูปแบบการย้ายถิ่นแรงงานไร้ฝีมือ ผลกระทบและมาตรการต่างๆ เช่น การบันทึกความเข้าใจ การกำหนดกรอบการเจรจาระหว่างประเทศคู่สัญญา เพื่อขจัดปัญหาการค้ามนุษย์ ที่มีแรงงานไร้ฝีมือโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนจำนวนมากที่ยากจน ผนวกกับความไม่สงบทางการเมืองในประเทศต้นทาง ทำให้ตกเป็นเป้าหมายสำหรับขบวนการค้ามนุษย์ ด้วยปัจจัยความแตกต่างเชิงโครงสร้างด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศต้นทางและปลายทาง จึงยากที่จะคุ้มครองประชากรกลุ่มนี้ให้รอดพ้นจากการถูกแสวงหาผลประโยชน์ บทความนี้เสนอข้อคิดเห็นสองประการ คือ การศึกษาวิจัยเพื่อวิเคราะห์มิติสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อแรงงานย้ายถิ่นไร้ฝีมือโดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ประการที่สอง คือ การเพิ่มมาตรการระหว่างประเทศคู่สัญญาที่จะส่งผลโดยตรงในทางปฏิบัติ เพื่อหยุดยั้งปัญหาการจัดการหาแรงงานที่ไม่เป็นธรรมทุกรูปแบบ

คำสำคัญ: แรงงานไร้ฝีมือ แรงงานเยาวชนย้ายถิ่น การย้ายถิ่นไม่ประจำ การค้ามนุษย์ อนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

* รองศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Migrant Workers in Greater Mekong Sub – Region

*Amara Soonthornthada**

Abstract

Thailand is the host of unskilled labor flows from three countries namely Myanmar, Lao PDR and Cambodia. The continuous increase of migrant workers in Thailand is due to the economic development in this sub – region and Thailand’s significant role in export – oriented industry development. This article explores migration patterns, the effects of labor migration and the establishment of national bilateral cooperation, including the framework dialogue to protect workers from trafficking within the Greater Mekong Sub – region (GMS). The large number of people in the GMS seeking work in unskilled jobs gives rise to opportunities for traffickers and agents to recruit lower – income groups from the sending countries. Most of these migrants are young and come from parts of the GMS where there is chronic un – or under – employment due to stagnant economies or political instability. The imbalance of economic development and wealth between GMS countries results in both push and pull factors which can often expose cross – border migrants to exploitation. This article argues for the urgent need for new research models to investigate the effect of economic development and the mobility of the unskilled migrant workers, particularly the young population; and to establish best practices of government – to – government memoranda of action to secure labor recruitment and to protect the unskilled migrant workers from all forms of injustice.

Keywords: Unskilled labor, Irregular migration, Young migrant labor, Human trafficking, Mekong Sub – region

* Associate Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

สถานการณ์และความสำคัญ

การเคลื่อนย้ายแรงงานในภูมิภาคอาเซียนของประชากรวัยแรงงาน เป็นการย้ายจากประเทศต้นทางที่มีความหนาแน่นของประชากรสูง และสถานภาพทางเศรษฐกิจและการจ้างงานอยู่ในระดับต่ำ เช่น การย้ายถิ่นของแรงงานจากอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ เวียดนาม เข้าประเทศปลายทาง¹ เช่น สิงคโปร์และมาเลเซีย การย้ายถิ่นแรงงานลักษณะที่สองคือ การย้ายจากประเทศที่มีเศรษฐกิจและการจ้างงานต่ำและจำนวนประชากรไม่มาก เช่น กระแสการย้ายจากกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ประเทศกัมพูชา พม่า และลาว ซึ่งเป็นประเทศต้นทางย้ายเข้าสู่ประเทศไทย (Skeldon, 2009; IOM, 2000; Huget, Chamratitthirong & Natali, 2012) การศึกษาของ UN Women (2013) อธิบายรูปแบบการย้ายถิ่นในกลุ่มประชาคมอาเซียน และชี้ว่าประเทศที่เป็นปลายทางของผู้ย้ายถิ่นมากที่สุดมี 4 ประเทศ ได้แก่ บรูไน สิงคโปร์ มาเลเซีย และไทย ในปี 2550 เฉพาะสิงคโปร์ ร้อยละ 42.6 ของประชากรทั้งประเทศเป็นแรงงานย้ายถิ่น ในขณะที่บรูไนมีแรงงานย้ายถิ่น ร้อยละ 33.2 ของประชากรของประเทศ

การเคลื่อนย้ายแรงงานในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ส่วนใหญ่เป็นการย้ายถิ่นแบบไม่ประจำ² ซึ่งประกอบด้วย ประเทศกัมพูชา พม่า ลาว ไทย เวียดนาม และมณฑลยูนนาน/กวางสีของประเทศจีน มีประชากรรวมกันประมาณ 260 ล้านคน ประเทศไทยเป็นประเทศปลายทางและเป็นศูนย์กลางสำหรับแรงงานย้ายถิ่น 3 สัญชาติ ได้แก่ พม่า ลาว กัมพูชา แรงงานส่วนใหญ่เป็นการนำเข้าเพื่อการจ้างงานไร้ฝีมือ หรือภาคเกษตรกรรม ข้อมูล ณ เดือนเมษายน พ.ศ. 2558 ชี้ว่า มีแรงงานต่างด้าวเข้าเมืองจำนวน 1,248,416 คน แบ่งเป็นแรงงานพิสูจน์สัญชาติ 981,568 คน นำเข้าตาม MOU 266,848 คน (สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว, 2558) การจ้างงานที่ได้รับอนุญาตทำงานตามมาตรา 9 ได้แก่ กรรมกร และแรงงานรับใช้ในบ้าน ในขณะที่แรงงานจากเวียดนาม ย้ายเข้ากัมพูชาและลาวมากกว่าเข้าประเทศไทย เช่น ปี 2553 มีแรงงานจากเวียดนามย้ายเข้ากัมพูชา 173,694 คน และย้ายเข้าลาว 8,167 คน มีเพียง 301 คน เข้ามาทำงานในไทย (สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2557)

ในด้านหนึ่ง การไหลถ่ายเทแรงงานภายในกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงมีผลต่อภาวะเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการกระจายตัวตามความต้องการของแรงงานในประเทศปลายทาง แต่ในอีกด้านหนึ่ง การเคลื่อนย้ายแรงงานได้สร้างผลกระทบด้านสังคมและความมั่นคง เช่น การค้ามนุษย์ การเข้าเมืองผิดกฎหมาย และปัญหาอาชญากรรม ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากสาเหตุของระบบจัดหาแรงงานที่ไม่มีประสิทธิภาพ เป็นช่องทางให้ขบวนการผิดกฎหมายลักลอบ

¹ ในปี 2553 มีแรงงานประมาณ 4.6 ล้านคน เคลื่อนย้ายไปทำงานทำในประเทศปลายทาง มาเลเซียเป็นจุดรับแรงงานจำนวนมากที่สุดของกลุ่มประเทศอาเซียน นำเข้าแรงงานย้ายถิ่นจากประเทศต้นทางที่จดทะเบียนประมาณ 1.8 ล้านคน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากอินโดนีเซีย อันดับรองลงมาได้แก่ พม่าและเวียดนาม ปัจจัยสำคัญที่เป็นจุดดึงดูดแรงงานต่างชาติคือ ค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำที่สูงกว่าหลายเท่า ในขณะที่ประเทศไทยเป็นประเทศปลายทางอันดับสอง กล่าวคือ มีแรงงานย้ายถิ่นประมาณ 1.3 ล้านคน ส่วนใหญ่เป็นแรงงานจาก พม่า ประมาณ 1 ล้านคน (UN Women, 2013)

² สำนักงานป้องกันยาเสพติดและปราบปรามอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ (UN Office on Drugs and Crime: UNODC) ให้คำจำกัดความลักษณะหรือสภาวะการย้ายถิ่นไว้ดังนี้ การย้ายถิ่นประจำ (Regular) หมายถึงการเข้าเมืองโดยถูกกฎหมาย การย้ายถิ่นแบบไม่ประจำ (Irregular) หมายถึงการเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย ไม่มีเอกสารแสดงตน หรือเอกสารสัญญาจ้างงาน การล่อลวง (Smuggling) หมายถึงนายหน้าไม่ให้ข้อมูลการจ้างงานที่ตรงต่อข้อเท็จจริง การลักพาหรือค้ามนุษย์ (Trafficking) หมายถึงการบังคับ กักขังแรงงาน

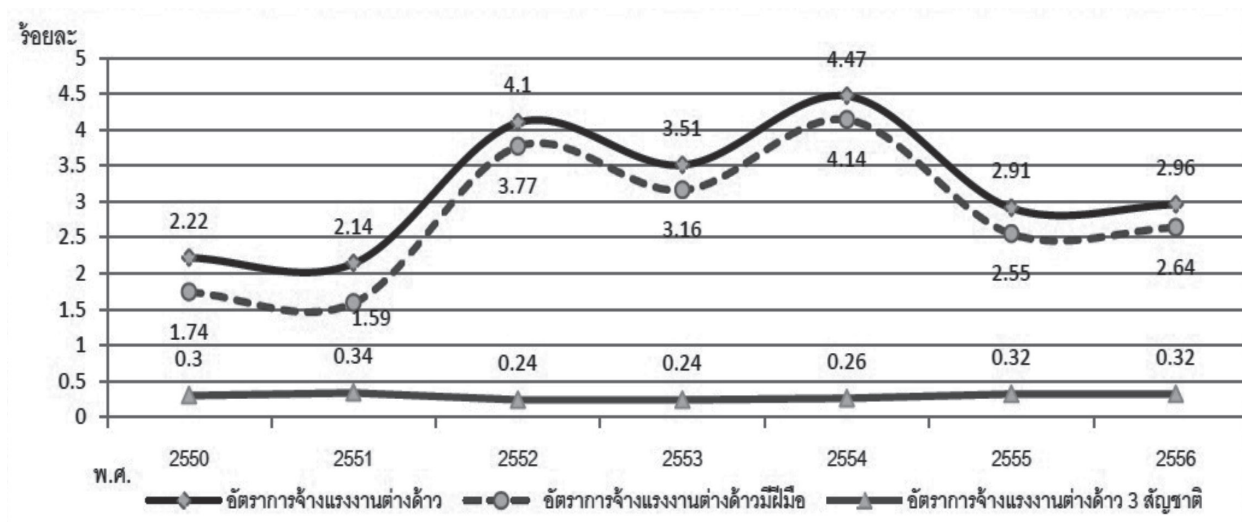
ส่งแรงงานเข้าเมือง และเอาเปรียบแรงงาน มีการปลอมแปลงเอกสารเข้าเมือง และการเรียกเก็บค่าบริการสูงเกินจริง (ศูนย์ศึกษายุทธศาสตร์, 2556; Asian Development Bank, 2009)

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่น่าไปสู่แรงงานไร้ฝีมือย้ายถิ่นและการละเมิดสิทธิมนุษยชนและอาชญากรรม คือ ปัจจัยภูมิศาสตร์เศรษฐกิจที่มีความเชื่อมโยงกัน เช่น การค้าชายแดน เกษตรกรรมชายแดน อุตสาหกรรมประมง และอุตสาหกรรมเครื่องนุ่งห่มและสิ่งทอ เป็นภาคอุตสาหกรรมที่มีมูลค่ามหาศาลและต้องการแรงงานจำนวนมาก แรงงานที่อยู่ในภาคอุตสาหกรรมหรือระบบเศรษฐกิจดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นแรงงานไร้ฝีมือ ขาดอำนาจต่อรองกับนายจ้าง ไม่มีกฎหมายคุ้มครอง เนื่องจากเข้าประเทศผิดกฎหมาย³

ข้อมูลจากกรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน (2557) ระบุว่า ปี 2556 ร้อยละ 2.96 ของผู้มีงานทำเป็นแรงงานต่างด้าว หมายความว่า ผู้มีงานทำทุก 100 คน จะมีการจ้างแรงงานต่างด้าวประมาณ 3 คน อัตราการจ้างแรงงานจาก 3 สัญชาติ ได้แก่ พม่า ลาว กัมพูชา คิดเป็นร้อยละ 0.32 และอัตราการจ้างงานแรงงานต่างด้าวมีฝีมือมีร้อยละ 2.64 ถ้าพิจารณาในช่วงปี 2550 – 2556 จะพบว่า ปี 2554 มีอัตราการจ้างแรงงานต่างด้าวร้อยละ 4.47 ซึ่งสูงที่สุดในรอบช่วงปี 2550 – 2556 และเช่นเดียวกับอัตราการจ้างงานแรงงานมีฝีมือ มีร้อยละ 4.14 (รูป 1)

รูป 1 อัตราการจ้างแรงงานต่างด้าวมีฝีมือ และอัตราการจ้างแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติ

ต่อจำนวนผู้มีงานทำทั้งหมด พ.ศ. 2550 – 2556

ที่มา: กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน (2557)

³ มาเลเซียมีการผ่อนผันระเบียบปฏิบัติการเข้าประเทศระหว่างประเทศคู่เจรจา เช่น ข้อตกลงการเข้าเมืองสำหรับแรงงาน เกษตรกรรมชายแดน แรงงานย้ายถิ่นต้องมีเอกสารแสดงสถานะ (Border Pass) ที่มีอายุใช้งาน 6 เดือน และสามารถเดินทางเข้าประเทศได้ในระยะทางไม่เกิน 25 กิโลเมตร ปัญหาการค้าชายแดน และแรงงานชายแดน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยในชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการย้ายถิ่นแบบไม่ประจำ ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่จึงเข้าข่ายเป็นผู้เข้าเมืองผิดกฎหมายและตกเป็นเหยื่อของการข่มขู่ และการต่อรองของนายหน้าหางาน หรือแม้แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐ (Harima. 2012)

วัตถุประสงค์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อมูลการย้ายถิ่นในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงในสามประเด็น คือ

1. รูปแบบและปริมาณการย้ายถิ่นแรงงานไร้ฝีมือ
2. ผลกระทบจากการเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือ
3. มาตรการและข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการแรงงานย้ายถิ่นไร้ฝีมือ เพื่อขจัดปัญหาการละเมิดสิทธิแรงงานย้ายถิ่นลุ่มแม่น้ำโขง ภายใต้แนวคิดว่าการเปลี่ยนแปลงทางประชากร และการพัฒนาเชิงภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ ที่ส่งผลต่อรูปแบบแรงงานย้ายถิ่นในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิแสดงสถิติแรงงานต่างด้าว ที่จัดเก็บโดยสำนักบริหารแรงงานต่างด้าว กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน รายงานการวิจัย และบทความวิชาการต่างๆ ในการเสนอผลการศึกษา

แนวคิดว่าการเปลี่ยนแปลงทางประชากร และการพัฒนาเชิงภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ

หลังศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา การย้ายถิ่นฐานมีพัฒนาการจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยมมากขึ้น การพัฒนาทุกรูปแบบเน้นการเพิ่มรายได้ประชาชาติ เป็นดัชนีวัดระดับหรือผลสำเร็จจากการพัฒนา เกิดภาวะที่เรียกว่า “ปัจจัยหลัก ปัจจัยดึงดูด” ตามแนวคิดเชิงเศรษฐศาสตร์ของ Todaro & Smith (1970) ที่อธิบายว่า การย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง เป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ จากประเทศที่มีศักยภาพการดูดซับประชากรวัยแรงงานเข้าสู่ตลาดแรงงานต่ำไปสู่ประเทศที่มีศักยภาพเชิงเศรษฐกิจที่เหนือกว่า แนวคิดดังกล่าว ยังเป็นข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์ว่า ช่องว่างระหว่างความมั่งคั่งกับความยากจนนั้น เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมหรือไม่ ขณะเดียวกันก็มีการนำเอาทฤษฎี Trickle-down growth and development มาใช้อธิบายการย้ายถิ่นและการพัฒนา แนวคิดนี้เชื่อว่าเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมจะช่วยสร้างงานและกระจายรายได้ไปสู่ประชากรระดับกลางและระดับล่าง การระดมทุนจากภาครัฐสำหรับธุรกิจขนาดใหญ่ จะทำให้รัฐเก็บภาษีรายได้ค้ำกับเงินลงทุน ไม่ว่าจะจากนักลงทุนหรือผู้ใช้แรงงานทุกระดับ (Benerjee & Newman, 1993; Aghion & Bolton, 1997; Lucas, 2005)

การเคลื่อนย้ายแรงงานในกลุ่มประเทศที่มีชายแดนร่วมกันของอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการย้ายถิ่น ที่มีผลมาจากระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่เน้นการพัฒนาในเขตเมืองใหญ่ ทำให้มีการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง รวมถึงการย้ายถิ่นระหว่างประเทศที่มีชายแดนติดต่อกัน เช่น การย้ายถิ่นระหว่างประเทศไทยและจีน (มณฑลยูนนานและมณฑลกว่างสี) ซึ่งเป็นกระแสการย้ายถิ่นแรงงานที่มีประวัติการติดต่อไปมาหาสู่กันเป็นระยะเวลานานกว่าประเทศอื่นๆ ในอนุภูมิภาคนี้ สาเหตุมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ในขณะที่พม่าและกัมพูชาเพิ่งเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะยาว เช่น โครงการทำเรื่อน้ำลิกทวาย เนื่องจากข้อจำกัดด้านปัจจัยการพัฒนาเชิงภูมิศาสตร์เศรษฐกิจที่น้อยกว่าประเทศอื่นๆ ในอนุภูมิภาคนี้ (Asian Development Bank, 2013; Tse, 2013) ต่างจากเวียดนามที่เตรียมนโยบายการย้ายถิ่นเพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานกึ่งฝีมือและไร้ฝีมือ

อีกจำนวนมาก เพื่อการส่งออกระหว่างประเทศทั้งในและนอกภูมิภาคอาเซียน (Extra GMS migration)⁴ เช่น ไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี และกลุ่มประเทศในตะวันออกกลาง (Kudo, 2007)

พลการศึกษา

รูปแบบและปริมาณการย้ายถิ่นแรงงานไร้ฝีมือ

รูปแบบการย้ายถิ่นของประชากรแรงงานในกลุ่มประเทศของอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง คือการย้ายถิ่นบริเวณรอยต่อชายแดน โดยเฉพาะชายแดนไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน การเคลื่อนย้ายแรงงานในบริเวณนี้มีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว สาเหตุเกิดจากการเติบโตทางเศรษฐกิจที่รวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกของประเทศไทย ที่ต้องการแรงงานในทุกภาคการผลิต โดยเฉพาะอุตสาหกรรมสิ่งทอและประมง นอกจากการเติบโตทางเศรษฐกิจแล้ว ปัจจัยทางด้านความมั่นคงทางการเมืองภายในประเทศที่ไม่มีเสถียรภาพและความยากจน โดยเฉพาะพม่าและกัมพูชา เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสถานการณ์การย้ายถิ่นของประชากรในอนุภูมิภาคนี้ ข้อมูลจาก IOM (2000) ระบุว่า ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางรับผู้ย้ายถิ่นถึง 1.5–2 ล้านคน ที่เป็นผู้ย้ายถิ่นไม่ประจำ ไม่นับรวมผู้ลี้ภัยเนื่องจากความไม่สงบทางการเมืองอีกราว 150,000 คน

การย้ายถิ่นในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง มี 2 ลักษณะ คือ

1. การย้ายถิ่นกระแสหลัก คือ แรงงานย้ายถิ่นไร้ฝีมือจากพม่า ลาว กัมพูชา ไหลเข้าประเทศไทย เพื่อเป็นแรงงานสำหรับอุตสาหกรรมเครื่องนุ่งห่มและสิ่งทอ อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ประมง ก่อสร้าง และเกษตรกรรม
2. การย้ายถิ่นกระแสรอง คือการเคลื่อนย้ายแรงงานกึ่งฝีมือและไร้ฝีมือ จากเวียดนามเข้าสู่กัมพูชาและลาว และการย้ายถิ่นระหว่างจีน (ยูนนานและกว๋างสี) เวียดนาม กัมพูชาและลาว เพื่อไปทำงานก่อสร้าง ประมง ธุรกิจการค้าย่อย และการบริการ

ปริมาณการย้ายถิ่นเมื่อเปรียบเทียบระหว่างประเทศต้นทางกับประเทศปลายทางในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ในช่วงปี 2553 พบว่า มีแรงงานจากเวียดนามเกือบ 2 แสนคน ย้ายเข้ากัมพูชา มากกว่าจำนวนแรงงานย้ายถิ่นจากกัมพูชาและลาวที่ย้ายเข้าประเทศไทย (ตาราง 1) เหตุผลที่สามารถอธิบายการย้ายถิ่นจากเวียดนามสู่กัมพูชาและลาว คือ ความต้องการของตลาดแรงงานในกัมพูชาและลาวเพื่อพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และความสะดวกในการย้ายเข้าประเทศที่มีชายแดนติดต่อกัน สามารถเดินทางเข้าออกได้ตลอดเวลาสำหรับการย้ายถิ่นแบบไม่ประจำ และผู้ย้ายถิ่นต้องออกนอกประเทศตามเงื่อนไขเวลาการเข้าประเทศ แรงจูงใจที่สำคัญอีกประการหนึ่งสำหรับจำนวนแรงงานมหาศาลจากเวียดนาม ยังเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานของประเทศปลายทาง

⁴ Extra GMS migration หมายถึงกระแสการย้ายถิ่นของแรงงานในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงไปสู่ประเทศอื่นๆ ทั้งในและนอกประชาคมอาเซียน

ทั้งสองแห่งมีมากขึ้น โดยบริษัทข้ามชาติจากจีนเข้ามาดำเนินการและนำเข้าแรงงานฝีมือจากมณฑลยูนนานและมณฑลกว่างสี สำหรับแรงงานจากเวียดนามมีอายุเฉลี่ย 18–40 ปี มาจากภาคเกษตรกรรมที่ได้รับค่าตอบแทนต่ำมาก

ตาราง 1 จำนวนแรงงานเคลื่อนย้ายในอาเซียน แยกตามประเทศต้นทางและปลายทาง พ.ศ. 2553

ประเทศ	ประเทศปลายทาง										
ต้นทาง	บรูไน	กัมพูชา	อินโดนีเซีย	ลาว	มาเลเซีย	พม่า	ฟิลิปปินส์	สิงคโปร์	ไทย	เวียดนาม	รวม
บรูไน	–	–	–	–	7,905	–	1,003	–	–	–	8,908
กัมพูชา	–	–	–	909	–	–	232	–	124,761	–	125,902
อินโดนีเซีย	6,727	505	–	–	1,397,684	–	5,865	102,332	586	–	1,513,699
ลาว	–	1,235	–	–	–	–	–	–	110,854	–	112,089
มาเลเซีย	81,576	816	–	–	–	–	394	1,060,628	2,251	–	1,145,665
พม่า	–	247	–	143	17,034	–	415	–	1,078,767	–	1,096,606
ฟิลิปปินส์	15,861	728	–	–	277,444	–	–	–	6,778	–	300,811
สิงคโปร์	3,033	581	–	–	103,318	–	288	–	1,617	–	108,837
ไทย	3,855	50	506	734	3,880	226	145	13,919	–	536	23,851
เวียดนาม	–	173,694	–	8,167	–	–	748	–	301	–	182,910
รวม	111,052	177,856	506	9,953	1,807,265	226	9,090	1,176,879	1,325,915	536	4,619,278

ที่มา: สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2557)

การศึกษาระดับจุลภาคของวัชร (2557) เรื่องรูปแบบการย้ายถิ่นของแรงงานจากเวียดนามเข้ามาทำงานในประเทศไทย พบว่า ผู้ย้ายถิ่นใช้การติดต่อผ่านเครือข่ายผู้ที่ย้ายเข้ามาในประเทศไทยก่อน เพื่อช่วยหางานทำและให้ที่อยู่อาศัยในระยะแรก แรงงานย้ายถิ่นจากเวียดนามจะย้ายเข้าจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย เพราะการเดินทางสะดวก ผู้ย้ายถิ่นมีอายุระหว่าง 16–25 ปี นอกจากนี้ ยังนิยมย้ายเข้าประเทศลาวก่อน เพราะพรมแดนติดต่อกัน การตรวจสอบ ณ จุดชายแดนไม่เคร่งครัด รวมทั้งค่าธรรมเนียมเข้าประเทศราคาถูก แรงงานย้ายถิ่นต้องมีค่าใช้จ่ายประมาณ 8,000–8,500 บาท โดยนายหน้าเป็นคนไทยเชื้อสายเวียดนาม ได้รับส่วนแบ่ง 2,000–2,500 บาท/คน แรงงานส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในถิ่นต้นทาง (ร้อยละ 78) การเดินทางเข้าประเทศไทยใช้เส้นทางหลวงหมายเลข R9 ในประเทศลาวก่อนเข้าไทย สาเหตุจูงใจที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยเพราะได้รับค่าแรงสูงกว่าในเวียดนาม 2–8 เท่า กล่าวคือ ค่าแรงขั้นต่ำในเวียดนาม ประมาณ 40 บาท/วัน เปรียบเทียบกับค่าแรงที่ได้จากนายจ้างไทย 100–150 บาท/วัน พร้อมทั้งพักและอาหาร ลักษณะการจ้างจะเป็นการจ้างรายเดือนหรือจ้างเป็นช่วงเวลา นายจ้างมีระบบการช่วยเหลือแรงงานที่เป็นแรงจูงใจให้ทำงานต่อ คือการจ่ายภาษีและการจ่ายค่าธรรมเนียมนอกระบบ รวมทั้งการจ่ายค่าเดินทางเข้าประเทศไทยประมาณ 500 บาท/คน เพื่อกลับประเทศชั่วคราวเมื่ออยู่เกินกว่า 30 วัน โดยใช้เส้นทางช่องเม็ก แล้วย้อนกลับเข้าประเทศไทยเพื่อทำงาน

ผลกระทบจากการย้ายถิ่นของแรงงานย้ายถิ่นไร้ฝีมือ

นโยบายระเบียงเศรษฐกิจอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (GMS economic corridors) ที่เริ่มขึ้นเมื่อปี 2535 ระหว่าง 6 ประเทศ ได้แก่ กัมพูชา ไทย ลาว เวียดนาม พม่า และจีน (มณฑลยูนนาน/กวางสี) ที่ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 2 ล้าน 3 แสน ตารางกิโลเมตร มีประชากรราว 260 ล้านคน เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ รวม 6 สาขา ได้แก่ การค้าและการลงทุน การท่องเที่ยว การพลังงาน ประมง คมนาคมขนส่ง และเทคโนโลยี มีการสร้างเส้นทางเพื่อเชื่อมระยะทางระหว่างประเทศ เช่น ทางหลวงหมายเลข R9 มีระยะทางยาว 1,450 กิโลเมตร เชื่อมพื้นที่ด้านตะวันออกจากเวียดนาม ผ่านลาวสู่ไทยและพม่า จะช่วยร่นระยะทางและเวลาการเดินทางและการขนส่งสินค้าได้มาก รวมถึงการเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือด้วย การพัฒนาสาธารณูปโภคเป็นปัจจัยสำคัญในการเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือ เพื่อสนองตอบความต้องการแรงงานราคาต่ำ โดยเฉพาะการค้าบริเวณรอยต่อชายแดน การลักลอบเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายจะทำได้สะดวกมากขึ้น ปัญหาที่ตามมาคือ นายหน้าหางานหรือเจ้าหน้าที่ภาครัฐเรียกเก็บผลประโยชน์เพื่อเป็นค่าคุ้มครอง ถูกเอาเปรียบค่าแรง โดยเฉพาะแรงงานเด็ก เยาวชน และสตรี

ปัญหาแรงงานเด็กและเยาวชนเป็นปัญหาสำคัญสำหรับการเคลื่อนย้ายแรงงานในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง แม้จะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นบ่อย และมีผู้ถูกละเมิดสิทธิเป็นจำนวนมาก แต่การบริหารจัดการเพื่อหยุดยั้งการค้ามนุษย์เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เพราะมีขบวนการที่ซับซ้อนและมีผลประโยชน์มหาศาล การศึกษาของศูนย์ศึกษายุทธศาสตร์ (2556) พบว่า ผู้จัดงาน (Brokers) มีเครือข่ายทั้งประเทศต้นทางและปลายทาง วิธีการชักชวนหรือหากกลุ่มเป้าหมายมีทั้งการล่อลวงหรือลักพาโดยตรง และตามความสมัครใจ เส้นทางเข้าประเทศไทยมีหลายช่องทาง เช่น เส้นทางจากพม่าสู่ไทย จากเมียวดี ฝายัน พะโค สู่อำเภอแม่สาย อำเภอเชียงแสน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เส้นทางจากลาวเข้าประเทศไทย เช่น แขวงบ่อแก้ว เมืองต้นผึ้ง ฝายุดม ปากทา หงสา เข้าประเทศไทยที่จังหวัดน่าน เส้นทางเวียงจันทน์ – หนองคาย มาจากปากงึม หาดชายฟอง ลังข่ทอง เป็นต้น

กระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาได้ประเมินสถานการณ์การใช้แรงงานต่างชาติในประเทศไทยและจัดลำดับประเทศไทยให้อยู่ในระดับ Tier 3 ซึ่งหมายถึงการเฝ้าระวังขั้นสูงสุด และประเทศไทยได้รับคำเตือนจากสหภาพยุโรป สำหรับกิจกรรมประมงที่เข้าข่ายขาดการรายงาน และไ้การควบคุมการจับปลาอย่างยั่งยืน และทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ ด้วยการออกใบเหลือง⁵ และกระทรวงแรงงานของสหรัฐอเมริกาได้จัดลำดับสินค้าไทย 4 ประเภทที่เข้าข่ายการใช้แรงงานเด็กและเยาวชน ได้แก่ อุตสาหกรรมกุ้ง ปลา อ้อย และเครื่องนุ่งห่ม ประเทศไทยมีรายได้จากการส่งออกทั่วโลกมีมูลค่า 7.31 ล้านล้านบาท สหรัฐอเมริกาเป็นตลาดอันดับสอง มูลค่า 7.67 แสนล้านบาท รองจากประเทศจีน การส่งออกสินค้าประมงตลอดปี 2557 มีมูลค่ารวม 1.14 แสนล้านบาท (อาจารย์, 2558)

รายงานโครงการความร่วมมือสหประชาชาติเพื่อต่อต้านการค้ามนุษย์ในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง ระบุว่า เหยื่อจากการค้ามนุษย์นั้น มาจากสาเหตุด้านเศรษฐกิจ ครอบครัวยากจน และขาดโอกาสทางการศึกษา มีรายงานว่าแรงงานอุตสาหกรรมประมงส่วนใหญ่เป็นเยาวชนชาย อายุระหว่าง 15 – 17 ปี มาจากกัมพูชาและพม่า แรงงานเหล่านี้จะทำงานติดต่อกันหลายชั่วโมง (ILO – IPEC, 2001)

⁵ มาตรการเตือนการกระทำที่ผิดกฎหมายในการทำประมงที่ขัดต่อการรักษาทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และส่งเสริมการทำประมงอย่างยั่งยืนในอุตสาหกรรมประมง แม้ว่าจะเป็นคนละประเด็นกับการค้ามนุษย์ แต่ก็มีส่วนเชื่อมโยงกัน

UNODC ได้คาดประมาณมูลค่าการค้ามนุษย์ในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงว่า เฉพาะแรงงานทั่วไป มีมูลค่าราว 192 ล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี และสำหรับการค้าหญิงเพื่อธุรกิจบริการทางเพศ มีมูลค่าประมาณ 181 ล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี (UNODC, 2013)

เครือข่ายการจัดหางานผิดกฎหมาย มีการประสานงานอย่างเป็นระบบ เช่น ผู้จัดหาแรงงานรายย่อยจะเป็นผู้ติดต่อโดยตรงกับแรงงานที่ต้องการไปทำงานทำนอกประเทศ จากนั้นส่งต่อให้ขบวนการใหญ่ที่รับผิดชอบทำเอกสารปลอมและการจัดส่งแรงงาน การลักลอบค้ามนุษย์ในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีประเทศไทยเป็นประเทศจุดพักปลายทางหลัก สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) การลักลอบนำเข้าแรงงานจากประเทศที่มีพรมแดนติดกับประเทศไทย ได้แก่ พม่า ลาว และกัมพูชา 2) การลักลอบนำเข้าแรงงานจากประเทศใกล้เคียง ได้แก่ มณฑลยูนนาน/กวางสี ประเทศจีน และเวียดนาม และ 3) การลักลอบนำเข้าแรงงานจากประเทศอื่นๆ (UN Women, 2013; Soda, 2009)

การศึกษาของ World Vision (2014) ในกลุ่มตัวอย่างจำนวน 9,260 คน ในประเทศต้นทาง ได้แก่ กัมพูชา ลาว พม่า และเวียดนาม ที่เคยทำงานในประเทศไทย แบ่งเป็นแรงงานเด็กจำนวน 2,885 คน เยาวชน 1,129 คน แม่หรือผู้ดูแล รวม 4,014 คน และกลุ่มตัวอย่างคนไทยรวม 1,232 คน ข้อมูลจากการศึกษาดังกล่าว ที่สอบถามว่าเคยได้ยินเกี่ยวกับการล่อลวงหรือการค้ามนุษย์จากนายหน้าหางานหรือไม่ พบว่า มากกว่าครึ่งหนึ่งของเด็กและเยาวชน เคยได้ยินเรื่องดังกล่าว เมื่อแยกเป็นสัญชาติจะมีรายละเอียดดังนี้ เวียดนามร้อยละ 69 กัมพูชาร้อยละ 66 ลาวร้อยละ 61 และพม่าร้อยละ 51 พบว่า แรงงานจากลาวส่งเงินรายได้ให้ครอบครัวมากกว่าแรงงานจากประเทศอื่นๆ กล่าวคือ ลาวร้อยละ 82 เวียดนามร้อยละ 64 กัมพูชาร้อยละ 69 และพม่าร้อยละ 54

ผลการศึกษาของ World Vision (2014) ยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับประสบการณ์เลวร้ายจากการย้ายถิ่นมาทำงานที่ไทย โดยภาพรวม ร้อยละ 40 ระบุว่าเคยมีประสบการณ์ดังกล่าว เช่น ชั่วโมงการทำงานยาวนานกว่า 8 ชั่วโมง/วัน เป็นหนี้ ไม่ได้รับค่าแรง และถูกทารุณ สำหรับประสบการณ์การทำงานที่ยากและอันตราย พบว่า เด็กและเยาวชนจากกัมพูชาร้อยละ 38 ลาวร้อยละ 57 พม่าร้อยละ 30 และเวียดนามร้อยละ 28 ประสบปัญหาดังกล่าว สำหรับประสบการณ์เรื่องการถูกจำกัดออกนอกสถานที่ทำงาน พบว่า กัมพูชาร้อยละ 32 ลาวร้อยละ 31 พม่าร้อยละ 33 และเวียดนามร้อยละ 22 สำหรับประสบการณ์การถูกล่วงละเมิดทางเพศ พบร้อยละ 5 จากประชากรตัวอย่างทั้งหมด ยกเว้นเด็กและเยาวชนจากเวียดนาม ที่ระบุว่าไม่เคยประสบปัญหา นอกจากนี้ การสำรวจดังกล่าวระบุว่า แรงงานเด็กและเยาวชนมีความตระหนักเรื่องความปลอดภัยในระดับดี เช่น การเก็บรักษาเอกสารแสดงตน และเคยได้ยินเรื่องการค้ามนุษย์ อย่างไรก็ตาม แรงงานเด็กและเยาวชน ยังต้องการเดินทางไปทำงาน แม้ว่าจะเคยประสบปัญหาความยากลำบากและความปลอดภัยในชีวิต สำหรับการสำรวจในกลุ่มตัวอย่างในประเทศไทย พบข้อมูลที่น่าสนใจว่า ร้อยละ 40 เคยพบเห็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมกับแรงงานเด็กและเยาวชนต่างชาติ เช่น การทำงานหนักและงานเสี่ยงอันตราย และร้อยละ 13 เคยพบเห็นการทำร้ายร่างกาย

อย่างไรก็ตาม การตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ยังคงเป็นปัญหาที่รุนแรงสำหรับการเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง เป็นปัญหาด้านสวัสดิการสำหรับแรงงานเยาวชน โดยเฉพาะผู้หญิงที่ถูกล่อลวงเข้าสู่บริการทางเพศ (Beesey, 2008; Zimmerman et al., 2014) จากสถิติการจับกุมของสำนักงานตำรวจของกัมพูชา พ.ศ. 2547 ระบุว่า มีแรงงานเยาวชนสตรีมากกว่า 50,000 คน ทำงานภาคธุรกิจทางเพศ และคาดประมาณว่า ในพ.ศ. 2551 ร้อยละ 30 เป็นเยาวชนสตรีจากเวียดนามอายุต่ำกว่า 18 ปี เช่นเดียวกับแรงงานหญิงจากเวียดนาม

(ประมาณร้อยละ 40 เป็นแรงงานหญิง) และพบว่าส่วนหนึ่งต้องเข้าสู่การจ้างแรงงานในภาคธุรกิจทางเพศสำหรับให้บริการแรงงานจากจีน รวมทั้งชาวกัมพูชาและแรงงานจากเวียดนาม ปัจจัยเชิงวัฒนธรรมมีส่วนทำให้การค้าแรงงานหญิงมีปริมาณสูง เพราะชายชาวจีนและกัมพูชานิยมแต่งงานหรือใช้บริการหญิงสาวชนกลุ่มน้อยจากเวียดนาม (Asian Migrant Centre, 2013; UNIAP 2011; Tse, 2013)

การศึกษาของอีเลน เพียร์สันและคนอื่นๆ (2549) เสนอข้อมูลจากการวิจัยในประเทศไทยเกี่ยวกับการแสวงประโยชน์จากแรงงานข้ามชาติ ดังนี้ ร้อยละ 20 ของแรงงานชายสำหรับกิจกรรมประมง ระบุว่าเคยถูกบังคับให้ทำงาน ส่วนใหญ่อายุระหว่าง 15 – 17 ปี ร้อยละ 60 ของแรงงานรับใช้ในบ้านมีประสบการณ์ที่นายจ้างไม่อนุญาตให้ออกนอกบ้านเพื่อพบญาติหรือเพื่อนหรือมาพบที่บ้าน สำหรับการทำงานมากกว่า 12 ชั่วโมงต่อวัน เป็นสิ่งที่แรงงานไร้ฝีมือต้องเผชิญ มีรายละเอียดดังนี้ ร้อยละ 82 ของแรงงานรับใช้ในบ้าน ร้อยละ 45 ของแรงงานประมง ร้อยละ 19 ของแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

การเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการย้ายถิ่นแบบไม่ประจำ (Irregular migration) จะยังคงมีปริมาณการเคลื่อนย้ายจากประเทศที่มีประชากรวัยแรงงานมากกว่า เช่น การย้ายถิ่นจากเวียดนามสู่กัมพูชา และกระแสการไหลเข้าของแรงงานจากประเทศที่มีศักยภาพเศรษฐกิจต่ำกว่าและมีปัญหาทางการเมือง เช่น แรงงานจากพม่าและกัมพูชาเข้าสู่ประเทศไทยและจะเป็นเช่นนี้ตราบเท่าที่นโยบายการผลิตภาคอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกยังเป็นรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตจำนวนมาก เพื่อให้ทันกับปริมาณการบริโภคของตลาดโลก⁶ เช่น ประเทศไทยที่ผลิตเพื่อการส่งออกไปประเทศจีน สินค้าส่วนใหญ่เป็นการผลิตที่ไม่ต้องการเทคนิคหรือทักษะที่ซับซ้อน พนักงานไม่จำเป็นต้องมีการฝึกงานเข้มข้นแต่อย่างใด เช่น อุตสาหกรรมเครื่องนุ่งห่มและสิ่งทอ อุปกรณ์ไฟฟ้าหรืออิเล็กทรอนิกส์ ที่กระบวนการผลิตมีลักษณะงานจำเจ ชั่วโมงการทำงานยาวนาน หรือจ้างงานสองรอบต่อวัน มีระบบจ่ายค่าล่วงเวลา ต้องใช้เวลาต่อเนื่อง แรงงานไร้ฝีมือ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสตรีและเด็กถูกจ้างเข้าระบบการจ้างงานที่ให้ค่าแรงจากจำนวนชิ้นงานที่ผลิตได้ มีวันหยุดน้อยหรือไม่มีเลย ไม่มีระบบจ่ายค่าแรงทดแทนในการหยุดงานแม้แต่ในกรณีเจ็บป่วย (UN Women, 2013)

⁶ นอกจากประเทศไทยที่เป็นฐานการผลิตที่เน้นการส่งออกสู่ตลาดประชาคมโลก (Export – oriented industries) โดยเฉพาะสินค้าเครื่องนุ่งห่ม สิ่งทอ และส่วนประกอบเครื่องอิเล็กทรอนิกส์ ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในอาเซียนแล้ว แรงงานในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงยังถูกดูดเข้าประเทศมาเลเซียที่มีกระบวนการผลิตคล้ายประเทศไทย คือ เน้นการจ้างแรงงานไร้ฝีมือ ค่าแรงต่ำ การตั้งนิคมอุตสาหกรรมให้ใกล้กับชายแดนเป็นกลยุทธ์การผลิตที่สำคัญประการหนึ่งเพื่อลดต้นทุนการผลิต ค่าจ้างแรงงานไร้ฝีมือจะสูงกว่าประเทศไทย และส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากกัมพูชาและพม่า

ข้อจำกัดเพื่อการปฏิบัติสำหรับคุ้มครองแรงงานเยาวชนที่เป็นปัญหาหลักและสำคัญคือการขาดข้อมูลระดับมหภาค เพื่อคาดประมาณสถานการณ์ โครงการ ILO Triangle Project แสดงสถิติการทำงานของแรงงานข้ามชาติในกลุ่มเยาวชนจากการสำรวจในประเทศมาเลเซีย เน้นย้ำว่าการใช้แรงงานเยาวชนยังมีจำนวนใกล้เคียงกับแรงงานในกลุ่มอายุอื่นๆ พบว่าร้อยละ 19.5 มีอายุต่ำกว่า 21 ปี ในจำนวนนี้ร้อยละ 20.2 เป็นหญิง แรงงานเยาวชนหญิงถูกจ้างสำหรับงานรับใช้ในบ้านและอุตสาหกรรมการผลิตมากกว่าการจ้างงานลักษณะอื่นๆ และได้รับค่าจ้างต่ำกว่าแรงงานในกลุ่มอายุอื่นๆ มีชั่วโมงการทำงานนานกว่า คือ ร้อยละ 45.2 ทำงาน 11–12 ชั่วโมงต่อวัน เมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานในกลุ่มอายุ 30 ปีขึ้นไป (ร้อยละ 33.3) (Wickramasekara, 2013)

มาตรการและข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการแรงงานย้ายถิ่นไร้พรม

บทความในส่วนนี้จะเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความพยายามในระดับต่างๆ ของประเทศสมาชิกในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงเพื่อการบริหารจัดการแรงงานย้ายถิ่น ตลอดจนอุปสรรคต่างๆ ดังนี้

ความพยายามสำหรับประเทศคู่เจรจาทำข้อตกลงระหว่างประเทศเพื่อขจัดปัญหาการค้ามนุษย์ เช่น การประชุมระดับรัฐมนตรีทั้ง 6 ประเทศสมาชิกอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อจัดตั้งคณะทำงานที่เรียกว่า The Coordinated Mekong Ministerial Initiative against Trafficking (COMMIT) และในปี 2546 ไทยและพม่าได้ร่วมลงนามในการกำหนดมาตรการป้องกัน รัฐบาลพม่ามีกฎระเบียบที่เคร่งครัด เพื่อป้องกันการค้าเด็กและผู้หญิง เช่น ไม่อนุญาตสตรีอายุต่ำกว่า 25 ปี เดินทางข้ามพรมแดนหรือออกนอกประเทศยกเว้นมีผู้ปกครองเดินทางไปด้วย ห้ามขออนุญาตเดินทางออกนอกประเทศในกรณีแต่งงานกับชาวต่างชาติ

ความพยายามของรัฐบาลไทยในช่วงปี 2547–ปัจจุบัน ได้นำนโยบายผ่อนผันแรงงานทั้งสามสัญชาติมากขึ้น กล่าวคือ อนุญาตแรงงานที่อาศัยในไทยและลักลอบทำงาน จดทะเบียนโดยกำหนดตัวเลข 13 หลัก และให้นายจ้างเป็นผู้กำกับ โดยจดทะเบียนนายจ้างและให้แรงงานต่างด้าวเข้าไปอยู่ในทะเบียนบ้านของนายจ้าง นอกจากนี้ยังกำหนดการเจรจาประเทศคู่ภาคีเพื่อให้การจ้างแรงงานต่างด้าวมียผลในทางปฏิบัติมากขึ้น เช่น การพิสูจน์สัญชาติคนต่างด้าวหลบหนีเข้าเมืองที่อยู่ระหว่างรอการส่งกลับโดยออกหนังสือเดินทางให้ ยกเว้นกรณีประเทศต้นทางไม่สามารถออกหนังสือเดินทางได้ ให้ใช้เอกสารรับรองบุคคลโดยประเทศต้นทางแทนหนังสือเดินทาง โดยกระทรวงต่างประเทศหรือสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองออกวีซ่าให้อยู่ในราชอาณาจักร เพื่อการทำงานเป็นกรรมกรหรือกิจกรรมที่ขาดแรงงานไทย ให้สิทธิทำงานครั้งละ 2 ปี ต่ออายุได้อีก 2 ปี และเมื่อครบ 4 ปีต้องกลับไปประเทศต้นทางเป็นเวลา 3 ปี จึงจะมีสิทธิกลับเข้ามาทำงานได้ นอกจากนี้ให้ออกระเบียบลดอัตราค่าธรรมเนียมการตรวจลงตราจากอัตราเดิม 2,000 บาท ให้จ่ายเพียง 500 บาท

นอกจากนี้ยังมีข้อตกลงร่วมกันแบบทวิภาคี เช่น การเคลื่อนย้ายแรงงานในอนุภูมิภาคเข้าประเทศไทย มีมาตรการ 2 ประเภท คือการพิสูจน์สัญชาติและการต่อใบอนุญาตการจ้างงาน ใน 3 ประเทศ ได้แก่ ลาว กัมพูชา และพม่า ปัญหาที่สำคัญที่สุดคือการย้ายถิ่นแบบไม่ประจำที่ ทำให้ข้อตกลงต่างๆ ประสบความสำเร็จได้ยาก เนื่องจากกฎระเบียบด้านเอกสารต่างๆ ที่ไม่เอื้อต่อการเข้าเมืองเพื่อการจ้างงานถูกต้องตามกฎหมาย เป็นช่องโหว่ที่ทำให้ขบวนการหรือนายหน้าหางานที่ผิดกฎหมายยังคงมีอยู่ เพราะเป็นการเอื้อประโยชน์หรือได้รับความสะดวกทั้งสองฝ่าย

เวียดนามและกัมพูชาร่างข้อกำหนดและการปฏิบัติเพื่อส่งตัวเด็กหรือเหยื่อที่ตกเป็นเป้าหมายของการค้ามนุษย์กลับประเทศต้นทาง ไทยและจีน (ยูนนานและกวางสี) ร่วมทำข้อตกลงกรณีกับผู้หญิงและเด็กที่ถูกค้ามนุษย์ในไทย

โดยจัดตั้งโครงการฟื้นฟูจิตใจก่อนส่งกลับภูมิลำเนาเดิม เช่นเดียวกับลาวและไทยที่มีการเจรจาข้อกำหนดต่างๆ เพื่อการคุ้มครองและบริหารจัดการแรงงานย้ายถิ่นโดยเฉพาะแรงงานเด็ก (Archavanitkul, 1998) นอกจากมาตรการจากภาครัฐและองค์กรเอกชนสากลแล้ว ยังมีองค์กรต่างๆ และกลุ่มประชาสังคมที่มีฐานปฏิบัติงานในประเทศทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือโดยประสานงานกับภาครัฐด้วย เช่น มูลนิธิเพื่อสุขภาพและการเรียนรู้ของแรงงานกลุ่มชาติพันธุ์ (MAP Foundation) เป็นศูนย์ประสานงานช่วยเหลือแรงงานจากพม่าที่ทำงานในไทย

นอกจากการจัดทำบันทึกความเข้าใจและข้อตกลงร่วมกันภายในอนุภูมิภาคแล้ว ยังมีความพยายามที่จะสร้างระบบการบริหารจัดการแรงงานโดยเฉพาะแรงงานไร้ฝีมือย้ายถิ่นแบบไม่ประจำ เพื่อขจัดปัญหาการค้ามนุษย์ทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นกัน เช่น รัฐบาลออสเตรเลียร่วมเป็นสมาชิกองค์กร UNODCCP Global Programme ให้ความช่วยเหลือเบื้องต้นสำหรับแรงงานจากประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ถูกล่อลวงเข้าประเทศออสเตรเลีย (IOM, 2000)

กล่าวโดยสรุป กรอบความร่วมมือระดับภูมิภาค เพื่อหาข้อตกลงในการบริหารจัดการแรงงานย้ายถิ่นไร้ฝีมือ ยังคงมีปัญหาที่ซับซ้อนหลายประการ เช่น กรอบความร่วมมือเพื่อการบริหารจัดการแรงงานย้ายถิ่นยังมีไม่ครบทุกประเทศคู่สัญญา ขาดองค์ความรู้และข้อมูลในการกำหนดขนาดของปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าเมืองผิดกฎหมายของแรงงานบริเวณรอยต่อชายแดน เนื่องจากกฎระเบียบบางประเด็นยังไม่เอื้อหรือจูงใจให้แรงงานย้ายถิ่นปฏิบัติตาม และต้องอาศัยเจ้าหน้าที่รัฐหรือนายหน้าทางาน ทำให้ปัญหาไม่ลดน้อยลง เพราะแรงงานย้ายถิ่นต้องการความสะดวกเพื่อลดขั้นตอนกฎระเบียบต่างๆ และในที่สุดกลายเป็นช่องทางให้ผู้เกี่ยวข้องแสวงหาผลประโยชน์

สรุป

บทความนี้เน้นประเด็นสำคัญของปรากฏการณ์แรงงานย้ายถิ่นไร้ฝีมือใน 3 ประเด็น คือ รูปแบบและปริมาณ การเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือ ผลกระทบของการเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือ และสาระสำคัญของกรอบความร่วมมือเพื่อขจัดปัญหาการค้ามนุษย์ในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง

การย้ายถิ่นของแรงงานไร้ฝีมือในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง เป็นผลมาจากปัจจัยด้านประชากรและภูมิศาสตร์เศรษฐกิจของประเทศต้นทางและปลายทางที่มีโครงสร้างต่างกัน เป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานแบบไม่ประจำ (Irregular migration) โดยเฉพาะประเทศที่มีชายแดนติดต่อกัน เพื่อถูกว่าจ้างเป็นแรงงานค่าจ้างต่ำสำหรับงานหนักหรืองานเสี่ยงอันตราย เช่น ประมงและกิจการต่อเนื่อง เกษตรกรรม ก่อสร้าง แรงงานเด็กและเยาวชนยังเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก เพราะหาง่ายและมีจำนวนมากกว่าประชากรวัยแรงงานในกลุ่มอายุอื่นๆ การย้ายถิ่นประกอบด้วยผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย เช่น ผู้ย้ายถิ่น นายจ้างหรือผู้ประกอบการ นายหน้าทางาน ผู้ลักลอบค้าแรงงาน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า แรงงานย้ายถิ่นแบบไม่ประจำ (Irregular migration) คือ ผู้ที่เข้าเมืองผิดกฎหมาย ไม่มีเอกสารแสดงตน ไม่มีเอกสารสัญญาจ้างงาน เป็นกลุ่มประชากรที่มีความซับซ้อนยากต่อการควบคุมหรือให้การดูแล โดยเฉพาะในกรณีที่เข้าข่ายการลักลอบนำเข้า (Smuggling) หรือการค้ามนุษย์ (Trafficking)

อุปสรรคที่สำคัญในการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพคือ การประมวลสถิติหรือข้อมูลการย้ายถิ่นนับเป็นข้อจำกัดที่สำคัญในการศึกษารูปแบบและปริมาณการเคลื่อนย้าย ปัญหาการมีเอกสารแสดงตนของแรงงานย้ายถิ่น โดยเฉพาะการเข้าเมืองที่ผิดกฎหมาย การบันทึกข้อมูล รวมทั้งการคาดประมาณจำนวนผู้ย้ายถิ่น เมื่อมีประเด็นกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเข้าประเทศปลายทาง จะส่งผลกระทบต่อเรื่องอื่นๆ ด้วย เช่น การทำธุรกรรมส่งเงินกลับประเทศโดยผ่านระบบการเงินปกติ

แรงงานไร้ฝีมือที่มีค่าจ้างแรงงานต่ำ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานเด็กและเยาวชน ไม่มีโอกาสยกระดับทักษะเนื่องจากลักษณะการจ้างงานเพื่อป้อนอุตสาหกรรมการผลิตที่เน้นปริมาณการผลิต และช่วงเวลาการทำงานที่ยาวนาน ไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานที่มีทักษะ เพราะกระบวนการผลิตไม่ต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูง แรงงานไร้ฝีมือจะได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่ว่าจะเป็นค่าแรงต่ำ สวัสดิการไม่ได้มาตรฐาน トラボิดที่การพัฒนาเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคนี้ยังให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อส่งออก และที่สำคัญกว่านั้นคือ ระบบพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ย้ายฐานการผลิตเร็ว (Footloose industries) โดยมองหาศูนย์กลางที่เป็นจุดรวมแรงงานไร้ฝีมือราคาต่ำ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย: การพัฒนาเขตเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงเริ่มมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงมีการลงทุนภาคอุตสาหกรรมภายในประเทศเพิ่มขึ้น เช่น พม่า กัมพูชา และเวียดนาม การวิจัยถึงผลกระทบหรือการคาดประมาณปริมาณและแบบแผนการย้ายถิ่นแรงงานไร้ฝีมือที่อาจเปลี่ยนรูปแบบเป็นการย้ายถิ่นภายในประเทศมากขึ้น และอาจส่งผลดีหรือลดความเสี่ยงจากปัญหาการค้ามนุษย์ได้ในระดับหนึ่ง

ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย: เพิ่มความพยายามการเจรจาของประเทศคู่สัญญาเพื่อหามาตรการหรือข้อตกลงร่วมกันสำหรับการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ โดยมีหน่วยงานที่ผู้ย้ายถิ่นเข้าถึงสะดวก ให้ข้อมูลที่ง่ายต่อการปฏิบัติ เพื่อให้ผู้ย้ายถิ่นไร้ฝีมือไม่ต้องพึ่งพิงนายหน้า หรือขบวนการค้ามนุษย์ จะเป็นวิธีการหนึ่งในการจัดการขบวนการค้ามนุษย์

เอกสารอ้างอิง

- กรมการจัดหางาน. (2557). สถานการณ์และการเตือนภัยด้านแรงงาน. กระทรวงแรงงาน.
- วัชร ศรีคำ. (2557). แรงงานย้ายถิ่นเวียดนามในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานี. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, 10(1): 139 – 162.
- ศูนย์ศึกษายุทธศาสตร์. (2556). การค้ามนุษย์ในประเทศไทย ปัจจัยที่เป็นสาเหตุ เครื่องมือและหลักในการแก้ไข. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ.
- สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว. 2558. สถานการณ์แรงงานต่างด้าว ฉบับประจำเดือนเมษายน 2558. สืบค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2558, จาก <http://wp.doe.go.th/wp/images/statistic/labor/58/se0458.pdf>
- สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2557). การเคลื่อนย้ายแรงงานในภูมิภาคอาเซียนและสถานการณ์แรงงานไทย. เอกสารประมวลสถิติด้านสังคม 4/2557. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- อาจารย์ ถาวรมาศ. (2558, พฤษภาคม 18). การประมงผิดกฎหมาย: ผลกระทบและทางออกสำหรับไทย?, กรุงเทพธุรกิจ, หน้า12.

- อีเลน เพียร์สัน, สุริยพร พันพื้ง, อารี จำปากลาง, ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต และอารีย์ พรหมไม้. (2549). *งานทำทนายที่ลุ่มแม่น้ำโขง การจ้างงานแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย: งานหนัก จ่ายน้อย และไม่ได้รับการคุ้มครอง*. เล่มหนึ่ง. กรุงเทพมหานคร: องค์การแรงงานระหว่างประเทศ.
- Aghion, P., & Bolton, P. (1997). A theory of trickle down growth and development. *The Review of Economic Studies*. 64(2): 151 – 172.
- Archavanitkul, K. (1998). *Trafficking in children for labour exploitation including child prostitution in the Mekong Sub – region: A research report*. Bangkok: ILO – IPEC.
- Asian Development Bank. (2009). *Migration in the Greater Mekong Subregion: A background paper for the fourth Greater Mekong Subregion development dialogue*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.
- _____. (2013). *Facilitating safe labor migration in the Greater Mekong Subregion: Issues, challenges, and forward – looking interventions*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.
- Asian Migrant Centre. (2002). *Migration needs, issues and responses in the Greater Mekong Sub – region: A resource book*. Hong Kong: Asian Migrant Centre.
- Beesey, A. (2008). Selling sex on the boundary: The crossroad of sexual desire and economic needs. In Suchada Taweessit, P. Vail & Sciortino, R. (Editors). *Transborder issues in the greater Mekong sub region* (pp.211 – 230). Ubon Ratchthani, Thailand: The Mekong Sub – region Social Research Centre.
- Benerjee, A.V., & Newman, A.F. (1993). Occupational choice and the process of development, *Journal of Political Economy*, 101: 274 – 298.
- Harima, R. (2012). *Restricted rights: Migrant women workers in Thailand, Cambodia and Malaysia*. Retrieved 15 April 2015, from www.waronwant.org
- Huget, J.W., Chamratritthirong, A., & Natali, C. (2012). *Thailand at a crossroads: Challenges and opportunities in leveraging migration for development*. Bangkok: International Organization for Migration, Thailand Office.
- ILO – IPEC. (2001). *Labour migration and trafficking within the greater Mekong Sub – region*: Proceedings of Mekong Sub – regional experts meeting and exploratory policy paper. Bangkok: ILO Mekong Sub – regional Projects to Combat Trafficking in Children and Women.
- IOM. (2000). *Combating trafficking in South – East Asia: A review of policy and programme responses*. IOM migration research series. Geneva: International Organization for Migration.
- Kudo, T. (2007). *Border industry in Myanmar: Turning the periphery into the center of growth*. n.p.: Institute of Developing Economies, IDE Discussion Paper No. 122.
- Lucas, R. (2005). *International migration regimes and economic development*. Edward Elgar Publisher. Retrieved 1 May 2015, from <http://www.edgi.gov.se/migration.htm>.
- Skeldon, R. (2009). *Managing irregular migration as a negative factor in the development of Eastern Asia*. Bangkok: ILO Asian Regional Programme on Governance of Labour Migration, Working Paper No.18.
- Todaro, P.M. & Smith, C.S. (1970). Migration, unemployment and development: A two – sector analysis. *The American Economic Review*. 60(1): 126 – 142. Retrieved 1 May 2015, from <http://www.aeaweb.org/aer/top>
- Tse, J. (2013). *Mapping local effects of globalization in China: 21st century migration flows from Southeast Asia to Yunnan Province*. Proceedings of the National Conference on Undergraduate Research (NCUR) 2013. University of Wisconsin La Crosse, WI. April 11 – 13, 2013.
- United Nations Inter – Agency Project on Human Trafficking (UNIAP). (2011). *Human trafficking sentinel surveillance. Vietnam – China border 2010. Lang Son/Lao Cai/Quang Ninh*. Bangkok: Regional Management Office. Retrieved 15 March, 2015, from <http://www.nottrafficking.org/sirenreport.html>

- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2013). *Transnational organized crimes in East Asia and the Pacific: A threat assessment*. Bangkok: Regional Office for Southeast Asia and the Pacific.
- UN Women. (2013). *Managing labour migration in ASEAN: Concerns for women migrant workers*. Bangkok: Asia Pacific Regional Office.
- Wickramasekara, P. (2013). *Decent work, youth employment and migration in Asia*. Geneva: International Labour Office, International Migration Programme, ILO.
- World Vision. (2014). *The Vulnerability Report: Human trafficking in the Greater Mekong Sub – region*. Retrieved 1 March 2015, from <http://un – act.org/publication/view/vulnerability – report – human – trafficking – greater – mekong – sub – region/>
- Zimmerman, C., Kiss, L., Pocock, N., Naisnguansri, V., Soksreymom, S., Pongrungsee, N., & Borland, R. (2014). *Health and human trafficking in the Greater Mekong Subregion: Findings from a survey of men, women and children in Thailand, Cambodia and Viet Nam*. International Organization for Migration and London School of Hygiene and Tropical Medicine.

ความหลากหลายในการย้ายถิ่นของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้: ไคร์โปมาเลเซีย และไคร์โปที่อื่น

อารี จำปาภาย*

บทคัดย่อ

กระแสหลักของการย้ายถิ่นของมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ คือการย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในประเทศมาเลเซีย อย่างไรก็ตาม ผู้ย้ายถิ่นจากสามจังหวัดภาคใต้จำนวนไม่น้อยที่เลือกไปทำงานที่อื่นที่ไม่ใช่มาเลเซีย บทความนี้ตั้งคำถามว่า มุสลิมที่ย้ายถิ่นไปมาเลเซียเหมือนหรือต่างกับมุสลิมที่ย้ายไปถิ่นปลายทางอื่นหรือไม่ อย่างไร และมีความเหมือนและความต่างระหว่างผู้ย้ายถิ่นชายและผู้ย้ายถิ่นหญิง หรือไม่ ข้อมูลที่ใช้มาจากโครงการ “การย้ายถิ่นของผู้หญิงมุสลิมและความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” เก็บข้อมูลระหว่างเมษายน – มิถุนายน 2557 ครอบคลุม 1,102 ครอบครัว มีสมาชิกครัวเรือนที่เป็นผู้ย้ายถิ่นจำนวนทั้งสิ้น 261 คน

ผลการวิเคราะห์พบว่า มุสลิมที่ไปทำงานที่มาเลเซียมีทุนมนุษย์ (การศึกษา รายได้ สถานะสุขภาพ) ดีกว่าผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานในถิ่นปลายทางอื่น ขณะเดียวกันก็มีประสบการณ์ย้ายไปทำงาน ณ ถิ่นปลายทาง (มาเลเซีย) หลายครั้งกว่า ทำงานเป็นลูกจ้างร้านอาหารมากกว่า และส่งเงินกลับบ้านในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้ย้ายถิ่นที่อยู่ในถิ่นปลายทางอื่น ผู้ย้ายถิ่นหญิงต่างกับผู้ย้ายถิ่นชายในด้านสถานภาพความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือน และสถานภาพสมรส โดยผู้หญิงเป็นลูกของหัวหน้าครัวเรือน และมีสถานภาพสมรสหรือเคยสมรสสูงกว่าผู้ชาย และยังพบว่า สัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นหญิงที่ส่งเงินกลับบ้านสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นชาย มีการติดต่อกับครอบครัวต้นทางบ่อยกว่า และครอบครัวของผู้ย้ายถิ่นหญิงมองว่าครัวเรือนดีขึ้นในเรื่องการมีเงินซื้อข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือนมากกว่าครอบครัวของผู้ย้ายถิ่นชาย ผลการศึกษาเน้นความจำเป็นของการพัฒนาทุนมนุษย์ในสามจังหวัดภาคใต้เพื่อให้ผู้คนมีทางเลือกในการดำรงชีวิตมากขึ้น

คำสำคัญ: มุสลิมสามจังหวัดภาคใต้ การย้ายถิ่นของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้ การย้ายถิ่นไปมาเลเซีย

* รองศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Diversity of Migration among Muslims in the Three Southernmost Provinces: Who Moves to Malaysia and Who Moves to Other Destinations

Aree Jampaklay*

Abstract

The main stream of migration among Muslims from the three southernmost provinces is migration to Malaysia. However, a substantial number of them move to other destinations than Malaysia. In this article, I ask whether there are similarities and differences between migrants to Malaysia and migrants who moved to other destinations. I also aim to explore gender differentials of Muslim migrants in these border areas. The analysis is based on data of the study on “Migration of Muslim Women and the Unrest in the Three Southernmost Provinces”, conducted during April – June, 2014 and covered 1,102 households, from which 261 are current migrants.

Results show that migrants to Malaysia represent lower human capital (less educated, older, and less healthy) than migrants to other destinations. Migrants to Malaysia also have prior experience in the destination, e.g., work as an employee in a restaurant, and remit more than migrants to other destinations. Female migrants are different from males in terms of relationship to household head as well as marital status. Female migrants are daughters of household heads and are married or previously married in a higher proportion than male migrants. Results also indicate that female migrants remit more and keep contact with family of origin more often when compared to male migrants. Migration of females was also perceived as improving family’s well – being in terms of household appliances more than migration of males. Findings reinforce the need for human capital development in this border area to open up more opportunities for their livelihood.

Keywords: Muslim in the 3 deep – south provinces, Migration to Malaysia, Gender differentials

* Associate Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

ประเด็นการย้ายถิ่นของมุสลิมไม่ค่อยมีการศึกษากันอย่างกว้างขวางเท่ากับการย้ายถิ่นของคนไทยในพื้นที่อื่น งานวิจัยที่พอจะมีอยู่บ้างชี้ว่ามุสลิมมีการเคลื่อนย้ายน้อยกว่าผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม (Guest & Uden, 1994; อารี และ รศรินทร์, 2554) มีการศึกษาซึ่งใช้ข้อมูลจากการสำมะโนประชากรปี 2513, 2523 และ 2533 พบว่า แม้สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชาวมุสลิมและไม่ใช่มุสลิม มีแนวโน้มใกล้เคียงกัน แต่ช่องว่างเรื่องโอกาสการย้ายถิ่นระหว่างสองกลุ่มนี้กลับขยายกว้างขึ้น และเมื่อมองไปที่สามจังหวัดภาคใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่ของมุสลิมส่วนใหญ่ พบว่างานวิจัยเรื่องการย้ายถิ่นของมุสลิมในพื้นที่ชายแดนใต้ที่ผ่านมามีค่อนข้างมาก แต่ส่วนใหญ่เน้นทำความเข้าใจการย้ายถิ่นไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ซึ่งเป็นการย้ายถิ่นกระแสหลักของผู้คนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (คำนวน นิสากร และมุท่าหมัด, 2552; ชิดชนก นิอับดุลรากิบ ฮัมเดย์ มุฮัมหมัดสุไฮมี และวิรัช, 2551; นิสากร ศุภรัตน์ และศิริรัตน์, 2552; พรพันธุ์ และศุภรัตน์, 2552; ศุภรัตน์ และพรพันธุ์, 2552; สุภรงค์, 2554; สุทธิพร, 2554) ในขณะที่ภาพอีกด้านของการย้ายถิ่นของมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ที่ผู้คนอีกจำนวนไม่น้อยย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นที่ไม่ใช่มาเลเซีย ทั้งย้ายภายในสามจังหวัดด้วยกันและจังหวัดอื่นๆ ในประเทศไทย ยังไม่ได้มีการกล่าวถึงมากนัก และผู้เขียนยังไม่พบงานวิจัยเรื่องการย้ายถิ่นของมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้ที่สะท้อนภาพการย้ายถิ่นของมุสลิมที่รอบด้านนอกเหนือไปจากการไปทำงานที่มาเลเซีย

บทความนี้ตั้งคำถามว่า ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียเหมือนกับผู้ย้ายถิ่นที่เลือกไปถิ่นปลายทางอื่นหรือไม่ อย่างไร นอกจากนี้ ยังต้องการทราบว่า มีความเหมือนและความต่างระหว่างผู้ย้ายถิ่นชายและผู้ย้ายถิ่นหญิง หรือไม่ อย่างไร โดยนำเสนอเปรียบเทียบลักษณะของผู้ย้ายถิ่น และลักษณะการย้ายถิ่น การศึกษาการย้ายถิ่นในภาพรวมของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้ ทั้งการย้ายถิ่นไปทำงานมาเลเซียและการย้ายถิ่นไปที่อื่น จะช่วยเติมเต็มความเข้าใจในความเป็นไปของมุสลิมในพื้นที่นี้ และจะเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญในการกำหนดนโยบายที่ตรงประเด็นและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

เราอาจใช้แนวคิดการคัดสรรของการย้ายถิ่น (Migration selectivity) ในการทำความเข้าใจลักษณะของผู้ย้ายถิ่นที่เลือกจุดหมายปลายทางต่างกัน แนวคิดการคัดสรรของการย้ายถิ่น เสนอว่า การย้ายถิ่นไม่ได้เกิดขึ้นแบบสุ่มที่อาจเกิดกับใครก็ได้ แต่การย้ายถิ่นเป็นกระบวนการคัดสรร ผู้ที่ตัดสินใจย้ายถิ่นไม่ได้เป็นตัวแทนของประชากรในพื้นที่ที่เขาเหล่านั้นจากมา แต่มีลักษณะเฉพาะที่ต่างออกไปจากผู้ไม่ย้ายถิ่น (Kanbur & Rapoport, 2003; Chiswick, 1999) การย้ายถิ่นจากพื้นที่หนึ่งไปอีกพื้นที่ที่มีการพัฒนามากกว่า มักเป็นการเลือกสรรในทางบวก (Positive self-selection) กล่าวคือ ผู้ย้ายถิ่นมักมีทุนมนุษย์ (เช่น การศึกษา ทักษะการทำงานด้านต่างๆ) สูงกว่าผู้ไม่ย้ายถิ่น แต่เมื่อเปรียบเทียบกับประชากรในพื้นที่ในถิ่นปลายทาง ผู้ย้ายถิ่นมักมีทุนมนุษย์น้อยกว่า (Chiswick, 1999) เนื่องจากการย้ายถิ่นมีต้นทุนทั้งที่เป็นตัวเงินและต้นทุนในรูปแบบอื่นๆ การตัดสินใจย้ายถิ่นเกิดขึ้นเมื่อพิจารณาแล้วว่า สามารถก้าวผ่านต้นทุนนั้นได้ และมีความหวังว่าผลตอบแทนที่ได้รับจากการย้ายถิ่นจะมากกว่าราคาที่ต่อจ่าย การมีทุนมนุษย์สูงช่วยลดต้นทุนของการย้ายถิ่น อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ไม่ได้ให้ข้อเสนอสอดคล้องที่ชัดเจนว่า จุดหมายปลายทางของผู้ย้ายถิ่น ซึ่งอาจมีความหลากหลายนั้น สะท้อนลักษณะของผู้ย้ายถิ่นอย่างไร บทความนี้สนใจลักษณะของผู้ย้ายถิ่นมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ที่เลือกไปทำงานในจุดหมายปลายทางต่างกัน คือ ไปมาเลเซีย กับไปที่อื่น จุดหมายปลายทางที่แตกต่างกันนี้ อาจมีนัยถึงระดับการเลือกสรรที่ต่างกัน ที่สะท้อนถึงความแตกต่างในลักษณะของผู้ย้ายถิ่นด้วย

งานวิจัยที่ผ่านมาสะท้อนภาพการย้ายถิ่นของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้ ที่ไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ได้ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งให้เห็นว่า การย้ายถิ่นไปทำงานในประเทศมาเลเซียของมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้ เกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน บนความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของชาวมลายูในสองประเทศนี้ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม เป็นเวลานานกว่าหนึ่งศตวรรษนับตั้งแต่ที่คนไทยได้อพยพเข้าไปตั้งรกรากและบุกเบิกพื้นที่ทางตอนเหนือของมาเลเซีย (รัฐเกดะห์ ปะลิส เประ และกลันตัน ในปัจจุบัน) ก่อนที่เส้นแบ่งพรมแดนระหว่างสองประเทศจะถูกขีดขึ้น (คำนวน และคนอื่นๆ, 2552; พรพันธุ์ และศุภรัตน์, 2552) จนถึงปัจจุบัน ความนิยมเข้าไปทำงานในมาเลเซียของมุสลิมจากจังหวัดชายแดนใต้ นอกจากจะไม่ได้ลดลงแล้ว ยังมีแนวโน้มที่จะเพิ่มมากขึ้น (คำนวน และคนอื่นๆ, 2552)

การย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในประเทศมาเลเซียเกิดจากเหตุผลความจำเป็นทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ (สุภางค์, 2544) มีปัจจัยหลายประการที่สนับสนุนให้มุสลิมในสามจังหวัดเข้าไปทำงานในมาเลเซีย เช่น การรับรู้ของผู้คนตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันว่า มาเลเซียคือแหล่งสร้างรายได้ที่ดีกว่า เนื่องจากความต้องการแรงงานในระดับล่าง ซึ่งเป็นงานที่คนมาเลเซียไม่นิยมทำ เช่น งานภาคเกษตร ในขณะที่แรงงานมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ของไทย มีมากเกินกว่างานในภาคเกษตรของพื้นที่จะรองรับได้ (นิสกร และคนอื่นๆ, 2552) รวมทั้งความต้องการแรงงานในร้านอาหารไทย ที่เป็นที่นิยมอย่างยิ่งของคนมาเลเซีย (ชิดชนก และคนอื่นๆ, 2551) นอกจากนี้ ความสะดวกสบายในการเดินทางไปมาระหว่างจังหวัดชายแดนกับมาเลเซียเนื่องจากระยะทางไม่ไกลนัก เป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมการเคลื่อนย้ายไปทำงานในมาเลเซีย และที่สำคัญ มุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้ ส่วนใหญ่มีเชื้อสายมลายูเช่นเดียวกับคนมุสลิมในมาเลเซีย การมีวิถีชีวิตที่ใกล้เคียงกัน ทั้งวัฒนธรรมอิสลามและภาษาของชนมลายูในสามจังหวัดและคนมลายูในมาเลเซีย ทำให้ผู้ย้ายถิ่นไม่ต้องปรับตัวมาก รวมทั้งการรับรู้ว่ามีมาเลเซียมีความปลอดภัยมากกว่าที่อยู่ปัจจุบัน ยิ่งกว่านั้น การย้ายถิ่นที่มีมายาวนาน รุ่นต่อรุ่น ทำให้มีเครือข่ายของการทำงานในมาเลเซียที่คอยช่วยเหลือสนับสนุนผู้ย้ายถิ่นได้มากกว่าเมื่อเทียบกับการย้ายไปถิ่นปลายทางอื่นๆ (สุทธิพร, 2554) นอกจากนี้เงื่อนไขต่างๆ ที่เอื้อให้มุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าไปทำงานในมาเลเซียดังกล่าวแล้ว เหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดภาคใต้อย่างต่อเนื่องยาวนาน ได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตที่ปกติสุขจนเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงในชีวิต ขณะที่บางครอบครัวและบางคนถูกเพ่งเล็งจากทางราชการภายใต้ปฏิบัติการด้านความมั่นคง จนรู้สึกว่าการตนเองและครอบครัวถูกคุกคาม (พรพันธุ์ และศุภรัตน์, 2552) ทำให้เป็นแรงจูงใจให้เกิดการเคลื่อนย้ายไปทำงานในมาเลเซียมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเดินทางเข้าไปในประเทศมาเลเซียของผู้ย้ายถิ่นจำนวนไม่น้อยเป็นการลักลอบทำงานโดยไม่มีใบอนุญาต (Work permit) ส่งผลให้แรงงานเหล่านั้นไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย และไม่สามารถเข้าถึงสิทธิในการใช้บริการต่างๆ ของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา สาธารณสุข หรือการได้รับสัญชาติ (คำนวน และคนอื่นๆ, 2552) งานวิจัยที่ผ่านมาได้ให้คำอธิบายว่า ทำไมผู้ย้ายถิ่นตัดสินใจไปมาเลเซียแม้จะมีทางเลือกอื่นแต่สิ่งที่ยังขาดในภาพของความเข้าใจการย้ายถิ่นของมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ คือ การย้ายถิ่นของผู้ที่ไม่ได้ย้ายไปทำงานมาเลเซีย เขาเหล่านี้เหมือนหรือต่างกับกับผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียอย่างไร และอะไรเป็นตัวกำหนดการเลือกถิ่นปลายทางของผู้ย้ายถิ่น ข้อมูลนี้จะช่วยให้เกิดความเข้าใจการย้ายถิ่นของมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนใต้ที่รอบด้านมากขึ้น

ระเบียบวิธีวิจัย

แหล่งข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้เป็นข้อมูลเชิงปริมาณ (รอบแรก) ของโครงการ “การย้ายถิ่นของผู้หญิงมุสลิมและความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล โครงการนี้เป็นการศึกษาระยะยาว 3 ปี เก็บข้อมูลในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส ทั้งหญิงและชายเพื่อเป็นข้อมูลเปรียบเทียบกัน ใช้วิธีการศึกษาแบบผสมผสาน คือ การวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงคุณภาพ¹ โดยมีการเก็บข้อมูลสองรอบในปีที่ 1 และปีที่ 3 ในการวิจัยเชิงปริมาณได้สุ่มตัวอย่างโดยใช้ความน่าจะเป็นที่เป็นสัดส่วนต่อขนาด (Probability proportion to size: PPS) เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนหมู่บ้านและครัวเรือนมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้ จากครัวเรือนที่อยู่ในเขตเมืองและเขตชนบท ที่สะท้อนสัดส่วนที่แท้จริงของประชากรในพื้นที่ คือ เก็บข้อมูลครัวเรือนในเขตเมืองร้อยละ 18 และครัวเรือนในเขตชนบทร้อยละ 82 ครัวเรือนที่เข้าข่ายคือ ครัวเรือนที่มีผู้หญิงในวัยแรงงาน (อายุ 15–59 ปี) อย่างน้อย 1 คน เก็บข้อมูลเชิงปริมาณรอบแรกของผู้ย้ายถิ่น ระหว่างเมษายน–มิถุนายน 2557 จากสมาชิกครอบครัวในถิ่นต้นทาง

จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เก็บข้อมูลได้ทั้งหมด คือ 1,102 ครัวเรือน โดยเก็บสองในห้าของครัวเรือนตัวอย่างหรือร้อยละ 38 (421 ครัวเรือน) เป็นครัวเรือนจากจังหวัดนราธิวาส ประมาณหนึ่งในสามเป็นครัวเรือนจากจังหวัดปัตตานี หรือร้อยละ 34 (376 ครัวเรือน) และกว่าหนึ่งในห้า หรือร้อยละ 28 (305 ครัวเรือน) เป็นครัวเรือนจากจังหวัดยะลา กลุ่มตัวอย่างของครัวเรือนส่วนใหญ่คือ ร้อยละ 82 (901 ครัวเรือน) อยู่ในเขตชนบท

ตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

จาก 1,102 ครัวเรือนที่กล่าวถึงข้างต้น มีผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่อื่นอย่างน้อย 1 เดือน ทั้งสิ้น 261 คน ในจำนวนนี้ มากกว่าครึ่ง หรือร้อยละ 56 (145 คน) เป็นผู้ที่ไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย อีกร้อยละ 44 ย้ายไปทำงานในถิ่นปลายทางอื่น (ย้ายภายในสามจังหวัดภาคใต้ ร้อยละ 13 และจังหวัดอื่นๆ ร้อยละ 31) โดยจังหวัดปลายทางหลักๆ นอกสามจังหวัดภาคใต้ คือ สงขลา กรุงเทพมหานคร และภูเก็ต และในจำนวนผู้ย้ายถิ่นทั้งหมดนี้ ร้อยละ 43 หรือ 113 คน เป็นผู้หญิง ข้อมูลที่ใช้วิเคราะห์เป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์สมาชิกครัวเรือนของผู้ย้ายถิ่นในถิ่นต้นทาง

¹ การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพรอบแรก ประกอบด้วยการสนทนากลุ่มครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นและผู้ไม่ย้ายถิ่นจำนวน 10 กลุ่ม และการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานในประเทศมาเลเซีย จำนวน 10 คน ดำเนินการในช่วงเดือนสิงหาคม–กันยายน 2557 อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ข้อมูลของบทความนี้ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณเท่านั้น เนื่องจากขณะเขียนต้นฉบับบทความนี้ ข้อมูลเชิงคุณภาพยังไม่พร้อมสำหรับการวิเคราะห์

พลการศึกษา

บทความนี้นำเสนอผลการศึกษานี้ในสองประเด็นหลัก ประเด็นแรกคือ เปรียบเทียบลักษณะของผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานในมาเลเซียกับผู้ย้ายถิ่นที่ไปถิ่นปลายทางอื่น และเปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่นหญิงกับผู้ย้ายถิ่นชาย โดยครอบคลุมลักษณะทางประชากรและสังคม คือ อายุ การศึกษา (ทั้งการศึกษาสายสามัญ และการศึกษาศาสนา) สถานภาพสมรส การมีบุตร ความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือน และสถานะสุขภาพ ประเด็นที่สอง เปรียบเทียบลักษณะการย้ายถิ่นในด้านต่างๆ คือ แรงจูงใจของการย้ายถิ่น ระยะเวลาที่อยู่ในถิ่นปลายทาง จำนวนครั้งที่เคยย้ายไปถิ่นปลายทาง ประเภทของงานที่ทำในถิ่นปลายทาง การให้เงินกับครอบครัวในถิ่นต้นทาง ความถี่ในการติดต่อกับครอบครัวในถิ่นต้นทาง และผลกระทบที่ครอบครัวในถิ่นต้นทางรับรู้หลังจากผู้ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น

ลักษณะของผู้ย้ายถิ่น

จากตาราง 1 ในภาพรวม ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่ คือ ร้อยละ 83 อายุไม่ถึง 35 ปี กล่าวคือ เกือบครึ่ง (ร้อยละ 47) อยู่ในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น (25–34 ปี) ผู้ย้ายถิ่นที่อายุไม่ถึง 25 ปี มีมากกว่าหนึ่งในสาม (ร้อยละ 36) อายุเฉลี่ยของผู้ย้ายถิ่นคือ 29 ปี อายุเฉลี่ยที่ต่ำที่สุดคือ 14 ปี และสูงที่สุด คือ 78 ปี เมื่อเปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่ประเทศมาเลเซียกับที่ถิ่นปลายทางอื่น พบว่า ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียมีอายุเฉลี่ยสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นไปถิ่นปลายทางอื่น เกือบ 2 ปี เกือบหนึ่งในสี่ของผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียมีอายุมากกว่า 35 ปี ในขณะที่ผู้ย้ายถิ่นไปถิ่นปลายทางอื่นที่อายุ 35 ปีขึ้นไป มีเพียงร้อยละ 11

ประมาณสามในสี่ของผู้ย้ายถิ่นมีสถานะเป็นลูกของหัวหน้าครัวเรือน ซึ่งสะท้อนว่า ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่มีอายุไม่มากนักและยังอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ผู้ที่ย้ายไปถิ่นปลายทางอื่นเป็นลูกของหัวหน้าครัวเรือน (ร้อยละ 79) ในสัดส่วนสูงกว่าผู้ที่ย้ายไปมาเลเซีย (ร้อยละ 70) อย่างไรก็ตาม ไม่พบความแตกต่างกันในประเด็นนี้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย กล่าวคือ ผู้ย้ายถิ่นหญิงเป็นลูกของหัวหน้าครัวเรือนในสัดส่วนสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นชาย ซึ่งเป็นไปได้ว่า ผู้หญิงอยู่กับพ่อแม่มากกว่าผู้ชายในครัวเรือนต้นทาง

มากกว่าครึ่งของผู้ย้ายถิ่นแต่งงานแล้วหรือเคยแต่งงาน ไม่พบความแตกต่างระหว่างผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียและผู้ย้ายไปถิ่นปลายทางอื่น แต่มีความแตกต่างระหว่างผู้ย้ายถิ่นชายและผู้ย้ายถิ่นหญิง ที่พบว่าผู้ย้ายถิ่นชายเป็นโสดมากกว่าผู้ย้ายถิ่นหญิง ซึ่งเป็นไปตามแบบแผนที่พบได้ทั่วไปที่ผู้ชายแต่งงานช้ากว่าผู้หญิง

ในเรื่องการศึกษา พบว่า สำหรับการศึกษาศายสามัญ ผู้ย้ายถิ่นมีการศึกษาในระดับไม่เกินประถมศึกษา ในสัดส่วนสูงที่สุด (ร้อยละ 41) มีผู้จบการศึกษามากกว่ามัธยมศึกษาตอนปลายร้อยละ 18 การศึกษาเป็นลักษณะที่พบความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างผู้ย้ายถิ่นมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ที่เลือกไปทำงานในจุดหมายปลายทางที่ต่างกัน กล่าวคือ ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียมีการศึกษาน้อยกว่าผู้ย้ายถิ่นไปปลายทางอื่น โดยมากกว่าครึ่งของผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียจบไม่เกินประถมศึกษา และจบการศึกษามากกว่ามัธยมศึกษาตอนปลายเพียงร้อยละ 1 ในขณะที่ผู้ย้ายถิ่นไปปลายทางอื่น มีการศึกษามากกว่ามัธยมศึกษาถึงเกือบสองในห้า (ร้อยละ 39) การศึกษาของผู้ย้ายถิ่นมีความสัมพันธ์กับถิ่นปลายทางของผู้ย้ายถิ่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เมื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย แม้ข้อมูลจะชี้ไปในทิศทางว่า ผู้ย้ายถิ่นหญิงมีการศึกษามากกว่าผู้ย้ายถิ่นชาย แต่ความแตกต่างนี้ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

ตาราง 1 ร้อยละของผู้ย้ายถิ่นจากสามจังหวัดภาคใต้ จำแนกตามถิ่นปลายทาง เพศ และลักษณะของผู้ย้ายถิ่น

ลักษณะของผู้ย้ายถิ่น	ภาพรวม	ถิ่นปลายทาง		เพศ	
		ที่อื่น	มาเลเซีย	ผู้ชาย	ผู้หญิง
จำนวนแต่ละลักษณะ	261	116	145	148	113
รวมแต่ละลักษณะ (ร้อยละ)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
อายุ (*, ns)					
<25	35.7	35.4	35.9	36.1	35.1
25 – 34	46.9	54.0	41.4	48.3	45.1
35+	17.4	10.6	22.8	15.7	19.8
อายุเฉลี่ย(ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน)	28.5 (9.1)	27.5 (7.1)	29.2 (10.3)	28.2 (8.6)	28.8 (9.7)
เป็นลูกของหัวหน้าครัวเรือน (ns, **)	74.0	79.3	69.7	66.9	83.2
สมรส หรือเคยสมรส (ns, **)	60.2	57.8	62.1	52.0	70.8
ระดับการศึกษาสามัญ (***, ns)					
ประถมศึกษาหรือต่ำกว่า	41.2	26.7	52.8	42.2	39.8
มัธยมศึกษาตอนต้น	26.2	23.3	28.5	30.6	20.4
มัธยมศึกษาตอนปลาย	14.6	11.2	17.4	13.6	15.9
สูงกว่ามัธยมศึกษา	18.1	38.8	1.4	13.6	23.9
ระดับการศึกษาศาสนา (**, ns)					
ไม่ได้เรียน/ไม่ได้เรียนในระบบ	8.5	7.8	9.0	10.9	5.3
เรียนระบบปอเนาะ	9.6	5.2	13.2	10.9	8.0
ก่อนประถม	19.6	13.8	24.3	20.4	18.6
ประถมศึกษา	24.6	23.3	25.7	25.2	23.9
มัธยมต้น	23.1	27.6	19.4	19.1	28.3
มัธยมปลายหรือสูงกว่า	14.6	22.4	8.3	13.6	15.9
สุขภาพ (**, ns)					
ดีมาก	17.6	24.1	12.4	20.3	14.2
ดี	77.4	74.1	80.0	75.0	80.5
ปานกลาง/แย่	5.0	1.7	7.6	4.7	5.3

หมายเหตุ: ns หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค – สแควร์ (Chi – squared test) ไม่พบนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

*, **, *** หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค – สแควร์ (Chi – squared test) มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05, 0.01 และ 0.001 ตามลำดับ

สำหรับความรู้ด้านศาสนาอิสลาม ซึ่งปัจจุบันมุสลิมสามารถเรียนรู้ควบคู่ไปกับการศึกษาด้านสามัญได้นั้น พบว่า กว่าสามในห้าของผู้ย้ายถิ่น มีการศึกษาศาสนาในระบบตั้งแต่ประถมศึกษาขึ้นไป โดยร้อยละ 38 จบการศึกษาศาสนาระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป ขณะที่ร้อยละ 18 ของผู้ย้ายถิ่นเรียนศาสนาในระบบปอเนาะที่ไม่สามารถระบุระดับชั้นได้ หรือเรียนศาสนาในรูปแบบอื่นๆ ที่ไม่เป็นทางการ เช่น เรียนกับครูที่มาสอนที่มัสยิด เมื่อเปรียบเทียบการศึกษาศาสนาของผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียและไปที่อื่น ข้อมูลชี้ว่า เช่นเดียวกับการศึกษาสามัญ ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียมีการศึกษาศาสนาน้อยกว่าผู้ย้ายถิ่นไปที่อื่น โดยกว่าหนึ่งในห้าของผู้ย้ายถิ่นไปที่อื่นจบการศึกษาศาสนาในระดับมัธยมปลายหรือสูงกว่า และไม่ได้เรียนศาสนาในระบบร้อยละ 13 ในขณะที่ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียจบการศึกษาศาสนาในระดับมัธยมปลายหรือสูงกว่าเพียงร้อยละ 8 และไม่ได้เรียนศาสนาในระบบถึงร้อยละ 22 สำหรับผู้ย้ายถิ่นหญิงและผู้ย้ายถิ่นชาย ไม่พบความแตกต่างด้านการศึกษาศาสนาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ข้อมูลเกี่ยวกับสุขภาพของผู้ย้ายถิ่นซึ่งเป็นการประเมินจากผู้ให้ข้อมูลในครัวเรือน แสดงให้เห็นว่า ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่มีสุขภาพดี (ร้อยละ 77) หรือดีมาก (ร้อยละ 18) มีสุขภาพอยู่ในระดับปานกลางหรือแย่เพียงร้อยละ 5 สะท้อนให้เห็นการเลือกสรรผู้ที่มีสุขภาพดีของการย้ายถิ่น เมื่อพิจารณาถึงปลายทาง จะเห็นว่า ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียมีสุขภาพปานกลางหรือแย่ ในสัดส่วนสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นไปปลายทางอื่น (ร้อยละ 8 และร้อยละ 2 ตามลำดับ) ผู้ย้ายถิ่นไปปลายทางอื่นมีสุขภาพดีมากถึงเกือบหนึ่งในห้า ในขณะที่ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียมีสุขภาพดีมากเพียงร้อยละ 12 เมื่อพิจารณาตามเพศ ไม่พบว่าสถานะสุขภาพของผู้ย้ายถิ่นหญิงกับผู้ย้ายถิ่นชายแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จะเห็นวาระหว่างผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่ประเทศมาเลเซียกับผู้ย้ายถิ่นที่ไปถิ่นปลายทางอื่น มีความแตกต่างที่มีนัยสำคัญทางสถิติที่น่าสนใจในหลายประเด็น ดูเหมือนว่าการย้ายถิ่นไปทำงานมาเลเซียจะถูกเลือกสรรจากผู้ที่ย้ายมากกว่า การศึกษาน้อยกว่า (ทั้งการศึกษาศาสนาสามัญ และสาขาศาสนา) และผู้ที่มีสุขภาพด้อยกว่า ในขณะที่คนหนุ่มสาว คนมีการศึกษาดี และคนที่ผู้ให้ข้อมูลว่าสุขภาพดีมาก เลือกที่จะไปทำงานที่อื่นกันมากกว่าที่จะไปทำงานที่มาเลเซีย ในทางตรงข้าม ผู้ย้ายถิ่นชายและผู้ย้ายถิ่นหญิงไม่มีความแตกต่างมากนัก ยกเว้นในเรื่องความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือนและสถานภาพสมรส

เหตุผลของการย้ายถิ่น

ทำไมมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้จึงไปทำงานที่อื่น ข้อมูลในตาราง 2 ให้ภาพได้อย่างชัดเจนว่า ส่วนใหญ่ คือประมาณสามในสี่ของผู้ย้ายถิ่น ให้เหตุผลว่า ที่ต้องย้ายไปเพราะถิ่นปลายทางที่ผู้ย้ายถิ่นอยู่ในปัจจุบันนั้น มีงานที่มีรายได้ดีกว่าถิ่นต้นทาง สะท้อนให้เห็นแรงจูงใจที่ดึงดูดผู้ย้ายถิ่นออกไปจากถิ่นฐานเดิมคือ จุดหมายปลายทางที่มีศักยภาพเสนองานที่สามารถทำรายได้ดีกว่าในพื้นที่เดิม แรงจูงใจนี้ไม่แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นผู้ย้ายถิ่นที่เลือกที่จะไปทำงานที่มาเลเซีย หรือไปที่อื่น และไม่ว่าจะเป็นผู้ย้ายถิ่นชายหรือผู้ย้ายถิ่นหญิง ในขณะที่ประมาณร้อยละ 15 ให้เหตุผลที่มีนัยถึงสภาวะการไม่มีงานที่มีรายได้ทำในพื้นที่เดิม มีข้อสังเกตว่า สำหรับผู้ย้ายถิ่นที่เลือกไปทำงานในถิ่นปลายทางอื่นที่ไม่ใช่มาเลเซียนั้น ให้เหตุผลอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานที่ดีกว่าในถิ่นปลายทาง หรือไม่มีงาน หรือมีงานที่ไม่ดีในถิ่นต้นทางสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียถึงสองเท่า (ร้อยละ 16 และร้อยละ 8 ตามลำดับ) เหตุผลอื่นๆ ที่ว่านี้ รวมถึงการย้ายไปเพราะแต่งงาน หรือติดตามไปอยู่กับครอบครัว ย้ายตามเพื่อน ย้ายเนื่องจากการรับราชการ และย้ายเพราะเหตุผลด้านความปลอดภัย เฉพาะในประเด็นที่ย้ายเนื่องจากความปลอดภัยนั้น ไม่ได้ถูกกล่าวถึงเลยในครัวเรือนของผู้ที่ย้ายถิ่นไปทำงานในมาเลเซีย

ตาราง 2 ร้อยละของผู้ย้ายถิ่นจากสามจังหวัดภาคใต้ จำแนกตามถิ่นปลายทาง เพศ เหตุผล ระยะเวลาที่อยู่ในถิ่นปลายทาง และจำนวนครั้งที่เคยย้ายไปถิ่นปลายทาง

ลักษณะการย้ายถิ่น	ภาพรวม	ถิ่นปลายทาง		เพศ	
		ที่อื่น	มาเลเซีย	ผู้ชาย	ผู้หญิง
จำนวนแต่ละลักษณะ	261	116	145	148	113
รวมแต่ละลักษณะ (ร้อยละ)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
เหตุผลที่ไปทำงานที่อยู่ปัจจุบัน (ns, ns)					
เหตุผลที่เกี่ยวข้องกับถิ่นปลายทางมีงานที่มีรายได้ดีกว่า	73.6	71.6	75.2	74.3	72.6
เหตุผลที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่เดิมไม่มีงานที่ดีทำ	14.6	12.1	16.6	13.5	15.9
เหตุผลอื่นๆ	11.9	16.4	8.3	12.2	11.5
ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในถิ่นปลายทาง (ns, ns)					
<6 เดือน	37.1	30.9	42.2	32.6	43.0
6 – 11 เดือน	11.8	10.0	13.3	13.0	10.3
1 – 3 ปี	26.9	33.6	21.5	29.0	24.3
>3 ปี	24.1	25.5	23.0	25.4	22.4
มัธยฐาน (จำนวนเดือน)	12	12	7	12	8
จำนวนครั้งที่เคยอยู่ในถิ่นปลายทาง (*, ns)					
ครั้งแรก	29.3	38.4	22.2	30.8	27.3
2 – 3 ครั้ง	27.7	22.3	31.9	30.8	23.6
4 – 9 ครั้ง	22.7	18.8	25.7	19.9	26.4
10 ครั้ง+	20.3	20.5	20.1	18.5	22.7
มัธยฐาน (จำนวนครั้ง)	3	2	3	3	3

หมายเหตุ: ns หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค – สแควร์ (Chi – squared test) ไม่พบนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

*, **, *** หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค – สแควร์ (Chi – squared test) มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05, 0.01 และ 0.001 ตามลำดับ

ระยะเวลาที่อยู่ในถิ่นปลายทาง

ประเด็นต่อมาคือ ผู้ย้ายถิ่นมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ทำงานอยู่ในถิ่นปลายทางนานแค่ไหน ข้อมูลในตาราง 2 ชี้ว่า ประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นอยู่ในถิ่นปลายทางไม่ถึง 12 เดือน ขณะที่เกือบหนึ่งในสี่อยู่ในถิ่นปลายทางมากกว่า 3 ปี ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในถิ่นปลายทางไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ระหว่างผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียและไปที่อื่น และไม่แตกต่างกันระหว่างผู้ย้ายถิ่นหญิงและผู้ย้ายถิ่นชาย

จำนวนครั้งที่เคยย้ายไปถิ่นปลายทาง

เมื่อพิจารณาจำนวนครั้งที่เคยย้ายไปในถิ่นปลายทาง พบว่า ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 71) ไม่ใช้การย้ายเข้าไปทำงานครั้งแรก มีความแตกต่างระหว่างผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซีย และผู้ย้ายถิ่นไปที่อื่น กล่าวคือ ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียมีประสบการณ์ในถิ่นปลายทาง (มาเลเซีย) หลายครั้งกว่า จะเห็นว่าร้อยละของผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียที่มีประสบการณ์เคยไปทำงานที่มาเลเซียมากกว่าสามครั้งมีถึงร้อยละ 46 ในขณะที่มีเพียงร้อยละ 39 ของผู้ย้ายถิ่นไปปลายทางอื่นในทางตรงกันข้าม การไปทำงานในถิ่นปลายทางเป็นครั้งแรก คิดเป็นร้อยละ 38 ของผู้ย้ายถิ่นไปที่อื่น และร้อยละ 22 ของผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซีย เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างเพศ พบว่า จำนวนครั้งที่เคยย้ายไปในถิ่นปลายทาง ไม่มีความแตกต่างกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย

ประเภทของงานที่ทำในถิ่นปลายทาง

แล้วผู้ย้ายถิ่นไปทำอะไรในถิ่นปลายทาง ข้อมูลในตาราง 3 แสดงให้เห็นว่า ส่วนใหญ่ผู้ย้ายถิ่นทำงานรับจ้างและใช้แรงงาน โดยอาชีพที่ผู้ย้ายถิ่นเข้าไปเกี่ยวข้องมากที่สุดคือ ลูกจ้างร้านอาหาร (ร้อยละ 30) รองลงมาคือ ลูกจ้างเอกชนและร้านค้าทั่วไป (ร้อยละ 22) มากกว่าหนึ่งในสิบเป็นลูกจ้างกริดยางหรือทำนา งานที่ทำไม่มีความแตกต่างกันระหว่างผู้ย้ายถิ่นหญิงและชาย แต่มีความแตกต่างเรื่องงานที่ทำอย่างชัดเจน เมื่อเปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียและไปที่อื่น ผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียเกือบครึ่ง (ร้อยละ 48) ทำงานเป็นลูกจ้างร้านอาหาร ซึ่งรวมทั้งแม่ครัว เด็กเสิร์ฟ หรือ ล้างจาน เป็นที่ทราบกันดีว่า ร้านอาหารไทยเป็นที่นิยมของผู้บริโภคชาวมาเลเซียมาก ทำให้เกิดร้านอาหารไทยกระจายอยู่ทั่วไปในมาเลเซีย นอกจากนี้ การรับจ้างกริดยางหรือทำนาเป็นอีกอาชีพหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานในมาเลเซีย (ร้อยละ 15)

งานที่ผู้ย้ายถิ่นไปปลายทางอื่น (ที่ไม่ใช่มาเลเซีย) ทำในสัดส่วนสูงสุด คือ ลูกจ้างเอกชนและลูกจ้างร้านค้าทั่วไป (ร้อยละ 24) รองลงมา คือ ทำงานบริษัทต่างๆ (ร้อยละ 21) ส่วนงานที่เป็นลักษณะวิชาชีพ เช่น ครู พบในผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่อื่นร้อยละ 14 ในขณะที่ไม่มีผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานในมาเลเซียทำงานด้านวิชาชีพเลย สำหรับงานในร้านอาหารซึ่งพบสูงสุดในผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซีย นั้น พบในผู้ย้ายถิ่นไปที่อื่นเพียงร้อยละ 7 ความแตกต่างเรื่องการศึกษาที่ว่าผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียมีการศึกษาทั้งศาสนาและสามัญน้อยกว่าผู้ย้ายถิ่นที่ไปที่อื่น ได้สะท้อนให้เห็นในลักษณะงานที่แตกต่างกันของผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียและที่ไปที่อื่นเช่นเดียวกัน

การโอนเงินกับครอบครัวในถิ่นต้นทาง

แรงจูงใจของการย้ายถิ่นส่วนใหญ่คือ งานที่มีรายได้ดีกว่า ดังนั้น ครอบครัวผู้ย้ายถิ่นจึงน่าจะได้รับผลตอบแทนเชิงรายได้จากการย้ายถิ่นของคนในครอบครัว ผลการศึกษาชี้ว่า ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่ (ร้อยละ 61) ส่งเงินกลับให้ครอบครัวในถิ่นต้นทางในช่วงหนึ่งปีก่อนการเก็บข้อมูล ร้อยละของผู้หญิงที่ส่งเงินกลับบ้าน (ร้อยละ 71) สูงกว่าผู้ชาย (ร้อยละ 54) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ข้อค้นพบที่ว่า ผู้หญิงส่งเงินกลับบ้านมากกว่านี้ มีการกล่าวถึงมากในการศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นที่ผ่านมา (เช่น Rahman & Fee, 2009; Osaki, 1999) อย่างไรก็ตาม ในกรณีของมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ แม้ว่า ผู้ย้ายถิ่นชายจะส่งเงินกลับเป็นสัดส่วนที่น้อยกว่าผู้ย้ายถิ่นหญิง แต่จำนวนเงินที่ส่งกลับบ้านไม่ได้มีน้อยกว่า จะเห็นว่า ขณะที่ร้อยละของผู้ย้ายถิ่นชายที่ไม่ส่งเงินกลับบ้านสูงถึงเกือบครึ่ง (ร้อยละ 46)

ซึ่งสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นหญิงที่ไม่ส่งเงินกลับ (ร้อยละ 29) แต่ผู้ย้ายถิ่นชายที่ส่งเงินกลับเป็นจำนวนมากคือ สูงกว่า 20,000 บาทในช่วงหนึ่งปีที่ผ่านมา มีสัดส่วนสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นหญิงถึงเกือบสองเท่า (ร้อยละ 17 และร้อยละ 9 ตามลำดับ) เมื่อพิจารณาผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียกับผู้ย้ายถิ่นที่ไปอื่น พบว่า ผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียส่งเงินกลับบ้านในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้ย้ายถิ่นที่ไปปลายทางอื่นๆ (ร้อยละ 68 และร้อยละ 53 ตามลำดับ) อย่างไรก็ตาม ในแง่ของมูลค่าของเงินที่ส่งกลับ ผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียไม่ได้ส่งเงินเป็นจำนวนมากกว่าผู้ย้ายถิ่นที่ย้ายไปอื่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

การติดต่อกับครอบครัวในถิ่นต้นทาง

จากตาราง 3 ชี้ว่า ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่มีการติดต่อกับครอบครัวทางบ้านอย่างค่อนข้างใกล้ชิด กล่าวคือ ร้อยละ 80 ติดต่อยอย่างน้อยเดือนละสองครั้ง ในจำนวนนี้ประมาณหนึ่งในสามติดต่อกับครอบครัวทุกวันหรือเกือบทุกวัน ในขณะที่ประมาณหนึ่งในห้าติดต่่อน้อยกว่าสองครั้งต่อเดือน ข้อมูลยังชี้ว่า ผู้หญิงมีการติดต่อกับครัวเรือนต้นทางมากกว่าผู้ชาย โดยร้อยละ 36 ของผู้หญิงติดต่อกับครอบครัวทุกวัน เปรียบเทียบกับร้อยละ 30 ของผู้ชายที่ติดต่อกับครอบครัวทุกวัน ในทางตรงข้าม ประมาณหนึ่งในสี่ของผู้ชายติดต่่อน้อยกว่า 2 ครั้งต่อเดือน ส่วนผู้หญิงที่ติดต่่อน้อยกว่า 2 ครั้งต่อเดือนมีเพียงร้อยละ 13 การสำรวจนี้ไม่พบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญในเรื่องความถี่ของการติดต่อกับครอบครัวต้นทางระหว่างผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่มาเลเซียและผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานในถิ่นปลายทางอื่น

ตาราง 3 ร้อยละของผู้ย้ายถิ่นจากสามจังหวัดภาคใต้ จำแนกตามถิ่นปลายทาง เพศ ประเภทของงานที่ทำ เงินส่งกลับ และการติดต่อกับครัวเรือน

ลักษณะการย้ายถิ่น	ภาพรวม	ถิ่นปลายทาง		เพศ	
		ที่อื่น	มาเลเซีย	ผู้ชาย	ผู้หญิง
จำนวนแต่ละลักษณะ	261	116	145	148	113
รวมแต่ละลักษณะ (ร้อยละ)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
งานที่ทำ					
ลูกจ้างร้านอาหาร (แม่ครัว/เด็กเสิร์ฟ/ล้างจาน)	29.9	6.9	48.3	28.4	31.9
ลูกจ้างร้านเอกชนทั่วไป/รับจ้างทั่วไป	21.5	24.1	19.3	22.3	20.4
รับจ้างกรีดยาง/รับจ้างทำนา	11.5	7.8	14.5	12.2	10.6
เปิดร้านขายของ/เปิดร้านขายของชำ/ร้านอาหาร (ของตัวเอง)	3.8	0.9	6.2	2.7	5.3
พนักงานโรงงาน/พนักงานบีกซี/พนักงานห้าง/ทำงานบริษัท/พนักงานบริษัท/เสมียน	9.6	20.7	0.7	11.5	7.1
ทำสวน	4.2	8.6	0.7	4.7	3.5
รับราชการ/ครู/สอนหนังสือ	6.1	13.8	0.0	4.1	8.9

ตาราง 3 (ต่อ) ร้อยละของผู้ย้ายถิ่นจากสามจังหวัดภาคใต้ จำแนกตามถิ่นปลายทาง เพศ ประเภทของงานที่ทำ เงินส่งกลับ และการติดต่อกับครัวเรือน

ลักษณะการย้ายถิ่น	ภาพรวม	ถิ่นปลายทาง		เพศ	
		ที่อื่น	มาเลเซีย	ผู้ชาย	ผู้หญิง
ก่อสร้าง/ช่างเชื่อมเหล็ก/สร้างอ่างเก็บน้ำ	3.8	6.0	2.1	5.4	1.8
อื่นๆ	9.6	11.2	8.3	8.8	10.6
ร้อยละของการส่งเงินกลับมาให้ที่บ้าน (*, **)	61.3	52.6	68.3	54.1	70.8
จำนวนเงินส่งกลับในช่วง 1 ปีก่อนการสำรวจ (บาท) (ns, *)					
ไม่ส่ง	38.9	47.8	31.7	46.3	29.2
<5,000	14.2	12.2	15.9	12.9	15.9
5,000 – 10,000	14.2	10.4	17.2	9.5	20.4
10,001 – 20,000	19.2	18.3	20.0	14.3	25.7
>20,000	13.5	11.3	15.2	17.0	8.9
มัธยฐาน	3,000	1,000	5,000	2,000	6,000
ความบ่อยในการติดต่อกับครอบครัว (ns, *)					
ทุกวัน/เกือบทุกวัน	32.6	39.7	26.9	29.7	36.3
อาทิตย์ละครั้ง/2 – 4 ครั้งต่อเดือน	47.1	44.0	49.7	44.6	50.4
น้อยกว่า 2 ครั้งต่อเดือน	20.3	16.4	23.5	25.7	13.3

หมายเหตุ: ns หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค – สแควร์ (Chi – squared test) ไม่พบนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

*, **, *** หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค – สแควร์ (Chi – squared test) มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05, 0.01 และ 0.001 ตามลำดับ

การรับรู้ของครอบครัวในก้นตันทางเรื่องผลกระทบหลังการย้ายถิ่น

เมื่อถามถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับครัวเรือนหลังจากสมาชิกในครอบครัวย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น จากตาราง 4 พบว่า สมาชิกในครัวเรือนผู้ให้ข้อมูลที่ตอบว่า ครัวเรือนดีขึ้นในประเด็นต่างๆ มีไม่ถึงหนึ่งในสาม ประเด็นที่มีผู้ตอบว่าดีขึ้นในสัดส่วนสูงสุด คือ เรื่องค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน (ร้อยละ 31) ส่วนประเด็นที่มีผู้ตอบว่าดีขึ้นในสัดส่วนต่ำสุด คือ เรื่องการดูแลงานบ้านงานเรือน (ร้อยละ 22) ขณะที่การย้ายถิ่นของผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่ถูกรับรู้ (โดยคนในครอบครัว) ว่าไม่ได้ทำให้ครอบครัวดีขึ้น หรือบางกรณีอาจทำให้ครอบครัวแย่ลงเสียด้วยซ้ำ (ไม่ได้แสดงข้อมูลในตาราง 4) การรับรู้เรื่องผลกระทบของการย้ายถิ่นที่มีต่อครัวเรือนไม่แตกต่างกันระหว่างผู้ย้ายถิ่นหญิงและผู้ย้ายถิ่นชาย ยกเว้นในเรื่องค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน ซึ่งครอบครัวของผู้ย้ายถิ่นหญิงตอบว่าครัวเรือนดีขึ้นในสัดส่วนที่สูงกว่าครอบครัวของผู้ย้ายถิ่นชาย (ร้อยละ 39 และร้อยละ 26 ตามลำดับ) และไม่พบความแตกต่างกันระหว่างผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่มาเลเซียและที่ไปทำงานที่ถิ่นปลายทางอื่น

ตาราง 4 ร้อยละของผู้ย้ายถิ่นจากสามจังหวัดภาคใต้ จำแนกตามถิ่นปลายทาง เพศ และผลกระทบต่อครัวเรือนในถิ่นต้นทาง

ผลกระทบต่อครัวเรือนในถิ่นต้นทาง	ภาพรวม	ถิ่นปลายทาง		เพศ	
		ที่อื่น	มาเลเซีย	ผู้ชาย	ผู้หญิง
จำนวนแต่ละลักษณะ	261	116	145	148	113
รวมแต่ละลักษณะ (ร้อยละ)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
- ดิฉันเรื่องค่าใช้จ่ายในการดูแล สุขภาพ (ns, ns)	26.1	27.6	24.8	23.7	29.2
- ดิฉันเรื่องค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าว ของเครื่องใช้ในครัวเรือน (ns, *)	31.4	31.9	31.0	25.7	38.9
- ดิฉันในเรื่องการดูแลงานบ้านงาน เรือน (ns, ns)	21.8	20.7	22.8	20.3	23.9
- ดิฉันในเรื่องการมีอาหารพอเพียง สำหรับสมาชิกในครัวเรือน (ns, ns)	28.4	25.0	31.0	23.7	34.5

หมายเหตุ: ns หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค - สแควร์ (Chi-squared test) ไม่พบนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

*, **, *** หมายถึง เมื่อใช้การทดสอบไค - สแควร์ (Chi-squared test) มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05, 0.01 และ 0.001 ตามลำดับ

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

เมื่อต้องจากบ้านไปทำงานที่อื่นเพื่องานที่มีรายได้ดีกว่า มุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กว่าครึ่งเลือกเข้าไปใช้แรงงานในประเทศมาเลเซีย อย่างไรก็ตาม อีกเกือบครึ่งของผู้ย้ายถิ่นมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ ย้ายไปถิ่นปลายทางอื่น ผลการศึกษาสะท้อนกระบวนการคัดสรรที่แตกต่างกันของแหล่งปลายทางสองที่นี้ ผลการศึกษาเบื้องต้นชี้ว่า ผู้ย้ายถิ่นที่มีทุนมนุษย์ไม่สูง (การศึกษาน้อยกว่า สุขภาพด้อยกว่า อายุมากกว่า) คัดเลือกตัวเองไปทำงานในมาเลเซีย ในขณะที่ผู้ย้ายถิ่นที่มีทุนมนุษย์สูง (การศึกษามากกว่า สุขภาพดีกว่า และอ่อนเยาว์กว่า) ซึ่งมีทางเลือกมากกว่าเลือกไปทำงานที่อื่นที่ไม่ใช่มาเลเซีย

ข้อค้นพบที่ว่าผู้ย้ายถิ่นไปทำงานมาเลเซียมีการศึกษาน้อยกว่าผู้ที่ย้ายไปถิ่นปลายทางอื่นนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยที่ผ่านมา (แม้ว่างานวิจัยที่ผ่านมาจะเน้นเฉพาะไปที่ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียโดยที่ไม่ได้เปรียบเทียบกับผู้ย้ายถิ่นไปถิ่นปลายทางอื่น) ที่ระบุว่า แรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เข้าไปรับจ้างในประเทศมาเลเซียเป็นแรงงานที่มีการศึกษาน้อย และขาดทักษะ (นิสกร และคนอื่นๆ, 2552) งานวิจัยที่ผ่านมาชี้ให้เห็นสภาพการมีงานทำ และการว่างงานในชุมชนมุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้ (อาหวัง อับดุลรอซิด และกุสุมา, 2540) และอธิบายว่าพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้มีแรงงานส่วนเกินจำนวนมากจากภาคเกษตรกรรมที่ไม่สามารถหางานทำในพื้นที่ได้ เนื่องจากภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้มีการขยายตัวน้อย ในขณะที่แรงงานมุสลิมไม่สามารถทำงานในตำแหน่งงานว่างบางประเภทได้ เพราะขาดทักษะหรือสภาพของงานไม่เหมาะกับวิถีชีวิตของชาวมุสลิม แรงงานส่วนเกินเหล่านี้

จึงไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ซึ่งเป็นแหล่งปลายทางใกล้บ้านที่มุสลิมสามจังหวัดชายแดนคุ้นเคยมาหลายชั่วอายุคน เป็นที่ที่มีโอกาสได้งานทำ หรือได้รับรายได้สูงกว่า และที่สำคัญคือเป็นที่ที่ผู้คนมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมใกล้เคียงกับตัวเองมากที่สุด

จึงดูเหมือนว่าผู้ย้ายถิ่นที่ไปมาเลเซียเป็นแรงงานระดับล่างที่มีทุนมนุษย์น้อย เป็นแรงงานที่มีทางเลือกไม่มากนัก และมีโอกาสไปทำงานที่อื่นน้อย ซึ่งอาจเนื่องจากการไปทำงานที่อื่น โดยเฉพาะในจังหวัดอื่นๆ นอกสามจังหวัดชายแดนมีต้นทุนสูงกว่า เช่น ระยะทางไกลกว่า ต้องใช้ภาษาไทยที่มุสลิมสามจังหวัดไม่ถนัดเท่าภาษามลายูท้องถิ่น ทำให้ต้องปรับตัวมาก ดังนั้น การตัดสินใจไปใช้แรงงานในมาเลเซียจึงดูเหมือนเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับแรงงานส่วนเกินเหล่านี้ การเป็นแรงงานที่มีทางเลือกจำกัดนี้ ทำให้มุสลิมที่ทำงานในมาเลเซียมีความเปราะบางที่จะเป็นผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ และไม่ได้รับสิทธิประโยชน์ในฐานะลูกจ้าง เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่ทำงานโดยไม่ได้รับอนุญาต (นิสากร และคนอื่นๆ, 2552)

การเป็นแรงงานระดับล่างที่มีความรู้และขาดทักษะของมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้นี้ ยังเป็นเรื่องน่ากังวลสำหรับการแข่งขันในตลาดแรงงานอาเซียนในอนาคตอันใกล้ โดยเฉพาะมาเลเซียซึ่งเป็นตลาดแรงงานที่มีความสำคัญต่อมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้มายาวนาน แต่มักถูกมองข้ามมาตลอด (สุภางค์, 2544) โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความเป็นไปได้ว่า ความต้องการแรงงานระดับล่างของมาเลเซียในอนาคตอาจมีแนวโน้มลดลง เช่น แรงงานในภาคเกษตร ซึ่งในอดีตมาเลเซียเคยต้องการแรงงานจากประเทศอื่นจำนวนมาก (โดยเฉพาะในรัฐทางตอนเหนือ ซึ่งมีพื้นที่การทนามากที่สุดของประเทศมาเลเซีย) เนื่องจากการเป็นการทำงานหลักในขณะนั้นที่ไม่สามารถใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคน (นิสากร และคนอื่นๆ, 2552; คำนวน และคนอื่นๆ, 2552) แต่ปัจจุบัน ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทำให้ความต้องการแรงงานคนน้อยลง

ขณะเดียวกันผู้ย้ายถิ่นมุสลิมซึ่งมีทุนมนุษย์สูงกว่าและเลือกไปทำงานที่อื่นนั้น ข้อมูลที่ศึกษายังไม่สามารถบอกได้ชัดเจนถึงเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการตัดสินใจนี้ อาจเป็นไปได้ว่าผู้ย้ายถิ่นกลุ่มนี้ไม่สนใจถิ่นปลายทางอย่างมาเลเซีย เพราะสามารถหางานที่ดีทำได้ในประเทศไทย ในทางกลับกัน เป็นไปได้เช่นกันว่า แม้จะมีทุนมนุษย์สูง มุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ก็ยังไม่สามารถเข้าไปแข่งขันในตลาดแรงงานของมาเลเซียในตำแหน่งงานที่สอดคล้องกับคุณสมบัติของตัวเองได้ ความเข้าใจเรื่องกระบวนการตัดสินใจของผู้ย้ายถิ่นมุสลิมจากสามจังหวัดภาคใต้ในการเลือกถิ่นปลายทางจึงเป็นประเด็นที่จำเป็นต้องมีการศึกษาเพิ่มเติม

ประเด็นที่ผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานในมาเลเซีย ส่งเงินกลับบ้านในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้ย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่อื่น ทั้งๆ ที่ส่วนใหญ่เป็นแรงงานระดับล่างเนื่องจากการมีทุนมนุษย์ไม่สูงเท่าผู้ย้ายถิ่นไปปลายทางอื่นนั้น เป็นเรื่องสำคัญที่ไม่ควรถูกมองข้าม การศึกษาของซิดซนิก และคนอื่นๆ (2551) ซึ่งคาดประมาณว่ามีร้านอาหารไทยในมาเลเซียประมาณ 5,000 ร้าน และมีแรงงานไทยทำงานในร้านอาหารไทยอยู่กว่า 2 แสนคน มีมูลค่าของรายได้ที่ส่งกลับประเทศไทย ประมาณ 300 – 400 ล้านบาท/เดือน นับเป็นรายได้สำคัญที่ช่วยบรรเทาความยากจนของครอบครัวผู้ย้ายถิ่นในถิ่นต้นทาง และยังทำให้เศรษฐกิจของประเทศมาเลเซีย รวมทั้งการส่งออกสินค้าการเกษตรได้รับประโยชน์จากการมีแรงงานและผู้ประกอบการคนไทยด้วย การที่ผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซียส่งเงินกลับบ้านในสัดส่วนสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นไปที่อื่นนี้ ส่วนหนึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นที่ต้องไปทำงานหาเงินช่วยครอบครัวในถิ่นต้นทางของผู้ย้ายถิ่นไปมาเลเซีย ซึ่งอาจอยู่ในระดับที่รุนแรงกว่าผู้ที่เลือกไปทำงานที่อื่น ขณะเดียวกันก็เป็นไปได้เช่นกันว่าผู้ย้ายถิ่นที่ทำงานในมาเลเซียสามารถทำงานมีรายได้มากพอและส่งกลับให้ครอบครัวต้นทางได้มากกว่าผู้ย้ายถิ่นไป

ปลายทางอื่น อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีข้อมูลยืนยันเรื่องนี้อย่างชัดเจน

ผลการศึกษาที่ไม่พบความแตกต่างระหว่างเพศของผู้ย้ายถิ่นอย่างเด่นชัดนัก ไม่ว่าจะเป็นลักษณะด้านประชากรและสังคมของผู้ย้ายถิ่น (ยกเว้นในเรื่องสถานภาพสมรส และความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือน) หรือลักษณะการย้ายถิ่น (ยกเว้นในเรื่องสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นที่ส่งเงินกลับบ้าน) ส่วนหนึ่งสะท้อนว่า การย้ายถิ่นไม่ได้เป็นพฤติกรรมที่ถูกครอบครองโดยผู้ชายเป็นหลัก แม้ในสังคมมุสลิมที่มีการแยกบทบาทหญิงชายอย่างชัดเจน ดูเหมือนว่าตัวกำหนดการย้ายถิ่นที่แท้จริงคือแรงขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ที่ผลักดันให้พวกเขาต้องออกไปแสวงหางานทำไกลบ้าน และแรงกดดันจากถิ่นปลายทางที่เอื้อต่อการมีงานทำ และมีรายได้ดีกว่านั้น ส่งผลให้การย้ายถิ่นต่อผู้ชายและผู้หญิงไม่แตกต่างกัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การจัดการแรงงานมุสลิมจากสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นอกจากต้องพิจารณาทั้งในบริบทของถิ่นต้นทางที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจำนวนมาก และในบริบทของประเทศมาเลเซียซึ่งเป็นประเทศปลายทางที่รองรับแรงงานรับจ้างระดับล่างส่วนใหญ่แล้ว ยังต้องพิจารณาผู้ย้ายถิ่นที่ไปยังแหล่งปลายทางอื่นๆ ด้วยในเวลาเดียวกัน ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ควรพิจารณา ได้แก่

- ควรเพิ่มการพัฒนาทักษะฝีมือแรงงานมุสลิมสามจังหวัดภาคใต้เพื่อให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเพื่อให้แรงงานเหล่านี้สามารถเข้าไปแข่งขันในตลาดแรงงานของมาเลเซียในประเภทงานอื่นๆ นอกเหนือจากงานในร้านอาหาร หรือรับจ้างเกษตร ได้มากขึ้น ขณะเดียวกันการพัฒนาศักยภาพของผู้ย้ายถิ่นจะช่วยเพิ่มทางเลือกของถิ่นปลายทางที่นอกเหนือจากการไปทำงานที่มาเลเซียทีเดียว
- ควรเพิ่มการพัฒนาทุนมนุษย์ในสามจังหวัดภาคใต้ โดยเฉพาะการส่งเสริมการศึกษาทั้งสายสามัญและสายศาสนาอย่างจริงจัง
- ควรดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อสนับสนุนและช่วยเหลือให้แรงงานไทยในมาเลเซียทุกคนทำงานอย่างถูกกฎหมาย เพื่อป้องกันไม่ให้ถูกเอารัดเอาเปรียบ
- ควรกระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้เพื่อให้สามารถรองรับแรงงานส่วนเกิน ให้มีทางเลือกมากขึ้นกว่าการไปทำงานที่มาเลเซีย
- ควรให้ความสำคัญและทำความเข้าใจมุสลิมที่ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นนอกมาเลเซียให้มากขึ้นในทุกแง่มุม

ข้อเสนอแนะเชิงวิจัย

ความเข้าใจในประเด็นการย้ายถิ่นของมุสลิมสามจังหวัดชายแดนใต้ยังอยู่ในระดับที่จำกัดมาก โดยเฉพาะความเข้าใจในภาพรวมที่รอบด้านกว่าการย้ายถิ่นไปมาเลเซีย ประเด็นที่ควรพิจารณาเพื่อการวิจัยในอนาคต ได้แก่

- การเปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่นจำแนกตามจุดหมายปลายทางกับผู้ไม่ย้ายถิ่น
- แรงงานที่ย้ายถิ่นกลับทั้งจากมาเลเซียและจากที่อื่น มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีการพัฒนาทักษะอาชีพหรือไม่ และสามารถยกระดับความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้นได้หรือไม่
- การย้ายถิ่นที่ส่งผ่านรุ่นต่อรุ่น มีลักษณะอย่างไร และมีนัยสำคัญเชิงสังคมหรือไม่ อย่างไร
- การรักษาสถานภาพและความสัมพันธ์ในครอบครัวของผู้ย้ายถิ่น ตลอดจนความสัมพันธ์ในสังคมมลายูมุสลิมในประเทศต้นทาง และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับครอบครัวผู้ย้ายถิ่นในถิ่นต้นทาง ทั้งเชิงเศรษฐกิจและเชิงสังคม และในแง่ของผลประโยชน์ที่ได้รับและสิ่งที่ต้องสูญเสีย
- กลไกสนับสนุนที่ทำให้ผู้ย้ายถิ่นมุสลิมจากสามจังหวัดชายแดนใต้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีในถิ่นปลายทาง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

เอกสารอ้างอิง

- คำนวน นวลสนอง, นิสากร กล้าณรงค์, และมูห์หมัด สาแลบิง. (2552). พัฒนาการและแนวโน้มการย้ายถิ่นของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย เข้าไปในประเทศมาเลเซีย. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 3(2): 77 – 95.
- ชิดชนก ราฮิมมูลา, นิอัลดุลาบี บินนิฮ์สซัน, ฮัมเดีย มูดอ, มูฮำหมัดลูฮีมิ ยานยา, และวิรัช เอี่ยมปลัด (2551). *แนวทางการจัดสวัสดิการ การกำหนดค่าธรรมเนียมที่มีผลต่อการสร้างแรงจูงใจให้แรงงานร้านอาหารไทยผันเข้าสู่ระบบการจ้างแรงงานต่างด้าวของมาเลเซียอย่างถูกกฎหมาย. รายงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย*. สืบค้นเมื่อ 3 เมษายน 2558, จาก http://elibrary.trf.or.th/download_fullstep1TRFN.asp
- นิสากร กล้าณรงค์, ศุภรัตน์ พิณสุวรรณ, และศิริรัตน์ สินประจักษ์ผล. (2552). การย้ายถิ่นตามฤดูกาลเพื่อเข้าไปรับจ้างทำนาในประเทศมาเลเซียของประชาชนจากจังหวัดชายแดนภาคใต้. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 3(2): 98 – 121.
- พรพันธุ์ เขมคุณาคัย, และศุภรัตน์ พิณสุวรรณ. (2552). “ผู้หญิง” มลายูมุสลิมชายแดนใต้: แรงงานรับจ้างนอกระบบในประเทศมาเลเซีย. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 3(2): 122 – 140.
- ศุภรัตน์ พิณสุวรรณ, และพรพันธุ์ เขมคุณาคัย. (2552). สาเหตุและผลกระทบของการเคลื่อนย้ายแรงงานสตรีมุสลิมจากจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าไปในประเทศมาเลเซีย. สืบค้นเมื่อ 20 พฤษภาคม 2558, จาก <http://kucon.lib.ku.ac.th/Fulltext/KC5010004.pdf>
- สุภาภรณ์ จันทวานิช. (2544). ตลาดแรงงานในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจถดถอยในปลายทศวรรษที่ 90: รายงานผลสังเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยการย้ายถิ่นแห่งเอเชีย สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิพร บุญมาก. (2554). บทบาทของเครือข่ายการย้ายถิ่นของแรงงานคนไทยเชื้อสายมลายูในร้านต้มยำประเทศมาเลเซีย. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 28(1): 101 – 123.
- อาหวัง ล่านุ่ย, อับดุลรอซิด เจมะ, และกุสุมา ล่านุ่ย. (2540). รายงานผลการวิจัยสภาพการมีงานทำและการว่างงานในชุมชนมุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้. *วารสารสงขลานครินทร์*, 3(1): 189 – 206.
- อารี จำปากลาง, และ รศรินทร์ เกรย์. (2554). *การเปลี่ยนแปลงทางประชากร ครอบครัว และสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้*. รายงานนำเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Chiswick, B.R. (1999). *Immigration policy and immigrant quality: Are immigrants favorably self-selected?* AEA papers and proceedings. Retrieved April 3, 2015, from http://web.stanford.edu/group/scspi/_media/pdf/

Reference%20Media/Chiswick_1999_Immigration.pdf

- Guest, P., & Uden, A. (1994). *Religion and migration in Southern Thailand: Evidence from 1970, 1980, and 1990 Censuses*. IPSR Publication No.175. Institute for Population and Social Research. Mahidol University.
- Kanbur, R., & Rapoport, H. (2003). *Migration selectivity and the evolution of spatial inequality*. Classification JEL: F22, J24, O15. Retrieved April 8, 2015, from <http://www.biu.ac.il/soc/ec/wp/4-04/4-04.pdf>
- Osaki, K. (1999). Economic interactions of migrants and their households of origin: Are women more reliable supporters? *Asian and Pacific Migration Journal*, 8(4): 447-471.
- Rahman M.M., & Fee, L.K. (2009). Gender and the remittance process. *Asian Population Studies*, 5(2): 103-125.

แรงงาน: คนต่างชาติในเมืองไทย

ทำไมเอะจิง

ชาวต่างชาติในเมืองไทยเป็นใครบ้าง?

ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อมูลพื้นฐานเชิงพรรณนาว่า ชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นใคร มีจำนวนเท่าไร กระจายตัวอยู่ที่ไหน และทำอะไร โดยศึกษาจากชุดข้อมูล 100% สัมภาษณ์ประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 พบว่า ณ วันสำมะโน 1 กันยายน พ.ศ. 2553 มีชาวต่างชาติซึ่งได้รับการนิยามว่าเป็นผู้ที่ไม่ใช่สัญชาติไทยทั้งหมด (ยกเว้นชาวเขาและกลุ่มชาติพันธุ์) อาศัยอยู่ในประเทศไทยทั้งสิ้น 2,581,141 คน เป็นชายร้อยละ 56 หญิงร้อยละ 44 มีอายุต่ำกว่า 15 ปี 15 – 59 ปี และ 60 ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 984 และ 7 ตามลำดับ ชาวต่างชาติจากแต่ละภูมิภาคเป็นชายมากกว่าหญิง 1.1 – 3.1 เท่าตัว ยกเว้นชาวต่างชาติจากอเมริกากลางและใต้ที่เป็นหญิงมากกว่าชาย ชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่สุดมาจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คิดเป็นร้อยละ 72 ของทั้งหมด และมีชาวพม่ามากที่สุด 1.3 ล้านคน ในเรื่องของการกระจายตัว พบว่า มีชาวต่างชาติอาศัยอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศ ที่มากที่สุดอยู่ในภาคกลาง (ร้อยละ 40) รองลงมาเป็นกรุงเทพมหานคร (ร้อยละ 27) จังหวัดที่มีชาวต่างชาติอาศัยอยู่มากที่สุด 5 จังหวัดแรก คือ กรุงเทพมหานคร สมุทรสาคร ชลบุรี สมุทรปราการ และปทุมธานี

มีชาวต่างชาติที่อายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปทั้งสิ้น 2.3 ล้านคน ร้อยละ 20 ของคนกลุ่มนี้ไม่ได้ทำงาน สัดส่วนชาวต่างชาติที่ไม่ทำงานพบสูงมากในกลุ่มที่มาจากภูมิภาคเอเชียตะวันออก ยุโรป ออสเตรเลียและโอเชียเนีย และอเมริกาเหนือ ส่วนใหญ่ของผู้ที่ทำงานมีสถานภาพเป็นลูกจ้างเอกชน (ร้อยละ 78) ผู้ที่ทำงานโดยไม่ได้เป็นลูกจ้าง (นายจ้าง ผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง ผู้ช่วยธุรกิจในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง และสมาชิกของการรวมกลุ่ม) คิดเป็นร้อยละ 16 สถานภาพของการทำงานเหล่านี้มีความแตกต่างกันบ้างตามกลุ่มของชาวต่างชาติ

คำสำคัญ: ชาวต่างชาติ สัมภาษณ์ประชากรและเคหะ วันสำมะโน

* รองศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Foreigners in Thailand

*Patama Vapattanawong**

Abstract

This article aimed to describe basic information of foreigners in Thailand: Who, how many, where they were and what they did, using data from the 100% sample of the Population and Housing Census 2010. The foreigners in this article were defined as people who were not Thai nationals, excluding undocumented hill – tribes and ethnic minorities. It was found that there were a total of 2,581,141 foreigners residing in Thailand as of September 1, 2010. Fifty – six percent were male and 44% were female. Foreigners aged lower than 15, 15 – 59, and 60 years or over accounted for 9, 84, and 7% of the population, respectively. Foreigners from regions except Central and South America were more male than female, with sex ratios ranging from 1.1 to 3.1 times. The Southeast Asian foreigners were the biggest group among non – Thais in Thailand, comprising 72% of the total. In addition, Burmese, the most prevalent, accounted for 1.3 million foreigners. It was also found that there are foreign residents in all regions of Thailand. The largest proportion of foreigners resided in the Central region (40%), while the second most populous site for foreigners was Bangkok (27%). The top five provinces by population of foreigners were Bangkok, Samut Sakhon, ChonBuri, Samut Prakan, and Pathum Thani.

There were 2.3 million foreigners aged higher than 15 years. Among them, 20% did not work. A high proportion of unemployed foreigners was found among those who were from East Asia, Europe, Australia and Oceania, and North America. Most working foreigners (78%) were private employees. Those whose working status was not employee (employer, self – employed, unpaid family worker, and member of cooperative) accounted for 16%. These working statuses were slightly different across regional groups of foreigners.

Keywords: Foreigners, Population and Housing Census, Census date

* Associate Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

คงไม่มีใครปฏิเสธว่า ประชากรที่อาศัยอยู่ในประเทศหนึ่งๆ ไม่ใช่เป็นเพียงพลเมืองของประเทศนั้นเพียงอย่างเดียว หากยังมีชาวต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่ชั่วคราวเพื่อทำการอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยเช่นกัน ปรากฏการณ์ที่แต่ละประเทศมีชาวต่างชาติอาศัยอยู่นั้น มีความชัดเจนยิ่งขึ้นโดยลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ ที่การพัฒนาการคมนาคม การติดต่อสื่อสาร และเทคโนโลยีสารสนเทศ ทำให้ผู้คนสามารถเคลื่อนย้ายจากถิ่นที่อยู่หนึ่งไปสู่อื่นที่อยู่ใหม่ได้อย่างสะดวกรวดเร็ว สำหรับประเทศไทยนั้น จากการทำสำมะโนประชากรแบบสมัยใหม่ มีสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 2543 และ 2553 เท่านั้นที่มีการรายงานจำนวนประชากรจำแนกตามสัญชาติ เนื่องจากมีการถามถึงสัญชาติของประชากรที่แฉ่งนับได้ ณ วันสำมะโนนั่นเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในขณะที่แฉ่งนับประชากรทั้งหมด ณ 1 เมษายน พ.ศ. 2513 ได้ 17.1 ล้านคน เป็นประชากรสัญชาติไทย 16.9 ล้านคน และไม่ใช่สัญชาติไทย 0.2 ล้านคน ประชากรสัญชาติไทยเพิ่มขึ้นเป็น 60.2 ล้านคน และไม่ใช่สัญชาติไทยเพิ่มขึ้นเป็น 0.7 ล้านคน เมื่อวันสำมะโน 1 เมษายน พ.ศ. 2543 สำหรับ ณ วันสำมะโนครั้งล่าสุด 1 กันยายน พ.ศ. 2553 นับประชากรสัญชาติไทยและไม่ใช่ไทยได้ 63.3 และ 2.6 ล้านคน ตามลำดับ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ม.ป.ป.; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2545; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2555) จะเห็นได้ว่าจำนวนประชากรไม่ใช่สัญชาติไทยเพิ่มขึ้น 2.4 ล้านคนในช่วงเวลา 40 ปี ซึ่งสัดส่วนประชากรไม่ใช่สัญชาติไทยเมื่อเทียบกับประชากรที่แฉ่งนับได้ทั้งหมดไม่เพิ่มขึ้นเลยในช่วง 30 ปีแรก (ร้อยละ 1.3 เมื่อปี 2513 และร้อยละ 1.2 เมื่อปี 2543) แต่เมื่อปี 2553 สัดส่วนนี้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 3.9 หรือกว่า 3 เท่าตัวทีเดียว สัดส่วนนี้เพิ่มขึ้นเร็วมากในช่วง 10 ปีหลังนี้เอง

อาจมีคำถามว่า “ทำไมจึงต้องให้ความสนใจกับชาวต่างชาติในประเทศไทยด้วย?” คำตอบที่ง่ายที่สุดก็คือ “เพราะบุคคลเหล่านั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย” ซึ่งในบทความเรื่อง “จุดเปลี่ยนประชากรประเทศไทย” ได้ชี้ให้เห็นว่า “เหตุการณ์ทางประชากรที่โดดเด่นในปัจจุบันอีกอย่างหนึ่ง คือการที่มีประชากรจากประเทศเพื่อนบ้านและที่ไกลออกไปเข้ามาอยู่ในประเทศไทยมากยิ่งขึ้น มีแนวโน้มว่าในอนาคตจะยังมีคนแปลกหน้าหรือคนจากประเทศอื่นๆ เข้ามาทำงานและอยู่อาศัยในประเทศไทยมากยิ่งขึ้น” (ปราโมทย์ และปัทมา, 2554 หน้า 20) ประชากรเหล่านี้ย่อมมีผลทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งทางบวกและทางลบ ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมของประเทศไทยไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง การรู้จักประชากรกลุ่มนี้จึงเป็นสิ่งที่สมควรศึกษาอย่างยิ่งดังนั้น **บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อมูลพื้นฐานเชิงพรรณนาว่า ใครบ้างคือชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย มีจำนวนมากน้อยเพียงใด กระจายกันอยู่ที่ไหน และทำอะไร**

ความหมายของชาวต่างชาติและข้อมูลที่ใช้ศึกษา

ความหมาย “ชาวต่างชาติ”

ชาวต่างชาติหรือคนต่างชาติซึ่งในบทความนี้อาจเขียนสลับไปมาบ้างนั้น หมายถึงใคร หากพิจารณาอย่างผิวเผินจากภายนอกเพียงอย่างเดียว เช่น รูปร่างหน้าตา กิริยาท่าทาง อาจไม่ถูกต้องนัก การระบุให้ถูกต้องควรนำเรื่องของสัญชาติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เนื่องจาก สัญชาติแสดงถึงสถานะตามกฎหมายของบุคคลว่าเป็นพลเมืองหรือสมาชิกหรือคนในบังคับของประเทศใดประเทศหนึ่ง โดยที่ลักษณะทางชีวภาพและวัฒนธรรมอาจแตกต่างกันได้

และผู้ที่ย้ายสัญชาติ คือผู้ที่ย้ายฐานะจากการเป็นประชาชนของประเทศหนึ่งมาเป็นประชาชนของอีกประเทศหนึ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556; สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, 2541) ประเทศไทยมีกฎหมายอย่างน้อย 2 ฉบับที่มีการกล่าวถึงเรื่องของสัญชาติไว้ กฎหมายฉบับแรก คือ พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2508 (2508) ในมาตรา 4 ของพระราชบัญญัตินี้ มีใจความว่า “คนต่างด้าว” หมายความว่า ผู้ซึ่งมิได้มีสัญชาติไทย สำหรับกฎหมายอีกฉบับ คือ พระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ. 2522 (2522) ซึ่งในมาตรา 4 ของพระราชบัญญัตินี้ก็เช่นกัน ระบุไว้ว่า “คนต่างด้าว” หมายความว่า บุคคลธรรมดาซึ่งไม่มีสัญชาติไทย จากตัวอย่างกฎหมายที่ยกมานี้ จะเห็นว่าไม่ได้มีการพูดถึงชาวต่างชาติหรือคนต่างชาติ แต่จะพูดถึงคนต่างด้าวโดยใช้สัญชาติเป็นเครื่องกำหนดความเป็นหรือไม่เป็น คนต่างด้าว ดังนั้น ในเบื้องต้น ผู้เขียนจึงขอใช้คำจำกัดความของ “คนต่างด้าว” ตามความหมายในพระราชบัญญัติ เพื่อเป็นคำจำกัดความของ “ชาวต่างชาติ”

ข้อมูลที่ใช้ศึกษา

แหล่งข้อมูลที่สามารถให้จำนวนของชาวต่างชาติในประเทศไทยมีอยู่ด้วยกันหลายแหล่ง แหล่งข้อมูลใหญ่ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ 1) ข้อมูลของสำนักบริหารการทะเบียน กระทรวงมหาดไทย เป็นข้อมูลทะเบียนบุคคลทุกคนทั้งที่มีสัญชาติไทยและไม่มีสัญชาติไทย ที่มีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย สามารถแบ่งได้เป็น 5 ประเภท; ก) คนไทยหรือคนมีสัญชาติไทย หรือคนต่างด้าวที่มีถิ่นที่อยู่ถาวรในประเทศไทย ข) คนไม่มีสัญชาติไทย หรือชนกลุ่มน้อย ค) ผู้หนีภัยจากการสู้รบ ง) แรงงานต่างด้าวผิดกฎหมาย หรือแรงงานข้ามชาติที่ผิดกฎหมาย และ จ) ชาวเขาที่อยู่นอกพื้นที่ที่อยู่อาศัย (มนตรี และเสถียร, 2547) โดยกำหนดเป็นเลขประจำตัว 13 หลัก 2) ข้อมูลของสำนักตรวจคนเข้าเมือง สำนักงานตำรวจแห่งชาติ เป็นข้อมูลบันทึกการเดินทางของคนต่างด้าว (บุคคลธรรมดาซึ่งไม่มีสัญชาติไทย) ทุกประเภทที่เข้ามาหรือออกจากประเทศตามด่านตรวจคนเข้าเมืองทุกแห่ง 3) ข้อมูลจากสำนักบริหารแรงงานต่างด้าว กระทรวงแรงงาน เป็นข้อมูลคนต่างด้าวที่ได้รับใบอนุญาตทำงานในประเทศไทย ตามพระราชบัญญัติการทำงานของคนต่างด้าว และ 4) ข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ ดำเนินการโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ เป็นข้อมูลการแจกนับคนทุกคนที่มีสถานที่อยู่ปกติในประเทศระยะยาวหรือเข้ามาอยู่ในประเทศชั่วคราวแต่มากกว่า 3 เดือนขึ้นไปก่อนวันสำมะโน¹

ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นมีการจัดเก็บที่แตกต่างกันไป ทั้งในเรื่องของความครอบคลุมและเนื้อหา ตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละหน่วยงาน ซึ่งข้อมูลจากการทำสำมะโนประชากรมีความครอบคลุมประชากรทุกคน ทั้งที่มีสัญชาติไทยและไม่มีสัญชาติไทย รวมถึงมีถิ่นที่อยู่ปกติในประเทศไทยเป็นการถาวร หรือเข้ามาอยู่ชั่วคราวแต่มากกว่า 3 เดือนขึ้นไป ข้อมูลชุดนี้มีข้อจำกัดที่สำคัญคือ ไม่สามารถให้ภาพประชากรในลักษณะต่อเนื่องทุกปี แต่เป็นการให้ภาพ ณ วันใดวันหนึ่ง (วันสำมะโน) ทุกๆ 10 ปีเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อตัดข้อจำกัดออก ข้อมูลจากสำมะโนประชากรสามารถให้รายละเอียดตามวัตถุประสงค์ของบทความนี้ได้ครบถ้วน ดังนั้น บทความนี้มุ่งศึกษาจากเฉพาะข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 ซึ่งเป็นข้อมูลสำมะโนประชากรครั้งล่าสุด และจัดเก็บเป็นข้อมูลดิบรายบุคคลชุดข้อมูล 100%

¹ วันอ้างอิงของการแจกนับคนสำหรับการทำสำมะโนประชากร

สำนักงานสถิติแห่งชาติได้ให้คำอธิบายการใช้ข้อมูลสำหรับชุดข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 ว่า ในการทำสำมะโนครั้งนี้ บางพื้นที่สามารถนับจำนวนครัวเรือนได้ในภาพรวมเท่านั้น แต่ไม่สามารถสัมภาษณ์รายละเอียดของสมาชิกแต่ละคนในครัวเรือนได้ จึงจำเป็นต้องมีการประมาณค่าด้วยวิธีการถ่วงน้ำหนักร่วมด้วย ซึ่งสำนักงานสถิติแห่งชาติได้จัดทำค่าถ่วงน้ำหนักข้อมูลระดับบุคคล และครัวเรือนไว้ให้ในชุดข้อมูล ดังนั้นในการนำเสนอผลในบทความนี้ จึงเป็นผลของการวิเคราะห์ที่มีการถ่วงน้ำหนักแล้วทั้งสิ้น

การแจงนับคนของสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 นั้น นับคนทุกคนที่มีสถานที่อยู่ปกติในประเทศระยะยาว หรือเข้ามาอยู่ในประเทศชั่วคราวแต่มากกว่า 3 เดือนขึ้นไป ก่อนวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2553 (วันสำมะโน) แต่ไม่รวมคณะทูตต่างประเทศ คณะเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารต่างชาติที่มีสำนักงานอยู่ในประเทศไทย ไม่รวมผู้อพยพที่อยู่ในค่ายพักพิงตามชายแดน และไม่รวมชาวเขาที่มีที่อยู่อาศัยไม่เป็นที่ ซึ่งคำถามข้อ F9 ของแบบแจงนับ (สปค.2) เป็นการถามถึงสัญชาติ (รวมชนกลุ่มน้อย และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย) ของแต่ละบุคคลที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนหนึ่งๆ คำถามข้อนี้สามารถนำมาจำแนกว่าเป็นประชากรที่มีสัญชาติไทยหรือไม่ใช่ไทยได้ ดังนั้น “ชาวต่างชาติ” “ประชากรต่างชาติ” ในบทความนี้จึงหมายถึงผู้ที่ไม่ใช่สัญชาติไทยทั้งหมดยกเว้นชาวเขาและกลุ่มชาติพันธุ์ ที่แจงนับได้ ณ วันสำมะโน 1 กันยายน พ.ศ. 2553

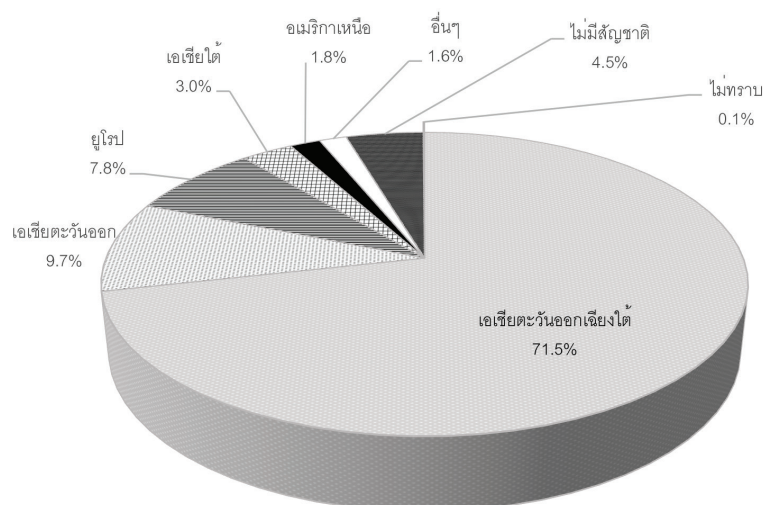
ขนาดและโครงสร้างประชากรของชาวต่างชาติในประเทศไทย

จากการวิเคราะห์พบว่า ณ วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2553 มีชาวต่างชาติทั้งหมด 2,581,141 คน² อาศัยอยู่ในประเทศไทย เป็นชาย 1,434,764 คน (ร้อยละ 56) หญิง 1,146,377 คน (ร้อยละ 44) หรือคิดเป็นอัตราส่วนเพศ 125.2³ เกือบ 3 ใน 4 (ร้อยละ 72) ของชาวต่างชาติเหล่านี้มาจากประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เหลือมาจากประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออก ยุโรป เอเชียใต้ อเมริกาเหนือ และอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 10 ร้อยละ 8 ร้อยละ 3 ร้อยละ 2 และร้อยละ 2 ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ไม่มีสัญชาติอีกร้อยละ 4 และไม่ทราบสัญชาติต่ำกว่าร้อยละ 1 (รูป 1)

² ตัวเลขที่ได้จากการวิเคราะห์ชุดข้อมูล 100% โดยผู้เขียนนั้น มีความแตกต่างเล็กน้อยจากรายงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (สสช.) ซึ่งได้รายงานว่ามีประชากรที่ไม่ใช่สัญชาติไทย (และไม่นับรวมชาวเขาและกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย) อยู่เท่ากับ 2,581,466 คน

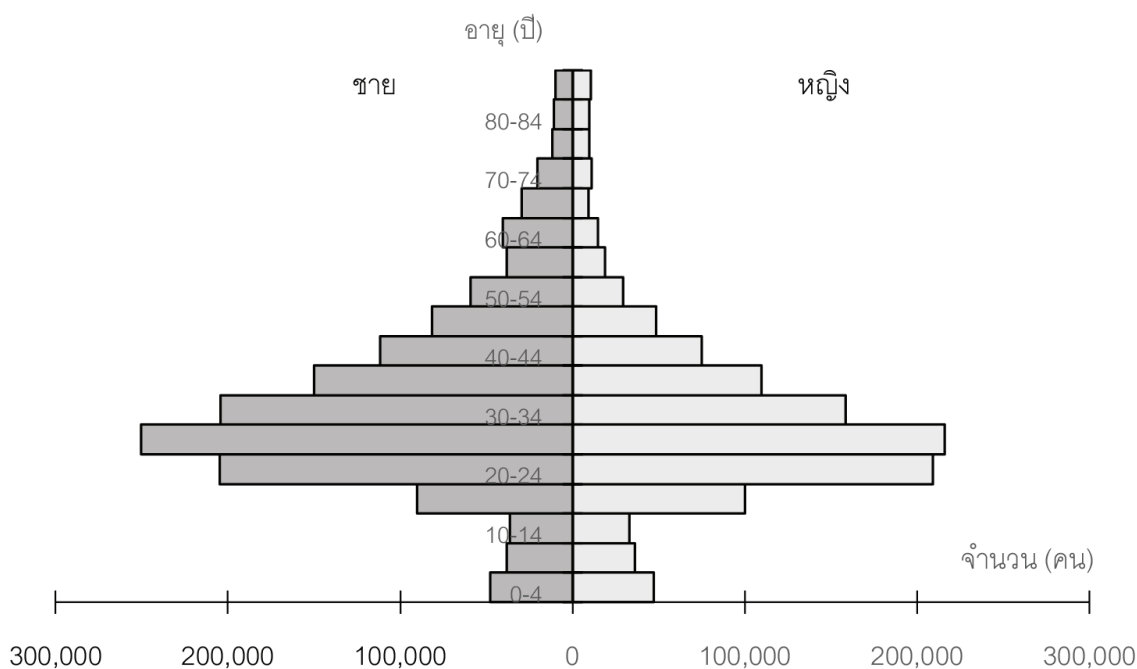
³ อัตราส่วนเพศ 125.2 หมายถึงมีประชากรชาย 125.2 คน ต่อประชากรหญิง 100 คน

รูป 1 ร้อยละของชาวต่างชาติจากภูมิภาคต่างๆ ของโลก ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย
ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ. 2553)

สำหรับโครงสร้างประชากรของชาวต่างชาติที่แจ้งนับได้ ณ วันสำมะโน พ.ศ. 2553 นั้น ได้แสดงไว้ด้วยพีระมิดประชากร (รูป 2) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าส่วนใหญ่ของประชากรกลุ่มนี้มีอายุอยู่ในวัยทำงาน (อายุ 15 – 59 ปี) และกลุ่มอายุที่มีจำนวนชาวต่างชาติมากที่สุด คือ 25 – 29 ปี

รูป 2 พีระมิดประชากรของชาวต่างชาติในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ.2553)

แม้ว่าในภาพรวมส่วนใหญ่ของชาวต่างชาติจะมีอายุอยู่ในช่วงวัยทำงานก็ตาม (วัยเด็กร้อยละ 9 วัยทำงานร้อยละ 84 และวัยสูงอายุร้อยละ 7) หากเมื่อพิจารณาแยกตามภูมิภาคต่างๆ ของชาวต่างชาติพบว่ามีความแตกต่างของสัดส่วนประชากรวัยหลักๆ ที่เด่นชัด และได้แสดงไว้ในตาราง 1 ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

- **กลุ่มแรก** เป็นกลุ่มที่สัดส่วนวัยเด็กมากกว่าร้อยละ 10 แต่ไม่เกินร้อยละ 13 และสัดส่วนวัยเด็กสูงกว่าวัยสูงอายุ ชาวต่างชาติในกลุ่มนี้มาจากภูมิภาคเอเชียใต้ อเมริกากลางและใต้ และแอฟริกา
- **กลุ่มที่สอง** เป็นกลุ่มที่สัดส่วนวัยสูงอายุสูงร้อยละ 20 ถึง 32 ชาวต่างชาติในกลุ่มนี้มาจากภูมิภาคที่พัฒนาแล้วได้แก่ เอเชียตะวันออก ยุโรป อเมริกาเหนือ และออสเตรเลียและโอเชียเนีย
- **กลุ่มที่สาม** เป็นกลุ่มที่สัดส่วนของประชากรวัยหลักต่างๆ พอๆ กับภาพรวม ได้แก่ชาวต่างชาติที่มาจากภูมิภาคเอเชียกลาง
- **กลุ่มที่สี่** เป็นกลุ่มที่สัดส่วนวัยสูงอายุต่ำกว่าร้อยละ 6 ขณะที่สัดส่วนวัยทำงานกลับสูงมาก คือร้อยละ 85 ขึ้นไป ชาวต่างชาติในกลุ่มนี้มาจากภูมิภาคเอเชียตะวันตก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่มาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สัดส่วนวัยสูงอายุมีเพียงร้อยละ 2 แต่สัดส่วนวัยทำงานสูงถึงร้อยละ 90 ที่เดียว และเป็นสัดส่วนที่สูงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับชาวต่างชาติที่มาจากภูมิภาคอื่นๆ

สำหรับผู้ที่ไม่มียุติพลและไม่ทราบสัญชาตินั้น พบสัดส่วนของประชากรวัยเด็กสูงมาก กลุ่มผู้ไม่มีสัญชาติสัดส่วนประชากรวัยเด็กสูงถึงร้อยละ 26 ในขณะที่สัดส่วนนี้ของกลุ่มไม่ทราบสัญชาติเท่ากับร้อยละ 24 (ตาราง 1)

ตาราง 1 ร้อยละของชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย จำแนกตามกลุ่มวัย ภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ) จำนวนรวม และอัตราส่วนเพศ ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ. 2553)

ภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ)	ร้อยละ			จำนวนรวม	อัตราส่วนเพศ
	วัยเด็ก (0 – 14 ปี)	วัยทำงาน (15 – 59 ปี)	วัยสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป)		
เอเชียกลาง	8.1	83.2	8.7	2,749	106.2
เอเชียตะวันออก	7.0	60.7	32.3	249,204	124.8
เอเชียใต้	11.2	81.4	7.4	78,454	169.9
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	8.4	90.0	1.5	1,845,788	111.4
เอเชียตะวันตก	9.1	85.0	5.8	6,634	264.0
ยุโรป	9.9	66.8	23.3	200,564	312.7
อเมริกากลางและใต้	11.3	78.9	9.8	10,608	84.6
อเมริกาเหนือ	5.0	70.8	24.2	46,279	280.2
แอฟริกา	12.5	78.8	8.7	8,166	244.6
ออสเตรเลียและโอเชียเนีย	9.5	70.3	20.2	13,233	301.0
ไม่มีสัญชาติ	25.6	66.4	8.0	117,315	106.7
ไม่ทราบสัญชาติ	24.2	68.2	7.6	2,147	101.0
รวม	9.3	83.5	7.3	2,581,141	125.2

จากตาราง 1 นอกจากจะได้แสดงสัดส่วนชาวต่างชาติตามกลุ่มวัยต่างๆ แล้ว ยังได้แสดงอัตราส่วนเพศไว้ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชาวต่างชาติที่มาจากแต่ละภูมิภาคและอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นชายมากกว่าหญิงทั้งสิ้น ยกเว้นเพียงภูมิภาคเดียว คือ อเมริกากลางและใต้ที่เป็นหญิงมากกว่าชาย ชาวต่างชาติจากยุโรป ออสเตรเลียและโอเชียเนีย เป็นชายมากกว่าหญิงประมาณ 3 เท่าตัว ชาวต่างชาติจากอเมริกาเหนือเป็นชายมากกว่าหญิงเกือบๆ 3 เท่าตัว เช่นกัน ในขณะที่ชาวต่างชาติจากภูมิภาคต่างๆ ของเอเชียเป็นชายมากกว่าหญิงราว 1.1 – 1.7 เท่าตัวเท่านั้น (ยกเว้นกลุ่มที่มาจากเอเชียตะวันตก)

ชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย เมื่อ 1 กันยายน พ.ศ. 2553

ชาวต่างชาติ 10 ลำดับแรก

จากจำนวนชาวต่างชาติทั้งหมด 2.6 ล้านคนที่แฉกนับได้ ณ วันสำมะโน 1 กันยายน พ.ศ. 2553 นั้น เมื่อจำแนกตามสัญชาติ พบว่า เป็นชาวต่างชาติจาก 179 ชาติทั่วโลก ชาวต่างชาติ 10 ชาติแรกที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยมากที่สุดตามลำดับ คือ พม่า 1.3 ล้านคน ซึ่งคิดเป็นประมาณครึ่งหนึ่งของชาวต่างชาติทั้งหมด รองลงมา คือ กัมพูชา 0.3 ล้านคน ลาว 0.2 ล้านคน จีน 0.1 ล้านคน สหราชอาณาจักร และญี่ปุ่น ชาติละ 8 หมื่นเศษ อินเดีย และสหรัฐอเมริกา ชาติละ 4 หมื่นเศษ และสองลำดับสุดท้าย คือ เยอรมนี และฝรั่งเศส ชาติละ 2 หมื่นเศษ ชาวต่างชาติที่เหลืออีก 169 ชาติมีจำนวนรวมกันเท่ากับ 0.2 ล้านคน นอกจากนี้ จำนวนชาวต่างชาติ 4 ลำดับแรก ซึ่งได้แก่พม่า กัมพูชา ลาว และจีนนั้น เมื่อรวมกันแล้วคิดเป็น 3 ใน 4 (ร้อยละ 75) ของชาวต่างชาติทั้งหมด (ตาราง 2)

ตาราง 2 จำนวน ร้อยละ และร้อยละสะสม ของชาวต่างชาติ 10 ลำดับแรก ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ. 2553)

สัญชาติ	จำนวน	ร้อยละ	ร้อยละสะสม
พม่า	1,292,686	50.1	50.1
กัมพูชา	281,292	10.9	61.0
ลาว	222,432	8.6	69.6
จีน	141,553	5.5	75.1
สหราชอาณาจักร	85,836	3.3	78.4
ญี่ปุ่น	80,898	3.1	81.5
อินเดีย	46,326	1.8	83.3
สหรัฐอเมริกา	40,230	1.6	84.9
เยอรมนี	24,383	0.9	85.8
ฝรั่งเศส	22,486	0.9	86.7
อื่นๆ	223,558	8.7	95.4
ไม่มีสัญชาติ	117,315	4.5	99.9
ไม่ทราบ	2,147	0.1	100.0
รวม	2,581,141	100.0	

ชาวต่างชาติจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ดังได้กล่าวแล้วว่าเกือบ 3 ใน 4 (ร้อยละ 72) ของชาวต่างชาติทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโน 1 กันยายน พ.ศ. 2553 นั้น มาจากประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในส่วนนี้จึงเป็นการขยายรายละเอียดของชาวต่างชาติกลุ่มนี้

ตาราง 3 จำนวนและร้อยละชาวต่างชาติจากประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เรียงตามลำดับ) ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ.2553) และอัตราส่วนเพศ

สัญชาติ	ชาย	หญิง	รวมสองเพศ	ร้อยละ	อัตราส่วนเพศ
พม่า	699,296	593,390	1,292,686	70.0	117.8
กัมพูชา	155,191	126,101	281,292	15.2	123.1
ลาว	91,223	131,209	222,432	12.1	69.5
เวียดนาม	9,071	8,591	17,662	1.0	105.6
ฟิลิปปินส์	7,406	10,168	17,574	1.0	72.8
มาเลเซีย	6,137	2,045	8,182	0.4	300.1
สิงคโปร์	2,276	676	2,952	0.2	336.7
อินโดนีเซีย	1,820	1,132	2,952	0.2	160.8
ติมอร์เลสเต	30	15	45	0.0 *	200.0
บรูไนดารุสซาลาม	9	2	11	0.0 **	450.0
รวม	972,459	873,329	1,845,788	100.0	111.4

หมายเหตุ: * ร้อยละ 0.002** ร้อยละ 0.001

ชาวพม่า กัมพูชา และลาว ซึ่งเป็นชาวต่างชาติ 3 ลำดับแรก และคิดเป็นร้อยละ 70 ของชาวต่างชาติทั้งหมดนั้น (ดูร้อยละสะสมในตาราง 2) เมื่อเปรียบเทียบเฉพาะชาวต่างชาติที่มาจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกันพบว่า เป็นชาวต่างชาติ 3 ชาตินี้ถึงร้อยละ 97 ที่เดียว มีชาวเวียดนาม ฟิลิปปินส์ ชาตินี้อาศัยร้อยละ 1 และมีชาวมาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ติมอร์เลสเต บรูไนดารุสซาลาม ชาตินี้อาศัยต่ำกว่าร้อยละ 1 (ตาราง 3)

โครงสร้างเพศของชาวต่างชาติแต่ละชาตินี้ไม่แตกต่างกับภาพรวมทั้งหมด กล่าวคือ ส่วนใหญ่เป็นชายมากกว่าหญิง ดังจะเห็นได้จากอัตราส่วนเพศที่มีค่าเกิน 100 เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวต่างชาติที่มาจากมาเลเซียและสิงคโปร์ เป็นชายมากกว่าหญิงกว่า 3 เท่าตัว ส่วนชาวต่างชาติจากติมอร์เลสเตและบรูไนดารุสซาลาม แม้ว่าเป็นชายมากกว่าหญิง 2 และกว่า 4 เท่าตัว ตามลำดับ ก็ตาม แต่ชาวต่างชาติทั้งสองชาตินี้ก็มีจำนวนน้อยมากเพียง 11 และ 45 คน ตามลำดับเท่านั้น นอกจากนี้ ยังพบว่าอัตราส่วนเพศของชาวต่างชาติเพียง 2 ชาตินี้ คือลาวและฟิลิปปินส์ที่มีค่าน้อยกว่า 100 ซึ่งหมายถึงว่ามีผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย โดยชาวต่างชาติทั้งสองนี้เป็นหญิงมากกว่าชายประมาณ 1.4 เท่าตัว (ตาราง 3)

การกระจายตัวของชาวต่างชาติตามภาคและจังหวัด

การกระจายตัวตามภาค

จากตาราง 4 ในภาพรวมของชาวต่างชาติทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโนนั้น ร้อยละ 40 อยู่ในภาคกลาง ร้อยละ 27 อยู่ในกรุงเทพมหานคร ร้อยละ 14 ร้อยละ 12 และร้อยละ 7 อยู่ในภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามลำดับ ซึ่งร้อยละการกระจายตัวของชาวต่างชาติไปตามภาคต่างๆ ในภาพรวมนี้เป็นผลมาจากที่ส่วนใหญ่ของชาวต่างชาติ (ร้อยละ 72) มาจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และชาวต่างชาติจากภูมิภาคนี้กระจายตัวตามภาคต่างๆ ของประเทศไทยคิดเป็นร้อยละตามลำดับดังนี้⁴ ภาคกลาง (ร้อยละ 46) กรุงเทพมหานคร (ร้อยละ 20) ภาคใต้ (ร้อยละ 17) ภาคเหนือ (ร้อยละ 10) และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ร้อยละ 7)

เมื่อพิจารณาเฉพาะชาวต่างชาติที่มาจากภูมิภาคอื่นๆ นอกเหนือจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลุ่มไม่มีสัญชาติและไม่ทราบสัญชาติแล้ว พบว่า ชาวต่างชาติกลุ่มนี้ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 615,891 คน นั้น ไม่ว่าจะเป็นชาวต่างชาติจากเอเชียกลาง เอเชียตะวันออก เอเชียใต้ เอเชียตะวันตก ยุโรป อเมริกากลางและใต้ อเมริกาเหนือ ออสเตรเลียและโอเชียเนีย ต่างอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครมากกว่าภาคอื่นๆ ของประเทศไทย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวต่างชาติกลุ่มที่ไม่มีสัญชาติ (จำนวน 117,315 คน) อาศัยอยู่ในภาคเหนือสูงที่สุด 79,808 คน (ร้อยละ 68) รองลงมาอยู่ในภาคกลาง 20,129 คน (ร้อยละ 17) อยู่ในกรุงเทพมหานคร 9,963 คน (ร้อยละ 8) อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3,839 คน (ร้อยละ 3) และอยู่ในภาคใต้ 3,576 คน (ร้อยละ 3) ตามลำดับ (ตาราง 4)

ตาราง 4 จำนวนชาวต่างชาติ จำแนกตามภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ) ภาคที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ.2553)

ภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ)	ภาคที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย					ทั่วราชอาณาจักร
	กรุงเทพมหานคร	กลาง	เหนือ	ตะวันออกเฉียงเหนือ	ใต้	
เอเชียกลาง	2,560	187	2	0	0	2,749
เอเชียตะวันออก	149,400	59,825	23,171	7,921	8,887	249,204
เอเชียใต้	49,604	18,281	1,773	3,103	5,693	78,454
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	361,800	852,325	182,042	130,979	318,642	1,845,788
เอเชียตะวันตก	3,854	1,803	268	293	416	6,634
ยุโรป	88,176	58,762	11,525	21,830	20,271	200,564
อเมริกากลางและใต้	8,947	1,338	96	168	59	10,608
อเมริกาเหนือ	23,253	11,611	4,082	4,274	3,059	46,279

⁴ ไม่ได้แสดงค่าร้อยละไว้ในตาราง 4

ตาราง 4 (ต่อ) จำนวนชาวต่างชาติ จำแนกตามภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ) ภูมิภาคที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ.2553)

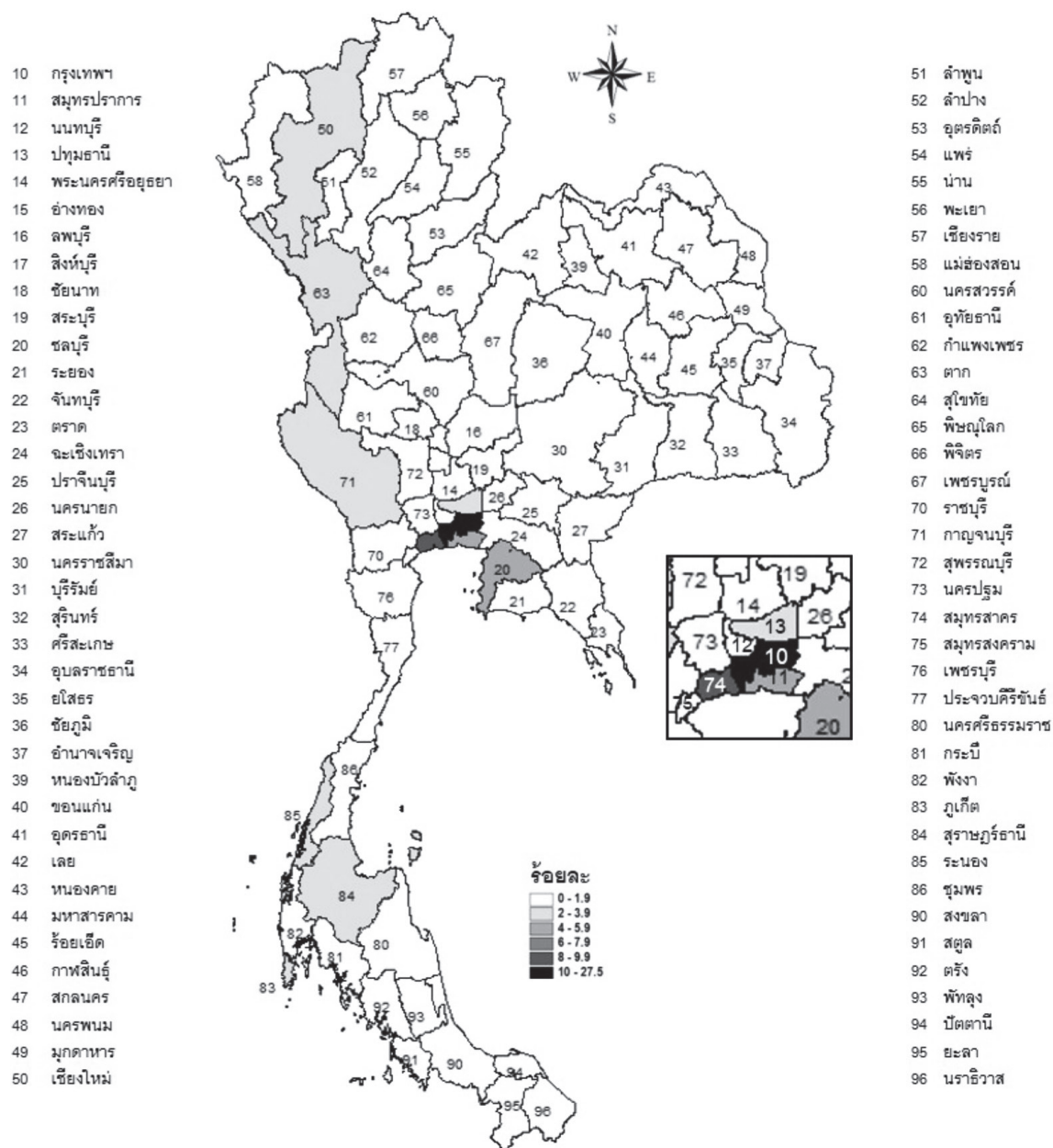
ภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ)	ภูมิภาคที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย					ทั่วราชอาณาจักร
	กรุงเทพมหานคร	กลาง	เหนือ	ตะวันออก เฉียงเหนือ	ใต้	
แอฟริกา	5,755	1,489	186	286	450	8,166
ออสเตรเลียและโอเชียเนีย	5,837	3,982	683	1,084	1,647	13,233
ไม่มีสัญชาติ	9,963	20,129	79,808	3,839	3,576	117,315
ไม่ทราบสัญชาติ	1,889	65	64	69	60	2,147
รวม	711,038	1,029,797	303,700	173,846	362,760	2,581,141
(ร้อยละ)	(27.5)	(39.9)	(11.8)	(6.7)	(14.1)	(100.0)

การกระจายตัวตามจังหวัด⁵

จากแผนที่ประเทศไทย (รูป 3) ที่แสดงการกระจายร้อยละของชาวต่างชาติตามจังหวัดต่างๆ พบว่า ชาวต่างชาติกระจุกตัวกันอยู่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล นิคมอุตสาหกรรมอีสเทิร์นซีบอร์ด จังหวัดที่เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจทางภาคใต้ รวมทั้งจังหวัดที่อยู่แนวชายแดนติดต่อกับประเทศพม่า และเมื่อเรียงตามลำดับจังหวัดที่มีชาวต่างชาติอาศัยอยู่จากมากไปน้อย 15 ลำดับ เป็นดังนี้ กรุงเทพมหานคร สมุทรสาคร ชลบุรี สมุทรปราการ ปทุมธานี ภูเก็ต เชียงใหม่ ระนอง ตาก กาญจนบุรี สุราษฎร์ธานี ระยอง ชุมพร เชียงราย และนนทบุรี ซึ่งชาวต่างชาติใน 15 จังหวัดนี้คิดเป็นร้อยละ 75 ของชาวต่างชาติทั้งหมด ยิ่งกว่านั้น ประมาณครึ่งหนึ่งของชาวต่างชาติ (ร้อยละ 51) อาศัยอยู่ในเพียง 5 จังหวัดเท่านั้น คือ กรุงเทพมหานคร (ร้อยละ 27) สมุทรสาคร (ร้อยละ 9) ชลบุรี (ร้อยละ 6) สมุทรปราการ (ร้อยละ 5) และปทุมธานี (ร้อยละ 4)

5 ยังรวมบึงกาฬไว้ในจังหวัดหนองคาย

รูป 3 แผนที่แสดงการกระจายร้อยละของชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโน
(1 กันยายน พ.ศ. 2553) ไปตามจังหวัดต่างๆ

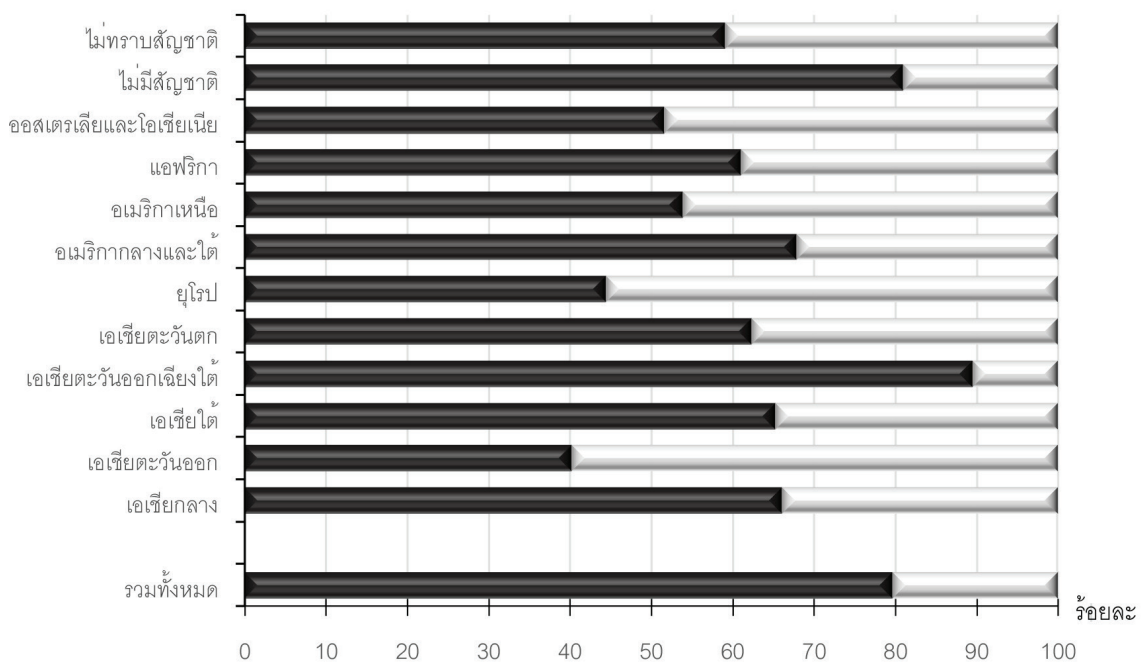
สถานการณ์การทำงานของชาวต่างชาติในประเทศไทย

ในการทำสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 นั้น ผู้ที่เข้าข่ายของการแฉงนับเรื่องการทำงานคือ ประชากรทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป โดยที่แบบแฉงนับเริ่มด้วยข้อถามเกี่ยวกับอาชีพหลักในรอบปีที่แล้ว คือ “ในรอบปีที่แล้ว.....(ชื่อ).....ทำงานหรือไม่” สำหรับการบันทึกคำตอบนั้น ถ้าไม่ทำงาน ก็จะบันทึกว่า “ไม่ทำ” แต่ถ้าทำงานจะต้องบันทึก “หน้าที่ที่รับผิดชอบ” และ “ตำแหน่ง” (ถ้ามี) ผู้ที่ตอบว่าไม่ทำงานการถามเรื่องการทำงานก็สิ้นสุด

แต่สำหรับผู้ที่ตอบว่าทำงานนั้น จะมีการถามต่อด้วยคำถามอีก 3 ข้อ คือ “สถานที่ทำงานที่....(ชื่อ)....ทำอยู่เป็นกิจการอะไร” “....(ชื่อ)....ทำงานในฐานะอะไร” และ “ปัจจุบัน สถานที่ทำงานของ....(ชื่อ)....อยู่ที่ไหน”

ตาราง 1 แสดงไว้แล้วว่าชาวต่างชาติที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 91 ของชาวต่างชาติทั้งหมด ดังนั้น การสอบถามเรื่องการทำงานจึงครอบคลุมชาวต่างชาติ 2,343,036 คน ชาวต่างชาติที่อยู่ในวัยทำงานเหล่านี้ 1,864,296 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 80 เป็นผู้ทำงาน และเมื่อจำแนกตามภูมิภาคต่างๆ ของชาวต่างชาติ พบว่ามีชาวต่างชาติจาก 4 ภูมิภาค ที่สัดส่วนของผู้ที่ไม่ทำงานสูงถึงครึ่งหนึ่งหรือมากกว่าครึ่งของผู้ที่อยู่ในวัยทำงาน ซึ่งได้แก่ ชาวต่างชาติจากภูมิภาคเอเชียตะวันออก (ร้อยละ 60 ไม่ทำงาน) ยุโรป (ร้อยละ 56 ไม่ทำงาน) ออสเตรเลียและโอเชียเนีย (ร้อยละ 48 ไม่ทำงาน) และอเมริกาเหนือ (ร้อยละ 46 ไม่ทำงาน) (รูป 4) เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้ง 4 ภูมิภาคนี้ประกอบด้วยประเทศพัฒนาแล้วเป็นส่วนใหญ่ สำหรับชาวต่างชาติในแต่ละภูมิภาคอื่นๆ ที่เหลือสัดส่วนของผู้ที่ทำงานสูงกว่าผู้ที่ไม่ทำงานทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวต่างชาติวัยทำงานจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 10 คน จะเป็นผู้ที่ทำงานถึง 9 คนทีเดียว

รูป 4 ร้อยละการทำงานของชาวต่างชาติจากภูมิภาคต่างๆ ของโลก ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ. 2553)

หมายเหตุ: เป็นผู้ที่อายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป

ชาวต่างชาติที่ทำงาน มีสถานภาพการทำงานแตกต่างกัน สถานภาพการทำงานในที่นี้ได้มาจากคำถาม “....(ชื่อ)....ทำงานในฐานะอะไร” ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 8 สถานะ คือ นายจ้าง ผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง ผู้ช่วยธุรกิจส่วนตัวโดยไม่ได้รับค่าจ้าง ลูกจ้างรัฐบาล ลูกจ้างรัฐวิสาหกิจ ลูกจ้างเอกชน สมาชิกของการรวมกลุ่ม และทำงานแต่ไม่ทราบสถานภาพ ซึ่งเมื่อรวมสถานะลูกจ้างรัฐบาลและรัฐวิสาหกิจเป็นกลุ่มเดียวกัน

แล้ว พบว่า ร้อยละ 78 ของผู้ทำงานทั้งหมดมีสถานภาพเป็นลูกจ้างเอกชน รองลงมาเป็นผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัว โดยไม่มีลูกจ้าง (ร้อยละ 8) เป็นผู้ช่วยธุรกิจในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง (ร้อยละ 6) สำหรับชาวต่างชาติที่เป็น นายจ้างมีอยู่ประมาณร้อยละ 2 ในขณะที่ร้อยละ 1 ทำงานเป็นลูกจ้างรัฐบาล/รัฐวิสาหกิจ (ตาราง 5)

ตาราง 5 ร้อยละและจำนวนของชาวต่างชาติในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ. 2553) จำแนกตามสถานภาพของการทำงาน

สถานภาพของการทำงาน	จำนวน	ร้อยละ
นายจ้าง	33,782	1.8
ผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง	145,237	7.8
ผู้ช่วยธุรกิจในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง	110,157	5.9
ลูกจ้างรัฐบาล/รัฐวิสาหกิจ	28,069	1.5
ลูกจ้างเอกชน	1,451,889	77.9
สมาชิกของการรวมกลุ่ม	10,742	0.6
ไม่ทราบสถานภาพ	84,420	4.5
รวม	1,864,296	100.0

หมายเหตุ: เป็นผู้ที่อายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป

จากสถานภาพการทำงานที่แสดงไว้ในตาราง 6 ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 7 กลุ่มนั้น **เมื่อรวมสถานภavnายจ้างผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง ผู้ช่วยธุรกิจในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง และสมาชิกของการรวมกลุ่มเข้าด้วยกันแล้วกำหนดใหม่ให้เป็นสถานภาพ “ไม่ใช่ลูกจ้าง”** แล้วนำมาจำแนกตามภูมิภาคของชาวต่างชาติพบว่า ส่วนใหญ่ของชาวต่างชาติที่มาจากแต่ละภูมิภาคมีสถานภาพเป็นลูกจ้างเอกชนมากกว่าสถานภาพอื่นๆ อย่างไรก็ตาม มีสัดส่วนสถานภาพการทำงานของชาวต่างชาติบางภูมิภาคที่มีแบบแผนแตกต่างออกไปอย่างเด่นชัด กล่าวคือ ชาวต่างชาติจากภูมิภาคเอเชียกลางมีสัดส่วนผู้ที่ทำงานแต่ไม่ทราบสถานภาพการทำงานสูงมาก (ร้อยละ 43) ชาวต่างชาติจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกมีสัดส่วนผู้ที่ไม่ใช่ลูกจ้างกับผู้ที่เป็นลูกจ้างเอกชนพอๆ กัน (ร้อยละ 41 เปรียบเทียบกับร้อยละ 44) ส่วนชาวต่างชาติจากภูมิภาคเอเชียใต้มีสัดส่วนผู้ที่ไม่ใช่ลูกจ้างสูงมาก (ร้อยละ 56) ในทางตรงกันข้าม ชาวต่างชาติจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นลูกจ้างเอกชนสูงมากถึงร้อยละ 85 นอกจากนั้นยังพบว่า ชาวต่างชาติจากภูมิภาคอเมริกาเหนือทำงานเป็นลูกจ้างรัฐบาล/รัฐวิสาหกิจด้วยสัดส่วนที่สูงมากกว่าชาวต่างชาติจากภูมิภาคอื่นๆ อย่างเด่นชัด (ร้อยละ 13 เปรียบเทียบกับร้อยละ 1 – 8) และที่น่าสนใจประการสุดท้ายคือ ชาวต่างชาติที่ไม่มีสัญชาติมีสัดส่วนผู้ที่ไม่ใช่ลูกจ้างสูงถึงร้อยละ 58 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ที่ทราบสัญชาติ (ตาราง 6)

ตาราง 6 ร้อยละและจำนวนของชาวต่างชาติในประเทศไทย ณ วันสำมะโน (1 กันยายน พ.ศ. 2553) จำแนกตามภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ) สถานภาพของการทำงาน

ภูมิภาค (ตามกลุ่มสัญชาติ)	สถานภาพการทำงาน (ร้อยละ)					รวม
	ไม่ใช่ ลูกจ้าง	ลูกจ้าง รัฐบาล/ รัฐวิสาหกิจ	ลูกจ้าง เอกชน	ไม่ทราบ สถานภาพ	รวมทุก สถานภาพ	
เอเชียกลาง	20.1	7.7	28.9	43.3	100.0	451
เอเชียตะวันออก	41.2	4.0	44.5	10.2	100.0	99,920
เอเชียใต้	56.4	2.9	30.2	10.5	100.0	40,699
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	10.8	0.9	84.8	3.5	100.0	1,557,050
เอเชียตะวันตก	27.4	7.5	44.7	20.4	100.0	3,618
ยุโรป	33.5	6.5	45.7	14.3	100.0	63,224
อเมริกากลางและใต้	23.5	5.1	52.1	19.3	100.0	3,263
อเมริกาเหนือ	18.2	12.9	59.9	9.0	100.0	20,407
แอฟริกา	37.1	5.0	45.0	12.9	100.0	4,568
ออสเตรเลียและโอเชียเนีย	24.0	8.5	54.6	12.9	100.0	5,715
ไม่มีสัญชาติ	57.6	1.2	39.2	2.0	100.0	65,227
ไม่ทราบสัญชาติ	0.6	0.0	8.2	91.2	100.0	154
รวม	16.1	1.5	77.9	4.5	100.0	1,864,296
(จำนวน)	(299,918)	(28,069)	(1,451,889)	(84,420)	(1,864,296)	

หมายเหตุ: เป็นผู้ที่ย่างตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป

อภิปรายผล

บทความนี้นำเสนอสถานการณ์ของชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยศึกษาจากข้อมูลการทำสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 เนื่องจากเป็นข้อมูลที่ได้หลักการแล้ว นับคนทุกคนที่อยู่ในประเทศไทย นอกจากการแจงนับคนแล้ว ยังมีรายละเอียดข้อมูลด้านประชากร เช่น อายุ เพศ ข้อมูลทางเศรษฐกิจ เช่น การทำงาน ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นสถานการณ์ของชาวต่างชาติได้หลายมิติ เพิ่มขึ้นกว่ารายงานสำมะโนประชากรและเคหะที่เผยแพร่โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2555) อย่างไรก็ตาม จุดด้อยของข้อมูลชุดนี้คือ เสนอสถานการณ์ในลักษณะของภาพนิ่ง ณ จุดเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น ซึ่งก็คือ ณ วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2553 ซึ่งอาจนับได้ว่าล้าช้าไป เพราะนับถึงวันนี้ก็ล่วงเลยมา 5 ปี

จากข้อมูลสำมะโนประชากร พ.ศ. 2553 ณ วันที่ 1 กันยายน มีชาวต่างชาติอาศัยอยู่ในประเทศไทยทั้งสิ้น 2,581,141 คน คิดเป็นชายร้อยละ 56 และหญิงร้อยละ 44 เป็นผู้ที่อยู่ในวัยเด็ก (อายุต่ำกว่า 15 ปี) วัยทำงาน (อายุ 15–59 ปี) และวัยสูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) ร้อยละ 984 และ 7 ตามลำดับ ชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่สุดมาจาก

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คิดเป็นร้อยละ 72 ของทั้งหมด และเป็นชาวพม่ามากที่สุด (1.3 ล้านคน) จำนวนเหล่านี้จะต่ำกว่าความเป็นจริง สิ่งที่สามารถยืนยันได้ประการหนึ่งก็คือ การที่สำนักงานสถิติแห่งชาติได้จัดทำคำอธิบายการใช้ข้อมูลสำหรับผู้ขอใช้ข้อมูลทุกราย โดยชี้แจงว่า บางพื้นที่สามารถนับจำนวนครัวเรือนได้ในภาพรวม แต่ไม่สามารถสัมภาษณ์รายละเอียดของสมาชิกแต่ละคนในครัวเรือนได้ จึงจำเป็นต้องมีการประมาณค่าด้วยวิธีการถ่วงน้ำหนักร่วมด้วย คำอธิบายการใช้ข้อมูลดังกล่าวนี้สะท้อนว่า ในทางปฏิบัติ น่าจะมีการตกเจนนับคนไม่มากนักน้อย (หรือนับคนไม่ครบ/ครอบคลุม)

การทำสำมะโนฯ ของประเทศไทยยังเป็นลักษณะการทำแบบเต็มรูปแบบหรือแบบดั้งเดิม (Full or traditional census) ที่อาศัยพนักงานเจนนับจำนวนมาก เก็บข้อมูลประชากรทุกคนจากทุกครัวเรือนพร้อมกันตามเวลาที่อ้างอิง การทำเช่นนี้ในปัจจุบันมีความยากลำบากมากกว่าเมื่ออดีตมาก โดยเฉพาะเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นมาก สังคมมีความซับซ้อนขึ้น ความเป็นเมืองเพิ่มขึ้น ลักษณะที่อยู่อาศัยที่เปลี่ยนไปในแนวตั้งของพื้นที่เขตเมือง (ตึกสูง คอนโดมีเนียม อพาร์ทเมนต์) รวมทั้งผู้คนมีความเป็นส่วนตัวสูง ความเกรงกลัวต่อเรื่องความปลอดภัย ความลับของข้อมูล สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคสำคัญของการเจนนับคนให้ครบถ้วนด้วยสำมะโนแบบดั้งเดิม ซึ่งประเทศที่พัฒนาหลายประเทศได้เปลี่ยนวิธีการทำสำมะโนแบบดั้งเดิมมาเป็นสำมะโนแบบทางเลือกอื่น เช่น ประเทศในยุโรปที่มีการทำสำมะโนโดยใช้ฐานทะเบียนราษฎร (Registered – based census) สำมะโนแบบผสม (Mixed forms census) สำมะโนแบบหมุนเวียน (Rolling census) (Valente, 2010)

ประเด็นการให้คำจำกัดความของชาวต่างชาติในบทความนี้ แม้ว่าจะไม่นับรวมชาวเขาและกลุ่มชาติพันธุ์แล้วก็ตาม (สามารถจำแนกได้เนื่องจากมีรหัสตัวแปรสัญชาติที่บอกว่าเป็นชาวเขา) แต่ก็ยังพบว่ามีกลุ่มที่ไม่มีสัญชาติราว 1 แสนเศษ ซึ่งโครงสร้างอายุของประชากรกลุ่มนี้แตกต่างจากชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ ที่ทราบสัญชาติอย่างชัดเจน ดังแสดงไว้ในตาราง 1 เพื่อให้เข้าใจความแตกต่างของโครงสร้างอายุของประชากรกลุ่มนี้ จึงได้วิเคราะห์ภาษาที่ใช้พูดประจำระหว่างสมาชิกในครัวเรือน และพบว่าร้อยละ 87 (ไม่ได้แสดงผลในตาราง) มีภาษาพูดที่แสดงว่าเป็นชาวเขา หรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ภาษากะเหรี่ยง ม้ง ลัวะ มูเซอร์ โซ่ ลาวโซ่ง มอแกน ฯลฯ ชาวเขาและกลุ่มชาติพันธุ์ยังมีภาวะเจริญพันธุ์สูง ขณะที่ความยืนยาวชีวิตต่ำ จึงทำให้มีสัดส่วนประชากรวัยเด็กสูงมากนั่นเอง กรณีเช่นนี้ กล่าวได้ว่า สำหรับข้อมูลจากสำมะโนประชากรการใช้สัญชาติเพียงอย่างเดียวเพื่อเป็นเครื่องมือแบ่งว่าเป็นชาวต่างชาติหรือไม่นั้นอาจไม่เพียงพอ

นอกจากนี้ ยังมีผู้ที่ไม่ใช่สัญชาติไทยหรือคนต่างด้าวจำนวนหนึ่งที่ได้สิทธิในการมีถิ่นที่อยู่ถาวร (Permanent resident) ในประเทศไทย โดยมีใบสำคัญของคนต่างด้าวเสมือนบัตรประจำตัวประชาชน คนกลุ่มนี้ ร้อยละ 85 มาจากประเทศจีน (กฤตยา, 2547) ดังนั้น ผลการศึกษานี้ที่แสดงว่ามีต่างชาติชาวจีนอยู่ 1 แสน 4 หมื่นเศษนั้น จึงอาจเป็นการนับรวมคนต่างด้าวที่มาจากจีนและได้รับสิทธิในการอยู่อาศัยถาวรในประเทศไทย หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นพลเมืองของไทยเข้าไว้ด้วย

ข้อเสนอแนะ

สถานการณ์ของชาวต่างชาติที่เสนอทั้งหมดนี้เป็นเพียงข้อมูลพื้นฐานเพื่อตอบคำถามว่า ใครบ้างคือชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย มีจำนวนมากน้อยเพียงใด กระจายกันอยู่ที่ไหน และทำอะไร ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ระดับบุคคล และถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงข้อมูลพื้นฐาน แต่มีข้อมูลหลายส่วนที่สามารถจุดประกายคำถามขึ้นเพื่อหาคำตอบหรือศึกษาในเชิงลึกต่อไป สิ่งที่ควรศึกษาต่อได้แก่

- ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมมีความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติจากแต่ละภูมิภาคอย่างไร
- ชาวต่างชาติที่อายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปที่ไม่ได้ทำงานมีลักษณะการอยู่อาศัยอย่างไร เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยเมื่อใด มีความสัมพันธ์กับประชากรไทยหรือไม่/อย่างไร
- การศึกษาเชิงลึกกลุ่มชาวต่างชาติที่สัดส่วนของวัยสูงอายุสูง ถึงเหตุผล แรงจูงใจ ที่ทำให้มาอยู่อาศัยในประเทศไทย
- การศึกษาโครงสร้างเพศของชาวต่างชาติที่ส่วนใหญ่เป็นชายมากกว่าหญิง แต่ทำไมจึงมีบางชาติที่เป็นหญิงมากกว่าชาย
- นอกจากนั้นการศึกษาต่อโดยใช้การวิเคราะห์ระดับครัวเรือนของชาวต่างชาติก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจและยังไม่มีการศึกษาสำหรับข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนบทความขอขอบคุณสำนักงานสถิติแห่งชาติ ที่ให้ความอนุเคราะห์ชุดข้อมูล 100% สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2547). คนต่างด้าวในประเทศไทยคือใครบ้าง? มีจำนวนเท่าไร? ระบบฐานข้อมูลแบบไหนคือคำตอบ? ใน กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). คนต่างด้าวในประเทศไทยคือใครบ้าง? มีจำนวนเท่าไร? ระบบฐานข้อมูลแบบไหนคือคำตอบ? (หน้า 19 – 37). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, เอกสารทางวิชาการหมายเลข 288.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์. (2554). จุดเปลี่ยนประชากรประเทศไทย. ใน สุรีย์พร พันพิง และมาลี สันภูวรรณ (บรรณาธิการ). ประชากรและสังคม 2554: จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย(หน้า 13 – 22). นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.
- พระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ. 2522. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 96, ตอนที่ 28 (1 มีนาคม 2522).
- พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2508. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 82, ตอนที่ 62 ก (4 สิงหาคม 2508).
- มนตรี จงพูนผล และเสถียร ก่อเกียรติตระกูล. (2547). ระบบฐานข้อมูลประชากรในประเทศไทยของสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. ใน กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). คนต่างด้าวในประเทศไทยคือใครบ้าง? มีจำนวนเท่าไร? ระบบฐานข้อมูลแบบไหนคือคำตอบ? (หน้า 41 – 69). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, เอกสารทางวิชาการหมายเลข 288.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๕ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สำราญกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๒๓ เรื่องที่ ๕ ชาติพันธุ์. (2541).
กรุงเทพมหานคร: โครงการสำราญกรมไทยสำหรับเยาวชน.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). สำนะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513: ทั่วราชอาณาจักร. กรุงเทพมหานคร.
- _____. (2545). สำนะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543: ทั่วราชอาณาจักร. กรุงเทพมหานคร.
- _____. (2555). สำนะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553: ทั่วราชอาณาจักร. กรุงเทพมหานคร.
- Valente, P. (2010). Census taking in Europe: How are people counted in 2010? *Population & Societies*, 467: 1 – 4.
Retrieved June 16, 2015, from http://www.unece.org/fileadmin/DAM/publications/oes/STATS_population.societies.pdf

นักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ในประเทศไทย พ.ศ. 2554 – 2555

ธีระพงศ์ ลั่นติภาพ*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณลักษณะของนักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาระดับปริญญาโทและเอกในประเทศไทยในด้านประเทศภูมิลำเนาของนักศึกษา สถาบันที่เลือกศึกษา และแหล่งทุนของนักศึกษา โดยศึกษาจากข้อมูลสถิติที่เป็นทางการสำรวจนักศึกษาต่างชาติในสถาบันอุดมศึกษา ระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2554 – กรกฎาคม พ.ศ. 2555 ดำเนินการโดยสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา (สกอ.) พบว่าเป็นนักศึกษาระดับปริญญาโท 3,380 คน และระดับปริญญาเอก 721 คน จากสถาบันอุดมศึกษาทั้งหมด 107 แห่ง นักศึกษาระดับปริญญาโทเป็นนักศึกษาจีนมากที่สุดร้อยละ 22 รองลงมาคือนักศึกษาลาวร้อยละ 13 และพม่าร้อยละ 11 นักศึกษาระดับปริญญาเอกเป็นนักศึกษาอินโดนีเซียมากที่สุดร้อยละ 14 รองลงมาคือจีนร้อยละ 11 และลาวร้อยละ 10 สถาบันอุดมศึกษาที่นักศึกษาต่างชาติเข้ามาเรียนมากที่สุดในระดับปริญญาโทคือมหาวิทยาลัยมหิดลร้อยละ 12 รองลงมาคือมหาวิทยาลัยอัสสัมชัญร้อยละ 10 และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร้อยละ 10 ในระดับปริญญาเอกคือมหาวิทยาลัยมหิดลร้อยละ 19 รองลงมาคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร้อยละ 15 และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ร้อยละ 11 แหล่งทุนที่สำคัญตามลำดับคือทุนหน่วยงานไทย ทุนหน่วยงานต่างประเทศ และทุนส่วนตัว

คำสำคัญ: นักศึกษาต่างชาติ บัณฑิตศึกษา ทุนหน่วยงานไทย ทุนหน่วยงานต่างประเทศ ทุนส่วนตัว

* อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

International Students for Graduate Level Education in Thailand: 2011 – 2012

*Thirapong Santiphop**

Abstract

The objective of this article is to study the characteristics of international students who were studying at the graduate level in Thailand in 2012 in terms of their countries of origin, educational institution, and scholarship status. This study draws upon secondary data from a survey of international students in Thailand, enrolled during July 2011 – July 2012, conducted by the Office of the Higher Education Commission (OHEC). The results show that there were 3,380 master's and 721 doctoral degree students studying in 107 higher education institutions. The three most common home countries of master's degree students are China, Lao PDR, and Myanmar, or 22%, 13%, and 11%, respectively. The most common country of origin for doctoral students was Indonesia, China and Lao PDR, or 14%, 11%, and 10%, respectively. The most common institutions for master's degree include Mahidol University (12%), Assumption College (10%) and Chulalongkorn University (10%). Popular institutions for doctoral degree students include Mahidol University (19%), Chulalongkorn University (15%), and Prince of Songkla University (11%). Important funding sources for their education are Thai scholarships, overseas scholarships and self – funding.

Keywords: International student, Graduate level, Thai scholarship, Overseas scholarship, Self – funding

* Lecturer, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

ในปัจจุบันสถานการณ์และการพัฒนาของการศึกษานานาชาติในประเทศไทยในระดับอุดมศึกษาได้มีการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดและเติบโตอย่างต่อเนื่องตามกระแสโลกที่มีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศอย่างกว้างขวาง และเชื่อมโยงกับนานาชาติได้รวดเร็วและมีความสะดวกขึ้น โดยเฉพาะทางด้านการศึกษา (มัทนา, 2558) การเผยแพร่ข่าวสารการศึกษาของสถาบันการศึกษาในประเทศไทยได้มีการขยายเครือข่ายทางด้านการศึกษานานาชาติเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการร่วมมือกันระหว่างสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเพื่อการแลกเปลี่ยนนักศึกษาระหว่างประเทศ มีมากขึ้น ในขณะที่ประเทศไทยก็มีการร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและเชื่อมโยงกับการศึกษากับต่างประเทศ ดังเช่น มีการรวมกลุ่มของประเทศสมาชิกอาเซียนเพื่อการร่วมมือทางด้านการศึกษา นอกจากอาเซียนก็มีการร่วมมือกันทางการศึกษาอย่างกว้างขวางในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิกตลอดจนภูมิภาคอื่น โดยมีการแลกเปลี่ยนนักศึกษาในโครงการแลกเปลี่ยนต่างๆ ของสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในไทยกับต่างประเทศ การมีหลักสูตรนานาชาติที่ใช้ภาษาอังกฤษในการเรียนการสอนและเปิดการเรียนการสอนในหลายสาขาวิชา (ภักดินา, 2558; มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2558) เพื่อดึงดูดนักศึกษาต่างชาติได้และเพิ่มจำนวนนักศึกษาต่างชาติในไทย นอกจากนี้ นักศึกษาต่างชาติที่มาศึกษาในสถาบันการศึกษาในไทยหลายแห่งก็อยู่ภายใต้การสร้างเครือข่ายและเชื่อมโยงทางด้านการเรียนการสอนกับสถาบันการศึกษาในต่างประเทศ และสถาบันการศึกษาในต่างประเทศก็มีเครือข่ายในประเทศไทยด้วย ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงกันหลายบริบทนอกเหนือจากการเรียนการสอน การปฏิบัติการร่วมกันทางด้านการวิจัยและร่วมมือทางด้านวัฒนธรรม (ผู้จัดการออนไลน์, 2558; กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, 2558)

ประเทศไทยได้เปรียบเพราะอยู่ระหว่างกลางของกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านอาเซียน คือ ลาว พม่า กัมพูชา มาเลเซีย และเวียดนาม และในสถานะที่กลุ่มอาเซียนกำลังอยู่ในช่วงการเตรียมการเพื่อรวมตัวเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน โดยไทยมีการพัฒนาการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่มีการเรียนการสอนเป็นหลักสูตรนานาชาติ โดยเฉพาะในระดับบัณฑิตศึกษามาอย่างต่อเนื่อง (Chang, 2004) ซึ่งในปัจจุบันประเทศไทยมีสถาบันอุดมศึกษาทั้งของรัฐและเอกชนจำนวน 107 แห่งทั่วประเทศที่มีนักศึกษาจากต่างประเทศแยกเป็นสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ 64 แห่ง และสถาบันอุดมศึกษาของเอกชน จำนวน 43 แห่ง (สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา, 2557) โดยมีหลักสูตรนานาชาติจำนวน 844 หลักสูตร ที่มีความพร้อมในการที่จะรองรับนักศึกษาจากต่างประเทศ

ความเป็นนานาชาติของสถาบันการศึกษาและการเป็นประเทศที่ไม่ข้อจำกัดทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมในไทยก็อาจเป็นแรงดึงดูดให้นักศึกษาจากต่างประเทศมีความสนใจที่จะเข้ามาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาของประเทศไทยมากขึ้น (วลัย, 2555; ธาวิณี, 2554) และมีแนวโน้มว่านักศึกษาต่างชาติจะเข้ามาศึกษาในไทยเพิ่มขึ้นในระดับปริญญาโทและเอก ดังเช่นในปีการศึกษา 2551 มีนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาโท ร้อยละ 16 และระดับปริญญาเอกร้อยละ 2 เพิ่มขึ้นร้อยละ 23 ในระดับปริญญาโท และร้อยละ 4 ในระดับปริญญาเอก ในขณะที่ระดับปริญญาตรีและระดับประกาศนียบัตรกลับลดลง โดยลดลงจากร้อยละ 65 และร้อยละ 14 เป็นร้อยละ 61 และร้อยละ 9 ในปีการศึกษา 2555 (สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา, 2551; สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา, 2557) อันเนื่องมาจากการขยายเครือข่ายของสถาบันการศึกษาในไทยและต่างประเทศเพื่อรองรับการขยายและการพัฒนาการศึกษานานาชาติตามที่กล่าวมา บริบทคุณลักษณะนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาโทและเอกในไทยเป็นประเด็นที่น่าสนใจต่อการศึกษาและวิเคราะห์ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการศึกษานานาชาติ เพราะเป็นการนำเงินตราต่างประเทศเข้ามาประเทศไทยซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม (บัญญัติ, 2546)

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาคุณลักษณะของนักศึกษาต่างชาติระดับบัณฑิตศึกษาในเรื่องประเทศที่เป็น
ภูมิลำเนา สถาบันที่เลือกศึกษา และแหล่งทุนการศึกษา

ข้อมูลที่ใช้วิเคราะห์และวิธีการศึกษา

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาของบทความนี้ เป็นข้อมูลทุติยภูมิที่ได้จากการเก็บและรวบรวมข้อมูลของสำนักงาน
คณะกรรมการอุดมศึกษา (สกอ.) ที่ทำการสำรวจข้อมูลนักศึกษาต่างชาติจากสถาบันอุดมศึกษา ระหว่างเดือน
กรกฎาคม พ.ศ. 2554 – เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2555 โดย สกอ. ขอความร่วมมือให้สถาบันอุดมศึกษาในสังกัดทุกแห่ง
นำส่งข้อมูลการสำรวจ ซึ่งสอบถามเกี่ยวกับระดับการศึกษา สาขาวิชาที่เรียน และแหล่งเงินทุนที่สนับสนุนค่าใช้จ่าย
ในการศึกษา ข้อมูลจะเป็นรายงานการศึกษาในภาพรวมที่เป็นตารางข้อมูลเชิงเปรียบเทียบระหว่างปีต่างๆ เช่น
การเปรียบเทียบจำนวนนักศึกษาต่างชาติระหว่างปีการศึกษา

วิธีการศึกษาในบทความนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์เฉพาะในส่วนของนักศึกษาต่างชาติในระดับปริญญาโท
และเอกเท่านั้น โดยในการศึกษาเป็นการคำนวณตัวเลขจากตารางข้อมูลและเสนอผลการวิเคราะห์แบบบรรยาย
(Descriptive analysis) ในประเด็นหลักที่ต้องการศึกษาคือ นักศึกษาต่างชาติมาจากประเทศอะไร ศึกษาที่สถาบัน
การศึกษาใด และทุนอะไรที่ใช้ในการศึกษา

ความน่าเชื่อถือของข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษานี้เป็นข้อมูลเชิงสำรวจที่จัดทำโดย สกอ. โดยที่วิธีการสำรวจข้อมูลได้ใช้วิธีส่ง
แบบสอบถามไปให้สถาบันอุดมศึกษาในสังกัดทุกแห่ง และสถาบันอุดมศึกษาดังกล่าวก็ได้ตอบแบบสอบถามแล้ว
ส่งกลับข้อมูล และจากการรายงาน สกอ. ได้รับความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นอย่างดี (สำนักงาน
คณะกรรมการอุดมศึกษา, 2557) ดังนั้น จึงประเมินได้ว่าข้อมูลดังกล่าวนี้มีความน่าเชื่อถือและสามารถวิเคราะห์
ศึกษาเพิ่มเติมได้

ผลการศึกษา

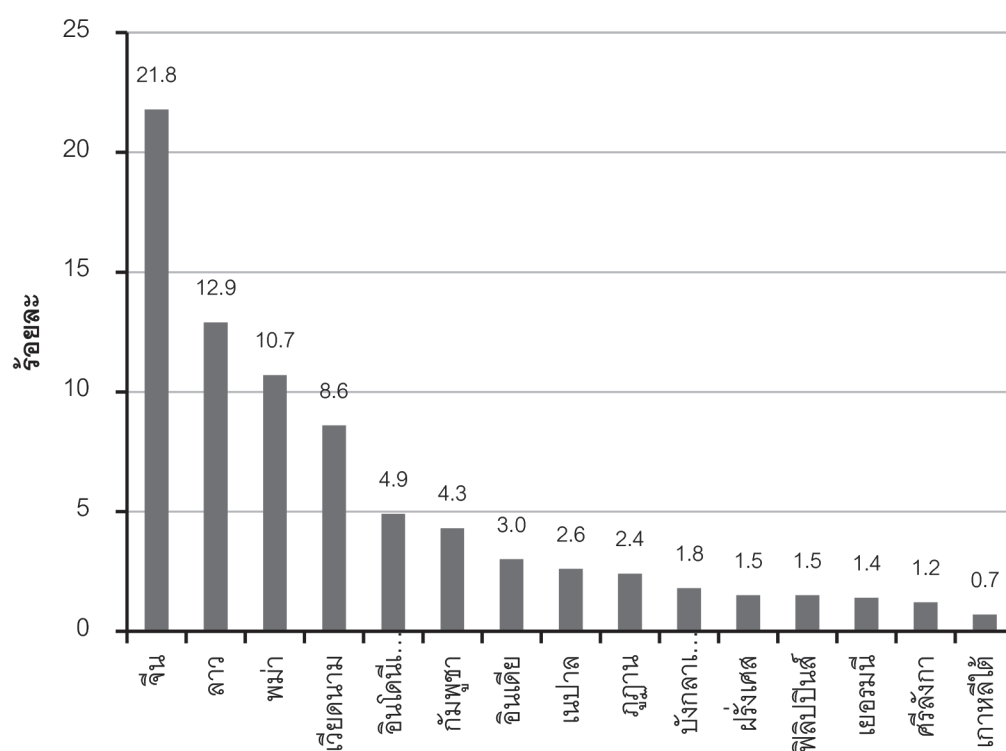
นักศึกษาต่างชาติมาจากประเทศอะไร?

ผลการวิเคราะห์นักศึกษาต่างชาติที่มาศึกษาระดับปริญญาโทในประเทศไทยมีจำนวนทั้งหมด 3,830 คน
โดยมาจากประเทศต่างๆ จำนวน 87 ประเทศ จากทั้งหมดจำนวน 135 ประเทศที่มีนักศึกษาต่างชาติมาศึกษา
ในสถาบันอุดมศึกษาของไทยระดับต่างๆ (นักศึกษาต่างชาติมาศึกษาในระดับประกาศนียบัตร ปริญญาตรี
ประกาศนียบัตรบัณฑิต ปริญญาโท และปริญญาเอก) นักศึกษาต่างชาติส่วนมากเป็นนักศึกษาจากเอเชีย (Asia)
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia) และเอเชียใต้ (South Asia) นักศึกษาต่างชาติที่มาศึกษาในไทย

ร้อยละ 79 ของทั้งหมดอยู่ใน 15 ประเทศลำดับต้นๆ ที่มีนักศึกษามาเรียนในไทยมากที่สุด ส่วนมากจะเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้กับประเทศไทย โดยแยกเป็นนักศึกษาจากอาเซียน 6 ประเทศคือ พม่า อินโดนีเซีย เวียดนาม ฟิลิปปินส์ ลาว และกัมพูชา รองลงมาเป็นนักศึกษาจากเอเชียใต้ 4 ประเทศคือ อินเดีย ศรีลังกา เนปาล และบังกลาเทศ มาจากเอเชียตะวันออก 3 ประเทศ คือ จีน เกาหลีใต้ และภูฏาน และมาจากยุโรป 2 ประเทศ คือ เยอรมนี และฝรั่งเศส ที่เหลืออีกร้อยละ 21 ในจำนวน 72 ประเทศเป็นนักศึกษาต่างชาติที่มาจาก เอเชีย ยุโรป อเมริกา และแอฟริกา

นักศึกษาต่างชาติมาจากจีนมีมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับทุกประเทศที่มาศึกษาในไทย แยกเป็นนักศึกษาต่างชาติจากประเทศจีนร้อยละ 22 เป็นลำดับที่ 1 ซึ่งมากกว่าลำดับที่ 2 คือ ลาว (ร้อยละ 13) เกือบ 2 เท่า พม่า ร้อยละ 11 เวียดนามร้อยละ 9 อินโดนีเซียร้อยละ 5 กัมพูชา อินเดีย และเนปาลร้อยละ 3 ภูฏาน บังกลาเทศ ฝรั่งเศส และฟิลิปปินส์ร้อยละ 2 เยอรมนี ศรีลังกาและเกาหลีใต้ร้อยละ 1 (รูป 1)

รูป 1 ร้อยละของนักศึกษาต่างชาติมากที่สุด 15 ลำดับประเทศแรก ที่ศึกษาระดับปริญญาโทในไทย

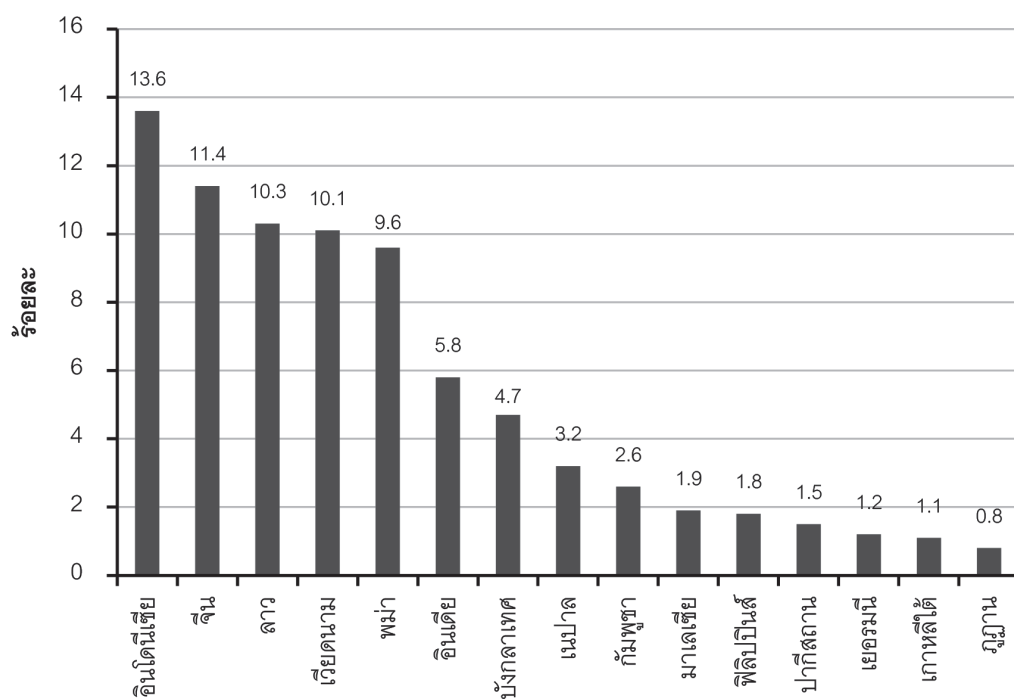

สำหรับนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาเอกในไทยนั้นมีจำนวนทั้งหมด 721 คน โดยมาจากประเทศต่างๆ 63 ประเทศ จากทั้งหมดจำนวน 135 ประเทศที่มีนักศึกษาต่างชาติมาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาของไทยระดับต่างๆ นักศึกษาต่างชาติส่วนมากมาจากเอเชีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียใต้ นักศึกษาต่างชาติที่มาศึกษาในไทย ร้อยละ 80 ของทั้งหมดอยู่ใน 15 ประเทศลำดับต้นๆ ที่มีนักศึกษามาเรียนในไทยมากที่สุด ส่วนมากจะเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้กับประเทศไทย โดยแยกเป็นนักศึกษาจากอาเซียน 7 ประเทศคือ พม่า อินโดนีเซีย เวียดนาม

ฟิลิปปินส์ ลาว กัมพูชา และมาเลเซีย รองลงมาเป็นนักศึกษาจากเอเชียใต้ 4 ประเทศคือ อินเดีย ปากีสถาน เนปาล และบังกลาเทศ มาจากเอเชียตะวันออก 3 ประเทศ คือ จีน เกาหลีใต้ และญี่ปุ่น และมาจากยุโรป 1 ประเทศ คือ เยอรมนี ที่เหลืออีก ร้อยละ 20 ในจำนวน 48 ประเทศเป็นนักศึกษาต่างชาติที่มาจาก เอเชีย ยุโรป อเมริกา และแอฟริกา

ประเทศที่มีนักศึกษาเข้ามาศึกษาในไทยมากที่สุด 15 ลำดับประกอบด้วย อินโดนีเซียร้อยละ 14 จีนร้อยละ 11 ลาว เวียดนาม และพม่าร้อยละ 10 อินเดียร้อยละ 6 บังกลาเทศร้อยละ 5 เนปาลและ กัมพูชาร้อยละ 3 มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และปากีสถานร้อยละ 2 เยอรมนี เกาหลีใต้ และญี่ปุ่นมีเพียงร้อยละ 1 เท่านั้น (รูป 2) จากผลการศึกษา พบว่านักศึกษาชาวอินโดนีเซียมีมากที่สุดในจำนวนนักศึกษาต่างชาติทั้งหมดในระดับปริญญาเอก ซึ่งมีความต่างกับลำดับที่สองคือประเทศจีนไม่มากนัก โดยมีส่วนต่างเพียงร้อยละ 2 เท่านั้น ลำดับที่ 3 ลาว ลำดับที่ 4 เวียดนาม และลำดับที่ 5 พม่า มีขนาดนักศึกษาที่ใกล้เคียงกัน

รูป 2 ร้อยละของนักศึกษาต่างชาติมากที่สุด 15 ลำดับประเทศแรก ที่ศึกษาระดับปริญญาเอกในไทย

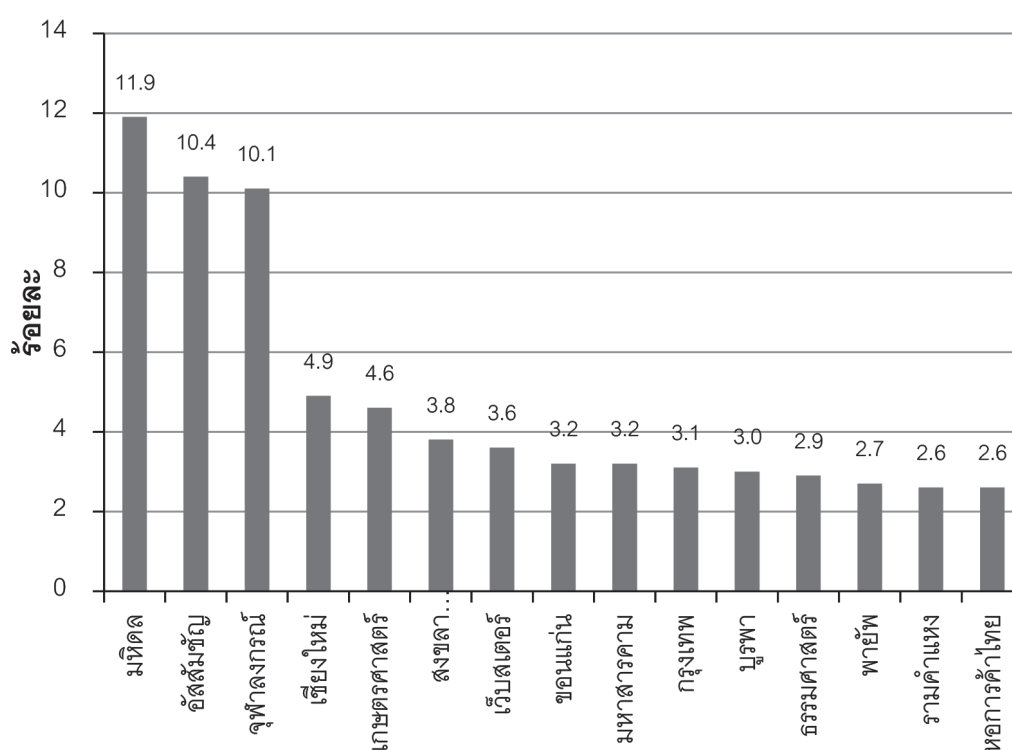

ศึกษาที่สถาบันการศึกษาใด?

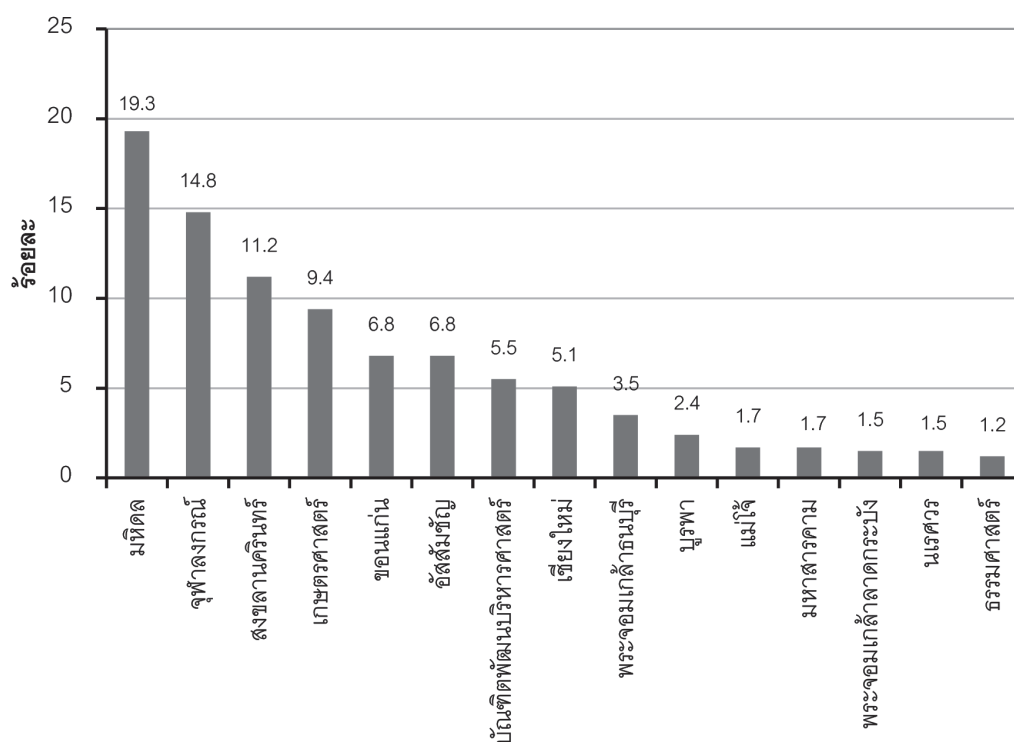
นักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาโทศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างๆ 75 แห่งทั่วประเทศ แยกเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ 43 แห่งและเอกชน 32 แห่ง 15 ลำดับแรกของมหาวิทยาลัยที่มีนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาโทมากที่สุด ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยกรุงเทพ มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ซึ่งครอบคลุมนักศึกษาต่างชาติถึงร้อยละ 72 ของทั้งหมด (รูป 3) เป็นที่น่าสนใจว่า จาก 15 ลำดับมหาวิทยาลัยที่มีนักศึกษาต่างชาติสูงสุดนี้ มีอยู่ 5 ลำดับที่เป็นของมหาวิทยาลัยเอกชน ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น มหาวิทยาลัยกรุงเทพ มหาวิทยาลัยพายัพ และมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย (ลำดับ 2, 7, 10, 13 และ 15 ตามลำดับ)

รูป 3 สถาบันการศึกษา 15 ลำดับแรกที่มีนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาโทมาศึกษา

สำหรับนักศึกษาระดับปริญญาเอก 721 คนนั้น ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยต่างๆ 33 แห่งทั่วประเทศ แยกเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ 22 แห่งและของเอกชน 11 แห่ง มหาวิทยาลัยที่มีนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาเอกมากที่สุด 15 ลำดับแรกนั้น มีเพียงแห่งเดียวที่เป็นมหาวิทยาลัยเอกชน คือ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ซึ่งมีนักศึกษาสูงสุดเป็นลำดับ 6 สำหรับมหาวิทยาลัย 5 ลำดับแรกซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐทั้งหมดมีสัดส่วนนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาเอกตามลำดับดังนี้ มหาวิทยาลัยมหิดลร้อยละ 19 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร้อยละ 15 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ร้อยละ 11 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ร้อยละ 9 และมหาวิทยาลัยขอนแก่นร้อยละ 7 (รูป 4)

รูป 4 สถาบันการศึกษา 15 ลำดับแรกที่มีนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาเอกมาศึกษา

ใช้ทุนอะไรในการศึกษา?

ทุนที่ใช้ในการศึกษาสำหรับนักศึกษาต่างชาติในระดับปริญญาโท คือ ทุนจากหน่วยงานไทย ทุนจากหน่วยงานต่างประเทศ และทุนส่วนตัว เมื่อวิเคราะห์ในภาพรวมทุนแต่ละประเภทของนักศึกษา 15 ประเทศที่มีนักศึกษามากที่สุดที่มาศึกษาในไทยและได้รับทุนในแต่ละประเภทพบว่า นักศึกษาต่างชาติมากกว่าร้อยละ 50 ได้รับทุนการศึกษาจากหน่วยงานไทยและทุนจากหน่วยงานของต่างประเทศ นักศึกษาที่เหลือมีเพียงร้อยละ 35-42 เท่านั้นที่ใช้ทุนส่วนตัวเพื่อการศึกษา ในส่วนของทุนการศึกษาที่ได้รับ พบว่านักศึกษาต่างชาติได้รับทุนการศึกษาจากหน่วยงานไทยมากกว่าทุนจากหน่วยงานต่างประเทศ ซึ่งนักศึกษาภูมิลำเนาได้รับทุนการศึกษาจากหน่วยงานไทยมากที่สุดถึงร้อยละ 43 ถ้าเทียบกับจำนวนนักศึกษาของแต่ละประเทศที่มาศึกษา ในกรณีนี้โอกาสที่นักศึกษาต่างชาติได้รับทุนจากหน่วยงานไทยมีมากกว่าเนื่องจากมีจำนวนทุนให้กับนักศึกษามากกว่า นักศึกษาจีนมาศึกษาด้วยทุนส่วนตัวร้อยละ 42 ทุนที่ได้รับจากหน่วยงานไทยร้อยละ 36 และหน่วยงานต่างประเทศร้อยละ 21 แต่นักศึกษาลาวและเวียดนามร้อยละ 37 และนักศึกษาภูมิลำเนาร้อยละ 43 มาศึกษาด้วยทุนหน่วยงานไทย อินโดนีเซียร้อยละ 30 อินเดียร้อยละ 32 และเนปาลร้อยละ 31 มาศึกษาด้วยทุนหน่วยงานต่างประเทศ (ตาราง 1)

ตาราง 1 ร้อยละของนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาโท 15 ลำดับประเทศแรก จำแนกตามทุนที่ใช้ในการศึกษา

ประเทศ	ทุน หน่วยงานไทย	ทุนหน่วยงาน ต่างประเทศ	ทุนส่วนตัว	รวม (N)
จีน	36.4	21.4	42.2	100 (835)
ลาว	37.4	21.4	41.2	100 (495)
พม่า	34.5	27.5	38.0	100 (411)
เวียดนาม	37.2	23.2	39.6	100 (328)
อินโดนีเซีย	34.4	30.1	35.5	100 (186)
กัมพูชา	35.4	22.6	42.1	100 (164)
อินเดีย	31.9	31.9	36.2	100 (116)
เนปาล	33.3	31.3	35.4	100 (99)
ภูฏาน	42.6	14.8	42.6	100 (94)
บังกลาเทศ	33.8	29.4	36.8	100 (68)
ฝรั่งเศส	33.9	30.5	35.6	100 (59)
ฟิลิปปินส์	34.5	27.6	37.9	100 (58)
เยอรมนี	24.5	34.0	41.5	100 (53)
ศรีลังกา	31.3	31.3	37.4	100 (48)
เกาหลีใต้	33.3	26.0	40.7	100 (27)

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลนักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา กรกฎาคม 2554 – กรกฎาคม 2555

นักศึกษาต่างชาติที่มาศึกษาในระดับปริญญาเอกในไทย ผลการวิเคราะห์ในภาพรวมของทุนแต่ละประเภทของนักศึกษาทั้ง 15 ประเทศที่มาศึกษาในไทยมากที่สุด 15 อันดับ พบว่า นักศึกษาต่างชาติมากกว่าร้อยละ 50 ได้รับทุนการศึกษา โดยทุนที่ได้รับเป็นทุนจากหน่วยงานไทยและทุนจากหน่วยงานต่างประเทศ ยกเว้นเกาหลีใต้ที่ได้รับทุนการศึกษา (ทุนจากหน่วยงานไทยและทุนจากหน่วยงานต่างประเทศ) และใช้ทุนส่วนตัวร้อยละ 50 เท่ากัน นักศึกษาที่เหลือมีประมาณร้อยละ 33 – 46 เท่านั้นที่ใช้ทุนส่วนตัว ในส่วนของทุนการศึกษาที่ได้รับ พบว่ามีนักศึกษาต่างชาติได้รับทุนการศึกษาจากหน่วยงานไทยมากกว่าทุนจากหน่วยงานต่างประเทศ ซึ่งนักศึกษาอินโดนีเซียได้รับทุนการศึกษามากกว่าร้อยละ 60 โดยนักศึกษามาลายเซียมาศึกษาด้วยทุนที่ได้รับจากหน่วยงานไทยร้อยละ 35 ทุนต่างประเทศร้อยละ 30 และที่เหลือใช้ทุนส่วนตัวเพียงร้อยละ 36 นักศึกษาต่างชาติอื่น เช่น นักศึกษาจีนร้อยละ 37 ลาวและเวียดนามร้อยละ 38 และนักศึกษาพม่าร้อยละ 33 มาศึกษาด้วยทุนหน่วยงานไทย (ตาราง 2)

ตาราง 2 ร้อยละของนักศึกษาต่างชาติระดับปริญญาเอก 15 ลำดับประเทศแรก จำแนกตามทุนที่ใช้ในการศึกษา

ประเทศ	ทุนหน่วยงาน ไทย	ทุนหน่วยงาน ต่างประเทศ	ทุนส่วนตัว	รวม (N)
อินโดนีเซีย	34.7	29.6	35.7	100 (98)
จีน	36.6	21.9	41.5	100 (82)
ลาว	37.8	21.7	40.5	100 (74)
เวียดนาม	38.4	23.2	38.4	100 (73)
พม่า	33.3	26.1	40.6	100 (69)
อินเดีย	35.0	32.5	37.5	100 (40)
บังกลาเทศ	32.4	29.4	38.2	100 (34)
เนปาล	30.3	30.3	39.4	100 (33)
กัมพูชา	36.8	21.1	42.1	100 (19)
มาเลเซีย	28.6	28.6	42.8	100 (14)
ฟิลิปปินส์	30.8	23.1	46.1	100 (13)
ปากีสถาน	36.4	18.2	45.4	100 (11)
เยอรมนี	33.3	22.2	44.5	100 (9)
เกาหลีใต้	25.0	25.0	50.0	100 (8)
ภูฏาน	33.3	33.3	33.4	100 (6)

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลนักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา กรกฎาคม 2554 – กรกฎาคม 2555

อภิปรายและสรุป

ในระดับปริญญาโทผลการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่จะเป็นนักศึกษาที่มาจากอาเซียน และนักศึกษาจีนมีมากที่สุด ในจำนวนนักศึกษาต่างชาติทั้งหมดที่ศึกษาระดับปริญญาโท มีความต่างกับลำดับที่สองคือนักศึกษาลาวค่อนข้างมาก โดยมีส่วนต่างถึงร้อยละ 9 ส่วนลำดับที่ 2 จนถึงลำดับที่ 4 ซึ่งมีลาว พม่า และเวียดนาม จำนวนของนักศึกษาที่เข้ามาเรียนไม่มีความต่างมากนัก และลำดับที่ 5 คือประเทศอินโดนีเซีย จนถึงอันดับที่ 15 คือเกาหลีใต้ไม่มีความต่างในจำนวนนักศึกษามากนักเช่นกัน ส่วนในระดับปริญญาเอกนักศึกษาชาวอินโดนีเซียมีมากที่สุด ในจำนวนนักศึกษาต่างชาติทั้งหมดในระดับปริญญาเอก ซึ่งมีความต่างกับลำดับที่สองคือนักศึกษาจีนไม่มากนัก โดยมีส่วนต่างเพียงร้อยละ 2.2 เท่านั้น ลำดับที่ 2 ถึงลำดับที่ 5 คือพม่า มีขนาดนักศึกษาที่ใกล้เคียงกัน

ขนาดของนักศึกษาต่างประเทศที่เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโทไม่มีความต่างมากนักในลำดับของสถาบัน ที่มึนักศึกษาเข้าศึกษาอันดับที่ 1–3 ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานครที่ได้เปรียบในแง่ของที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เพราะสถาบันการศึกษาได้ตั้งอยู่ใจกลางเมืองที่มีความเจริญสูงทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษาและเทคโนโลยี สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ แต่จะมีความต่างอยู่พอสมควรสำหรับจำนวนนักศึกษาที่อยู่ในสถาบัน

อุดมศึกษาลำดับถัดลงมา โดยที่อันดับที่ 1 ของสถาบันที่มีนักศึกษามากที่สุดจะต่างจากลำดับที่ 4 ถึงร้อยละ 7 ส่วนจำนวนนักศึกษาต่างประเทศในสถาบันอุดมศึกษาระหว่างลำดับที่ 4 และลำดับที่ 15 นั้นมีขนาดที่ใกล้เคียงกัน ขนาดของนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาสามารถสะท้อนให้เห็นความต้องการเลือกเข้าศึกษาของนักศึกษาชาวต่างประเทศได้พอสมควร นักศึกษาต่างประเทศที่เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกมีความต่างกันพอสมควร ในลำดับของสถาบันที่มีนักศึกษามาเข้าศึกษาระหว่างลำดับที่ 1–2 จะมีช่วงห่างของความต่างอยู่ที่ร้อยละ 5 ของนักศึกษาที่อยู่ในสถาบันอุดมศึกษาลำดับถัดลงมา โดยที่ลำดับที่ 1 ของสถาบันที่มีนักศึกษามากที่สุดจะต่างจากลำดับที่ 4 ที่ร้อยละ 10 ส่วนจำนวนนักศึกษาต่างประเทศในสถาบันอุดมศึกษาระหว่างลำดับที่ 4 จนถึงลำดับที่ 8 นั้นเป็นกลุ่มของสถาบันที่มีขนาดนักศึกษาใกล้เคียงกัน และกลุ่มสุดท้ายระหว่างลำดับที่ 9 จนถึงลำดับที่ 15 จะมีขนาดของนักศึกษาใกล้เคียงกัน ขนาดของนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาสามารถสะท้อนให้เห็นความต้องการเลือกเข้าศึกษาของนักศึกษาชาวต่างประเทศได้พอสมควร

ช่วงกรกฎาคม 2554 – กรกฎาคม 2555 นักศึกษาต่างประเทศที่เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโทไม่มีความต่างมากนักในลำดับของสถาบันที่มีนักศึกษามาเข้าศึกษามากที่สุดตั้งแต่ลำดับที่ 1–3 ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร โดยเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ 2 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหิดลร้อยละ 12 และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร้อยละ 10 มหาวิทยาลัยเอกชน 1 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญร้อยละ 10 เช่นกัน ในระดับปริญญาเอกสถาบันที่มีนักศึกษามาเข้าศึกษาอันดับที่ 1–3 คือมหาวิทยาลัยของรัฐทั้ง 3 แห่งคือ มหาวิทยาลัยมหิดลร้อยละ 19 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร้อยละ 15 และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ร้อยละ 11

แหล่งทุนและการได้รับทุนมีความสำคัญต่อการมาศึกษา (Bartlett, 2011) แหล่งทุนที่ใช้ในการศึกษาสำหรับนักศึกษาต่างชาติในระดับปริญญาโท ทุนแต่ละประเภทที่นักศึกษามาศึกษาในประเทศไทย พบว่า นักศึกษาจีน มาด้วยทุนที่ได้รับจากหน่วยงานไทยร้อยละ 36 และหน่วยงานต่างประเทศร้อยละ 21 (ได้รับทุนการศึกษาร้อยละ 57) มาศึกษาด้วยทุนส่วนตัวเพียงร้อยละ 42 ส่วนนักศึกษาภูฏานร้อยละ 43 ลาว และนักศึกษาเวียดนามร้อยละ 37 มาศึกษาด้วยทุนหน่วยงานไทย ในระดับปริญญาเอก พบว่านักศึกษาอินโดนีเซียได้รับทุนการศึกษามากกว่าร้อยละ 70 โดยแยกเป็นได้รับทุนจากหน่วยงานไทยร้อยละ 35 และมาศึกษาด้วยทุนหน่วยงานต่างประเทศร้อยละ 30 ที่เหลือทุนส่วนตัวมีเพียงร้อยละ 36 เท่านั้น นักศึกษาต่างชาติได้รับทุนการศึกษาจากหน่วยงานไทยมากกว่าทุนจากหน่วยงานต่างประเทศ ดังเช่น นักศึกษาจีนร้อยละ 37 ลาวและเวียดนามร้อยละ 38 และนักศึกษาพม่าร้อยละ 33 มาศึกษาด้วยทุนหน่วยงานไทย ในขณะที่ทุนจากหน่วยงานต่างประเทศที่นักศึกษาได้เท่ากับร้อยละ 22 สำหรับนักศึกษาจีนและนักศึกษาลาว ร้อยละ 23 สำหรับนักศึกษาเวียดนาม และร้อยละ 26 สำหรับนักศึกษาพม่าที่ได้รับทุนการศึกษาจากหน่วยงานต่างประเทศ

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาที่ได้ให้ความช่วยเหลือทางด้านข้อมูลของนักศึกษาต่างชาติในปี 2554–2555 ซึ่งเป็นข้อมูลหลักที่ใช้ในบทความนี้

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ. ประเทศไทย โอกาสการศึกษาต่อต่างประเทศของนักศึกษาจีน. สืบค้นเมื่อ 22 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.ryt9.com/s/expd/809625>
- ธารินี พชรเจริญพงศ์. (2554). ปัจจัยที่ใช้ในการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาหลักสูตรนานาชาติของนักศึกษาชาวต่างชาติในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ปทุมธานี.
- บัญญัติ สุขศรีงาม. (2546). นักศึกษาต่างชาติ เป้าหมายที่ต้องการเพื่อหารายได้เข้าประเทศ. วารสารศึกษาศาสตร์, 15(2): 1 – 12.
- ภักธินดา พันธุมเสน. การศึกษาข้ามชาติ กำลังบุกเอเชีย. สืบค้นเมื่อ 23 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.npu.ac.th/gms/index.php/2012-02-29-13-14/item/45>
- มัทนา สานติวัตร. การศึกษานานาชาติ แนวโน้มสดใส เจริญขยายบริการรองรับการขยายตัว. สืบค้นเมื่อ 24 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.thaipr.net/general/250672>
- วลัย วัฒนศิริ. (2555). พฤติกรรมการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อที่ประเทศไทยในระดับอุดมศึกษานานาชาติของนักศึกษาประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง. กรุงเทพมหานคร: สุทธิปริทัศน์.
- สงขลานครินทร์. มหาวิทยาลัย. ม.อ. บัณฑิต พร้อมรองรับนักศึกษาต่างชาติและเข้าสู่ประชาคมอาเซียน. สืบค้นเมื่อ 23 พฤษภาคม 2558, จาก <http://w08.psu.ac.th/node/5267>
- สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. (2551). นักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาในสังกัดและในกำกับสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ปีการศึกษา 2551. กรุงเทพมหานคร: สำนักยุทธศาสตร์อุดมศึกษาต่างประเทศ.
- สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. (2557). นักศึกษาต่างชาติที่ศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาในสังกัดและในกำกับสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ปีการศึกษา 2555. กรุงเทพมหานคร: สำนักยุทธศาสตร์อุดมศึกษาต่างประเทศ.
- ผู้จัดการออนไลน์. เจาะลึก 5 มหาวิทยาลัยชั้นนำบุกตลาดอาเซียน. สืบค้นเมื่อ 23 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.manager.co.th/Home/ViewNews.aspx?NewsID=9550000146236>
- ศูนย์สารสนเทศยุทธศาสตร์ภาครัฐ. (2556). มหาวิทยาลัยไทยกับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- Barlett, L. (2011). South – south migration and education: The case of people of Haitian descent born in the Dominican Republic, *A Journal of Comparative and International Education*, 42(3): 393 – 414.
- Chang, C.T. (2004). *Internationalization development of Thailand's higher education: Positioning Thailand as an international education center for the ASEAN Region*. Bangkok: Sripatum International College.

คนข้ามชาติจากพม่าและความเป็นอื่นในสายตาของคนไทย: มองผ่านประเด็นการได้รับอนุญาตให้อยู่อาศัยแบบถาวร

มาลี สันภูวรรณ*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดเห็นของคนไทยต่อประเด็นการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากพม่า โดยมองผ่านการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง ว่าสามารถลดช่องว่างระหว่างความเป็นไทยกับความเป็นอื่นได้หรือไม่ ใช้ข้อมูลจากการสำรวจความคิดเห็นของคนไทยต่อผู้พลัดถิ่นและแรงงานจากพม่า กลุ่มตัวอย่างคือบุคคลทั่วไปอายุ 18 ปีขึ้นไป จำนวน 1,600 คน

จากการศึกษาพบว่า คนไทยมากกว่าร้อยละ 70 ปฏิเสธการอนุญาตการให้อยู่อาศัยแบบถาวรแก่ลูกของคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทย แต่เมื่อพิจารณาการได้ใกล้ชิดและติดต่อสื่อสารกับคนข้ามชาติจากพม่า ก็พบว่าคนไทยที่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นคนข้ามชาติมีแนวโน้มที่จะเห็นด้วยกับการอนุญาตการให้อยู่อาศัยแบบถาวรแก่ลูกของคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทยมากกว่าคนไทยที่ไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นคนข้ามชาติจากพม่า

ผลการศึกษาชี้ว่า การปฏิเสธการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากพม่าของคนไทยอาจเนื่องมาจากความรู้สึกความเป็นไทยที่เชื่อว่าความเป็นไทยนั้นจะต้องผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมเพื่อหล่อหลอมให้เกิดความเป็นไทย แต่คนข้ามชาติจากพม่าที่ถูกมองว่าเป็นอื่นนั้นไม่ได้ผ่านกระบวนการขัดเกลาดังกล่าว จึงเปรียบเสมือนภัยคุกคามต่อความภาคภูมิใจในความเป็นชาติหรือความเป็นไทย อย่างไรก็ตาม การได้ใกล้ชิดและติดต่อสื่อสารกับคนข้ามชาติจากพม่านั้น สามารถช่วยลดช่องว่างระหว่างความเป็นไทยและความเป็นอื่นลงได้

คำสำคัญ: คนข้ามชาติ ความเป็นไทย ความเป็นอื่น การติดต่อสื่อสารกับนอกกลุ่ม

* อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Myanmar Migrants and ‘Otherness’ in the Eyes of Thais: Through the Context of Granting Permanent Residence

Malee Sunpuwan*

Abstract

The objective of this study was to explore the attitude of Thais toward granting permanent residence to children of Myanmar migrants in the context of positive contact with out-group members that may alleviate the gap between ‘Thainess’ and ‘otherness’. This study drew upon the data from the “Survey of Thai public opinion toward displaced persons and migrant workers from Myanmar”. The sample included 1,600 members of the general Thai population, aged 18 years or older.

The study found that over 70% of the sample opposed granting permanent residence (PR) to children of Myanmar migrants. By contrast, when taking the experience of positive contact with migrants from Myanmar into consideration, Thais who had friends or knew Myanmar migrants tended to agree with granting PR to children of Myanmar migrants more than their counterparts without constructive contact.

The results suggest that Thai opposition to granting PR status for children of migrants from Myanmar may reflect the feeling of ‘Thainess’ which holds that, to become Thai, one should undergo a process of Thai socialization. However, the majority of the sample felt that migrants from Myanmar had not made that transition at the time of the survey. Thus, through the eyes of Thais, migrants were seen to be a potential threat to the strong Thai sense of national pride. Nevertheless, while the sense of ‘otherness’ still exists, contact with migrants from Myanmar helped in reducing the gap between ‘Thainess’ and ‘otherness’.

Keywords: Immigrants, Thainess, Otherness, Contact with out-group members

* Lecturer, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

ในประเทศที่มีผู้ย้ายถิ่นข้ามชาติหรือคนข้ามชาติเข้าไปทำงานหรืออยู่อาศัยนั้น นักสังคมศาสตร์มักจะสนใจประเด็นของการบูรณาการในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมาย สังคม และวัฒนธรรม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพความแตกต่างหลากหลาย โดยใช้มุมมองทางสังคมวิทยาทั้งในระดับปัจเจกส่วนบุคคลและปัจจัยในระดับโครงสร้างในการทำความเข้าใจการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ ทั้งในประเด็นของปฏิริยาต่อปรากฏการณ์การย้ายถิ่นและปฏิริยาต่อผู้ย้ายถิ่น ที่ผ่านมามีการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับปฏิริยาต่อคนข้ามชาติในลักษณะของทัศนคติ/ความเห็นต่อคนข้ามชาติในพื้นที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นในยุโรป อเมริกา หรือเอเชีย ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง โดยข้อค้นพบส่วนใหญ่ ชี้ให้เห็นทัศนคติเชิงลบต่อคนข้ามชาติในลักษณะของการเกลียดกลัวเชื้อชาติ (Xenophobia) กลัวผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น (Socio-cultural impacts) รวมทั้งผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจในแง่ของการแข่งขันเชิงการทำงานและทรัพยากร อย่างไรก็ตาม ความกลัวที่เกิดขึ้นนั้นมักเป็นการกลัวผลกระทบต่อสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นมากกว่าผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ (Blinder, 2011; Sides & Citrin, 2007) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบูรณาการคนข้ามชาติเข้าสู่สังคมท้องถิ่น (Host society) ซึ่งถือว่เป็นประเด็นที่ทำลายต่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเชิงสังคมและวัฒนธรรมที่นำมาซึ่งความภาคภูมิใจในความเป็นชาติ (A strong sense of national pride) อันส่งผลต่อการตัดสินใจต่อการให้สถานะการอยู่อาศัยแบบถาวรหรือการให้สัญชาติ (Freeman, 1986; Joppke, 1998)

สำหรับประเทศไทยนั้น แม้ว่าเป็นประเทศหนึ่งที่มีคนข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศพม่า ที่มีอยู่นับหลายล้านคน มาทำงานและอาศัยอยู่ในสถานที่แตกต่างกัน มีทั้งผู้พลัดถิ่นที่อยู่ในศูนย์พักพิงตามแนวชายแดนของประเทศไทย¹ แรงงานที่มีเอกสารหรือจดทะเบียน² และแรงงานที่ไม่มีเอกสารหรือไม่ได้จดทะเบียน³ แต่กลับพบว่าการศึกษาในด้านความคิดเห็นของคนไทยต่อคนข้ามชาติในประเด็นการบูรณาการในประเทศไทยนั้น ยังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด เช่น การศึกษาขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ที่ศึกษาความคิดเห็นต่อแรงงานข้ามชาติในสี่ประเทศ (สิงคโปร์ เกาหลี มาเลเซีย และไทย) โดยในประเทศไทยทำการศึกษาในพื้นที่ กรุงเทพมหานคร สุราษฎร์ธานี เชียงใหม่ และสมุทรสาคร พบว่า คนไทยมีทัศนคติเชิงลบต่อแรงงานข้ามชาติในประเด็นผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ และผลกระทบทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษานี้พบว่าคนไทยมีทัศนคติเชิงลบต่อประเด็นการบูรณาการมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ที่เป็นตัวอย่างในการศึกษานี้ (Balkun, 2002) อย่างไรก็ตาม การศึกษาข้างต้น มิได้จำแนกสถานะการอยู่อาศัยในประเทศไทยของแรงงานข้ามชาติ และใช้คำถามในภาพรวม ที่ไม่ได้แยกให้ชัดเจนว่าการบูรณาการช่วยให้แรงงานข้ามชาติอยู่ในสังคมไทยได้นั้นในประเด็นใด (กฎหมาย สังคม หรือวัฒนธรรม) จึงทำให้ภาพที่ได้จากการศึกษายังไม่สะท้อนประเด็นที่ชัดเจนนัก

¹ คนข้ามชาติจากพม่าที่หนีความขัดแย้ง และการข่มเหงในพม่าและเข้ามาอาศัยในศูนย์พักพิง ตามแนวชายแดนของประเทศไทย ทั้ง 9 แห่ง

² แรงงานที่มีเอกสารหรือจดทะเบียน หมายถึง แรงงานที่จดทะเบียนตามมติคณะรัฐมนตรี แรงงานที่เข้ามาตามบันทึกความเข้าใจ (MoU) แรงงานที่เข้ามาตามการส่งเสริมการลงทุน

³ แรงงานที่ไม่มีเอกสารหรือไม่ได้จดทะเบียน หมายถึงแรงงานที่มิได้จดทะเบียนกับรัฐไทยในช่วงที่มีการอนุญาตให้จดทะเบียนและทำงานในไทยอย่างผิดกฎหมาย

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในหลายประเทศที่เปิดโอกาสให้คนข้ามชาติอาศัยอยู่ในประเทศอย่างถาวรและสามารถแปลงสัญชาติได้ แต่ต้องเป็นไปตามเงื่อนไขหรือคุณสมบัติที่รัฐไทยกำหนด มิใช่ว่าคนข้ามชาติทุกคนในประเทศไทยจะสามารถอาศัยอย่างถาวรหรือแปลงสัญชาติได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านที่ส่วนใหญ่เป็นแรงงานฝีมือระดับล่างและมีสถานะการอยู่อาศัยที่แตกต่างกัน ที่สำคัญ ยังมีประเด็นความรู้สึกของความเป็นไทย (Thainess) การรับรู้เกี่ยวกับคนข้ามชาติ และการได้ใกล้ชิดติดต่อดสื่อสารกับคนข้ามชาติ ที่อาจส่งผลต่อการสร้างความเป็นอื่น (Otherness) กับคนข้ามชาติเหล่านี้ ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งเน้นนำเสนอความคิดเห็นของคนไทยต่อประเด็นการบูรณาการในแง่กฎหมายในรูปแบบการอยู่อาศัยอย่างถาวรของคนข้ามชาติจากพม่ารุ่นที่สอง⁴ ซึ่งประกอบด้วยลูกของคนข้ามชาติในศูนย์พักพิง ลูกของแรงงานข้ามชาติที่จดทะเบียน และลูกของแรงงานข้ามชาติที่ไม่ได้จดทะเบียน โดยมีคำถามว่า การติดต่อดสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง (Contact with out-group members) ซึ่งในบริบทนี้หมายถึง การได้ติดต่อดสื่อสารโดยตรงกับคนข้ามชาติจากพม่าจะสามารถลดช่องว่างของความเป็นไทยและความเป็นอื่นได้หรือไม่

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แม้ว่าในการทำความเข้าใจปฏิกริยาต่อคนข้ามชาตินั้นมีทฤษฎีที่ใช้กันอย่างกว้างขวางอยู่สองชุดด้วยกัน คือทฤษฎีในระดับบุคคลที่ใช้มุมมองทางสังคมวิทยาในระดับจุลภาค (Micro-sociological perspectives) และทฤษฎีระดับบริบท (Contextual level) ที่มุ่งเน้นความสำคัญของปัจจัยในระดับโครงสร้างในการอธิบายปฏิกริยาต่อคนข้ามชาติ (Ceobanu & Escandell, 2010; Flashman, 2009; Olzak, 1994; Quillian, 1995) แต่การศึกษานี้ให้ความสนใจในการอธิบายปรากฏการณ์ปฏิกริยาต่อคนข้ามชาติในระดับบุคคล โดยใช้มุมมองทางสังคมวิทยาในระดับจุลภาคที่ว่าด้วยอัตลักษณ์และคุณค่า (Identities and values) และการติดต่อดสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง (Contact with out-group members)

เริ่มต้นด้วยมุมมองที่ว่าด้วยอัตลักษณ์และคุณค่า (Identities and values) เป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงกับการสร้างทัศนคติที่ได้รับอิทธิพลจากอัตลักษณ์และคุณค่าของกลุ่มตนเอง ซึ่งอธิบายว่าบุคคลจะชื่นชอบพวกของตนเองหรือกลุ่มที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่ โดยมีความประทับใจเชิงบวกกับอัตลักษณ์ของกลุ่มตนเองแต่นำมาซึ่งทัศนคติเชิงลบต่อคนอื่นๆ ที่อยู่นอกกลุ่ม (Mummendey, Klink, & Brown, 2001) นั่นคือการสร้างความเป็นอื่นขึ้นจากการให้คุณค่าอัตลักษณ์ของกลุ่มตนเองเหนือกว่ากลุ่มอื่นๆ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดความเป็น “เขา (Them)” ซึ่งเป็นคนนอกกลุ่ม (Out-group) กับความเป็น “เรา (Us)” ซึ่งเป็นคนในกลุ่ม (In-group) ทั้งนี้ความเป็นอื่นอาจสร้างมาจากความเป็นจริงหรือจินตนาการว่าเป็นความแตกต่างจากตนในแง่ที่ว่า “เขา” เป็นคนที่มาจากที่อื่นๆ ที่มีใช้พื้นที่ของตน ไม่ว่าจะเป็นภาค ประเทศ โชน และทวีป เป็นต้น นอกจากนั้นยังรวมถึงความเป็น “เขา” ที่แตกต่างในความเป็นกลุ่มหรือองค์กรในด้านของสังคมวัฒนธรรม ความประพฤติ หรือแม้กระทั่งเรื่องของความคิดเห็นหรือมุมมอง (Murdick, Shore, Chittooran, & Gartin, 2004) ส่วนความเป็น “เรา” นั้นสร้างโดยทำให้อัตลักษณ์ของกลุ่มตนมีคุณค่ามากกว่าของกลุ่มอื่น

⁴ คนข้ามชาติจากพม่ารุ่นที่สอง หมายถึง ลูกของคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทย

การสร้างความเป็น “เรา” นั้นคงเทียบได้กับการสร้าง “ความเป็นไทย” (Thainess) ในสังคมไทยที่สร้างคุณสมบัติของความเป็นคนไทยขึ้นมา เพื่อใช้ในการสร้างชาติ ทำให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียวกัน และเป็นการรับประกันความมั่นคงของชาติ อย่างไรก็ตาม การสร้างความเป็นไทยดังกล่าว นั้น อาจยังอยู่ในลักษณะที่ค่อนข้างจำกัด กล่าวคือ ถูกสงวนไว้สำหรับคนไทยเท่านั้น จึงทำให้กลุ่มชาติพันธุ์อื่นหรือคนอื่นที่มีสถานะด้อยกว่าทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในสังคมไทยมี “ความเป็นอื่น” ที่ชัดเจนขึ้น (โสพล, 2551; สายชล, 2551) ซึ่งเขาเหล่านั้นอาจถูกปฏิเสธการเข้าสู่การบูรณาการเข้ากับสังคมไทยจากการมีช่องว่างระหว่างความเป็น “เรา/ไทย” และเป็น “เขา/อื่น”

ในขณะที่มุมมองที่ว่าด้วยการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง (Contact with out-group members) ได้อธิบายปฏิกริยาต่อผู้ย้ายถิ่นระดับบุคคลโดยอาศัยหลักการของทฤษฎีการสัมผัส (Contact theory) ซึ่งมีแนวคิดว่าการใกล้ชิดกับกลุ่มอื่นๆ ที่มีใช้กลุ่มของตนเองนั้น จะก่อให้เกิดทัศนคติเชิงบวกกับคนข้ามชาติ อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดทัศนคติเชิงบวกแล้วก็อาจเกิดอคติหรือทัศนคติเชิงลบต่อกลุ่มอื่นได้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากการมีทัศนคติเชิงลบแบบการเหมารวม (Negative and faulty stereotypes) (Flashman, 2009; Hainmueller & Hopkins, 2014) จากการศึกษาที่ผ่านมาเน้นรูปแบบของการติดต่อสื่อสารกับคนนอกกลุ่มในลักษณะตัวต่อตัว เช่น การเป็นเพื่อนร่วมงาน เพื่อนบ้านหรือคนรู้จัก และพบว่า การติดต่อสื่อสารกับคนนอกกลุ่มในรูปแบบของการเป็นเพื่อนนั้น ส่งผลต่อการเกิดทัศนคติเชิงบวกมากกว่าการติดต่อสื่อสารกับคนนอกกลุ่มในรูปแบบอื่นๆ (Hodson & Hewstone, 2012; Pettigrew, Tropp, Wagner, & Christ, 2011)

การได้รับการอนุญาตให้อยู่อาศัยอย่างถาวร/การได้รับสัญชาติ

โดยทั่วไปแล้วการเปลี่ยนแปลงสถานะของคนข้ามชาตินั้น มีความเชื่อมโยงกับการอนุญาตให้อยู่อาศัยอย่างถาวร/การแปลงสัญชาติ/การได้รับสัญชาติ ซึ่งมักมีลำดับดังนี้ จากคนข้ามชาติผิดกฎหมายสู่การเป็นคนข้ามชาติถูกกฎหมายจากการอาศัยชั่วคราวสู่การอาศัยอย่างถาวร และสุดท้ายจากการอาศัยอย่างถาวรสู่การแปลงสัญชาติ (Baubock, 1994) อย่างไรก็ตาม การอนุญาตให้อยู่อาศัยอย่างถาวรหรือการได้รับสัญชาติของบุคคลของประเทศใดประเทศหนึ่งนั้น มักเกิดขึ้นเมื่อบุคคลนั้นมีคุณสมบัติตามที่ประเทศนั้นๆ กำหนด (Schlueter & Scheepers, 2010) โดยทั่วไปแล้วมักจะมีคุณสมบัติที่คล้ายๆ กันในหลายๆ ประเทศ ได้แก่ การได้รับสัญชาติโดยการเกิดและการแปลงสัญชาติ การได้รับสัญชาติโดยการเกิดนั้นมักมีข้อกำหนดคือ การเกิดในประเทศนั้นๆ และการมีบิดาและหรือมารดาเป็นพลเมืองของประเทศนั้นๆ ส่วนการแปลงสัญชาตินั้น มักมีข้อกำหนดที่ประกอบด้วย การอยู่อาศัยในประเทศนั้นๆ ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง การมีประพฤติกรรมที่ไม่เป็นการฝ่าฝืนกฎหมายว่าด้วยการเข้าเมือง (หรือการได้รับการนิรโทษกรรม) มีความรู้เรื่องภาษาของประเทศนั้นๆ อย่างเพียงพอและการสาบานตนว่าจะเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศนั้นๆ (Oath of allegiance) (Crawley, 2005; Ha, 2010; Hood & Morris, 1998)

ประเทศไทยมีการให้สัญชาติโดยการเกิดตามพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา 7⁵ (ยกเว้นบุคคลตามมาตรา 7 ทวิ วรรคหนึ่ง) และมาตรา 8⁶ ส่วนการให้สถานะการอยู่อาศัยอย่างถาวร (Permanent residence: PR) และ

⁵ ดูเพิ่มเติมใน พ.ร.บ.สัญชาติ มาตรา 7 และ มาตรา 7 ทวิ

⁶ ดูเพิ่มเติมใน พ.ร.บ.สัญชาติ มาตรา 8

การแปลงสัญชาติสำหรับคนข้ามชาติที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนดไว้ตามพระราชบัญญัติสัญชาติ ประเทศไทยได้เปิดโอกาสให้กับคนข้ามชาติได้อยู่อาศัยอย่างถาวรในประเทศไทยหรือแปลงสัญชาติตามพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา 9⁷ โดยการแต่งงาน และมาตรา 10 – 12⁸ โดยการแปลงสัญชาติ ทั้งนี้ต้องมีคุณสมบัติดังนี้ บรรลุนิติภาวะแล้วตามกฎหมายไทยและกฎหมายที่บุคคลนั้นมีสัญชาติ มีความประพฤติดี มีอาชีพเป็นหลักฐาน มีภูมิลำเนาในราชอาณาจักรไทยต่อเนื่องมาจนถึงวันที่ยื่นคำขอแปลงสัญชาติเป็นไทยเป็นเวลาไม่น้อยกว่าห้าปี และมีความรู้ภาษาไทยตามที่กำหนดในกฎกระทรวง อย่างไรก็ตาม คนข้ามชาติเหล่านี้จะต้องยื่นคำร้องขอแปลงสัญชาติภายใต้ประเภทการลงทุน ธุรกิจ ผู้เชี่ยวชาญและเหตุผลทางมนุษยชน และได้รับอนุมัติเมื่อผ่านดุลยพินิจของรัฐมนตรี (พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2535)

การรับรู้เกี่ยวกับพลวัตกับและแรงงานข้ามชาติ

จากการศึกษาที่ผ่านมา พบว่าคนข้ามชาติมักถูกมองว่าเป็นภัยต่ออัตลักษณ์ของชาติ (National identity) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคนพื้นถิ่นมีความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นชาติ เช่นเดียวกับความรู้สึกของคนไทยที่มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทยแล้วสร้าง “ความเป็นอื่น” ให้กับคนกลุ่มน้อยอื่นๆ (Traitongyoo, 2008; สายชล, 2551) นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่าความเข้าใจผิดและความหวาดระแวงกับคนข้ามชาติที่เกิดขึ้นกับคนพื้นถิ่นนั้นเป็นผลมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ที่มีอยู่อย่างจำกัดระหว่างคนพื้นถิ่นกับคนข้ามชาติ (Brees, 2010)

ในขณะที่สื่อต่างๆ ของไทยมักนำเสนอเรื่องราวที่เป็นด้านลบของคนข้ามชาติจากพม่า ว่าเป็นผู้สร้างปัญหาและภาระให้กับรัฐไทย ดังนั้นคนข้ามชาติจากพม่าจึงมักถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามความปลอดภัยส่วนบุคคลและความสงบเรียบร้อยของสังคม (Chaipipat, 2007; Sides & Citrin, 2007) นอกจากนี้แล้ว ยังมีเหตุการณ์ในอดีตที่ตอกย้ำภาพเชิงลบของคนข้ามชาติจากพม่า ไม่ว่าจะเป็นการยึดสถานทูตพม่าเมื่อ พ.ศ. 2542 การจับตัวประกันที่โรงพยาบาลราชบุรีเมื่อ พ.ศ. 2543 (กระปุกดอทคอม, ม.ป.ป.) ซึ่งล้วนแล้วแต่สร้างทัศนคติเชิงลบต่อคนข้ามชาติจากพม่าทั้งสิ้น

การติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเองกับทัศนคติต่อคนข้ามชาติ

นักสังคมศาสตร์มักใช้มุมมองเรื่องการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง (Contact with out-group members) ในการทำความเข้าใจสถานการณ์ของการลดความตึงเครียดและลดทัศนคติเชิงลบของคนระหว่างกลุ่ม (Schlueter & Scheepers, 2010) โดยเฉพาะกลุ่มใหญ่กับกลุ่มย่อย โดยให้นิยามการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเองในรูปแบบปฏิสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว (Pettigrew & Tropp, 2006) ซึ่งในแนวคิดนี้ได้เน้นไปที่การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอย่างแท้จริง (Actual intergroup contact) ว่าสามารถสร้างโอกาสการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง อันนำไปสู่การเพิ่มทัศนคติเชิงบวกระหว่างกลุ่ม การศึกษาพบว่า ในช่วงแรกปฏิสัมพันธ์

⁷ ดูเพิ่มเติมใน พ.ร.บ.สัญชาติ มาตรา 9

⁸ ดูเพิ่มเติมใน พ.ร.บ.สัญชาติ มาตรา 10,11,12

ระหว่างกลุ่มช่วยลดความตึงเครียดได้ในบางเงื่อนไข ได้แก่ การมีเป้าหมายร่วมกัน การมีความร่วมมือระหว่างกัน การมีสถานะที่เท่ากัน และการที่ทางการ (รัฐ) ให้การสนับสนุนเท่าๆ กัน เป็นต้น ต่อมาพบว่า การลดความตึงเครียด/ การเพิ่มทัศนคติเชิงบวกระหว่างกลุ่มนั้นเกิดขึ้นแม้ไม่มีเงื่อนไขในการสนับสนุน (Pettigrew & Tropp, 2008)

วิธีการศึกษา

บทความนี้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนไทยต่อผู้อพยพ/พลัดถิ่นจากประเทศพม่า ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อ พ.ศ. 2555 พื้นที่ที่ทำการศึกษาคือพื้นที่ ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานพักพิงตามแนวชายแดนของไทย ได้แก่ จังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี แม่ฮ่องสอน และตาก ตัวอย่างในการศึกษาคือประชาชนไทยทั่วไป อายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป จำนวน 1,600 คน โดยมีตัวอย่างจังหวัดละ 400 คน สุ่มตัวอย่างแบบเป็นช่วงชั้น คือแบ่งพื้นที่ในแต่ละจังหวัดออกเป็นพื้นที่เขตเมืองที่เป็นตำบลที่ตั้งของศาลากลางจังหวัด และพื้นที่นอกเขตเมืองที่เป็นตำบลที่ตั้งของศูนย์พักพิง โดยสุ่ม 5 หมู่บ้านจากแต่ละตำบล และใช้การสุ่มอย่างเป็นระบบและเป็นอิสระในการสุ่มเลือกประชากรตัวอย่างหนึ่งคนจากหนึ่งครัวเรือน หมู่บ้านละ 40 คน

การศึกษานี้เน้นความเป็นไทยและความเป็นอื่นซึ่งวัดจากความคิดเห็นของคนไทยต่อคนข้ามชาติชาวพม่า และเพื่อให้เห็นถึงสถานะการอยู่อาศัยในประเทศไทย จึงได้แบ่งลูกของชนข้ามชาติจากพม่า ออกเป็น 3 กลุ่มคือ ลูกของผู้พลัดถิ่น/ผู้อพยพที่อยู่ในศูนย์พักพิงตามแนวชายแดนของไทย ลูกของแรงงานข้ามชาติที่จดทะเบียน และลูกของแรงงานข้ามชาติที่ไม่ได้จดทะเบียน

ส่วนระดับความคิดเห็นต่อคนข้ามชาติจากพมานั้นวัดโดยใช้มาตรวัดของลิเคิร์ตที่ได้รับการปรับปรุงแล้ว (Modified Likert scale) ทั้งนี้การทดสอบแบบสอบถามได้ค่าความเที่ยง (Reliability) ที่ 0.86 แต่ละคำถามมีคำตอบ 5 ระดับคือ 1 = เห็นด้วยน้อยที่สุด 2 = เห็นด้วยน้อย 3 = เห็นด้วยปานกลาง 4 = เห็นด้วยมาก 5 = เห็นด้วยมากที่สุด แต่ในการเสนอผลการศึกษาแบ่งความคิดเห็นออกเป็น 2 กลุ่ม คือเห็นด้วยมาก (สะท้อนความเป็นอื่นในระดับต่ำ) และเห็นด้วยน้อย (สะท้อนความเป็นอื่นในระดับสูง) โดยเห็นด้วยมาก ประกอบด้วย เห็นด้วยมาก และเห็นด้วยมากที่สุด ส่วนเห็นด้วยน้อยประกอบด้วย เห็นด้วยน้อยที่สุด เห็นด้วยน้อย และเห็นด้วยปานกลาง

สำหรับการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง (Contact with out-group members) วัดจากการมีหรือไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นคนข้ามชาติจากพม่า

การศึกษานี้ได้ดำเนินการตามขั้นตอนของการขอจริยธรรมจากสำนักคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน (สาขาสังคมศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหิดล และได้ผ่านการพิจารณารับรองโครงการวิจัยที่เสนอขอรับรองจริยธรรมการวิจัยในคนตามเอกสารหมายเลข MU – SSIRB 2011/068.1803

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษานี้ใช้ ความถี่ ร้อยละ และไคสแควร์ (Chi-square) ในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อนำเสนอความคิดเห็นของคนไทย และตอบคำถามที่ว่า การติดต่อสื่อสารระหว่างคนไทยกับคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดขึ้นจะลดช่องว่าง

ระหว่างความเป็นไทยและความเป็นอื่นได้หรือไม่ โดยมองผ่านประเด็นการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทยทั้ง 3 กลุ่ม

ผลการศึกษา

ลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นเพศหญิงสูงกว่าเพศชายเล็กน้อย (ร้อยละ 52.3 ต่อร้อยละ 47.7) มีอายุเฉลี่ย 42.2 ปี เกือบครึ่งอยู่ในกลุ่มอายุ 18–39 ปี ส่วนใหญ่มีบิดา–มารดาที่มีเชื้อชาติไทย เกือบสี่ในห้าแต่งงานแล้ว เกือบครึ่งจบชั้นมัธยมศึกษาหรือสูงกว่า และเกือบหนึ่งในสิบไม่ได้เรียนหนังสือ ร้อยละ 90.1 มีงานทำ มีเพียงร้อยละ 13.9 ที่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นผู้พลัดถิ่น กลุ่มตัวอย่างอยู่ในเขตเมืองและเขตชนบทในสัดส่วนที่เท่าๆ กัน (ตาราง 1)

ตาราง 1 ลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง

ลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	763	47.7
หญิง	837	52.3
อายุ		
18–29	370	23.1
30–39	367	22.9
40–49	352	22.0
50–59	271	16.9
>=60 ปี	240	15.0
อายุเฉลี่ย 42.2 ปี		
เชื้อชาติบิดา–มารดา		
ไทย	1,523	95.2
ไม่ใช่ไทย	77	4.8
สถานภาพสมรส		
โสด	329	20.6
แต่งงาน	1,196	74.8
หม้าย/หย่า/แยก	75	4.7
การศึกษา		
ไม่ได้เรียน	154	9.6
ประถมศึกษา	655	40.9

ตาราง 1 (ต่อ) ลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง

ลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง	จำนวน	ร้อยละ
มัธยมศึกษาขึ้นไป	791	49.4
สถานภาพการทำงาน		
ไม่ได้ทำงาน	142	8.9
ทำงาน	1,458	91.1
มีเพื่อน/รู้จักผู้พลัดถิ่น		
มี	222	13.9
ไม่มี	1,378	86.1
เขตที่อยู่อาศัย		
ชนบท	800	50.0
เมือง	800	50.0

ทัศนคติต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทย

ข้อมูลในตาราง 2 สะท้อนให้เห็นว่าความรู้สึกคนไทยค่อนข้างไวต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากประเทศพม่า โดยกลุ่มตัวอย่างถึงร้อยละ 73.1 เห็นด้วยน้อยว่าควรให้สิทธิการอยู่อาศัยอย่างถาวรแก่ลูกของผู้พวยพจากพม่าที่อยู่ในศูนย์พักพิงที่เกิดในไทย ร้อยละ 75.9 เห็นด้วยน้อยต่อการให้สิทธิอยู่อาศัยอย่างถาวรแก่ลูกของแรงงานจดทะเบียนจากพม่าที่เกิดในไทย และร้อยละ 97.6 เห็นด้วยน้อยต่อการได้รับสิทธิให้อยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของแรงงานไม่จดทะเบียนจากพม่าที่เกิดในไทย

ตาราง 2 ความคิดเห็นต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของผู้พลัดถิ่น/แรงงานจากพม่า

ความคิดเห็น	จำนวน	ร้อยละ
ลูกของผู้พวยพที่อยู่ในศูนย์ที่เกิดในไทยควรได้รับสิทธิอยู่ในไทยอย่างถาวร		
เห็นด้วยน้อย	1,169	73.1
เห็นด้วยมาก	431	26.9
ลูกของแรงงานที่ไม่จดทะเบียนที่เกิดในไทยควรได้รับสิทธิอยู่ในไทยอย่างถาวร		
เห็นด้วยน้อย	1,562	97.6
เห็นด้วยมาก	38	2.4
ลูกของแรงงานที่จดทะเบียนที่เกิดในไทยควรได้รับสิทธิอยู่ในไทยอย่างถาวร		
เห็นด้วยน้อย	1,215	75.9
เห็นด้วยมาก	385	24.1

ความคิดเห็นต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทยกับการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่ม

ตาราง 3 แสดงให้เห็นว่าการมีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นคนข้ามชาติจากพม่ามีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความคิดเห็นต่อการให้สิทธิ์อยู่อาศัยอย่างถาวรกับลูกของคนข้ามชาติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยมีสัดส่วนของผู้ที่เห็นด้วยมากกับการอาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในศูนย์พักพิงร้อยละ 38.3 เมื่อเทียบกับผู้ที่ไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักคนเหล่านั้นที่เห็นด้วยอย่างมากในประเด็นดังกล่าวเพียงร้อยละ 25.1

ส่วนความคิดเห็นของคนไทยต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกที่เกิดในประเทศไทยของแรงงานที่ไม่ได้จดทะเบียนจากพม่านั้น ก็เช่นกันที่พบว่าผู้ที่มีเพื่อนหรือคนรู้จักเป็นคนข้ามชาติชาวพม่าแล้วมีสัดส่วนที่เห็นด้วยมากสูงกว่ากลุ่มคนที่ไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักคือร้อยละ 5.4 ต่อร้อยละ 1.9

ในขณะที่ความคิดเห็นต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของแรงงานที่จดทะเบียนจากพม่าที่เกิดในประเทศไทยก็มีรูปแบบเช่นเดียวกัน นั่นคือ ผู้ที่มีเพื่อนหรือคนรู้จักเป็นคนข้ามชาติจากพม่าเห็นด้วยมากในประเด็นนี้ร้อยละ 31.1 ส่วนผู้ที่ไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักเห็นด้วยมากในประเด็นนี้เพียงร้อยละ 22.9 เท่านั้น

ตาราง 3 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง แยกตามการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่ม และความคิดเห็นต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทย

การติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่ม	ความคิดเห็นว่าควรได้รับสิทธิ์อยู่ในไทยอย่างถาวร					
	ลูกของผู้อพยพที่อยู่ในศูนย์*		ลูกของแรงงานพม่าไม่จดทะเบียน*		ลูกของแรงงานพม่าจดทะเบียน*	
	เห็นด้วยน้อย	เห็นด้วยมาก	เห็นด้วยน้อย	เห็นด้วยมาก	เห็นด้วยน้อย	เห็นด้วยมาก
มีเพื่อน/รู้จักผู้พลัดถิ่น						
มี	61.7	38.3	94.6	5.4	68.9	31.1
ไม่มี	74.9	25.1	98.1	1.9	77.1	22.9

หมายเหตุ: * แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ $p < 0.05$

ทัศนคติต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทยกับคุณลักษณะอื่นๆ ของกลุ่มตัวอย่าง

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยส่วนบุคคลต่างๆ นั้นพบว่า แม้จะมีความแตกต่างกันในด้านทัศนคติต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกคนข้ามชาติจากพม่าที่เกิดในประเทศไทย แต่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ยกเว้นปัจจัยด้านที่อยู่อาศัยที่ชี้ให้เห็นว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทนั้นมีความเห็นเชิงบวกในประเด็นดังกล่าวมากกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง (ตาราง 4) ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าคนที่อยู่ในชนบทนั้นมีเพื่อน/คนรู้จักที่เป็นคนข้ามชาติจากพมามากกว่าคนที่อยู่ในเมือง โดยพบว่าคนที่อยู่ในชนบทร้อยละ 24 และคนในเมืองร้อยละ 3.8 ที่มีเพื่อน/คนรู้จักที่เป็นคนข้ามชาติจากพม่า (ไม่ได้เสนอในตาราง)

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าไม่ว่าลักษณะส่วนบุคคลอย่างไรก็มีทัศนคติที่เป็นบวกกับการให้สิทธิ์อยู่ในไทยอย่างถาวรกับลูกของผู้อพยพจากพม่าที่อยู่ในศูนย์ที่เกิดในไทยมากที่สุด รองลงมาคือ ลูกที่เกิดในไทยของแรงงานพม่าที่จดทะเบียน ในขณะที่ลูกของแรงงานผิดกฎหมายจากพม่าที่เกิดในไทยนั้น กลุ่มตัวอย่างเห็นด้วยว่าควรได้รับสิทธิ์อยู่ในไทยอย่างถาวรน้อยที่สุด ซึ่งทำให้เห็นถึงระยะห่างของความเป็นอื่นที่รู้สึกกับลูกของแรงงานผิดกฎหมายจากพม่ามากกว่าลูกของแรงงานจดทะเบียนจากพม่าและผู้พลัดถิ่น/อพยพอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสัดส่วนผู้ที่เห็นด้วยมากมีค่อนข้างต่ำ (ตาราง 4)

ตาราง 4 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามความคิดเห็นต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากพม่า และลักษณะส่วนบุคคล

ลักษณะส่วนบุคคล	ความคิดเห็นว่าควรได้รับสิทธิ์อยู่ในไทยอย่างถาวร					
	ลูกของผู้อพยพที่อยู่ในศูนย์		ลูกของแรงงานพม่าไม่จดทะเบียน		ลูกของแรงงานพม่าจดทะเบียน	
	เห็นด้วยน้อย	เห็นด้วยมาก	เห็นด้วยน้อย	เห็นด้วยมาก	เห็นด้วยน้อย	เห็นด้วยมาก
<i>เพศ</i>						
ชาย	73.0	27.0	97.8	2.2	77.2	22.8
หญิง	73.1	26.9	97.5	2.5	74.8	25.2
<i>อายุ</i>						
18 – 29	68.4	31.6	96.8	3.2	73.0	27.0
30 – 39	70.8	29.2	97.3	2.7	77.1	22.9
40 – 49	76.7	23.3	97.4	2.6	75.0	25.0
50 – 59	76.0	24.0	98.2	1.8	76.4	23.6
≥60 ปี	75.0	25.0	99.2	0.8	79.6	20.4
<i>เชื้อชาติบิดา – มารดา</i>						
ไทย	73.0	27.0	97.6	2.4	75.6	24.4
ไม่ใช่ไทย	74.0	26.0	98.7	1.3	83.1	16.9
<i>สถานภาพสมรส</i>						
โสด	72.6	27.4	97.3	2.7	72.6	27.4
แต่งงาน	73.3	26.7	97.7	2.3	76.6	23.4
หม้าย/หย่า/แยก	70.7	29.3	98.7	1.3	80.0	20.0
<i>การศึกษา</i>						
ไม่ได้เรียน	65.6	34.4	94.8	5.2	74.7	25.3
ประถมศึกษา	72.7	27.3	98.0	2.0	74.0	26.0
มัธยมศึกษาขึ้นไป	74.8	25.2	97.9	2.1	77.7	22.3

ตาราง 4 (ต่อ) ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามความคิดเห็นต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากพม่า และลักษณะส่วนบุคคล

ลักษณะส่วนบุคคล	ความคิดเห็นว่าควรได้รับสิทธิอยู่ในไทยอย่างถาวร					
	ลูกของผู้พวยพ ที่อยู่ในศูนย์		ลูกของแรงงานพม่า ไม่จดทะเบียน		ลูกของแรงงานพม่า จดทะเบียน	
	เห็นด้วย น้อย	เห็นด้วย มาก	เห็นด้วย น้อย	เห็นด้วย มาก	เห็นด้วย น้อย	เห็นด้วย มาก
สถานภาพการทำงาน						
ไม่ได้ทำงาน	73.2	26.8	99.3	0.7	78.9	21.1
ทำงาน	73.0	27.0	97.5	2.5	75.7	24.3
เขตที่อยู่อาศัย*						
ชนบท	68.4	31.6	96.4	3.6	70.6	29.4
เมือง	77.8	22.3	98.9	1.1	81.3	18.8

หมายเหตุ: *แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ $p < 0.05$

สรุปและอภิปรายผล

กล่าวได้ว่าในสายตาคนไทยส่วนใหญ่มีทัศนคติเชิงลบในการให้สิทธิอยู่ในไทยอย่างถาวรกับลูกของคนข้ามชาติจากพม่า หรือมองว่าคนข้ามชาติจากพม่านั้นเป็นอื่นในสังคมไทย โดยมองว่าลูกของแรงงานที่ไม่จดทะเบียนเป็นอื่นมากที่สุด รองลงมาคือลูกของแรงงานที่จดทะเบียน และลูกของผู้พลัดถิ่น/ผู้พวยพตามลำดับ แต่เมื่อพิจารณาการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มกับความคิดเห็นต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากพม่า สะท้อนให้เห็นว่าหากคนไทยมีเพื่อนหรือรู้จักคนข้ามชาติจากพม่าแล้ว โอกาสที่พวกเขาจะมีทัศนคติเชิงบวกกับการให้สิทธิอยู่อาศัยอย่างถาวรเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ในการทำความเข้าใจความคิดเห็นของคนไทยต่อคนข้ามชาติจากพม่าผ่านประเด็นการให้สิทธิอยู่อาศัยอย่างถาวรนั้น ต้องเชื่อมโยงกับแนวคิดทางสังคมวิทยาในระดับจุลภาคที่เน้นในมุมมองของความภาคภูมิใจในความเป็นชาติหรือในสังคมไทย หรือ “ความเป็นไทย” ที่ต้องเริ่มต้นจากการสร้างความเป็นไทย การศึกษาที่ผ่านมาชี้ชัดว่าการสร้างความเป็นไทยประกอบไปด้วยองค์ประกอบหลัก 3 ประการ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ผ่านการถูกขัดเกลาก่อนในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับครัวเรือน โรงเรียน จนถึงที่ทำงาน จนกลายเป็นอุดมการณ์และบรรทัดฐาน (Ideology and norm) การสร้างความเป็นไทยเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาตินี้ในทางกลับกันได้ก่อให้เกิดผลข้างเคียงด้วยการสร้างความเป็นอื่นให้กับกลุ่มคนที่อาจมีอุดมการณ์และบรรทัดฐานแตกต่างจากกลุ่มของตนเอง (Traitongyoo, 2008) ซึ่งดูเหมือนว่า ความเป็นไทยได้ควบคุมการตัดสินใจว่าคนไทยจะยอมให้ใครถูกบูรณาการเข้ามาอยู่ในสังคมไทยหรือไม่ อย่างไร การปฏิเสธการอยู่อาศัยอย่างถาวรของลูกของคนข้ามชาติจากพม่าของคนไทยอาจมาจากความรู้สึกที่เชื่อว่าการเป็นไทยนั้นจะต้องผ่านกระบวนการขัดเกลาก่อนทางสังคมเพื่อหล่อหลอมให้เกิดความเป็นไทย และมุมมองที่สำคัญประการหนึ่งของความเป็นไทยก็คือการหลีกเลี่ยง

การกลืนกลาย (Assimilation) และการบูรณาการ (Integration) ของคนข้ามชาติจากพม่าไม่ให้เข้าสู่ความเป็นไทย ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากความเชื่อที่ว่าคนข้ามชาติจากพม่าอาจจะไม่มีความจงรักภักดีอย่างแรงกล้าต่อค่านิยมหลักและความเชื่อในความเป็นไทย รวมทั้งไม่ได้ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมเช่นเดียวกับคนไทย นอกจากนี้แล้วจากการสำรวจที่ผ่านมาขององค์กรแรงงานระหว่างประเทศชี้ให้เห็นว่าคนไทยเห็นว่าคนข้ามชาติจากพม่าที่เป็นแรงงานนั้นปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตในประเทศไทยได้ในบางส่วนเท่านั้น (Balkun, 2002)

ผลการศึกษาวิจัยชี้ให้เห็นถึงระดับของความรู้สึกถึง “ความเป็นอื่น” ที่ค่อนข้างแตกต่างกันกับคนข้ามชาติจากพม่ากลุ่มต่างๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความเป็นอื่นนั้นมีความเฉพาะเจาะจงตามกลุ่มของคนข้ามชาติ ซึ่งมีใช่เพียงแค่ความเป็นอื่นในแง่ของของพื้นที่ สังคม วัฒนธรรมหรือความคิดเห็น/มุมมองเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสถานะการอยู่อาศัยในประเทศปลายทางที่แตกต่างกันไปด้วย ทั้งนี้การสร้างความเป็นอื่นกับกลุ่มต่างๆ เหล่านี้นั้นถูกมองว่ามีความเชื่อมโยงการสร้างภาพเหมารวมและอัตลักษณ์ของคนข้ามชาติกลุ่มต่างๆ แตกต่างกัน จึงทำให้เกิดทัศนคติเชิงลบที่แตกต่างกันออกไป (Hainmueller & Hopkins, 2014) โดยจะเห็นได้ว่ากลุ่มที่มีตัวตน/อัตลักษณ์ชัดเจนและมีที่อยู่อย่างชัดเจน เช่นคนข้ามชาติในศูนย์พักพิงนั้น ถูกทำให้เป็นอื่นน้อยกว่ากลุ่มอื่นๆ เนื่องจากพวกเขาเหล่านี้ถูกมองว่าคุกคามต่ออัตลักษณ์และคุณค่าของความเป็นไทยได้ไม่มากนัก ในขณะที่คนข้ามชาติที่จดทะเบียนนั้นได้แสดงการมีตัวตน/อัตลักษณ์บางอย่างจากเอกสารที่มีอยู่แต่ขอบเขตการพำนักอาศัยนั้นไม่ค่อยชัดเจน จึงทำให้คนกลุ่มนี้อาจส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์และคุณค่าของความเป็นไทยรวมทั้งความปลอดภัยส่วนบุคคลและสังคมได้บ้าง ส่วนคนข้ามชาติที่ไม่ได้จดทะเบียนซึ่งไม่มีเอกสารที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์/ตัวตนรวมทั้งการไม่สามารถจำกัดขอบเขตการพำนักอาศัยนั้น อาจส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์และคุณค่าของความเป็นไทยรวมทั้งความปลอดภัยส่วนบุคคลและสังคมมากกว่ากลุ่มอื่นๆ ประกอบกับการรับรู้ของคนไทยผ่านสื่อต่างๆ ที่มักนำเสนอด้านลบของคนข้ามชาติจากพม่าไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการเป็นภัยคุกคามต่อความปลอดภัยส่วนบุคคลและภัยคุกคามความสงบเรียบร้อยของสังคม (Chaipipat, 2007; Sides & Citrin, 2007) ในสายตาของคนไทย คนข้ามชาติจากพม่าเปรียบเสมือนภัยคุกคามต่อความภาคภูมิใจในความเป็นชาติหรือความเป็นไทยในระดับที่แตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าการได้ใกล้ชิดและติดต่อสื่อสารกับผู้พลัดถิ่น/แรงงานจากพม่ากลับมีส่วนช่วยทำให้ช่องว่างของความเป็นอื่นนั้นแคบลง โดยจะเห็นได้จากสัดส่วนของคนไทยที่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นผู้พลัดถิ่นหรือแรงงานจากพม่า ที่มีทัศนคติเชิงบวกต่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรในประเทศไทยของคนกลุ่มนี้มากกว่าคนไทยที่ไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นผู้พลัดถิ่นหรือแรงงานจากพม่า ทัศนคติเชิงลบต่อผู้พลัดถิ่นและแรงงานจากพม่าที่ถูกลดทอนลงด้วยความเป็นเพื่อนหรือความรู้จักกันนี้ สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าด้วยการติดต่อสื่อสารกับบุคคลนอกกลุ่มของตนเอง (Contact with out-group members) ซึ่งมีพื้นฐานมาจากทฤษฎีสัมผัส (Contact theory) ที่กล่าวว่า การใกล้ชิดกับกลุ่มอื่นๆ ที่มีใช้กลุ่มของตนเองนั้นจะก่อให้เกิดทัศนคติเชิงบวก และช่วยลดทัศนคติเชิงลบกับคนกลุ่มนั้นๆ ทัศนคติเชิงลบที่เกิดขึ้นกับผู้พลัดถิ่นและแรงงานข้ามชาติจึงมีความเชื่อมโยงกับระยะห่างทางสังคมระหว่างคนพื้นถิ่นกับคนนอกกลุ่มซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคม (Crawley, 2005; Pettigrew & Tropp, 2006; Pettigrew & Tropp, 2008)

ข้อเสนอแนะ

บทความนี้พบว่า การใกล้ชิดในลักษณะของการเป็นเพื่อน/คนรู้จักกับคนข้ามชาตินั้นช่วยลดทัศนคติเชิงลบที่เกิดขึ้นได้ ดังนั้นการดำเนินการให้มีกิจกรรมเชิงบวกที่สนับสนุนการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับคนข้ามชาติ โดยเฉพาะในพื้นที่ มีคนข้ามชาติอาศัยอยู่จำนวนมากน่าจะช่วยลดทัศนคติเชิงลบต่อคนข้ามชาติ ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างบูรณาการได้ โดยอาศัยความร่วมมือของภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการศึกษานี้ได้ศึกษารูปแบบการติดต่อสื่อสารระหว่างกลุ่มในลักษณะของการเป็นเพื่อนหรือคนรู้จักเท่านั้น ดังนั้น การศึกษารูปแบบของการติดต่อสื่อสารระหว่างกลุ่มที่หลากหลายรูปแบบ รวมถึงการศึกษาระยะห่างทางสังคมเพิ่มเติม น่าจะทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการรณรงค์เพื่อลดทัศนคติเชิงลบต่อกลุ่มคนข้ามชาติได้

กิจกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบคุณ WHO Thailand และ The European Union ที่ให้การสนับสนุนทุนสำหรับโครงการวิจัยนี้ รวมทั้งขอขอบคุณนักวิจัยผู้ร่วมโครงการ อ.ดร.ลักกรินทร์ นิยมศิลป์

เอกสารอ้างอิง

- กระปุกดอทคอม. (ม.ป.ป.). *พลิกแพม คดีดัง 24 มกราคม 2543 ก๊อดอาร์มี บุกยึด รพ.ราชบุรี*. สืบค้นเมื่อ 15 พฤษภาคม 2558, จาก <http://highlight.kapook.com/view/81233>
- โสฬส ศิริไสย์. (2551). *อำนาจทางภาษาว่าด้วย “ความเป็นไทย” กับการเลือกสรรจินตภาพแห่งตัวตนคนตัวเล็กตัวน้อยในชีวิตประจำวัน*. ใน กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). *จินตนาการความเป็นไทย* (หน้า 85–112). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม และศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2535. (2535). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 109 ตอนที่ 23. หน้า 3.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2551). *ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก*. ใน กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). *จินตนาการความเป็นไทย* (หน้า 61–82). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Balkun, M. M. (2002). Phillis Wheatley's construction of otherness and the rhetoric of performed ideology. *African American Review*, 36(1): 121–135. doi: 10.2307/2903370
- Baubock, R. (1994). *The integration of immigrants*. Council of Europe.
- Blinder, S. (2011). *UK public opinion toward migration: Determinants of attitudes*. Oxford: Migration Observatory, Oxford University.
- Brees, I. (2010). Burden or Boon: The impact of Burmese refugees on Thailand. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 11(1): 35–47.
- Ceobanu, A. M., & Escandell, X. (2010). Comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data: A review of theories and research. *Annual Review of Sociology*, 36: 309–328.
- Chaipipat, K. (2007). *Review of Thai media coverage on migrant and mobile population and training programme for HIV/AIDS*. Bangkok: Bangkok Office of Canada South – East Asia Regional HIV/AIDS Programme.

- Crawley, H. (2005). Evidence on attitudes to asylum and immigration: What we Know, don't know, and need to know. University of Oxford: Centre on Migration, Policy and Society.
- Flashman, J. (2009). *Race and friendship choice: A test of contact and group threat theories*. Paper presented at the Population Association of America, Detroit, Michigan: April 30 to May 2, 2009
- Freeman, G. P. (1986). Migration and the political economy of the welfare state. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 485: 51 – 63.
- Ha, S. E. (2010). The consequences of multiracial contexts on public attitudes toward immigration. *Political Research Quarterly*, 63(1): 29 – 42. doi: 10.2307/27759884
- Hainmueller, J., & Hopkins, D. J. (2014). Public attitudes toward immigration. *Annual Review of Political Science*, 17(1): 225 – 249. doi: doi:10.1146/annurev-polisci-102512-194818
- Hodson, G., & Hewstone, M. (2012). *Advances in intergroup contact*. Psychology Press.
- Hood, M. V., III, & Morris, I. L. (1998). Give us your tired, your poor,... but make sure they have a Green Card: The effects of documented and undocumented migrant context on Anglo opinion toward immigration. *Political Behavior*, 20(1): 1 – 15. doi: 10.2307/586489
- Joppke, C. (1998). *Challenge to the nation state: Immigration in Western Europe and the United States*. New York: Oxford University Press.
- Mummendey, A., Klink, A., & Brown, R. (2001). Nationalism and patriotism: National identification and out – group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 40(2): 159 – 172.
- Murdick, N., Shore, P., Chittooran, M. M., & Gartin, B. (2004). Cross – cultural Comparison of the concept of “Otherness” and its impact on persons with disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 239(4): 310 – 316.
- Olzak, S. (1994). *The Dynamics of ethnic competition and conflict*. California: Stanford University Press.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta – analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5): 751 – 783.
- _____. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta – analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology Review*, 38: 922 – 934.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(3): 271 – 280. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.03.001>
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti – immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60(4): 586 – 611.
- Schlueter, E., & Scheepers, P. (2010). The relationship between outgroup size and anti – outgroup attitudes: A theoretical synthesis and empirical test of group threat – and intergroup contact theory. *Social Science Research*, 39(2): 285 – 295. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssresearch.2009.07.006>
- Sides, J., & Citrin, J. (2007). European opinion about immigration: The role of identities, interests and information. *British Journal of Political Science*, 37: 477 – 504.
- Traitongyoo, K. (2008). *The management of irregular migration in Thailand: Thainess, identity and citizenship*. Doctoral degree, University of Leeds, Leeds, UK.

อาชญากรรมข้ามชาติ: ภัยคุกคามไทยและอาเซียน

ลักกรินทร์ นิยมศิลป์*

บทคัดย่อ

อาชญากรรมข้ามชาติกำลังเป็นปัญหาความมั่นคงนอกกรอบแบบที่สำคัญในโลกยุคโลกาภิวัตน์ โดยองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ (ซึ่งในบทความนี้จะเรียกสั้นๆ ว่ากลุ่มมาเฟียข้ามชาติ) ได้ขยายการปฏิบัติการเข้ามาในประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า 1) โลกาภิวัตน์และการสิ้นสุดยุคสงครามเย็นนำไปสู่การลดบทบาทของรัฐ และการขยายบทบาทขององค์กรนอกภาครัฐจำนวนมาก โดยองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติเป็นองค์กรนอกภาครัฐกลุ่มหนึ่งซึ่งเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องและเป็นปัญหาที่ท้าทายอำนาจรัฐในปัจจุบัน 2) องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติได้ขยายธุรกิจไปยังประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ มากขึ้น และเข้าไปเกี่ยวพันกับปัญหาอาชญากรรมหลายประเภท ที่สำคัญเช่น การค้ายาเสพติด สินค้าปลอมแปลง การค้ามนุษย์ และการฟอกเงิน เป็นต้น 3) ภูมิภาคอาเซียนเป็นภูมิภาคที่ประสบปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติหลายประเภท โดยส่วนใหญ่เป็นปัญหาอาชญากรรมข้ามพรมแดน และมีกลุ่มมาเฟียข้ามชาติจากหลายประเทศเข้ามาดำเนินการ โดยไทยเป็นประเทศหนึ่งซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของขบวนการปลอมแปลงหนังสือเดินทางข้ามชาติ 4) ในด้านนโยบาย อาเซียนและไทยมีกฎหมายป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติที่สอดคล้องกับหลักสากล และมีการจัดทำความร่วมมือในระดับภูมิภาคที่มุ่งแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติร่วมกัน แต่ในทางปฏิบัติ ประเทศอาเซียนขาดประสิทธิภาพในการจัดการปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติและปัญหาข้ามพรมแดนต่างๆ จนหลายปัญหายาวงขึ้นจนกลายเป็นปัญหาระหว่างประเทศ เช่น ปัญหาการค้ามนุษย์ เป็นต้น 5) อาเซียนควรทบทวนแนวทางความร่วมมือซึ่งยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติที่เรียกว่า “วิถีอาเซียน” ซึ่งเป็นข้อจำกัดมิให้อาเซียนขับเคลื่อนความร่วมมืออย่างรวดเร็วทันเหตุการณ์ โดยอาเซียนควรถือว่าปัญหาข้ามพรมแดนต่างๆ ซึ่งรวมถึงอาชญากรรมข้ามชาติเป็นปัญหาร่วมของทั้งภูมิภาค และต้องร่วมมือในการแก้ไขปัญหาเชิงรุกอย่างจริงจัง

คำสำคัญ: อาชญากรรมข้ามชาติ องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ ธุรกิจผิดกฎหมาย มาเฟียข้ามชาติ อาเซียน

* อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Transnational Organized Crime: A Threat to Thailand and ASEAN

*Sakkarin Niyomsilpa**

Abstract

Transnational crime is a non-traditional security problem which poses a threat to the international community in the present era of globalization. Transnational organized crime (TOC) (referred to as “foreign mafia groups” in this article) is expanding into developing countries in search of new opportunities. The ASEAN region is increasingly threatened by the growth of TOC. The major arguments in this paper are as follows: 1) Globalization and the post-Cold War era have resulted in the reduced role of the state and paved the way for the increasing influence of non-state actors. TOC is a non-state actor which has emerged as a challenge to state authority; 2) TOC has extended its business operations overseas and is involved with major crimes such as narcotics, counterfeit goods, human trafficking, and money laundering; 3) ASEAN member countries are struggling to combat TOC and encroachment of foreign mafia groups in the region. Thailand, for example, is a major target for passport and other ID fraud operations of Asian and European mafia groups; 4) Thailand and other ASEAN member countries have introduced policies to combat TOC in accordance with international laws, and are working towards regional cooperation in this field. However, so far, this regional cooperation has been ineffective in controlling the growth of TOC; 5) ASEAN member countries should review the organizations’ tradition of “the ASEAN Way” (that emphasizes non-interference in internal affairs of other member states and promotion of consensus). That is because TOC is a cross-border issue which should be considered as a regional concern which requires pro-active regional action.

Keywords: Transnational crime, Transnational organized crime (TOC), Illicit business, Foreign Mafia, ASEAN

* Lecturer, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

โลกาภิวัตน์ การปฏิวัติเทคโนโลยีสารสนเทศ และการเติบโตแบบก้าวกระโดดของธุรกิจการบินและระบบโลจิสติกส์นับตั้งแต่การสิ้นสุดยุคสงครามเย็นในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ไม่เพียงส่งผลให้เกิดกระแสการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ทั่วโลก แต่ยังเป็นตัวผลักดันให้เกิดกระแสการไหลเวียนของเงินทุน สินค้าและบริการ รวมทั้งการโยกย้ายถิ่นฐาน ปรากฏการณ์เหล่านี้ก่อให้เกิดการแพร่กระจายของวัฒนธรรม ระบบความคิดความเชื่อ เทคโนโลยี นวัตกรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปแบบต่างๆ แน่นอนว่า ผลพวงอันหนึ่งก็คือการเติบโตของภาคประชาสังคม และองค์กรนอกภาครัฐ (Non – state actors) ต่างๆ ซึ่งก็รวมถึงองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ (Transnational Organized Crime: TOC) โดยองค์กรอาชญากรรมขนาดใหญ่ได้ขยายธุรกิจของตนจากประเทศที่มีความเข้มงวดเรื่องกฎหมาย เข้าไปยังประเทศซึ่งมีระบบกฎหมายที่ล่าช้าหรือมีการบังคับใช้กฎหมายที่ย่อยหย่อนเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกรวบปราบ จนเกิดการท้าทายอำนาจรัฐในหลายประเทศ แต่ภาครัฐไม่สามารถจัดการกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากองค์กรเหล่านั้นมีความยืดหยุ่น คล่องตัวและมีฐานปฏิบัติการในหลายประเทศ ขณะที่ความร่วมมือระหว่างรัฐในการจัดการปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติเป็นไปอย่างจำกัด เนื่องด้วยเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและเกี่ยวพันกับความมั่นคงของแต่ละรัฐ

การรวมตัวของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community: AEC) เพื่อรวมตัวเป็นตลาดขนาดกว่าหกร้อยล้านคนโดยการอำนวยความสะดวกในเรื่องต่างๆ เช่น การเคลื่อนย้ายเงินทุน การไหลเวียนของสินค้าและบริการ และการยกเว้นวีซ่าสำหรับนักท่องเที่ยวจากชาติอาเซียน เป็นต้น ในด้านหนึ่งจะเอื้อประโยชน์ให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และเกิดการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น รวมทั้งช่วยสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงเจริญก้าวหน้าของภูมิภาคนี้ในระยะยาว แต่ในอีกด้านหนึ่ง การรวมตัวกันของประชาคมอาเซียนก็เปิดโอกาสให้กับองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติเข้ามาแสวงหาประโยชน์ด้วยเช่นกัน หากประเทศอาเซียนขาดการเตรียมการเพื่อป้องกันและควบคุมองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ ก็อาจทำให้ปัญหาอาชญากรรมต่างๆ เช่น การค้ามนุษย์ การค้ายาเสพติด และอาชญากรรมทางเศรษฐกิจ เติบโตอย่างรวดเร็ว ดังนั้น อาเซียนอาจต้องทบทวนกลไกความร่วมมือระหว่างกัน และอาจเพิ่มบทบาทให้สำนักเลขาธิการอาเซียน รวมทั้งกลไกอื่นๆ เพื่อมีส่วนในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติและปัญหาข้ามพรมแดนอื่นๆ อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

เนื่องจากงานวิจัยเรื่องอาชญากรรมข้ามชาติในอาเซียนและไทยมีจำกัด อีกทั้งข้อมูลเชิงปริมาณเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่ง ด้วยเกี่ยวพันกับธุรกิจผิดกฎหมาย บทความนี้จึงอาศัยการวิเคราะห์เอกสารและข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาของต่างประเทศ โดยสำนักงานป้องกันยาเสพติดและปราบปรามอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ (UN Office on Drugs and Crime: UNODC) เป็นหน่วยงานหลักที่จัดทำและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับอาชญากรรมข้ามชาติที่ครอบคลุมมากที่สุด บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นว่า 1) โลกาภิวัตน์และการสิ้นสุดยุคสงครามเย็นนำไปสู่การลดบทบาทของรัฐ (the State) และการขยายบทบาทขององค์กรนอกภาครัฐ (Non – state actors) จำนวนมาก โดยองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติเป็นองค์กรหนึ่งซึ่งเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเป็นปัญหาที่ท้าทายอำนาจรัฐในปัจจุบัน 2) องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติได้ขยายธุรกิจไปยังประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ มากขึ้น และเข้าไปเกี่ยวพันกับปัญหาอาชญากรรมหลายประเภท 3) ภูมิภาคอาเซียนเป็นภูมิภาคที่ประสบปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติหลายประเภท โดยส่วนใหญ่เป็นปัญหาอาชญากรรมข้ามพรมแดน และมีกลุ่มมาเฟียข้ามชาติจากหลายประเทศเข้ามาดำเนินการ 4) อาเซียนมีนโยบายด้านป้องกันและปราบปราม

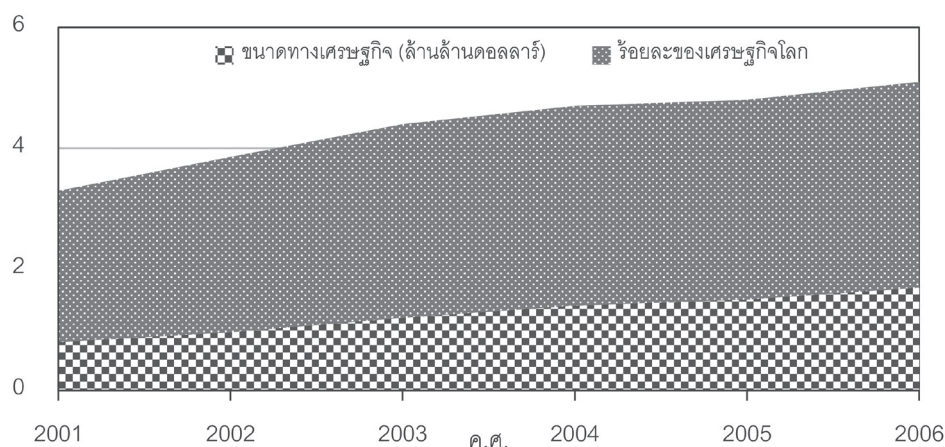
อาชญากรรมข้ามชาติ แต่ขาดประสิทธิภาพในการปฏิบัติ 5) อาเซียนควรทบทวนแนวทางความร่วมมือซึ่งยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติที่เรียกว่า “วิถีอาเซียน” (The ASEAN Way) ซึ่งเป็นข้อจำกัดมิให้อาเซียนขับเคลื่อนความร่วมมืออย่างรวดเร็วทันเหตุการณ์ โดยอาเซียนควรถือว่าปัญหาข้ามพรมแดนต่างๆ ซึ่งรวมถึงอาชญากรรมข้ามชาติ เป็นปัญหาร่วมของทั้งภูมิภาค และต้องร่วมมือในการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง

สำหรับเนื้อหาของบทความนี้ประกอบด้วย 7 หัวข้อย่อยได้แก่ โลกาภิวัตน์และการเติบโตของอาชญากรรมข้ามชาติ ความหมายและรูปแบบของอาชญากรรมข้ามชาติ อาชญากรรมข้ามชาติกับการทำทลายอำนาจอรัฐ ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติในอาเซียน มาเฟียข้ามชาติในอาเซียนและไทย การแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติของนานาชาติและอาเซียน และปัญหาและอุปสรรคในการปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติ

โลกาภิวัตน์และการเติบโตของอาชญากรรมข้ามชาติ

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา อาชญากรรมข้ามชาติได้มีการเติบโตและขยายธุรกิจออกไปทั่วโลกอย่างต่อเนื่อง จากรูป 1 มูลค่าทางธุรกิจของอาชญากรรมข้ามชาติเติบโตจาก 0.8 ล้านล้านดอลลาร์ใน ค.ศ. 2001 เป็น 1.2 และ 1.7 ล้านล้านดอลลาร์ใน ค.ศ. 2003 และ ค.ศ. 2006 ตามลำดับ หรือเติบโตจากร้อยละ 2.5 ของขนาดเศรษฐกิจ (GDP) โลก เป็นร้อยละ 3.2 และร้อยละ 3.4 ของ GDP โลกในช่วงเดียวกันตามลำดับ การเติบโตของอาชญากรรมข้ามชาติดังกล่าวเป็นผลมาจากโลกาภิวัตน์ที่เอื้อต่อกิจกรรมข้ามพรมแดน และการขยายเครือข่ายธุรกิจเข้าไปยังประเทศซึ่งมีระบบกฎหมายย่อยหย่อน เนื่องจากความเข้มงวดของระบบกฎหมายในประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งนี้ บริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมก็มีผลอย่างมากต่อการเติบโตขององค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ เช่น ภาวะสงครามหรือการไร้เสถียรภาพทางการเมือง ความขัดแย้งในสังคมหรือระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ หรือปัญหาทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ Haken (2011) ประเมินมูลค่าทางธุรกิจของอาชญากรรมข้ามชาติที่รวมถึงสินค้าผิดกฎหมาย อาวุธเถื่อน การค้ายาเสพติดและการลักลอบขนผู้ย้ายถิ่น การค้าสัตว์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติที่ผิดกฎหมายไว้คิดเป็นมูลค่า 6.5 แสนล้านดอลลาร์ โดยการค้ายาเสพติดและสินค้าปลอมแปลงเป็นอาชญากรรมสองอันดับแรกที่สร้างรายได้มากที่สุดหรือประมาณ 3.2 แสนล้านดอลลาร์ และ 2.5 แสนล้านดอลลาร์ตามลำดับ

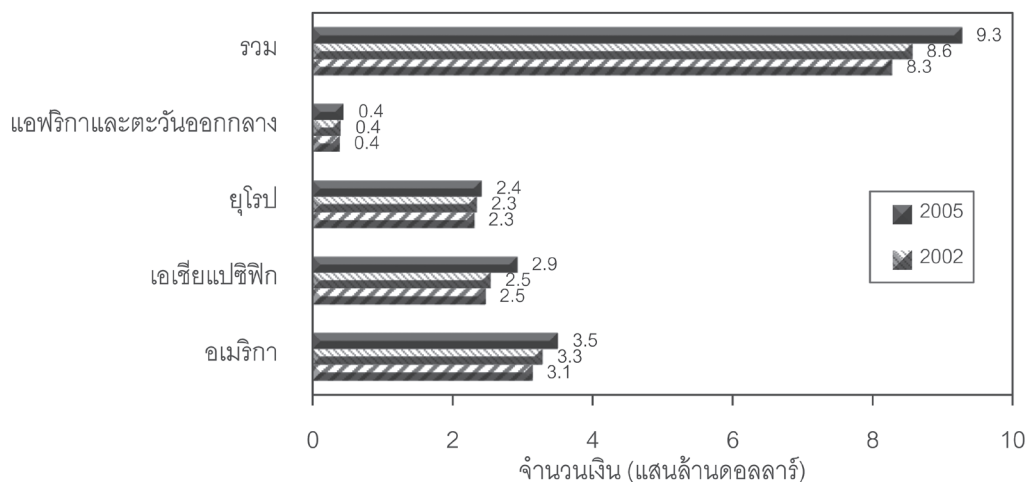
รูป 1 ขนาดทางเศรษฐกิจของอาชญากรรมข้ามชาติ ค.ศ. 2001 – 2006

ที่มา: ปรับปรุงจาก UNODC (2011: Table 31, p.38)

สำหรับ UNODC (2011) ประเมินว่า ยาเสพติดเป็นอาชญากรรมข้ามชาติที่สร้างรายได้มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 20 ของอาชญากรรมทั้งหมด แต่มากถึงร้อยละ 50 ของอาชญากรรมข้ามชาติ และการฟอกเงินจากยาเสพติดมีมูลค่าถึงร้อยละ 0.4–0.6 ของขนาดเศรษฐกิจโลก โดยรายได้จากอาชญากรรมเหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้เพื่อต่อยอดธุรกิจที่เกี่ยวพันกับอาชญากรรมต่อไปอีก ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ สังคมและความมั่นคงของประเทศต่างๆ โดยประเมินว่าผลกระทบทางลบด้านสังคมและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากปัญหายาเสพติดมีมากถึงสองเท่าของรายได้จากธุรกิจนี้ แม้ว่าจะมีการนำรายได้บางส่วนจากอาชญากรรมต่างๆ ไปลงทุนในธุรกิจที่ถูกกฎหมาย แต่ก็อาจส่งผลเสียทางเศรษฐกิจได้ เนื่องจากอาจเกิดการจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่บิดเบือน เช่น เกิดการเก็งกำไร การปั่นหุ้น หรือเกิดการแข่งขันทางธุรกิจที่ไม่เป็นธรรม เนื่องจากเจ้าของกิจการมีต้นทุนทางธุรกิจที่แตกต่างกัน หรืออาจทำลายความน่าเชื่อถือขององค์กรธุรกิจ จนส่งผลเสียต่อบรรยากาศการลงทุนและระบบเศรษฐกิจโดยรวม ทั้งนี้ การฟอกเงินในทุกภูมิภาคของโลกได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจาก 8.3 แสนล้านดอลลาร์ใน ค.ศ. 2000 เป็น 8.6 แสนล้านดอลลาร์ใน ค.ศ. 2002 และ 9.3 แสนล้านดอลลาร์ใน ค.ศ. 2005 ตามลำดับ โดยภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกมีปริมาณการฟอกเงินสูงเป็นอันดับสองรองจากทวีปอเมริกา ด้วยมูลค่าการฟอกเงินรวม 2.9 แสนล้านดอลลาร์ใน ค.ศ. 2005 เทียบกับ 2.5 แสนล้านดอลลาร์ใน ค.ศ. 2000 (รูป 2)

รูป 2 ปริมาณการฟอกเงินในแต่ละภูมิภาคของโลก ค.ศ. 2000 – 2005 (แสนล้านดอลลาร์)

ที่มา: ปรับปรุงจาก UNODC (2011: Table 24, p.33)

แม้ว่าการค้ามนุษย์ (Human trafficking) และการลักลอบขนผู้ย้ายถิ่น (Migrant smuggling) จะมีมูลค่าน้อยกว่าอาชญากรรมบางประเภท เช่น การค้ายาเสพติด แต่ในยุคโลกาภิวัตน์ กิจกรรมทั้งสองนี้เป็นอาชญากรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และมีองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติเข้ามามีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยสร้างวงจรอาชญากรรมที่เกี่ยวพันกับการค้ามนุษย์ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ นับตั้งแต่การปลอมแปลงเอกสารการเดินทางและเอกลักษณ์บุคคล การเคลื่อนย้ายบุคคลจากประเทศต้นทางไปยังอีกประเทศหนึ่ง และเมื่อเดินทางถึงจุดหมายปลายทาง ผู้ย้ายถิ่นจำนวนหนึ่งก็ตกเป็นเหยื่อขององค์กรอาชญากรรมที่ตนใช้บริการ หรือถูกกลุ่มอาชญากรอื่นๆ บังคับให้เข้าร่วมในกิจกรรมผิดกฎหมายต่างๆ เช่น การค้าบริการทางเพศ การค้ายาเสพติด และการขนของหนีภาษี

โดยชาวต่างด้าวจำนวนมากไม่น้อยต้องตกอยู่ในสภาพแรงงานขัดหนี้ (Debt bondage) เช่น ชาวจีนที่ลักลอบเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาต้องหาเงินใช้หนี้จำนวนมหาศาลให้กับขบวนการ Snakeheads¹ หากไม่สามารถใช้หนี้ได้ตามกำหนด ก็อาจต้องเข้าร่วมกับองค์กรอาชญากรรมในที่สุด จนเกิดเป็นวงจรการขน/ค้ามนุษย์ที่เชื่อมโยงกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติอย่างต่อเนื่อง

สำหรับภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก อาชญากรรมข้ามชาติที่มีเงินหมุนเวียนมากที่สุดตามลำดับ ได้แก่ การค้าสินค้าปลอมแปลง การค้าไม้เถื่อน การค้าเฮโรอีน การค้ายาบ้า การค้ายาปลอม การค้าขยะอิเล็กทรอนิกส์ การค้าสัตว์ป่า การลักลอบขนผู้ย้ายถิ่นจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังยุโรปและสหรัฐฯ การลักลอบขนผู้ย้ายถิ่นจากประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงมายังประเทศไทย การลักลอบขนผู้ขายบริการทางเพศจากประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงมายังไทยและกัมพูชา การลักลอบขนผู้ย้ายถิ่นจากเอเชียใต้และตะวันตกไปยังออสเตรเลียและแคนาดา การลักลอบค้าสารทำลายโอโซน (Ozone depleting substance: ODS) และการลักลอบขนแรงงานต่างด้าวจากประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงมายังประเทศไทย (UNODC, 2013) โดยคาดว่า ธุรกิจเหล่านี้มีมูลค่ารวมกันเกือบหนึ่งแสนล้านดอลลาร์ ซึ่งมากกว่าขนาดเศรษฐกิจของหลายประเทศ เช่น พม่า ลาว และกัมพูชา โดยการค้าสินค้าปลอมแปลงมีมูลค่า 2.4 หมื่นล้านดอลลาร์ การค้าไม้เถื่อนมีมูลค่า 1.7 หมื่นล้านดอลลาร์ การค้าเฮโรอีนมีมูลค่า 1.6 หมื่นล้านดอลลาร์ และการค้ายาบ้ามีมูลค่า 1.5 หมื่นล้านดอลลาร์ แต่หากรวมการค้าเฮโรอีนและยาบ้าเข้าด้วยกันแล้ว การค้ายาเสพติดจะเป็นอาชญากรรมที่มีมูลค่าสูงที่สุดในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (UNODC, 2013 p.2)

ความหมายและรูปแบบของอาชญากรรมข้ามชาติ

องค์กรอาชญากรรม (Organized crime) หรือกลุ่มอาชญากรที่จัดตั้งในลักษณะองค์กร (Organized criminal group) ตามความหมายของอนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้งในลักษณะองค์กร หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดโครงสร้างของบุคคลตั้งแต่สามคนหรือมากกว่า ที่ดำรงอยู่เป็นระยะเวลาหนึ่ง และมีการประสานการดำเนินงานระหว่างกัน โดยมีเป้าหมายในการกระทำความผิดอาชญากรรมร้ายแรงหนึ่งอย่างหรือมากกว่า เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางการเงิน หรือผลประโยชน์ทางวัตถุอย่างอื่น ไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม โดยอาชญากรรมร้ายแรงนั้น อนุสัญญาฯ ระบุว่า คือการกระทำความผิดซึ่งมีโทษจำคุกขั้นสูงเป็นเวลาอย่างน้อย 4 ปี หรือมากกว่า (ก้องเกียรติ, 2546) นอกจากนี้ ในข้อ 3 ของอนุสัญญาฯ ยังระบุถึงลักษณะความผิดต่างๆ ที่ถือว่าเป็นอาชญากรรมข้ามชาติ ได้แก่ 1) ความผิดนั้นกระทำลงในประเทศมากกว่าหนึ่งประเทศ 2) ความผิดนั้นกระทำลงในประเทศหนึ่งแต่ส่วนสำคัญของการเตรียมการการวางแผน การลี้ภัย หรือการควบคุมได้กระทำในอีกประเทศหนึ่ง 3) ความผิดนั้นกระทำลงในประเทศหนึ่งแต่เกี่ยวข้องกับองค์กรอาชญากรรมซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดทางอาญาในอาณาเขตของประเทศมากกว่าหนึ่งประเทศ หรือ 4) ความผิดนั้นกระทำลงในประเทศหนึ่งแต่มีผลกระทบที่สำคัญเกิดขึ้นในอีกประเทศหนึ่ง (กาญจน์, 2544)

¹ ขบวนการ Snakeheads (ภาษาจีนเรียก 蛇头 หรือ shé tóu) เป็นองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติชาวจีนที่เกี่ยวข้องกับการค้ามนุษย์ และการลักลอบขนชาวจีนไปยังประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะ สหรัฐฯ ยุโรป ญี่ปุ่น และออสเตรเลีย โดยขบวนการ Snakeheads มีฐานสำคัญอยู่ที่มณฑลฝูเจี้ยนในจีน

ทั้งนี้ องค์การสหประชาชาติได้ระบุถึงประเภทต่างๆ ของอาชญากรรมข้ามชาติไว้ 18 ประเภท ได้แก่ การฟอกเงิน การก่อการร้าย การโจรกรรมงานศิลปะและผลงานทางวัฒนธรรม การละเมิดทรัพย์สินทางปัญญา การค้าอาวุธเถื่อน โจรสลัดในทะเล โจรสลัดบนบก การหลอกลวงในธุรกิจประกัน อาชญากรรมคอมพิวเตอร์ อาชญากรรมสิ่งแวดล้อม การค้ามนุษย์ การค้าอวัยวะมนุษย์ การค้ายาเสพติด การหลอกลวงเรื่องล้มละลาย การแทรกซึมองค์กรธุรกิจ การคอร์รัปชัน การให้สินบนเจ้าหน้าที่รัฐ และความผิดอื่นๆ ซึ่งการกระทำเหล่านี้ถือเป็นการกระทำที่ท้าทายอำนาจอธิปไตยและเอกภาพแห่งดินแดนของรัฐ และส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพของรัฐบาล และยังส่งผลกระทบต่อสังคมและมั่นคงของประเทศนั้นๆ ด้วย (Emmers, 2003)

พ.ร.บ.ป้องกันและปราบปรามการมีส่วนร่วมในองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ พ.ศ. 2556 ของไทย มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับอนุสัญญาสหประชาชาติฯ โดยมาตรา 3 ระบุว่า “องค์กรอาชญากรรม” หมายความว่า คณะบุคคลตั้งแต่สามคนขึ้นไปที่รวมตัวกันช่วงระยะเวลาหนึ่งและร่วมกันกระทำการใดโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระทำความผิดร้ายแรงและเพื่อได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางการเงิน ทรัพย์สินหรือผลประโยชน์ทางวัตถุอย่างอื่น ไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม ส่วน “องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ” หมายความว่า องค์กรอาชญากรรมที่มีการกระทำความผิดซึ่งมีลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดดังต่อไปนี้ 1) ความผิดที่กระทำในเขตแดนของรัฐมากกว่าหนึ่งรัฐ 2) ความผิดที่กระทำในรัฐหนึ่งแต่การเตรียมการวางแผนการสั่งการการสนับสนุนหรือการควบคุมการกระทำความผิดได้กระทำในอีกรัฐหนึ่ง 3) ความผิดที่กระทำในรัฐหนึ่งแต่เกี่ยวข้องกับองค์กรอาชญากรรมที่มีการกระทำความผิดมากกว่าหนึ่งรัฐ 4) ความผิดที่กระทำในรัฐหนึ่งแต่ผลของการกระทำที่สำคัญเกิดขึ้นในอีกรัฐหนึ่ง ทั้งนี้ “ความผิดร้ายแรง” หมายความว่าความผิดอาญาที่กฎหมายกำหนดโทษจำคุกขั้นสูงสุดตั้งแต่สิบขึ้นไป หรือโทษสถานที่หนักกว่านั้น

สำหรับประเทศไทย สำนักงานตำรวจแห่งชาติได้ออกคำสั่งระบุประเภทของอาชญากรรมข้ามชาติไว้ 11 ประเภท ดังนี้ 1) การก่อการร้ายข้ามชาติ (International terrorism) 2) การปลอมแปลงหลักฐานเกี่ยวกับตัวบุคคล (Identity fraud) 3) การลักลอบค้าอาวุธ (Arms smuggling) 4) การลักลอบขนคนข้ามชาติหรือแรงงานต่างด้าว (People smuggling or illegal labour) 5) การฟอกเงิน (Money laundering) 6) การลักลอบค้ายาเสพติด (Drug trafficking) 7) การลักลอบค้ามนุษย์หรือการประพฤติดังกล่าวต่อเด็ก (Human trafficking or pedophile) 8) อาชญากรรมทางเศรษฐกิจและคอมพิวเตอร์ (Financial crime and cyber crime) 9) อาชญากรรมร้ายแรงหรือเหตุการณ์ร้ายแรงอื่นๆ ในต่างประเทศ (International violent crimes or referrals) 10) อาชญากรรมร้ายแรงหรือเหตุการณ์ร้ายแรงอื่นๆ ในประเทศไทย (Thailand's other violent crimes or incidents) 11) อาชญากรรมอื่นๆ (Other crimes) (ศูนย์ประสานงานป้องกันปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติตำรวจภูธรจังหวัดชลบุรี, ม.ป.ป.)

โดยทั่วไป องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติรวมตัวกันจากสายสัมพันธ์บางอย่าง อาทิ เป็นกลุ่มเครือญาติ (เช่น มาเฟียอิตาลี และแก๊งอั้งยี่) กลุ่มคนรุ่นราวคราวเดียวกัน (เช่น MS-13 ในสหรัฐฯ) กลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน (เช่น มาเฟียรัสเซีย) และกลุ่มที่พูดภาษาเดียวกัน (เช่น กลุ่มมาเฟียที่พูดภาษาสเปนในละตินอเมริกา) เป็นต้น โดยกลุ่มมาเฟียต่างๆ เหล่านี้จะมีลักษณะร่วมบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ 1) มีการสมรู้ร่วมคิดเพื่อประกอบธุรกิจผิดกฎหมาย หรืออาจเป็นธุรกิจถูกกฎหมายแต่ด้วยวิธีการที่ฉ้อฉล 2) มีกฎเหล็กที่สมาชิกต้องปฏิบัติ การละเมิดกฎข้อห้ามต่างๆ จะถูกลงโทษอย่างเด็ดขาดรุนแรง ซึ่งอาจรวมถึงการสังหารผู้ทรยศ 3) มีโครงสร้างที่เป็นลำดับชั้น โดยสายบังคับบัญชาจะเป็นตัวกำหนดตำแหน่ง สถานภาพ และส่วนแบ่งจากผลกำไร 4) มีเป้าหมายชัดเจนในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยมุ่งผูกขาดธุรกิจผิดกฎหมายที่ตนเองมีความเชี่ยวชาญ ส่วนการแสวงหา

อำนาจและสถานภาพในสังคมเป็นเรื่องรองที่อาจตามมาในภายหลัง 5) ใช้ยุทธวิธีต่างๆ เพื่อขยายผลจากความโลภหรือความหวาดกลัวของผู้คน โดยข่มขู่ ลักพาตัว ให้สินบน วางเพลิงหรือใช้ความรุนแรงต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย 6) ทำธุรกิจทั้งผิดกฎหมายและถูกกฎหมายควบคู่กัน เพื่อช่วยสนับสนุนธุรกิจที่ผิดกฎหมายของตน เช่น นำเงินจากการค้ายาเสพติดมาลงทุนในตลาดหลักทรัพย์เพื่อฟอกเงิน เป็นต้น 7) มีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาในเรื่องเทคโนโลยี โลจิสติกส์และอุปกรณ์ที่ใช้ อาทิ การใช้โลกออนไลน์เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชญากรรมรูปแบบต่างๆ เช่น ลือลามกอนาจาร และอาชญากรรมทางเศรษฐกิจ เป็นต้น (Shaw, 2008)

ในภาพกว้าง องค์การอาชญากรรมข้ามชาติหรือแก๊งมาเฟียจะดำเนินกิจกรรมผิดกฎหมายในสองลักษณะ ลักษณะแรกคือการขายสินค้าและบริการที่ผิดกฎหมาย อาทิ ยาเสพติด อาวุธ สินค้าโจรกรรม การลักลอบขนแรงงานต่างด้าว การปลอมแปลงเอกสารบุคคล เป็นต้น อีกลักษณะหนึ่งคืออาชญากรรมประเภทอื่นที่ไม่เข้าข่ายการจัดหาอุปทานสินค้าและบริการ เช่น การแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และการฉ้อฉลต่างๆ สำหรับอาชญากรรมประเภทแรก นั้น แก๊งมาเฟียจะมีต้นทุนทางธุรกิจที่ต่ำกว่าธุรกิจทั่วไป เนื่องจากไม่ต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์หรือกติกาใดๆ เช่น ลักลอบนำคนต่างด้าวเข้ามาขายแรงงานหรือบริการทางเพศในราคาที่ต่ำกว่าแรงงานท้องถิ่น ทำให้อาชญากรรมข้ามชาติเติบโตอย่างไม่หยุดยั้ง สำหรับอาชญากรรมในลักษณะที่สอง มักเป็นการทำธุรกรรมแบบฉ้อฉลต่างๆ เช่น ปลอมแปลงบัตรเครดิต ธุรกิจแชร์ลูกโซ่ และอื่นๆ โดยแก๊งมาเฟียรัสเซีย ไนจีเรีย และขบวนการอั้งยี่ชาวจีน จะมีความเชี่ยวชาญในอาชญากรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้ โดยมีการคัดสรรบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านไอทีและธุรกรรมการเงินเข้าร่วมขบวนการจำนวนมาก อาชญากรรมทางเศรษฐกิจเป็นปัญหาสำคัญที่ยากต่อการสืบสวนปราบปราม เพราะเจ้าหน้าที่รัฐในหลายประเทศขาดความชำนาญในการสกัดกั้นธุรกรรมทางการเงินที่ผิดกฎหมาย อีกทั้งกฎหมายในปลายประเทศก็ตามไม่ทัน หรือมีบทลงโทษที่ไม่รุนแรงเมื่อเทียบกับอาชญากรรมประเภทอื่น ทำให้มาเฟียขนาดใหญ่สามารถฟอกเงินด้วยวิธีการต่างๆ หรือแม้แต่จัดตั้งธุรกิจเพื่อบังหน้ากิจกรรมที่ผิดกฎหมาย ที่นิยมกันมาก คือธุรกิจรับเหมาก่อสร้าง ธุรกิจท่องเที่ยว และธุรกิจด้านการเงิน ทำให้การแยกแยะระหว่างธุรกิจสีเทากับธุรกิจที่ถูกกฎหมายทำได้ยาก เนื่องจากการเงินมีการผสมปนเปกัน ยิ่งไปกว่านั้น หัวหน้าแก๊งมาเฟียหลายรายยังใช้องค์กรธุรกิจของตนเพื่อเลื่อนสถานะทางสังคม หรือแม้กระทั่งก้าวเข้าสู่การเป็นนักการเมืองอีกด้วย (Adamoli, Nicola, Savona, & Zoffi, 1998)

อาชญากรรมข้ามชาติกับการท้าทายอำนาจรัฐ

โดยทั่วไป มุมมองเชิงทฤษฎีทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่อองค์การอาชญากรรมข้ามชาติอาจแบ่งเป็นสามกลุ่มแนวคิดใหญ่ๆ ได้ดังนี้

1. แนวคิดแบบ *Realism* ซึ่งมองว่ารัฐและกลไกของรัฐมีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยและระบบความคิดความเชื่อ โดยมีเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์ร่วมของสังคม โดยรัฐมีหน้าที่ต้องลงโทษผู้กระทำผิด และรักษาสถานภาพปัจจุบัน (Status quo) ของสังคม ซึ่งมีโครงสร้างเป็นลำดับชั้น ส่วนระบบโลกนั้น เป็นสภาพกึ่งอนาธิปไตย (Anarchical society) ที่ประเทศต่างๆ แ่งแย่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทำให้รัฐเป็นผู้มีบทบาทหลัก (Principal actor) ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนองค์กรนอกภาครัฐ (Non-state actors) นั้น ไม่มีขีดความสามารถที่จะท้าทายอำนาจรัฐได้ แนวคิดนี้ จึงมององค์การอาชญากรรมข้ามชาติว่าเป็นภัยคุกคามเพียงเล็กน้อย (Marginal

threat) ต่อระบบความมั่นคงระหว่างประเทศเท่านั้น (Zabyelina, 2009) ซึ่งไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติมีการขยายวงเข้าไปเกี่ยวข้องกับภัยความมั่นคงที่สำคัญต่างๆ เช่น การก่อการร้าย การค้าอาวุธเถื่อน และการฟอกเงิน เป็นต้น

2. แนวคิดแบบ *Liberal institutionalism* ซึ่งให้ความสำคัญกับภาคประชาสังคมและการเคารพหลักสิทธิมนุษยชน ตามแนวคิดนี้ อาชญากรรมจะเกิดขึ้นเมื่อมีการละเมิดสิทธิมนุษยชน ผู้กระทำความผิดเป็นผู้ที่เบี่ยงเบนออกจากสังคม โดยสังคมมีลักษณะเป็นวงกลมที่ซ้อนกัน เนื่องจากประกอบด้วยสถาบันและองค์กรทางสังคมจำนวนมากที่มีปฏิสัมพันธ์กัน แนวคิดนี้มองว่า ระบบระหว่างประเทศไม่ได้เป็นอนาธิปไตย แต่รัฐต่างๆ มาร่วมมือกันและสร้างกลไกเชิงสถาบันต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งสังคมต่างๆ จะยึดถือสัญญาประชาคม (Social contract) เพื่อความสงบสุข อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ก็มีข้อจำกัด เนื่องจากไม่สามารถอธิบายถึงการเติบโตขององค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ และการเบี่ยงเบนทางสังคมขององค์กรนอกภาครัฐเหล่านี้ ส่วนกลไกเชิงสถาบันและความร่วมมือระหว่างประเทศก็ไม่สามารถสร้างระบบธรรมาภิบาลโลก (Global governance) เพื่อจัดการกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Zabyelina, 2009)

3. แนวคิดแบบ *Constructivism* ให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลและความคิดสร้างสรรค์ของบุคคลเป็นหลัก โดยพิจารณาว่าโลกาภิวัตน์ได้ทำให้บทบาทของรัฐบาลลง และพรมแดนทางเศรษฐกิจและสังคมค่อยๆ สลายลง ทำให้เกิดองค์กรนอกภาครัฐ (Non-state actors) จำนวนมากที่เพิ่มบทบาทในระบบโลก อาทิ NGO บรรษัทข้ามชาติ และรวมถึงองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ ซึ่งอาศัยโอกาสนี้ขยายกิจกรรมข้ามพรมแดน แม้ว่ารัฐจะไม่ยอมรับองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติและมองว่าเป็นองค์กรที่ผิดกฎหมาย แต่โดยข้อเท็จจริง บทบาทขององค์กรอาชญากรรมข้ามชาตินี้ก็มีอยู่จริง และมีปฏิสัมพันธ์กับผู้มีบทบาทอื่นๆ ในระบบโลกอย่างปฏิเสธไม่ได้ (Zamora, 2015)

บทความนี้ต้องการเสนอแนวคิดว่า องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติกำลังขยายบทบาทเป็นองค์กรนอกภาครัฐที่ทำลายอำนาจอรัฐ และเป็นภัยคุกคามด้านความมั่นคงในหลายประเทศ แม้บทบาทของรัฐในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศยังคงมีความสำคัญ แต่ระบบโลกก็ไม่ได้ครอบงำโดยรัฐ ซึ่งต่างต่อสู้แย่งชิงผลประโยชน์กันดังแนวคิดแบบ *Realism* หรือร่วมมือกันเพื่อสร้างสังคมโลกที่สันติโดยการสร้างกลไกระหว่างประเทศเพื่อกำหนดกติกาโลกที่มีประสิทธิภาพ ดังแนวคิด *Liberal institutionalism* แต่เป็นการผสมผสานลักษณะทั้งสองด้านคือความขัดแย้งและความร่วมมือควบคู่กัน ขณะเดียวกัน ก็ยอมรับข้อเสนอในเรื่องการขยายบทบาทขององค์กรนอกภาครัฐในระบบโลกที่เพิ่มมากขึ้น ตามแนวคิด *Constructivism* โดยองค์กรนอกภาครัฐซึ่งรวมถึงองค์กรอาชญากรรมได้ขยายบทบาทและความสำคัญขึ้นมา จนสามารถทำลายอำนาจอรัฐ และขยายเครือข่ายเป็นอาชญากรรมข้ามชาติ เนื่องจากบทบาทและขีดความสามารถของรัฐในระบบโลกที่ลดลงทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่ Susan Strange (1996) เรียกว่า “**ภาวะอนาธิปไตยข้ามชาติของมาเฟีย**” (Transnational anarchical society of mafias) อย่างไรก็ตาม บทความนี้ยังเห็นว่าบทบาทของรัฐและความร่วมมือระหว่างประเทศยังมีความสำคัญในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติได้ในระดับหนึ่ง โดยอาเซียนต้องยกระดับความร่วมมือระหว่างกันเพื่อร่วมกันจัดการกับปัญหาข้ามพรมแดน และปรับปรุงประสิทธิภาพของกระบวนการยุติธรรมของแต่ละประเทศ พร้อมกับประสานความร่วมมือกับภาคประชาสังคม เพื่อควบคุมมิให้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติขยายใหญ่ขึ้นจนเป็นภัยคุกคามยิ่งขึ้นไปกว่าปัจจุบัน

ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติในอาเซียน

อาชญากรรมข้ามชาติเป็นปัญหาใหญ่ของประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงและอาเซียน เนื่องจากภาครัฐในหลายประเทศไม่สามารถจัดการกับปัญหาอาชญากรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนทำให้ธุรกิจสีเทาต่างๆ เติบโตขึ้นจนกลายเป็นปัญหาความมั่นคงและปัญหาเศรษฐกิจ โดยภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงประสบปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติที่สำคัญ ได้แก่ 1) การค้ำมนุษย์และการลักลอบขนผู้ย้ายถิ่น 2) การผลิตและค้ายาเสพติด 3) การค้าพืชพันธุ์และสัตว์ป่า และ 4) การค้าสินค้าปลอมแปลง

การค้ำมนุษย์และการลักลอบขนผู้ย้ายถิ่น ประกอบด้วย 1) การขนย้ายแรงงานและผู้ย้ายถิ่นในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง (GMS) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานพม่าที่เข้ามาทำงานในไทย คาดว่ามีการลักลอบขนย้ายคนเหล่านี้เข้ามาในไทยปีละกว่าห้าแสนคน โดยราวร้อยละ 5 หรือประมาณ 26,400 คน เป็นเหยื่อของการค้ำมนุษย์ 2) การลักลอบขนคนต่างด้าวจากกลุ่มประเทศ GMS เข้ามาขายบริการทางเพศในไทยและกัมพูชา 3) การลักลอบขนผู้ย้ายถิ่นจากเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังยุโรปและสหรัฐฯ โดยประเมินว่ามีการลักลอบนำชาวจีนและเวียดนาม ราวปีละ 12,000 คน และเกือบ 1,000 คนตามลำดับ เข้าไปยังสหรัฐฯ 4) การขนผู้ย้ายถิ่นจากเอเชียใต้และเอเชียตะวันตก เช่น กลุ่มทมิฬจากศรีลังกา ชาวอิรัก และอื่นๆ ผ่านภูมิภาคอาเซียนเข้าไปยังออสเตรเลียและแคนาดา โดยในแต่ละปีจะมีผู้อพยพทางเรือเข้าไปยังออสเตรเลียราว 6,000 คน (UNODC, 2013)

การผลิตและค้ายาเสพติด ประกอบด้วย 1) การค้าฝิ่นและเฮโรอีนจากพม่าและอัฟกานิสถานมายังเอเชียตะวันออกเฉียงและแปซิฟิก โดยส่วนใหญ่ส่งจากรัฐฉานในพม่าไปยังจีน และจากอัฟกานิสถานส่งมายังจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อลำเลียงไปยังที่อื่นต่อ โดยฮ่องกงเป็นศูนย์กลางการขนส่งที่สำคัญไปยังสหรัฐฯ 2) การค้าแอมเฟตามีนและยาบ้าที่ผลิตจากพม่า จีนและประเทศใน GMS โดยส่งมาที่ไทยและประเทศอื่นๆ ในเอเชีย โดยยาเสพติดที่ผลิตในพม่าและจีนจะถูกส่งต่อไปยังญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ สหรัฐฯ สำหรับพม่า ชนกลุ่มน้อยตามแนวชายแดนโดยเฉพาะกลุ่มว่าแดงและโกก้างเป็นผู้ผลิตและค้ายาเสพติดรายใหญ่ นอกจากนี้ยังมีขบวนการค้ายาเสพติดชาวจีนและชาวพม่าเชื้อสายจีนที่มีกองกำลังคุ้มกันอย่างเข้มแข็ง (Adamoli et al., 1998)

การค้าพืชพันธุ์และสัตว์ป่า รวมถึงการทำลายโอโซนและขยะอิเล็กทรอนิกส์ ประกอบด้วย 1) การค้าสัตว์ป่าคุ้มครอง อาทิ ตัวนิ่ม เสือ นอแรด และสัตว์ทะเล โดยมีตลาดในอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ จีนและไทย โดยไทยเป็นประเทศทางผ่านของสินค้าที่มุ่งไปจีน 2) การค้าไม้เถื่อนจากอินโดนีเซีย มาเลเซียและประเทศอื่นในภูมิภาคไปยังจีนและเวียดนาม ซึ่งส่วนหนึ่งจะถูกส่งออกเป็นผลิตภัณฑ์ไม้ไปยังต่างประเทศอีกทอดหนึ่ง 3) การขนขยะอิเล็กทรอนิกส์จากสหรัฐฯ ยุโรปและญี่ปุ่นมายังเอเชียโดยเฉพาะจีน ไทย อินโดนีเซียและเวียดนาม โดยใช้ฮ่องกงและภาคเหนือของเวียดนามเป็นจุดขนถ่ายสำคัญ 4) การลักลอบค้าสารทำลายโอโซน (ODS) ซึ่งต้องยกเลิกตามพิธีสารมอนทรีออล (Montreal Protocol) โดยมีการขนสาร ODS จากจีนมายังไทย ฟิลิปปินส์และอินโดนีเซียเป็นส่วนใหญ่ ผ่านผู้นำเข้าที่เป็นผู้ผลิตเครื่องทำความเย็น (UNODC, 2013)

การค้าสินค้าปลอมแปลง ประกอบด้วย 1) สินค้าอุปโภคบริโภคปลอมแปลงและละเมิดลิขสิทธิ์ ซึ่งส่วนใหญ่ผลิตจากเอเชีย โดยแหล่งผลิตใหญ่คือประเทศจีน 2) ยาปลอมซึ่งส่วนใหญ่ผลิตจากจีนและอินเดีย และนำไปจำหน่ายในเอเชียและแอฟริกา เช่น ยาด้านมาเลเรียปลอม เป็นต้น (UNODC, 2013)

มาเฟียข้ามชาติในอาเซียนและไทย

ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติในภูมิภาคอาเซียนเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับขบวนการมาเฟียข้ามชาติ โดยเฉพาะจากประเทศในเอเชียตะวันออก ที่เข้ามาทำธุรกิจค้ายาเสพติด การค้ามนุษย์ การเรียกค่าคุ้มครอง การพนัน การค้าอาวุธเถื่อน และการค้าบริการทางเพศ สำหรับปัญหาการค้ามนุษย์ มาเฟียข้ามชาติได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากเป็นธุรกิจที่สร้างกำไรงามแต่มีความเสี่ยงต่ำ และการลงทุนที่ไม่รุนแรงเมื่อเทียบกับอาชญากรรมประเภทอื่น นอกจากเหยื่อที่เป็นแรงงานต่างด้าวแล้ว สตรีและเด็กจำนวนมากไม่น้อยถูกส่งไปให้ค้าบริการทางเพศ โดยสตรีชาวจีน ลาวและพม่า ถูกนำมาขายบริการทางเพศในไทย และสตรีเวียดนามเข้าไปค้าบริการทางเพศในกัมพูชาและถูกพาไปแต่งงานกับชาวจีนและชาวไต้หวัน ส่วนในธุรกิจค้ายาเสพติด มาเฟียข้ามชาติสำคัญที่เข้ามาปฏิบัติการในประเทศอาเซียน ได้แก่ แก๊ง 14K จากฮ่องกง แก๊ง Bamboo Union จากไต้หวัน แก๊ง Big Circle Boys จากจีน แก๊งยาภูเขาจากญี่ปุ่น และขบวนการค้าโคเคนจากละตินอเมริกา เป็นต้น (Emmers, 2003)

ในกลุ่มประเทศอาเซียน ฟิลิปปินส์ประสบปัญหาอาชญากรรมที่สำคัญคือ การค้าบริการทางเพศ การค้ามนุษย์ การเรียกค่าไถ่ การทำลายป่า การค้าอาวุธ การพนัน การโจรกรรมรถยนต์ และอาชญากรรมทางเศรษฐกิจ ส่วนในเวียดนาม องค์การอาชญากรรมขยายใหญ่มากจนเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของประเทศ โดยธุรกิจสำคัญคือ ค้ายาเสพติด การพนัน และโจรกรรม ส่วนในมาเลเซีย ธุรกิจฟอกเงินกำลังเติบโตควบคู่กับการพัฒนามาเลเซียให้เป็นศูนย์กลางทางการเงินแห่งหนึ่งของภูมิภาค (Offshore financial center) ส่วนที่สิงคโปร์ องค์การอาชญากรรมใช้สิงคโปร์เป็นแหล่งฟอกเงินเช่นกัน เนื่องจากการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของภูมิภาคและความสะดวกในการเคลื่อนย้ายเงินตรา สำหรับพม่า ประสบปัญหาการค้ายาเสพติด การค้ามนุษย์ ลักทรัพย์ ฆาตกรรม ไม้เถื่อน และสินค้าเถื่อนอื่นๆ โดยมาเฟียกลุ่มใหญ่ในพม่าได้แก่ กองกำลังว้า (The United Wa State Army: UWSA) กองทัพรัฐฉานใต้ (Shan State Army – South: SSA – S) กองทัพรัฐฉานเหนือ (Shan State Army – North: SSA – N) กองทัพกะเหรี่ยงพุทธประชาธิปไตย (Democratic Karen Buddhist Army: DBKA) และแก๊งฮังยี่ชาวจีน (เช่น แก๊ง 14K) ซึ่งกลุ่มมาเฟียเหล่านี้มักทำธุรกิจข้ามแดนที่เชื่อมโยงกับไทย จีน อินเดีย บังกลาเทศ ลาว เวียดนาม และกัมพูชา (Wylar, 2008)

สำหรับประเทศไทย องค์การอาชญากรรมข้ามชาติเข้ามาทำธุรกิจค้ามนุษย์อย่างเป็นล่ำเป็นสัน เนื่องจากไทยเป็นทั้งประเทศต้นทาง ประเทศทางผ่านและประเทศปลายทางของแรงงานข้ามชาติ โดยองค์การอาชญากรรมจะดำเนินการปลอมแปลงเอกสารบุคคลและลักลอบนำคนไทยและคนต่างด้าวผ่านไทยเข้าไปยังประเทศต่างๆ โดยไทยเป็นทางผ่านสำหรับเหยื่อการค้ามนุษย์และผู้ย้ายถิ่นจากเกาหลีเหนือ จีน เวียดนาม ปากีสถาน และพม่า โดยมีการนำพาผู้ย้ายถิ่นจากประเทศดังกล่าวผ่านไปยังมาเลเซีย อินโดนีเซีย สิงคโปร์ รัสเซีย ยุโรปตะวันตก เกาหลีใต้ ฮ่องกง ญี่ปุ่นและสหรัฐฯ ส่วนคนต่างด้าวจากประเทศในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงก็ถูกนำมาเป็นแรงงานและค้าบริการทางเพศในไทย ซึ่งรวมถึงผู้หญิงและเด็ก โดยการค้ามนุษย์ในลักษณะแรงงานภาคประมงเป็นปัญหาการค้ามนุษย์ที่สำคัญ โดยเหยื่อเป็นคนไทยและคนต่างด้าวจากประเทศเพื่อนบ้าน (นนท์ธัญ, 2556) นอกจากนี้ ภายหลังปัญหาความไม่สงบในรัฐยะไข่ในพม่าเมื่อปี พ.ศ. 2555 ทำให้ชาวโรฮีนจากลายเป็นผู้พลัดถิ่นจำนวนมากนับแสนคน และส่วนหนึ่งได้หนีภัยอันตรายไปยังต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง ทำให้ขบวนการค้ามนุษย์ข้ามชาติได้นำชาวโรฮีนจาจากรัฐยะไข่และบังกลาเทศ รวมถึงชาวบังกลาเทศที่ปะปนมากับชาวโรฮีนจาเดินทางมาไทย มาเลเซียและอินโดนีเซีย โดยส่วนใหญ่ใช้ไทยเป็นเส้นทางผ่านเพื่อไปยังประเทศมาเลเซีย โดยเหยื่อการค้ามนุษย์บางส่วนถูกนำตัวไปกักขังและเรียกค่าไถ่

หลายคนถูกทารุณกรรมจนเสียชีวิตในพื้นที่ประเทศไทยและมาเลเซีย โดยมีการพบหลุมศพชาวโรฮิงจาในหลายพื้นที่ เช่น อ.สะเดา จ.สงขลา และ อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา รวมถึงรัฐเปอรลิสในมาเลเซีย เป็นต้น (ไทยรัฐออนไลน์, 2558; กรุงเทพธุรกิจออนไลน์, 2558)

สำหรับมาเฟียข้ามชาติที่มีบทบาทสูงในไทยประกอบด้วย² 1) แก๊งยาภูเขา ซึ่งธุรกิจหลักคือการพนันและฟอกเงิน พบในพื้นที่กรุงเทพฯ พัทยา สมุย และภูเก็ต 2) มาเฟียยุโรป อาทิ มาเฟียรัสเซีย มาเฟียอังกฤษและมาเฟียเยอรมนี มักทำธุรกิจฟอกเงิน กรรโชกทรัพย์ ค้ายาเสพติด และค้ำมนุษย์ พื้นที่อิทธิพลคือพัทยา ภูเก็ต และสมุย 3) แก๊งเงินดำที่ผลิตธนบัตรปลอมในพื้นที่สุขุมวิทและสมุทรปราการ 4) แก๊งอั้งยี่ชาวจีน มักเกี่ยวพันกับการค้ายาเสพติด ค้าบริการทางเพศ ค้ำมนุษย์และลักลอบขนแรงงานเถื่อน พื้นที่หลักคือรัชดาภิเษก และห้วยขวาง 5) แก๊งคอลล์เซ็นเตอร์ก่ออาชญากรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่กรุงเทพฯ พัทยา เชียงใหม่และภูเก็ต โดยมากเป็นชาวไต้หวัน แก๊งนี้เชื่อมโยงกับกลุ่ม “ม้าถอนเงิน” ชาวไต้หวัน มาเลเซีย และชาวไทยที่ราบสูงที่สามารถพูดภาษาจีนได้ (กองบังคับการปราบปรามการกระทำความผิดเกี่ยวกับอาชญากรรมทางเศรษฐกิจ, 2556) 6) มาเฟียจากเอเชียกลาง เช่น ซีเรีย ที่เกี่ยวพันกับการปลอมแปลงหนังสือเดินทาง ค้ายาเสพติด และค้ำมนุษย์ 7) แก๊งลูกแมว เน้นการโจรกรรมของมีค่าและล้างกระเป๋ เช่น แก๊งอาชญากรรมฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย กลุ่มนี้มักเข้าไปโจรกรรมในโรงแรมและร้านอัญมณี 8) มาเฟียค้าอาวุธในพื้นที่พัทยา ซึ่งประกอบอาชญากรรมอื่นๆ ด้วย เช่น กรรโชกทรัพย์ ค้าบริการทางเพศ และปลอมแปลงบัตรเครดิต 9) ขบวนการมิถิลจากประเทศเพื่อนบ้านในอินโดจีน เกี่ยวข้องกับธุรกิจขอตานโจรกรรม ตัดไม้หวงห้าม ขโมยรถยนต์และมอเตอร์ไซด์ 10) แก๊งอาชญากรรมจากบังกลาเทศและศรีลังกา เน้นไปที่การปลอมแปลงหนังสือเดินทาง 11) แก๊งอาชญากรรมชาวพม่า เน้นไปที่การค้ำมนุษย์และการค้ายาเสพติด นอกจากนี้กลุ่มมาเฟียและขบวนการเหล่านี้แล้ว ยังพบชาวต่างชาติที่ทำธุรกิจสีเทาในประเทศไทยอีกจำนวนมาก โดยอาจไม่ได้รวมกลุ่มเป็นองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ เช่น ชาวอังกฤษที่ทำธุรกิจเช่าซื้ออสังหาริมทรัพย์แบบไม่ถูกต้อง ชาวรัสเซียที่เข้ามาทำธุรกิจร้านอาหารเพื่อฟอกเงิน ชาวมาเลเซียที่นำสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์เข้ามาขายในไทย เป็นต้น

อาชญากรรมข้ามชาติอีกประเภทหนึ่งซึ่งกำลังระบาดในไทยและเป็นปัญหาความมั่นคงอย่างมากต่อภูมิภาคอาเซียน คือการปลอมแปลงเอกลักษณ์บุคคล โดยประเทศไทยถูกใช้เป็นศูนย์กลางในการปลอมแปลงหนังสือเดินทางและเอกลักษณ์บุคคลของกลุ่มมาเฟียข้ามชาติจำนวนมาก อาชญากรรมประเภทนี้ได้รับความสนใจอย่างมากจากนานาชาติ เมื่อทางการมาเลเซียตรวจพบว่ามีชาวอิหร่านถือหนังสือเดินทางปลอมที่ผลิตในไทยขึ้นเครื่องบิน MH 370 ซึ่งหายสาบสูญ หรือก่อนหน้านี้ ในเดือนกันยายน ค.ศ. 2009 ทางกรมไทยก็ได้จับกุมนาย Ahboor Rambarak Fath ชาวอังกฤษเชื้อสายอิหร่านที่สนามบินสุวรรณภูมิ เนื่องจากมีความเกี่ยวพันกับการทำหนังสือเดินทางปลอมให้กับสมาชิกกลุ่มอัลกออิดะฮ์ ที่วางระเบิดในสเปน ต่อมาในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 2010 ทางกรมไทยได้จับกุมชายชาวปากีสถานชื่อ Mohammad Ather ผู้ร่วมขบวนการ และตรวจพบหนังสือเดินทางที่ถูกโจรกรรมหรือปลอมแปลงจำนวน 1,000 เล่ม โดยทางการไทยได้แถลงว่า ลูกค้าของกลุ่มมาเฟียนี้คืออาชญากรข้ามชาติในธุรกิจค้าอาวุธ ค้ำมนุษย์ และการก่อการร้าย นอกจากนี้ แก๊งมาเฟียข้ามชาตินี้ยังส่งหนังสือเดินทางให้ขบวนการก่อการร้าย Lashkar – e – Taiba จากปากีสถานที่วางระเบิดนครมุมไบที่อินเดียเมื่อ ค.ศ. 2008 จนมี

² รวบรวมจาก พงษ์นคร นครสันติภาพ. (ม.ป.ป.), นนทร์นัย ตลับทอง (2556), ก้องเกียรติ อภัยวงศ์ (2546), Adamoli et al., (1998), Lintner (2002)

ผู้เสียชีวิตถึง 164 คนด้วย ต่อมาในปี ค.ศ. 2012 กรมสอบสวนคดีพิเศษได้เข้าจับกุมกลุ่มมาเฟียข้ามชาติอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งทำการปลอมแปลงหนังสือเดินทางและวีซ่าจำนวนราว 3,000 เล่มในช่วงห้าปี ซึ่งลูกค้าของกลุ่มมาเฟียนี้ ยักรวมถึงชาวอิหร่านสองคนซึ่งพยายามวางระเบิดในกรุงเทพฯ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 2012 เพื่อมุ่งสังหาร นักการทูตอิสราเอลอีกด้วย (Gulf News, 2014)

สาเหตุที่ประเทศไทยตกเป็นเป้าหมายการปลอมแปลงหนังสือเดินทางของมาเฟียข้ามชาติก็เนื่องมาจากการเป็น แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญที่มีนักท่องเที่ยวต่างชาตินับล้านคน ทำให้สามารถโจรกรรมทรัพย์สินและเอกสารของเหยื่อ ได้ง่าย ธุรกิจนี้เริ่มเกิดขึ้นในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1980 โดยพนักงานโรงแรม มัคคุเทศก์ และหญิงบริการได้โจรกรรม ทรัพย์สินและเอกสารของนักท่องเที่ยว โดยในยุคนั้น เช็กเดินทางเป็นเป้าหมายของการโจรกรรม ซึ่งกลุ่มมาเฟีย ข้ามชาติมีความชำนาญในการปลอมแปลงเอกสารบุคคลเพื่อใช้ขึ้นเงินเช็กเดินทางที่ถูกโจรกรรมมา ต่อมาเมื่อ บัตรเครดิตเป็นที่แพร่หลายแทนการใช้เช็กเดินทาง กลุ่มมาเฟียข้ามชาติก็ใช้ความเชี่ยวชาญในการปลอมแปลง หนังสือเดินทางและเอกสารต่างๆ ตามที่ลูกค้าต้องการ โดยนำหนังสือเดินทาง ใบขับขี่และบัตรประชาชนจาก ต่างประเทศเข้ามาปลอมแปลงและขายให้กับผู้ที่ต้องการ ซึ่งรวมถึงอาชญากรข้ามชาติ กรมสอบสวนคดีพิเศษประเมิน ว่า มีขบวนการปลอมแปลงหนังสือเดินทางในไทยไม่น้อยกว่า 20 ขบวนการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนไทยใต้และ ตะวันออกกลาง โดยขายในราคาเล่มละ 1,500 – 3,000 ดอลลาร์ โดยหนังสือเดินทางของอิสราเอลและแคนาดา จะได้ราคาสูงกว่าที่อื่น (Gulf News, 2014) ธุรกิจปลอมแปลงหนังสือเดินทางดังกล่าวยังส่งผลให้เกิดการโจรกรรม หนังสือเดินทางของชาวต่างชาติในไทยจำนวนมาก (Financial Times, 2014)

การแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติของนานาชาติและอาเซียน

ในประเทศตะวันตก ได้มีความพยายามแก้ปัญหาองค์กรอาชญากรรมอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่าหลายทศวรรษ จนพัฒนามาเป็นความร่วมมือระหว่างประเทศในปัจจุบัน โดยใน ค.ศ. 1952 สหรัฐฯ ได้ออกกฎหมาย *Interstate and Foreign Travel or Transportation in Aid of Racketeering Enterprise Act* เพื่อควบคุมปัญหาอาชญากรรม เช่น การพนัน การวางเพลิง ต่อมาใน ค.ศ. 1970 ได้ออกกฎหมาย *Organized Crime Control Act* เพื่อควบคุม ปัญหาอาชญากรรม โดยห้ามการขู่เอาเงินต่างๆ (Racketeering activities) ในการทวงหนี้หรือทำธุรกิจ นอกจากนี้ ทางสหรัฐฯ ยังได้จัดระบบคุ้มครองพยาน (United States Federal Witness Protection Program) เพื่อความปลอดภัยของพยานในการดำเนินคดีกับผู้กระทำความผิด และหน่วยสืบสวนสอบสวนกลางสหรัฐฯ (Federal Bureau of Investigation: FBI) ได้ให้ความสำคัญกับการสอบสวนองค์กรอาชญากรรมที่มีเครือข่ายธุรกิจกว้างขวาง เพื่อคลี่คลายคดีต่างๆ ด้วย

ในระดับสากล ได้มีการก่อตั้งองค์การตำรวจสากล (International Criminal Police Organization: Interpol) ตั้งแต่ ค.ศ. 1923 เพื่อเป็นกลไกความร่วมมือและแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างประเทศสมาชิก ซึ่งเป็นต้นแบบความร่วมมือของ Europol ซึ่งจัดตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1999 เพื่อแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติในยุโรป ส่วนกลุ่ม ประเทศ G7 (ในอดีต) ก็ได้จัดตั้งหน่วยงานที่เรียกว่า Financial Action Task Force (FATF) เพื่อจัดการกับปัญหา การฟอกเงิน และต่อมาได้จัดตั้ง Lyon Group ขึ้นใน ค.ศ. 1995 เพื่อร่วมมือในการแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติ (Shaw, 2008)

ในเวทีสหประชาชาติ ได้มีการหารือเกี่ยวกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติและภัยคุกคามทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ก่อนที่จะมีความร่วมมือที่เป็นรูปธรรมมากขึ้นตามลำดับ โดยเริ่มจากการหารือของการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการป้องกันอาชญากรรมและการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิด (UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders) ต่อมา ได้มีการจัดตั้งองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมาธิการว่าด้วยการป้องกันอาชญากรรมและกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice: CCPCJ) ขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1992 และสำนักงานสหประชาชาติเพื่อการควบคุม ยาเสพติดและป้องกันอาชญากรรม (UN Office for Drug Control and Crime Prevention: UNODCCP) เมื่อ ค.ศ. 1997 ก่อนที่จะเปลี่ยนชื่อเป็น สำนักงานป้องกันยาเสพติดและปราบปรามอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ (UN Office on Drugs and Crime: UNODC) เมื่อ ค.ศ. 2002 รวมทั้งจัดทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศต่างๆ เช่น อนุสัญญาต่อต้านการค้ายาเสพติดและสารที่มีผลต่อจิตใจที่ผิดกฎหมาย (UN Convention against the Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substance) เมื่อ ค.ศ. 1988 เป็นต้น (Emmers, 2003)

ก้าวสำคัญของความร่วมมือในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติคือ การจัดประชุมระดับรัฐมนตรี ว่าด้วยองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ (World Ministerial Conference on Organized Transnational Crime) ที่เมืองเนเปิลส์ อิตาลี เมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1994 ซึ่งที่ประชุมได้รับเอาแถลงการณ์ทางการเมืองและแผน ดำเนินการระดับโลกเพื่อต่อต้านองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ (Naples Political Declaration and Global Action Plan against Organized Transnational Crime) ต่อมาสมัชชาสหประชาชาติได้สนับสนุนแถลงการณ์ดังกล่าว ในปีเดียวกัน และได้มีการตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจระหว่างรัฐบาลเพื่อพิจารณากร่างอนุสัญญาว่าด้วยการต่อต้าน อาชญากรรมข้ามชาติที่กระทำโดยองค์กรอาชญากรรม และพิธีสารที่เกี่ยวข้องอีกสามฉบับเกี่ยวกับเรื่องการค้ามนุษย์ โดยเฉพาะสตรีและเด็ก (Trafficking in Persons Especially Women and Children) เรื่องการลักลอบ ขนผู้ย้ายถิ่น (Smuggling of Migrants) และเรื่องการผลิตและค้าอาวุธ (Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms) จนนำไปสู่การจัดทำอนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้ง ในลักษณะองค์กร (United Nations Convention against Transnational Organized Crime: UNTOC) ใน ค.ศ. 2000 ซึ่งเป็นความร่วมมือที่สำคัญในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติของประชาคมระหว่างประเทศ (กาญจน์, 2544) อนุสัญญานี้มีขอบเขตการบังคับใช้ในการป้องกัน การสืบสวนและการดำเนินคดีเกี่ยวกับ ฐานความผิดที่ระบุในอนุสัญญา 4 ฐาน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในกลุ่มองค์กรอาชญากรรม การฟอกทรัพย์สินที่ได้ มาจากการกระทำผิด การทุจริตคอร์รัปชัน และการขัดขวางกระบวนการยุติธรรม ทั้งนี้ อนุสัญญาฯ ได้ระบุถึงการให้ ความร่วมมือระหว่างรัฐภาคี อาทิ การส่งผู้ร้ายข้ามแดน การโอนตัวนักโทษ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทางอาญา เป็นต้น โดยอนุสัญญาฯ ฉบับนี้มีภาคีสมาชิก 185 ประเทศ (จนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2558) ซึ่ง ประเทศไทยได้เข้าเป็นภาคีอนุสัญญาฯ ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2556 โดยเป็นภาคีสมาชิกลำดับที่ 179³

สำหรับประเทศอาเซียนได้พิจารณาว่า ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติเป็นภัยความมั่นคงนอกรูปแบบ (Non-traditional security) ประเภทหนึ่ง นอกเหนือจากปัญหาการก่อการร้าย โรคระบาด และภัยธรรมชาติ โดยเห็นพ้อง ที่จะร่วมมือกันเพื่อต่อต้านภัยคุกคามต่อความมั่นคงร่วมกัน (Common threats) ซึ่งรวมถึงภัยด้านความมั่นคง

³ กรมสารนิเทศ, กระทรวงการต่างประเทศ

นอกรูปแบบ เช่น อาชญากรรมข้ามชาติด้วย ทั้งนี้ ประชาคมการเมืองและความมั่นคงของอาเซียน (ASEAN Political and Security Community: APSC) ซึ่งเป็นหนึ่งในสามเสาหลักของประชาคมอาเซียน ได้ระบุไว้ในพิมพ์เขียว (APSC Blueprint) โดยกล่าวถึงอาชญากรรมข้ามชาติ 6 ประเภท (นอกเหนือจากการก่อการร้าย) คือ การลักพาตัวและค้ำมนุษย์ การค้ายาเสพติด การประมงผิดกฎหมาย การค้าอาวุธเถื่อนขนาดเล็ก อาชญากรรมทางไซเบอร์ และโจรสลัด โดยอาชญากรรมที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศสมาชิกที่ต้องจัดการอย่างเร่งด่วนนั้นมี 3 ประเภทคือ การลักพาตัวและค้ำมนุษย์ การค้ายาเสพติด และโจรสลัด (ASEAN Secretariat, 2009)

ที่ผ่านมา อาเซียนได้พัฒนาความร่วมมือที่เกี่ยวข้องกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติมาเป็นลำดับ โดยเริ่มจากความร่วมมือในการแก้ปัญหาอาชญากรรม จากนั้นก็ได้มีการหารือประเด็นความมั่นคงที่เกี่ยวกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติในกรอบการประชุมต่างๆ เช่น การประชุมระดับรัฐมนตรีอาเซียน (ASEAN Ministerial Meetings: AMM) เป็นต้น ต่อมาใน ค.ศ. 1977 ได้มีการประชุมระดับรัฐมนตรีด้านอาชญากรรมข้ามชาติ (ASEAN Ministerial Meeting on Transnational Crime: AMMTC) ขึ้นเป็นครั้งแรก ณ กรุงมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ และประเทศอาเซียนได้ร่วมลงนามในปฏิญญาอาเซียนว่าด้วยอาชญากรรมข้ามชาติ (ASEAN Declaration on Transnational Crime) ซึ่งถือเป็นความร่วมมือที่เป็นรูปธรรมครั้งแรก โดยคำประกาศดังกล่าวได้กำหนดให้มีกลไกความร่วมมือต่างๆ เช่น การประชุม AMMTC ทุกสองปี การประชุมประจำปีของเจ้าหน้าที่อาวุโสอาเซียนว่าด้วยอาชญากรรมข้ามชาติ (ASEAN Senior Officials on Transnational Crime: SOMTC) เป็นต้น ต่อมาในการประชุม AMMTC ครั้งที่ 3 เมื่อ ค.ศ. 2001 ได้มีการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติ (Work Programme to Implement the ASEAN Plan of Action to Combat Transnational Crime) ขึ้น (กรมอาเซียน, 2555)

แผนปฏิบัติการเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) พัฒนายุทธศาสตร์ความร่วมมือของภูมิภาคเพื่อป้องกัน ควบคุมและปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติ 2) ร่วมมือกันในขั้นตอนการสืบสวนฟ้องร้องและพิพากษาคดี และการฟื้นฟูผู้ก่ออาชญากรรม 3) ส่งเสริมการประสานงานกลไกต่างๆ ของอาเซียน 4) พัฒนาขีดความสามารถขององค์กรและหน่วยงานต่างๆ ของอาเซียนในการจัดการกับปัญหา 5) พัฒนาความร่วมมือด้านกฎหมายและความตกลงของภูมิภาคที่เกี่ยวข้องกับขบวนการอาชญากรรม สำหรับกิจกรรมความร่วมมือต่างๆ ของแผนปฏิบัติการฯ นี้ประกอบด้วย การแลกเปลี่ยนข้อมูล ความร่วมมือด้านกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย การฝึกอบรม การพัฒนาองค์กร และความร่วมมือกับประเทศนอกภูมิภาคอาเซียน (Association of Southeast Asian Nations, n.d.)

นอกจากความร่วมมือระหว่างประเทศอาเซียนด้วยกันเองแล้ว อาเซียนยังพัฒนาความร่วมมือกับประเทศนอกกลุ่มด้วย โดยเฉพาะกับญี่ปุ่น จีน และเกาหลีใต้ เช่น ความร่วมมือกับญี่ปุ่นเรื่องปัญหาโจรสลัด โดยญี่ปุ่นได้รับความเดือดร้อนจากการแผ่ขยายอิทธิพลของโจรสลัดในทะเลจีนใต้ จึงจัดการประชุมเรื่องภัยจากโจรสลัดใน ค.ศ. 2000 เพื่อร่วมมือกับประเทศสมาชิกอาเซียนในการแก้ปัญหาดังกล่าว พร้อมทั้งเชิญตัวแทนจากประเทศอื่นๆ เช่น จีน ฮองกง อินเดีย และศรีลังกา เข้าร่วมประชุมด้วย ต่อมาได้มีการลงนามข้อตกลง Regional Cooperation Agreement on Combating Piracy and Armed Robbery against Ships in Asia (ReCAAP) ใน ค.ศ. 2004 โดยรัฐบาลญี่ปุ่นสนับสนุนเงินทุนและการฝึกอบรมให้หน่วยงานในประเทศอาเซียน เพื่อต่อต้านอาชญากรรมทางทะเลจากโจรสลัด และช่วยให้อาเซียนสามารถร่วมมือกันอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น (พรพรณชญา, 2556)

สำหรับประเทศไทย ได้มีความพยายามในการแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติ โดยกำหนดนโยบายตามแนวทางการร่วมมือขององค์การสหประชาชาติ เวทีระหว่างประเทศและความร่วมมือในกรอบอาเซียน โดยได้ออก พ.ร.บ.ป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ. 2551 และ พ.ร.บ.ป้องกันและปราบปรามการมีส่วนร่วมในองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ พ.ศ. 2556 แต่ใช้เวลาออกกฎหมายนานมาก เนื่องจากไทยได้ลงนามในอนุสัญญาสหประชาชาติเพื่อต่อต้านอาชญากรรมข้ามชาติที่จัดตั้งในลักษณะองค์กร (United Nations Convention against Transnational Organized Crime: UNTOC) เมื่อ 13 ธันวาคม 2543 สำหรับ พ.ร.บ.ป้องกันและปราบปรามการมีส่วนร่วมในองค์กรอาชญากรรมข้ามชาตินั้น มีบทลงโทษที่รุนแรง โดย ม.25 กำหนดให้ผู้มีส่วนร่วมในการกระทำความผิด แม้ไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่ายแต่หากรับงานหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ มีโทษจำคุก 4–15 ปี และปรับตั้งแต่ 80,000–300,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ สำหรับเจ้าหน้าที่รัฐที่ไปมีส่วนร่วมกับการกระทำความผิด ต้องระวางโทษเป็นสองเท่าของโทษที่กำหนดไว้ ส่วนเจ้าพนักงานที่มีอำนาจใช้กฎหมายนี้ หากกระทำความผิดเอง ต้องระวางโทษเป็นสามเท่าของโทษที่กำหนดไว้สำหรับความผิดนั้นๆ

ในยุครัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติมากขึ้นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการแก้ปัญหาการค้ามนุษย์ เนื่องจากประเทศไทยถูกกดดันจากนานาชาติจากปัญหาการค้ามนุษย์ในธุรกิจประมงและปัญหาการค้ามนุษย์ของผู้หนีภัยชาวโรฮิงจา โดยเมื่อวันที่ 3 เมษายน 2558 รัฐบาลได้ประกาศให้การป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์เป็นวาระแห่งชาติ (รัฐบาลไทย, 2558) และต่อมาเมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2558 รัฐบาล คสช. ได้ออกกฎหมายสำคัญสองฉบับเพื่อแก้ปัญหการค้ามนุษย์ คือ พ.ร.บ.ป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2558 เพื่อแก้ปัญหการค้ามนุษย์ในการประมง ขอตาน และแรงงานต่างชาติด และออก พ.ร.บ.การประมง พ.ศ. 2558 เพื่อแก้ปัญหการค้ามนุษย์ในแรงงานประมง โดยก่อนหน้านี้ สหภาพยุโรปได้ขึ้นบัญชีไทยเป็นประเทศที่ไม่ให้ความร่วมมือในการต่อต้านการทำประมงที่ผิดกฎหมาย ไม่รายงาน และไร้การควบคุม โดยสหภาพยุโรปจะให้เวลาไทย 6 เดือนเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว (โพสต์ทูเดย์, 2558)

ปัญหาและอุปสรรคในการปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติ

แม้ไทยและอาเซียนจะมีนโยบายในการปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติและพัฒนาความร่วมมือระหว่างกันเพิ่มขึ้นตามลำดับ ตลอดจนจัดตั้งกลไกความร่วมมือที่เป็นรูปธรรม เช่น AMMTC แต่อาจกล่าวได้ว่า ไทยและอาเซียนประสบปัญหาและข้อจำกัดในการปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติ และไม่อาจควบคุมการเติบโตของแก๊งมาเฟียข้ามชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยข้อจำกัดต่างๆ ได้แก่

1) ข้อจำกัดในความร่วมมือด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทางด้านความมั่นคง และการขาดกลไกในระดับปฏิบัติการร่วมกันของอาเซียน ความร่วมมือของอาเซียนมุ่งเน้นกิจกรรมด้านการฝึกอบรม การปรับปรุงประสิทธิภาพของหน่วยงานต่างๆ และการพัฒนางานด้านยุติธรรม ซึ่งเป็นความร่วมมือเพื่อผลระยะยาวเป็นหลัก มากกว่าการพัฒนากลไกเพื่อจัดการกับปัญหาในปัจจุบัน

2) ธรรมเนียมปฏิบัติที่เรียกว่า “วิถีอาเซียน” (The ASEAN Way) ที่ประเทศอาเซียนระมัดระวังไม่ก้าวล่วงกิจการภายในของกันและกัน และใช้วิธีการเห็นพ้องต้องกัน (Consensus) ในความร่วมมือต่างๆ แต่ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติเป็นปัญหาร่วมกันของอาเซียนและเกี่ยวพันกับกิจกรรมข้ามพรมแดน การแก้ไขปัญหานี้

ต้องใช้มาตรการเชิงรุก ดังนั้น อาเซียนจำเป็นต้องปรับวิธีการทำงาน โดยไม่มองว่าการหารือในปัญหาข้ามพรมแดนเป็นการแทรกแซงกิจการภายในของกันและกัน และเพิ่มบทบาทให้กับเลขาธิการอาเซียน (ASEAN Secretary General) มากขึ้นในการจัดการกับปัญหาร่วมกันของอาเซียน นอกจากนี้ อาเซียนอาจร่วมมือกันในด้านอื่นๆ เพิ่มเติมอีก เช่น ร่วมมือกันในการสืบสวนสอบสวน เพื่อให้ทั้งสิบประเทศใช้มาตรการสอบสวนคดีอาชญากรรมที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน นอกจากนี้ อาเซียนควรมีกรอบประสานทางอาญาในการส่งผู้ร้ายข้ามแดนที่รวดเร็วและมีประสิทธิภาพ (นนท์ธัญ, 2556) และร่วมมือกันพัฒนาระบบฐานข้อมูลและการแลกเปลี่ยนข้อมูลต่างๆ เช่น ข้อมูลองค์กรอาชญากรรม และการแจ้งเบาะแสกิจกรรมข้ามพรมแดนที่ผิดกฎหมายระหว่างกัน เป็นต้น

3) องค์กรอาชญากรรมข้ามชาติมีความยืดหยุ่นคล่องตัว และมีคุณลักษณะเด่นที่ยากต่อการปราบปราม เช่น ความผูกพันและความจงรักภักดีของสมาชิกทำให้ยากต่อการเจาะถึงระดับแกนนำ การดำเนินธุรกิจของแก๊งมาเฟียมีธุรกิจที่เกี่ยวข้องหรือให้การสนับสนุนจำนวนมาก เช่น ร้านทอง บริษัทรับแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ ทำให้ตรวจสอบธุรกรรมได้ยาก นอกจากนี้ กลุ่มอาชญากรมีการใช้เครื่องมือสื่อสารที่ทันสมัย เช่น เปรตหรือเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกจับกุม ในทางกลับกัน มาตรการปราบปรามของหน่วยงานรัฐเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดความร่วมมืออย่างจริงจัง มีข้าราชการและนักการเมืองให้ความร่วมมือกับขบวนการอาชญากรรม และมาตรการทางกฎหมายและความร่วมมือระหว่างประเทศของหลายประเทศยังไม่ก้าวหน้ามากเท่าที่ควร นอกจากนี้ ปัญหาอาชญากรรมต่างๆ มักเกี่ยวข้องกับหน่วยงานจำนวนมาก ทำให้ขาดหน่วยงานหลักที่เข้มแข็ง (ก้องเกียรติ, 2546)

จากปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัดต่างๆ ข้างต้น การแก้ไขปัญหอาชญากรรมข้ามชาติในอาเซียนและไทยที่มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องอาศัยการปรับปรุงทั้งระบบกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ซึ่งภาครัฐควรพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องและขยายความร่วมมือกับต่างประเทศในการปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติ ทั้งในกรอบทวิภาคีและพหุภาคีต่างๆ เนื่องจากหลายประเทศมีประสบการณ์และบทเรียนที่เป็นประโยชน์กับไทยอย่างมาก นอกเหนือจากภาครัฐแล้ว จิตสำนึกในเรื่องธรรมาภิบาลและความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรภาคเอกชนก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะลดธุรกิจสีเทาลง หรือไม่ให้ความร่วมมือกับธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับอาชญากรรมข้ามชาติ นอกจากนี้ หน่วยงานที่กำกับดูแลองค์กรภาคเอกชนก็มีบทบาทสำคัญในการควบคุมธุรกรรมที่ผิดกฎหมาย ส่วนภาคประชาสังคมก็มีบทบาทในการตรวจสอบทั้งหน่วยงานของรัฐและองค์กรภาคเอกชนให้ทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องเหมาะสม และเป็นหูเป็นตาให้กับเจ้าหน้าที่ในกิจกรรมผิดกฎหมายต่างๆ

สรุป

ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติได้ขยายตัวอย่างมากหลังยุคสงครามเย็น โดยการขับเคลื่อนของโลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบทั้งด้านความมั่นคง เศรษฐกิจและความสงบสุขในสังคม และเป็นปัญหาความมั่นคงนอกรูปแบบที่ทำทายอำนาจรัฐ โดยองค์กรอาชญากรรมขนาดใหญ่ได้ขยายธุรกิจมายังภูมิภาคต่างๆ มากขึ้น ซึ่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกและอาเซียนกำลังเป็นเป้าหมายที่สำคัญขององค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ อาชญากรรมที่เป็นปัญหาสำคัญในอาเซียนได้แก่ ยาเสพติด การค้ามนุษย์ การค้าพืชพันธุ์และสัตว์ป่า การฟอกเงิน อาชญากรรมทางเศรษฐกิจ และโจรสลัด โดยกลุ่มมาเฟียข้ามชาติจำนวนมากเข้ามาทำธุรกิจข้ามแดนในอาเซียน เช่น ขบวนการยาสูบ แก๊งฮังยี มาเฟีย

รัสเซียและยุโรป เป็นต้น แม้อาเซียนจะมีการพัฒนาความร่วมมือในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติ แต่ความร่วมมือระหว่างกันก็มีขอบเขตจำกัดและขาดประสิทธิภาพในการจัดการเชิงรุกเพื่อควบคุมและปราบปรามอาชญากรรม ความตื่นตัวของอาเซียนและการร่วมมือกันอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม จะช่วยให้สามารถรับมือกับภัยคุกคามจากปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติได้ดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรุงเทพธุรกิจออนไลน์. (2558). มาเลเซียยังลดยศชั้นหลุมศพโรฮิงญา จ่อแถลงข่าวใหญ่หลังพบอีกเพียบ. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/648969>
- กรมอาเซียน กระทรวงการต่างประเทศ. (2555). ความร่วมมือของประเทศสมาชิกอาเซียนในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรม. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.mfa.go.th/asean/contents/files/asean-media-center-20121218-094853-445455.pdf>
- ก้องเกียรติ อกภัยวงศ์. (2546). องค์การอาชญากรรมข้ามชาติ ผลกระทบที่เกิดจากองค์การอาชญากรรมข้ามชาติในประเทศไทย. งานวิจัยตามหลักสูตรผู้บริหารกระบวนการยุติธรรมระดับสูง รุ่นที่ 6, วิทยาลัยการยุติธรรม, สำนักงานศาลยุติธรรม.
- กองบังคับการปราบปรามการกระทำความผิดเกี่ยวกับอาชญากรรมทางเศรษฐกิจ. (2556). บทความ&สาระน่ารู้: กลโกง คดี Call Center. สืบค้นเมื่อ 10 พฤษภาคม 2558, จาก http://www.ecdpolice.com/index.php?modules=article&f=view&cat_id=1&id=31
- กาญจน์ ชีรานนท์. (2544). องค์การอาชญากรรมข้ามชาติ. งานวิจัยหลักสูตรผู้บริหารกระบวนการยุติธรรมระดับสูง, สถาบันพัฒนาข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม, สำนักงานศาลยุติธรรม.
- ไทยรัฐออนไลน์. (2558). เจออีก 70 หลุมศพ ผังโรฮิงญา. สืบค้นเมื่อ 10 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.thairath.co.th/content/497090>
- นนท์ธัย ตลับทอง. (2556). กฎบัตรอาเซียนกับการแก้ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติในรูปแบบการค้ามนุษย์. วิทยานิพนธ์หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พงษ์นคร นครสันติภาพ. (ม.ป.ป.). อาชญากรรมข้ามชาติ: ภัยคุกคามของประชาคมอาเซียน. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2558, จาก: http://eeas.europa.eu/delegations/thailand/documents/thailande_eu_coop/reception_and_detention_by_pongnakorn_en.ppsx
- พรณชญา ศิริวรรณบุศย์. (2556). ประชาคมอาเซียน กับความร่วมมือในการต่อต้านอาชญากรรมรูปแบบใหม่. สืบค้นเมื่อ 10 พฤษภาคม 2558, จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1364454776
- โพสต์ทูเดย์. (2558). อียูแจกใบเหลืองไทยทำประมงผิดกม.จี้เร่งแก้ใน 6 เดือน. สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2558, จาก <http://posttoday.com/ธุรกิจ-ตลาด/เศรษฐกิจภาครัฐ/360478/อียูแจกใบเหลืองไทยทำประมงผิดกม-จี้เร่งแก้ใน6เดือน>
- รัฐบาลไทย. (2558). นายกรัฐมนตรีประกาศ “การป้องกันปราบปรามการค้ามนุษย์” เป็นวาระแห่งชาติ. สืบค้นเมื่อ 4 มิถุนายน 2558, จาก http://www.thaigov.go.th/index.php?option=com_k2&view=item&id=91126:id91126&Itemid=339&lang=th
- ศูนย์ประสานงานป้องกันปราบปรามอาชญากรรมข้ามชาติตำรวจภูธรจังหวัดชลบุรี. (ม.ป.ป.). อาชญากรรมข้ามชาติตามคำสั่งของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ. สืบค้นเมื่อ 10 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.tncc-pattaya.chonburi.police.go.th/>
- Adamoli, S., Nicola, A.D., Savona, E.U., & Zoffi, P. (1998). *Organised crime around the world*. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI).
- ASEAN Secretariat. (2009). *ASEAN Political – Security Community Blueprint*. Jakarta: The ASEAN Secretariat.

- Association of Southeast Asian Nations. *ASEAN Plan of Action to Combat Transnational Crime*. Retrieved May 8, 2015, from <http://www.asean.org/communities/asean-political-security-community/item/asean-plan-of-action-to-combat-transnational-crime>
- Emmers, R. (2003). *The threat of transnational crime in Southeast Asia: Drug trafficking, human smuggling and trafficking, and sea piracy*. Madrid: UNSCI Discussion Paper Series, May 2003.
- Financial Times. (2014). *Thailand's role at the heart of identity crime*. Retrieved May 5, 2015, from <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/4a05c430-a8fb-11e3-bf0c-00144feab7de.html#axzz3cAuNx8G7>
- Gulf News. (2014). *Thailand's trade in passports fuels crime gangs*. Retrieved May 10, 2014, from <http://gulfnews.com/news/americas/usa/thailand-s-trade-in-passports-fuels-crime-gangs-1.1302472>
- Haken, J. (2011). *Transnational crime in the developing world*. Washington D.C.: Global Financial Integrity (GFI).
- Lintner, B. (2002). *Crime, business and politics in Asia*. Paper presented to Department of Political Science/Centre for Development and the Environment & Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo, October 17-19, 2002
- Shaw, V. (2008). In a time of rapid social change: Organized crime in Asia and the Pacific. *International Journal of Social Inquiry*, 1(1): 29-46.
- Strange, S. (1996). *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNODC. (2011). *Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and other transnational organized crimes: Research report*. Vienna: UNODC.
- UNODC. (2013). *Transnational organized crime in East Asia and the Pacific: A threat assessment*. Vienna: UNODC.
- Wyller, L.S. (2008). *Burma and transnational crime*. Washington D.C.: CRS Report for Congress.
- Zabyelina, Y. (2009). Transnational organized crime in international relations. *Central European Journal of International and Security Studies (CEJISS)*, 3(1): 11-22. Retrieved May 8, 2015, from http://static.cejiss.org/data/uploaded/13835988686995/Zabyelina-Transnational_Organized_Crime.pdf
- Zamora, C. M. (2015). *Consequences of transnational organized crime on international system: An introduction*. Retrieved May 8, 2015, from https://www.academia.edu/11376177/Consequences_of_Transnational_Organized_Crime_on_International_System_An_Introduction

ความสุข ของคนไทย

อยู่ที่ไหน

ความสุขของผู้สูงอายุต่างวัย และต่างวัฒนธรรม

รศรินทร์ เกรย์* รุ่งทอง ครามานนท์** เจตพล แสงกล้า**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อความสุขของผู้สูงอายุต่างวัยในภาพรวม ตั้งแต่เริ่มสูงอายุ และผู้ที่มีอายุร้อยปีขึ้นไป (ศตวรรษิกชน) ในสังคมตะวันตกและประเทศไทย โดยใช้วิธีทบทวนวรรณกรรมและวิเคราะห์จากเอกสารที่มีอยู่แล้ว ส่วนใหญ่จากบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารที่อยู่ในฐานสากล เช่น SCOPUS หรือศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) พบว่า ในสังคมตะวันตกผู้สูงอายุมีความสุขมากขึ้นตามอายุที่เพิ่มมากขึ้น และผู้สูงอายุชายมีความสุขมากกว่าหญิง การมีคู่มีความสุขมากกว่าไม่มีคู่ ในขณะที่ประเทศไทยยังสรุปไม่ได้เช่นนั้น ส่วนปัจจัยบ่งชี้ความสุขที่เหมือนกันไม่ว่าจะอายุหรือวัฒนธรรมใด ได้แก่ สุขภาพ เศรษฐกิจ ศาสนา และเครือข่ายทางสังคม อย่างไรก็ตาม พบว่า ผู้สูงอายุไทยให้ความสำคัญต่อครอบครัวมากกว่าเพื่อน ขณะที่ผู้สูงอายุในสังคมตะวันตกให้ความสำคัญกับเพื่อนมากกว่าครอบครัว ส่วนปัจจัยบ่งชี้ความสุขของศตวรรษิกชนในสังคมไทยและสังคมตะวันตกที่เหมือนกัน คือ ความทรงจำที่มีความสุข หรือความพึงพอใจในชีวิตในอดีตส่งผลถึงความสุขในปัจจุบัน และบทความนี้ได้นำเสนอผลที่ตามมาของความสุขไว้ด้วย

คำสำคัญ: ศตวรรษิกชน, ความสุข, ผู้สูงอายุ

* รองศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

** นักวิจัยโครงการ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Happiness Diversity among Older people in Different Cultures

*Rossarin Gray**, *Rungthong Kramanon***, *Jettapon Sangkla***

Abstract

The objective of this paper was to explore the determinants of happiness among older people as a whole in the context of being regarded as “old” or centenarians in Western society and Thailand. Documentary research was applied. The articles used are mainly from international databases such as SCOPUS or the national database – Thai – Journal Citation Index Centre (TCI). The results reveal that, in Western society, happiness increases with age; male older people are happier than their female counterparts; and married older people are happier than the unmarried. These findings, as applied to Thailand are, however, inconclusive. The same predictors for both societies are health, economics, religion, and social networks. The difference in social networking is that the family is more important than friends in Thai society, but the inverse is found in Western society. The same predictor among centenarians in Thailand and Western society is past satisfaction with life linked to current feeling of happiness. Some consequences of happiness are also discussed.

Keywords: Centenarians, Happiness, Older people

* Associate Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

** Project – based Researcher, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

การศึกษาเกี่ยวกับความสุขมีมาอย่างยาวนาน และเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ โดยเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2555 สมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ (United Nations General Assembly) ได้มีมติก่อตั้ง “วันความสุขสากล” (The International Day of Happiness) กำหนดให้ตรงกับวันที่ 20 มีนาคมของทุกปี โดยตระหนักถึงความสุขอันเป็นเป้าหมายพื้นฐานของมนุษยชน และเรียกร้องให้แต่ละประเทศผลักดันนโยบายสาธารณะที่จะเพิ่มความสุขให้แก่ประชาชนทุกๆ คน โดยการพัฒนาทางเศรษฐกิจจะต้องมาพร้อมกับพัฒนาทางด้านอื่นๆ เช่น สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ดีนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้บรรลุความสุขของโลก (United Nations, n.d.)

การศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้ประชาชนมีความสุขเพิ่มมากขึ้นจึงเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากทุกคนต้องการมีความสุข และการมีความสุขเกิดประโยชน์โดยตรงต่อตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุ เนื่องจากเป็นวัยที่มีความเปลี่ยนแปลงในชีวิตอย่างมากและมากขึ้นตามอายุที่เพิ่มมากขึ้นด้วยทั้งทางด้านสุขภาพ เศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม การที่ผู้สูงอายุมีความสุข ส่งผลให้มีความเสี่ยงต่อการเกิดภาวะทุพพลภาพ และการตายลดลง (Collins, Goldman, & Rodriguez, 2008; Lyyra, Törmäkangus, Read, Rantanen, & Berg, 2006; Maier & Smith, 1999; Ostir, Markides, Black, & Goodwin, 2000)

สำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อความสุขของประชาชนมีความเหมือน และแตกต่างกันไปตามสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เช่น ผู้ที่อยู่ในสังคมตะวันตก หรือสังคมที่ร่ำรวย การที่มีรายได้เพิ่มขึ้นไม่ได้ทำให้ประชาชนในประเทศเหล่านี้มีความสุขเพิ่มขึ้นมากเท่ากับประเทศทางตะวันออก หรือประเทศที่ไม่ได้ร่ำรวยเท่า (Layard, 2005)

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนวรรณกรรมปัจจัยที่มีผลต่อความสุขของผู้สูงอายุในภาพรวมและวัยปลาย สำหรับผู้สูงอายุในภาพรวม ถึงแม้จะมีการกำหนดอายุมาตรฐานตามหลักสากลเป็นอายุ 60 ปีขึ้นไป หรือ 65 ปีขึ้นไป กล่าวคือโดยทั่วไปในประเทศตะวันตกใช้ 65 ปี ประเทศทางตะวันออกใช้ 60 ปี เป็นจุดตัดของการแบ่งประชากรสูงอายุออกจากวัยทำงาน และวัยอื่นๆ (รศรินทร์ อุมารณณ์ เณิมพล และเรวดี, 2556) แต่พบว่าในการศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุมีการใช้อายุที่ต่างกันไป แต่อย่างต่ำคือ 50 ปี และผู้สูงอายุวัยปลายในการศึกษานี้ใช้อายุ 100 ปีขึ้นไป ที่เรียกว่าคนร้อยปี หรือศตวรรษิกชน (ปราโมทย์ ปัทมา และสุภาณี, 2550) นอกจากนี้การศึกษานี้ได้เปรียบเทียบระหว่างสังคมตะวันตก และตะวันออกโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทย เพื่อหาข้อสรุปและการวิจัยในอนาคต

ระเบียบวิธีศึกษา

ทบทวนและวิเคราะห์จากเอกสารที่มีอยู่แล้ว ส่วนใหญ่จากบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารที่อยู่ในฐานสากล เช่น SCOPUS หรือศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (Thai – Journal Citation Index Centre: TCI) ซึ่งแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างสังคมตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกา และสังคมตะวันออกในที่นี้คือประเทศไทย ในบางกรณีที่เป็นการศึกษาแบบ Meta – analysis ที่รวมบทความไว้เป็นจำนวนมาก ไม่สามารถระบุประเทศที่ศึกษาได้ จะเขียนกำกับไว้ชัดเจน สำหรับความสุขของคนร้อยปีนั้นยังไม่มีการศึกษาโดยตรงในประเทศไทย จึงได้มีการวิเคราะห์ในรายละเอียดจากเอกสารเกี่ยวกับคนร้อยปีที่ปรากฏอยู่ ซึ่งสะท้อนถึงความสุขของคนร้อยปีในประเทศไทยได้

พลการศึกษา

นำเสนอการศึกษาเป็น 4 ส่วนหลัก คือ 1) แนวคิดความสุขและวิธีวัดความสุข 2) ความสุขของผู้สูงอายุ ในภาพรวมจำแนกตามอายุ เพศ สุขภาพ สถานภาพสมรส เศรษฐกิจ เครือข่ายการสนับสนุนทางสังคม และศาสนา 3) ผลที่ตามมาของความทุกข์ และ 4) ความสุขของศตวรรษิกชน หรือผู้มีอายุ 100 ปีขึ้นไป โดยมีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดความสุขและวิธีวัดความสุข

คำว่า “ความสุข (Happiness)” “ความพึงพอใจในชีวิต (Life satisfaction)” ความผาสุกทางใจ (Psychological well-being) และ “ความอยู่ดีเชิงอัตวิสัย (Subjective well-being)” มักถูกใช้แทนกันเสมอๆ (George, 2010) ถึงแม้ว่าแนวคิดจะมีความแตกต่างกันบ้างระหว่างความสุขและความพึงพอใจในชีวิต กล่าวคือ ความสุขนั้นมีความไวต่อการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาเมื่อเกิดเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่มากระทบความรู้สึก ส่วนความพึงพอใจในชีวิตนั้น มีความคงที่มากกว่าความสุข เนื่องจากเป็นผลจากการประเมินชีวิตของตนเองในทุกด้าน แล้วตัดสินใจว่าตนเองมีความพึงพอใจในชีวิตมากน้อยเพียงใด (Nettle, 2005) อย่างไรก็ตาม ความสุขและความพึงพอใจในชีวิตมีความสัมพันธ์กันสูงมากและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน (Easterlin, 2006) กล่าวคือเมื่อคนเรามีความพึงพอใจในชีวิตมากย่อมมีความสุขมากตามไปด้วย และตัวแปรที่ใช้ทำนายความสุขหรือความพึงพอใจในชีวิต มีความคล้ายคลึงกัน (Gray, Rukumnuaykit, Kittisuksathit & Thongthai, 2008) ในผลของการศึกษาครั้งนี้ ได้เลือกใช้คำที่ตรงกับบทความเดิม

การวัดระดับความสุขมี 3 แบบ คือแบบที่ 1 การใช้คำถามเดียว (Single question) หรือที่เรียกว่า คำถามสากล (Global question) แบบที่ 2 ใช้หลายคำถาม (Multiple questions) ที่แสดงถึงอารมณ์ และแบบที่ 3 องค์ประกอบ (มิติ) ของความสุขแต่ละด้านรวมกัน (Multidimensional questions) ซึ่งพบว่าแบบที่ 1 การใช้คำถามเดียวมีการใช้กันมาก เนื่องจากพบว่าสามารถเปรียบเทียบกันได้ดี ส่วนใหญ่ใช้ในการสำรวจระดับนานาชาติ เช่น General Social Survey (GSS), World Value Survey (WVS) และ European Social Survey (ESS) รวมถึง USA Gallup Polls แล้วจึงศึกษาตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อความสุข สำหรับการสำรวจผู้สูงอายุระดับชาติปี 2557 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ใช้คำถามเดียวด้วยเช่นกัน “ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมาให้.....(ชื่อ).....ประเมินว่าตนเองมีความสุขในระดับใด”

แบบที่ 2 ใช้หลายคำถาม เช่น Life satisfaction index มี 3 คำถาม ได้แก่ “ฉันมีความสุขเท่าๆ กับตอนเป็นเด็ก” “ชีวิตของฉันไม่สามารถมีความสุขมากไปกว่าปัจจุบัน” และ “ช่วงเวลานี้เป็นช่วงปีที่ดีที่สุดในชีวิตฉัน” (Neugarten, Havinghurst & Tobin, 1961) ส่วนแบบที่ 3 (องค์ประกอบของความสุขแต่ละด้านมารวมกัน) ถึงแม้ว่าจะทำให้เห็นชัดเจนว่าองค์ประกอบของความสุขคืออะไรบ้าง แต่ละองค์ประกอบอาจมีความสัมพันธ์กันเองสูงหรือเป็นตัวบ่งชี้ขององค์ประกอบในเครื่องมือเดียวกัน (George, 2010) เช่นเครื่องมือวัดสุขภาพจิตคนไทย ฉบับสั้น (อภิชัย และคนอื่นๆ, 2552) ซึ่งมี 4 องค์ประกอบ คือ 1) สภาพจิตใจทางบวกและลบ (Mental state) 2) สมรรถภาพของจิตใจ (Mental capacity) 3) คุณภาพของจิตใจ (Mental quality) และ 4) ปัจจัยสนับสนุนด้านครอบครัว (Family supporting factors) ซึ่งองค์ประกอบที่ 4 นี้เป็นปัจจัยบ่งชี้ความสุข หรือความพึงพอใจมากหรือน้อยหรือสภาพจิตใจในองค์ประกอบที่ 1

ความสุขของผู้สูงอายุในภาพรวม จำแนกตามอายุ เพศ สุขภาพ สถานภาพสมรส เศรษฐกิจ เครือข่าย การสนับสนุนทางสังคม และศาสนา

อายุ การที่ผู้สูงอายุมีปัญหาสุขภาพเพิ่มขึ้น การสูญเสียความสัมพันธ์ทางสังคม จากการตายของคนใกล้ชิด เช่น คนในครอบครัว เพื่อน ด้วยวัยที่เพิ่มมากขึ้น นำไปสู่ความคาดหวังที่ว่าความสุขจะลดลงตามอายุที่เพิ่มขึ้น แต่กลับพบว่าในสังคมตะวันตก ความสุขเพิ่มมากขึ้นตามอายุที่สูงขึ้น เช่น การศึกษาของคนยุโรปและอเมริกัน แบบตัดขวาง (Gaymu & Springer, 2010; Stone, Schwartz, Broderick & Deaton, 2010) จากการศึกษา คนอเมริกันของ Stone et al. (2010) พบว่า ความสัมพันธ์ของอายุและความพึงพอใจในชีวิตเป็นรูปตัว U โดยที่ หลังจากอายุ 50 ปี ความพึงพอใจในชีวิตจะเพิ่มขึ้นแบบเส้นตรงเช่นเดียวกับการศึกษาของ Yang (2008) ที่ใช้ข้อมูล ตัดขวาง 32 ปี ระหว่างปี 1972–2004 ของคนอเมริกัน ก็ได้ข้อค้นพบทำนองเดียวกัน คือความพึงพอใจในชีวิต เพิ่มขึ้นตามอายุที่สูงขึ้น ในทำนองเดียวกันการศึกษาในฝรั่งเศสแบบระยะยาว 8 ปี พบว่าความพึงพอใจในชีวิตเพิ่มขึ้น ตามอายุที่เพิ่มขึ้น (Gana, Bailly, Saada, Joulain & Alaphilippe, 2013) สำหรับการศึกษาความอยู่ดีเชิงอัตวิสัย ของ Pinquart & Sörensen (2000) โดยวิธี Meta-analysis จากบทความ 286 เรื่องที่เป็นภาษาอังกฤษและ เยอรมัน ได้ข้อค้นพบทำนองเดียวกัน ซึ่งอาจอธิบายได้โดยแนวคิดการเจริญเติบโตหรือความเป็นผู้ใหญ่ (Maturation perspective) ที่เกิดจากกระบวนการสูงอายุ กล่าวคือ การพัฒนาทางด้านบุคลิกภาพและอารมณ์ จะดีขึ้นตามอายุที่เพิ่มมากขึ้น เช่น การตระหนักรู้ตนเอง ความภูมิใจในตนเอง และความสามารถในการควบคุม อารมณ์จะเติบโตขึ้นตามอายุ ดังนั้น ความสุขจึงเพิ่มขึ้นตามอายุ (Gove, Ortega, & Style, 1989) หรือเป็นเพราะ เมื่อมีอายุสูงขึ้น ผู้สูงอายุตระหนักดีว่าเข้าใจความตายมากขึ้นเรื่อยๆ เป้าหมายในชีวิตจึงมุ่งไปที่ความสัมพันธ์ ทางสังคมที่ทำให้เกิดความสุข สนุกสนาน หรือกิจกรรมที่ให้ความหมายแก่ชีวิต มีประสบการณ์ในการพัฒนาอารมณ์ ตนเองมากขึ้น (Holahan, Holahan, Velasquez & North, 2008) หรืออาจเป็นเพราะว่าในสังคมตะวันตก ซึ่งเป็นประเทศที่ร่ำรวยและมีระบบสวัสดิการที่ดี วัยสูงอายุเป็นวัยที่หมดภาระจากการทำงาน ทำให้มีสุขภาพจิต ที่ดีขึ้น มีโอกาสได้พักผ่อน ท่องเที่ยวจึงส่งผลให้ผู้สูงอายุเมื่อมีอายุมากขึ้นจึงมีความสุขมากขึ้นตามไปด้วย

เพศ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างเพศชายหรือหญิงกับความสุขนั้น น่าจะต้องพิจารณาอายุควบคู่ไปด้วย จากการศึกษาคนอเมริกัน พบว่า ความสุขของหญิงมากกว่าชายในวัยก่อนกลางคน หลังจากนั้นผู้หญิงจะมีความสุข น้อยกว่าชาย (Yang, 2008; Plagnol & Easterlin, 2008) ในทำนองเดียวกัน จากการวิเคราะห์ผลจากการศึกษา 300 บทความ (Meta-analysis) ที่เป็นภาษาอังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส และรัสเซีย พบว่า ผู้สูงอายุชายมีความสุขทางใจมากกว่าผู้สูงอายุหญิง (Pinquart & Sörensen, 2001) ซึ่งอธิบายได้ว่า ในช่วงก่อนที่จะเป็นผู้สูงอายุนั้น ผู้หญิงมีความสุขมากกว่าผู้ชาย แต่ความสุขของผู้หญิงลดลงเมื่ออยู่ในวัยสูงอายุ เนื่องมาจากผลกระทบด้านลบของการเป็นหม้ายและสุขภาพที่ด้อยกว่าชาย ส่วนผู้ชายนั้นได้รับผลกระทบด้านบวกมากกว่าหญิง เนื่องจากการได้รับ ได้รับประโยชน์หลังเกษียณมากกว่าหญิง (โดยทั่วไปผู้ชายมีหน้าที่การงานที่มั่นคงกว่าผู้หญิง) และสุขภาพที่แข็งแรง กว่าเพศหญิง (Easterlin, 2003; Shmotkin, 1990) โดยอัตราการเจ็บป่วยของหญิงสูงกว่าชาย (Jette, 1996) ดังนั้น ผู้สูงอายุหญิงจึงต้องการการดูแลมากกว่าผู้สูงอายุชาย แม้ว่าผู้หญิงจะอายุยืนกว่าผู้ชายก็ตาม แต่มีจำนวน ปีที่ต้องมีชีวิตอยู่อย่างเจ็บป่วย หรือภาวะทุพพลภาพนานกว่าชาย (Katz et al., 1983) และผู้สูงอายุหญิงมักจะถูกมองว่ามีบุคลิกที่ด้อยกว่าผู้สูงอายุชาย และถูกให้คุณค่าน้อยกว่าเพศชาย (Sontag, 1972) แต่อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงอาจได้รับการเกื้อหนุนจากบุตรหลานมากกว่าผู้ชาย

สำหรับประเทศไทย ความสัมพันธ์ระหว่างอายุและความสุขยังหาข้อสรุปไม่ได้ (รศรินทร์ ประเวศ และเรวดี, 2553; รศรินทร์ อภิชาติ ปราโมทย์ และอุมาภรณ์, 2555; Gray et al., 2008) เช่นเดียวกันกับความแตกต่างระหว่างเพศ ข้อค้นพบจากงานวิจัยที่ผ่านมา พบว่า ชายมีความสุขมากกว่าหญิง (รศรินทร์ และคนอื่นๆ, 2553) หญิงมีความสุขมากกว่าชาย (รศรินทร์ และคนอื่นๆ, 2555) และไม่พบความแตกต่างกันระหว่างเพศชายและหญิงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (Gray et al., 2008) อาจเนื่องมาจากใช้ข้อมูลคนละชุดกัน เก็บข้อมูลคนละช่วงเวลา และวิธีการทางสถิติที่ใช้ต่างกัน

สุขภาพ เป็นตัวแปรสากลที่มีความสำคัญกับทุกกลุ่มอายุ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความเสื่อมถอยทางร่างกาย จากการศึกษา Meta – analysis ของ Pinquart & Sörensen (2000) พบว่า สุขภาพส่งผลต่อความอยู่ดีเชิงอัตวิสัยของผู้สูงอายุ ซึ่งการศึกษาส่วนใหญ่ใช้การประเมินสุขภาพตนเอง (Self – rated health) มีส่วนน้อยที่ใช้การทำหน้าที่ของร่างกายหรือภาวะทุพพลภาพ (Disability) สำหรับประเทศไทยพบว่า มีการศึกษาหลายเรื่อง ที่พบว่าภาวะทุพพลภาพมีผลต่อความสุขของผู้สูงอายุ เช่น การศึกษาของ Gray et al. (2008)

ความสุขมีความสัมพันธ์ทางลบกับความเครียด เป็นที่ชัดเจนว่าโรคมีความสัมพันธ์กับความเครียด โรคเรื้อรัง เช่น มะเร็ง ภาวะเส้นเลือดในสมองตีบ (Stroke) โรคหัวใจและหลอดเลือด (Cardiovascular disease) และความเครียดมีความสัมพันธ์กับภาวะทุพพลภาพ [ดูการทบทวนวรรณกรรมในเรื่องนี้จาก Ostir et al. (2000)]

สถานภาพทางเศรษฐกิจ การศึกษา Meta – analysis ของ Pinquart & Sörensen (2000) พบว่า การศึกษาและรายได้ส่งผลต่อความอยู่ดีเชิงอัตวิสัยของผู้สูงอายุ โดยที่รายได้ส่งผลมากกว่าการศึกษา สำหรับการศึกษาในประเทศไทย พบว่า มีการศึกษาหลายเรื่องที่พบว่า สถานะทางเศรษฐกิจมีผลต่อความสุขของผู้สูงอายุ เช่น ผู้ที่มีรายได้มากกว่า และภาระการเป็นหนี้สินน้อยหรือไม่เป็นหนี้ส่งผลให้ความสุขของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น (รศรินทร์ และคนอื่นๆ, 2555; Gray et al., 2008)

เครือข่ายและการสนับสนุนทางสังคม เครือข่ายทางสังคมนับว่า มีความสำคัญต่อความสุขของผู้สูงอายุ เนื่องจากผู้สูงอายุจะได้รับการสนับสนุน หรือเกื้อหนุนจากเครือข่ายเหล่านี้ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาที่มีความจำเป็นที่ต้องการความช่วยเหลือ เครือข่ายนี้หมายรวมถึงครอบครัว เพื่อน เพื่อนบ้าน ชุมชน และองค์กรต่างๆ เช่น องค์กรที่ผู้สูงอายุสามารถเข้าไปร่วมทำงานอาสาสมัคร สำหรับเครือข่ายที่เป็นคนในครอบครัว นั้นจะเป็นรูปแบบใด ขึ้นอยู่กับสถานภาพสมรสของผู้สูงอายุด้วย

จากการศึกษา Meta – analysis จำนวน 300 เรื่อง ของ Pinquart และ Sörensen (2001) พบว่าผู้สูงอายุที่มีคู่มีความผาสุกทางใจมากกว่าผู้สูงอายุที่ไม่มีคู่ ทั้งนี้ เนื่องจากการมีคู่นั้นมีการเกื้อหนุนทางอารมณ์และเศรษฐกิจระหว่างกัน สำหรับการศึกษาในประเทศไทยยังสรุปไม่ได้ว่า สถานภาพสมรสมีความสัมพันธ์เช่นไรกับความสุข กล่าวคือบางการศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุที่มีคู่มิมีความสุขมากกว่าผู้สูงอายุที่ไม่มีคู่ (รศรินทร์ และคนอื่นๆ, 2553; รศรินทร์ และคนอื่นๆ, 2555) หรือไม่มีความสัมพันธ์กันระหว่างความสุขและสถานภาพสมรส (Gray et al., 2008)

สำหรับเครือข่ายทางสังคมในประเทศทางตะวันตก เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา สามารถแบ่งเครือข่ายทางสังคมออกได้เป็น 4 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบที่หลากหลาย (Diverse network) 2) รูปแบบที่เน้นครอบครัว (Family focused network) 3) รูปแบบที่เน้นเพื่อน (Friend focused network) และ 4) รูปแบบที่มีเครือข่ายจำกัด (Restricted network) (Fiori, Antonucci & Cortina, 2006)

รูปแบบที่หลากหลาย หมายถึง รูปแบบที่ได้รับการเกื้อหนุนจากทุกกลุ่มในระดับสูง ได้แก่ ครอบครัว เพื่อน เพื่อนบ้าน และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมบ่อยๆ สำหรับรูปแบบที่เน้นครอบครัว หมายถึง เครือข่ายที่เน้นความสำคัญกับสมาชิกในครอบครัวเป็นหลัก เช่น คู่สมรส ลูก พี่น้อง แต่มีการติดต่อกับเพื่อนน้อย และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมน้อย ในขณะที่รูปแบบที่เน้นเพื่อน มีคุณลักษณะที่มีการติดต่อกับเพื่อนและเพื่อนบ้านบ่อยๆ แต่ติดต่อกับครอบครัวน้อย หรือไม่มีความผูกพันกับญาติพี่น้อง และมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมน้อย สำหรับรูปแบบที่มีเครือข่ายจำกัดนั้นมีความผูกพันทางสังคมต่ำในทุกกลุ่มและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมน้อย (Fiori et al., 2006)

ในสังคมตะวันตก การสนับสนุนจากเพื่อนมีความสำคัญต่อความสุขของผู้สูงอายุมากกว่าครอบครัว เช่น งานวิจัยในสหรัฐอเมริกา (Adams & Blieszner, 1995; Fiori et al., 2006) ในอิสราเอล (Litwin, 2001) และในแคนาดา (Zunzunegui et al., 2004) และสอดคล้องกับการศึกษา Meta – analysis ของ Pinguat & Sörensen (2000)

ในสังคมตะวันออก จากการศึกษาผู้สูงอายุจีนในฮ่องกง (Cheng, Lee, Chan, Leung & Lee, 2009) พบว่าสามารถแบ่งเครือข่ายออกได้เป็น 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบที่หลากหลาย (Diverse network) 2) รูปแบบที่เน้นครอบครัวสายตรง เช่น พ่อแม่ คู่สมรส ลูก ลูกเขย สะใภ้ (Immediate – family focused network) 3) รูปแบบที่เน้นครอบครัวสายห่าง เช่น พี่น้อง ลูกพี่ลูกน้อง และเขยสะใภ้ของกลุ่มนี้ (Distant – family focused network) 4) รูปแบบที่เน้นเพื่อน (Friend focused network) และ 5) รูปแบบที่มีเครือข่ายจำกัด (Restricted network) โดยรูปแบบที่มีผลต่อความอยู่ดีเชิงอัตวิสัยมากที่สุดคือ รูปแบบที่ 1 รูปแบบที่หลากหลาย และรูปแบบที่ 2 ที่เน้นครอบครัวสายตรง ส่วนรูปแบบที่เน้นครอบครัวสายห่าง (Distant – family focused network) และรูปแบบที่เน้นเพื่อน (Friend focused network) มีผลต่อความอยู่ดีเชิงอัตวิสัยใกล้เคียงกัน ในขณะที่รูปแบบที่มีเครือข่ายจำกัด (Restricted network) มีผลทำให้ความอยู่ดีเชิงอัตวิสัยต่ำที่สุด ดังนั้น นโยบายจึงควรให้ความสำคัญกับเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดถึงแม้จะเป็นญาติห่างๆ ในการเกื้อหนุนผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุที่ไม่มีลูกหลานและเพื่อน

สำหรับการศึกษาในประเทศไทย ยังไม่มีการจำแนกรูปแบบเครือข่ายทางสังคมทำนองเดียวกันนี้ แต่พบว่าการมีเครือข่ายทางสังคมกับเพื่อน หรือเพื่อนบ้านที่ดีส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความสุข (Gray et al., 2008) และพบว่าการได้รับการสนับสนุน และเกื้อหนุนจากทั้งเพื่อนและครอบครัว ส่งผลต่อความสุขของผู้สูงอายุ แต่การเกื้อหนุนจากลูกมีความสำคัญมากกว่าเพื่อน (Thanakwang, Ingersoll – Dayton, & Soonthornhadda, 2012) ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับสังคมจีนแต่มีความแตกต่างจากสังคมตะวันตก

ฟิโอรี และคณะ (Fiori, Antonucci, & Akiyama, 2008) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า ความสัมพันธ์ในสังคมตะวันตกมีฐานมาจากความรัก และความสมัครใจ ในขณะที่สังคมตะวันออกความสัมพันธ์และความเกื้อหนุนมีฐานมาจากหน้าที่และความรับผิดชอบ เช่น ลูกต้องรับผิดชอบต่อดูแลพ่อแม่และครอบครัว โดยเฉพาะลูกชายในสังคมจีน ดังนั้น การศึกษาเรื่องเครือข่ายทางสังคมจึงต้องอยู่บนฐานของบริบทความแตกต่างทางวัฒนธรรมของตะวันตกและตะวันออก

การที่มีรูปแบบเครือข่ายที่หลากหลาย ทั้งครอบครัว และเพื่อนย่อมส่งผลดีต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ เนื่องจากครอบครัวและเพื่อนให้การเกื้อหนุนต่อผู้สูงอายุแตกต่างกันไปตามความต้องการ กิจกรรมที่ผู้สูงอายุมีกับ

ครอบครัวมักเป็นกิจกรรมประจำวัน ซึ่งเป็นความเคยชินไม่น่าสนใจ แต่กิจกรรมที่ทำกับเพื่อนส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่มีความสนใจร่วมกัน นำความสบายใจมาให้ผู้สูงอายุ (Larson, Mannell, & Zuzanek, 1986)

ศาสนา ศาสนากับความสุขของผู้สูงอายุมักมีการศึกษากันทั้งในตะวันตกและตะวันออก โดยการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาเปรียบเทียบความเชื่อทางศาสนาของคนผิวสีและคนผิวขาว พบว่า ความเชื่อทางศาสนามีความสัมพันธ์สูงกับความพึงพอใจในชีวิต ความรู้สึกมีคุณค่าในตัวเอง และการมองโลกในแง่ดี ทั้งกับคนผิวสีและผิวขาว แต่จะมีความสัมพันธ์ที่สูงกว่ากับคนผิวสี (Krause, 2003)

สำหรับประเทศไทย ซึ่งประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประเพณีที่ถือปฏิบัติมาแต่โบราณ คือ การไปทำบุญตักบาตร และฟังธรรมที่วัดทุกวันพระที่จะมีขึ้นเดือนละ 4 วัน นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมทางศาสนาในวันสำคัญทางศาสนา เช่น เข้าพรรษา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น สำหรับผู้สูงอายุ การเข้าวัด ฟังธรรม และถือศีลเป็นประจำทุกวันพระ เป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมาเนิ่นนาน โดยการเข้าวัดเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุนั้น เพื่อเป็นการฝึกทำใจยอมรับร่างกายที่ร่วงโรย เลื่อมถอย เกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นอนิจจังของชีวิต หากผู้สูงอายุเข้าใจและยอมรับธรรมชาติของชีวิตได้ จะทำให้ผู้สูงอายุมีความสุข และมีผลต่อความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุทางบวก (Paonil & Sringemyuang, 2002; Sasiwongsaroj, Pornsripongse, Burasith, Ketjamnong & Koosakulrat, 2012) นอกจากนี้ การที่ผู้สูงอายุเข้าวัดอยู่เป็นประจำ ฟังคำสั่งสอนทางศาสนา ร่วมกิจกรรมสำคัญในวันสำคัญทางศาสนา จะช่วยให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพจิตที่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนั่งสมาธิสามารถผลิตฮอร์โมนเมลาโทนิชช่วยลดความเครียด (Tooley, Aemastrong, Norman, & Sali, 2000) ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับการศึกษาเรื่องประชากรสามวัยไต่ดะไรจากการสวดมนต์ (ภาณี รัตนันท์ ญจจิรา และเจตพล, 2558) ที่ผู้สูงอายุได้แสดงความคิดเห็นว่า การสวดมนต์เป็นสิ่งที่ดี ผู้สูงอายุจะสวดมนต์ด้วยความศรัทธาและเชื่อว่ามีคุณค่าทางจิตใจ อาานิสงส์ที่ได้รับจากการสวดมนต์ คือ การมีสติ มีสมาธิในขณะที่สวดมนต์ จิตใจสงบ และเกิดความสุข เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจในช่วงบั้นปลายชีวิต

พลของความสุข

ในการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น เป็นการค้นหาล้างจายที่ส่งผลต่อความสุข ขณะเดียวกันความสุขเป็นล้างจายชี้วัดได้ด้วยเช่นกัน เช่น การตาย และการเกิดภาวะทุพพลภาพของผู้สูงอายุ โดยจากการศึกษาแบบระยะยาวของ OCTO – Twin study ในประเทศสวีเดนในช่วง 10 ปี พบว่า ผู้ที่มีความพึงพอใจในชีวิตในช่วงปีฐานมากกว่ามีโอกาสที่จะตายน้อยกว่าเป็น 2 เท่าของผู้ที่มีความพึงพอใจในชีวิตน้อยกว่าในอีก 10 ปีข้างหน้า (Lyyra et al., 2006) ผลที่ได้คล้ายกับการศึกษาระยะยาว 3–5 ปีของ Berlin Aging Study (Maier & Smith, 1999) นอกจากนี้ Collins et al. (2008) ได้ศึกษาระยะยาว 8 ปีของผู้สูงอายุในไต้หวัน พบว่าผู้ที่มีความสุขในปีฐานมากกว่ามีโอกาสที่จะเกิดภาวะทุพพลภาพน้อยกว่า ซึ่งคล้ายกับข้อค้นพบของการศึกษาในช่วงระยะเวลา 2 ปี ชาวอเมริกันเชื้อสายเม็กซิกัน (Ostir et al., 2000)

นอกจากนี้ ความสุขยังสามารถแพร่กระจายไปยังผู้อื่นได้ จากการศึกษาระยะยาวกว่า 20 ปีของ Framingham Heart Study พบว่า เครือข่ายทางสังคมมักเป็นกลุ่มที่มีสมาชิกที่มีความสุขเหมือนกัน หรือไม่มีความสุขเหมือนกัน จะไม่ปะปนกันระหว่างผู้ที่มีความสุขและไม่มีความสุข นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ที่มีเครือข่ายทางสังคมที่มีความสุข ผู้นั้นก็จะมีสุขเพิ่มขึ้น ในทางกลับกันผู้ที่มีเครือข่ายทางสังคมที่ไม่มีความสุขก็จะเป็นผู้ที่ไม่มีความสุขไปด้วย (Fowler & Christakis, 2008)

ความสุขของศตวรรษิกชน

จากการศึกษาที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมตะวันตก พบว่าผู้สูงอายุมีความสุขเพิ่มขึ้นตามอายุที่สูงขึ้น และการที่คนเรามีความสุขจะช่วยลดความเสี่ยงต่อการตาย ดังนั้น ผู้สูงอายุที่มีอายุยืนยาวจนถึงวัยปลาย หรือ 100 ปีขึ้นไปน่าจะเป็นผู้สูงอายุที่มีความสุข

จากการศึกษาเชิงปริมาณโครงการ Georgia Centenarian Study ในประเทศสหรัฐอเมริกา ตัวอย่างประกอบด้วย หญิง 124 คน ชาย 34 คน มีอายุเฉลี่ย 99.82 ปี (อาจเป็นเพราะตัวอย่างบางคนอายุไม่ถึง 100 ปี) พบว่า ปัจจัยที่ทำให้คนร้อยปีมีความสุขทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ ความสุขหรือความพึงพอใจในชีวิตที่เกิดขึ้นในอดีต การรับรู้ภาวะสุขภาพ การรับรู้ภาวะเศรษฐกิจ การรับรู้การสนับสนุนทางสังคม (Bishop, Martin, MacDonald & Poon, 2010)

สำหรับการศึกษาในสังคมตะวันออกของคนร้อยปีจีนที่อาศัยอยู่ในฮ่องกง ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยวิธีสัมภาษณ์เชิงลึกชาย 3 คน หญิง 3 คน อายุเฉลี่ย 101 ปี (ต่ำสุด 98 ปี สูงสุด 108 ปี) พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความพึงพอใจ คือการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับครอบครัวและเพื่อนบ้าน โดยให้ความสำคัญกับครอบครัวมากกว่า ความทรงจำในอดีตที่มีความสุข การปล่อยวางกับอนาคต และการมีทัศนคติเชิงบวกต่อชีวิต (Wong et al., 2014)

สำหรับประเทศไทยยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อความสุขของคนร้อยปีโดยตรง แต่สามารถสังเคราะห์ได้จากข้อมูลเกี่ยวกับคนร้อยปีที่มีอยู่ในปัจจุบัน จากหนังสือ “คนห้าแผ่นดิน ประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิต” ของปราโมทย์ และคณะ (2550) และข้อมูลคนร้อยปีจากเว็บไซต์ศูนย์ศตวรรษิกชน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (ม.ป.ป.) ที่ถือได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่รวบรวมข้อมูลของคนที่มีอายุตั้งแต่หนึ่งร้อยปีขึ้นไป โดยข้อมูลในหนังสือดังกล่าว มาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้สูงอายุที่มีอายุร้อยปีขึ้นไป จำนวน 4 คน ส่วนข้อมูลจากฐานข้อมูลศูนย์ศตวรรษิกชนมีการรวบรวมและบันทึกของคนร้อยปีจากจังหวัดต่างๆ ไว้ จำนวน 9 คน ข้อมูลที่มีอยู่สามารถสะท้อนมุมมองการใช้ชีวิตอย่างมี “ความสุข” ของคนร้อยปีในยุคปัจจุบันได้

คนร้อยปีที่เป็นตัวอย่างการศึกษานี้ ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง (ชาย 2 คน หญิง 11 คน) อายุต่ำสุด 100 ปี สูงที่สุด 108 ปี ทุกคนเป็นหม้าย เนื่องจากคู่สมรสเสียชีวิตแล้ว มีครอบครัวที่มีลูกหลานหลายรุ่นอายุ (ลูก หลาน เหล่น ลื้อ¹) คนร้อยปีส่วนใหญ่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ เช่น อาบน้ำ แต่งตัว รับประทานอาหารเอง เป็นต้น บางคนยังสามารถทำงานบ้านและสามารถสื่อสารพูดคุยได้เป็นอย่างดี อาศัยอยู่ในจังหวัดพิษณุโลก เชียงราย สุโขทัย บึงกาฬ ชลบุรี ราชบุรี เพชรบุรี นนทบุรี ปทุมธานี จังหวัดละ 1 คน และกรุงเทพมหานคร 2 คน ชุมพร 2 คน

ความสุขของผู้สูงอายุไทยที่มีอายุร้อยปีขึ้นไป สามารถแบ่งได้เป็น 4 ประเด็น คือ 1) ความสุขจากการมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงและยังสามารถช่วยเหลือตนเองได้ 2) ความสุขจากการมีสุขภาพจิตใจที่ดี อารมณ์ดี 3) ความสุขจากการพูดคุยเรื่องราวในอดีตที่มีความสุขและประทับใจ และ 4) ความสุขจากการได้อยู่ในครอบครัวที่อบอุ่น

ความสุขจากการมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงและยังสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ผู้สูงวัยที่มีอายุร้อยปีขึ้นไป ส่วนใหญ่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงในระดับที่สามารถช่วยตนเองในการทำกิจวัตรประจำวัน เช่น การอาบน้ำ

¹ ลื้อ หมายถึง ลูกของเหลน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556 หน้า 1065) ไม่ใช่โหลนอย่างที่เข้าใจกัน

แต่งตัว รับประทานอาหารเองได้ เป็นต้น ในขณะที่บางคนยังสามารถทำงานบ้านได้ตามปกติ เช่น หุงข้าว ทำอาหาร และปลูกผัก อาหารที่นิยมบริโภค คือ ผักและเนื้อปลา ไม่นิยมทานสัตว์ใหญ่ และไม่ชอบทานอาหารที่มันและมีรสจัด ในเรื่องการสื่อสารพูดคุย พบว่า ส่วนใหญ่สามารถสื่อสารได้ดี พูดได้ชัด สายตายังมองเห็นดี มีบางคนเท่านั้นที่มีปัญหาในเรื่องสายตาฝ้าฟางและมีอาการหูตึง เวลาพูดคุยต้องพูดเสียงดัง และหลงลืมบ้าง

“กินผักอย่างเดียวของฉิดยาของเขาย่าเอามา ไม่กิน มีผักอยู่ตามรั้วเยอะเยอะ เมื่อก่อนผักเยอะเยอะ จะกินอะไรแพงเอียนน้ำเต้าเอียบลูกทุกอย่าง ทำได้ทุกอย่าง”

(ยายทิบ อายุ 105 ปี)

(ศูนย์ศตวรรษิกชน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ม.ป.ป.)

“กินอยู่ให้สมบูรณ์ ไม่กินเหล้าเมายา”

(คุณตาเกรียงไกร อายุ 100 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

การที่ศตวรรษิกชนมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง สามารถทำกิจวัตรประจำวันได้และสามารถสื่อสารพูดคุยกับคนอื่นได้ปกติ เป็นสิ่งที่สะท้อนภาวะความสุขในการดำรงชีวิตของผู้ที่มีอายุร้อยปีได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษารูปแบบการดำรงชีวิตของผู้สูงวัยอายุเกิน 100 ปี จังหวัดชลบุรี ที่พบว่า การที่ผู้สูงวัยไม่มีความสุขในการดำรงชีวิต เกิดมาจากการช่วยเหลือตนเองไม่ได้ และในภาพรวมพบว่า ผู้สูงวัยที่ช่วยเหลือตัวเองได้จะมีความสุขมากกว่าผู้สูงวัยที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ (สมโภชน์ และกชกร, 2548)

ความสุขจากการมีสุขภาพจิตดี อารมณ์ดี ผู้สูงวัยอายุร้อยปีขึ้นไปทุกคนมีลักษณะเป็นผู้ที่อารมณ์ดี มีอารมณ์ขัน ชอบพูดคุยกับลูกหลานและบุคคลอื่นๆ บางครั้งมีทายปัญหาอะไรเอ่ย ซึ่งดูเหมือนว่าในการพูดคุยทุกครั้ง สามารถสร้างรอยยิ้มและความสุขให้กับคู่สนทนา รวมทั้งตัวคนร้อยปีเองได้เสมอ อย่างเช่น เมื่อถามผู้สูงวัยอายุร้อยปีคนหนึ่งว่า ทำอย่างไรถึงอายุยืน ยาทวดยืมหัวเราะและตอบเบาๆ ว่า

“ก็ไม่รู้เหมือนกัน”

(ยาทวดหนู อายุ 104 ปี)

(ศูนย์ศตวรรษิกชน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ม.ป.ป.)

หรือในการสัมภาษณ์ผู้สูงวัยอายุร้อยปีคนหนึ่ง หลังจากได้พูดคุยกันลึกลง คุณยายก็ถามนักวิจัยว่า

“เปื้อฉันยัง”

(ยายทิบ อายุ 105 ปี)

(ศูนย์ศตวรรษิกชน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ม.ป.ป.)

หรือเมื่อนักวิจัยถามผู้สูงวัยอายุร้อยปีถึงการเล่นดนตรี และขอให้ฮัมเพลงที่ผู้สูงวัยเล่นดนตรี ผู้สูงวัยหัวเราะ

“ใครจะจำได้” “มีคนมากี่สนุกสนานไป ไม่มีใครมาก็นอน”

(คุณย่าทรัพย์ อายุ 108 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

ความสุขที่ได้จากการพูดคุยเรื่องในอดีตที่มีความสุขและประทับใจ ผู้สูงอายุมักชอบเล่าเรื่องราวต่างๆ ในอดีตให้ลูกหลานหรือบุคคลอื่นฟัง ศตวรรษิกชนบางคนชอบเล่าเรื่องที่เป็นความภูมิใจของครอบครัว เช่น การเลี้ยงลูกได้ดี ลูกสามารถเรียนจบในระดับที่สูงและได้ทำงานรับราชการทุกคน บางคนเล่าถึงความสามารถในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน การทำอาหาร งานฝีมือของตนเอง และบางคนเล่าประสบการณ์ความสำเร็จที่ได้จากการทำงาน

“ต้องพาไปให้เห็นตัวอย่างที่ดี ทวดเคยพาไปเต๋อไปโน้น ไต่สะพานพุทธ เห็นค่านอนกันระเนระนาด นอนกับพื้นเอาเสื่อปู เห็นไหมลูก ทำไมเค้าถึงเป็นอย่างนั้น ไม่รู้เรื่อง นั้นแหละเพราะว่าเค้าไม่ยอมเรียนหนังสือ เค้าไม่เชื่อฟังพ่อแม่ หนังสือก็ไม่เรียน เค้าถึงได้เป็นอย่างนั้น กลับมาขยันเรียนหนังสือ”

(คุณยายอนงค์ อายุ 103 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

“ตอนประภควมีไล่ด้วยทำหลายอย่าง ประภควบ้านก็ได้รางวัลบ้านสะอาด ทำอะไรก็ดีหมด... (แข่งแบดมินตัน) ได้ทั้งคณะ ตัวเองยกคณะไปเล่น ชนะ ได้ถ้วยอยู่ในตู้...ซักผ้า เย็บผ้า ทำเอง เย็บเอง ให้ลูกไม่ต้องไปซื้อใคร กระทั่งทุกวันนี้ไม่เคยที่จะไปจ้างใคร ลูกเข้าจุฬา ก็เย็บเสื้อเชิ้ตให้ เย็บปัก ไปดูเค้าทำมา ไม่มีใครสอน ลักจำ”

(คุณย่าทรัพย์ อายุ 108 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

นอกจากเรื่องราวในครอบครัวและการทำงาน บางคนได้เล่าถึงเหตุการณ์ทางสังคมสมัยก่อนที่มีความสำคัญต่อชีวิต เกิดทุนพระมหากษัตริย์ที่ได้พัฒนาของบ้านเมืองให้มีความทันสมัยมากขึ้น

“คุณย่า (ย่าของยายอนงค์) ท่านก็เล่าว่า ใครที่ไม่มีเงิน เอาลูกเอาหลานไปไว้ คนมีเงินเค้าก็ใช้ไป แต่หมดหนี้หักกันไป พ่อแม่ไม่มีเงินก็มาขึ้นเงินเอาอีก แล้วก็เอลูกมาเป็นทาสอีก พระเจ้าอยู่หัวท่านขึ้นครองราชย์ ท่านก็บอกว่าไม่อยากให้มีทาส ต่อจากนี้ไปให้เลิกทาส ทุกคนก็สบาย เป็นการดีมาก”

(คุณยายอนงค์ อายุ 103 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

เหตุการณ์ที่ศตวรรษิกชนได้เล่าานั้น ส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์ที่อยู่ในความทรงจำและมีความสุขทุกครั้งที่ได้ถ่ายทอดออกมา ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาเชิงคุณภาพในฮ่องกง (Wong et al., 2014) และเชิงปริมาณของคนร้อยปีอเมริกัน (Bishop et al., 2010) ที่กล่าวแล้วข้างต้น

ความสุขที่ได้จากการได้อยู่ในครอบครัวที่อบอุ่น เนื่องจากข้อมูลคนร้อยปีที่ได้นำมาวิเคราะห์ในครั้งนี้ ทุกคนอยู่ในครอบครัวและมีความเป็นอยู่ที่ดี จึงทำให้ส่วนใหญ่สะท้อนข้อมูลให้เห็นว่า ชีวิตในช่วงปัจจุบันนี้ไม่ได้ยืดยาด ไม่วิตกกังวลกับอนาคตว่าจะเป็นอย่างไร ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะบุตรหลานทุกคน มีหน้าที่การงานที่ดี มั่นคงเป็นข้าราชการ

“ผู้หญิงเป็นครู เป็นทุกคน...ลูกผู้ชายเข้าจุฬา ลูกเค้าก็ดีไม่เกเร ตั้งหน้าตั้งตาเรียน เดี่ยวนี้เค้าเป็นนายพล”

(คุณย่าทรัพย์ อายุ 108 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

การที่ผู้สูงอายุร้อยละส่วนใหญ่สามารถช่วยเหลือตนเองในชีวิตประจำวันได้ และได้อาศัยอยู่ในครอบครัวที่มีบุตรหลานคอยดูแล คอยให้ความรักความห่วงใย มีลูกหลานหลายรุ่นอยู่ในครอบครัว และการได้เห็นหน้าพูดคุย ได้อวยพร และอบรมสั่งสอนให้ข้อคิดในการใช้ชีวิตแก่ลูกหลาน สิ่งเหล่านี้ทำให้รู้สึกภูมิใจที่ตนมีอายุยืนยาวและเป็นบุคคลต้นแบบที่มีคุณค่าในครอบครัว เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรแก่ลูกหลาน (พูดให้ข้อคิดวัยรุ่น)

“ขอให้อยู่ในโอวาทของพ่อแม่ พ่อแม่จะได้ไม่เหนียว ไม่นั่นใจ...เลี้ยงลูกไม่ต้องตามใจ ต้องคอยห้ามปราม อธิบายให้ฟังว่านี่ไม่ดีนะ สิ่งนี้ดีนะ ให้เลือกเอา”

(คุณยายอนงค์ อายุ 103 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

“ขอให้แข็งแรง อายุยืน มีความสุขสดชื่นแจ่มใสตลอดไป”

(คุณย่าทรัพย์ อายุ 108 ปี) (ปราโมทย์ และคณะ, 2550)

ซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจะค่อยๆ สร้างความผูกพันกัน ก่อทำให้เกิดความสุขขึ้นภายในครอบครัว เช่นเดียวกับผลการศึกษารูปแบบการดำรงชีวิตของผู้สูงวัยเกินร้อยละในจังหวัดชลบุรี ที่พบว่าผู้สูงวัยที่ช่วยเหลือตนเองได้ จะทำกิจกรรมที่เคยชื่นชอบและประทับใจในอดีต ออกกำลังกายอย่างง่าย ๆ ดูแลสุขภาพทั่วไปของตนเอง มีความรู้สึกภูมิใจและมีความอบอุ่นทุกครั้งเมื่อลูกหลานมาหา และมีความภูมิใจที่ตนเองอายุยืนยาว (สมโภชน์ และกชกร, 2548)

ศตวรรษที่ 21 เมื่อมีอายุมากขึ้น ร่างกายย่อมชราและเสื่อมลง ก่อให้เกิดการเจ็บป่วยได้บ่อยและง่ายขึ้น ดังนั้น การมีสุขภาพที่ดีทั้งกายและใจการได้พูดคุยเรื่องราวต่างๆ ที่มีความประทับใจ เป็นสิ่งที่คนวัยนี้ต้องการ เพราะการมีสุขภาพกายที่แข็งแรงย่อมสามารถช่วยเหลือตนเองในการทำกิจวัตรในแต่ละวันได้ สามารถทำกิจกรรมต่างๆ ได้ และสุขภาพใจที่ดี ย่อมสร้างกำลังใจ และเห็นคุณค่าของตนเองในการดำรงชีวิต นอกจากเรื่องสุขภาพแล้ว สถาบันครอบครัวถือว่าเป็นหนึ่งตัวแปรสำคัญที่ทำให้คนวัยนี้มีความสุขในการใช้ชีวิต เพราะการได้อาศัยอยู่ในครอบครัวที่อบอุ่น มีลูกหลานคอยดูแลและเอาใจใส่ด้วยความรักและความห่วงใย ได้พูดคุยเรื่องราวต่างๆ ในอดีต สิ่งเหล่านี้จะทำให้ผู้สูงวัยที่มีอายุร้อยละรู้สึกเห็นคุณค่าของตนเองและมีความสุขกับการใช้ชีวิตที่ยืนยาวมากขึ้นได้

สรุป

จากการทบทวนวรรณกรรม และวิเคราะห์เอกสารที่มีอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าจะมีข้อจำกัดในเรื่องความครอบคลุม ครบถ้วน และความแตกต่างในวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล (แบบตัดขวางหรือระยะยาว การเลือกตัวอย่างเชิงปริมาณหรือคุณภาพ) และวิธีการวิเคราะห์ทางสถิติ แต่ก็สามารถสรุปให้เห็นได้ว่า ปัจจัยที่ชี้วัดความสุขของผู้สูงอายุ คล้ายกันมากระหว่างผู้สูงอายุต่างวัย คือผู้สูงอายุในภาพรวมตั้งแต่เริ่มสูงอายุและผู้มีอายุ 100 ปีขึ้นไป และข้ามวัฒนธรรม ระหว่างสังคมตะวันตกและตะวันออก ปัจจัยหลักทางประชากรที่พบแน่ชัดทางตะวันตก คือความสุขของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นตามอายุที่สูงขึ้น และเพศชายมีความสุขมากกว่าเพศหญิง และผู้ที่มีความสุขมากกว่าผู้ที่ไม่มีคู่ ในขณะที่ในสังคมตะวันออกยังไม่มีข้อสรุปทั้งเพศ อายุ และสถานภาพสมรส

ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อความสุขของผู้สูงอายุที่เหมือนกัน คือ สุขภาพ การทำหน้าที่ของร่างกาย (Activity daily living: ADL) หรือภาวะทุพพลภาพ เศรษฐกิจ ศาสนา และเครือข่ายทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว เพื่อน เพื่อนบ้าน ที่เกื้อหนุนผู้สูงอายุทางอารมณ์และร่างกาย แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดของเครือข่ายทางสังคม โดยพบว่าในสังคมตะวันตกผู้สูงอายุให้ความสำคัญเพื่อนมากกว่าครอบครัว ในขณะที่ผู้สูงอายุสังคมตะวันออกให้ความสำคัญครอบครัวมากกว่าเพื่อน สำหรับคนร้อยปีนั้น ปัจจัยบ่งชี้ความสุขในปัจจุบันสอดคล้องกันไม่ว่าจะเป็นคนร้อยปีในสังคมตะวันตกหรือสังคมไทย คือความสุขที่เกิดจากความทรงจำในอดีตที่มีความสุขหรือความพึงพอใจในชีวิต

จากการที่กระบวนการสูงอายุเกิดขึ้นทั่วโลก ซึ่งมีผลมาจากการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ ปัจจุบันหญิงไทยมีลูกโดยเฉลี่ย 1.6 คน และคาดว่าจะมีลูกน้อยลงไปอีกในอนาคต และการครองโสดที่เพิ่มมากขึ้น นักวิจัยจึงควรให้ความสำคัญในการศึกษาถึงบทบาทของญาติ เพื่อน เพื่อนบ้านให้มากขึ้น เช่น การสร้างเครือข่ายกับญาติพี่น้อง เช่น มีบ้านอยู่ใกล้กัน การพบปะสังสรรค์ระหว่างเครือญาติ เพื่อน และเพื่อนบ้าน ซึ่งกลุ่มนี้สามารถเป็นแหล่งเกื้อหนุนที่น่าเชื่อถือได้ในยามวิกฤติ นอกเหนือไปจากคู่สมรสและลูก

สำหรับการวิจัยในอนาคต ควรเน้นในเรื่องที่ยังไม่มีข้อสรุปในประเทศไทย เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างอายุ เพศ และความสุข และบทบาทของเครือข่ายทางสังคมที่ไม่ใช่คนในครอบครัว นอกจากนี้ควรมีการเก็บข้อมูลระยะยาวเพื่อศึกษาถึงผลที่ได้จากการที่ผู้สูงอายุมีความสุข ซึ่งค่อนข้างชัดเจนในสังคมตะวันตก คือความสุขทำให้มีอายุยืนยาวขึ้น และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (ลดความเสี่ยงการเกิดภาวะทุพพลภาพ) และคนที่มีความสุขทำให้คนรอบข้างมีความสุขไปด้วย

เอกสารอ้างอิง

- ปราโมทย์ ประสาทกุล, ปัทมา ว่าพัฒนางศ์, และสุภาณี ปลื้มเจริญ. (2550). *คนห้าแผ่นดิน ประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- ภาณี วงษ์เอก, รศรินทร์ เกรย์, ณัฐจิรา ทองเจริญพงศ์, และเจตพล แสงกล้า. (2558). *ประชากรสามกลุ่มวัยได้อะไรจากการสวดมนต์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- รศรินทร์ เกรย์, ประเวศ ตันติพิวัฒนสกุล, และเรวดี สุวรรณพเก้า. (2553). ความสุขของคนไทย: การดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรม จิตวิญญาณ และความภูมิใจในตนเอง. *วารสารสุขภาพจิตแห่งประเทศไทย*, 18 (2): 71 – 85.
- รศรินทร์ เกรย์, อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, และอุมาภรณ์ ภักธวานิชย์. (2555). รายได้ หนี้สิน การทำใจยอมรับกับปัญหา และความสุข. *วารสารสมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย*, 57(3): 347 – 356.
- รศรินทร์ เกรย์, อุมาภรณ์ ภักธวานิชย์, เฉลิมพล แจ่มจันทร์, และเรวดี สุวรรณพเก้า. (2556). *มนต์คนใหม่ของนิยามผู้สูงอายุ: มุมมองเชิงจิตวิทยาสังคมและสุขภาพ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๕ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมโภชน์ อเนกสุข และกชกร สังขชาติ. (2548). รูปแบบการดำรงชีวิตของผู้สูงวัยอายุเกิน 100 ปี จังหวัดชลบุรี. *วารสารศึกษาศาสตร์*, 17(1): 95 – 107.
- ศูนย์ศตวรรษิกชน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (ม.ป.ป.). *สังคมศตวรรษิกชน*. สืบค้นเมื่อ 13 มีนาคม 2558, จาก http://www.thaicentenarian.mahidol.ac.th/TECIC/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=54&Itemid=79

- อภิชัย มงคล, ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานต์, ทวี ตั้งเสรี, วัชนิ หัตถพนม, ไพรวลัย รมชัย, และวรวรรณ จุฑา. (2552). *การพัฒนาและทดสอบดัชนีชี้วัดสุขภาพจิตคนไทย (Version 2007)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- Adams, R.G., & Blieszner, R. (1995). Aging well with friends and family. *American Behavioral Scientist*, 39(2): 209 – 224.
- Bishop, A.J., Martin, P., MacDonald, M., & Poon, L. (2010). Predicting happiness among centenarians, *Gerontology*, 56: 88 – 92.
- Cheng, S – T., Lee, C.K.L., Chan, A.C.M., Leung, E.M.F., & Lee, J – J. (2009). Social network types and subjective well – being in Chinese older adults. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 64(6): 713 – 722. doi: 10.1093/geronb/gbp075
- Collins, A. L., Goldman, N., & Rodriguez, G. (2008). Is positive well – being protective of mobility limitations among older adults? *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 63(6): 321 – 327.
- Easterlin, R. A. (2003). *Happiness of women and men in later life: Nature, determinants, and prospects*. In Sirgy, M.J., Rahtz, D., & Samli A. C. (Editors). *Advances in quality – of – life theory and research* (p. 13 – 25). Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic.
- Easterlin, R.A. (2006). Life cycle happiness and its sources: Intersections of psychology, economics and demography. *Journal of Economic Psychology*, 27: 463 – 482.
- Fiori, K.L., Antonucci, T.C., & Cortina, K.S. (2006). Social network typologies and mental health among older adults. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 61(1): 25 – 32.
- Fiori, K.L., Antonucci, T.C., & Akiyama, H. (2008). Profiles of social relations among older adults: A cross – cultural approach. *Ageing & Society*, 28(2): 203 – 231.
- Fowler, J.H., & Christakis, N.A. (2008). Dynamic spread of happiness in a large social network: Longitudinal analysis over 20 years in the Framingham Heart Study. *British Medical Journal*, 337: a2338. doi:10.1136/bmj.a2338
- Gana, K., Bailly, N., Saada, Y., Joulain, M., & Alaphilippe, D. (2013). Does life satisfaction change in old age: Results from an 8 – year longitudinal study. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 68(4): 540 – 552 doi:10.1093/geronb/gbs093
- Gaymu, J., & Springer, S. (2010). Living conditions and life satisfaction of older Europeans living alone: A gender and cross – country analysis. *Ageing & Society*, 30(7): 1153 – 1175. doi:10.1017/S0144686X10000231
- George, L.K. (2010). Still happy after all these years: Research frontiers on subjective well – being in later life. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 65B(3): 331 – 339.
- Gray, R.S., Rukumnuaykit, P., Kittisuksathit, S., & Thongthai, V. (2008). Inner happiness among Thai elderly. *Journal of Cross – Cultural Gerontology*, 23(3): 211 – 224.
- Gove, W.R., Ortega, S.T., & Style, C.B. (1989). The maturational and role perspectives on aging and self through the adult years: An empirical evaluation. *American Journal of Sociology*, 94(5): 1117 – 1145.
- Holahan, C.K., Holahan, C.J., Velasquez, K.E., & North, R.J. (2008). Longitudinal change in happiness during aging: The predictive role of positive expectancies. *International Journal of Aging and Human Development*, 66(3): 229 – 241. doi:10.2190/AG.66.3.d
- Jette, A. (1996). *Disability trends and transitions*. In Binstock, R., George, L.K., Marshall, V.W., George, C., & Schulz, J.H. (Editors). *Handbook of aging and the social sciences* (4th ed.), (p.94 – 117). San Diego, CA: Academic Press.

- Katz, S., Branch, L.G., Branson, M.H., Papsidero, J.A., Beck, J.C., & Greer, D.S. (1983). Active life expectancy. *New England Journal of Medicine*, 309(20): 1218 – 1224.
- Krause, N. (2003). Religious meaning and subjective well – being in later life. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(3): s160 – s170.
- Larson, R., Mannell, R., & Zuzanek, J. (1986). Daily well – being of older adults with friends and family. *Psychology and Aging*, 1(2): 117 – 126.
- Layard, R. (2005). *Happiness: Lessons from a new science*. New York: The Penguin Press.
- Litwin, H. (2001). Social network type and morale in old age. *The Gerontologist*, 41(4): 516 – 524.
- Lyyra, T.M., Törmäkangus, T. M., Read, S., Rantanen, T., & Berg. S. (2006). Satisfaction with present life predicts survival in octogenarians. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 61(6): 319 – 326.
- Maier, H., & Smith, J. (1999). Psychological predictors of mortality in old age. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 54(1): 44 – 54.
- Nettle, D. (2005). *Happiness: the science behind your smile*. Oxford: Oxford University Press.
- Neugarten, B.L., Havighurst, R.J., & Tobin, S.S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16(2), 134 – 143.
- Ostir, G.V., Markides, K.S., Black, S.A., & Goodwin, J.S. (2000). Emotional well – being predicts subsequent functional independence and survival. *Journal of the American Geriatrics Society*, 48(5): 473 – 478.
- Paonil, W. & Sringeriyuang, L. (2002). Buddhist perspectives on health and healing. *The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies*, 1(2): 93 – 105.
- Pinquart, M., & Sörensen, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well – being in later life: A meta – analysis. *Psychology and Aging*, 15(2): 187 – 224.
- _____. (2001). Gender differences in self – concept and psychological well – being in old age: A meta – analysis. *The Journal of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 56(4): 195 – 213.
- Plagnol, A.C., & Easterlin, R.A. (2008). Aspirations, attainments, and satisfaction: Life cycle differences between American women and men. *Journal of Happiness Studies*, 9: 601 – 619.
- Sasiwongsaroj, K., Pornsiripongse, S., Burasith, Y., Ketjamnong, P., & Koosakulrat, N. (2012). Buddhist temple: The well – being space for the aged in Thailand. *Journal of Population and Social Studies*, 20(2): 2 – 19.
- Shmotkin, D. (1990). Subjective well – being is a function of age and gender: a multivariate look for differentiated trends. *Social Indicators Research*, 23(3): 201 – 230.
- Sontag, S. (1972). The double standard of aging. *Saturday Review of the Society*, 53: 29=38.
- Stone, A.A., Schwartz, J.E., Broderick, J.E., & Deaton, A. (2010). A snapshot of the age distribution of psychological well – being in the United States. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United State of America*, 107(22): 9985 – 9990. doi:10.1073/pnas.1003744107
- Thanakwang, K., Ingersoll – Dayton, B., & Soonthornhdhada, K. (2012). The relationships among family, friends, and psychological well – being for Thai elderly. *Aging and Mental Health*, 16 (8): 993 – 1003.
- Tooley, G.A., Armstrong, S.M., Norman, T.R., & Sali, A. (2000). Acute increase in night – time plasma melatonin level following a period of meditation. *Biological Psychology*, 53(1): 69 – 78.
- Yang, Y. (2008). Social inequalities in happiness in the United States, 1972 to 2004: An age – period – cohort analysis. *American Sociological Review*, 73(2): 204 – 236.

- Wong, W.P., Lau, H.B., Kwok, C.N., Leung, Y.A., & Chan, M.G., Chan, W., & Chueng, S.K. (2014). The well – being of community – dwelling near – centenarians and centenarians in Hong Kong: A qualitative study. *BMC Geriatrics*, 14:63 <http://www.biomedcentral.com/1471-2318/14/63>
- United Nations. (n.d.). *International Day of Happiness 20 March*. Retrieved April 22, 2013, from <http://www.un.org/en/events/happinessday/>
- Zunzunegui, M.V., Koné, A., Johri, M., Béland, F., Wolfson, C., & Bergman, H. (2004). Social networks and self – rated health in two French – speaking Canadian community dwelling populations aged 65. *Social Science and Medicine*, 58(10): 2069 – 2081.

ประชากรสามกลุ่มวัยได้อะไรจากการสวดมนต์

เจตพล แสงกล้า* ภาณี วงษ์เอก**

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์ รูปแบบการสวดมนต์ การอธิษฐานขอพร และการนำประโยชน์จากการสวดมนต์ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน โดยสัมภาษณ์เชิงลึกประชากรสามกลุ่มวัยที่เข้าร่วมกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี (2557) และเป็นผู้ที่สวดมนต์ทุกวันหรือเกือบทุกวันในช่วง 1 ปีที่ผ่านมา จำนวน 29 ราย (วัยรุ่น 8 ราย วัยแรงงาน 13 ราย และผู้สูงอายุ 8 ราย) ผลการศึกษาพบว่า บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์ของประชากรทั้งสามวัยคล้ายคลึงกันใน 3 มิติ คือ การได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดจากครอบครัว เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิตที่ทำให้สนใจการสวดมนต์ และการเรียนรู้หลักธรรมที่เริ่มจากความสนใจและตั้งใจศึกษาหลักธรรมด้วยตนเอง ทุกกลุ่มวัยเห็นว่า การสวดมนต์เป็นสิ่งที่ดี ต้องสวดด้วยความศรัทธา และเชื่อว่ามีคุณค่าทางด้านจิตใจที่จะเกิดผลดีต่อตนเอง ผู้สวดมนต์ส่วนใหญ่ขอพรให้ครอบครัวเป็นลำดับแรก ให้มีความสุข สุขภาพแข็งแรง มีอายุยืนนาน วัยรุ่นและวัยแรงงานส่วนหนึ่งสะท้อนมุมมองในเรื่องการเรียนและการทำงานว่า การขอพรเพียงอย่างเดียวไม่ช่วยให้สำเร็จได้ หากต้องลงมือกระทำด้วย ผู้สวดมนต์ทั้งสามวัยเห็นว่า ประโยชน์สำคัญที่ได้รับจากการสวดมนต์ คือ การมีสติในขณะสวดมนต์ ทำให้จิตใจสงบและเป็นสุข และผู้สวดมนต์ทุกกลุ่มวัยนำประโยชน์จากการสวดมนต์มาปรับใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม การสวดมนต์จึงเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมสำหรับทุกคนและทุกวัย

คำสำคัญ: การสวดมนต์ ประชากรสามกลุ่มวัย ประโยชน์ของการสวดมนต์

* นักวิจัยโครงการ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

How Do People of Three Generations Benefit from Buddhist Prayer?

*Jettapon Sangkla**, *Panee Vong-Ek***

Abstract

This article aims to explore perspectives in the social and cultural context about Buddhist prayers, patterns, blessings, and applying the benefits to daily life. Data were collected using in-depth interviews with people from three generations (8 adolescents, 13 working-age and 8 older persons) who participated in the Buddhist prayer ceremony during the New Year's Eve event of 2014 and prayed regularly in the previous year. Findings suggest that the social and cultural context regarding prayer of the three population groups is similar and can be classified into three dimensions: Family indoctrination regarding prayer from a young age, experiencing critical life events which led them to value prayer, and learning about the Buddha's teachings which encourages their interest in and intention to practice by themselves. Every generation believes that prayer is good. However, practitioners should pray with faith and believe that prayer is valuable for their mind and heart. In their prayers, most ask for happiness and health of their family as a first priority. It is noticeable that some of the adolescent and working-age informants felt that prayer alone might not help them in their studies or work and, to be effective, prayer must be put into action. All three generations stated that the most common benefit they obtained from praying is mindfulness during prayer which brings them calmness and happiness. In addition, informants of all three generations felt that they are applying the benefits of prayer to their daily life properly, and feel that praying is appropriate for people of all generations.

Keywords: Prayer, Three-generation population, Benefits of Buddhist prayer

* Project-based Researcher, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

** Assistant Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การสวดมนต์ในพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นประเพณีเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล สำหรับในประเทศไทย การสวดมนต์ในพระพุทธศาสนาเริ่มในสมัยสุโขทัย (สุภาพรรณ, 2529) เป็นธรรมเนียมประเพณีที่ชาวสุโขทัยพึงปฏิบัติกันทุกๆ วันพระ วันสำคัญทางศาสนา รวมถึงงานมงคลเฉลิมฉลองต่างๆ (ทัศน, 2552) ในสมัยอยุธยา การสวดมนต์มีความแตกต่างจากสมัยสุโขทัย โดยมีการผสมผสานคติความเชื่อและการปฏิบัติของศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน โดยศาสนาพราหมณ์จะมีพิธีสวดที่ส่งเสริมอำนาจบารมีของกษัตริย์ให้ดูน่าเกรงขาม ควรเคารพยกย่อง เช่น พระราชพิธีราชาภิเษกและพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ส่วนพระพุทธศาสนา มีการนำเอาพุทธมนต์ในพระไตรปิฎกมาสวด เพื่อปลุกใจและสร้างความกล้าหาญในการสู้รบศึกสงครามแก่ประชาชน บางครั้งปรากฏในรูปของการปลุกเสกมนต์คาถา มาถึงพิธีสวดมนต์ในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ พบว่า มีความสอดคล้องกับคติความเชื่อกับพิธีสวดเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา ในรัชกาลที่ 2 มีการสังคายนาบทสวดมนต์ แปลพระปริตรทั้งหลายออกเป็นภาษาไทย ผลจากการแปลบทสวดเป็นภาษาไทย ทำให้ประชาชนรู้ความหมายบทสวดที่มีสาระและถูกต้องตามหลักพุทธธรรม การสังคายนาบทสวดทำให้เกิดประเพณีสวดมนต์แปลขึ้นเป็นครั้งแรก สวดทั้งคำบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทย ซึ่งต่อมาเป็นธรรมเนียมนิยมและปฏิบัติต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (ทัศน, 2552)

งานวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับการสวดมนต์ข้ามปี พ.ศ. 2556 – 2557 กรณีศึกษา 5 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร ฉะเชิงเทรา ขอนแก่น เพชรบูรณ์ และสงขลา ศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์โดยทั่วไป และการเข้าร่วมกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปีของกลุ่มตัวอย่างจำนวน 2,741 ราย ในภาพรวม พบว่า ผู้เข้าร่วมสวดมนต์เกือบทุกคน (ร้อยละ 99.2) คิดว่าการสวดมนต์มีประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และเมื่อถามว่าการสวดมนต์มีประโยชน์ในชีวิตประจำวันอย่างไร มีข้อค้นพบที่น่าสนใจ คือ การสวดมนต์ช่วยให้มีสติปัญญามากที่สุดถึงร้อยละ 72.9 ช่วยให้จิตใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ ร้อยละ 69.4 มีความเป็นสิริมงคล ร้อยละ 54.9 จิตใจอ่อนโยนมีเมตตา ร้อยละ 48.7 และเกิดความรู้สึกผ่อนคลาย ร้อยละ 44 (รศรินทร์ ภาณี ญัฐจิรา และเจตพล, 2557) อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษานี้สะท้อนได้เพียงภาพรวมกว้างๆ ไม่สามารถตอบคำถามในเชิงลึก หรืออธิบายเหตุผลและนัยความหมายของการสวดมนต์ได้ งานวิจัยข้างต้นจึงได้ศึกษาเชิงคุณภาพเพิ่มเติมในประเด็นบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์ รูปแบบการสวดมนต์ การอธิษฐานขอพร ตลอดจนการนำประโยชน์และอานิสงส์จากการสวดมนต์ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน โดยเน้นเปรียบเทียบประชากรสามกลุ่มวัย (วัยรุ่น วัยแรงงาน และวัยสูงอายุ) เฉพาะในจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นหนึ่งในจังหวัดที่ทำการศึกษาเชิงปริมาณเกี่ยวกับการสวดมนต์ข้ามปี พ.ศ. 2556 – 2557

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

อาศัยข้อมูลจากโครงการวิจัยข้างต้น บทความนี้ต้องการนำเสนอมุมมองบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์ รูปแบบการสวดมนต์ การอธิษฐานขอพร ตลอดจนการนำประโยชน์และอานิสงส์จากการสวดมนต์ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ของประชากรสามกลุ่มวัย คือ วัยรุ่น วัยแรงงาน และวัยสูงอายุ

บททวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการสวดมนต์

การสวดมนต์เป็นการนำพระธรรมคำสอน สาระ หรือแก่น หรือหลักของพระพุทธศาสนามาสวดเพื่อก่อให้เกิดสติปัญญา สู่การปฏิบัติเพื่อบ่มง้วนผลอันสูงส่งคือการดับทุกข์ตามคติความเชื่อ (พนิจ, 2548) ดังนั้น การที่ผู้สวดมนต์จะได้รับประโยชน์หรืออานิสงส์จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของเนื้อหาคำสอนที่อยู่ในบทสวดหรือข้อธรรมนั้นๆ เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม อัครเดช ญาณเตโช (ม.ป.ป.) มีความเห็นว่า การสวดภาษาบาลีโดยไม่รู้ความหมายไม่ได้หมายความว่าอะไรผลแต่ช่วยให้ผู้สวดมนต์มีจิตใจที่สงบเย็นขึ้นได้ และหากสวดโดยรู้ความหมายและสาระสำคัญของบทที่สวดจะยิ่งทำให้ผู้สวดมนต์เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นในบทสวดมากขึ้น ย่อมส่งผลให้ได้รับอานิสงส์จากการสวดมนต์ 2 ด้านพร้อมๆ กัน คือความสงบของจิตใจ และแสงสว่างทางปัญญา สามารถนำหลักธรรมในบทสวดมนต์ไปปฏิบัติตามได้

จากการทบทวนวรรณกรรม ประโยชน์หรืออานิสงส์ของการสวดมนต์ แบ่งเป็น 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) การปรับใช้การสวดมนต์ตามความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนา 2) การปรับใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพโดยสวดมนต์เพื่อบำบัดความเจ็บป่วย ดังนี้

การปรับใช้การสวดมนต์ตามความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนา

ประโยชน์หรืออานิสงส์ที่เกิดจากการสวดมนต์ อาจแบ่งได้เป็น 2 ประการ (สมเด็จพระพุฒาจารย์ พรหมรังสี, ม.ป.ป.) ประการแรก คือประโยชน์ที่เกิดกับจิตของผู้สวดมนต์เอง ประการที่สอง คือประโยชน์ที่เกิดในจิตของผู้อื่นที่ได้ยินเสียงสวดมนต์

1) ประโยชน์ที่เกิดกับจิตของผู้สวดมนต์เอง เสียงในการสวดมนต์ของผู้สวดจะกลบเสียงภายนอกไม่ให้เข้ามารบกวนจิต ซึ่งจะทำให้ผู้สวดเกิดความสงบอยู่กับบทสวดมนต์นั้นๆ โดยผู้สวดต้องสวดเสียงดังให้หูได้ยินเสียงตัวเอง และจิตใจต้องจดจ่ออยู่กับเสียงสวด เมื่อใจไม่ฟุ้งไปที่อื่นใจอยู่กับเสียงสวดมนต์ จะทำให้เกิดสมาธิ เพราะขณะที่สวดมนต์ต้องใช้ความอดทนอย่างสูง เพื่อเอาชนะความปวดเมื่อยที่เกิดขึ้นกับร่างกาย รวมทั้งอารมณ์ฝ่ายต่ำที่จะเข้ามากระทบจิตใจ ทำให้เกิดความเกียจคร้าน ยิ่งสวดบ่อยๆ ความอดทนก็จะเพิ่มมากยิ่งขึ้น (สุภาพ, 2554) เมื่อจิตเป็นสมาธิความสงบเยือกเย็นในจิตจะเกิดขึ้นและเกิดปัญญาเข้ามาในจิตใจของผู้สวด ถ้าผู้สวดมนต์รู้คำแปลและความหมายจะทำให้มีความเลื่อมใสศรัทธา เพราะบทสวดของทุกศาสนาเป็นเรื่องของความดีงามจิตใจจะบริสุทธิ์ขึ้น อ่อนโยนมีเมตตา เป็นการยกระดับจิตใจของผู้สวด และยอมทำให้ผู้สวดได้ความรู้และปัญญา (จุฑาทิพย์, 2552)

2) ประโยชน์ในจิตของผู้อื่นที่ได้ยินเสียงสวดมนต์ ผู้ใดที่ได้ยินได้ฟังเสียงสวดมนต์จะพลอยได้ความรู้เกิดปัญญามีจิตสงบลึกซึ้งตามไปด้วย ผู้สวดก็เกิดกุศลไปด้วยการให้ทาน (สมเด็จพระพุฒาจารย์ พรหมรังสี, 2557) ยิ่งกว่านั้น การสวดมนต์ยังเป็นการสร้างความสุข และเกิดความสามัคคีในครอบครัว หากครอบครัวใดที่สวดมนต์เป็นประจำจะมีความสงบสุข เกิดสิริมงคลกับครอบครัว (สุภาพ, 2554)

การปรับใช้การสวดมนต์ในการสร้างเสริมสุขภาพ

นอกจากประโยชน์หรืออานิสงค์ดังกล่าวแล้ว ปัจจุบันยังมีผู้ศึกษาและวิจัยที่เกี่ยวกับประโยชน์ของการสวดมนต์ โดยใช้การสวดมนต์บำบัดเพื่อสร้างเสริมสุขภาพ เพราะการสวดมนต์ทำให้มีสุขภาพจิตดีอันส่งผลต่อการมีสุขภาวะที่ดีของผู้สวดมนต์ (พินิจ, 2548)

นอกจากนี้ จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์หรืออานิสงค์ของการสวดมนต์ พบว่า มีการนำประโยชน์หรืออานิสงค์ของการสวดมนต์มาใช้ในการบำบัดรักษาผู้ป่วยโรคเรื้อรัง ดังรายละเอียดผลการศึกษาดังต่อไปนี้

ผลการวิจัยกึ่งทดลองการสวดมนต์เพื่อบำบัดความวิตกกังวลและความผาสุกทางจิตวิญญาณในผู้ป่วยมะเร็งเต้านม โดยการติดตามผู้ป่วยมะเร็งเต้านมระยะรับการรักษา จำนวน 10 ราย พบว่า คะแนนเฉลี่ยความวิตกกังวลของผู้ป่วยก่อนสวดมนต์เท่ากับ 61.3 คะแนน (SD = 2.79) สูงกว่าคะแนนเฉลี่ยหลังสวดมนต์ซึ่งเท่ากับ 53 คะแนน (SD = 3.43) และแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว่า การสวดมนต์มีผลในการช่วยลดความวิตกกังวลในผู้ป่วยมะเร็งเต้านม ส่วนคะแนนเฉลี่ยความผาสุกทางจิตวิญญาณหลังสวดมนต์เท่ากับ 53.4 คะแนน (SD = 0.84) สูงกว่าคะแนนเฉลี่ยก่อนสวดมนต์ ซึ่งเท่ากับ 51.3 คะแนน (SD = 2.58) และแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงให้เห็นว่าการสวดมนต์ช่วยให้เกิดการผ่อนคลายทำให้รู้สึกเป็นสุขสงบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการสวดมนต์ช่วยลดความวิตกกังวลและเพิ่มความผาสุกทางจิตวิญญาณในผู้ป่วยมะเร็งเต้านมได้ (พรทิพย์ และ ทิตยา, 2555)

จากผลการวิจัยกึ่งทดลองโปรแกรมการจัดการอาการที่เน้นการสวดมนต์ช่วยลดอาการปวดของผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้ายจำนวน 60 ราย โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มทดลอง (ผู้ป่วยที่ได้รับโปรแกรมการจัดการอาการที่เน้นการสวดมนต์) และกลุ่มควบคุม (ผู้ป่วยที่ไม่ได้รับโปรแกรมการจัดการอาการ) พบว่า ค่าเฉลี่ยอาการปวดภายหลังการทดลองของทั้ง 2 กลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 โดยอาการปวดภายหลังการทดลอง 4 วัน และ 7 วัน ของกลุ่มทดลอง น้อยกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ยิ่งกว่านั้น อาการปวดของกลุ่มทดลองภายหลัง 4 วันและ 7 วัน พบว่าลดลงจากก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แสดงว่าโปรแกรมการจัดการอาการที่เน้นการสวดมนต์ช่วยลดอาการปวดของผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้ายได้ (เบญมาศ และสุริพร, 2555)

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ ใช้ข้อมูลจากโครงการ “การศึกษาศาสนาการสวดมนต์ในประเทศไทย: กรณีศึกษากิจกรรมการสวดมนต์ข้ามปี” ในส่วนของการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth interview) กลุ่มตัวอย่างจำนวนหนึ่งจากบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี 2556 – 2557 จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

เกณฑ์การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย

1) เป็นผู้ที่สวดมนต์ทุกวันหรือเกือบทุกวันในช่วง 1 ปี ที่ผ่านมา (นับย้อนหลังจากวันที่ 31 ธันวาคม 2556) เพื่อให้ได้ข้อมูลและรูปแบบเกี่ยวกับการสวดมนต์ที่ชัดเจนกว่าผู้ที่สวดมนต์นานๆ ครั้ง หรือสวดมนต์เฉพาะวันสำคัญทางศาสนา/วันพระ

2) มีอายุ 15 ปีขึ้นไป และเข้าร่วมกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี พ.ศ. 2556 – 2557 ในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน 29 ราย โดยกระจายตามเพศ (ชาย 12 ราย และหญิง 17 ราย) และช่วงวัย ได้แก่ 1) กลุ่มวัยรุ่น อายุ 15 – 24 ปี จำนวน 8 ราย 2) กลุ่มวัยแรงงานอายุ 25 – 59 ปี จำนวน 13 ราย และ 3) กลุ่มวัยสูงอายุ อายุ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 8 ราย

เครื่องมือในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ คือแนวคำถามเจาะลึก ซึ่งทีมวิจัยได้นำข้อเสนอแนะ ที่ได้จากผู้เชี่ยวชาญในการเสวนาให้คำปรึกษา “ความหมาย คุณค่า และวิธีการสื่อสารของการสวดมนต์ เพื่อเชื่อมโยงสู่การพัฒนาจิต” (Consultative meeting) มาพัฒนาเป็นแนวคำถามเฉพาะประเด็นที่ต้องการเจาะลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึก ซึ่งสามารถอธิบายเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังความสนใจ ประโยชน์และอันสงส์ของการสวดมนต์ได้อย่างครบถ้วนและสมบูรณ์

การเก็บข้อมูลภาคสนามเชิงคุณภาพ

การศึกษาครั้งนี้มีการเก็บข้อมูลจำนวน 3 ครั้ง ในระหว่างช่วงเดือนเมษายน ถึงสิงหาคม พ.ศ. 2557 ซึ่งการนัดหมายเก็บข้อมูลจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการในวันหยุดสุดสัปดาห์ และนอกเวลาราชการ โดยติดต่อผ่านทางโทรศัพท์ก่อนเพื่อนัดหมายวัน เวลา และสถานที่ที่สะดวกให้สัมภาษณ์ เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายมีภารกิจในการประกอบอาชีพ เช่น เป็นข้าราชการ พนักงานเอกชน และบางส่วนเป็นนักเรียน/นักศึกษา

นักวิจัยหลักและนักวิจัยร่วม เป็นผู้เก็บข้อมูลภาคสนามด้วยตนเอง โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยร่วมในกระบวนการเก็บข้อมูลทุกขั้นตอน และนักวิจัยได้ใช้การสังเกตบริบทของครอบครัวและชุมชนในขณะสัมภาษณ์ด้วย และสามารถถามซัก (Probe) ในประเด็นที่สนใจที่ถูกหยิบยกมากล่าวโดยผู้ให้ข้อมูลได้

อนึ่ง ชื่อที่ปรากฏอยู่ในบทความนี้เป็นเพียงนามสมมุติ เพื่อให้เป็นไปตามหลักการจริยธรรมในการทำวิจัยในคน ที่ทีมวิจัยจะไม่เปิดเผย ชื่อ – นามสกุลจริงของผู้ให้ข้อมูล

ผลการศึกษา

จากผลการศึกษาเชิงคุณภาพครั้งนี้ พบว่า มุมมองของผู้สวดมนต์ทั้งสามกลุ่มวัยในเรื่องบริบททางสังคมและวัฒนธรรมและรูปแบบการสวดมนต์มีความคล้ายคลึงกัน ส่วนการอธิษฐานขอพร รวมถึงการนำประโยชน์และอันสงส์จากการสวดมนต์ไปปรับใช้ในชีวิตของประชากรสามกลุ่มวัย พบว่ามีความแตกต่างระหว่างสามช่วงวัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ลักษณะบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นจุดเริ่มต้นสู่การสวดมนต์

มิติทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์ของประชากรทั้งสามกลุ่มวัยมีความเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ การสวดมนต์ได้รับการปลูกฝังตั้งแต่วัยเด็ก และได้ปฏิบัติมากขึ้นตามประสบการณ์ชีวิต จำแนกได้เป็น

3 มิติ คือ 1) การได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดจากครอบครัว 2) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิต และ 3) การเรียนรู้หลักธรรมโดยเริ่มจากความสนใจ และตั้งใจศึกษาหลักธรรมด้วยตนเอง

1) การได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดจากครอบครัว ทั้งสามช่วงวัยมีพื้นฐานการสวดมนต์ โดยได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดจากครอบครัวตั้งแต่วัยเด็ก ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนาตามความเชื่อและความศรัทธาจากคนในครอบครัวที่อาศัยอยู่ด้วยเป็นหลัก และจากการมีพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย หรือญาติพี่น้องพาเข้าวัดทำบุญ ตักบาตร สวดมนต์อยู่เป็นประจำ

“สวดค่ะ ก่อนนอน แต่ก่อนนอนกับยาย ยายจะพาสวดก่อนนอน...ยายก็สวดยาว คำก็ให้อยู่กับเค้า นั่งสวดด้วยกัน...และก็นั่งพนมมืออยู่ข้างๆ อันไหนได้เราก็ตูตาม...ยายสอนบอกว่าให้แผ่เมตตาด้วย เวลาสวดมนต์”

(น้องดี เพศหญิง อายุ 22 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

“ที่บ้านก็จะเคร่งเรื่องการสวดมนต์ ทำวัตร...เค้าจะให้สวดมนต์ตลอด พอถึงวันพระเค้าจะให้สวดมนต์...” “สวดก่อนนอนทุกวัน ทำมาตั้งแต่เด็ก คล้ายๆ กับว่าพ่อแม่สอนมาแบบนี้”

(น้องบอย เพศชาย อายุ 20 ปี, ทำงานแล้ว)

2) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิต ซึ่งทำให้หันมาสนใจในเรื่องการสวดมนต์ พบว่า วัยแรงงานและวัยสูงอายุจะสะท้อนภาพดังกล่าวได้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัยแรงงานเป็นวัยที่มีการก่อร่างสร้างตัว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเริ่มเข้าสู่การทำงาน หรือการเริ่มสร้างครอบครัว ซึ่งต้องมีการปรับตัว กระบวนการต่างๆ เหล่านี้ทำให้มีโอกาสพบเจอเหตุการณ์สำคัญ หรือปัญหาที่เป็นวิกฤติของชีวิต เช่น ปัญหาในการทำงาน ความทุกข์จากชีวิตครอบครัว การสูญเสียบุคคลที่รัก เป็นต้น ทำให้คนเหล่านี้หันมาใช้วิธีการสวดมนต์เป็นที่พึ่งทางใจเพื่อคลายความทุกข์

“ตอนที่สวดมนต์น่าจะเป็นช่วงเสียน้องชาย ประมาณ 10 ปีที่แล้ว คิดทำสิ่งที่ดีๆ ให้เกิดกับเค้า โดยการนั่งปฏิบัติธรรม ทำบุญใส่บาตร นึกถึงเค้าทุกครั้งที่เราใส่บาตร แล้วการสวดมนต์เป็นการทำดี โดยที่ไม่ต้องลงทุนสูง นั่งอยู่ในห้องก็ได้ไม่จำเป็นต้องมาที่วัด สวดมนต์ที่บ้านก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นวันพระใหญ่”

(พี่แอม เพศหญิง อายุ 49 ปี, ข้าราชการ)

“ตั้งแต่พ่อแม่แยกทางกัน คือหนูก็เริ่มแบบว่าความทุกข์เริ่มเข้ามาเยอะ ต้องทำให้หนูรับผิดชอบอะไรเยอะขึ้น ต้องเป็นตัวแทนของน้อง และเป็นลูกคนโตด้วย จะทำอะไรให้เราารู้สึกดีขึ้น ไม่อยากให้เราเครียด หนูต้องดำเนินชีวิตต่อไป ...ก็เลยเลือกใช้วิธีการสวดมนต์”

(น้องฟาง เพศหญิง อายุ 22 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

นอกจากนี้ การหมดภาระจากหน้าที่การงาน หรือหมดความกังวลเกี่ยวกับลูก เพราะลูกมีอาชีพการงานที่มั่นคง หรือมีครอบครัว ยังเป็นอีกหนึ่งการเปลี่ยนแปลงในชีวิตของกลุ่มวัยสูงอายุที่ทำให้เริ่มสวดมนต์ หรือเลือกไปทำบุญ และถือศีลที่วัดอย่างสม่ำเสมอในวันพระมากขึ้น

“รู้สึกทว่าสวดมนต์จริงจัง ตั้งแต่เราออกจากข้าราชการครูมา ...อายุมากขึ้น เราก็มานะทางพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ช่วย”

(ป้าแดง เพศหญิง อายุ 70 ปี, ข้าราชการบำนาญ)

3) การเรียนรู้หลักธรรมจากความสนใจและตั้งใจศึกษาหลักธรรมด้วยตนเอง เห็นความสำคัญของการ
การสวดมนต์ที่สามารถนำมาปรับใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันได้

“โดยส่วนตัว ผมศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องของหลักธรรม เราไม่ได้รู้ทั้งหมดหรอก เรา
แต่ส่วนที่จำเป็นที่เป็นแก่นจริงๆ ...การสวดมนต์จะเป็นสิ่งที่ตามมาหลังจากนั้น เพราะว่าเหมือนกับ
เป็นกิจกรรม หรือว่าเป็นจารีตประเพณีที่เรามีความศรัทธา มีความเคารพแล้วเราก็ต้องมีการเคารพ
บูชาประมาณนี้มากกว่า”

(พี่บอล เพศชาย อายุ 27 ปี, พนักงานของรัฐ)

“ตั้งใจสวด คือ สวดก็คิดว่าทำแล้วก็ดี ไม่ได้คิดอะไรมากไปกว่าชีวิต สวดก่อนนอนทุกคืน น่าจะเป็น
ผลดี...ไปทำบุญที่วัดเห็นพระเฒ่าพูดว่าให้สวดมนต์ก่อนนอน ตอนทำใหม่ๆ ไม่ได้คิดอะไร สวดบ้าง
เว้นบ้าง ถ้าสวดได้ก็สวดไป มันก็ดี เป็นอะไรที่เราคิดของเราเอง”

(พี่อ้น เพศหญิง อายุ 52 ปี, ธุรกิจส่วนตัว)

จากข้อมูลดังกล่าว พบว่า มิติการเรียนรู้หลักธรรมด้วยตนเอง พบเฉพาะในวัยแรงงานเท่านั้นที่ได้สะท้อน
ข้อมูลดังกล่าวนี้ แต่นับว่าเป็นข้อมูลที่มีความสำคัญที่ควรนำมาถ่วงถึง เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลนี้ ได้รับการปลูกฝังมา
ตั้งแต่วัยเด็กเช่นกัน แต่เมื่อเติบโตขึ้นสนใจศึกษาจากพระอาจารย์ หรือศึกษาเพิ่มเติมด้วยการอ่านหนังสือ
เพื่อศึกษาหลักธรรมด้วยตัวเอง ทำให้มีความศรัทธาในหลักธรรมของศาสนา ถือว่าเป็นการต่อยอดจากการที่ได้รับ
การปลูกฝังและถ่ายทอดจากครอบครัว ซึ่งอาจเกิดขึ้นในช่วงวัยใดก็ได้ หากคนๆ นั้นสนใจศึกษาด้วยตนเอง

การสวดมนต์ต้องเริ่มต้นด้วยความศรัทธา

รูปแบบการสวดมนต์ของทั้งสามกลุ่มวัยมีความคล้ายคลึงกัน คือ เห็นว่าการสวดมนต์เป็นสิ่งที่ดี ต้องสวด
ด้วยความศรัทธาและเชื่อว่ามีคุณค่าทางด้านจิตใจจึงจะเกิดผลดีต่อตนเอง

“การสวดมนต์ ต้องมีจิตใจที่ตั้งมั่น คือ น้อมจิตระลึกถึงพุทธานุคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ต้องมีสมาธิในทุก
ขั้นตอนในการปฏิบัติ การมีสมาธิในการปฏิบัติหรือทุกขั้นตอนของการสวดจะช่วยให้เรามีสมาธิขึ้น”

(พี่จี เพศชาย อายุ 43 ปี, ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว)

“การสวดมนต์มันเหมือนว่าถ้าหากว่าเราไม่ศรัทธา เราสวดไปก็ไม่สบายใจ...เราต้องศรัทธาตลอด
การสวดมนต์ คือเราจะต้องเชื่อว่าที่เราสวดไปเราต้องได้...เชื่อว่าที่เราทำต้องเชื่อว่ามันเป็นสิ่งที่ดี
เพราะว่าถ้าเราไม่เชื่อ เราสวดไปก็ไม่มีประโยชน์”

(น้องแก้ว เพศชาย อายุ 16 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

การสวดมนต์ถือเป็นกิจวัตรประจำวันที่ทำเป็นประจำ จนเกิดความเคยชิน ส่วนใหญ่จะสวดช่วงก่อนนอน ในเวลากลางคืน เพราะเห็นว่าเป็นช่วงเวลาที่เหมาะ ถ้าหากไม่ได้สวดมนต์จะเกิดความรู้สึกกังวลในจิตใจหรือบางคน ทำให้นอนไม่หลับ

“เรานึกในใจว่าวันนี้เมื่อยตัวเหลือเกิน จะนอนแต่วัน พอไปที่นอนเสร็จล้มหัวถึงหมอน คือไม่สวดมนต์ ไม่ได้แล้ว เหมือนที่เราเคยทำแล้วจะไม่ทำไม่ได้ ก็เหมือนเป็นกิจวัตร...” “ถ้าหากว่าวันไหนเราไม่สวด ก็เหมือนจะนอนไม่หลับ แต่ถ้าเกิดว่าวันไหนที่เราสวดมนต์จะนอนหลับ”

(ป้าแดง เพศหญิง อายุ 70 ปี, ชำราชาการบ้านนาญ)

ส่วนใหญ่จะสวดเสียงดังในระดับที่ตนเองได้ยิน เพื่อให้จิตใจไม่ออกแวก อยู่กับบทสวดมนต์ที่กำลังสวดตลอดเวลา

“สวดมนต์ออกเสียงทุกครั้ง จะไม่พยายามพูดในใจเลย ถ้าเกิดพูดในใจปั๊บ มันทำให้หนูไม่มีสติ ถ้าหนูพูดในใจมีสิทธิ์คิดเรื่องอื่น แต่ถ้าหนูพูดออกมาเลย คือสติจะอยู่กับเสียง สติจะอยู่กับปาก...” “คือบทสวดมนต์เค้าบอกว่าถ้าเรายังจดจ่อ แล้วก็ท่องบทนั้น ก็ยิ่งเพิ่มยกระดับ เพิ่มความศรัทธา ความเลื่อมใส ก็เหมือนข้อสอบ ถ้าเรายังท่อง ยิ่งจำหลายๆ รอบก็ยิ่งทำให้เราจำได้”

(น้องฟาง เพศหญิง อายุ 22 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

ผู้สูงอายุที่อ่านหนังสือไม่ออกจะใช้วิธีสวดแบบท่องจำ และสวดตามผู้นำสวดมนต์หากสวดตามไม่ทันหรือจำบทสวดไม่ได้

“อันไหนสวดไม่ได้ก็จะนั่งเจียบ แต่จะไม่หลับ คือเราตั้งใจฟัง พระพูดอะไรใจเราก็ไปกับเค้า...เราสวดไม่ได้ก็ตามเค้าในใจ...ก็จะจำได้เป็นบางที หัวท้ายจะได้เลย...แต่ก็เออหัวท้ายก็ช่างมันเถอะ”

(ป้าสาม เพศหญิง อายุ 60 ปี, รับจ้างทั่วไป)

ภาษาที่สวดเป็นภาษาบาลีอย่างเดียวไม่มีบทแปล และทั้งสามช่วงวัยเห็นว่า การสวดมนต์จำเป็นต้องรู้ และเข้าใจความหมายของแต่ละบทที่สวด เพราะบทสวดแต่ละบทมีคำสอนและหลักธรรมของพระพุทธเจ้า

“ถ้าพูดถึงรู้คำแปลก็ดีขึ้น เพราะคำแปลทำให้เรารู้หมดเลยว่าพระพุทธเจ้าทำอะไร ทำเหมือนเปี้ยบ... ก็ยังบอกกับแฟนว่าพระพุทธเจ้าสวดมนต์กับคำแปลเหมือนกันเลยในชีวิตของคนเรา ท่านสอนดีมาก”

(ป้าน้อย เพศหญิง อายุ 69 ปี, ค้าขาย)

“โดยส่วนตัวผมคิดว่า ถ้าเราเข้าใจความหมายอยู่แล้วในขณะที่เราสวด บางครั้งเราไม่ต้องแปลก็ได้ แต่เราจะระลึก เรารู้ที่อยู่ในใจอยู่แล้วว่า โอเคเราสวดอะไรอยู่ ความหมายคืออะไร เราสวดเพื่ออะไร”

(พี่บอล เพศชาย อายุ 27 ปี, พนักงานของรัฐ)

“หนูว่าคำแปลมีส่วนสำคัญ สวดไปรู้แต่ว่า อะระหัง ลัมมา ลัมพุทโธ ภควา แต่ไม่รู้เลยว่ามันคืออะไร แล้วสวดไปเหมือนกับนกแก้ว นกขุนทอง โดยที่ไม่รู้เลยว่าสวดไปได้อะไร...ถ้าเราได้รับความหมาย และ ทำให้เราสามารถ focus ได้ว่าเราอยากได้อะไร เราก็ focus บทสวดนั้น”

(พี่แฉ่ว เพศหญิง อายุ 49 ปี, ข้าราชการ)

ส่วนระยะเวลาของการสวดมนต์ พบว่า แต่ละคนใช้เวลาไม่เท่ากัน ซึ่งขึ้นอยู่กับบทสวดมนต์ เป็นบทสวดแบบ สั้นหรือยาว และความเหนื่อยล้าหลังจากการทำกิจกรรมในแต่ละวัน

“วันไหนเราทำงานล้าๆ ก็บอกว่าวันนี้จะไม่สวดมนต์ พอหัวถึงหมอน ไม่ได้ต้องลุกขึ้นมาสวดก็ไม่ว่า เป็นอะไร แต่ว่าคือเราก็กสวดแบบง่ายๆ ไม่ต้องยาวมาก”

(ป้าแดง เพศหญิง อายุ 60 ปี, รับจ้างทั่วไป)

นอกจากนี้ ยังพบว่าผู้สวดมนต์ทั้งสามช่วงวัย ในบางรายมีการแม่เมตตาให้แก่ตนเอง ครอบครัว เจ้ากรรม นายเวร และญาติที่ล่วงลับหลังสวดมนต์เสร็จ

“เวลาก่อนที่จะสวดจบ พระก็พาแม่เมตตาให้คนโน้น คนนี้ แค่นี้ก็สบายใจแล้ว...ชอบๆ กลัวว่า คนที่ตายไปแล้ว กลัวจะไม่ได้ ก็ชอบตรงนี้”

(ป้าสาม เพศหญิง อายุ 60 ปี, รับจ้างทั่วไป)

“ถ้าหากว่าสวดมนต์เสร็จ ถ้าหนูนั่งสมาธิเสร็จก็คือจะอธิษฐาน ต่อด้วยแม่เมตตาให้ญาติ พ่อแม่... ยายบอกว่าแม่เมตตาให้เจ้ากรรมนายเวรเราด้วย คนที่คิดไม่ดีกับเรา ก็จะเลิกร้ายต่อกันไป”

(น้องดี เพศหญิง อายุ 17 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

การอธิษฐานขอพรหลังการสวดมนต์

การอธิษฐานขอพรหลังจากการสวดมนต์ พบว่า ส่วนใหญ่ทุกกลุ่มวัยจะอธิษฐานขอพร โดยให้ความสำคัญกับ ครอบครัว หรือบุคคลในครอบครัวเป็นลำดับแรก จากข้อค้นพบสะท้อนให้เห็นว่า สถาบันครอบครัวนั้น มีความสำคัญ สำหรับคนในทุกช่วงวัย เป็นสถาบันที่สร้างความผูกพันระหว่างคนในครอบครัวให้ใกล้ชิดกัน ส่วนใหญ่เป็นการอธิษฐาน ขอให้คนในครอบครัวมีความสุข สุขภาพแข็งแรง อายุยืนนาน ส่วนการขอพรให้ตนเอง จะขอให้มีความสุขแข็งแรง การเรียนและการทำงานราบรื่น มีความก้าวหน้าและประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งใจ

“เวลาที่สวดเสร็จได้มีการอธิษฐานทุกวัน ...ก็จะอธิษฐานให้คุณพ่อคุณแม่ก่อน ให้มีความสุขร่างกาย แข็งแรง ไม่เจ็บไม่ป่วย แล้วก็อธิษฐานให้ตัวเองมีความสุขที่ดี”

(น้องเจ เพศหญิง อายุ 22 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

“ก็ใจนี้ก็อยากสวด อยากให้ลูกสบาย...ตัวเองด้วย และครอบครัว...ยังงี้ก็ต้องให้ลูกก่อน...ก็อยากให้ลูกดี ขอให้ลูกดีอย่างเดียว”

(ป้าน้อย เพศหญิง อายุ 69 ปี, คำชาย)

การขอพรของกลุ่มวัยรุ่นและวัยแรงงานในเรื่องการเรียนและทำงานนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า กลุ่มนี้ตระหนักดีว่า ต้องไม่ขอพรเพียงอย่างเดียว แต่ต้องลงมือกระทำด้วยจึงจะประสบผลสำเร็จได้จริง รวมถึงการขอพรให้ตนเองอยู่รอดปลอดภัย ไม่มีอันตราย ก็เห็นว่าต้องอยู่ที่การกระทำของตนเองด้วย

“เรื่องการเรียนขอให้เราเรียนให้ดีขึ้น แต่ก็ต้องปฏิบัติตัวให้ดีขึ้นกว่าเดิม ...เราก็อ่านด้วย ไม่ใช่ว่าอาศัยแต่เรื่องอย่างนี้อย่างเดียว ถ้าเราไม่อ่านหนังสือก็สอบไม่ได้”

(น้องเจ เพศหญิง อายุ 22 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

“ขอให้พระคุ้มครอง ใช้พระคุ้มครอง แต่ท่านจะคุ้มครองตอนที่เราประพฤติตนเป็นคนดี ถ้าเราประพฤติไม่ดี ท่านไม่คุ้มครอง เพราะพุทธศาสนาของเรา คือ อตตาทิ อตตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ตนต้องช่วยเหลือตนเองด้วย”

(พี่จี เพศชาย อายุ 43 ปี, คำชาย/ธุรกิจส่วนตัว)

นอกจากนี้ยังพบว่า วัยสูงอายุบางคนไม่ได้อธิษฐานหรือขอพร เพราะได้ศึกษาหลักธรรม และมีความเชื่อมั่นว่า ทุกอย่างล้วนเกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง เห็นว่าศาสนาพุทธไม่ได้เป็นศาสนาแห่งการร้องขอ

“ศาสนาพุทธไม่ได้เป็นศาสนาแห่งการร้องขอ ไม่ใช่สวดมนต์แล้วขอให้ไดโนเสาร์...เมื่อเราคิดดี พูดดี ทำดี ผมว่าสิ่งดีๆ จะเกิดขึ้น และถ้าอยากให้ชีวิตมีสิ่งดีๆ เกิดขึ้นควรจะเริ่มจากการสวดมนต์”...
“การอธิษฐานถ้าตามศาสนาพุทธจริงๆ คำก็บอกว่าไม่ได้เท่าไร แต่ก็รู้ว่าเราไปแอนตี้หรือเปล่า อย่างหลวงพ่อบุญญา นันทภิกขุ บอกว่าในศาสนาพุทธไม่มีจงดลบันดาล ขออำนาจบารมีที่หลวงพ่อโสธร หรือว่าใครๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ท่านเคารพนับถือจงดลบันดาลให้..ไม่มีในศาสนา”

(ลุงลี เป็นผู้สูงอายุ เพศชาย, ข้าราชการบำนาญ)

อย่างไรก็ตาม พบว่า คนที่ไม่ได้ขอพรหรืออธิษฐานดังข้างต้น แต่กลับมีมุมมองน่าสนใจ เช่น ในการสวดมนต์ หรือทำกิจกรรมทางศาสนาอื่นๆ ในแต่ละครั้ง จะคำนึงถึงหลักความเป็นจริงว่าทำไปเพื่ออะไร มีประโยชน์อย่างไร ทำให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น นึกถึงการสวดมนต์ เป็นการสวดเพื่อเผยแพร่และสืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งมุมมองนี้สะท้อนให้เห็นว่า คุณค่าของการสวดมนต์หรือทำกิจกรรมอื่นๆ ทางศาสนา ไม่ได้ถูกจำกัดเพียงเรื่องของการขอพร หรืออธิษฐานให้เป็นไปตามที่ใจมุ่งหวังเท่านั้น

“ไม่ได้ขอเหมือนอย่างที่คุณอื่นคำขอ ...เพราะเราจะนึกถึง อย่างเวลาที่เราสวดมนต์ ใส่บาตร ทำบุญ เราทำเพื่ออะไร เช่น ผมนึกว่าใส่บาตร เราก็กินให้พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาได้ดำรงชีพอยู่ เพื่อปฏิบัติธรรม เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนาที่ท่านรักษาไว้ก็เป็นพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า”

(พี่บอล เพศชาย อายุ 27 ปี, พนักงานของรัฐ)

ประโยชน์หรืออานิสงส์จากการสวดมนต์

ทุกกลุ่มวัยได้สะท้อนให้เห็นว่า การสวดมนต์ทำให้ได้รับประโยชน์หรืออานิสงส์สำคัญที่เหมือนกัน คือ การมีสติในขณะที่สวด

“การสวดมนต์ ทำให้เรามีสติ มีความระลึกู้ทัน คือเราทุกคนผมเข้าใจว่าก็ต้องมีจิตคิดชั่วกันบ้าง ทุกคน วันหนึ่งอาจจะกี่ครั้ง หรือว่านับไม่ถ้วนก็มีบ้าง แต่ว่าก็ทำให้เรามีสติ...ถ้าเราทำกรรมไม่ดี กรรมที่ไม่ดีก็จะส่งผลให้กับเรา”

(พีบอล เพศชาย อายุ 27 ปี, พนักงานของรัฐ)

ภายหลังจากการสวดมนต์จะทำให้เกิดความสุขสบายใจ มีจิตใจสงบ และเกิดความสุข

“สวดแล้วมีความรู้สึกว่สบายใจ รู้สึกว่าเราทำทุกวันก็ดีกับตัวเอง จิตใจผ่องใส”

(น้องแก้ว เพศชาย อายุ 16 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

นอกจากนี้ การสวดมนต์ยังเป็นการพัฒนาจิต ทำให้มีสมาธิ และเกิดปัญญา

“การสวดมนต์เป็นการสร้างสมาธิ เมื่อเกิดสมาธิแล้ว ปัญญาจะเกิดขึ้นตามมาเอง”

(พีจี เพศชาย อายุ 43 ปี, ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว)

ผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่มวัยได้นำอานิสงส์จากการสวดมนต์ดังกล่าว มาปรับใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม ภายใต้บริบทที่มีความแตกต่างกันในแต่ละช่วงวัย กล่าวคือ กลุ่มวัยรุ่นได้นำประโยชน์จากการสวดมนต์ไปปรับใช้ในการเรียน เช่น การทำสมาธิก่อนสอบ เพื่อช่วยให้มีสติและใจจดจ่อในขณะที่สอบ

“สามารถทำให้เราคิดถึงการมีสติ มีสมาธิ และมีใจจดจ่ออยู่ที่ข้อสอบนั้น และสามารถนึกถึงบทเรียน หรือที่อาจารย์สอนมาได้เน่แนวเน่ ใจจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น”

(น้องแอล เพศหญิง อายุ 22 ปี, กำลังเรียนหนังสือ)

ส่วนวัยแรงงานได้นำประโยชน์จากการสวดมนต์มาปรับใช้ในการทำงาน และการใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเห็นได้ชัด เช่น การใช้สติพิจารณาใคร่ครวญ สิ่งที่ได้กระทำอย่างมีเหตุผลและเป็นรูปธรรม ทำให้เกิดความมั่นใจในงานที่ตนเองได้ทำ

“มันต้องสัมผัสและทำด้วยตัวเอง ถึงผมบอกไปก็ไม่เข้าใจอยู่ดีว่า ความรู้สึกเป็นยังไง เพราะการสวดมนต์ช่วยในเรื่องที่ทำให้เรามีสติมากขึ้น เวลาทำงานเราก็อาบประสบการณ์จากการสวดมนต์มาใช้ในการทำงาน คือ รู้ว่าเราทำอะไรอยู่ เหมือนกับเป็นการเชื่อมโยงกัน อย่างเช่นเราสวดมนต์เราก็ต้องจดจ่อกับคำสวด มันก็เริ่มมาจากตรงนี้ เหมือนกับการทำงาน เรารู้ว่าเราทำตรงนี้อยู่ นะ ไม่ใช่เราดูตรงนี้อยู่แต่ใจลอยไปทีอื่น”

(น้องเอ เพศชาย อายุ 23 ปี, ทำงานแล้ว)

รวมถึงการใช้สติในการควบคุมอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากการทำงาน

“การสวดมนต์ช่วยในการทำงานได้ค่ะ ช่วยได้เยอะเลย...ด้วยนิสัยของตัวเองเป็นคนใจร้อน เป็นคนพูดจาไม่ได้คิด แต่พอสวดมนต์ก็ทำให้เราใจเย็นลง ทำอะไรก็มีสติ ทำให้คิดก่อนทำ”

(พี่หนึ่ง เพศหญิง อายุ 26 ปี, พนักงานบริษัทเอกชน)

ผู้สูงอายุจะให้ความสำคัญกับการสวดมนต์ในฐานะเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว และมีคุณค่าทางด้านจิตใจ เพื่อให้เกิดความสบายใจและความสุขในช่วงบั้นปลายของชีวิต เนื่องจากผู้สูงอายุได้ผ่านประสบการณ์ต่างๆ ในชีวิตทั้งทางด้านบวกและด้านลบมาตลอดช่วงชีวิต จากข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์หรืออานิสงส์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น มีความสอดคล้องกับอานิสงส์ของการสวดมนต์ตามความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนา ซึ่งเกิดกับจิตของผู้สวดมนต์เอง (สมเด็จพระพุฒาจารย์ พรหมรังสี, ม.ป.ป.) เพราะขณะสวดมนต์จิตจะจดจ่อกับบทสวด สมองจะปลอดโปร่งไม่คิดในเรื่องที่ทำให้เครียด จึงทำให้อารมณ์ผ่อนคลาย (สุภาพ, 2554) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้สูงอายุทำให้มองโลกในแง่ดี และปล่อยวาง

“คือเราก็ก่อนไปเอง แล้วก็จากประสบการณ์ของตัวเองด้วย คือเมื่อก่อนลำบากมาก แต่เราก็ไม่ได้มองคนอื่นว่าทำไมเค้าถึงรวย ทำอย่างไรเค้าถึงรวย มันก็บุญวาสนาของเรา ถ้าไม่มีวาสนาก็ลำบากอยู่อย่างนั้น ทำจนตายก็ไม่รวย”

(ป้าสาม เพศหญิง อายุ 60 ปี, รับจ้างทั่วไป)

“สวดแล้วสบายใจ ...ก็ทำงานไป ดีไป ไม่เหนื่อยไม่ล้า ...มันมีกำลังใจ อะไรที่เราทำไว้มันก็ดี ไม่เห็นมันก็ดี อะไรๆ ก็ทำดีไว้ ก็บอกให้ทำดี ทำชั่วก็ได้ชั่ว ทำดีก็ได้ดี”

(ลุงยิ้ม เพศชาย อายุ 68 ปี, ธุรกิจส่วนตัว)

และเป็นข้อน่าสังเกตว่า ผู้สูงอายุได้สะท้อนให้เห็นคุณค่าหรือประโยชน์ของการสวดมนต์ทางด้านจิตใจ ช่วยยึดเหนี่ยวเพื่อให้เกิดความสุข ความสบายใจในช่วงบั้นปลายของชีวิต มากกว่าการนำไปปรับใช้ในเรื่องของการทำงานหรือเรื่องอื่นๆ อาจเป็นเพราะผู้สูงอายุผ่านประสบการณ์ในแต่ละช่วงวัย ทั้งทางด้านบวกและด้านลบมาแล้วมากมาย จนถึงช่วงชีวิตในปัจจุบัน

ถึงแม้การสวดมนต์จะมีประโยชน์และอานิสงส์ดังได้กล่าวข้างต้น แต่การสวดมนต์ควรกระทำอยู่เสมอ จึงจะได้รับประโยชน์ที่เป็นมงคลแก่ตนเองอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ไม่ใช่สวดมนต์เพียงบางครั้งบางคราวเท่านั้น

“ไม่ใช่สวดมนต์แค่วันนี้ แต่ในชีวิตประจำวันไม่ได้ทำ หรือว่ายังประพடுத்தันที่ไม่ดีอยู่ ถึงทำไปก็ไม่มีความหมายในความคิดของผม มงคลอาจจะเกิดกับตัว แต่จะเกิดบางครั้งบางคราวเท่านั้น แต่ถ้าอยากจะให้มงคลเกิดกับตัวเองต่อเนื่อง ต้องทำบ่อยๆ”

(พี่จี้ เพศชาย อายุ 43 ปี, ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว)

บทสรุปและอภิปรายผล

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวดมนต์ของประชากรทั้งสามวัย เปรียบเสมือน การก้าวเดินตามบันไดแห่งชีวิต เริ่มตั้งแต่การได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดการสวดมนต์จากครอบครัวตั้งแต่วัยเด็ก เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนาตามความเชื่อ ความศรัทธาจากคนในครอบครัวที่อาศัย อยู่เมื่อเวลาผ่านไปแต่ละช่วงวัย ได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ชีวิตที่เพิ่มขึ้น เป็นที่น่าสังเกตว่าวัยแรงงานจะสะท้อน ภาพดังกล่าวได้ชัดเจน เนื่องจากเป็นวัยที่ต้องรับผิดชอบตัวเอง มีการก่อร่างสร้างตัว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเริ่ม เข้าสู่การทำงาน การเริ่มสร้างครอบครัว ซึ่งต้องมีการปรับตัว ทำให้มีโอกาสพบเจอเหตุการณ์สำคัญ หรือปัญหา ที่เป็นวิกฤติของชีวิต ทำให้คนเหล่านี้หันมาใช้เลือกวิธีการสวดมนต์ เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ อย่างไรก็ตาม ยังมีวัยแรงงาน ส่วนหนึ่งที่สนใจในเรื่องการสวดมนต์ เพราะเห็นความสำคัญของการสวดมนต์ที่สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ได้จริง ในขณะที่วัยสูงอายุเป็นวัยที่ผ่านประสบการณ์ในการใช้ชีวิต และได้ซึมซับเรื่องราวทางสังคมและวัฒนธรรม มากมาย ตั้งแต่วัยเด็ก วัยทำงาน จนถึงช่วงบั้นปลายชีวิต หันมาละทิ้งการสวดมนต์ ต้องการปล่อยวางจากเรื่องต่างๆ การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะการสวดมนต์ จึงเป็นกิจกรรมที่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ใช้เป็นที่พักและยึดเหนี่ยว ทางจิตใจ

ประชากรทั้งสามกลุ่มวัยมีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า การสวดมนต์เป็นสิ่งที่ดี ต้องสวดด้วยความศรัทธา และเชื่อว่ามีคุณค่าทางด้านจิตใจจึงจะเกิดประโยชน์ การสวดมนต์ถือเป็นส่วนหนึ่งของกิจวัตรประจำวันที่ทำเป็นประจำ ถ้าหากไม่ได้สวดมนต์จะเกิดความรู้สึกกังวลในจิตใจ หรือบางคนทำให้นอนไม่หลับ ส่วนใหญ่จะสวดช่วงก่อนนอน เพราะเป็นช่วงเวลาที่เงียบ และจะสวดเสียงดังในระดับที่ตนเองได้ยิน เพื่อให้จิตใจจดจ่ออยู่กับบทสวดมนต์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสุภาพ หอมจิตร (2554) ที่กล่าวว่า การสวดมนต์จะเกิดประโยชน์แก่จิตใจของผู้สวดมนต์ เอง เสียงในการสวดมนต์ของผู้สวดจะกลบเสียงภายนอกไม่ให้เข้ามารบกวนจิตใจ ซึ่งจะทำให้ผู้สวดเกิดความสงบ อยู่กับบทสวดมนต์นั้นๆ และผู้สวดต้องสวดเสียงดังให้ได้ยินในหูของตนเอง เพื่อให้จิตใจจดจ่ออยู่กับเสียงสวดมนต์ จึง ทำให้เกิดสมาธิ (สมเด็จพระพุฒาจารย์ พรหมรังสี, ม.ป.ป.) ทั้งสามช่วงวัยเห็นว่า การสวดมนต์จำเป็นต้องรู้และเข้าใจ ความหมายของแต่ละบทที่สวด เพราะบทสวดแต่ละบทมีคำสอนและหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งหากรู้และเข้าใจ อย่างถูกต้อง ก็จะสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง สอดคล้องกับข้อมูลจากนักวิชาการด้านพุทธศาสนา ที่ชี้ว่า หากผู้สวดรู้คำแปลจะยิ่งทำให้ผู้สวดมนต์เกิดศรัทธาเชื่อมั่นในบทสวดมากขึ้น ส่งผลให้ได้รับความสงบในจิตใจ และแสงสว่างทางปัญญา สามารถนำหลักธรรมในบทสวดมนต์ไปปฏิบัติตามได้ (อัครเดช, ม.ป.ป.)

การอธิษฐานขอพรหลังจากการสวดมนต์ เป็นที่น่าสนใจว่าผู้สวดมนต์ในกลุ่มวัยรุ่น และวัยแรงงานส่วนหนึ่ง สะท้อนมุมมองในเรื่องการเรียนและทำงานให้เห็นว่า การขอพรเพียงอย่างเดียวไม่ช่วยให้สำเร็จได้ หากแต่ต้องลงมือ กระทำด้วยจึงจะประสบผลสำเร็จได้จริง ผู้สวดมนต์ทั้งสามกลุ่มวัยส่วนใหญ่จะอธิษฐานขอพรให้กับครอบครัว หรือบุคคลในครอบครัวเป็นลำดับแรก โดยส่วนใหญ่ขอให้คนในครอบครัวมีความสุข สุขภาพร่างกายแข็งแรงและมีอายุยืนนาน ข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าในสังคมไทย สถาบันครอบครัวยังมีความสำคัญสำหรับคน ในทุกช่วงวัย นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ผู้สวดมนต์ทั้งสามวัยมีความคิดเห็นที่สอดคล้องกันว่าประโยชน์หรืออานิสงส์สำคัญที่ได้รับจากการสวดมนต์คือการมีสติในขณะที่สวดมนต์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จิตใจจะสงบและเกิดความสุข สอดคล้องกับแนวคิดของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (พรมรังสี (ม.ป.ป.) ที่กล่าวว่าผู้สวดมนต์จะซึมซับการสวดมนต์จากการฟังเสียง ทำให้มีสติและเกิดความรู้สึกสบายใจ ได้ความรู้ เกิดปัญญามีจิตสงบลึกซึ้งตามไปด้วย นอกจากนี้ ผู้สวดมนต์แต่ละกลุ่มวัยได้สะท้อนข้อมูลสำคัญในการนำประโยชน์จากการสวดมนต์ดังกล่าว มาปรับใช้ในวิถีชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม ภายใต้บริบทที่มีความแตกต่างกันในแต่ละช่วงวัย โดยกลุ่มวัยรุ่นส่วนใหญ่อยู่ในวัยเรียน ได้นำประโยชน์จากการสวดมนต์ไปปรับใช้ในการทำสมาธิก่อนสอบ และมีสติขณะสอบ สอดคล้องกับผลการศึกษาของจิตวิ แก้วพรสวรรค์ และคณะ (2555) เรื่องปัจจัยที่มีผลต่อความเป็นผู้มีสติของวัยรุ่นไทย เพื่อวัดลักษณะความเป็นผู้มีสติในกลุ่มนักเรียนหญิงและชาย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 658 ราย ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่ที่สวดมนต์ที่บ้านทุกวัน หรือเกือบทุกวันจะเห็นประโยชน์ของการมีสติ สูงถึงร้อยละ 90.8 และมีความต้องการเข้าร่วมกิจกรรมการฝึกสติถึงร้อยละ 60.1 จากข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นชัดว่า การสวดมนต์มีส่วนในการสร้างสติและสมาธิได้เป็นอย่างดี ส่วนวัยแรงงานได้นำประโยชน์จากการมีสติมาปรับใช้ในการควบคุมอารมณ์ในการทำงานและการใช้ชีวิตประจำวัน และผู้สูงอายุจะให้ความสำคัญกับการสวดมนต์ ในฐานะเป็นสิ่งที่คอยยึดเหนี่ยวและมีคุณค่าทางจิตใจ เพื่อให้เกิดความสบายใจและความสุข ในช่วงบั้นปลายของชีวิต สอดคล้องกับผลการศึกษาของวรรณวิสาข์ ไชโย (2555) ที่ศึกษาพรรณนาเรื่องความสุขในผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาบ้านวัยทองนิเวศน์ พบว่า ก่อนนอนผู้สูงอายุมักจะสวดมนต์ ไหว้พระทุกคืน เพราะเมื่อปฏิบัติแล้วทำให้เกิดความสุขและความสงบภายในจิตใจ

จากข้อค้นพบดังกล่าว การสวดมนต์อาจถือเป็นกิจกรรมทางเลือกที่สามารถทำได้ที่บ้าน โดยไม่มีค่าใช้จ่าย เหมาะสำหรับทุกกลุ่มวัย และเหมาะสำหรับทั้งผู้มีปัญหา และไม่มีปัญหาในการดำรงชีวิต ซึ่งผู้ที่สนใจอาจทดลองนำการสวดมนต์ไปใช้ในวิถีประจำวัน อาจเกิดประโยชน์หรืออานิสงส์เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้ศึกษาเฉพาะผู้สวดมนต์ที่สวดเป็นประจำหรือบ่อยครั้งเท่านั้น ดังนั้น ในการวิจัยครั้งต่อไปจึงควรศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริม หรือเป็นอุปสรรคในการสวดมนต์ โดยศึกษาทั้งกลุ่มคนที่สวดและไม่ได้สวดมนต์ ทั้งนี้ เพื่อให้ทราบปัญหาและอุปสรรคของการสวดมนต์ เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำผลการศึกษาไปใช้ในการวางแผนเผยแพร่กิจกรรมการสวดมนต์ต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ใช้ข้อมูลจากโครงการ “การศึกษาสถานการณ์การสวดมนต์ในประเทศไทย: กรณีศึกษากิจกรรมการสวดมนต์ข้ามปี” ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.)

เอกสารอ้างอิง

- จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี. (2552). *ตำนานบทธวดมนต์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสาร.
- จิตติวิ แก้วพรสวรรค์, กมลพร แก้วสวรรค์, และฉัตรพร ตั้งจิตติพร. (2555). ปัจจัยที่มีผลต่อความเป็นผู้มีสติของวัยรุ่นไทย. *วารสารสมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย*, 57(4): 403 – 412.
- ณรงค์ ฤทธิวาจา. (2555). *สาระความรู้ใกล้ตัว: ผู้สูงวัย*. สืบค้นเมื่อ 13 ตุลาคม 2557, จาก <http://vgi-intra.vgi.co.th/vgi-intra/LinkWebpage/เมนูนี้ดีมีสาระ/Information/020512/K77-HB.pdf>
- ทัศนาศ จิรสิริธรรม. (2552). *ศึกษาการสวดมนต์แปลเพื่อการบรรเทาทุกข์ทางใจ: กรณีศึกษาผู้เข้าร่วมโครงการอยู่เย็นเป็นสุขพ้นทุกข์ร่วมกัน ณ เสถียรธรรมสถาน [วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต]*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เบญจมาศ ตระกูลงามเด่น และสุริพร ธนศิลป์. (2555). ผลของโปรแกรมการจัดการอาการที่เน้นการสวดมนต์ต่ออาการปวดของผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้าย. *วารสารสำนักการแพทย์ทางเลือก*. 5(2): 30 – 42.
- พรทิพย์ ปุกหุด และทิตยา พุดิคามิน. (2555). ผลของการสวดมนต์บำบัดต่อความวิตกกังวลและความผาสุกทางจิตวิญญาณในผู้ป่วยมะเร็งเต้านมระยะรับการรักษา. *วารสารสมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. 30(2): 122 – 130.
- พินิจ รัตนกุล. (2548). *สวดมนต์ สมบัติ วิปัสสนา รักษาโรคได้*. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- วรจันทร์ เกรย์, ภาณี วงษ์เอก, ณัฐจิรา ทองเจริญพงศ์ และเจตพล แสงกล้า. (2557). รายงานผลการศึกษาเชิงปริมาณการสวดมนต์ข้ามปี 2556 – 2557: กรณีศึกษา 4 ภาค. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วรรณวิสาข์ ไชยโย. (2555). *พรรณนาเรื่องความสุขในผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาบ้านวัยทองนิเวศน์*. *มนุษยศาสตร์สาร*. 13(1): 16 – 30.
- สมเด็จพระพุฒาจารย์ พรหมรังสี. (ม.ป.ป.). *อมตะธรรม: ประวัติการสวดมนต์*. สืบค้นเมื่อ 13 ตุลาคม 2557, จาก <http://www.kanlayantam.com/sara/sara/64.htm>
- สุภาพ หอมจิตร. (2554). *สวดมนต์อานิสงค์ครอบจักรวาล*. กรุงเทพมหานคร: เลี้ยงเซียง.
- สุภาพรณ ณ บางช้าง. (2529). *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึก ตำนาน พงศาวดารสาส์น ประกาศ*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัครเดช ญาณเตโช. (ม.ป.ป.). *ประโยชน์ของการสวดมนต์*. สืบค้นเมื่อ 13 ตุลาคม 2557, จาก <http://www.stou.ac.th/study/sumrit/1-56%28500%29/page1-1-56%28500%29.html>

การเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น

กิริติ จงแจ่มฟ้า* อุมารณ ภัทรวาณิช**

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงปริมาณ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของภาวะสุขภาพจิต รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อภาวะสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากโครงการย้ายถิ่นกับสุขภาพในพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ซึ่งเป็นการศึกษาระยะยาวที่ดำเนินการเก็บข้อมูลโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อ พ.ศ. 2548 และ พ.ศ. 2550 กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือประชากรที่มีอายุระหว่าง 15–31 ปี จำนวนทั้งสิ้น 1,175 ราย ผลของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 พบว่า 3 ใน 5 ของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางลดลง โดยแต่ละมิติขององค์ประกอบภาวะสุขภาพจิตมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ผู้กำลังย้ายถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตดีขึ้นในมิติของความมีชีวิตชีวา แต่แย่ลงในมิติของบทบาททางอารมณ์ ส่วนผู้ย้ายถิ่นกลับเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น พบการเปลี่ยนแปลงดีขึ้นในมิติของหน้าที่ทางสังคม แต่ลดลงในมิติของความมีชีวิตชีวา อย่างไรก็ตาม ผู้ย้ายถิ่นทั้งสามกลุ่มมีการเปลี่ยนแปลงด้านมิติสุขภาพจิตในสัดส่วนที่สูงมาก สำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิต ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสุขภาพกายมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้ย้ายถิ่นทั้งสามกลุ่มประเภท และยังพบว่าการเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนทางสังคมส่งผลทางบวกต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น สำหรับผู้ย้ายถิ่นกลับ พบว่า การเปลี่ยนแปลงรายได้มีความสัมพันธ์ทางบวก แต่การเปลี่ยนแปลงด้านการงานมีความสัมพันธ์ทางลบกับการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิต ขณะที่การเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนทางสังคม และการไม่ใช้เวลาว่างที่ไร้ประโยชน์ มีความสัมพันธ์ในทิศทางบวกกับการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้ไม่ย้ายถิ่น

คำสำคัญ: สุขภาพจิต การย้ายถิ่น วัยแรงงาน การเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิต

* นักวิชาการอิสระ

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Changes of Mental Health Status among Current Migrants, Return Migrants and Non – Migrants

Keerati Jongjamfa, Umaporn Pattaravanich***

Abstract

This study was conducted as quantitative research with the purposes of investigating the changes of mental health conditions and the factors affecting the changes of mental health conditions among migrants, return migrants, and non – migrants. This longitudinal study was carried out using secondary data gathered from the Kanchanaburi Demographic Surveillance System project “Migration and Mental Health”. The data were collected by the Institute for Population and Social Research, Mahidol University during the period from 2005 – 2007. The population consisted of 1,175 persons aged between 15 – 31 years old. The results of the study showed that three – fifths of the three types of migrant are worse off in terms of mental health. Nevertheless, the data for each dimension of mental health indicator show that the current migrants are better off than other types of migrants in terms of vitality, but they are worse off in terms of role – emotional condition. The return migrants are better off than other types of migrants in terms of social functioning, but they are worse off for vitality. However, all three types of migrants have worsened mental health. The factors affecting changes of mental health conditions include the changes of physical health, which showed a significantly positive relationship in regard to the changes of mental health condition of the migrants, return migrants, and non – migrants. In addition, social support changes had a positive relationship with changes of mental health of current migrants. Income and job functional changes correlated in a substantially positive direction with the changes of mental health of return migrants. Changes in social support and the ineffectiveness of time usage had a direct relationship with the changes in the mental health of non – migrants at a statistically significant level.

Keywords: Mental health, Migration, Workforce age, Mental health changes

* Independent scholar

** Assistant Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

บทนำ

ด้วยเหตุที่ประชากรวัยแรงงานต้องมีหน้าที่รับผิดชอบด้านเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของประชากรกลุ่มอื่นๆ ทำให้ต้องเผชิญกับภาวะความเครียดต่างๆ จากรายงานสถานการณ์สุขภาพจิต ใน พ.ศ. 2551 พบว่า ร้อยละ 18 ของประชากรช่วงอายุ 15–24 ปี และร้อยละ 16 ของประชากรช่วงอายุ 25–59 ปี มีปัญหาสุขภาพจิตมากกว่าคนทั่วไป (อภิชาติ ปราโมทย์ และปัญญา, 2553) นอกจากนี้ จากข้อมูลการย้ายถิ่นของประชากรของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่เป็นประชากรวัยแรงงาน จากรายงานการสำรวจการย้ายถิ่น ของประชากร พ.ศ. 2554 ชี้ว่า ผู้ย้ายถิ่นประมาณครึ่งหนึ่งให้เหตุผลของการย้ายถิ่นเนื่องจากเหตุผลทางครอบครัว รองลงมาคือ ต้องการกลับภูมิลำเนา ซึ่งกลับกันกับรายงานการสำรวจการย้ายถิ่น พ.ศ. 2556 ที่พบว่า ส่วนใหญ่ต้องการกลับภูมิลำเนา และรองลงมา คือเหตุผลติดตามครอบครัว (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2555ก; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557) ในกระแสการย้ายถิ่นจึงมีทั้งผู้ที่กำลังย้ายถิ่น และผู้ย้ายถิ่นกลับ ซึ่งเป็นผู้ที่เคยย้ายถิ่นแต่ได้ตัดสินใจกลับคืนสู่ถิ่นเดิมของตน เหตุผลของการย้ายถิ่นกลับส่วนใหญ่ คือความต้องการกลับมาทำงานที่บ้าน/ทำนา ถูกเลิกจ้างงาน หรือรายได้ไม่ดีในถิ่นปลายทางที่ย้ายถิ่นไป รวมถึงความผูกพัน/คิดถึงบ้านเกิด (ปราโมทย์ และพิมลพรรณ, 2542; สุวรรณ สมศักดิ์ และสำเร็จ, 2534; Kangsasitjan, 2004)

การย้ายถิ่นอาจส่งผลกระทบต่อผู้ย้ายถิ่น อันเป็นผลจากการเครียดจากการทำงาน การดำรงชีวิต การปรับตัวในถิ่นปลายทางที่ไม่คุ้นเคย ซึ่งมีผลต่อทั้งสภาวะทางร่างกายและจิตใจ จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า เมื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้ย้ายถิ่นและไม่ย้ายถิ่นแล้ว ผู้ย้ายถิ่นถึงร้อยละ 23 มีคะแนนสุขภาพจิตต่ำกว่าคนทั่วไป ซึ่งหมายความว่า มีภาวะสุขภาพจิตที่แย่กว่าคนทั่วไป ส่วนผู้ไม่ย้ายถิ่นเพียงร้อยละ 15 มีคะแนนสุขภาพจิตน้อยกว่าคนทั่วไป (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2555ข) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบสุขภาพจิตของประชากรที่เป็นผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์สองประการคือ 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น และ 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) ของโครงการย้ายถิ่นกับสุขภาพในพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ซึ่งเป็นข้อมูลการศึกษาระยะยาว (Longitudinal study) ดำเนินการเก็บข้อมูลโดย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ใน 2 ช่วงปี คือ พ.ศ. 2548 และ พ.ศ. 2550 เป็นการเก็บข้อมูลระยะยาวอย่างต่อเนื่องจากบุคคลเดิม ซึ่งทำให้สามารถเห็นการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ของชีวิตบุคคลทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพกาย สุขภาพจิตและพฤติกรรมต่างๆ หน่วยของการวิเคราะห์ คือบุคคลที่มีอายุระหว่าง 15–31 ปี โดยคัดเลือกเฉพาะกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น จำนวนทั้งสิ้น 1,175 ราย

สามารถจำแนกได้เป็นผู้ที่กำลังย้ายถิ่นจำนวน 218 ราย ผู้ย้ายถิ่นกลับ จำนวน 250 ราย ผู้ไม่ย้ายถิ่น 707 ราย สำหรับนิยามผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น เป็นดังนี้คือ

ผู้กำลังย้ายถิ่น หมายถึง ผู้มีภูมิลำเนาอยู่จังหวัดกาญจนบุรี แต่ใน พ.ศ. 2550 ย้ายถิ่นออกจากภูมิลำเนาเดิม มาอาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร หรือเขตเทศบาลของจังหวัดปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร หรือเขตเทศบาลของจังหวัดกาญจนบุรี

ผู้ย้ายถิ่นกลับ หมายถึง ผู้ที่เคยย้ายถิ่นออกจากภูมิลำเนาเดิม (จังหวัดกาญจนบุรี) ระหว่าง พ.ศ. 2548 ถึง 2549 แต่ย้ายกลับมาภูมิลำเนาเดิมใน พ.ศ. 2550

ผู้ไม่ย้ายถิ่น หมายถึง ผู้ไม่เคยย้ายถิ่นออกจากภูมิลำเนาเดิม (จังหวัดกาญจนบุรี)

ในการศึกษานี้ **ตัวแปรตาม** คือ การเปลี่ยนแปลงของภาวะสุขภาพจิตของกลุ่มตัวอย่าง ระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 โดยภาวะสุขภาพจิตได้จากชุดคำถามภาวะสุขภาพ SF-36 (The Short Form 36 Health Survey) (Ware & Gandek, 1998) ในส่วนของแบบประเมินสุขภาพจิต ประกอบด้วย 4 มิติ ได้แก่

มิติที่ 1 ความมีชีวิตชีวา (Vitality) เป็นคำถามที่ถามระดับของความรู้สึกด้านความมีชีวิตชีวา ทั้งทางบวกและลบ ซึ่งประกอบด้วยคำถามเชิงบวก 2 ข้อ (รู้สึกมีชีวิตชีวา รู้สึกกระฉับกระเฉง) และคำถามเชิงลบ 2 ข้อ (รู้สึกหมดเรี่ยวแรง รู้สึกเหนื่อย) แต่ละคำถามมีคำตอบที่มีค่าคะแนนตั้งแต่ 0-5 คะแนน ได้แก่ ตลอดเวลา = 5 เป็นส่วนใหญ่ = 4 บ่อยๆ = 3 บางครั้ง = 2 นานๆ ครั้ง = 1 และไม่เคย = 0 ซึ่งในการวิเคราะห์ จะกลับค่าคะแนนสำหรับคำถามเชิงลบ

มิติที่ 2 มิติหน้าที่ทางสังคม (Social functioning) ประกอบด้วยคำถาม 2 ข้อ ดังนี้ 1) ในช่วง 1 เดือนที่ผ่านมาสุขภาพกาย หรือปัญหาด้านอารมณ์ของคุณ มีผลรบกวนกิจกรรมทางสังคมตามปกติของคุณที่มีกับครอบครัว เพื่อนฝูง เพื่อนบ้าน หรือกลุ่มอื่นๆ มากน้อยแค่ไหน และ 2) ในช่วง 1 เดือนที่ผ่านมา บ่อยแค่ไหนที่สุขภาพกายหรือปัญหาด้านอารมณ์ของคุณมีผลรบกวนกิจกรรมทางสังคมของคุณ ทั้งสองคำถามนี้มีคำตอบให้เลือก 5 ระดับ คือ ไม่มีเลย = 4 เล็กน้อย = 3 ปานกลาง = 2 ค่อนข้างมาก = 1 และมากที่สุด = 0

มิติที่ 3 มิติบทบาททางอารมณ์ (Role emotional) เป็นคำถามว่าในช่วง 1 เดือนที่ผ่านมา มีปัญหาต่างๆ ในการทำงานหรือทำกิจวัตรประจำวันอื่นๆ ที่มีผลมาจากปัญหาด้านอารมณ์หรือไม่ โดยมีคำถาม 3 ข้อ คือ 1) จำเป็นต้องลดระยะเวลาที่ใช้ในการทำงานหรือกิจกรรมอื่นๆ สำเร็จได้น้อยกว่าที่ต้องการ และ 3) ทำงานหรือกิจกรรมอื่นๆ ด้วยความระมัดระวัง ทั้งสามคำถามนี้มีคำตอบให้เลือก 2 ระดับ คือ ไม่มี = 1 และ มี = 0

มิติที่ 4 มิติสุขภาพจิต (Mental health) เป็นคำถามระดับของความรู้สึกด้านสุขภาพจิต ทั้งทางบวกและลบ ซึ่งประกอบด้วยคำถามเชิงบวก 2 ข้อ (รู้สึกใจเย็นและสงบ/มีความสุข) และคำถามเชิงลบ 3 ข้อ (วิตกกังวลเกินกว่าเหตุ/รู้สึกหดหู่จนไม่มีอะไรที่จะทำให้คุณรู้สึกดีขึ้นได้/รู้สึกท้อแท้และซึมเศร้า) แต่ละคำถามมีคำตอบที่มีค่าคะแนนตั้งแต่ 0-5 คะแนน คือ ตลอดเวลา = 5 เป็นส่วนใหญ่ = 4 บ่อยๆ = 3 บางครั้ง = 2 นานๆ ครั้ง = 1 และ ไม่เคย = 0 ซึ่งในการวิเคราะห์ จะกลับค่าคะแนนสำหรับคำถามเชิงลบ

ภาพรวมภาวะสุขภาพจิต คือ คะแนนของทั้ง 4 มิติรวมกัน ซึ่งมีพิสัยอยู่ระหว่าง 0-56 คะแนน ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิต คือ ผลต่างของคะแนนภาพรวมของสุขภาพจิตระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550

สำหรับ **ตัวแปรต้น** ประกอบด้วย

ปัจจัยบุคคล ได้แก่ เพศ (ชาย หรือหญิง) อายุ (อายุเต็มปี ใน พ.ศ. 2550) นอกจากนี้ ปัจจัยบุคคลอื่นๆ เป็นการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงสถานภาพระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสถานภาพสมรส (เหมือนเดิมโดยยังคงไม่มีคู่/เหมือนเดิมโดยคงมีคู่/เปลี่ยนแปลงโดยปัจจุบันไม่มีคู่/เปลี่ยนแปลงโดยปัจจุบันมีคู่) การเปลี่ยนแปลงระดับการศึกษา (เท่าเดิม และเพิ่มขึ้น) การเปลี่ยนแปลงการทำงาน (เหมือนเดิมยังคงไม่ทำงาน และเปลี่ยนแปลงแย่ง/เหมือนเดิมยังคงทำงานและเปลี่ยนแปลงดีขึ้น) และการเปลี่ยนแปลงการมีรายได้ (เหมือนเดิมยังคงไม่มีรายได้และเปลี่ยนแปลงแย่ง/เหมือนเดิมยังคงมีรายได้และเปลี่ยนแปลงดีขึ้น)

ปัจจัยสุขภาพกาย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสุขภาพกายระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 โดยใช้ผลต่างของคะแนนรวมสุขภาพกายระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 นั่นคือคะแนนสุขภาพกาย พ.ศ. 2548 ลบด้วยคะแนนสุขภาพกาย พ.ศ. 2550 ซึ่งคะแนนสุขภาพกายทั้งสองช่วงเวลา วัดจากการประเมินสุขภาพด้วยตนเอง ดังนี้ ตอนนี้อย่างดีกว่าเมื่อ 1 ปีที่ผ่านมา = 4 ตอนนี้อย่างดีกว่าเมื่อ 1 ปีที่ผ่านมา = 3 คล้ายๆ กับเมื่อ 1 ปีที่ผ่านมา = 2 ตอนนี้อย่างแย่กว่าเมื่อ 1 ปีที่ผ่านมา = 1 และตอนนี้แย่กว่าเมื่อ 1 ปีที่ผ่านมา = 0

ปัจจัยพฤติกรรม ตัวแปรปัจจัยเหล่านี้เป็นการเปรียบเทียบระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 โดยมีตัวแปรด้านปัจจัยพฤติกรรม ได้แก่ 1) การเปลี่ยนแปลงการสูบบุหรี่ (สูบเหมือนเดิมและเปลี่ยนแปลงแย่ง/ไม่สูบเหมือนเดิมและเปลี่ยนแปลงดีขึ้น) 2) การเปลี่ยนแปลงการดื่มสุรา (ดื่มเหมือนเดิมและเปลี่ยนแปลงแย่ง/ไม่ดื่มเหมือนเดิมและเปลี่ยนแปลงดีขึ้น) 3) การเปลี่ยนการไม่ใช้เวลาว่างที่ไร้ประโยชน์ ใช้ผลต่างของคะแนนรวมการไม่ทำกิจกรรมที่ไร้ประโยชน์ระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 จากกิจกรรม 4 อย่าง คือ เล่นเกมส์คอมพิวเตอร์ แชนท์อินเทอร์เน็ต หรือสื่อออนไลน์ ขับขี่/ซ่อมมอเตอร์ไซด์หรือรถยนต์เที่ยว และไปเที่ยวสถานบันเทิงกลางคืน โดยแต่ละกิจกรรมมีการให้คะแนน 3 ระดับ คือ ทำประจำ = 1 ทำบางครั้ง = 2 และ ไม่ทำเลย = 3 4) การเปลี่ยนแปลงการพักผ่อน (มีการพักผ่อนไม่เพียงพอและเปลี่ยนแปลงแย่ง/มีการพักผ่อนที่เพียงพอและเปลี่ยนแปลงดีขึ้น) และ 5) การเปลี่ยนแปลงการออกกำลังกาย (ไม่มีการออกกำลังกายเหมือนเดิมและเปลี่ยนแปลงแย่ง/มีการออกกำลังกายเหมือนเดิมและเปลี่ยนแปลงดีขึ้น)

ปัจจัยด้านสังคม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนทางสังคมระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 โดยใช้ผลต่างของคะแนนรวมการสนับสนุนทางสังคมระหว่าง พ.ศ. 2548 และ 2550 โดยใช้แบบวัดความสัมพันธ์ทางสังคม 10 ข้อ ดังนี้ 1) มีคนพร้อมจะรับฟังในเวลาที่ต้องการพูดคุยกับใครสักคน 2) มีคนพร้อมให้คำแนะนำใดๆ ในเวลาที่ประสบปัญหา 3) มีคนคอยห่วงใยแสดงความรักความปรารถนาดี 4) มีคนคอยช่วยงานประจำวัน 5) มีคนคอยให้กำลังใจในยามที่ต้องการ 6) ได้พูดคุยหรือติดต่อกับคนที่รู้สึกใกล้ชิด เชื่อใจ ไว้วางใจ 7) มีคนที่มั่นใจว่าสามารถช่วยเหลือท่านในด้านการเงิน 8) มีคนพร้อมจะดูแลคุ้มครองให้ท่านรู้สึกปลอดภัย 9) มีเพื่อนบ้านที่ท่านเชื่อใจและรู้สึกพึ่งพาได้ และ 10) มีคนคอยให้การดูแลในยามที่ท่านเจ็บป่วย โดยทั้ง 10 ข้อมีคำตอบให้เลือก 5 ระดับคะแนน คือ ตลอดเวลา = 4 เป็นประจำ = 3 เป็นบางครั้ง = 2 นานๆ ครั้ง = 1 และไม่มีเลย = 0

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive statistics) เพื่ออธิบายลักษณะทั่วไปของตัวแปร และการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ (Multiple regression analysis) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น

ผลการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิต

ตัวชี้วัดภาวะสุขภาพจิต แบ่งเป็น 4 มิติ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแต่ละมิติของตัวชี้วัด มีดังนี้ (ตาราง 1)

มิติความมีชีวิตชีวา (Vitality) พบว่า ในภาพรวมแล้วประชากรทั้งสามกลุ่ม มีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในมิติความมีชีวิตชีวาที่เป็นบวกและลบอยู่ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน โดยกว่าครึ่ง (ร้อยละ 51.8) ของผู้กำลังย้ายถิ่นมีสัดส่วนของการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ในขณะที่เดียวกัน ความมีชีวิตชีวาในกลุ่มผู้ไม่ย้ายถิ่นดีขึ้นมากกว่า 2 ใน 5 ในกลุ่มผู้ย้ายถิ่นกลับ พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในมิติความมีชีวิตชีวาในทางตรงกันข้าม โดยผู้ย้ายถิ่นกลับมีสัดส่วนของการเปลี่ยนแปลงมิติความมีชีวิตชีวาที่เป็นลบมากกว่าเป็นบวก

มิติหน้าที่ทางสังคม (Social functional) พบว่า ผู้กำลังย้ายถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในมิติหน้าที่ทางสังคมทางลบมากกว่าทางบวก โดยผู้กำลังย้ายถิ่นมีสัดส่วนของการเปลี่ยนแปลงทางลบมากที่สุด (ร้อยละ 35.3) เมื่อเปรียบเทียบกับประชากรอีกสองกลุ่ม ในขณะที่ผู้ย้ายถิ่นกลับและผู้ไม่ย้ายถิ่น มีสัดส่วนของการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในมิติหน้าที่ทางสังคมทางบวกมากกว่าทางลบ (ร้อยละ 40.0 และร้อยละ 37.5 ตามลำดับ)

มิติบทบาททางอารมณ์ (Role emotional) พบว่า จากภาพรวมของประชากรผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น มากกว่าครึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงในมิตินี้ แต่เมื่อพิจารณาตามประเภทของการย้ายถิ่น พบว่า ผู้กำลังย้ายถิ่นมากกว่า 3 ใน 5 (ร้อยละ 64.7) มีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในมิติบทบาททางอารมณ์ทางลบอย่างชัดเจน ขณะที่ผู้ย้ายถิ่นกลับมากกว่าครึ่งหนึ่งและผู้ไม่ย้ายถิ่น 3 ใน 5 ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในมิติบทบาททางอารมณ์

มิติสุขภาพจิต (Mental health) พบว่า ผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น ส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในมิติภาวะสุขภาพจิตไปในทางลบ โดยผู้ย้ายถิ่นกลับและผู้ไม่ย้ายถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงทางลบในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน (ประมาณร้อยละ 80) ขณะที่ผู้กำลังย้ายถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางลบน้อยกว่ากลุ่มผู้ย้ายถิ่นกลับและผู้ไม่ย้ายถิ่น (ร้อยละ 78.4)

ตาราง 1 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามมิติภาวะสุขภาพจิตและประเภทผู้ย้ายถิ่น

ตัวแปร	ผู้กำลังย้ายถิ่น		ผู้ย้ายถิ่นกลับ		ผู้ไม่ย้ายถิ่น		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
มิติความมีชีวิตชีวา (Vitality)								
แย่งลง	78	35.8	113	45.2	310	43.8	501	42.6
เหมือนเดิม	27	12.4	29	11.6	75	10.6	131	11.1
ดีขึ้น	113	51.8	108	43.2	322	45.5	543	46.2
มิติหน้าที่ทางสังคม (Social Function)								
แย่งลง	77	35.3	82	32.8	226	32.0	385	32.8

ตาราง 1 (ต่อ) จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามมิติภาวะสุขภาพจิตและประเภทผู้ย้ายถิ่น

เหมือนเดิม	65	29.8	68	27.2	216	30.6	349	29.7
ดีขึ้น	76	34.9	100	40.0	265	37.5	441	37.5
มิติบทบาททางอารมณ์ (Role Emotional)								
แย่ลง	141	64.7	49	19.6	110	15.6	300	25.5
เหมือนเดิม	35	16.1	136	54.4	435	61.5	606	51.6
ดีขึ้น	42	19.3	65	26.0	162	22.9	269	22.9
มิติสุขภาพจิต (Mental Health)								
แย่ลง	171	78.4	201	80.4	570	80.6	942	80.2
เหมือนเดิม	20	9.2	15	6.0	38	5.4	73	6.2
ดีขึ้น	27	12.4	34	13.6	99	14.0	160	13.6
รวม	218	100.0	250	100.0	707	100.0	1,175	100.0

การเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิต (ภาพรวมทุกมิติ)

ตาราง 2 แสดงการเปลี่ยนแปลงภาพรวมของภาวะสุขภาพจิต (ทุกมิติ) พบว่า การเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดมีการเปลี่ยนแปลงในทางแย่ลงอย่างชัดเจนในสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 64.7 โดยผู้กำลังย้ายถิ่นและผู้ไม่ย้ายถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตแย่ลงใกล้เคียงกัน (ร้อยละ 65.1 และร้อยละ 65.2) ส่วนผู้ย้ายถิ่นกลับ มีสัดส่วนของการเปลี่ยนแปลงที่แย่ลงอยู่ที่ร้อยละ 62.8 และเป็นที่น่าสนใจว่า กลุ่มตัวอย่างมีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางที่ดีขึ้นเพียงร้อยละ 28.9 เท่านั้น โดยผู้กำลังย้ายถิ่น และผู้ไม่ย้ายถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงในทางบวกในสัดส่วนใกล้เคียงกันเช่นกัน (ร้อยละ 29.4 และ 29.6 ตามลำดับ) ขณะที่ผู้ย้ายถิ่นกลับ มีการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางที่ดีขึ้นในสัดส่วนต่ำกว่า คือร้อยละ 26.8

ตาราง 2 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตรวมทุกมิติ

การเปลี่ยนแปลง ภาวะสุขภาพจิตรวมทุกมิติ	ผู้กำลังย้ายถิ่น		ผู้ย้ายถิ่นกลับ		ผู้ไม่ย้ายถิ่น		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
แย่ลง	142	65.1	157	62.8	461	65.2	760	64.7
เหมือนเดิม	12	5.5	26	10.4	37	5.2	75	6.4
ดีขึ้น	64	29.4	67	26.8	209	29.6	340	28.9
รวม	218	100.0	250	100.0	707	100.0	1,175	100.0

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น

จากผลการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณ (Multiple regression) เพื่อค้นหาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิต พบว่า **ผู้กำลังย้ายถิ่น** มีปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิต ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสุขภาพกาย โดยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางบวก และการเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนทางสังคม โดยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางบวก **ผู้ย้ายถิ่นกลับ** มีปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตทั้งหมด 3 ปัจจัย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงการทำงาน โดยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางลบ การเปลี่ยนแปลงการมีรายได้ มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางบวก และการเปลี่ยนแปลงสุขภาพกาย โดยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางบวก **ผู้ไม่ย้ายถิ่น** มีปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตทั้งหมด 3 ปัจจัย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสุขภาพกาย โดยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางบวก การไม่ใช้เวลาว่างที่ไร้ประโยชน์ โดยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางบวก และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตในทางบวก (ตาราง 3)

ตาราง 3 สัมประสิทธิ์ถดถอย (β) ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น

ปัจจัย	ผู้กำลังย้ายถิ่น	ผู้ย้ายถิ่นกลับ	ผู้ไม่ย้ายถิ่น
ปัจจัยบุคคล			
<i>เพศ (กลุ่มอ้างอิง: ชาย)</i>			
– หญิง	-0.067	-1.264	0.769
<i>อายุ</i>			
	-0.110	0.102	0.075
<i>การเปลี่ยนแปลงสถานภาพสมรส (กลุ่มอ้างอิง: เหมือนเดิม ไม่มีคู่)</i>			
– เหมือนเดิม : มีคู่	0.400	0.767	-0.008
– เปลี่ยนแปลง : ไม่มีคู่	-1.333	-1.023	-0.051
– เปลี่ยนแปลง : ไม่มีคู่	-1.730	1.875	-0.720
<i>การเปลี่ยนแปลงระดับการศึกษา (กลุ่มอ้างอิง: เท่าเดิม)</i>			
– เพิ่มขึ้น	-0.191	0.113	-0.259
<i>การเปลี่ยนแปลงการทำงาน (กลุ่มอ้างอิง: ไม่ทำงานและแย่ง)</i>			
– เพิ่มขึ้น	0.156	-3.154 *	-0.941
<i>การเปลี่ยนแปลงรายได้ (กลุ่มอ้างอิง: ไม่มีรายได้และรายได้ลดลง)</i>			
– มีรายได้และรายได้เพิ่มขึ้น	2.448	2.137 *	-0.314
ปัจจัยสุขภาพกาย (การเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพกาย)	1.682 **	1.534 **	0.914 **
ปัจจัยด้านพฤติกรรม			

ตาราง 3 (ต่อ) สัมประสิทธิ์ถดถอย (β) ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น

ปัจจัย	ผู้กำลังย้ายถิ่น	ผู้ย้ายถิ่นกลับ	ผู้ไม่ย้ายถิ่น
การเปลี่ยนแปลงการสูบบุหรี่ (กลุ่มอ้างอิง: สูบและแยะลง)			
– ไม่สูบและดีขึ้น	0.345	– 1.243	0.524
การเปลี่ยนแปลงการดื่มสุรา (กลุ่มอ้างอิง: ดื่มและแยะลง)			
– ไม่ดื่มและดีขึ้น	– 0.648	2.017	1.155
การเปลี่ยนแปลงการไม่ใช้เวลาว่างที่ไร้ประโยชน์	0.060	0.465	0.408 *
การเปลี่ยนแปลงการพักผ่อน (กลุ่มอ้างอิง: ไม่เพียงพอและลดลง)			
– เพียงพอและดีขึ้น	1.604	1.504	– 0.247
การเปลี่ยนแปลงการออกกำลังกาย (กลุ่มอ้างอิง: ไม่ออกกำลังกายและแยะลง)			
– มีการออกกำลังกายและดีขึ้น	– 0.697	– 0.259	1.392
ปัจจัยด้านสังคม			
การเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนทางสังคม	0.130 *	0.073	0.105 **
R ²	0.039	0.042	0.026
N	217	249	706

หมายเหตุ: * มีนัยสำคัญที่ $p < 0.05$ ** มีนัยสำคัญที่ระดับ $p < 0.01$

อภิปรายและสรุปผล

จากผลการศึกษาสามารถตอบวัตถุประสงค์การศึกษาได้ดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของประชากรผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในทางแย่งอย่างชัดเจนในสัดส่วนถึงสามในห้าส่วน แต่หากดูรายละเอียดในองค์ประกอบแต่ละมิติ พบการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันตามประเภทผู้ย้ายถิ่น โดยพบว่า ผู้กำลังย้ายถิ่นมีแนวโน้มดีขึ้นในมิติความมีชีวิตชีวาในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้ย้ายถิ่นกลุ่มอื่น แต่มีแนวโน้มแย่งในมิติบทบาททางอารมณ์ในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้ย้ายถิ่นกลุ่มอื่นอย่างชัดเจน ส่วนผู้ย้ายถิ่นกลับนั้นมีแนวโน้มดีขึ้นในมิติหน้าที่ทางสังคมในสัดส่วนที่สูงกว่าผู้ย้ายถิ่นกลุ่มอื่น แต่มีแนวโน้มลดลงของมิติความมีชีวิตชีวาในสัดส่วนที่สูงกว่ากลุ่มอื่น อย่างไรก็ตาม ทั้งสามกลุ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางแย่งด้านมิติสุขภาพจิตในสัดส่วนที่สูงมากถึงร้อยละ 78 – 80

2) การวิเคราะห์เพื่อค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น พบว่า การเปลี่ยนแปลงสุขภาพกายเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของประชากรทั้งสามกลุ่ม (ผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น) ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า เนื่องจากการมีสุขภาพกาย

ที่ดีจะส่งผลทำให้มีสุขภาพจิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นด้วย เพราะสุขภาพกายและสุขภาพจิตมีการเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ถ้ามีร่างกายสมบูรณ์และแข็งแรง จิตใจก็จะเป็นสุข สดชื่น แจ่มใส เบิกบาน แต่ถ้าร่างกายอ่อนแอ เจ็บไข้ได้ป่วยบ่อยๆ จิตใจก็จะหดหู่ ไม่สดชื่นแจ่มใส ดังนั้น หากจิตใจไม่สบายไม่เป็นสุข มีความเครียด มีความวิตกกังวลใจ ก็จะมีผลกระทบต่อร่างกาย เช่น ทำให้กินไม่ได้ นอนไม่หลับ อาหารไม่ย่อย ร่างกายซูบผอม หน้าซีดเขียว เคร้ำหมอง ร่างกายและจิตใจเป็นสิ่งที่แยกขาดออกจากกันไม่ได้ สอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่า สุขภาพกายมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับระดับของสุขภาพจิต (อภิชาติ และคนอื่นๆ, 2553) และปัจจัยด้านภาวะสุขภาพกายที่ไม่แข็งแรงมีอิทธิพลต่อปัญหาสุขภาพจิตอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (วรสรรพ พิสมัย และผอุนรัตน์, 2550; จิราพร, 2548) ดังนั้น จึงควรให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพร่างกายและจิตใจควบคู่กัน

ในด้านของการเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนทางสังคมพบว่า มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของผู้กำลังย้ายถิ่นและผู้ไม่ย้ายถิ่น โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปในทิศทางบวก ซึ่งหมายความว่า ผู้กำลังย้ายถิ่นและผู้ไม่ย้ายถิ่นที่ได้รับการสนับสนุนทางสังคมที่เพิ่มสูงขึ้น ก็จะส่งผลทำให้ภาวะสุขภาพจิตดีขึ้นตามมา โดยการสนับสนุนทางสังคมนั้น อาจเป็นการได้รับสิ่งของ ข้อมูลข่าวสาร ความช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ตลอดจนคำแนะนำ หรือคำปรึกษา เป็นการสนับสนุนที่อาจได้จากบุคคลรอบข้าง บุคคลในครอบครัว หรือจากสัมพันธ์ภาพในชุมชน การได้รับการสนับสนุนทางสังคมนั้น มีความสำคัญต่อทั้งผู้ย้ายถิ่นและผู้ไม่ย้ายถิ่น มีการศึกษาที่พบว่า ประชากรวัยแรงงานที่อาศัยในครัวเรือนที่มีสัมพันธ์ภาพในครัวเรือนน้อย มีโอกาสเกิดปัญหาสุขภาพจิตมากกว่าครัวเรือนที่มีสัมพันธ์ภาพสูง ขณะที่สัมพันธ์ภาพภายในชุมชนที่แน่นแฟ้น และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน จะส่งผลให้ภาวะสุขภาพจิตของผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนดีขึ้นไปด้วย นอกจากการสนับสนุนทางสังคมที่ได้รับจากบุคคลหรือสมาชิกในครอบครัวและชุมชนแล้ว การสนับสนุนทางสังคมยังมาจากกลุ่มเพื่อนฝูง หรือเครือข่ายทางสังคมอีกด้วย (พลากร, 2553) ดังนั้น สำหรับผู้กำลังย้ายถิ่น การสนับสนุนจากเครือข่ายเพื่อนและสังคมมีความสำคัญมาก โดยเฉพาะด้านการปรับตัวและการใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง ในขณะที่การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวและชุมชนมีความสำคัญต่อผู้ไม่ย้ายถิ่นที่อยู่ถิ่นต้นทาง

ด้านการเปลี่ยนแปลงการมีรายได้พบว่า การเปลี่ยนแปลงการมีรายได้มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของผู้ย้ายถิ่นกลับในทางบวก หมายความว่า ผู้ย้ายถิ่นกลับที่มีรายได้ หรือมีการเปลี่ยนแปลงรายได้ที่ดีขึ้นจะส่งผลทำให้ภาวะสุขภาพจิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นด้วย ผลการศึกษาที่พบว่า การเปลี่ยนแปลงรายได้นี้มีผลในทางบวกเฉพาะกับผู้ย้ายถิ่นกลับ แต่ไม่ส่งผลต่อกลุ่มอื่นๆ อาจเนื่องมาจากงานและรายได้ในถิ่นต้นทางนั้นหายาก เมื่อผู้ย้ายถิ่นกลับไปถิ่นต้นทางแล้วได้ทำงานในถิ่นต้นทางและมีรายได้ดีขึ้น ทำให้รู้สึกว่าเป็นภาระ อีกทั้งยังมีรายได้เลี้ยงครอบครัว จึงส่งผลกระทบต่อสุขภาพจิตของคนกลุ่มนี้มากกว่ากลุ่มอื่น มีการศึกษาหลายชิ้นที่ชี้ถึงความสัมพันธ์ของรายได้ที่พอเพียงกับความสุข ซึ่งเป็นภาพสะท้อนของการมีสุขภาพจิตที่ดี โดยพบว่า ความเพียงพอของรายได้ต่อการดำรงชีพมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความสุข โดยการเพิ่มขึ้นของรายได้ส่งผลทำให้มีความสุขมากขึ้น (ศิริพันธ์ วณิชพล รศรินทร์ และป้งปอนด์, 2549; รศรินทร์ อภิชาติ ปราโมทย์ และอุมาภรณ์, 2555)

นอกจากนี้ ยังพบความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงการทำงานกับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของผู้ย้ายถิ่นกลับในทางลบ ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า การตัดสินใจย้ายถิ่นกลับมายังถิ่นต้นทางอาจเนื่องจากผิดหวังกับการดำเนินชีวิตในสถานที่ที่เคยไปอยู่ จึงทำให้ตัดสินใจย้ายถิ่นกลับ การย้ายถิ่นกลับจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงของชีวิตเป็นเสมือนการเริ่มต้นชีวิตใหม่ ต้องมีการปรับตัว ตลอดจนมีการทำงานและต้องมีความรับผิดชอบครั้งใหม่ รวมถึง

สภาพการทำงานที่บ้านเกิด อาจพบกับปัญหาอุปสรรคมากมาย ได้งานที่ไม่ดีเท่ากับงานในถิ่นปลายทางที่เคยทำ หรือต้องเผชิญกับความเสี่ยงในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะถ้าต้องกลับมาประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงส่งผลกระทบต่อภาวะสุขภาพจิตของผู้ย้ายถิ่นกลับ

ในด้านการเปลี่ยนแปลงการใช้เวลาว่างที่ได้รับประโยชน์ พบว่า การเปลี่ยนแปลงการใช้เวลาว่างที่ได้รับประโยชน์ มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภาวะสุขภาพจิตของผู้ไม่ย้ายถิ่นในทางบวก หมายความว่า การใช้เวลาว่างที่ได้รับประโยชน์ส่งผลดีขึ้นต่อภาวะสุขภาพจิตของผู้ไม่ย้ายถิ่น ทั้งนี้ เนื่องมาจากการใช้เวลาว่างในการทำกิจกรรมที่ได้รับประโยชน์ ซึ่งได้แก่การเล่นเกมส์คอมพิวเตอร์ การแชท (อินเทอร์เน็ต) การขับขี่/ซ้อนท้ายมอเตอร์ไซด์หรือรถยนต์ เทียว การไปเที่ยวสถานบันเทิงกลางคืน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ผู้ไม่ย้ายถิ่นมีโอกาสที่จะได้ทำน้อยกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่มีโอกาใช้เวลาว่างที่เป็นประโยชน์มากกว่า เช่น การอยู่กับครอบครัว นอกจากนี้ในถิ่นต้นทางยังมีกิจกรรมที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์เหล่านี้น้อยกว่าในถิ่นปลายทางที่มีความเป็นเมืองมากกว่าด้วย ดังนั้น หากผู้ไม่ย้ายถิ่นมีพฤติกรรมการใช้เวลาว่างที่ได้รับประโยชน์ (หรือ ในทางกลับกัน คือใช้เวลาว่างที่ได้ประโยชน์นั่นเอง) เพิ่มขึ้น จะส่งผลทำให้ภาวะสุขภาพจิตดีขึ้น ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับการศึกษาของอภิชาติ และคนอื่นๆ (2553) ที่พบว่า เยาวชนที่มีพฤติกรรมการเล่นการพนัน หว่ย พนันฟุตบอล และนอนดึกตื่นสายในทุกภาคของประเทศไทยจะมีปัญหาทางสุขภาพจิตมากกว่าเยาวชนที่ไม่มีพฤติกรรมดังกล่าว และในขณะเดียวกัน เยาวชนที่มีพฤติกรรมในการทำกิจกรรมที่มีประโยชน์ ได้แก่ การอ่านหนังสือ เล่นดนตรี เล่นกีฬา และทำงานบ้าน จะมีสุขภาพจิตที่ดีกว่า และเยาวชนที่อ่านหนังสือเล่นกีฬาและเข้าร่วมกิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้จะมีปัญหาทางสุขภาพจิตน้อยกว่าเยาวชนที่ไม่ได้ทำกิจกรรมเหล่านั้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการศึกษา พบว่า สุขภาพจิตของประชากรผู้กำลังย้ายถิ่น ผู้ย้ายถิ่นกลับ และผู้ไม่ย้ายถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงในทางแยลงถึงสามในห้าส่วน อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ได้ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ พบว่าสุขภาพกายมีความสำคัญต่อสุขภาพจิตของประชากรทั้งสามกลุ่มอย่างชัดเจน ดังนั้น หน่วยงานรัฐควรมีการส่งเสริมนโยบายสุขภาพกายควบคู่ไปพร้อมกับสุขภาพจิตอย่างจริงจัง นอกจากนี้ ควรมีการสร้างเสริมนโยบายเกี่ยวกับสุขภาพกายของประชากรเพื่อลดความเสี่ยงในการเกิดโรคทางกาย อันจะส่งผลต่อสุขภาพจิต

นอกจากนี้ ผลการศึกษายังพบว่า การเปลี่ยนแปลงการใช้เวลาว่างที่ได้รับประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนทางสังคมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตในทางบวก ซึ่งพบเฉพาะในกลุ่มผู้ไม่ย้ายถิ่นเท่านั้น ดังนั้น หน่วยงานรัฐควรให้ความสำคัญกับกลุ่มประชากรย้ายถิ่นด้วย โดยเพิ่มการส่งเสริมกิจกรรมที่เพิ่มพูนความรู้หรือเสริมการมีสุขภาพจิตที่ดีให้กับประชาชนทั่วไปทั้งผู้ย้ายถิ่น และไม่ย้ายถิ่น เช่น การอ่านหนังสือ เล่นกีฬา หรือการเล่นดนตรี รวมถึงการส่งเสริมการสร้างเครือข่ายในสังคม ส่งเสริมการรวมกลุ่มกัน ซึ่งจะช่วยให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และช่วยแก้ปัญหาาร่วมกันก็จะช่วยลดความเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาสุขภาพจิตได้

ผลการศึกษา ยังพบว่า การเปลี่ยนแปลงด้านการงานและด้านรายได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสุขภาพจิตของผู้ย้ายถิ่นกลับ โดยการเปลี่ยนแปลงด้านการงานส่งผลในทิศทางลบ และด้านรายได้เป็นไปในทิศทางบวก รัฐบาลจึงควรให้ความสำคัญกับการสร้างงานที่เหมาะสมในถิ่นต้นทาง รวมถึงนโยบายในการเพิ่มรายได้ของประชากรเพื่อเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตและเพิ่มพูนความสุขแก่ผู้ที่อยู่ ในถิ่นต้นทาง

เอกสารอ้างอิง

- จิราพร วรแสน. (2548). สุขภาพจิตของนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง. *วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยรามคำแหง*, 8(1): 64–80.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล และพิมลพรรณ อิศรภักดี. (2542). ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการย้ายถิ่นของชาวชนบท: กรณีศึกษาของอำเภอ นางรอง จังหวัดบุรีรัมย์. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พลากร ดวงเกิด. (2553). *ภาวะสุขภาพจิตของประชากรวัยแรงงานไทย พ.ศ. 2553*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- รศรินทร์ เกรย์, อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รงค์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, และอุมาภรณ์ ภัทรวานิชย์. (2555). รายได้ หนี้สิน ความสามารถ ทำใจยอมรับปัญหา และความสุข. *วารสารสมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย*, 57(3): 347–356.
- วรสรรพ ปรัชญคุปต์, พิสมัย คุณาวัดน์, และผอูนรัตน์ กลางมณี. (2550). การศึกษาความชุกของปัญหาสุขภาพจิตและปัจจัยที่สัมพันธ์กับปัญหาสุขภาพจิตของผู้ต้องขังในเรือนจำกลางจังหวัดขอนแก่น. *วารสารสมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย*, 52(4): 429–435.
- ศรินันท์ กิตติสุขสถิต, วนิพพล มหาอาชา, รศรินทร์ เกรย์, และปัปพนธ์ รักอำนวยกิจ. (2549). *คุณภาพชีวิตและความสุขของวัยรุ่นในจังหวัดกาญจนบุรี*. ในการประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ 2549, 179–192.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2555ก). *การสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- _____. (2555ข). *สรุปสำหรับผู้บริหาร การสำรวจสุขภาพจิตกับการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- _____. (2557). *การสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2556*. กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สุวรรณ บัวทวน, สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, และสำเริง จันทรสวรรณ. (2534). *ผลกระทบของผู้ย้ายถิ่นกลับที่มีต่อถิ่นเดิม*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รงค์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, และปัญญา ชูเลิศ. (2553). *สถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย: ภาพสะท้อนสังคม*. กรุงเทพมหานคร: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์.
- Kangsasit, T. (2004). *Return migration in Thailand*. (Master of Arts Thesis). Population and Social Research, Mahidol University, Nakhonpathom.
- Ware, J.E. Jr, & Gandek, B. (1998). Overview of the SF–36 Health Survey and the International Quality of Life Assessment (IQOLA) Project. *Journal of Clinical Epidemiology*, 51(11): 903–912.

ความสุขคนทำงาน ที่มีสถานภาพสมรสหลากหลายในสังคมไทย: แ่่งก็สุข ไม่แ่่งก็สุข.....จริงหรือ?

ศรินทร์ท กิตติสุขสถิต* ปรียา พลอยระย้า**

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาความสุขของคนทำงาน ที่มีสถานภาพสมรสหลากหลายในสังคมไทย โดยใช้ข้อมูลitudinal รอบที่ 2 พ.ศ. 2556 ของโครงการ “จับตาสถานการณ์ความสุขคนทำงานในประเทศไทย ปี พ.ศ. 2554–2557” ดำเนินงานโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ประชากรตัวอย่าง คือคนทำงานอายุระหว่าง 18–69 ปี จำนวน 7,529 รายที่กำลังทำงานในภาครัฐ และภาคเอกชน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์ความแปรปรวน (ANOVA) ผลการศึกษาแสดงว่า คนทำงานที่มีสถานภาพสมรสหลากหลาย ได้แก่ โสด แต่งงาน และอยู่ด้วยกัน แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน หม้าย หย่าร้าง/แยกทาง/เลิกกัน ส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นกลุ่มอายุ Gen Y (18–33 ปี) ประมาณครึ่งหนึ่งเป็นโสด หรือไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน คนทำงานทั้งหมดส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในคุณภาพชีวิต และความสุข อย่างไรก็ตาม แม้ทุกกลุ่มมีระดับความสุขในระดับสูง แต่พบความแตกต่างของระดับความสุขกับสถานภาพสมรส คือ คนทำงานที่แต่งงานและอยู่ด้วยกันมีระดับความสุขสูงที่สุด ขณะที่คนทำงานไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกันมีระดับความสุขต่ำที่สุด

คำสำคัญ: ความสุข คนทำงานที่มีสถานภาพสมรสหลากหลาย

* รองศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

** นักวิจัยโครงการ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Marital Diversity and Happiness among Employed People in Thai Society: Happiness with or without Marriage?

Sirinan Kittisuksathit, Priya Phloiraya***

Abstract

This article examines the happiness level among the employed people across marital statuses including single, married living together, married living apart, cohabitating, widowed, and divorced/separated. This study used secondary data from Round 2 (July to December, 2013) of ‘the Happiness Watch in Thailand, 2011 – 2014’, conducted by the Institute for Population and Social Research, Mahidol University. The study sample includes 7,529 employed people aged between 18 – 69 years, working in the public and private sectors. The ANOVA method was used in the analysis. Results show that most of the employed people are in young age (18 – 33 years), or so – called Gen Y. The majority are either single or cohabitating. Most of them are satisfied with the quality of life and have a high level of happiness. The analysis found differentials of happiness across marital diversity among the employed people. A striking finding is that married people living together have the highest level of happiness, while cohabiting people have the lowest level of happiness.

Keyword: Happiness, Employed people with marital diversity

* Associate Professor, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

** Project – based Researcher, Institute for Population and Social Research, Mahidol University

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขคือความรู้สึกและประสบการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งแล้วทำให้มีความยินดี ความชื่นชม และความอิ่มเอมใจ (ศิรินันท์ และคนอื่นๆ, 2555) ขณะเดียวกัน การแต่งงานมีผลเป็นบวกต่อความยั่งยืนของการอยู่ดีมีสุข นักจิตวิทยาสรุปว่า โดยทั่วไปแล้ว คนเราสามารถปรับตัวได้อย่างรวดเร็วและสมบูรณ์เมื่ออยู่ในชีวิตแต่งงาน แม้ว่าจะตกอยู่ในสถานการณ์ที่หลากหลาย อาทิ การปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิต ความดีใจ ความเสียใจ ความรับผิดชอบต่างๆ รวมถึงการเจริญเติบโตของหน้าที่การงาน ทุกสิ่งทุกอย่างดังกล่าวเป็นเรื่องการปรับตัวเพื่อความสุขในชีวิตการแต่งงานทั้งสิ้น (Zimmermann & Easterlin, 2006) นอกจากนี้ยังพบว่าคุณสมบัติระดับบุคคล อาทิ อายุ เพศ สถานภาพการทำงาน ระดับการศึกษา มีความสัมพันธ์กับความสุขในประเด็นเรื่องครอบครัวกับการทำงาน การศึกษาที่ผ่านมา พบว่า ครอบครัวมีผลกระทบต่อคนทำงานหญิงมากกว่าชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเลี้ยงดูลูกเล็ก โดยผู้ชายจะมีความสุขในชีวิตครอบครัวที่อยู่ในครอบครัวความเชื่อและประเพณีว่างานของครอบครัวต้องเป็นภาระหน้าที่ของภรรยา และที่น่าสนใจคือ ความสุขของผู้หญิงไม่มีความสัมพันธ์กับสถานภาพการทำงาน (Lee & Ono, 2012)

สังคมไทยมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในเรื่องการแต่งงานและชีวิตครอบครัว เช่น อัตราคนโสดที่เพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน โดยเฉพาะในผู้หญิง การใช้ชีวิตคู่ร่วมกันโดยไม่แต่งงาน (Cohabitation) ของคนรุ่นใหม่มีมากขึ้นเช่นกัน (ศูนย์การเฝ้าระวังและการเตือนภัยทางสังคม, 2550; Jampaklay & Haseen, 2011) ในสังคมอเมริกัน งานวิจัยที่ผ่านมาระบุว่า การอยู่ด้วยกันโดยไม่แต่งงานเป็นสถานการณ์ที่เสี่ยงที่จะกลายเป็นครอบครัวที่ไม่มั่นคง เช่น ฟิตซ์จิบบอนส์ (Fitzgibbons, n.d.) ระบุว่า เด็กที่อยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่อยู่ด้วยกันโดยไม่แต่งงานมีโอกาสเป็นเด็กที่มีปัญหาทางด้านอารมณ์หรือจิตใจ และมีปัญหาทางสังคม เช่น เสพยาเสพติด เครียด และออกจากโรงเรียนกลางคัน สูงกว่าเด็กที่อยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่แต่งงานกัน

สถานภาพสมรสของคนไทยในปัจจุบัน ที่มีหลากหลายรูปแบบอาจส่งผลกระทบต่อชีวิตครอบครัว เศรษฐกิจ สังคม การงาน กฎหมาย และจารีตประเพณี แต่ยังไม่มีการศึกษามากนักว่า สถานภาพสมรสที่แตกต่างกันนี้มีความเกี่ยวข้องกันหรือไม่อย่างไร กับความสุขและคุณภาพชีวิตของคนทำงาน ผลการศึกษาจากโครงการ “จับตาสถานการณ์ความสุขคนทำงานในประเทศไทย ระหว่าง ปี พ.ศ. 2554 ถึง 2557” พบว่า คนทำงานที่แต่งงานและอยู่ด้วยกัน มีค่าคะแนนเฉลี่ยความสุขสูงที่สุด สอดคล้องกันทั้งในการสำรวจปี 2555 และ 2556 ขณะที่คนทำงานที่ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน มีค่าคะแนนเฉลี่ยความสุขต่ำสุดในการสำรวจปี 2555 และคนทำงานที่หย่าร้าง หรือแยกทางกันมีค่าคะแนนเฉลี่ยต่ำสุดในการสำรวจปี 2556 (เฉลิมพล กาญจนนา จรัมพร และศิรินันท์, 2555; กาญจนนา จรัมพร ศิรินันท์ และเฉลิมพล, 2556; จรัมพร ศิรินันท์ เฉลิมพล และกาญจนนา, 2557; บุรเทพ ศิรินันท์ เฉลิมพล กาญจนนา และจรัมพร, 2557)

บทความนี้ สนใจศึกษาความสุขและความพึงพอใจในคุณภาพชีวิตคนทำงานที่มีสถานภาพสมรสหลากหลายในสังคมไทย เพื่อประโยชน์ในการวางแผนการสร้างเสริมสนับสนุนให้คนทำงานที่มีสถานภาพสมรสหลากหลายทำงานด้วยความสุข เพื่อส่งผลความสุขถึงครอบครัว การเจริญเติบโตและอนาคตของลูกหลานในครอบครัว รวมถึงเพื่อการศึกษาต่อยอดองค์ความรู้เรื่องสถานภาพสมรสในสังคมไทยต่อไป

แนวคิด: คุณภาพชีวิต ความสุขและความสุขในการทำงาน

คุณภาพชีวิต

องค์ประกอบของดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิต ได้แก่ **ตัวชี้วัดทางสังคมเชิงภาวะวิสัย** (Objective well-being) ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ รายได้ของชาติหรือครัวเรือน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ และ **ตัวชี้วัดทางสังคมเชิงอัตวิสัย** (Subjective well-being) ที่เกี่ยวข้องกับการวัดความพึงพอใจ ความรู้สึก ทัศนคติ และความเข้าใจในระดับบุคคล ในเรื่องของชีวิตที่เป็นสุขทั้งด้านครอบครัว เพื่อนฝูง และมาตรฐานความเป็นอยู่ เช่น ตัวชี้วัดในเรื่องของการประสบความสำเร็จ ความปลอดภัย และความสนุกสนาน รวมถึงชีวิตการทำงานและครอบครัว การประเมินเชิงอัตวิสัยอยู่บนพื้นฐานของการรายงานความเข้าใจ ความรู้สึก และการตอบสนองของบุคคลโดยทั่วไป ทั้งตัวชี้วัดเชิงภาวะวิสัยและอัตวิสัยอยู่บนพื้นฐานของแบบสอบถามที่อยู่ในรูปของการให้ค่าคะแนนความพึงพอใจ การประเมินความพึงพอใจและสภาพชีวิตของตัวชี้วัดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (Andrews & Whitey, 1976)

นอกจากนี้ คุณภาพชีวิตของแต่ละบุคคลขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และค่านิยมในเวลานั้นๆ และมีความสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมาย ความคาดหวัง และมาตรฐานที่แต่ละคนกำหนดขึ้น การวัดคุณภาพชีวิตประกอบด้วย มิติหลักๆ ดังนี้ 1) มิติด้านสุขภาพกาย 2) มิติด้านสุขภาพจิต 3) มิติด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และ 4) มิติด้านสภาพแวดล้อม 5) มิติด้านเศรษฐกิจหรือการเงิน 6) มิติด้านครอบครัว 7) มิติด้านการทำงาน 8) มิติด้านสังคมและการมีส่วนร่วม 9) มิติด้านการพัฒนา 10) มิติด้านจิตวิญญาณ 11) มิติด้านน้ำใจ และ 12) มิติด้านการใฝ่รู้ (Bunge, 1975; Cummins, 1996; WHO, 1995; European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004; ศิริพันธ์ เณริมพล กาญจนนา และจรัมพร, 2557)

การศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตในการทำงานของพนักงานรายวัน บริษัทค้าปลีกและการตลาด พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตในการทำงานอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ คือ เพศ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส รายได้ อายุงาน กล่าวคือ พนักงานที่มีอายุงานในการทำงานไม่เกิน 2 ปี มีคุณภาพชีวิตในการทำงานดีกว่าพนักงานที่มีอายุงานมากกว่า 2 ปีขึ้นไป และพนักงานที่มีสถานภาพโสด หม้าย หย่าร้าง มีคุณภาพชีวิตในการทำงานที่ดีกว่าพนักงานที่สมรสและอยู่ด้วยกัน (สราวุธ, 2546) อย่างไรก็ตาม การศึกษาคุณภาพชีวิตการทำงานของพนักงานทำงานเป็นกะในระดับปฏิบัติการ กลับพบว่า เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับศึกษา และระยะเวลาการทำงานต่างกัน มีระดับคุณภาพชีวิตการทำงานไม่แตกต่างกัน (วไลพร, 2547)

ความสุข

ความสุขโดยทั่วไป คือ การมีความรู้สึกทางบวก (Positive affect) และสามารถบริหารจัดการได้อย่างสม่ำเสมอตามความปรารถนาในภาพรวมจนเกิดได้จริง และทำให้บุคคลนั้นเกิดความยินดี และอิ่มเอมใจ ทั้งนี้ ต้องไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ความสุขประเมินได้จากความรู้สึกและประสบการณ์ของบุคคลว่า มีความชื่นชมมากแค่ไหน เช่น ชีวิตการงาน ชีวิตการสมรส เป็นต้น ความสุขขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละคน ซึ่งแสดงถึงระดับความพึงพอใจของสภาพความเป็นอยู่ (Veenhoven, 1997; Lyubomirsky et al., 2005; Brenner, 1975; Sheldon & Moore, 1968; Diener, 2000; ศิริพันธ์ และคนอื่นๆ, 2557) งานวิจัยด้านความสุขโดยทั่วไป พบความแตกต่างระหว่างคนที่มีความสุขกับคนที่ไร้ความสุข โดย 6 ลักษณะที่มีผลต่อความสุขคือ ทรัพยากรในตัวบุคคล (Personal resource)

บุคลิกภาพ (Personality) รูปแบบการดำเนินชีวิต (Lifestyles) ความปรารถนา (Longings) ความเชื่อมั่น (Conviction) และการเล็งเห็นและซาบซึ้งถึงคุณค่า (Appreciations) (Veenhoven, 1984)

ความสุขในการทำงาน

ความสุขในการทำงานเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคลที่ตอบสนองต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในการทำงาน หรือประสบการณ์ของบุคคลในการทำงาน ได้แก่ ความรื่นรมย์ในงาน ความพึงพอใจในงาน และความกระตือรือร้นในการทำงาน (Warr, 1990 อ้างถึงใน ประทุมทิพย์, 2551) ส่วนความสุขของคนทำงาน หมายถึง ประสบการณ์ และความรู้สึกของคนทำงาน ที่ต้องการให้ตนเป็นที่ยกย่องและยอมรับจากคนทั่วไป ได้ทำงานในที่ทำงานที่มั่นคง มีความก้าวหน้า เข้าถึงโอกาสในการพัฒนาอย่างทั่วถึง มีผู้บังคับบัญชาที่มีเมตตากรุณา มีเพื่อนร่วมงานที่จริงใจ ได้รับสวัสดิการที่พอเพียง ได้รับความปลอดภัยจากการทำงานอย่างบ่อยครั้งและต่อเนื่อง (ศิรินันท์ และคนอื่นๆ, 2557)

จากแนวคิดทั้งหมดนำมาสู่แนวคิดของบทความนี้ ซึ่งต้องการศึกษาว่าคนทำงานที่สถานภาพสมรสแตกต่างกันนั้น จะมีระดับความสุขเหมือนหรือต่างกันหรือไม่ ดังนั้น ตัวแปรตามคือ ระดับความสุข ตัวแปรอิสระคือ สถานภาพสมรส นอกจากนี้บทความนำเสนอลักษณะทางประชากรและสังคมอื่นๆ ของกลุ่มตัวอย่างด้วย ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ประเภทองค์กร จำนวนปีที่ทำงานในองค์กรล่าสุด และคุณภาพชีวิตคนทำงาน ได้แก่ ชีวิตทั่วไป ชีวิตครอบครัว ชีวิตการเงิน ชีวิตการทำงาน และความมุ่งหวังในชีวิต

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากการสำรวจรอบที่ 2 ปีที่ 2 ที่เก็บข้อมูลระหว่างเดือนกรกฎาคม – ธันวาคม พ.ศ. 2556 ของโครงการ “จับตาสถานการณ์ความสุขคนทำงานในประเทศไทย ปี พ.ศ. 2554 – 2557” ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล โดยใช้วิธีส่งแบบสำรวจให้ตอบกลับ (Mailed questionnaire) แบบเจาะจงไปยังคนทำงานในหน่วยงานและองค์กรภาครัฐ รวมทั้งรัฐวิสาหกิจ และภาคเอกชนที่เป็นภาคีเครือข่ายของโครงการฯ กระจายไปทุกภาค และกรุงเทพมหานคร ใช้เครื่องมือวัดความสุขระดับบุคคล HAPPINOMETER ซึ่งพัฒนาโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล โดยตัวชี้วัดในเครื่องมือนี้ ได้พัฒนาผ่านงานวิจัยมาแล้ว 3 โครงการ และมีการทดสอบค่าความเที่ยงตรง (Validity) และค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ตามระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ (ศิรินันท์ และคนอื่นๆ, 2555)

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้แก่ คนทำงานที่ตอบแบบสำรวจ HAPPINOMETER สมบูรณ์ครบทุกข้อคำถาม จำนวน 7,529 ราย จาก 33 หน่วยงาน/องค์กร ที่เป็นภาคีเครือข่ายของโครงการฯ หน่วยงาน/องค์กรดังกล่าว อยู่ในภาคอุตสาหกรรมการผลิต การค้าและการบริการ และสถาบันการศึกษา

ระดับความสุขคนทำงาน ใช้ข้อมูลจากคำถามเดียวที่ถามเกี่ยวกับ “ความสุข” คือ “โดยรวมแล้วปัจจุบันความสุขของท่านอยู่ในระดับใด โปรดกากบาท X ระดับความสุขของท่านบนเส้นคะแนน 0 – 10 ตามที่ท่านรู้สึก” (ดูภาพประกอบ)

รูป 1 ระดับความสุขของท่านบนเส้นคะแนน 0-10 ตามที่ท่านรู้สึก

คุณภาพชีวิต ประกอบด้วย 5 มิติ คือ 1) ชีวิตทั่วไป มี 12 ตัวชี้วัด อาทิ การทานอาหารเข้า การออกกำลังกาย การสูบบุหรี่ การดื่มแอลกอฮอล์ การทำกิจกรรมพักผ่อน การทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม การมีความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน การใช้ชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข 2) ชีวิตครอบครัว มี 3 ตัวชี้วัด คือ การมีเวลาอยู่กับครอบครัว การทำกิจกรรมร่วมกับครอบครัว การมีความสุขในครอบครัว 3) ชีวิตการเงิน มี 4 ตัวชี้วัด คือ ภาระการผ่อนชำระหนี้สิน การผ่อนชำระหนี้สินตามกำหนดเวลา การออม รายจ่ายสมดุลกับรายได้ในแต่ละเดือน 4) ชีวิตการทำงาน มี 15 ตัวชี้วัด อาทิ ความพึงพอใจในที่ทำงานเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม สวัสดิการ การเลื่อนขั้น/เงินเดือนอย่างเหมาะสม ความมั่นคงในอาชีพ ความรักและความผูกพันองค์กร ฯลฯ และ 5) ความมุ่งหวังในชีวิต มี 8 ตัวชี้วัด อาทิ ชีวิตเป็นไปตามที่คาดหวัง ความสามารถในการจัดการกับปัญหา ความเครียด การให้อภัย การยอมรับผิด การตอบแทนบุญคุณ การขอความช่วยเหลือจากคนในชุมชน

การกำหนดค่าคะแนนเฉลี่ยความพึงพอใจชีวิตทั้ง 5 มิติ จำแนกออกเป็น 4 ช่วง คือ คะแนนเฉลี่ยระหว่าง 0.00 – 24.99 คือความพึงพอใจต่ำที่สุด คะแนนเฉลี่ยระหว่าง 25.00 – 49.99 คือความพึงพอใจต่ำ คะแนนเฉลี่ยระหว่าง 50.00 – 74.99 คือความพึงพอใจสูง และคะแนนเฉลี่ยระหว่าง 75.00 – 100 คือความพึงพอใจสูงที่สุด

สถานภาพสมรส จัดเป็น 6 กลุ่มคือ 1) โสด 2) แต่งงานและอยู่ด้วยกัน 3) แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน 4) ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน 5) หย่า และ 6) หย่าร้าง/แยกทาง/เลิกกัน

นอกจากนี้ ผลการศึกษา นำเสนอข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจและสังคมอื่นๆ ของกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งได้มาจากแบบ HAPPINOMETER หมวดข้อมูลทั่วไป คือ เพศ อายุ การศึกษา จำนวนบุตร ประเภทองค์กร ระยะเวลาที่ทำงานในองค์กรปัจจุบัน

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ และค่าสถิติ F - test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวน (ANOVA)

ผลการศึกษา

สถานภาพสมรสและคุณลักษณะอื่นๆ

เมื่อพิจารณาสถานภาพสมรสของกลุ่มตัวอย่างคนทำงานในการศึกษานี้ พบว่า ร้อยละ 48.3 เป็นโสด ร้อยละ 39.5 แต่งงานและอยู่ด้วยกัน ร้อยละ 2.8 แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน ร้อยละ 5.2 ไม่แต่งงานแต่กินอยู่ด้วยกัน

ร้อยละ 1.0 เป็นหม้าย และร้อยละ 3.2 หย่าร้างหรือเลิกราแยกทางกัน สองในสามของกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้หญิง และครึ่งหนึ่งเป็นพนักงานรุ่นใหม่ คือ อายุ 18 – 33 ปี หรือคนทำงานกลุ่ม Gen Y อีกเกือบครึ่งอายุ 34 – 53 ปี หรือคนทำงานกลุ่ม Gen X และที่น้อยที่สุดคือ กลุ่มอายุ 54 – 69 ปี หรือคนทำงานกลุ่ม Gen BB (Baby boom) ที่มีเพียงร้อยละ 4.8 คนทำงานเหล่านี้เกือบทั้งหมดสำเร็จการศึกษาคอนข้างอยู่ในระดับสูง คือ เกือบครึ่งสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี รองลงมาคือ ร้อยละ 23.3 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาหรือประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) และร้อยละ 18.9 สำเร็จการศึกษาระดับสูงกว่าปริญญาตรี คนทำงานทั้งหมดทำงานอยู่ในภาครัฐและภาคเอกชนไม่แตกต่างกัน คือร้อยละ 58.3 ทำงานภาคเอกชน และร้อยละ 41.7 ทำงานภาครัฐ ส่วนระยะเวลาทำงานพบว่า กว่าครึ่งทำงาน 3 – 5 ปี รองลงมาคือทำงานอยู่ระหว่าง 1 – 2 ปี ร้อยละ 27.8 (ตาราง 1)

ตาราง 1 ร้อยละกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานภาพสมรสและคุณลักษณะอื่นๆ

สถานภาพสมรสและคุณลักษณะอื่นๆ	จำนวน (7,529)	ร้อยละ
<i>สถานภาพสมรส</i>		
โสด	3,637	48.3
แต่งงานและอยู่ด้วยกัน	2,972	39.5
แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน	209	2.8
ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน	392	5.2
หม้าย	78	1.0
หย่า/ แยกทาง/ เลิกกัน	241	3.2
<i>เพศ</i>		
ชาย	2,377	31.8
หญิง	5,107	68.2
<i>รุ่นอายุ</i>		
Gen Y (17 – 33ปี)	3,792	52.5
Gen X (34 – 53 ปี)	3,085	42.7
Gen BB (54 – 69 ปี)	345	4.8
<i>การศึกษา</i>		
ประถม/ไม่ได้เรียน	177	2.4
มัธยม/ ปวช	1,749	23.3
อนุปริญญา	526	7.0
ปริญญาตรี	3,637	48.4
สูงกว่าปริญญาตรี	1,418	18.9
<i>จำนวนบุตร</i>		
ไม่มี	4,279	57.4
มี 1 คน	1,662	22.3

ตาราง 1 (ต่อ) ร้อยละกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานภาพสมรสและคุณลักษณะอื่นๆ

สถานภาพสมรสและคุณลักษณะอื่นๆ	จำนวน (7,529)	ร้อยละ
มี 2 คน	1,282	17.2
มี 3 คนขึ้นไป	227	3.0
<i>ประเภทขององค์กรที่กำลังปฏิบัติงานอยู่</i>		
รัฐ	3,138	41.7
เอกชน	4,391	58.3
<i>ระยะเวลาที่ปฏิบัติงานอยู่ในองค์กรปัจจุบัน</i>		
น้อยกว่า 1 ปี	48	0.6
1 – 2 ปี	2,058	27.8
3 – 5 ปี	3,960	53.5
6 – 9 ปี	236	3.2
10 – 20 ปี	547	7.4
มากกว่า 20 ปี	546	7.4

ความพึงพอใจในคุณภาพชีวิต

ความพึงพอใจในคุณภาพชีวิตคนทำงานส่วนใหญ่อยู่ในระดับพึงพอใจสูงหรือสูงที่สุด คือคะแนน 50.00 ขึ้นไป โดยเฉพาะในมิติความมั่งหวังในชีวิต และมิติชีวิตทั่วไป ซึ่งกลุ่มตัวอย่างมีระดับความพึงพอใจสูงหรือสูงที่สุด ร้อยละ 91.1 และ 83.0 ตามลำดับ ส่วนชีวิตการงาน ชีวิตครอบครัว และชีวิตการเงิน มีระดับความพึงพอใจสูงหรือสูงที่สุด ร้อยละ 79.7 ร้อยละ 74.6 และร้อยละ 68.3 ตามลำดับ (ตาราง 2)

ตาราง 2 ร้อยละกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามความพึงพอใจในคุณภาพชีวิตในมิติต่างๆ

ระดับ ความ พึงพอใจ	มิติคุณภาพชีวิต					คุณภาพชีวิต ในภาพรวม
	ชีวิต ทั่วไป	ชีวิต ครอบครัว	ชีวิต การเงิน	ชีวิต การงาน	ความมั่งหวัง ในชีวิต	
ต่ำสุด	0.3	3.4	5.4	1.5	0.4	0.3
ต่ำ	16.6	22.1	26.3	18.8	8.5	13.3
สูง	75.6	43.9	49.4	65.1	78.4	80.4
สูงสุด	7.4	30.7	18.9	14.6	12.7	6.0

สถานภาพสมรสกับความพึงพอใจในคุณภาพชีวิต

เมื่อพิจารณาสถานภาพสมรสกับความพึงพอใจในคุณภาพชีวิตจำแนกตามรายมิติ โดยได้รวมความพึงพอใจระดับต่ำ/ต่ำที่สุด และสูง/สูงที่สุด เข้าด้วยกัน เพื่อให้ง่ายต่อการนำเสนอ พบว่า ในมิติชีวิตทั่วไป และชีวิตครอบครัว

กลุ่มตัวอย่างที่แต่งงานและอยู่ด้วยกันกับคู่สมรสมีระดับความพึงพอใจในชีวิตสูงในสัดส่วนที่สูงที่สุด (ร้อยละ 86.7 และร้อยละ 87.1 ตามลำดับ) ส่วนมิติชีวิตการเงินนั้น กลุ่มตัวอย่างที่เป็นโสดมีความพึงพอใจในชีวิตในระดับสูงในสัดส่วนที่สูงที่สุด (ร้อยละ 71.9) ในขณะที่ในมิติชีวิตการทำงาน กลุ่มตัวอย่างที่เป็นหม้ายมีความพึงพอใจในชีวิตในระดับสูงในสัดส่วนที่สูงที่สุด (ร้อยละ 89.7) และสุดท้ายมิติความมั่งคั่งในชีวิต กลุ่มตัวอย่างที่แต่งงานและอยู่ด้วยกันกับคู่สมรส และกลุ่มตัวอย่างที่เป็นโสดมีความพึงพอใจในชีวิตในระดับสูงในสัดส่วนที่สูงที่สุดเท่าๆ กัน (ร้อยละ 92.0) (ตาราง 3)

ตาราง 3 ร้อยละกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามระดับความพึงพอใจในคุณภาพชีวิตและสถานภาพสมรส

สถาน ภาพสมรส	มิติ ชีวิตทั่วไป		มิติชีวิต ครอบครัว		มิติชีวิต การเงิน		มิติชีวิต การทำงาน		มิติความมั่งคั่ง ในชีวิต	
	ต่ำ*	สูง**	ต่ำ*	สูง**	ต่ำ*	สูง**	ต่ำ*	สูง**	ต่ำ*	สูง**
โสด	18.7	81.3	33.8	66.2	28.1	71.9	22.3	77.7	8.0	92.0
แต่งงานและอยู่ ด้วยกัน	13.3	86.7	12.9	87.1	32.2	67.8	16.8	83.2	8.0	92.0
แต่งงานแต่ไม่ได้ อยู่ด้วยกัน	18.2	81.8	37.3	62.7	35.4	64.6	17.2	82.8	14.4	85.6
ไม่แต่งงานแต่อยู่ ด้วยกัน	22.7	77.3	29.8	70.2	42.6	57.4	26.0	74.0	14.5	85.5
หม้าย	19.2	80.8	21.8	78.2	51.3	48.7	10.3	89.7	11.5	88.5
หย่า/แยกทาง/ เลิกกัน	20.3	79.7	35.7	64.3	46.9	53.1	24.9	75.1	12.9	87.1

หมายเหตุ: * ต่ำ หมายถึง ต่ำและต่ำสุด ** สูง หมายถึง สูงและสูงที่สุด

ระดับความสุข

ระดับความสุขในที่นี้ เป็นการถามความรู้สึก ณ ปัจจุบัน ด้วยคำถามเดียว จึงเป็นการสะท้อนเฉพาะความรู้สึกเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแตกต่างจากการถามคำถามเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตด้วยมิติต่างๆ ที่มีรายละเอียดความรู้สึกและประสบการณ์โดยรวมที่ผ่านมาทั้งหมดของช่วงชีวิตของผู้ตอบ ผลจากการถามระดับความสุขด้วยคำถามเดียวพบว่า ในภาพรวม ระดับความสุขของคนทำงานมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 5.76 ซึ่งอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาระดับความสุขของกลุ่มตัวอย่างคนทำงานจำแนกตามสถานภาพสมรส พบว่า ค่าเฉลี่ยระดับความสุขเรียงจากมากไปหาน้อย ดังนี้ คือ กลุ่มตัวอย่างที่แต่งงานและอยู่ด้วยกันมีคะแนนระดับความสุขสูงที่สุด (5.80) รองลงมาคือ คนโสด (5.74) คนที่เป็นหม้าย (5.61) คนที่หย่าร้าง หรือแยกทางกัน (5.61) คนที่แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน (5.58) และคนทำงานที่ไม่แต่งงานแต่อยู่กันด้วยกันมีค่าเฉลี่ยระดับความสุขต่ำที่สุด (4.81) ผลการทดสอบด้วยค่าสถิติ F - test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวน (ANOVA) พบว่า ค่าเฉลี่ยระดับความสุขของกลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพสมรสที่หลากหลายนั้น มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ $p < 0.001$ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือระดับความสุขมีความสัมพันธ์กับสถานภาพสมรส (ตาราง 4)

ตาราง 4 ค่าคะแนนระดับความสุขคนทำงาน จำแนกตามสถานภาพสมรส

สถานภาพสมรส	ระดับความสุขของคนทำงาน		F – test (p-value)
	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	
โสด	5.74	2.15	4.20 (p<0.001)
แต่งงานอยู่ด้วยกัน	5.80	2.24	
แต่งงานไม่อยู่ด้วยกัน	5.58	2.27	
ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน	4.81	2.25	
หม้าย	5.61	2.25	
หย่า/ แยกทาง	5.61	2.25	
รวม	5.76	2.20	

เมื่อทำการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยเป็นรายคู่ (Post hoc tests) ด้วยวิธีการของ Scheffe พบว่า คนทำงานที่เป็นโสดกับคนที่หม้าย มีระดับความสุขแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ $p<0.05$ คนทำงานที่แต่งงานและอยู่ด้วยกันกับคนที่หม้าย มีระดับความสุขแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับที่ระดับ $p<0.01$ คนทำงานที่ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกันและคนที่หม้าย มีระดับความสุขแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับที่ระดับ $p<0.01$ โดยคนที่ทำงานที่มีสถานภาพสมรสหม้ายมีระดับความสุขต่ำกว่าคนโสด และคนที่แต่งงานและอยู่ด้วยกัน แต่คนที่ทำงานที่มีสถานภาพสมรสหม้ายมีระดับความสุขสูงกว่าคนที่ทำงานที่ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน (ตาราง 5)

ตาราง 5 ค่าเฉลี่ยระดับความสุขของคนทำงาน จำแนกตามสถานภาพสมรส และค่านัยสำคัญทางสถิติจากผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบรายคู่ของค่าเฉลี่ย

สถานภาพสมรส	ค่าเฉลี่ย ระดับ ความสุข	ผลต่างค่าเฉลี่ยระดับความสุขระหว่าง				
		แต่งงาน อยู่ด้วยกัน	แต่งงาน ไม่อยู่ ด้วยกัน	ไม่แต่งงาน อยู่ด้วยกัน	หม้าย	หย่า/ แยกทาง
โสด	5.74	0.967	0.958	0.694	0.016*	0.976
แต่งงานอยู่ด้วยกัน	5.80	–	0.872	0.897	0.009**	0.904
แต่งงานไม่อยู่ด้วยกัน	5.58	–	–	0.588	0.212	1.000
ไม่แต่งงานอยู่ด้วยกัน	4.81	–	–	–	0.004**	0.626
หม้าย	5.61	–	–	–	–	0.160

หมายเหตุ: * นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ $p<0.05$ ** นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ $p<0.01$

สรุปและอภิปรายผล

กลุ่มตัวอย่างของการศึกษานี้คือคนทำงานที่มีอายุ 18 – 69 ปี มีความหลากหลายทางสถานภาพสมรส กล่าวคือ มีทั้งคนที่เป็นโสด (ร้อยละ 48.3) แต่งงานและอยู่ด้วยกัน (ร้อยละ 39.5) แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน (ร้อยละ 2.8) ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน (ร้อยละ 5.2) หม้าย (ร้อยละ 1.0) และหย่าร้างหรือเลิกราแยกทางกัน (ร้อยละ 3.2) เป็นหญิงมากกว่าชาย มีอายุอยู่ในรุ่น Gen Y และมีการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป มีบุตรเพียง 1 คน ส่วนใหญ่ทำงานอยู่ในภาคเอกชน และทำงานอยู่ในองค์กรปัจจุบัน 3 – 5 ปี ส่วนใหญ่มีความพึงพอใจคุณภาพชีวิตในระดับสูง

คนทำงานรุ่นอายุ Gen Y ไม่ว่าจะทำงานในภาครัฐหรือเอกชน ส่วนใหญ่ต่างก็อยู่ในบริบทเดียวกันคือ การพัฒนาตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศ ต่างก็มีค่านิยม วัฒนธรรม และพฤติกรรม ตลอดจนการแข่งขันที่ต้องปรับเปลี่ยนไปตามความผันผวนของเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและรุนแรงตลอดเวลาเช่นเดียวกัน

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและสื่อสารสนเทศที่พัฒนาอย่างไม่หยุดยั้งในปัจจุบัน ทำให้คนทำงานสามารถติดต่อและติดตามความเคลื่อนไหวทุกอย่างก้าวของโลกได้อย่างสะดวก และง่ายดาย การเข้าถึงเทคโนโลยีกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต (Lifestyle) คนทำงานรุ่นใหม่ไปโดยปริยาย ดังนั้น การพัฒนาและบริหารจัดการให้คนทำงานที่หลากหลายทั้งที่ทำงานอยู่ในภาครัฐหรือภาคเอกชน จึงต้องมึนโยบายในการดำเนินการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต คนทำงานรุ่นใหม่ แม้ว่า ปัจจุบันได้มีการปรับค่าตอบแทนของคนทำงานในภาครัฐให้มีความสอดคล้องกับสถานการณ์ แต่การพัฒนาสร้างเสริมศักยภาพในด้านต่างๆ ให้พร้อมไปด้วยประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงาน เป็นประเด็นที่รัฐบาลต้องตระหนักควบคู่กันไป การที่คนทำงานส่วนใหญ่ได้แสดงความพึงพอใจในชีวิตการทำงานในระดับสูง สะท้อนให้เห็นถึงทุนมนุษย์ที่ดีและความพร้อมในการพัฒนาสร้างเสริมความสุขซึ่งจะส่งผลต่อประสิทธิภาพของการทำงาน (รัชนิกร วัลภา สุริพร อรวรรณ และศรีประภา, 2557; อมฤตต และไกรสร, 2557)

การพัฒนาสร้างเสริมความสุขคนทำงานควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จึงนับเป็นนโยบายที่ชาญฉลาด รัฐบาลไม่ควรเน้นความสนใจไปที่การพัฒนาผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (Gross domestic product: GDP) เพียงอย่างเดียว แต่ควรให้ความสำคัญในการกำหนดนโยบายความสุขระดับชาติ เพื่อให้ประชาชนโดยเฉพาะคนวัยทำงานที่เป็นทรัพยากรสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศอยู่ดีกินดีมีสุข ซึ่งย่อมส่งผลในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดความสำเร็จ ความมั่นคง ความก้าวหน้าทั้งตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ ปัจจุบันหลายๆ ประเทศเน้นความสุขของคนในประเทศควบคู่ไปกับการพัฒนาประเทศ เช่น ประเทศอังกฤษ นายเดวิด แคมเมอร์อน นายกรัฐมนตรีได้กล่าวสุนทรพจน์ ในปี 2553 เกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่ดีของคนในประเทศ โดยเน้นความสนใจของรัฐบาลไปที่การพัฒนาความสุขของประชาชนควบคู่ไปกับการพัฒนา GDP (อาจารย์, 2558)

ประเด็นสำคัญของบทความนี้ คือ ความพึงพอใจในคุณภาพชีวิต และระดับความสุขกับสถานภาพสมรส ผลการศึกษาเน้นย้ำว่า คนทำงานที่แต่งงานและอยู่ด้วยกัน มีความพึงพอใจในคุณภาพชีวิต และมีระดับความสุขสูงสุด ขณะที่คนทำงานที่แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน และคนทำงานที่ไม่แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน มีความพึงพอใจในคุณภาพชีวิต และมีระดับความสุขต่ำที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ครอบครัวอบอุ่นหรือครอบครัวเข้มแข็งนั้น คู่สมรสควรอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน และไม่ควรแยกกันอยู่

ดังนั้น นโยบายและวิสัยทัศน์ของผู้บริหารทั้งในภาครัฐและภาคเอกชนต้องให้ความสนใจคนทำงานที่แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน นโยบายหรือแผนปฏิบัติทั้งของภาครัฐและภาคเอกชนควรตระหนักถึงการส่งเสริมครอบครัวหรือสร้างแรงจูงใจ หรือขวัญและกำลังใจ ให้คู่สมรสตระหนักถึงการครองชีวิตคู่ที่ยั่งยืน เนื่องจากการที่ครอบครัวต้องอยู่กันคนละทิศคนละทาง มักนำไปสู่ครอบครัวไม่อบอุ่น ครอบครัวแตกแยก และส่งผลไปถึงการหย่าร้างหรือแยกทางกัน สร้างผลกระทบต่องานที่การงานและอนาคตของบุตรในที่สุด

ประเด็นสุดท้ายคือ การต่อยอดองค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพสมรสในสังคมไทย ในเรื่องค่านิยม รูปแบบและบริบท ที่แตกต่างกัน ทั้งในเพศ สถานะเพศ กฎหมาย จารีตประเพณี ศีลธรรมและคุณธรรม รวมถึงสภาวะทางด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพทั้งกายและใจ ตลอดจน สิ่งแวดล้อมต่างๆ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นประเด็นท้าทายในการศึกษาสภาพสมรสที่หลากหลายในสังคมไทย

ข้อเสนอแนะ

- 1) รัฐบาลควรดำเนินนโยบายสร้างเสริมความสุขคนทำงาน ควบคู่กับการสอดแทรกความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว และสนับสนุนกิจกรรมครอบครัวอบอุ่นอย่างต่อเนื่อง โดยให้กระทรวงแรงงาน กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงยุติธรรม และกระทรวงการพัฒนาลังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลัก
- 2) รัฐบาลควรกำหนดและดำเนินมาตรการเกี่ยวกับสถานที่ทำงาน และระยะทางในการเดินทางไปทำงานของคู่สมรสที่แต่งงานกัน ให้สามารถใช้ชีวิตครอบครัวร่วมกันได้อย่างปกติ
- 3) รัฐบาลควรให้มีการสำรวจและติดตาม “ความสุขคนทำงาน” ระดับประเทศอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง โดยมีกระทรวงแรงงาน และสำนักงานสถิติแห่งชาติ เป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลัก
- 4) รัฐบาลควรมีการสนับสนุนการศึกษาต่อยอดองค์ความรู้ เรื่องสภาพสมรสที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อนำไปสู่การมีค่านิยม ความหมาย หรือเกณฑ์ต่างๆ อย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการนำไปพัฒนากฎหมาย จารีต ศีลธรรม และประเด็นอื่นๆ ในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา ตั้งชลทิพย์, จรัมพร ไหล่ยอง, ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต, และเฉลิมพล แจ่มจันทร์. (2556). รายงานสถานการณ์ความสุขของคนทำงานในประเทศไทย ปีที่ 1 รอบครึ่งปีหลัง (กรกฎาคม – ธันวาคม พ.ศ. 2555). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC).
- จรัมพร ไหล่ยอง, ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต, เฉลิมพล แจ่มจันทร์, และกาญจนา ตั้งชลทิพย์. (2557). รายงานความสุขของคนทำงานในประเทศไทย ปีที่ 2 รอบครึ่งปีแรก (มกราคม – มิถุนายน พ.ศ. 2556). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC).
- เฉลิมพล แจ่มจันทร์, กาญจนา ตั้งชลทิพย์, จรัมพร ไหล่ยอง, และศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต. (2555). รายงานสถานการณ์ความสุขของคนทำงานในประเทศไทย ปีที่ 1 รอบครึ่งปีแรก (มกราคม – มิถุนายน พ.ศ. 2555). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC).

- บุรเทพ โชครณานุกุล, ศิริรัตน์ กิตติสุขสถิต, เฉลิมพล แจ่มจันทร์, กาญจนา ตั้งชลทิพย์, และจรัมพร ไหล่ายอง. (2557). รายงานสถานการณ์ความสุขของคนทำงานในประเทศไทย ปีที่ 2 รอบครึ่งปีหลัง (กรกฎาคม – ธันวาคม พ.ศ. 2556). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC).
- ประทุมทิพย์ เกตุแก้ว. (2551). ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้คุณลักษณะงาน ความสามารถในการเผชิญและฟันฝ่าอุปสรรคกับความสุขในการทำงานของพยาบาล งานการพยาบาลผดุงครรภ์: กรณีศึกษาโรงพยาบาลรัฐแห่งหนึ่ง. กรุงเทพมหานคร: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัชนิกร บุญยโชติมา, วไลยา พรหมพล, สุริพร พจนลธิ์, อรวรรณ ทองบาท, และศรีประภา บริสุทธิ์. (2557). การสำรวจความสุขของบุคลากรแผนกพยาบาลอุบัติเหตุและเวชกรรมฉุกเฉินโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า. *วารสารพยาบาลทหารบก*, 15(2): 252 – 260.
- วไลพร เจริญพร. (2547). คุณภาพชีวิตการทำงานของพนักงานที่ทำงานเป็นกะในระดับปฏิบัติการบริษัทไทย ไวร์แอนด์เคเบิล เซอร์วิส จำกัด. (วิทยานิพนธ์ปัญหาพิเศษรัฐประศาสนศาสตร์). วิทยาลัยการบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา, ชลบุรี.
- ศิริรัตน์ กิตติสุขสถิต, กาญจนา ตั้งชลทิพย์, สุภรต์ จรัสสิทธิ์, เฉลิมพล สายประเสริฐ, พอลดา บุญยศิริณะ, และวราภรณ์ อารีย์. (2555). *คู่มือการวัดความสุขด้วยตนเอง HAPPINOMETER*. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศิริรัตน์ กิตติสุขสถิต, เฉลิมพล แจ่มจันทร์, กาญจนา ตั้งชลทิพย์, และจรัมพร ไหล่ายอง. (2557). *คุณภาพชีวิต การทำงาน และความสุข*. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศูนย์การเฝ้าระวังและเตือนภัยทางสังคม. (2550). *โครงการสำรวจความเสี่ยงของครอบครัวไทย*. สืบค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2558, จาก <http://www.socialwarning.m-society.go.th/risk/index.html>
- สราวุธ เกตานนท์. (2546). *ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตในการทำงานของพนักงานรายวัน บริษัท ซี.พี. ค้าปลีกและการตลาด จำกัด*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- อมฤต จิระเศรษฐสิริ และไกรสร อัมมวรรณ. (2557). ปัจจัยที่มีผลต่อระดับความสุขของโรงพยาบาลปากเกร็ด. *วารสารสมาคมเวชศาสตร์ป้องกันแห่งประเทศไทย*, 4(2): 118 – 124.
- อาจารย์ ถาวรมาศ. (2558, เมษายน 20). นโยบายความสุขและการวัดความสุขของยุโรป. *กรุงเทพธุรกิจ*, ต่างประเทศ.
- Andrews, F.M., & Whitey, S.B. (1976). *Social indicators of well-being: America's perception of quality*. New York: Plenum.
- Brenner, B. (1975). Quality of affect and self-evaluated happiness. *Social Indicators Research*, 2(3): 315 – 331.
- Bunge, M. (1975). What is a quality of life indicator? *Social Indicators Research*. 2(1): 65 – 79.
- Cummins, R.A. (1996). The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, 38(3): 303 – 328.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1): 34 – 43.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions Annual report (2004). *Employment labour market*. Retrieved November 21, 2013, from <http://aei.pitt.edu/45793/>
- Fitzgibbons, R.P. (n.d.). *The risks of cohabitation*. Retrieved March 28, 2015, from <http://www.maritalhealing.com/conflicts/riskofcohabitation.php>
- Jampaklay, A. & Haseen, F. (2011). Marital union and unmarried cohabitation in Bangkok, Thailand: Are cohabiters different from married persons and singles? *Asian Population Studies*, 7(2): 137 – 156.
- Lyubomirsky, S., King, L.A., & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131(6): 803 – 855.
- Lee, K.S., & Ono, H. (2012). Marriage, cohabitation, and happiness: A cross-national analysis of 27 countries. *Journal of Marriage and Family*, 74(5): 953–972.

- Sheldon, E.B., & Moore, W.E. (1968). *Indicators of social change: Concepts and measurements*. New York: Russell Sage Foundation.
- Veenhoven, R. (1984). *Conditions of Happiness*. Kluwer, Dordrecht, Netherlands.
- _____. (1997). Advances in the understanding of happiness. *Revue québécoise de psychologie*, 18: 29 – 74.
- WHO. (1995). *The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): position paper*. Retrieved March 28, 2015, from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8560308>
- Zimmermann, A.C., & Easterlin, R.A. (2006). Happily ever after? Cohabitation, marriage, divorce and happiness in Germany. *Population and Development Review*, 32(3): 511 – 528.

สถานการณ์การเลี้ยงดูหลาน ในครัวเรือนข้ามรุ่นของประเทศไทย

กาญจนา เทียนลาย* วรณีย์ หตะแพทย์*

บทคัดย่อ

การส่งลูกไปให้พ่อแม่ หรือปู่ – ย่า/ตา – ยายของเด็กเป็นผู้เลี้ยงดูของผู้ย้ายถิ่นซึ่งเป็นประชากรวัยแรงงาน ทำให้ครอบครัวที่ถิ่นต้นทางต้องกลายเป็นครอบครัวข้ามรุ่นที่มีเพียงคน 2 รุ่น คือ รุ่นปู่ – ย่า/ตา – ยาย และรุ่นหลาน การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาสถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นในประเทศไทย ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่มีการเก็บข้อมูลใน 3 จังหวัดของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดพิษณุโลก ขอนแก่น และกาญจนบุรี เก็บข้อมูลในช่วงเดือนตุลาคม – ธันวาคม 2556

ผลการศึกษาพบว่า ปู่ – ย่า/ตา – ยายส่วนใหญ่รู้สึกยินดีและเต็มใจที่มีโอกาสได้รับบทบาทเป็นปู่ – ย่า/ตา – ยายที่ดูแลหลาน แต่ในขณะเดียวกันบางคนก็รู้สึกว่าการเลี้ยงดูหลานเป็นภาระด้วย โดยพบว่าเงินส่งกลับที่ไม่เพียงพอ การมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรง และฐานะทางเศรษฐกิจของปู่ – ย่า/ตา – ยายที่มีรายได้ไม่เพียงพอ เป็นปัจจัยที่ส่งผลทำให้ปู่ – ย่า/ตา – ยายรู้สึกว่า การเลี้ยงดูหลานเป็นภาระและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางจิตใจของผู้เป็นปู่ – ย่า/ตา – ยายในครัวเรือนข้ามรุ่น ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐจึงควรช่วยแบ่งเบาภาระปู่ – ย่า/ตา – ยายที่ต้องเลี้ยงหลาน โดยอาจสนับสนุนเป็นเบี้ยยังชีพสำหรับผู้ที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูหลานโดยเฉพาะปู่ – ย่า/ตา – ยายไม่มีรายได้ หรือมีรายได้ไม่เพียงพอ ขณะเดียวกันลูกที่ย้ายถิ่นก็ต้องรับผิดชอบลูก และพ่อแม่ที่ช่วยดูแลลูกของตน โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจด้วยเงินส่งกลับ ที่จะช่วยแบ่งเบาภาระของพ่อแม่ได้

คำสำคัญ: ครัวเรือนข้ามรุ่น เงินส่งกลับ การเลี้ยงดูหลาน

* นักปฏิบัติการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Situation of Migrant Children in Skipped – generation Households in Thailand

Kanchana Thianlai, Wannee Hutaphaed**

Abstract

At present, it seems as if migration has become a common event in the lives of the working – age population. But this phenomenon also has the effect of creating households in the home community composed only of older persons or, if the migrants have children, those children are often deposited with the grandparents to care for. This research had the objective to study the situation of child care of migrants' children in skipped – generation households in Thailand. This was a qualitative research study, and data were collected in Pitsanulok, Khon Kaen, and Kanchanaburi Provinces during October to December, 2013.

This study found that the older members of the skipped – generation households are pleased to have grandchildren but, at the same time, acknowledge the burden that this places on them, especially when the migrant children fail to send enough money back to support the household. This can aggravate problems of poor health status and worsening economic status of the grandparents. In some cases of deprivation, the grandparents feel that having to be the sole care providers of their grandchildren can adversely affect their mental stability. Thus, the government can help relieve the burden on grandparents who are caring for their grandchildren by providing cost – of – living subsidies to these families. At the same time, the migrants who have left their children in the care of their parents need to consider the impact this might have on their children and parents.

Keywords: Skipped – generation households, Remittances, Grandparenting

* Researcher, Institute for Population and Social research Mahidol University

บทนำ

การพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ทำให้การย้ายถิ่นในประเทศไทยเป็นเรื่องปกติสำหรับประชากรวัยแรงงาน โดยเหตุผลหลักของการย้ายถิ่นเป็นการย้ายถิ่นเพื่อทำงาน ปรากฏการณ์เหล่านี้ไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่และเพิ่งเกิดในสังคมไทย แต่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวไทยจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว และเกิดรูปแบบการอยู่อาศัยที่มีความหลากหลายมากขึ้น เช่น เป็นครัวเรือนที่มีสมาชิกเพียงคนเดียว (One – person household) ครัวเรือนที่อยู่กันหลายคนแต่ทั้งหมดไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติต่อกัน (Primary individual household) หรือครัวเรือนข้ามรุ่น (Skipped – generation household) ที่มีเฉพาะคนรุ่นปู่ – ย่า/ตา – ยาย กับรุ่นหลาน ส่วนคนรุ่นลูก (พ่อแม่ของหลาน) ได้ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น ไม่ได้อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน

ครัวเรือนข้ามรุ่นเกิดขึ้นเมื่อกำลังแรงงานที่ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นมีครอบครัวและลูก และได้ส่งลูกกลับไปให้พ่อแม่ของตนที่ถิ่นต้นทางเป็นผู้ดูแล ครัวเรือนที่ถิ่นต้นทางจึงมีเพียงปู่ – ย่า/ตา – ยายกับรุ่นหลานหรือเป็นครัวเรือนข้ามรุ่น มีการศึกษาพบว่า มีผู้สูงอายุที่อาศัยในครัวเรือนข้ามรุ่นถึงร้อยละ 10.1 (วิพรรณ, 2557) ประเด็นครอบครัวข้ามรุ่นเริ่มมีความสำคัญเนื่องจากปรากฏการณ์นี้ได้สะท้อนถึงคุณภาพของความสัมพันธ์ในครอบครัวปัจจุบัน รวมถึงคุณภาพชีวิตของผู้ที่อยู่นั่นต้นทาง การย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองของคนวัยแรงงานจำนวนมาก อาจส่งผลต่อเด็กที่กำลังต้องการความอบอุ่นและการดูแลจากพ่อแม่ และต่อตัวผู้สูงอายุ ที่นอกจากต้องดูแลตัวเองแล้วยังต้องรับภาระดูแลหลานที่ยังเป็นเด็กอีกด้วย บทความนี้จะสนใจศึกษาถึงสถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นในประเทศไทยว่า การที่ผู้สูงอายุต้องดูแลหลานโดยลำพังเมื่อพ่อแม่ของหลานไปทำงานที่อื่นนั้นเป็นอย่างไร และเป็นภาระกับผู้สูงอายุหรือไม่

แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นในระยะแรกๆ มักเป็นการศึกษากันเรื่องรูปแบบ แบบแผน และแนวโน้มของการย้ายถิ่น แต่ในช่วงระยะหลังๆ เริ่มหันมาสนใจศึกษาผลกระทบของการย้ายถิ่นมากขึ้น ทั้งต่อตัวผู้ย้ายถิ่นและครอบครัวของผู้ย้ายถิ่น รวมทั้งความอยู่ดีมีสุขของลูกในถิ่นต้นทาง (อารี, 2552)

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ คือ แนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของครอบครัวที่ว่า ครอบครัวจะต้องมีกิจกรรมทำร่วมกัน ซึ่งได้แบ่งหน้าที่ของครอบครัว ดังนี้ (1) หน้าที่ในการตอบสนองความต้องการของสมาชิกทางชีวภาพ ในการจัดหาสิ่งของที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งการดูแลสุขภาพและการบริการสุขภาพที่จำเป็น (2) หน้าที่ในการตอบสนองความต้องการด้านอารมณ์โดยการให้ความรัก ความเอาใจใส่แก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งจะทำให้สมาชิกมีบุคลิกภาพมั่นคง (3) หน้าที่ในการเลี้ยงดูอบรมสมาชิกให้สามารถเป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคมเป็นพลเมืองที่ดี โดยอบรมสั่งสอน ให้คำแนะนำ ดูแลความประพฤติของสมาชิก (4) หน้าที่ในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสถานภาพสังคม โดยการเตรียมสมาชิกที่มีวัยสมควรเข้าสังคมที่สนับสนุนให้มีโอกาส เป็นที่ยอมรับของสังคม เป็นแบบอย่างที่ดี ประกอบอาชีพสุจริตและออมทรัพย์ เพื่อให้ครอบครัวมีฐานะมั่นคง และมีเงินสำรองไว้ใช้สอยยามจำเป็น และ (5) หน้าที่ในการสืบเชื้อสายหรือการผลิตสมาชิกใหม่ เป็นผู้สืบสกุลอย่างต่อเนื่อง โดยการแต่งงานมีบุตรหรือรับบุตรบุญธรรม (รุจา, 2541)

นอกจากแนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของครอบครัวแล้ว ยังมีแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประชากรต่างรุ่นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ คือ มุมมองเกี่ยวกับช่วงชีวิต (Life course perspective) ที่ได้นำมาใช้ในการอธิบายเรื่องการพึ่งพาอาศัยกันของประชากรต่างรุ่น โดยประชากรรุ่นหนึ่งจะเป็นผู้ให้กับประชากรอีกรุ่นหนึ่ง และในทางกลับกัน ประชากรรุ่นหนึ่งก็จะเป็นผู้ที่ให้การเกื้อหนุนกับประชากรอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งการเกื้อหนุนกันและกันที่เกิดขึ้นนี้ ได้แก่ การส่งต่อรายได้ การดูแลเด็ก การช่วยเหลือเรื่องส่วนตัว การเกื้อหนุนทางด้านจิตใจ และการให้คำปรึกษา (Lowenstein, 2007 อ้างถึงใน จันทกานต์, 2553)

อีกแนวคิดหนึ่งคือ แนวคิดเรื่องการคิดถึงประโยชน์ส่วนตนและการเห็นประโยชน์ของผู้อื่น (Self-interest and altruism) ที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในครอบครัว โดยกล่าวถึง “Altruism position” ว่ามนุษย์รู้สึกในความอยู่ดีมีสุขของพ่อแม่หรือลูก และจะจัดสรรทรัพยากร เช่น เวลา เงิน ข้าวของเครื่องใช้ อาหาร การดูแล ให้กับสมาชิกในครัวเรือนของตนเอง (Becker, 1981)

ในครอบครัวที่ผู้สูงอายุอยู่กับหลาน พบว่า ผู้สูงอายุจะมีกิจกรรมการดูแลหลานในฐานะที่อยู่ในบ้านเดียวกัน โดยถือว่าเป็นบทบาทหนึ่งของการเกื้อหนุนกันในครอบครัว (Jendrek, 1993 อ้างถึงใน จันทรเพ็ญ จิราพร ยุพิน และ Ingersoll, 2544) นอกจากนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่า ในสังคมไทยนั้น ผู้สูงอายุจะดูแลหลานในเรื่องการเตรียมของใช้และอาหาร เช่น การเตรียมนมหรือขวดนม เตรียมเสื้อผ้า เตรียมอาหาร พาหลานเดินเล่นออกกำลังกาย ดูแลเรื่องความปลอดภัยต่อสุขภาพ เป็นต้น (สมณี, 2540; ชนินทร, 2541; ศุกรี, 2542)

จากบทบาทของผู้สูงอายุข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า ผู้สูงอายุดูแลหลานในกิจกรรมหลักๆ 2 ด้าน คือ (1) การดูแลด้านร่างกาย ครอบคลุมการดูแลกิจวัตรประจำวัน ทั้งเรื่องการกิน การนอน การเล่น เสื้อผ้า ความปลอดภัย และการดูแลเมื่อเจ็บป่วย และ (2) การดูแลด้านจิตใจ ครอบคลุมเรื่องการอบรมสั่งสอน การให้ความรักความอบอุ่น

ภาระการเลี้ยงดูหลานของผู้สูงอายุที่ต้องทำอย่างต่อเนื่อง อาจส่งผลกระทบต่อตัวผู้สูงอายุทั้งในแง่บวกและแง่ลบ ด้านบวกคือ การเลี้ยงดูหลานเป็นการเกื้อหนุนแบบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความสุขทางใจของผู้สูงอายุ ซึ่งหากเป็นหลานที่ยังเล็กๆ ตัวผู้สูงอายุก็ต้องดูแลในกิจวัตรประจำวัน รวมทั้งการไปรับส่งหลานที่โรงเรียน การเลี้ยงหลานในลักษณะนี้ ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความสุขทางใจ เกิดความสนุกสนาน สดชื่น ไม่เหงา และบางครั้งก็หวังว่าหลานจะดูแลตนเองยามแก่เฒ่า แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีผู้สูงอายุอีกส่วนหนึ่งที่มีทัศนคติเกี่ยวกับการเลี้ยงหลานไปในทางลบว่า การเลี้ยงหลานทำให้ไม่มีเวลาเป็นส่วนตัว บางครั้งทำให้เกิดความรู้สึกหงุดหงิด รำคาญใจ (จันทรเพ็ญ และคนอื่นๆ, 2544) นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาที่พบว่า การรับภาระเลี้ยงหลานทำให้ผู้สูงอายุเหนื่อยล้า ไม่มีเวลาพักผ่อน ส่งผลต่อสุขภาพ แต่อย่างไรก็ตาม กลับไม่มีผลต่อสุขภาพจิต (อัจฉราพร ศิริอร โรจน์ และ วารี, 2544; ศุกรี, 2542)

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การย้ายถิ่นและครอบครัวข้ามรุ่นในประเทศไทย” ซึ่งเป็นความร่วมมือกันระหว่างสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึกปู – ยา/ตา – ยายที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป ที่ต้องดูแลหลานอย่างน้อย 1 คน ในครัวเรือนที่พ่อแม่ของหลานย้ายถิ่นไปทำงานที่อำเภออื่น หรือจังหวัดอื่นนาน 3 เดือนขึ้นไป โดยต้องไม่มีลูกคนอื่นอาศัยในครัวเรือนนี้ เก็บข้อมูลใน 3 จังหวัดของประเทศไทย ได้แก่ พิษณุโลก

ขอนแก่น และกาญจนบุรี ระหว่างเดือนตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2556 ทำการสัมภาษณ์ระดับลึกปู่-ย่า/ตา-ยาย ในครัวเรือนข้ามรุ่นจำนวนทั้งหมด 42 ครัวเรือน

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

ลักษณะทางประชากรของครัวเรือนข้ามรุ่น

ผลการศึกษาปู่-ย่า/ตา-ยายในครัวเรือนข้ามรุ่น จำนวน 42 ครัวเรือน พบว่า ประมาณครึ่งหนึ่งเป็นการเลี้ยงหลานจากลูกของลูกสาวคือ 20 ครัวเรือน สถานภาพสมรสของปู่-ย่า/ตา-ยายคือ กว่าครึ่งหนึ่งแต่งงานและยังอยู่กันด้วยกัน 25 ครัวเรือน

สำหรับอายุของหลานในขณะทำการสัมภาษณ์พบว่า หลานที่อายุน้อยที่สุดคือ 7 เดือน มากที่สุดคือ 28 ปี โดยเฉลี่ยปู่-ย่า/ตา-ยายในครัวเรือนข้ามรุ่นที่ศึกษาต้องดูแลหลาน จำนวน 2 คน/ครัวเรือน จำนวนหลานที่ต้องดูแลมากที่สุด คือ 5 คน และพบว่าส่วนใหญ่ยังคงทำงานอยู่ โดยทำการเกษตรมากที่สุด 19 ครัวเรือน มีปู่-ย่า/ตา-ยายจำนวน 12 ครัวเรือนที่ไม่ได้ทำงานแล้ว ซึ่งจะเป็นผู้สูงอายุที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่มีรายได้มากกว่า 5,000 บาทต่อเดือน แหล่งที่มาของรายได้จึงเป็นเพียงเบี้ยยังชีพและเงินส่งกลับจากลูกของตนเองเท่านั้น (ดูตาราง 1)

ตาราง 1 ข้อมูลเบื้องต้นของปู่-ย่า/ตา-ยาย ผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อมูลทั่วไปของปู่-ย่า/ตา-ยาย	จำนวน (ครัวเรือน)
<i>ประเภทของหลาน</i>	
ลูกของลูกสาว	20
ลูกของลูกชาย	17
ลูกของทั้งลูกสาวและลูกชาย	5
<i>สถานภาพสมรส</i>	
แต่งงาน	25
หม้าย/หย่า/แยก	17
<i>อาชีพ</i>	
ไม่ได้ทำงาน	12
การเกษตร	19
งานจักสาน ทอผ้า	5
อื่นๆ (เช่น ขายของชำ ขายอาหาร)	6
<i>รายได้ต่อเดือน*</i>	
500 – 1,000 บาท	1
1,001 – 2,000 บาท	3
2,001 – 5,000 บาท	8

ตาราง 1 (ต่อ) ข้อมูลเบื้องต้นของปู่ – ย่า/ตา – ยาย ผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อมูลทั่วไปของปู่ – ย่า/ตา – ยาย	จำนวน (ครัวเรือน)
5,001 – 10,000 บาท	15
มากกว่า 10,000 บาท	12
จำนวนของหลานที่ต้องดูแล (คน)	
ต่ำสุด	1
สูงสุด	5
เฉลี่ย	1.88

หมายเหตุ: * ไม่ตอบ 3 ครัวเรือน

การย้ายถิ่นของรุ่นพ่อแม่

การย้ายถิ่นของลูกหรือพ่อแม่ของหลานที่ต้องดูแล ส่วนใหญ่เป็นการย้ายถิ่นออกไปเพื่อหางานทำ และมักเป็นการย้ายถิ่นก่อนที่จะส่งหลานกลับมาให้ปู่ – ย่า/ตา – ยายดูแล สำหรับการตัดสินใจย้ายถิ่น ส่วนใหญ่เป็นการตัดสินใจของลูกเองฝ่ายเดียว และบอกกล่าวให้พ่อแม่ของตนรับรู้เท่านั้น (ไม่ได้เป็นการขออนุญาต) ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพ่อแม่เองก็ไม่ได้ขัดขวางการย้ายถิ่นของลูก เนื่องจากเห็นว่าการย้ายถิ่นออกไปนั้นจะเป็นหนทางหนึ่งที่ครอบครัวจะมีรายได้เพิ่มขึ้น เพียงแต่กังวลและเป็นห่วงว่าลูกจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร กลัวว่าลูกจะมีความยากลำบากกว่าอยู่ที่บ้าน ดังคำให้สัมภาษณ์

“ทีแรกเขามาบอกเขาว่าจะขอย้ายออกไปทำงานกับแฟน เขาก็ตัดสินใจเองแล้วก็ย้ายไปเลย ตั้งแต่
นั้น”

(กาญจนบุรี 10)

“ก่อนจะไป เขาก็บอกว่าจะไปทำงานกรุงเทพฯ เพราะรายได้บ้านเรามันไม่เยอะ เขาก็จะไปทำงานมา
ช่วยเหลือครอบครัวนี้แหละ”

(ขอนแก่น 05)

“ลูกทั้ง 3 คน แคมมาบอก แล้วเขาก็ไปเลย ไปตั้งหลักปักฐาน พ่อก็เรียกกลับ บอกว่ากลับมาอยู่กับพ่อ
แม่ เขาก็บอกว่าไปทำงานหาเงินก่อน แล้วค่อยกลับ”

(ขอนแก่น 13)

เมื่อลูกย้ายถิ่นออกไประยะหนึ่งก็มักมีครอบครัวและลูกของตนเอง และส่งลูกของตนให้พ่อแม่หรือผู้ที่ เป็นปู่ – ย่า/ตา – ยายของหลานเลี้ยงดู เนื่องจากต้องทำงานไม่สามารถเลี้ยงดูลูกของตนเองได้ รวมทั้งไม่มีเงินเพียงพอที่จะจ้างคนอื่นเลี้ยง หรือเห็นว่าหากต้องจ้างคนอื่นเลี้ยงก็จะเลี้ยงลูกตนเองได้ไม่ดีเท่ากับคนในครอบครัวเอง ทำให้ตัดสินใจนำลูกของตนเองกลับมาให้พ่อแม่หรือผู้ที่ เป็นปู่ – ย่า/ตา – ยายของหลานที่ถิ่นต้นทางเลี้ยงดูให้

“ลูกป้าเขาไม่ได้ถามก่อน พอคลอดก็โทรมา เขาบอกว่า ‘แม่ แม่เลี้ยงหลานซิ แม่ไม่เลี้ยงหลาน หนูทำงานไม่ได้ หนูอยากทำงาน ทำคนเดียวก็ไม่พอกิน จะทำ 2 คน’ เขาว่าอย่างนั้น เราก็ว่า เอามาซึ่ลูกเอามา เขาก็เลยเอามาให้เลี้ยง”

(พิษณุโลก 06)

ความรู้สึกรู้สึกของปู่ – ย่า/ตา – ยายต่อบทบาทของการเป็นพี่ดูแลหลาน

ในส่วนนี้ พบว่าปู่ – ย่า/ตา – ยายที่ให้สัมภาษณ์ได้สะท้อนความรู้สึกออกมาใน 2 มุมมอง กล่าวคือ

มุมมองแรก มองว่าเป็นเรื่อง**น่ายินดีและเต็มใจ** เพราะเป็นหน้าที่ของปู่ – ย่า/ตา – ยายจะต้องเลี้ยงหลาน โดยส่วนใหญ่ปู่ – ย่า/ตา – ยาย มองว่าเมื่อมีหลาน ตนเองก็ต้องมีบทบาทที่เป็นผู้เลี้ยงดูหลานแทนลูกของตนเอง ที่จะต้องทำงาน ซึ่งเป็นความภาคภูมิใจว่า ตนเองยังมีคุณค่าแก่ครอบครัวแม้ว่าจะอายุมากแล้ว (ทั้งนี้เพราะสังคม มักมองว่าผู้สูงอายุที่อยู่บ้านเฉยๆ ไม่มีคุณค่า) นอกจากนี้ยังเป็นการลดภาระของลูกในการดูแลลูกเอง และ ยังช่วยลดค่าใช้จ่ายจากการที่ต้องไปจ้างคนอื่นเลี้ยงด้วย

นอกจากนี้ ปู่ – ย่า/ตา – ยาย ยังเชื่อว่าตนเองเลี้ยงหลานได้ดีกว่าคนอื่น เพราะคนอื่นจะรู้สึกว่าเด็กที่เลี้ยงไม่ใช่ ลูกหลานของเขาเอง ดังนั้นการเอาใจใส่ในการดูแลจะน้อยกว่า อีกทั้งยังรู้สึกว่าตนเองสามารถอบรมเรื่องคุณธรรม และจริยธรรมแก่หลานได้ การศึกษานี้ยังพบว่าปู่ – ย่า/ตา – ยายบางคนคาดหวังอยู่แล้วว่า ตนเองต้องเป็นคนดูแลหลานให้กับลูกของตนเองที่ต้องไปทำงานที่อื่น ในขณะที่บางคนก็ไม่ได้คาดหวังมาก่อนว่าจะต้องทำหน้าที่นี้ ดังคำให้สัมภาษณ์

“ก็ไปมีครอบครัวอยู่ในนเลย ไปปู่ก็เจอเมียมันเลย อยู่ก็คลอดลูกอยู่ในนเลย พอคลอดลูกได้ 7 วัน มันก็โทรให้ไปรับลูกมันมานั่นละ ไม่ได้คิดมาก่อนเลย ก็มาเลี้ยงอยู่นี้ ทุกวันนี้”

(พิษณุโลก 01)

“พอป้าป่วยเป็นโรคไต ตัวเล็กที่เลี้ยงอยู่ เขาก็เอากลับไปเลี้ยงเอง ห่วงแม่ พอเขามีลูกอีกคนเขาไม่ให้เลี้ยงหรอก เขาจะจ้างคนอื่น แต่ป้ากับลุงอยากเลี้ยง เขาก็ว่าแม่จะเลี้ยงไหวเหรอ บอกว่าไหวช่วยกัน ตาก็อยู่ ช่วยกันเลี้ยงเนอะ”

(พิษณุโลก 06)

“หลานๆ ลุงเลี้ยงเองได้ ตอนนี้ก็เลี้ยงตั้ง 5 คน หลานของเรา เราเป็นปู่เป็นย่าก็ต้องเลี้ยง พ่อแม่เขาก็ไม่ได้ส่งอะไรมา ..โอย เรื่องนมนี้ไม่ต้องพูดถึงหรอก เราทั้งนั้น เงินที่ว่าจะส่งมาให้เลี้ยงลูกนี้ ไม่มีทางลุงยังแข็งแรงอยู่ตอนนั้น ทำงานก่อสร้างอยู่ ได้เงินมาก็ซื้อนมเลี้ยงหลาน แค่นั้นละ ถ้าเป็นอย่างสมัยนี้ตายแน่ ไม่โตแน่”

(พิษณุโลก 04)

อีกมุมมองหนึ่ง **ความรู้สึกว่าการเลี้ยงดูหลานเป็นภาระ** เนื่องจากเชื่อว่าการที่ต้องเลี้ยงหลานทำให้ตนเองมีความยากลำบากมากกว่าเดิม ส่วนหนึ่งเพราะมีรายได้ไม่เพียงพอที่จะเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับเลี้ยงดูหลาน (เป็นเพราะไม่ได้ทำงานแล้ว หรือยังทำงานแต่ก็มีรายได้น้อย) บางคนมีปัญหาทางด้านสุขภาพที่มักจะมีโรคประจำตัว เช่น เบาหวาน ความดันโลหิต โรคหัวใจ เป็นต้น รวมทั้งการเลี้ยงดูหลานเป็นภาระที่หนักส่งผลให้พักผ่อนน้อยและทำให้สุขภาพแย่ลง บ้างก็บอกว่าการเลี้ยงดูหลานนั้นทำให้ตนเองไม่สามารถไปไหนมาไหนได้เหมือนคนอื่นที่ไม่ได้เลี้ยงหลาน และมองว่าคนเหล่านี้มีบุญ แต่ตนเองที่เลี้ยงหลานเป็นคนมีเวรมีกรรม ดังคำให้สัมภาษณ์

ปัญหาเศรษฐกิจ

“ก็บอกไปทำงานทำให้ดี ๆ เถอะลูก ได้เงินก็ส่งมาให้แม่บ้าง แล้วเขาก็หายบ่อม เขาไม่เคยส่ง เขาไปจนกระทั่งลูกเขาโตแล้ว จนเด็กมันเรียนสูง บอกให้ช่วยเหลือบ้าง เขาก็หาไม่ค่อยได้ ช่างเสริมสวยมันไม่ค่อยได้เงินใจ บางวันก็ได้ บางวันก็ไม่ได้ อยู่กรุงเทพฯ ไม่มีสตางค์ สงสาร”

(พิษณุโลก 14)

“ส่วนลูกชาย เขาห่วยลูกเขา ลูกเขายังเล็กอยู่ เขาว่า เดี่ยวผมได้เงินผมก็จะส่งให้ แต่เงินเขาก็ได้น้อยไปทำงานลำบาก บางทีเขาก็ขาดเงิน บางทีเขาก็ส่งมา หนึ่งพัน สองพันอย่างนี้ ลูกตั้งสองคนอย่างนี้ บางทีลูกก็ไม่ทันกิน ..ยืมเขาแถวนี้อีก เราไม่มี”

(พิษณุโลก 14)

“เขาไม่ได้พูดอะไรเลย เรามีแต่บอกว่า แล้วส่งสตางค์ให้แม่บ้างนะ เลี้ยงลูกให้นะ ไม่มีอะไรให้เด็กกินนะ เขาก็ว่าได้ ๆ ๆ รับประทานได้ ๆ ๆ แค่นั้น แล้วเขาก็หนีไปอีก ไม่มีติดต่อกลับมาเลย”

(พิษณุโลก 12)

ปัญหาสุขภาพ

“ป้ามีโรคความดัน ปวดหลัง ทำงานไม่ค่อยไหว ตอนกลางวันไปทำ กลางคืนนอนไม่ค่อยหลับเหนื่อย บางทีเวียนหัวเพราะอดนอน บางทีก็ทำให้เลี้ยงหลานไม่ไหว”

(กาญจนบุรี 07)

“เลี้ยงหลาน ก็มีบ้างที่เหนื่อย เวลาที่ดื้อ อ้อนขึ้นมา เราวิ่งตามเราก็กเหนื่อย ก็เคยด่าว่า กูไม่เลี้ยงเอาไปคืนพ่อแม่แล้ว”

(กาญจนบุรี 04)

“ลูกก็ไม่ค่อยได้โทรมาหา ..คือรักเหมือนกัน รักมาก ..ยังโงะ ก็เหมือนเอาเวรมาให้ฉัน แล้วฉันก็ทำกินไม่ไหวแล้ว แต่ก่อนนั้นฉันรับจ้างเขาทุกอย่าง ก่อสร้าง ไร่ที่หลังฉันเตาะเพราะฉันแบกปูน ฉันก็ทำงานหนักมาหนักเข้าฉันก็เดินไม่ได้ ถ้าผ่าแล้วฉันทำกินไม่ได้ แล้วหลานฉันจะอยู่กับใคร”

(กาญจนบุรี 02)

ทักษะต่อการต้องเลี้ยงดูว่า เป็นบุญกรรม

“คนที่เขาไม่ได้เลี้ยงเขาบุญแล้ว เราบุญไม่มี มีแต่กรรมต้องเลี้ยง”

(กาญจนบุรี 10)

“ตอนที่เรามีลูกเราให้พ่อกับแม่เราเลี้ยง กงกรรมกงเกวียน”

(กาญจนบุรี 14)

สรุปได้ว่า ความรู้สึกของปู่-ย่า/ตา-ยายต่อบทบาทของการเป็นผู้ดูแลหลานนั้น บางครั้งปู่-ย่า/ตา-ยายมีความรู้สึกทั้ง 2 ลักษณะข้างต้นคือ ทั้งรู้สึกดีใจที่มีโอกาสได้รับบทบาทเป็นปู่-ย่า/ตา-ยาย เนื่องจากการเลี้ยงดูหลานเป็นการช่วยเหลือกันเกื้อกูลกันภายในครอบครัว ที่จะสามารถช่วยเหลือลูกๆ ของตนได้ทำงานอย่างเต็มที่ ไม่ต้องรับภาระการเลี้ยงดูเอง และเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายในการจ้างคนอื่นเลี้ยงด้วย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเห็นประโยชน์ของผู้อื่น (Altruism) ของ Becker (1981) แต่ในขณะเดียวกันก็อาจมีความรู้สึกว่าเป็นภาระไปพร้อมๆ กัน ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้ปู่-ย่า/ตา-ยายรู้สึกก้ำกึ่งกันเช่นนี้ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากปัญหาด้านเศรษฐกิจที่ต้องเผชิญจากการมีรายได้ไม่เพียงพอ ทำให้ต้องคาดหวัง “เงินส่งกลับ” จากลูกเพื่อใช้ในการดูแลหลาน เพราะปู่-ย่า/ตา-ยายบางคนนั้นไม่มีรายได้ หรือมีรายได้แต่ไม่มากนัก ดังนั้น ถ้าไม่มีเงินส่งกลับ ปู่-ย่า/ตา-ยาย ก็ต้องเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายเองทั้งหมด โดยการศึกษาวิจัยยังพบว่า ครัวเรือนที่ปู่-ย่า/ตา-ยายมองว่าการเลี้ยงดูหลานเป็นภาระมักเป็นครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายต่างๆ ทั้ง ค่านม อาหาร ขนม ของเล่นต่างๆ ในทางกลับกัน ครัวเรือนที่ปู่-ย่า/ตา-ยายมีรายได้เพียงพอจะมองว่า การเลี้ยงดูหลานไม่เป็นภาระ แม้ว่าลูกจะไม่ส่งเงินกลับมาก็ตาม

ดูแลกันอย่างไร เมื่ออยู่กันลำพังระหว่างปู่-ย่า/ตา-ยายกับหลาน

การที่ปู่-ย่า/ตา-ยายเลี้ยงดูหลานให้กับลูกที่ต้องไปทำงานที่อื่นนั้น ปู่-ย่า/ตา-ยายต้องดูแลหลานตามบทบาทหน้าที่ 2 ด้าน คือ

การดูแลด้านร่างกาย ครอบคลุมตั้งแต่การดูแลกิจวัตรประจำวัน ทั้งเรื่องการกิน การนอน การเล่น การดูแลทำความสะอาดร่างกาย ซักเสื้อผ้า ความปลอดภัย การดูแลเมื่อเจ็บป่วย การไปรับส่งที่โรงเรียน ดูแลรับผิดชอบค่าใช้จ่ายต่างๆ ค่านม ค่าขนม เครื่องแต่งกาย ของเล่น รวมทั้งค่าใช้จ่ายทางการศึกษา เช่น เงินไปโรงเรียน ค่าเทอม เป็นต้น ดังคำให้สัมภาษณ์

“ผมดูแลทุกอย่างครับ ทุกอย่างเลย ตั้งแต่แรกเกิด อะไรๆ ผมดูแลทุกอย่างเลย อาหารการกิน”

(ขอนแก่น 03)

“ซักผ้า ทำกับข้าว ตักข้าวให้กินไปโรงเรียน แต่งตัวให้ เข้าชั้นมาก็หิ้วหิ้ว ผัดหน้า”

(กาญจนบุรี 06)

“ก็ลำบากตอนที่ไม่นอนเท่านี้แหละ ก็ต้องดูแลพาไปหาหมอ หรือว่าตอนที่เข็ดตื้นเราก็ดูใจไม่ได้ ตัวร้อนก็ต้องเช็ดตัว เอายาให้กิน ก็อย่างนี้เลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน”

(กาญจนบุรี 03)

“เอานมส่งไปกล่องหนึ่งกินข้าว ทุกวันไป เงินไม่ให้ขาดกระเป๋าเพื่อให้หลานไปโรงเรียน ไม่ต้องมาบอกว่าแม่ขอเงิน จัดให้เสร็จ”

(กาญจนบุรี 06)

การดูแลด้านจิตใจ ครอบครัวให้ความรักความอบอุ่นเสมือนเป็นพ่อแม่ การดูแลอย่างใกล้ชิดเพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าขาดพ่อแม่ รวมถึงการอบรมสั่งสอน การสอนให้เป็นคนดี (คุณธรรม จริยธรรม) การสอนให้ทำงานบ้าน เพื่อให้สามารถดูแลตัวเองได้ การให้การศึกษา สอนให้ตั้งใจเรียนเพื่ออนาคตที่ดี การจัดการเรื่องการเรียนหาที่เรียนและมองถึงอนาคตการเรียนของหลาน ดังคำให้สัมภาษณ์

การให้ความรัก ความอบอุ่น

“เลี้ยงลูกนี้ดูค่าดีชะอีก แต่หลานไม่เคยค่าสงสารพ่อแม่ก็ทิ้งไป พุดดีๆ แต่เสียงดังโวยวายบ้าง แต่ไม่ตีหรือดุบ้าง”

(กาญจนบุรี 07)

“เลี้ยงลูกไม่เหมือนเลี้ยงหลาน เลี้ยงหลานรักมากกว่าลูกอีก ลูกเราดีตลอด”

(กาญจนบุรี 03)

“เลี้ยงหลานก็เหมือนเลี้ยงลูกเราที่เพิ่งคลอดออกมา มีอะไรก็ให้เขา ลูกเราถ้ากับข้าวน้อยก็กินไปแค่นั้น แต่หลานนี้ไม่ยอมเลยต้องหามา กลัวว่าเขาไม่อิ่ม เหมือนกันกับเลี้ยงลูกมีอะไรก็อยากให้เขาได้กิน”

(ขอนแก่น 06)

การให้การศึกษา

“ข้าวก็ไม่มีขาย เลี้ยงหลานแบบกำพรว้า อย่าไปเลี้ยงแบบเห่อเหิม มั่นว่า เพื่อนที่โรงเรียนได้เงินไปโรงเรียนทีละร้อย แต่มั่นได้ทีละ 50-60 บาท อดทนเอาไป อย่ากินข้าวเยอะ อย่ากินขนมเยอะ เรียนหนังสือไป ก็สอนแบบนี้”

(ขอนแก่น 04)

“ตอนแรกอยู่กับฉัน แต่ว่าไม่เรียน เราก็พูดว่าให้เรียน มึงเรียนให้จบ ม.3 ไปทำงานที่ไหนก็ได้ เรียนให้จบ เถอะลูก ก็บอกว่า ไม่เรียนขี้เกียจเรียน”

(กาญจนบุรี 04)

“จัดการเองทั้งหมด มันก็ไม่มีอะไร เพราะเป็นโรงเรียนที่บ้านเรา ไม่ใช่โรงเรียนมัธยม กิจกรรมมันยังไม่เยอะ พ่อยังไม่ต้องยุ่งยากขนาดนั้น มีแต่ใบเกรดเรื่องเรียนบ้าง และใบให้พ่อแม่บอกความคิดเห็นกับโรงเรียนเป็นอย่างไร”

(ขอนแก่น 06)

“สมัยนี้ ถ้าไม่เรียนไม่ได้ ถ้าไม่เรียนจะลำบากเหมือนพ่อ พ่อเขาเรียนจบแค่ ป.6 จะจับปากกาตำเล็กหรือตำใหญ่ ตำใหญ่คือตำจอบ ก็ต้องรู้ ต้องถากหญ้าต้องแบกหาม อย่างคนเล็กผมที่ไปทำงานผมพูดแค่นี้ว่า ถ้ารักเรียนก็จับปากกาตำเล็กอยู่เ็นร่ม ถ้าไม่รักเรียนก็คือตำใหญ่ไปตากแดด ก็เลือกเอาคิดเอา”

(กาญจนบุรี 14)

ส่วนใหญ่ปู่-ย่า/ตา-ยายที่เลี้ยงหลานก็เพียงต้องการให้หลานเติบโตขึ้น ได้เล่าเรียนและสามารถดูแลตัวเองได้ในขณะเดียวกันปู่-ย่า/ตา-ยายก็ได้รับการเกื้อหนุนช่วยเหลือจากหลานที่ตนเองเลี้ยงดูเช่นกัน โดยการศึกษานี้พบว่า เมื่อหลานโตขึ้นก็สามารถช่วยเหลือทั้งตัวเองและปู่-ย่า/ตา-ยายได้ตามช่วงอายุของหลาน ซึ่งความช่วยเหลือจากหลานจะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะเช่นเดียวกัน ได้แก่

การดูแลด้านร่างกาย เช่น ช่วยจัดเตรียมเรื่องการทำอาหาร หุงข้าวให้ ช่วยซักผ้า รีดผ้าของตนเอง ช่วยดูแลน้องที่เล็กกว่า ช่วยดูแลหยาให้ยามปู่-ย่า/ตา-ยายเจ็บป่วย ช่วยพาไปหาหมอ หรือตามคนมาช่วยเมื่อไม่สบายหนัก รวมถึงการช่วยเหลือทางการเงินในครัวเรือนในกรณีที่หลานที่โตและทำงานได้แล้ว ซึ่งเมื่อมีรายได้จากการทำงานก็จะแบ่งมาให้ปู่-ย่า/ตา-ยาย หรือเอาไว้ใช้จ่ายร่วมกันในครัวเรือน ดังคำให้สัมภาษณ์

“หุงข้าว กวาดบ้านถูบ้านไว้ให้ ล้างชามไว้ให้เรียบร้อย มิใช่ก็ต้มไว้ให้ ก็บอกทอดก็ได้หมูก็สับๆ เอน้ำใส่ซุสใส่หน่อกล้วยปลาใส่ ทอดให้มันเหลืองๆ ก่อนแล้วสับๆ ใส่ กะพोटี่ถ้วยหนึ่ง ไข่ 2 ใบ กินได้เยอะหน่อย ถ้าเราทอดแห้งๆ มันก็น้อยได้กินน้ำ”

(กาญจนบุรี 02)

“ใช้ได้ หยิบโน่นนี้ได้ บางทีเราก็ก็นึกไปทำอะไรได้ คิว (หลาน) ช่วยบอก คือ อะไรก็ช่างช่วยทุกอย่าง”

(กาญจนบุรี 09)

“เขาเก่งนะ เขาไปหาปลา แกงส์มได้อะไรก็ได้ มีใครเขาจ้างให้ทำอะไรไป ชุมมันอะไรอย่างนี้ ปลุกกล้วยทำอะไรไป ได้มาก็เอามาให้แม่ (คือยาย เพราะหลานเรียกยายว่า แม่-ผู้เขียน) เขาให้มา 40, 30 เขาก็เอามาให้ เราเอาไว้อัดให้มันกินอีกต่อหนึ่ง”

(กาญจนบุรี 02)

“หลานทำของขาย เอามาเป็นค่าใช้จ่ายในบ้าน ก็ช่วยกันทำกับหลาน”

(กาญจนบุรี 12)

“ล้างถ้วยชามก็ได้ ตั้งแต่อยู่ ป.2 ถ้ากลับมาจากโรงเรียนก็คว้าถ้วยแก้วก็ขนไปล้าง พอน้องล้าง พี่เห็นก็ช่วยกันล้าง”

(ขอนแก่น 07)

“เลิกโรงเรียนมา มีภาระงาน ก็แบ่งงานให้กับเขา สามารถทำกับข้าว หุงข้าว ทุกวันนะครับ”

(ขอนแก่น 03)

การดูแลด้านจิตใจ การที่หลานเรียกปู่-ย่า/ตา-ยาย ว่า “พ่อ” หรือ “แม่” การที่หลานมาอยู่ใกล้ๆ ช่วยบิบนวด การที่หลานกอด การบอกรัก หรือการเขียนบอกรักปู่-ย่า/ตา-ยาย รวมถึงการที่หลานแบ่งรายได้จากการทำงานให้ สิ่งเหล่านี้ มีส่วนช่วยด้านจิตใจ ทำให้ผู้เป็นปู่-ย่า/ตา-ยายรู้สึกถึงความรัก ความอบอุ่นที่หลานมีให้ นอกจากนี้ ยังพบว่าการช่วยเหลือของหลานในเรื่องการใช้เทคโนโลยี โดยเฉพาะการใช้โทรศัพท์ ทำให้ปู่-ย่า/ตา-ยายมีโอกาสได้ติดต่อกับพ่อแม่ของหลานมากขึ้นด้วย ซึ่งเป็นความช่วยเหลือดูแลด้านจิตใจทางอ้อม ให้สามารถสื่อสารกับลูกที่อยู่ห่างไกลได้ ดังคำให้สัมภาษณ์

“คนขี้อ่อนก็รักมาก แต่ว่าก็ดีมาก ไปขึ้นรถตู้ก็ว่าเขา คนขับรถก็ถามว่าตาหาลูกใคร ก็บอกว่าลูกพ่อเถียร (พ่อเถียร คือ ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นตา - ผู้เขียน)”

(กาญจนบุรี 04)

“เราสุข เพราะเขาเรียกเราว่า พ่อ”

(ขอนแก่น 06)

“คนที่ไม่มีหลาน เหมือนยายนี้ แก่แล้ว ถ้าเรามีหลานนะครับ จะดีมน้ำก็ “หนูเอาน้ำมาให้ปู่หน่อย” ความสุขของผมตามชาวบ้านนี่ละ พุดง่ายๆ หลานเราก็ก็นึกให้..ความสุขของผมที่คิด ตามประสาชาวบ้าน”

(ขอนแก่น 03)

“ก็เขาวัวให้เหยียบไหมยาย นอนลง”

(ขอนแก่น 04)

“มีหลานก็ดีย่าง มันบอกแม่อ่าให้ยายโทรไป แม่ต้องโทรมา แม่กินข้าวหรือยัง กินกับอะไรอย่างนั้น อย่างนี้ก็พูดไป เราก็ได้ติดต่อกับลูกบ่อยขึ้นก็เพราะหลานนี่แหละ”

(ขอนแก่น 04)

นอกจากนี้ การที่ปู่ – ย่า/ตา – ยายที่ได้เลี้ยงหลานจะมีความรู้สึกอบอุ่นใจ เพราะการเลี้ยงหลานจะช่วยให้คลายความเหงาจากที่เคยอยู่กันเพียงลำพัง เมื่อมีหลานเล็กๆ มาอยู่ด้วยก็ทำให้บ้านไม่เงียบเหงา ได้พูดได้คุย หยอกล้อกัน มีความสุขที่ได้เห็นหลานเติบโต

บทสรุป

จากการศึกษาเรื่องสถานการณ์การเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า การย้ายถิ่นของคนวัยแรงงาน ได้ส่งผลกระทบต่อคนในครอบครัวที่อยู่ในถิ่นต้นทาง โดยเฉพาะพ่อแม่ของผู้ย้ายถิ่นที่ต้องมีบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้นจากเดิมคือ การดูแลหลาน ทำให้ต้องรับภาระมากกว่าขึ้นกว่าตอนที่ยังไม่ต้องดูแลหลาน หรือตอนที่พ่อแม่ของหลานยังอยู่ด้วยกันในถิ่นต้นทาง โดยบทบาทของปู่ – ย่า/ตา – ยายได้ขยายเพิ่มจากการช่วยดูแลหลานหรือช่วยเหลือดูแล เป็นการที่ปู่ – ย่า/ตา – ยายต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูหลานทั้งหมดหรือในเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านความเป็นอยู่หรือด้านเศรษฐกิจ และต้องรับผิดชอบทำหน้าที่แทนพ่อแม่ให้กับหลานเกือบทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม แม้การช่วยเหลือของปู่ – ย่า/ตา – ยาย ในการดูแลหลาน อาจทำให้เกิดความรู้สึกเป็นภาระแต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้ปู่ – ย่า/ตา – ยาย เกิดความรู้สึกถึงการมีคุณค่าของตนเองด้วยว่า ยังสามารถทำประโยชน์แก่ครอบครัวได้ แต่พ่อแม่ที่ปู่ – ย่า/ตา – ยายเลี้ยงดูลูกให้ก็ต้องให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องของสุขภาพและฐานะทางเศรษฐกิจของปู่ย่าตายายด้วย เพราะแม้ว่าท่านจะเต็มใจที่จะเลี้ยงดูหลาน แต่หากสุขภาพท่านไม่เอื้ออำนวย หรือมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ดี มีรายได้ไม่เพียงพอ ก็จะทำให้การเลี้ยงดูหลานกลายเป็นภาระขึ้นมาแทน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อทั้งปู่ – ย่า/ตา – ยาย และหลานด้วยทั้งสองฝ่าย ตรงกับผลการศึกษาของอารี (2552) ที่พบว่า การย้ายถิ่นของพ่อแม่ทำให้ปู่ – ย่า/ตา – ยาย ต้องรับภาระในการดูแลหลานโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ถ้าผู้ย้ายถิ่นไม่ส่งเงินกลับหรือส่งเงินกลับมาน้อย

นอกจากนี้ ผลการศึกษายังพบว่า ในครัวเรือนข้ามรุ่นที่ศึกษา มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ระหว่าง ปู่ – ย่า/ตา – ยาย และหลาน โดยส่วนใหญ่ปู่ – ย่า/ตา – ยายจะช่วยเหลือในการดูแลด้านต่างๆ และการเงิน แต่ขณะเดียวกันก็พบว่า หลานก็ได้ช่วยเหลือปู่ – ย่า/ตา – ยายเช่นกัน โดยช่วยเหลือด้านความเป็นอยู่ และทางด้านจิตใจ เพราะสิ่งที่หลานทำให้แม่เพียงเล็กน้อย เช่น การมาอยู่ใกล้ๆ ช่วยหยิบจับของ ช่วยบีบขวด ก็ช่วยให้จิตใจของปู่ – ย่า/ตา – ยายเกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ อีกทั้งหลานยังช่วยคลายความเหงาและคลายความเหนื่อยล้าจากการทำงานเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวด้วย ทำให้ปู่ – ย่า/ตา – ยายบางท่านมีความรู้สึกผูกพันกับหลานมากเหมือนกับว่าเป็นลูกของตัวเอง และรู้สึกว่า การเลี้ยงหลานไม่เป็นภาระเลย

การศึกษานี้ได้ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางประชากร และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ได้ส่งผลกระทบทำให้เกิดครัวเรือนข้ามรุ่นที่เป็นผลจากการย้ายถิ่นของประชากรวัยแรงงาน สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในครัวเรือนข้ามรุ่นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบต่อยุ่-ย่า/ตา-ยาย (อาทิ เงินส่งกลับ สุขภาพ ฐานะทางเศรษฐกิจ) จึงมีข้อเสนอแนะให้หน่วยงานภาครัฐช่วยแบ่งเบาภาระปู่-ย่า/ตา-ยายที่ต้องเลี้ยงหลาน โดยอาจสนับสนุนเป็นเบี้ยยังชีพสำหรับคนที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูหลาน เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายต่างๆ ในการดูแลหลาน ขณะเดียวกันลูกที่ย้ายถิ่นและให้พ่อแม่ของตนเองเลี้ยงดูลูกของตนนั้น ก็ต้องตระหนักว่าอาจมีผลกระทบเกิดขึ้นทั้งต่อลูกและพ่อแม่ของตนเอง โดยเฉพาะถ้าปู่-ย่า/ตา-ยายมีปัญหาทางด้านสุขภาพ และควรมีความรับผิดชอบในด้านเศรษฐกิจด้วย นั่นคือ การส่งเงินกลับมายังถิ่นต้นทางเพื่อเลี้ยงดูลูกของตน เพื่อไม่ให้เป็นการของปู่-ย่า/ตา-ยาย โดยเฉพาะผู้ที่ไม่มีรายได้หรือมีรายได้ไม่เพียงพอ

เอกสารอ้างอิง

- จันทกานต์ ดันเจริญพานิช. (2553). *ความสัมพันธ์ระหว่างประชากรต่างรุ่น: การทบทวนวรรณกรรม*. สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2558, จาก http://researchconference.kps.ku.ac.th/article_7/pdf/o_human20.pdf.
- จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย, จิราพร เกศพิชญพัฒนา, ยุพิน อังสุโรจน์ และ Ingersoll, D.B. (2544). ความสัมพันธ์ระหว่างการช่วยเหลือเกื้อกูลในครอบครัวกับความสุขทางใจของผู้สูงอายุไทย. *วารสารประชากรศาสตร์*, 17(2):1 – 16.
- ชนินทร จารุจันทร์. (2541). “ผู้เฒ่ามีลูก” : แบบแผนและการปรับตัวของยายเลี้ยงหลาน กรณีศึกษาบ้านภูเหล็ก หมู่ 6 ตำบลภูเหล็ก อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม). คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- รุจา ภูไพบูลย์. (2541). *การพยาบาลครอบครัว: แนวคิดทฤษฎีและการนำไปใช้*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี เจ พรินต์.
- วิพรรณ ประจวบเหมาะ. (2557). *โครงการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545–2564) ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2550–2554)*. เอกสารนำเสนอในที่ประชุมวิชาการประจำปี 2557 สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ, กรุงเทพมหานคร. สืบค้นเมื่อ 26 พฤษภาคม 2558, จาก http://www.opp.go.th/040857_8.pdf
- ศุกรี ศิริบุญ. (2542). *สุขภาพจิตของปู่/ย่า/ตา/ยาย ที่เป็นผู้ดูแลหลักของเด็กอายุ 0–5 ปี ในเขตอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาอนามัยครอบครัว). คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพมหานคร.
- สมณิ พิจิตรศิริ. (2540). *ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการเลี้ยงดูเด็กอายุ 0–5 ปี ของผู้สูงอายุ: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- อัจฉราพร สีหิรัญวงศ์, ศิริอร ลินธุ, โรจน์ จินตนาวัฒน์ และวารี กังใจ. (2544). การทารุณกรรมผู้สูงอายุสตรีในสังคมไทย. *วารสารพัฒนาวิทยาและเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ*, 2(3): 3 – 10.
- อารี จำปาเกลาย. (2552). *เมื่อต้องเติบโตห่างไกลพ่อแม่ ลูกของพ่อแม่ที่ย้ายถิ่น ในมุมมองของปู่ย่าตายาย*. ใน ชาย โพธิ์สีดา และ สุชาติ ทวีสิทธิ์ (บรรณาธิการ). ประชากรและสังคม 2552: “ครอบครัวไทย” ในสถานการณ์การเปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร. นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.
- Becker, G. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.